TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR ATLASI

A CULTURAL ATLAS OF THE TURKISH WORLD

İSLAM ÖNCESİ DÖNEM
THE PRE-ISLAMIC PERIOD

TÜRK KÜLTÜRÜNE HİZMET VAKFI

TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR ATLASI

A CULTURAL ATLAS OF THE TURKISH WORLD

İSLAM ÖNCESİ DÖNEM

THE PRE-ISLAMIC PERIOD

TÜRK KÜLTÜRÜNE HİZMET VAKFI • 1985 •

TURKISH CULTURAL SERVICE FOUNDATION

Türk Dünyası Kültür Atlası çalışmalarını Türk Kültürüne Hizmet Vakfı adına yönlendiren İcra Kurulu
Executive Committee in charge of the "A Cultural Atlas of the Turkish World" project on behalf of the Turkish Cultural Service Foundation

Dr. Metin Eriş
Şerafettin Yılmaz
E. Korgeneral Kemal Gökçe
Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız
Dr. M. Sinan Genim
Prof. Dr. Necat Birinci
Prof. Dr. Mim Kemal Öke

Bu Ciltte Yazısı Bulunanlar
Contributing authors

Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu
Prof. Dr. Tuncer Baykara
Prof. Dr. Hüseyin Salman
Prof. Dr. Abdülkadir Donuk
Prof. Dr. Özkan İzgi
Doç. Dr. Ahmet Taşağıl
Doç. Cahit Atasay
Yrd. Doç. Dr. Yaşar Çoruhlu
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Ürekli
Dr. Cevdet Türkeli
Dr. Mehmet Emin Ağar
Feridun Emecen
Öğr. Görv. Feridun Öney

İcra Kurulu adına Genel Sekreterya
Secretary-General for the Executive Committee

Fatma Yücel

Atlas Çalışmalarının Genel Danışma Kurulu
General Consultation Board for the Atlas project

Prof. Dr. Metin Tuncel
Prof. Dr. Ara Altun
Prof. Dr. İlhami Turan

Türk Dünyası Kültür Atlası İslâm Öncesi Dönemi Yazı Kurulu Başkanı ve Genel Koordinatör
Chairman of the Editorial Board and General Coordinator for "A Cultural Atlas of the Turkish World. The Pre-Islamic Period"

Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu

Yazı Kurulu Sekreteryası
Editorial Board Secretary

Doç. Dr. Ahmet Taşağıl

Türkçe Metin Redaksiyon
Editor of the Turkish text

Prof. Dr. Necat Birinci

İngilizce Çeviri
English text

Robert Bragner

Yayına Hazırlayan
Continuity and proofreading

Yavuz Tiryaki

Sanat Yönetmeni
Art Director

Mehmetşan Yıldızhan

Grafik Tasarım
Graphic Design

Fevzi Yazıcı
Kerem Öztürk

Türk Dünyası Kültür Atlası Harita Eskizleri
Cartographic drafts

Yrd. Doç. Dr. Zerrin Günal Öden

Harita Çizimleri
Cartographic drawings

Hülya Çamoğlu
Devrim Çamoğlu

Dizgi
Typesetting

İbrahim Karakaş

Renk Ayırımı ve Baskı
Color separation and printing

Cem Ofset

Türk Dünyası Kültür Atlası / *A Cultural Atlas of the Turkish World*
ISBN-975-7522-11-2
Cilt I / *Volume I*
ISBN-975-7522-12-0

İstanbul, 1997

Türk Kültürüne Hizmet Vakfı
Turkish Cultural Service Foundation

Bir milletin coğrafyasını asıl vatan yapan yaşadığı topraklar üzerinde vücuda getirdiği eserleridir. Hangi türden olursa olsun, bu eserler korunmadan, onlara sahip çıkılmadan vatandan bahsedilemez. Ancak bu eserlerdir ki, o milletin yaşadığı toprakların ebedi vatan yapıldığının ölümsüz delilleridir.

Dört bin yıllık ulu bir çınar olan Milletimizin dünyaya uzanan dallarını takip ettiğimizde karşımıza muhteşem bir tablo çıkmaktadır. Türkler, Asya içlerinden Avrupa içlerine, Afrika'dan Sibirya'ya kadar uzanan bu engin coğrafyaya milli kültürlerini sindirmişler, mühürlerini vurmuşlardır.

Aziz milletimizi, böylesine uzun bir tarihi macera içerisinde, diri tutan, devamlı tutan; kültürüne, milli ve manevi değerlerine bağlılığıdır. Bunun içindir ki, tarih içerisinde bize musallat olanlar ve tarih sahnesinden silmek isteyenler, hep milletimizin milli kültür değerlerine, kimliğine saldırmışlardır. Tarihimizin şeref levhaları olan Orhun Abideleri, bizi bu hususta ebediyete kadar uyanık olmaya davet eder. Bu sese, bu ikaza kulak vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü tarih, milletlerin yaşadıkları tecrübelerdir.

Bugün dünya üzerinde çok geniş bir coğrafyaya dağılmış olan Türkleri birbirinden ayıran sadece siyasi sınırlardır. Oysa kültürün sınırı yoktur. Milletimiz hangi şartlar altında olursa olsun kimliğine, benliğine sahip olmak şuurundadır.

Milletimizin kültür coğrafyası onun manevi vatanıdır. Vaktiyle eser bıraktığımız her yer, bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışında olsa bile, bizden bir iz, bir hatıra taşır. İşte bu izin kaybolmamasını, bu hatıranın ebediyete kadar canlı kalmasını sağlamak düşüncesinden doğan Türk Dünyası Kültür Atlası, bilhassa genç nesillerimizin milli şuurlarına güç katacaktır. Türkün bayrağını binlerce yıldır şerefle dalgalandıran rüzgar, bu şuur ve heyecanda kaynağını bulmuştur.

Bakanlığımızın proje desteği ile Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın son derece titiz bir mesai ile ortaya koyduğu bu eser, mazimizin ihtişamının atiye taşımamıza vesile olacaktır.

Bu kıymetli çalışmanın hazırlanmasında emeği geçmiş olanları yürekten kutluyor, şükranlarımı sunuyorum.

İsmail Kahraman
Kültür Bakanı

What truly defines the geography of a people is the works that those people have brought into being in the lands in which they have dwelt. Irrespective of what those works may be, one may speak of a "homeland" only insofar as one assumes responsibility for them and for their protection. Nothing but such works make the land in which a people live their eternal homeland.

When we trace the world-spanning branches of the splendid family tree of the Turkish people we behold a magnificent panorama for over the course of four millennia Turks have infused their cultures and put their stamp everywhere across the vast region extending from the remotest parts of Asia to Europe and from Africa to Siberia.

What has always kept this beloved nation of ours alive and together in the course of this protracted historical adventure has been its devotion to its culture and to its national and moral values. That is why, throughout history, those seeking to persecute Turks or drive them off the stage of history have always attempted to strike at their national cultural values and identity. Even the Orkhon inscriptions –that most ancient honor-role of our nation's history– beseech us to remain eternally vigilant about precisely this point; and we too must heed their appeal and their admonition, for history is the sum of a people's experience.

Turks today are scattered across a broad swathe of this world's geography and the boundaries that divide them from one another are merely political for a culture has no boundaries. Our nation is aware of the need to maintain its identity and individuality no matter what conditions may prevail.

The cultural geography of our nation is its spiritual homeland. Every place in which we have ever left a work of ours behind bears a trace –a reminder– of us, whether or not it lies within the boundaries of the Turkish republic today. A Cultural Atlas of the Turkish World was born out of the idea of preventing this evidence from disappearing and of ensuring that the reminders would survive into eternity and would, in particular, further strengthen the national consciousness of our younger generation. The winds that have kept the Turkish flag flying proudly for thousands of years have their source in that generation's awareness and in its fervor.

This work, a project supported by our ministry, is the product of the most painstaking efforts of the Turkish Cultural Service Foundation. It too will be the means whereby our past will be conveyed into the future.

I offer my sincere congratulations and thanks to all those involved in the preparation of this exemplary work.

İsmail Kahraman
Minister of Culture

Bir Rüyanın Gerçekleşmesi ...

Türk Dünyası Kültür Atlası düşüncesi bir sevdanın; Türk Kültür ve Medeniyet hayatına gönül verenlerin rüyalarının şekillendiği zamanlardan başlar. Ancak, böyle bir çalışmanın günyüzüne çıkması için 1990 'lı yılları beklemek gerekmiştir. O yıllarda Türk Kültürüne Hizmet Vakfı henüz beşinci kuruluş yılını doldurmuş ve kültür sahasında ihmal edilmiş pek çok konuda, önemli projeler hazırlamaya başlamıştır.

Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, millî değerlere sahip çıkmak, millî kültürümüzü belirlemek, ortaya çıkarmak, korumak, işlemek, geliştirip yüceltmek; insanımıza ve dünya'ya tanıtmak gayesi ile kurulmuştur. Bunları, kültür sahasında hizmet sunan diğer kurumlarla ve özellikle devletle işbirliği ile gerçekleştirmek esas hedefidir.

Bu hususta Vakfın "T.C. Kültür Bakanlığı ile işbirliği içinde olmak" gibi önemli bir talihi bulunmaktadır. Zira Vakfın senedine göre Kültür Bakanı Mütevelli Hey'eti Başkanı; Bakanlık Müsteşarı, Mütevelli Hey'eti tabii üyesidirler.

O yıllarda Vakfımızın oluşturmaya çalıştığı en önemli tasarılardan biri " Türk Tarihî Coğrafyası Kültür Parkı" düşüncesi idi. Başlangıcı Kültür Bakanlığında filizlenen bu fikir Vakfımızın talebi ve Bakanlığın destekleriyle uygulamaya geçirilmek üzere üstlenilmiştir.

1990 yılında, konu dönemin Kültür Bakanı Sayın Namık Kemal Zeybek'e ve Bakanlık Müsteşarı Sayın Acar Okan'a intikal ettirildi. Kendilerinin desteği sağlandıktan sonra, Türk Tarihî Coğrafyası Kültür Parkı düşüncesinin şekillendirilmesi amacıyla, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 12 Eylül 1990 tarihinde Kültür Bakanlığına şu cümlelerle başvurdu:

"Bugün, kültür değerlerimiz ve bunların biraraya getirilmesi ile ortaya çıkan kültür zenginliğimiz, eserlerin bir kısmının yurt toprakları dışında kalması, yurt içindekilerin ise birbirinden uzak bölgelerde dağınık bir şekilde bulunması sebebiyle, halkımızca ve özellikle yeni nesillerimizce ancak, yazı, resim, film ve nihayet yakın çevresindekilerin ziyaretleri ile tanınmaktadır.

Orta Asya'da teşekkül eden ilk Türk topluluklarından günümüze kadar gelen ve yüzyıllara rağmen varlığını muhafaza eden Türk Kültürünün kilit taşlarını, tarihî seyri içinde ve bir bütün olarak başta kendi insanımıza ve dolayısıyla da yurdumuzu ziyaret eden yabancılara takdim etmenin, kültürümüzün tanıtılması ve bilhassa genç nesillere intikâlinde sağlayacağı fayda ölçülemeyecek kadar büyüktür.

Kültürümüze hizmeti, kuruluş maksadı olarak kabul eden Vakfımız, muhtevası itibariyle çok teferruatlı araştırma, etüt ve uzun zamana ihtiyaç gösterecek böyle önemli ve kalıcı bir çalışmayı, deruhte etmeyi bir görev saymaktadır."

Bakanlıkça da benimsenmiş olan bu çağrıyı yapan ve projeyi tasarlayarak çalışmalara öncülük eden Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın yönetim kurulunda, Hulûsi Çetinoğlu, Dr. Metin Eriş, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, Prof. Dr. Selahattin İçli, Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Dr. M. Sinan Genim, Prof. Dr. Necat Birinci bulunmaktaydı. Yönetim kurulu ise projenin icra görevini Dr. Metin Eriş, Prof. Dr. Mim. Kemal Öke, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, Prof. Dr. Necat Birinci, E. Korgeneral Kemal Gökçe, Dr. M. Sinan Genim ve Şerafettin Yılmaz'dan müteşekkil bir heyete verdi.

Bu derece büyük bir projenin gerçekleştirilmesindeki zorluklar, icra heyetinin daha ilk müzakerelerinde ortaya çıktı. Bu zorluklarda ilk dikkati çeken nokta ilmî kaynaktaki bütünlük eksikliğiydi. Bu tesbit üzerine, genel bir değerlendirme amacıyla, 1991 yılı sonbaharında Türkiye'nin çeşitli kültür kurumları ve üniversitelerinden seksenin üzerinde ilîm, fikir ve san'at adamı, Kültür Bakanlığı adına da Sayın Müsteşar Acar Okan'ın katıldığı bir toplantı gerçekleştirildi. Toplantıda konu uzun uzun müzakere edildi. Görüşmeler sonunda Türk Tarihî Coğrafyası Kültür Parkı'ndan önce Türk tarihinin bilinen devletlerinde başlayarak bütün yazılı ve görsel belgelerin ilmî bir bütünlük içinde biraraya getirilmesi zaruretini ortaya koydu. İşte bu tesbit, Türk Dünyası Kültür Atlası fikrini ön sıraya çıkardı. Bu Atlas, Millî Kültür Parkı düşüncesinin alt yapısını oluşturacaktır.

Yapılan tesbit ve verilen karar üzerine, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları yer olarak kabul edilen Orta Asya'dan başlayarak, tarihî akış içinde Uzak Doğu, Güney Asya, Karadeniz çevresi, Anadolu, Doğu ve Kuzey Afrika ile Orta Avrupa'ya uzanan yayılma alanları ve yerleşme bölgeleri itibariyle, Türk varlığının kilit taşları olabilecek değerlerin, bir bütün içinde ve Atlas muhtevasına uygun bir biçimde biraraya getirilmesi çalışmalarına başlanıldı.

Çalışma için önce konularında uzman bilim adamlarından kurulu komisyonlar kuruldu: " İslâm Öncesi Türk Toplulukları, Selçuklu, Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti dönemleri ve Türkiye Coğrafyası dışındaki Türkler." Bir taraftan bu komisyonlar sahaları ile ilgili çalışmaları yürüttü, diğer yandan komisyonların ortaya koyduğu verilerin çizimleri, krokileri ve haritaları hazırlatıldı. Özellikle haritalar, gerçeğe uygun bir şekilde, yeniden çizildi. Bu haritalar üzerinde Türklüğün bütün kültür varlıkları titiz bir çalışma ile gösterildi.

Yüze yakın bilim adamı ve uzman, on beş civarında grafiker ve ressam, Türk Dünyası Kültür Atlası rüyasını gerçekleştirebilmek için büyük bir gayretle beş yıl boyunca çalıştı. Türk Kültür ve Medeniyeti üzerine ilk defa böy-

lesine geniş ve anlamlı bir çalışma yapılıyordu. Bu çalışmanın, dünya kültür hayatına sunulmasının uygun olacağı düşünüldü ve eser Türkçe/İngilizce olarak iki dilde hazırlandı.

Türk Dünyası Kültür Atlası, gün yüzüne çıkışından bir iki yıl önce kültür hayatımıza katılabilirdi. Ancak eserin kusursuz şekilde hazırlanması endişesi yanında, Vakfımızın, Atlas konusuda dahil olmak üzere, Bakanlık desteğinin dondurulduğu bir dört yıl yaşamış olması, projenin gerçekleştirilmesini geciktirmiştir. O sıkıntılı günlerde proje çalışmalarının durmaması için yeni kaynak arayışlarına girilmiş ve çalışmalar yavaşlatılarak sürdürülmüş ama kesilmemiştir. Böyle sıkıntılı bir dönemde dahi Vakıf mensupları Atlasın tamamlanarak neşredileceği ümidini hiçbir zaman kaybetmemişlerdir.

Nihayet 1996 yılında konu, önce Kültür Bakanı Sayın Dr. Agâh O. Güner'e ve bilahare bu görevi deruhte eden Kültür Bakanımız Sayın İsmail Kahraman'a arz edilerek, yayının gerçekleştirilmesi konusunda destekleri sağlanılmıştır. Alınan maddî ve mânevi destek üzerine, derhal grafik çalışmalarına hız verildi. Nihayet, tarih boyunca yaşadığımız coğrafya, siyasî tarih, dil, din, mûsıkî, mimari, folklor, etnografya, iktisadî yapı, ilim hayatı, şehircilik, askerlik, spor ve sanat sahalarını gösteren Türk Dünyası Kültür Atlası altı cilt olarak hazırlandı. I.Cilt İslâm Öncesi Döneme, II.Cilt Selçuklu Dönemine, III. ve IV. Ciltler Osmanlı Dönemine, V. Cilt Türkiye Cumhuriyeti Dönemine, VI. Cilt'de Türkiye Cumhuriyeti Dışındaki Türk Devletlerine ayrıldı. Türk Dünyası Kültür Atlası sahasında ilktir ve külliyattır. Bize göre bu bir hazinedir. Fakat Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın belirlediği ve unutmadığı asıl hedef Türk Tarihî Coğrafyası Kültür Parkı'nı gerçekleştirmektir.

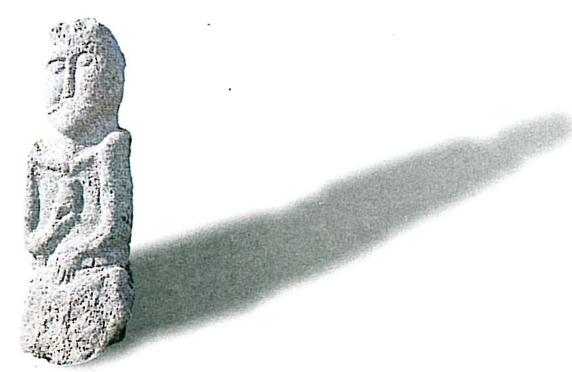
Türk Dünyası Kültür Atlası'nın neşri safhasına ulaşmanın heyecanı ve mutluluğu içinde, altı yılı bulan çalışmalarımızda Vakfımıza desteklerini esirgememiş bulunan evvelki Kültür Bakanları Sayın Namık Kemal Zeybek, Sayın Dr. Agâh Oktay Güner ile Kültür Bakanımız Sayın İsmail Kahraman'a; Kültür Bakanlığı'nın değerli müsteşar ve müsteşar yardımcılarına, Daire başkanlarına ve yardımlarını esirgemeyen Bakanlık mensuplarına; çalışmalarımıza sabır aşılayan Mütevellilerimize; çeşitli dönemlerde görev almış Vakfımız yönetim kurulu üyelerine ve eserin neşrini hayal eden fakat göremeyen rahmetli Başkanımız Hulûsi Çetinoğlu ve Yönetim Kurulu üyemiz, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız'a; Atlas çalışmalarında görev almış İcra heyetindeki arkadaşlarımıza; Vakfımızla ilgili bütün konularda yürekleri titreyerek hizmet sunan Vakfımız görevlilerinden Fatma Yücel ve Zeynep Kuşhanoğlu'na; bölüm çalışmalarının hemen her satırında göz nurları bulunan değerli Komisyon Başkanları Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu, Prof. Dr. Erdoğan Merçil, Prof. Dr. Mubahat Kütükoğlu, Prof. Dr. Cevdet

Küçük, Prof. Dr. Nadir Devlet ve Prof. Dr. Mehmet Saray'a ve onlarla birlikte heyecan ve hassasiyetle çalışan, bölümlerinde isimleri zikredilecek komisyon üyeleri, ilîm adamları ve uzmanlara; çalışmalarda genel koordinasyonu üstlenmiş Prof. Dr. Metin Tuncel ve Prof. Dr. Ara Altun'a, çevirideki ilmî hassasiyetiyle Robert Bragner ile grafik çalışmalarına yön veren Mehmetşan Yıldızhan'a; elimizdeki güzel baskıyı Vakfımıza destek vermek amacıyla olağanüstü bir anlayışla yüklenen Cem Ofset Matbaacılık Sanayii A.Ş. Yönetim kurulu Başkanı Oktay Duran'a Vakıf olarak sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Elinizdeki eserin elbette bazı eksiklikleri olacaktır. Ama biliyoruz ki, daha mükemmele ulaşabilmek için, bir 'ilk'e ihtiyaç vardır. İşte Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, bu ilk adımı atmıştır. Vakıf mensupları bu şansı kendilerine verdiği için Cenab-ı Hak'ka şükran duyarlar.

Dr. Metin Eriş
Türk Kültürüne Hizmet Vakfı
Yönetim Kurulu Başkanı

Realizing a dream...

Although the idea behind A Cultural Atlas of the Turkish World began with a aspiration that dates back at a time when the dreams of those who devoted themselves to the life of Turkish culture and civilization were still taking shape, the appearance of such a study had to wait until the 1990s. By that time the Turkish Cultural Service Foundation had celebrated the fifth year of its founding and had begun involving itself in projects in many different areas of culture that had hitherto been neglected.

The Turkish Cultural Service Foundation was established with the aims of assuming responsibility for national values and of identifying and revealing a distinctly national culture that should be cherished, nurtured, and advanced and then disseminated throughout the country and world. In achieving these aims, the foundation sought to work in cooperation with others involved in cultural service–particularly with government institutions.

In that respect our foundation is fortunate in that it operates in full cooperation with the Turkish cultural ministry for, according to its charter, the cultural minister is the ex officio president of the foundation's board of trustees while the cultural undersecretary is also an ex officio member of that board.

In the early years, one of the most important projects that the foundation had in mind was the idea of a "Turkish Historical Geography Culture Park". The inspiration for this idea came from within the ministry itself and at the foundation's request and with the ministry's support, efforts were undertaken to make it a reality.

In 1990 the matter was taken up with Namık Kemal Zeybek, then the Minister of Culture, and with Acar Okan, then the cultural undersecretary. Having secured their support, the Turkish Cultural Service Foundation on September 12th 1990 submitted to the Ministry of Culture a formal letter, from which I quote, outlining its idea of a Turkish Historical Geography Culture Park:

Today the totality of the cultural assets and the cultural wealth that they constitute are known to our people–and especially to our younger genera-

tion–only through written descriptions, drawings, or photographs because some of them are now located outside the country while many of those located within the country are so dispersed in remote regions that it is possible to be familiar only with those that are physically nearby.

Despite the intervention of centuries, key elements of Turkish culture have survived from the earliest Turkish societies in Central Asia. Presenting these all together in their historical context to our own people as well as to foreigners visiting our country would be of immeasurable value in terms of promoting our culture and of ensuring that they are passed on to future generations.

Service to national culture is the purpose for which our foundation was established and we therefore consider it our duty to undertake such an important and enduring project in view of the detailed research and study and of the lengthy time that it must inherently entail.

This proposition, which received the support of the ministry, was made by members of the Turkish Cultural Service Foundation's board of directors–Hulusi Çetinoğlu, Dr Metin Eriş, Professor Hakkı Dursun Yıldız, Professor Selahattin İçli, Professor Mim Kemal Öke, Dr M. Sinan Genim, and Professor Necat Birinci–who also designed the project and played crucial roles in its early stages. The board turned executive responsibility for the project over to a committee consisting of Dr Metin Eriş, Professor Mim Kemal Öke, Professor Hakkı Dursun Yıldız, Professor Necat Birinci, Lt Gen (ret) Kemal Gökçe, Dr M. Sinan Genim, and Şerafettin Yılmaz.

The difficulties involved in bringing such a project to fruition became apparent during the very first meetings of the executive committee. One of the most prominent of those difficulties was the lack of consistency in available resources and it was for this reason that a meeting was held in the fall of 1991 in order to carry out a general assessment. This meeting was attended by more than eighty scholars, authors, and artists from cultural institutions and universities all over Turkey as well as by Undersecretary Acar Okan on behalf of the Ministry of Culture. The matter was deliberated at great length and one of the findings of the meeting was that, before any action could be taken to set up the proposed historical park, it would first be necessary to make a scholarly compilation of all the textual and visual material concerning Turkish history, beginning with that of its earliest-known manifestations. That finding was what led to the idea of producing A

Cultural Atlas of the Turkish World as the first step towards the goal of setting up a national culture park.

Following this decision, work was begun on gathering together all the material appropriate for an atlas of this nature consisting of the key elements reflecting the Turkish presence in the course of history beginning from Central Asia, accepted as the Turks' original homeland, and covering the areas into which they spread ranging from the Far East, to Southern Asia, the shores of the Black Sea, Anatolia, Eastern and Northern Africa, and Central Europe.

Before work was begun, four commissions of experts were set up: "Pre-Islamic Turkish Societies", "The Seljuk Period", "The Ottoman Period", "The Turkish Republic", and "Turks outside geographical Turkey". While these commissions were prosecuting their individual work, drawings, sketches, and maps were also being prepared on the basis of their findings. Particular attention was given to the accurate redrawing of maps on which all the cultural assets of the Turkish world were painstakingly marked.

For five years, nearly a hundred scholars and experts and about fifteen graphic designers and artists strove to their utmost to make the dream of A Cultural Atlas of the Turkish World a reality. This was the first time so comprehensive and consequential study had ever been undertaken on the subject of Turkish culture and civilization. Consideration was also given to the best way to present the results of this effort to the world and it was decided that the work should be published in English as well as in Turkish.

A Cultural Atlas of the Turkish World might actually have made its appearance a year or two before it finally did. The anxieties involved in ensuring the work's perfection however, as well as a four-year hiatus during which time ministry support was suspended, inevitably resulted in the project's delay. New sources of support were sought out so as to prevent the project's being abandoned during those difficult days and though the work was slowed down it was never entirely stopped. Even during the most desperate period however, the foundation never gave up hope that the atlas would one day be completed and published.

In 1996 the subject was taken up first with Dr Agah O. Güner, Minister of Culture, and then with his successor, İsmail Kahraman. Their support for the publication was secured and with the material and moral assistance that they

provided, we immediately concentrated our efforts on completing the graphic work. The result was the completion, in six volumes, of A Cultural Atlas of the Turkish World, encompassing the living geography, political history, language, religion, music, architecture, folklore, ethnography, economics, scholarship, city-planning, military, sports, and arts of our past. The first volume is devoted to the Pre-Islamic Period, the second to the Seljuk Period, the third and fourth to the Ottoman Period, the fifth to the Republican Period, and the sixth to the Turkic states other than the Republic of Turkey. A Cultural Atlas of the Turkish World is the first and only comprehensive work in its field. We believe it to be a treasure-trove; but the Turkish Cultural Service Foundation has never forgotten that its principal and ultimate goal is the establishment of the Turkish Historical Geography Culture Park.

Experiencing now both the excitement of joy of having finally reached the point of publishing A Cultural Atlas of the Turkish World, we offer our boundless thanks to those former ministers of culture Namık Kemal Zeybek and Dr Agah Oktay Güner and to the present minister İsmail Kahraman as well as to the esteemed undersecretariats and assistant undersecretariats, all of whom, in the course of nearly six years, have been unstinting in their support for our foundation; to the ministry department heads and officers who have been generous with their assistance; to the members of our Board of Trustees, for their patience and forbearance with our work; to various members of the foundation's Board of Directors who have served in various capacities during this period and to our late President Hulusi Çetinoğlu, who dreamed of this publication but did not live to see it materialize, and to Professor Hakkı Dursun Yıldız, a member of the foundation's board; to our colleagues who have served on the Atlas project's executive committee; to Fatma Yücel and Zeynep Kuşhanoğlu, two officers of the foundation, for their sincere and devoted attention to all foundation-related matters; to the commission chairmen–Professor Gülçin Çandarlıoğlu, Professor Erdoğan Merçil, Professor Mubahat Kütükoğlu, Professor Cevdet Küçük, Professor Nadir Devlet, and Professor Mehmet Saray–all of whom pored tirelessly over virtually every line of their respective section's work, as well as to the scholars and experts who served on their commissions and whose names will be acknowledged in the sections ahead, for their shared enthusiasm and acumen; to Professor Metin Tüncel and Professor Ara Altun, who undertook the general coordina-

tion of all activities; to Robert Bragner, for his scholarly approach to the translation of the text, and to Mehmetşan Yıldızhan, who guided the graphic work; to Oktay Duran, president of the board of directors of Cem Ofset Matbaacılık Sanayii AŞ, for his extraordinary understanding in support of our foundation.

The work you hold is certain to contain shortcomings; but we also know that, in order to attain even greater perfection, there first must be something to go by and in this respect, the Turkish Cultural Service Foundation has taken the first step. The members of the foundation thank Almighty God for having given them the chance to do that.

Dr. Metin Eriş

Chairman of the Board of Trustees,
Turkish Cultural Service Foundation

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Önsöz
Sunuş
Türk Adı 1
Türk Yurdu 2
Türk Yayılmaları 6
Hun Öncesi 8
Asya Hun İmparatorluğu 12
Ak Hun Devleti 16
Ak Hun Kültürü 19
Ak Hunlarda Sanat 20
Tabgaç Devleti 23
Tabgaç Kültürü 24
Tabgaçlarda Sanat 25
I. Gök-Türk Devleti 28
Doğu Gök-Türk Devleti 32
Batı Gök-Türk Devleti 35
Gök-Türklerin Fetret Devri 37
II. Gök-Türk Devleti 38
Gök-Türk Kültürü Hakkında 44
I. Gök-Türklerin Soykütüğü 46
II. Gök-Türk Devleti Kaganları 47
Gök-Türk Çağında Orta Asya'da Arkeolojik Buluntu Yerleri 53
Gök-Türk Devri Mezar Külliyeleri 54
Hun ve Gök-Türk Devrinde Kurgan ve Çadırlar 55
Uygur Hakanlığı 62
Kan-Chou Uygur Devleti 69
Turfan Uygur Devleti 71
Uygur Kültürü 75
Uygurlarda Sanat 79
Kırgızlar 84
Kırgızlarda Sanat 84
Türgişler 86
Türgiş Kültürü Hakkında 88
Sarı Türgiş Devleti 89
Kara Türgiş Devleti 89
Karluklar 90
Avrupa Hunları 94
Avrupa Hunları Kültürü 99
Attila'nın Şahsiyeti 100
Avrupa Hunlarında Sanat 106
Avarlar 110
Avar Kültürü 114
Avarlarda Sanat 114
Avarlar'ın Avrupa'ya Tesirleri 115
Sabarlar 117
Sabar Kültürü 118

Summary
Sunuş
Origins of The Word "Turk" 1
The Turkish Homeland 2
Turkish Migrations 7
Before The Huns 8
The Empire of The Asiatic Huns 12
The White Huns 16
The Culture of The White Huns 19
The Art of The White Huns 20
The Tabgatch Kingdom (385-550) 23
Tabgatch Culture 25
Tabgatch Art 25
The First Blue-Turk State 28
The Eastern Blue Turks 33
The Western Blue Turks 35
The Interregnum 37
The Second Blue-Turk State 38
The Culture of The Blue Turks 44
I. Family Tree of The Blue Turks (542-630) 46
II. Khagans of The Second Blue-Turk State (682-744) 47
Blue-Turk Tombs 54
Tumuli and Tents During The Times of The Huns and Blue Turks 55
The Uighur Khaganate (744-840) 62
The Principality of The Kan-Chou ("Yellow") Uighur 69
The Principality of The Turfan Uighur (Kao-Ch'ang) 71
Uighur Culture 72
Architecture And Art 76
The Kirghiz 84
Kırghiz Art 84
The Türgish 86
Türgish Culture 87
The Karluks 90
The European Huns 94
The Culture of The European Huns 100
Atilla The Man 101
Art Among The European Huns 108
The Avars 110
The Culture of The Avars 113
Avar Art 114
The Impact of The Avars On Europe 115
The Sabars 117

Hazarlar 120
Arap-Hazar Münasebetleri 123
Hazar-Rus Münasebetleri 124
Hazar-Macar Münasebetleri 125
Hazarlarda Din 126
Hazarlarda Sanat 127
Büyük Bulgar Devleti 128
İtil (Volga) Bulgar Devleti 130
Tuna-Bulgar Devleti 134
Eski Bulgar Sanatı 138
Peçenekler 140
Peçeneklerde Sanat 148
Uzlar 150
Kuman-Kıpçaklar 152
Bozkır Kültürünün Ana Hatları 158
Eski Türklerde Şehir ve Şehircilik 178
Şehirlerin Temel Özellikleri 183
Uygur Çağında
Şehir Hayatının Canlanması 184
İslâm Öncesi Türklerin Konuştuğu Dil 186
Hunların Dili 192
Avarların Dili 194
Bulgarların Dili 194
Türk Destanları 196
Eski Türk Dini 199
İslam Öncesi Devirde Türklerde Spor 206
İslam Öncesi Devrede Plastik Sanatlar 210
İslam Öncesi Türk Toplumlarında
Türk El Sanatları 219
İslam Öncesi Türk Toplumlarında İlim 226
Türk Ordusu 230
İslam Öncesi Devrede Türk Musikisi 240
Hunlarda Musiki 243
Gök-Türklerde Musiki 244
Uygurlarda Musiki 244
Dizin 246
Bibliyografya 254

The Culture of The Sabars 119
The Khazars 120
Relations Between
The Arabs and Khazars 122
Relations Between The
Russians and Khazars 123
Relations Between
The Magyars and Khazars 124
Religion of The Khazars 125
Art Among The Khazars 126
Great Bulgaria 128
The Itil (Volga) Bulgars 129
The Danube Bulgars 133
Early Bulgar Art 138
The Petchenegs 140
Art Among The Petchenegs 149
The Oghuz 150
The Cuman-Kipchaks 152
The Essences Of Steppelander Culture 158
Religious Beliefs 169
Cities and City-Dwelling
Among The Early Turks 178
Basic Features of Cities 183
City Life Flourishes
During Uighur Times 184
The Language of The Pre-Islamic Turks 187
The Language of The Huns 193
The Language of The Avars 194
The Language of The Bulgars 194
Turkish Sagas 196
Religion of The Ancient Turks 199
Sports Among The Pre-Islamic Turks 206
Plastic Arts Among
The Pre-Islamic Turks 210
Wall and Other Paintings 213
Sculpture Among The Pre-Islamic Turks 215
Pre-Islamic Turkish Handicrafts 219
Science and Scholarship
Among The Pre-Islamic Turks 226
The Turkish Ordu 231
Music Among The Pre-Islamic Turks 240
Index 246
Bibliography 254

Türk adı

Türklerin çok eski bir millet oluşu tarihçileri Türk adını çok eski tarihî kaynaklarda aramaya sevketmiştir. Herodotos'un M.Ö. V. yüzyılda doğu kavimleri arasında zikrettiği Targitaların Türk isminin ilk şekli olabileceği ileri sürülmüştür. İskit topraklarında oturdukları söylenen Tyrkaeler, kutsal kitap Tevrat'ta adı geçen Yafes'in torunu Togharma, eski Hind kaynaklarında bildirilen Turukhalar, Thraklar ve hatta Troialılar Türk adını ilk defa taşıyan kavimler sanılmışlardır.

İslâm kaynaklarında bildirilen İran Zend-Avesta rivayetleri içerisinde hükümdar Feridun'un oğlu Turac (Tur-Turan) ve Yafes'in torunu Türk de Türk adını ilk taşıyan kavimler sanılmıştır. İran-Turan mücadelelerinde zikredilen Afrasyab (Tonga Alp Er) bir Türk başbuğu olmakla beraber linguistik araştırmalar bu söylenenleri doğru çıkarmamıştır.

Türkçe'de cins ismi olarak eskiden beri mevcut olduğu bilinen Türk kelimesinin Altaylı (Seyhun nehri kuzeyi) kavimleri ifade etmek üzere 420 tarihli bir Pers metninde ve daha sonra yine 515 hadiseleri dolayısıyla Türk-Hun (kuvvetli Hun) tabirinde kullanıldığı bilinmektedir. Türk adına kaynaklarda çeşitli anlamlar verilmesine rağmen 1911'de neşredilen Uygurî bir vesikadan, kuvvet ve güç manasına geldiği anlaşılmıştır.

Origins of the word Turk

Recognition that the Turks are an extremely ancient people has led historians to search for references to them in early sources. Writing in the 5th century BC, Herodotus speaks of a "Targitaus" as being the progenitor of an oriental tribe of people and it has been asserted that this could be an early form of the word "Turk". Others whose names have been offered as forerunners are the Tyrkae, who are said to have dwelled in the lands of the Scythians; Togarmah, who appears in the Old Testament as a grandson of Japhet; and the Turukhas, who appear in ancient Indian sources. Thracians and even Trojans have been suggested.

Islamic accounts of the Zoroastrian legends of the Avesta mention a "Turac" (Tur-Turan), son of a king known as Feridun, and a "Turk", grandson of Japhet. These are thought to be references to early Turkish tribes. It has been suggested that the "Afrasyab", who is mentioned in the Iranian-Turanian struggles, is an early Turkish commander (Tonga Alp Er) but linguistic research has failed to confirm this.

In the Turkish language itself, the word "Turk" has existed as a typifier since the earliest times. It appears in a Persian text dated to 420 to describe a number of Altai tribes

Ellerinde kadeh tutan, kemerlerinden çeşitli aletler ve kılıçlar sarkan ballallar. Gök-Türk dönemine ait bu balballar dönemin Türk giyim-kuşamı hakkında bize bilgiler vermekterdir. kemerler, kılıçlar, üzerlerindeki elbiseler bu gün hala kullanılan Türk giyim kuşamında karşımıza çıkmaktadır.

Resmî devlet adı olarak ilk defa Gök-Türk devleti tarafından kullanılan Türk kelimesinin bundan önce Törük veya Türük şekilleriyle kullanıldığı ve VI.-VIII. asırlardan sonra Türk hâline dönüştüğü kabul edilmektedir.

Türkiye tabiri ise VI. yüzyılda Orta Asya için kullanılıyordu. IX. ve X. yüzyıllarda Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahayada Türkiye adı verilmektedir. XIXII. yüzyılda Mısır ve Suriye'ye Türkiye denirdi. Anadolu ise XII. yüzyıldan itibaren Türkiye olarak tanınmıştır.

Türk yurdu

Günümüzde Balkanlardan Çin Seddine kadar uzanan çok geniş bir sahada yaşayan Türkler çağlar boyu şüphesiz bir çok bölgeyi yurtluk yapmıştır. Bunun günümüzde saha adları olarak yansımaları doğudan batıya şöyledir: Yakutistan, Güney Sibirya-Altaylar, Moğolistan Kansu-Ordos, Doğu Türkistan, Batı Türkistan, Kuzey Afganistan, Horasan, Kafkaslar ve Azerbaycan, Musul-Kerkük, Halep civarı, Anadolu, Balkanlar, Kırım, Kazan. Saydığımız bölgelerdeki Türkler, binlerce yılın hadiseleri neticesinde Türklere yurtluk yapmaya devam etmişlerdir.

Genel olarak Orta Asya bin yıl, Anadolu bin yıl Türklere vatan vazifesi görmekle beraber en eski Türk ana yurdu üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yazının mevcut olmadığı zamanlarda arkeolojik ve antropolojik araştırmalar bilim adamlarına yön vermektedir. Dolayısıyla yapılan arkeolojik kazı neticeleri Türklerin en eski ana yurdu konusunda bazı ip uçları verdi.

1950'li yıllarda yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde Altay dağlarının kuzeyi ile Sayan dağlarının güney-batısı arasındaki bölgenin en eski Türk yurdu olduğu anlaşılmıştır. Buna göre Minusinsk bölgesindeki Afanasyevo kültürü (M. Ö. 2500-1700) ve onu takiben aynı bölgede Andronovo kültürü (M. Ö. 1700-1200) eski Türk yurdunun Proto-Türklerinin temsilcileridir.

Blue-Turk period grave stele with goblet-holding figures wearing belts from which various implements and weapons are suspended. Funerary monuments such as these tell us much about the dress, accessories, and weaponry of the day, some of whose elements are still to be found in traditional Turkish apparel.

dwelling north of the Saihun (Syr Darya) river. The phrase "Turk-Hun" ("strong Turk") was used in a chronicle of 515. Although sources attribute a variety of meanings to the word "Turk", an Uighur document published by researchers in 1911 indicates that it meant "strength" and "force".

The first political entity that employed the word "Turk" as part of its official name was the Gök-Türk (Blue Turks) khaganate. Initially the word appears in the forms "Törük" and "Türük"; it is generally thought to have assumed the form "Türk" sometime after the 6th-8th centuries.

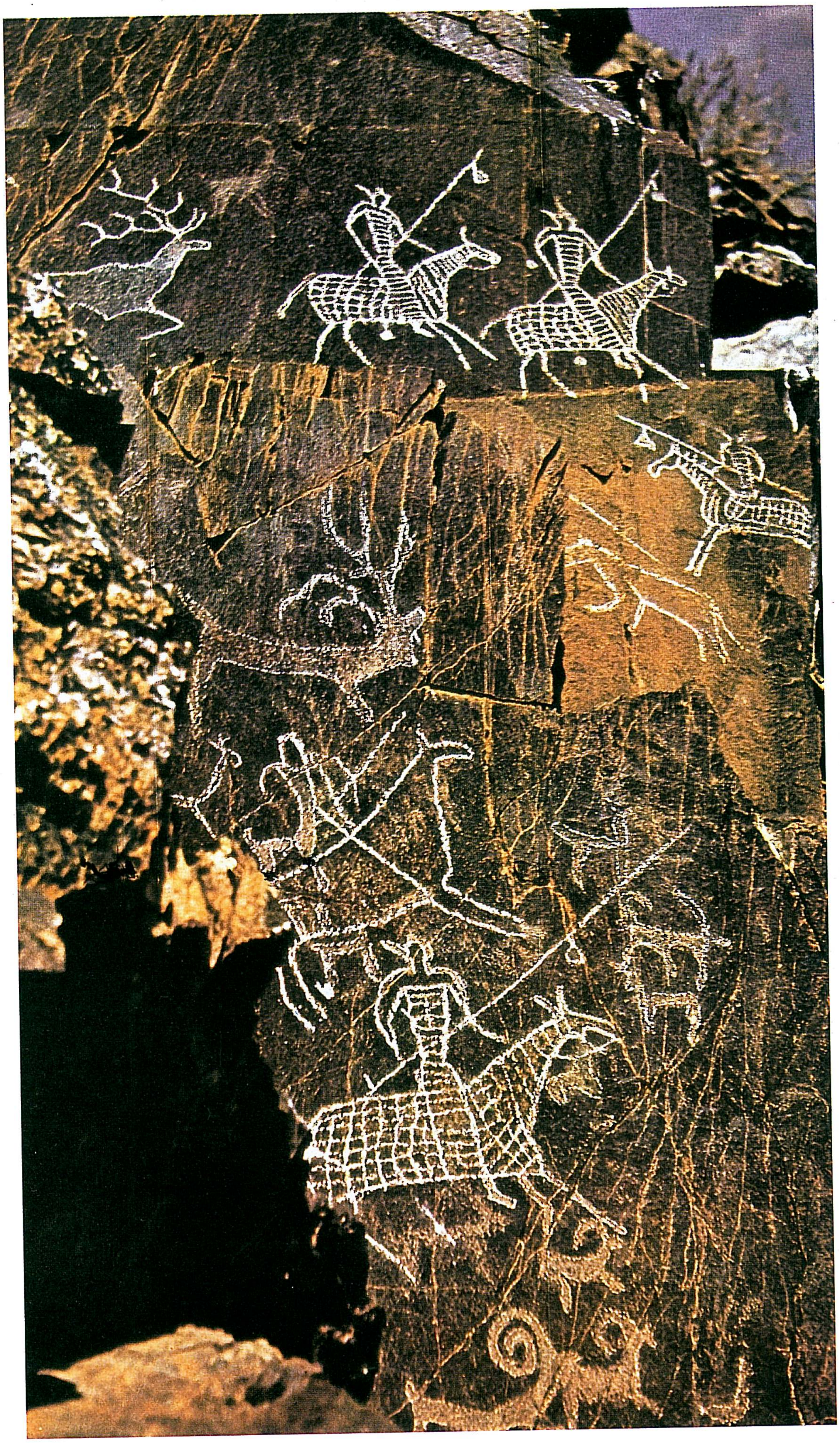
The word "Türkiye" ("Turkey") was used to refer to Central Asia in the 6th century. In the 9th and 10th centuries, it referred to a broad area extending from the Volga to Central Europe. In the 11th and 12th century, Egypt and Syria were being called "Turkey". Anatolia (Asia Minor) has been known as "Turkey" since the 12th century.

The Turkish homeland

Dwelling as they do in a vast region that today extends from the Balkans to the Great Wall of China, many different places have served as a homeland for Turkish peoples at one time or another. Perusing a modern map one can identify places like Yakutia, South Siberia-Altai Mountains, Mongolia, Kansu, Ordos, Eastern Turkistan, Western Turkistan, Northern Afghanistan, Khorasan, the Caucasus and Azerbaijan, Mosul-Kerkuk, the Aleppo region, Anatolia, the Balkans, the Crimea, and Kazan that Turkish groups have recognized as their homeland for millennia.

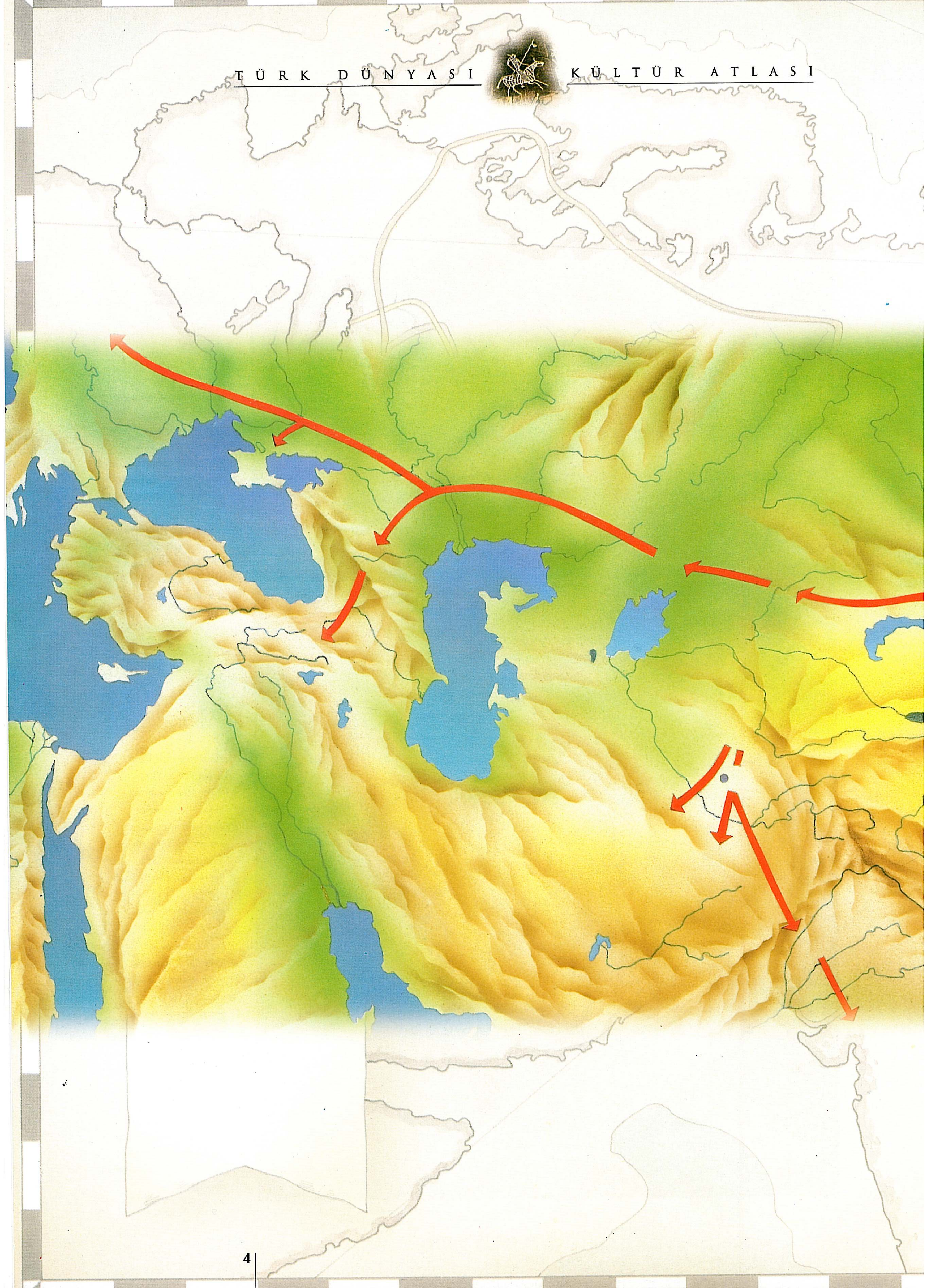
Although Central Asia and Anatolia have themselves each served as Turkish homelands for about a thousand years, investigators have attempted to identify what is the oldest and original homeland but, in the absence of written sources, they have had to rely on archaeological and anthropological evidence. Archaeological excavations in particular have provided a number of important clues concerning where the Turks originally came from.

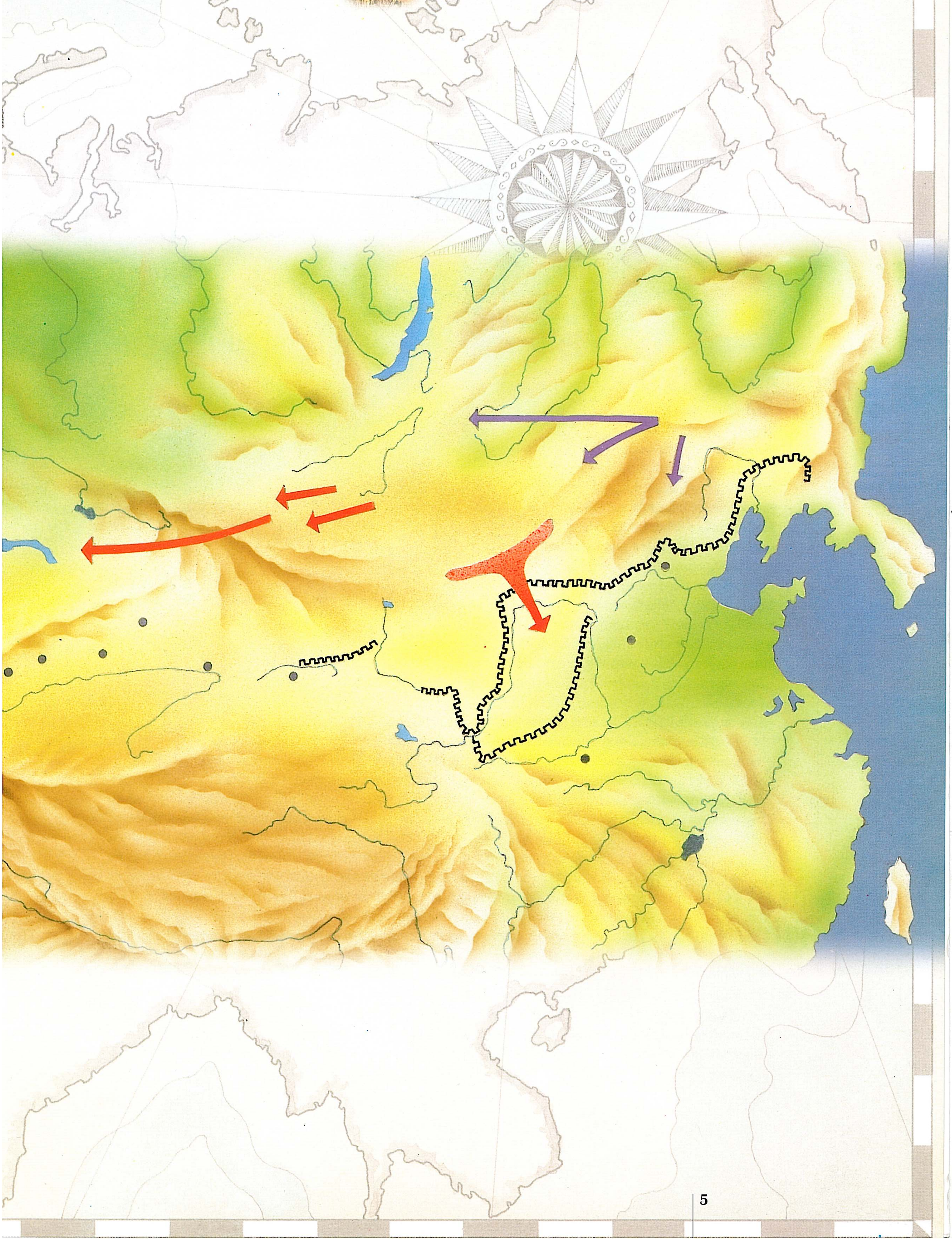
By the 1950's archaeologists' discoveries clearly pointed to the region bounded by the northern slopes of the Altais and the southwestern slope of the Sayan mountains as the original Turkish home. On the basis of this evidence, the Afanasyevo culture (2500-1700 BC) in the Minusinsk region and its successor in the same region, the Adronovo culture (1700-1200 BC), were earliest representatives of proto-Turkish peoples.

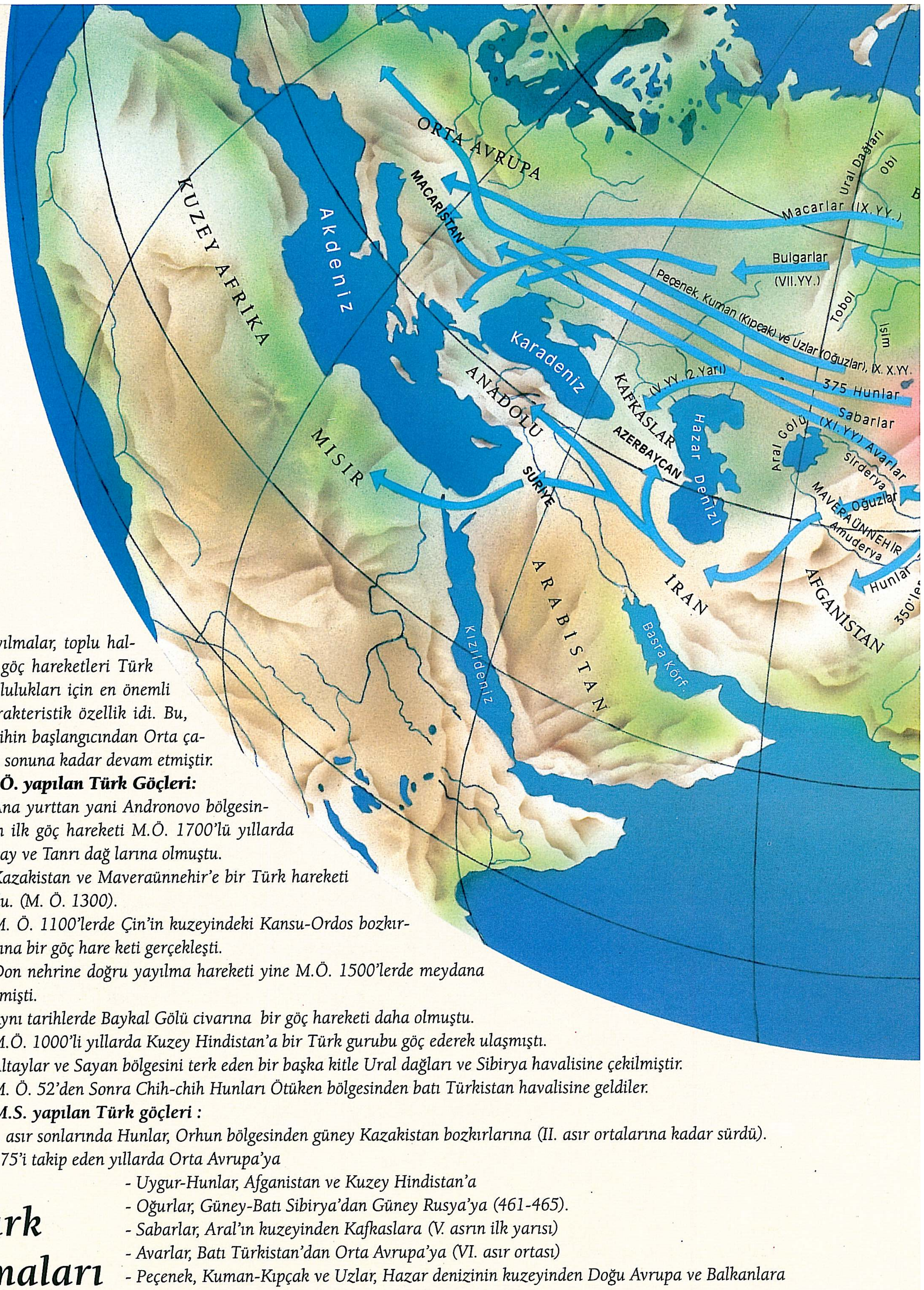

Kaya resimleri Char Chad VI-VII. Yüzyıl. Bölgedeki dönemin yabani av hayatı ve ellerinde mızraklarıyla ava çıkmış Türk atlıları. Süvarilerin ve atların üzerlerinin zırh ile kaplı olduğu görülmektedir.

Rock drawings at Char Chad from the 6-7th century showing mounted Turkish horsemen with lances hunting game. The horsemen are wearing body armor.

Yayılmalar, toplu halde göç hareketleri Türk toplulukları için en önemli karakteristik özellik idi. Bu, tarihin başlangıcından Orta çağın sonuna kadar devam etmiştir.

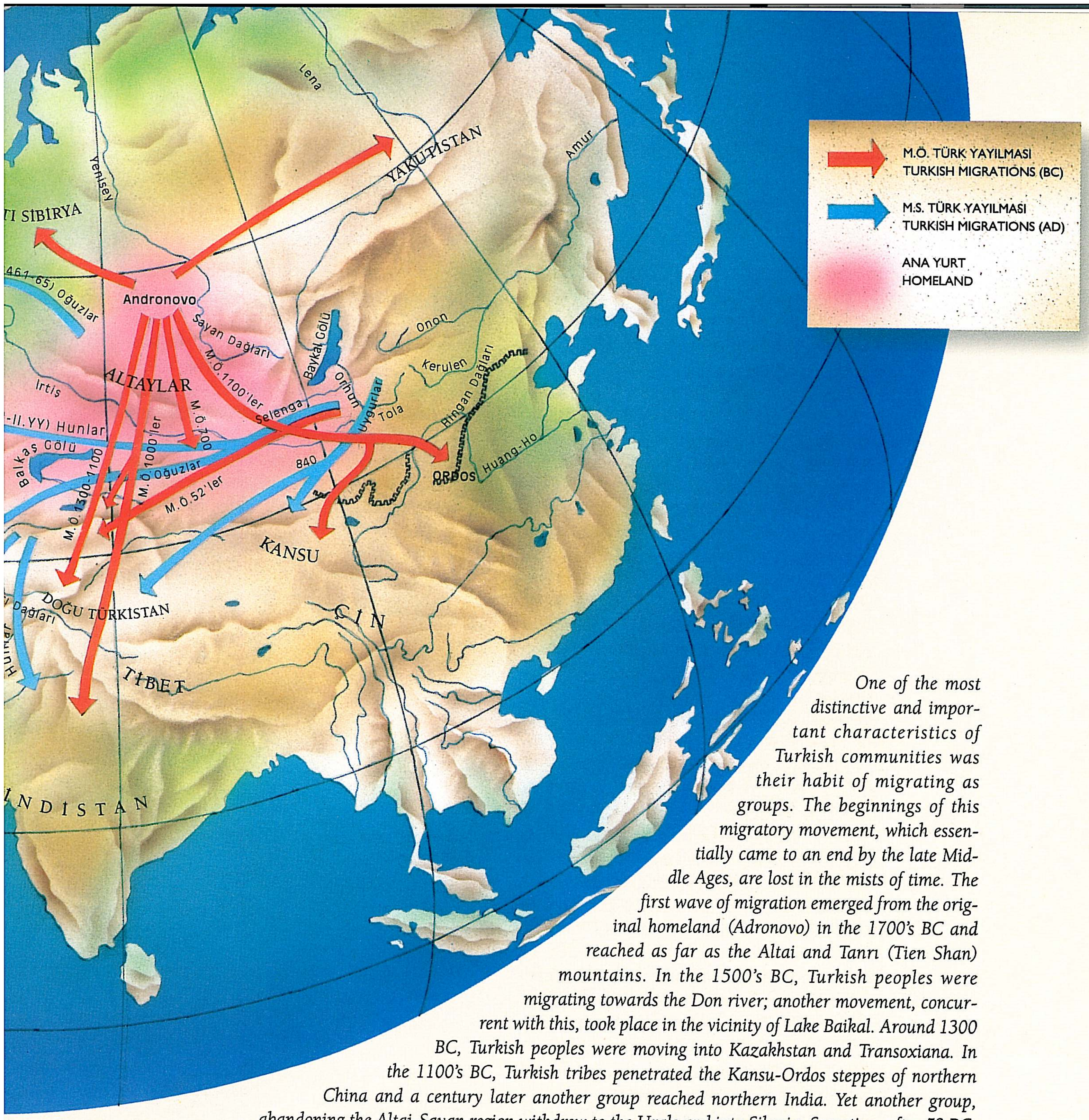
M.Ö. yapılan Türk Göçleri:

- Ana yurttan yani Andronovo bölgesinden ilk göç hareketi M.Ö. 1700'lü yıllarda Altay ve Tanrı dağ larına olmuştu.
- Kazakistan ve Maveraünnehir'e bir Türk hareketi oldu. (M. Ö. 1300).
- M. Ö. 1100'lerde Çin'in kuzeyindeki Kansu-Ordos bozkırlarına bir göç hare keti gerçekleşti.
- Don nehrine doğru yayılma hareketi yine M.Ö. 1500'lerde meydana gelmişti.
- Aynı tarihlerde Baykal Gölü civarına bir göç hareketi daha olmuştu.
- M.Ö. 1000'li yıllarda Kuzey Hindistan'a bir Türk gurubu göç ederek ulaşmıştı.
- Altaylar ve Sayan bölgesini terk eden bir başka kitle Ural dağları ve Sibirya havalisine çekilmiştir.
- M. Ö. 52'den Sonra Chih-chih Hunları Ötüken bölgesinden batı Türkistan havalisine geldiler.

M.S. yapılan Türk göçleri :

- I. asır sonlarında Hunlar, Orhun bölgesinden güney Kazakistan bozkırlarına (II. asır ortalarına kadar sürdü).
- 375'i takip eden yıllarda Orta Avrupa'ya
  - Uygur-Hunlar, Afganistan ve Kuzey Hindistan'a
  - Oğurlar, Güney-Batı Sibirya'dan Güney Rusya'ya (461-465).
  - Sabarlar, Aral'ın kuzeyinden Kafkaslara (V. asrın ilk yarısı)
  - Avarlar, Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya (VI. asır ortası)
  - Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Uzlar, Hazar denizinin kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlara (IX. - XI asır)
  - Macarlarla birlikte bazı Türk boyları, Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa'ya (830'dan sonra)
- 359 ve 373 yıllarından Hunlardan bir kitle Kafkaslar üzerinden Anadolu, Suriye ve Azerbaycan'a
- Oğuzlar, Orhun bölgesinden Seyhun nehri kıyılarına (IX. ve X. asır)
- Sonra Maveraünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya (XI. asır)
- Bulgarlar, Karadeniz kuzeyinden Balkanlara ve Volga nehri kıyılarına (668'den sonra)
- Uygurlar, Orhun nehri bölgesinden İç Asya'ya (840'ı takip eden yıllarda).

Türk yayılmaları

One of the most distinctive and important characteristics of Turkish communities was their habit of migrating as groups. The beginnings of this migratory movement, which essentially came to an end by the late Middle Ages, are lost in the mists of time. The first wave of migration emerged from the original homeland (Adronovo) in the 1700's BC and reached as far as the Altai and Tanrı (Tien Shan) mountains. In the 1500's BC, Turkish peoples were migrating towards the Don river; another movement, concurrent with this, took place in the vicinity of Lake Baikal. Around 1300 BC, Turkish peoples were moving into Kazakhstan and Transoxiana. In the 1100's BC, Turkish tribes penetrated the Kansu-Ordos steppes of northern China and a century later another group reached northern India. Yet another group, abandoning the Altai-Sayan region withdrew to the Urals and into Siberia. Sometime after 52 BC, a group identified as the "Chih-chih Huns" reached western Turkistan from the Ötüken region.

Turkish migrations

These migrations continued during the present millennium as well. During the late 1st century, the Huns began penetrating the steppes of southern Kazakhstan from the Orkhon region, a movement that was to continue until the middle of the 2nd century. In the years after 375 they began appearing in Central Europe while the Uighur-Huns arrived in Afghanistan and northern India. The Oğurlar (Uars) migrated from south-western Siberia to southern Russia around 461-465 while the Sabarlar reached the Caucasus from the southern shores of Lake Aral during the first half of the same century. The Avars reached Central Europe from western Turkistan around the middle of the 6th century while between the 9th and 11th centuries, the Petchenegs, Quman-Kipchaks, and Uzes moved into eastern Europe and the Balkans via the northern shore of the Caspian Sea. Between 359 and 373, a wave of Huns penetrated Anatolia, Syria, and Azerbaijan by way of the Caucasus. Bulgars, rounding the Black Sea to the north, reached the Balkans and banks of the Volga after 668. A number of Turkish tribes from the northern Caucasus accompanied Magyars into Central Europe after 830. Uighur tribes from the Orkhon river valley reached Central Asia in the years following 840. The Oğuz (Oghuz) reached the banks of the Saihun river from the Orkhon region during the 9th and 10th centuries and, during the following century, penetrated Anatolia and Iran from Transoxiana.

Hun öncesi

İnsanlık tarihi araştırmalarında Asya kıtasının önemi oldukça fazladır. Bu kıta içerisinde de Himalayaların ve Tibetin kuzeyinde kalan bozkırların ayrı bir değeri vardır. Ural-Kingan (Kadırgan) dağları arasında uzanan bu bozkırlar, tarih öncesi dönemlerde de çok köklü kültürlerin vatanı olmuştur.

Altaylarda M. Ö. 3000 yıllarında Oğuz tipinde brakisefal beyaz bir ırkın yaşadığı bilinmektedir. Ziraate çok az yer veren bu kavmin kuzeyinde Sibirya'da ise Mongoloid ırkların hakim olduğu anlaşılıyor. M.Ö. 2.500 - 1.700 arasında Güney Sibirya'yı etkileyen "Afanasyevo kültürü"nün Altay kültüründen doğduğu düşünülmektedir. Sonraki asırlarda Altaylardaki kültürün pek çok yöne yayıldığı görülmektedir. İşte Proto-Türk kültürünün ilk temsilcileri bunlardır.

Kuzey Çin'de Sarı ırmağın üst taraflarında M.Ö. 2.000'den itibaren "Yang-shao kültürü" ortaya çıkmıştır.

M.Ö. 1.700'lerden itibaren Orta Asya'da göçebe ve savaşçı bir kavmin hakimiyeti görülmeye başlar. Antropologlar tarafından "Andronovo insanı" denilen bu kavmin kültürü, Sibirya'nın M.Ö. 1.700-1.200 tarihleri arasındaki "Bronz Devri"ne işaret eder. Bu kültürün kalıntıları, ilk olarak Yenisey nehri'nin baş taraflarındaki "Minusinsk" bölgesinde bulunmuştur. Yapılan araştırmalar, "Andronovo Kültürü"nün merkezini Doğu Kazakistan'da da yayıldığını göstermektedir. Tarih öncesi kültürlerden çok geniş bölgelere yayılan nadir bir örnek olan Andronovo kültürü'ne ait buluntular, en çok Doğu Türkistan'da ele geçirilmiştir.

Andronovo insanı, ziraat ve çobanlıkla geçiniyordu. Taştan yapılmış kaplar, taştan tokmaklar ve bıçaklar, bu kültürün ilk dönemlerine ait buluntulardandır. Evcil hayvan olarak boynuzlu hayvanlar ve at besliyorlardı. Domuz bulunmuyordu. Andronovo kültürünün geliştiği üçüncü dönemde bronz eşyaların kullanımı oldukça artmıştı. Bir sonraki dönemde Andronovo kültüründe çobanlığın, ziraatten daha önemli bir duruma geldiği anlaşılmaktadır. Çobanlığın gelişmesiyle hayvanların sayısı hızla çoğaldığı için yeni otlaklar bulmak ihtiyacı doğmuş, bu ihtiyaç da Andronovo kültürünün daha geniş bölgelere yayılmasına ve gelişmesine etkide bulunmuştu. Atın binek hayvanı olarak kullanılması, bu dönemde Andronovo kültürünün dünya medeniyetine bir hediyesidir.

Before the Huns

Although research has demonstrated the vital role that Asia has played in the history of the human race, the steppes lying north of the Himalaya mountains and the Tibetan plateau have been of particular importance. These steppes, lying between the Ural-Kingan (Kadırgan) mountains were already the homeland of a number of extremely ancient cultures in the prehistoric period.

Altın madeni takı.

Gold jewelry article

A white brachiocephalic race of peoples resembling the Oğuz are known to have inhabited the Altai region in the 4th millennium BC. These people practiced agriculture only to a very limited degree. Siberia, the region to their north was dominated by peoples who were of Mongoloid races. The Afanasyevo culture that influenced southern Siberia between 2500 and 1700 BC is thought to have been born of this Altaic culture. In the centuries that followed, bearers of the Altaic culture appear to have spread in many different directions and these are the earliest representatives of Proto-Turkish culture.

Andronovo kültürünün gelişme ve yayılması, aynı zamanda Proto-Türk yayılması ve gelişmesini gösterdiğinden bizim için çok önemlidir. Andronovo kültürü, Altaylarda henüz devam ettiği sırada Minusinsk bölgesinde M.Ö. 1.000 yıllarında "Karasuk Kültürü" adı verilen yeni bir kültür görülmeye başlanır.

M.Ö. 800 sıralarında Altaylarda ve Minusinsk civarındaki bozkırlarda atlı göçebeler tamamen hakim olmuştur. Bazı Moğol boylarının da atlı göçebeler içinde yaşadıkları an-

laşılmaktadır. Bu tarihlerde Karasuk Kültürü, yerini Altaylarda "Mayemir kültürü" ve Minusinsk'de "Tagar Kültürü"ne bırakmıştır. Hayvan üslûbunun yaygın olarak görüldüğü Ordos bronzları da bu dönemlerde ortaya çıkmıştı.

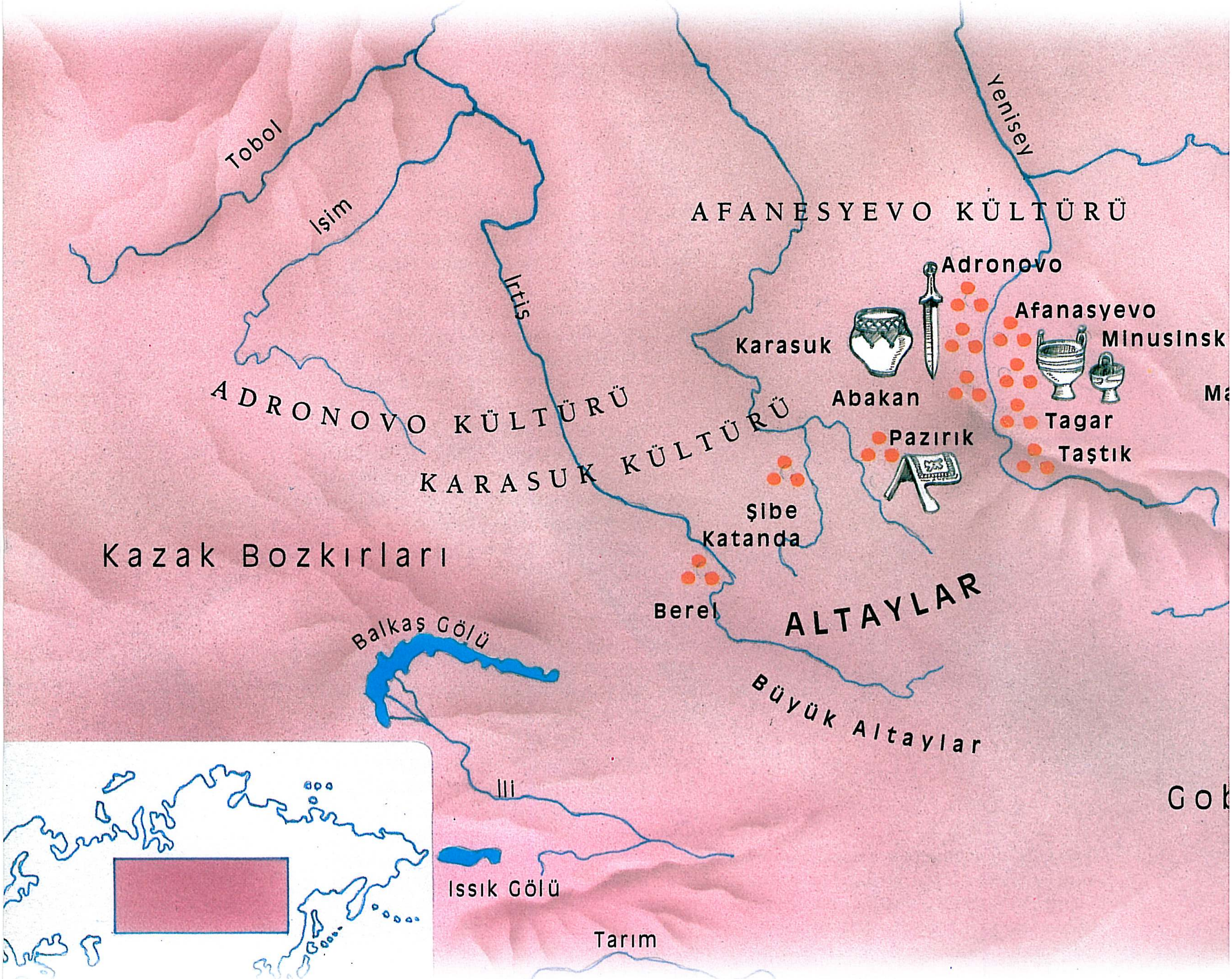
Sometime after 2000 BC, the so-called Yang-shao culture makes its appearance hear the headwaters of the Hwang (Yellow) river in northern China.

From the middle of the 1700's BC onward, Central Asia appears to have been under the control of a migratory, warlike tribe who are referred to by anthropologists as the Adronovo people. They are contemporary with the Siberian Bronze Age (1700-1200 BC). The cultural artifacts of these people were first found in the Minusinsk region near the upper reaches of the Yenisei river. Subsequent research has shown that the center of the Adronovo culture shifted to eastern Kazakhstan. The Adronovo culture is a rare example of a prehistoric people who were able to spread out over an enormously wide area. Finds from this culture are especially prevalent in eastern Turkistan.

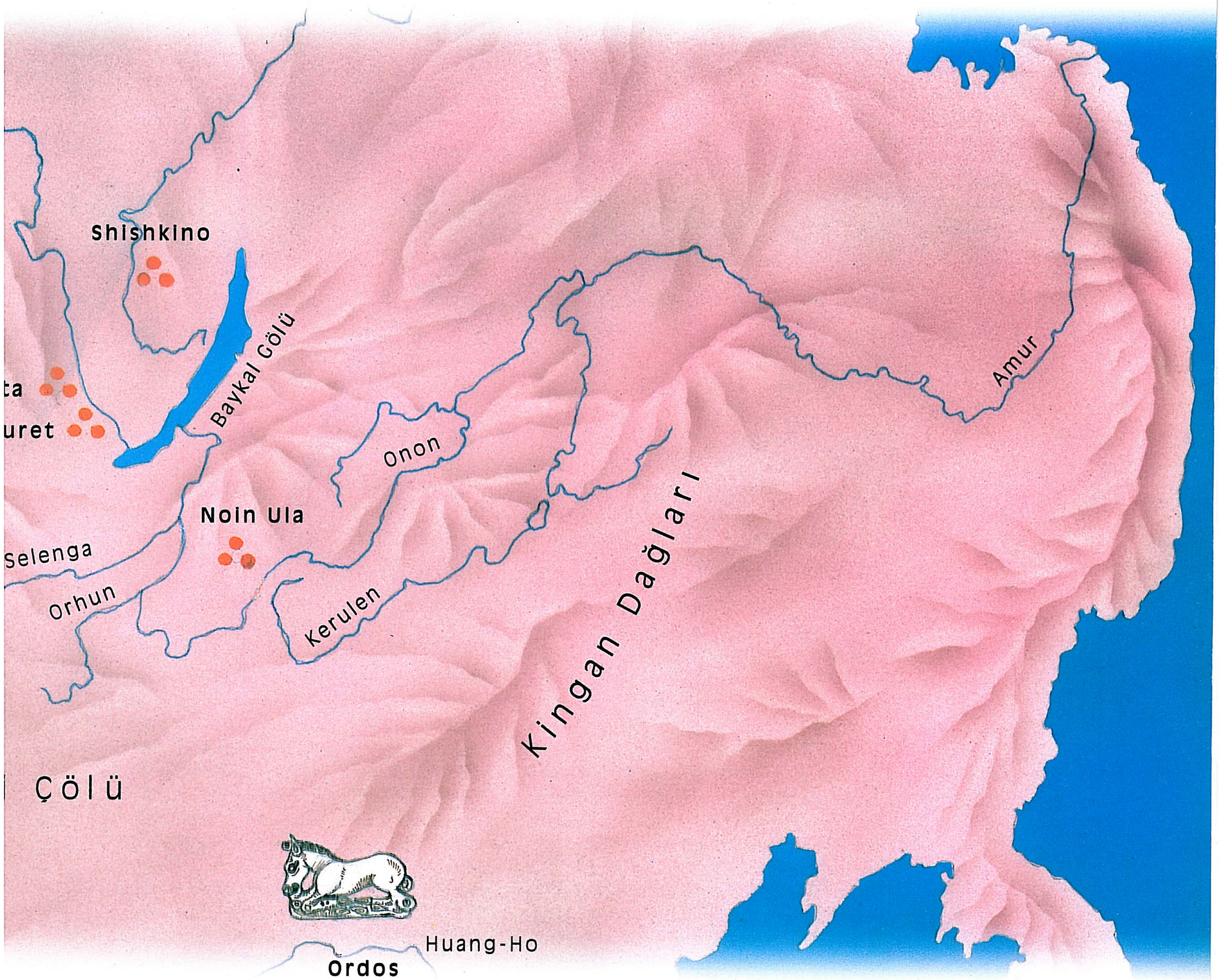
The people of the Adronovo culture raised crops and livestock. The earliest finds of this culture are stone vessels, stone clasps, and stone knives. They raised both horses and a kind of horned cattle but no swine. During the third period of the Adronovo's culture, there was a substantial upsurge in the use of bronze implements. In the following period however, agriculture appears to have become a less important activity than animal husbandry. As the latter industry flourished and herds increased in size, it would have become necessary to seek new pastures and this would have been instrumental in spurring the Adronovo culture to spread into a steady succession of new areas where it could prosper. The invention of equestrianism, which took place around this time, is an enduring gift of the Adronovo culture to human civilization.

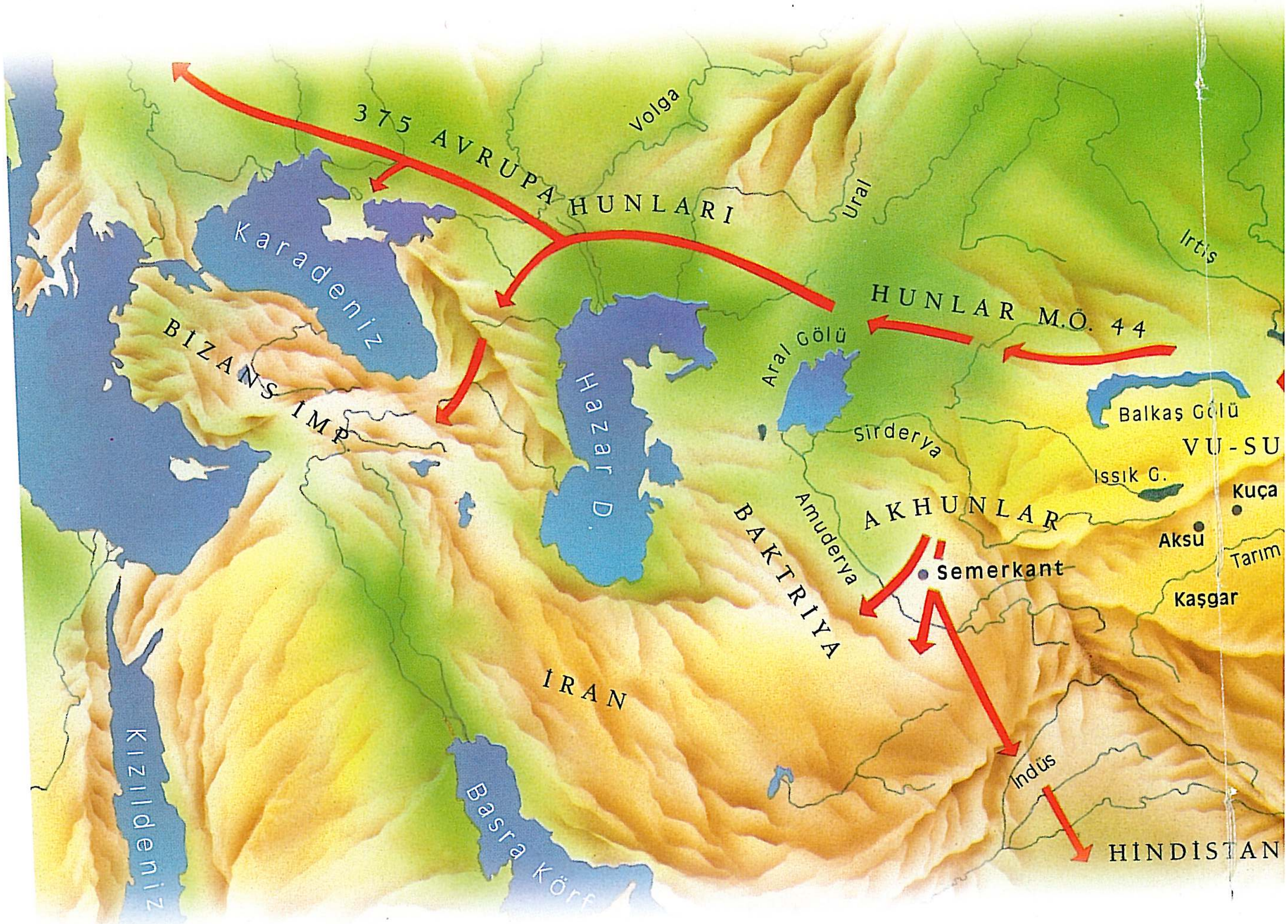
The reason that the spread and development of the Adronovo culture is of importance is that it is evidence of the spread and development of the Proto-Turks. Around 1000 BC a new culture–the so-called "Karasuk culture"–begins making an appearance in the Minusinsk region at a time when the Adronovo culture was still continuing in the Altai mountains.

Around 800 BC, horse-riding nomadic tribes were entirely in control of the Altai mountains and of the steppes surrounding Minusinsk. Evidence indicates that a few Mongol clans were dwelling among these nomads. It was around this time that the Karasuk culture was superseded by the "Mayemir culture" in the Altais and by the "Tagar culture" in Minusinsk. The Ordos bronzes, in which the "animal style" is a frequently-occurring element, also make their appearance during this period.

Sibirya sahasında ilk arkeolojik merkezler.
The earliest Siberian archaeological sites.

Shishkino
Baykal Gölü
ta
uret
Onon
Amur
Noin Ula
Selenga
Orhun
Kerulen
Kingan Dağları
Çölü
Huang-Ho
Ordos

Asya Hun İmparatorluğu

Hun İmparatorluğu hakkında bilgi aldığımız Çince yazılı kaynaklar, onların M.Ö. 1.500 tarihlerinde Çin'in kuzeyinde yaşadıklarını göstermektedir.

Mevcut kaynaklardan Hunların, Çin'in Shang Sülalesi zamanından Ch'in Sülalesi'nin kurulduğu M.Ö. 221'e kadar olan dönemde Sarı Irmak'ın güney kısımlarında Ordos bölgesinde hakim oldukları anlaşılmaktadır. Ch'in sülalesi ile olan mücadeleleri sonunda daha kuzeye çekilmek zorunda kalmışlar ve Hun tehlikesinden tamamen kurtulmak isteyen Çinliler, meşhur Çin Seddi'ni inşaa başlamışlardı.

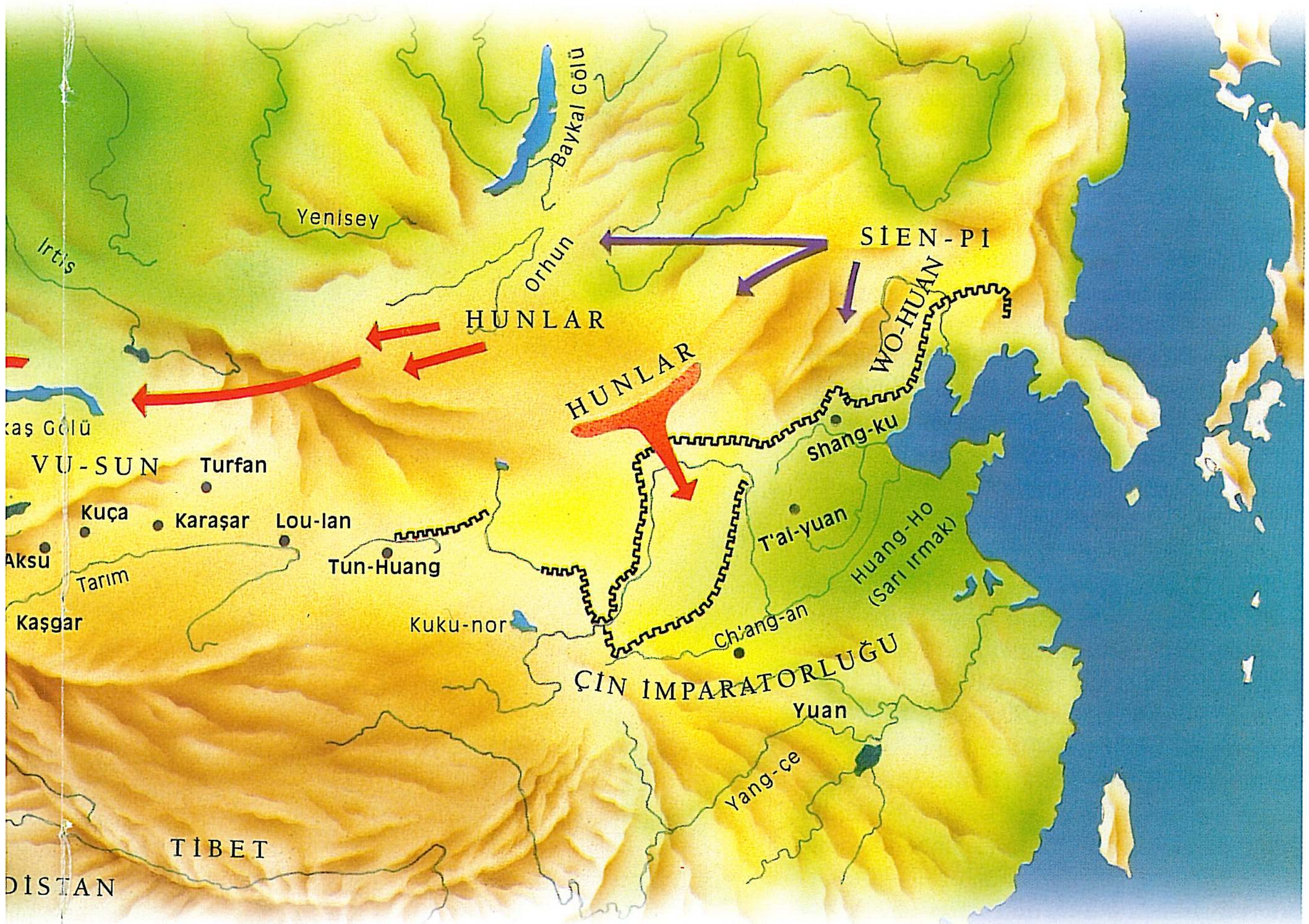
Hun hükümdarlarının isimleri, ilk olarak Çin'in Han sülalesi zamanından itibaren öğrenilebilmektedir. Adı bilinen ilk Hun hükümdarı M.Ö. 209 yılında ölen T'ou-man'dır. Onun oğlu Mao-tun zamanında Hunlar, doğudaki Tung-hu'ları ve batıdaki Yüeh-chih'ları yenerek Hakimiyetlerini güçlendirdiler, daha sonra devletin sınırlarını doğuda Kore'den batıda Aral Gölü'ne, kuzeyde Baykal Gölü'nden güneyde Wei ırmağı ve

The empire of the Asiatic Huns

Much of our knowledge of the history of the Hunnic empire is based on Chinese written sources, which indicate that the Huns were dwelling in the regions north of China as early as 1500 BC.

These sources make it clear that the Huns ruled the Ordos region in the southern reaches of the Hwang river from the time of the Shang dynasty until the establishment of the Ch'in dynasty in 221 BC. Confronted by the forces of the Ch'in, the Huns were forced to withdraw to the north and it was at this juncture that the Chinese began building the Great Wall with the intention of warding off the Hunnic threat for all time.

The names of Hunnic rulers appear for the first time in documents from the Han period and the first ruler whose name we know appears in these sources as "T'ou-man", who died in 209 BC. During the reign of his son, Mao-tun, the Huns defeated the Tung-hus, who lived to their east, and the Yüeh-chihs, who lived to their west, thereby consolidating their rule. Subsequently they expanded

HUNLAR ve YAYILMALARI
Hunların yaşadıkları bölgeden güneye, batıya ve Avrupa'ya yayılmaları ve bu göç esnasında izledikleri yollar.

HUN MIGRATIONS
From their original homeland, the Huns moved south into China and west as far as Asia Minor and Europe.

Karakurum Dağları'na kadar genişlettiler. Mao-tun zamanında Hun imparatorluğu, siyasî, ekonomik ve askerî açıdan gücünün zirvesindeydi.

Mao-tun'un oğlu Lao-shang da bu gücü korumaya ve arttırmaya çalıştı. Hun hükümdarlarının bu tarihlerden itibaren Çin ile yaptıkları anlaşmalardan sonra Çinli prenseslerle evlenmeleri ve bu prenseslerle birlikte gelen bazı hizmetçilerin Hun ülkesinde karışıklık çıkaracak faaliyette bulunmaları ve Hun'ların Çin mallarına alışması uzun vadede çok zararlı sonuçlar doğuracaktır. Han Sülalesi'nin hükümdarı Wu-ti (M.Ö. 141-87)'nin kararlı ve kurnaz politikası da Hunların zayıflamasında etkili olmuştur. Wu-ti, Hunları bertaraf etmek ve Orta Asya'yı ele geçirerek ticaret yollarına hakim olmak istiyordu. Bu devirden itibaren Çinliler, Hunlara karşı başarılı olmaya başladılar. M. Ö. 117 yılında Hunlar, Gobi Çölü'nden daha kuzeye çekilmek zorunda kalmışlardı. Bundan sonraki tarihlerde bilhassa Hun hükümdarı Ch'ieh-t'e-hou zamanından itibaren gerek toprak kayıpları, gerekse Çinlilerin kışkırtmaları sonunda Hun prenslerinin isyanları ve hükümdarlık için birbirleri ile mücadeleleri görülmektedir.

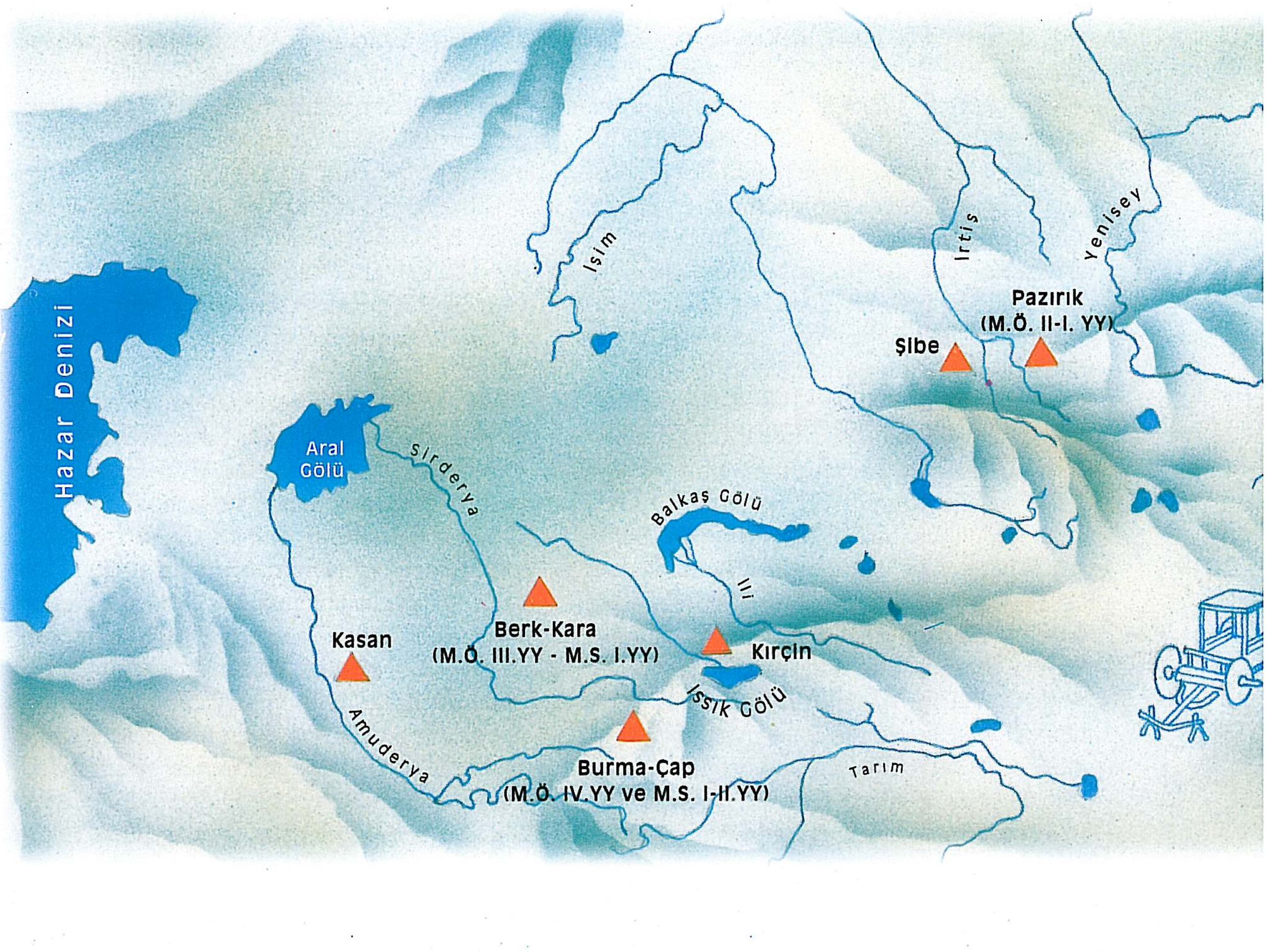
their dominions until they reached from Korea on the east to Lake Aral on the west and from Lake Baikal in the north to the Wei river and Karakorum mountains in the south. Mao-tun's reign marked a high-water mark in the early political, economic, and military history of the Hunnic empire.

Mao-tun's son was Lao-shang who sought both to consolidate these gains and to extend them. After this date we find Hunnic and Chinese sovereigns concluding treaties with each other and Hunnic rulers taking Chinese princesses as wives. The long-term consequences of this contact turned out to be extremely detrimental not only because of the intrigues instigated among the Huns by the servants accompanying the households of their Chinese princesses but also because of an increasing predilection among the Huns for Chinese goods and luxuries. The policies of Wu-ti (141-87 BC), a particularly wily and single-minded ruler of the Han dynasty, were also influential in the subsequent debilitation of Hunnic power. Wu-ti aspired to gain control of the east-west trade routes; this implied negating Hunnic authority and also gaining control of Central Asia. In years that follo-

Hu-han-ye'nin, devleti bu kötü durumdan kurtarmak için Çin himayesini isteme fikri, devleti bir anda karıştırarak ikiye bölecektir. Onun bu fikrini utanç verici sayan Chih-chih, M.Ö. 56'da taraftarlarıyla birlikte batıya göçerek Wu-sun'ları, Oğurları, kuzeydeki Kırgızları ve Tölesleri hâkimiyeti altına alıp Fergana'da oturarak bu geniş topraklarda yeniden Hun hakimiyetini tesis etti. Ancak kısa bir süre sonra Çinliler, Wu-sun'ları ve Ferganalıları kendi taraflarına çekerek birlikte saldırıp Chih-chih'nın idaresindeki Hun birliğini Talas üzerindeki kalede yapılan savaş sonunda tamamen yok ettiler.

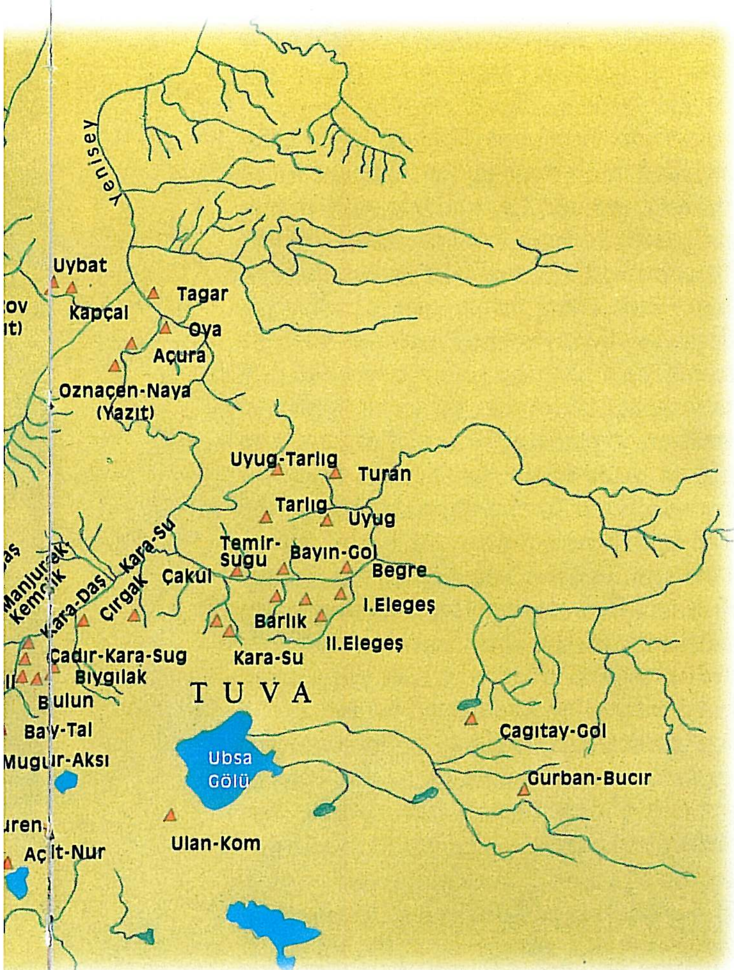
Hu-han-ye idaresindeki Hunlar ise Çin'e tâbi olmuşlar ve bir süre sonra toparlanıp güçlerini arttırarak tekrar kuzeye dönmüşlerdir. Hu-han-ye'den sonra tahta geçen Hun hükümdarları zamanında Hunlar tekrar güçlenmeye başlamışlar ve hatta Kaşgar'a kadar oldukça geniş topraklarda yeniden hâkim olmuşlardı. Ancak, Hu-t'u-erh-shih'nın ölümünden (M.S. 46) sonra Hunlar, yeniden iç karışıklıklarla karşılaşırken uzun süren kıtlık yılları da halkın çok zor durumlara düşmesine yol açmıştır. Nitekim onun oğlu Wu-ta-t'i-hou zamanında P'u-nu'nun isyan ederek kuzeye çekilmesiyle Hun devleti M.S. 46 yılında son defa ikiye bölünür.

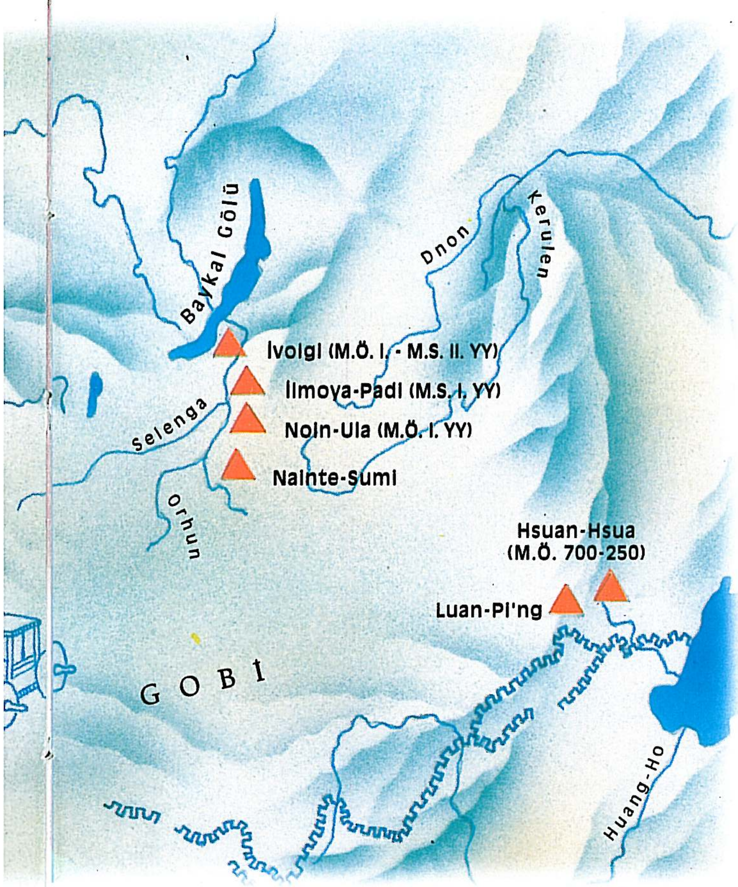

Yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Asya Hunlarına ait önemli buluntu yerleri.

Major archaeological sites where Asiatic Hun finds have been discovered.

Asya Hunlarına ait Altaylar ve Kem vadisindeki buluntu yerleri.

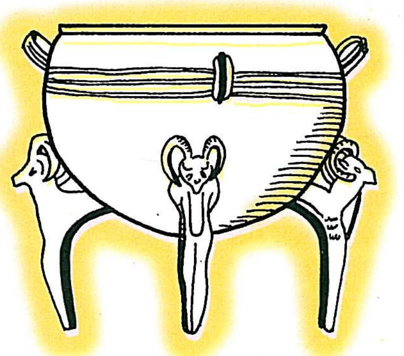
Locations of Hun finds in the Altai Mountains and Kem Valley.

wed, the Chinese indeed began to make substantial gains at the Huns' expense; in 117 BC the latter were forced to withdraw beyond the Gobi Desert. This marks the beginning of a period (especially during the reign of the Hunnic ruler Ch'ieh-t'e-hou) in which the Huns suffered steady losses of territory and in which the Chinese instigated Hunnic princes either to rebel against their fathers or engage in endless power-struggles among themselves. Hu-han-ye's idea of seeking Chinese protection in order to deliver his dominions from these straits had the immediate effect of splitting them in two and stirring up even more disorders. Rather than consent to such a disgrace, Chih-chih and his supporters chose instead to emigrate westward in 56 BC. Successively subduing the Wu-sun and Oğur, and, to the north, the Kirghiz and Töles (TölÑch), they reestablished Hunnic authority over a broad swathe of land that they controlled from the Fergana valley. Before very long however the Chinese suborned both the Wu-sun and the inhabitants of the valley. Uniting their forces, they attacked the Hunnic league and, in a battle that took place at its citadel on the Talas utterly destroyed it.

The Huns who remained with Hu-han-ye on the other hand acknowledged Chinese suzerainty. After a period in which they regrouped and recovered much of their strength, the Huns returned to the north. The reigns of Hu-han-ye's successors were marked by a substantial resurgence of Hunnic power and we even find the Huns reestablishing control over a rather broad area extending as far as Kashgar. Following the death of Hu-t'u-erh-shih in 46 however, the Huns once again were wracked by internal political strife which, combined with a long famine, had the affect of further worsening the lot of the folk. Although his son, Wu-ta-t'i-hou, succeeded to power, a P'u-nu rose in rebellion. His withdrawal to the north with his supporters the same year marked the final and irrevocable split in Hunnic political authority.

Of the resulting two hordes, the southern Huns were exploited by the Chinese as a buffer-state whose purpose was to stave off other Hunnic incursions into China from the north. Their rulers adhered strictly to the political dictates of their Chinese masters and for this reason they frequently had to suppress insurrections on the part of clansmen. In 216 Chinese policies finally brought about the division of the territories of the southern

Güney Hunları, Çin tarafından kuzeydeki Hunlardan gelebilecek tehlikeleri bertaraf edebilecek bir tampon devlet olarak kullanılıyordu. Çin siyasetinin dışına çıkamayan Hun hükümdarları, bu tarihlerde sık sık Hun boylarının isyanları ile karşılaştılar. Nihayet M.S. 216 yılında Güney Hun toprakları Çin tarafından beş kısma bölünerek Çinli askerî valilerin idaresine verildi.

Kuzey Hunları, Çin tabiiyetine şiddetle karşı çıkan ve güney Sibirya ile İç Asya'da hâkim olan bir siyasi güç olarak Han Sülâlesi'nin ve aynı zamanda ve Wu-huan'ların düşmanı durumundaydılar. Pan Ch-ao adlı meşhur Çin generalinin uzun yıllar süren saldırıları sonunda Hoten, Kaşgar, Yarkend gibi Türkistan'ın mühim merkezleri Çin idaresine geçti. Aynı tarihlerde kuzeydoğuda güçlenen Hsien-pi'lerin saldırıları da sonunda Hun mağlubiyeti ile sonuçlanınca Kuzey Hun Devleti de M.S. 155 sıralarında yıkıldı ve Hunlar, büyük kitleler hâlinde batıya göçtüler. Bunların haricinde Çin topraklarına yerleştirilen Hun boyları da bulunuyordu ki; bunlar, sonraki tarihlerde Çin topraklarında kısa ömürlü devletler kuracaklardır.

Ak Hun Devleti

M. S. 350'li yılları takiben Juan-Juan Devletine bağlı Uar ve Hun adlı iki Türk kabile grubu Altaylar havalisindeki yerlerini terk ederek güney Kazakistan bölgesine geldi. Burada yaşayan Hun kitlelerini Avrupa'ya ittiler. Daha sonra güneye yönelerek Afganistan'ın Toharistan civarına geldiler (367). Bu yeni devlet daha sonra Maveraünnehir ve Çu havalisini, Semerkand civarını aldı. Arkasından hâkimiyetlerini Hazar denizi ve güneyine kadar genişlettiler. Onların ilk hücumları neticesinde Sasani imparatorluğu büyük sarsıntı yaşadı. Daha sonra iki ülke arasında barış yapıldı.

359 yılında Amid (Diyarbakır)'i kuşatan İran ordularının yanında yardımcı olarak, Ak Hun kuvvetleri de bulunmuştu. 420 yılından sonra Ak Hun-Sasanî ilişkileri yeniden bozuldu. Ak Hunların Eftal (Abdel) hanedanından Kün-han, İran iç işlerine karışarak nüfuzu altına aldığı veliahd Firuz'u Sasani hükümdarı yaptı (459). Daha sonra

Huns into five separate regions that then were placed under the control of Chinese governors.

The northern horde on the other hand developed into a strong political power in southern Siberia and Central Asia with an abiding enmity towards both the Hans and the Wu-huans and an absolute aversion to anything Chinese. After many years of campaigns led against them by the illustrious Chinese general Pan Chao, the Chinese succeeded in establishing control over their chief towns in Turkistan/especially Hoten, Kashgar, and Yarkend. Around the same time, the Huns were subjected to the depredations of the Hsien-pi, whose power in the northeast was on the rise. The result was a decisive Hunnic defeat in which their political authority was eradicated and the Huns were driven westward in several huge waves of population movements. All that remained behind were a few Hunnic clans dwelling in Chinese territory that were, in later times, to establish ephemerally independent states of their own from time to time.

The White Huns

Sometime around 350 and thereafter, two groups of Turkish tribes who called themselves "Uars" and "Huns" and were Juan-juan vassals began moving southwards from their Altai homeland and entered Kazakhstan, forcing the Hunnic communities living there to move towards Europe. Continuing to move southwards, they reached the Tokharistan region of Afghanistan in 367. This horde first established control over Transoxiana and the Chu valley and then the vicinity of Samarkand after which it extended its dominions as far as the Caspian and its southern shores. Their first contact with the Sassanid empire dealt the latter a serious blow but later a peace was worked out between the two.

These were the White (or "Ephthalite") Huns. In 359 they were assisting a Sassanid army besieging Amid (Diyarbakır). Relations between the White Huns and Sassanids deteriorated after 420 however. Kün-han, a member of the White Hun Eftal (Abdal) dynasty, became involved in Sassanid intrigues and installed his protege, Firuz, on the Sassanid throne in 459. Later however we find them turning their interests in the direction of northern India where they dispersed Gupta power around 470.

Kuzey Hindistan istikametine yönelip, Gupta Devleti'ni dağıttı (470 dolayları).

Ancak, Sasanî Devleti üzerine Ak Hun baskısı durmuyordu. 484 yılında Ceyhun nehri kıyılarında mağlup edilen Sasanîlerin Herat bölgesi Ak Hunların eline geçmişti. Diğer taraftan yıllık vergiye dahi baglanan Sasanîler ağır ekonomik bunalıma düştüler. Bu arada Mazdek isyanı patlak verdi. Bu isyanda bütün İran'da asillerin ve din adamlarının evleri yağma edildi; kendileri öldürüldü. Aile müessesi de tahrip edildikten başka bütün İran, baştan sona yıkılıp yakıldı. 486 yılındaki bu hadisede Şah Kubad, Ak Hunların yanına kaçıp sığındı. İran'ı böyle zor bir durumdan Ak Hun hükümdarı kurtardı. Mazdek isyanını bastırmak için otuz bin kişilik bir süvari birliğini İran'a gönderdi. Neticede isyan bastırılıp, Şah Kubad tekrar tahtına oturtuldu.

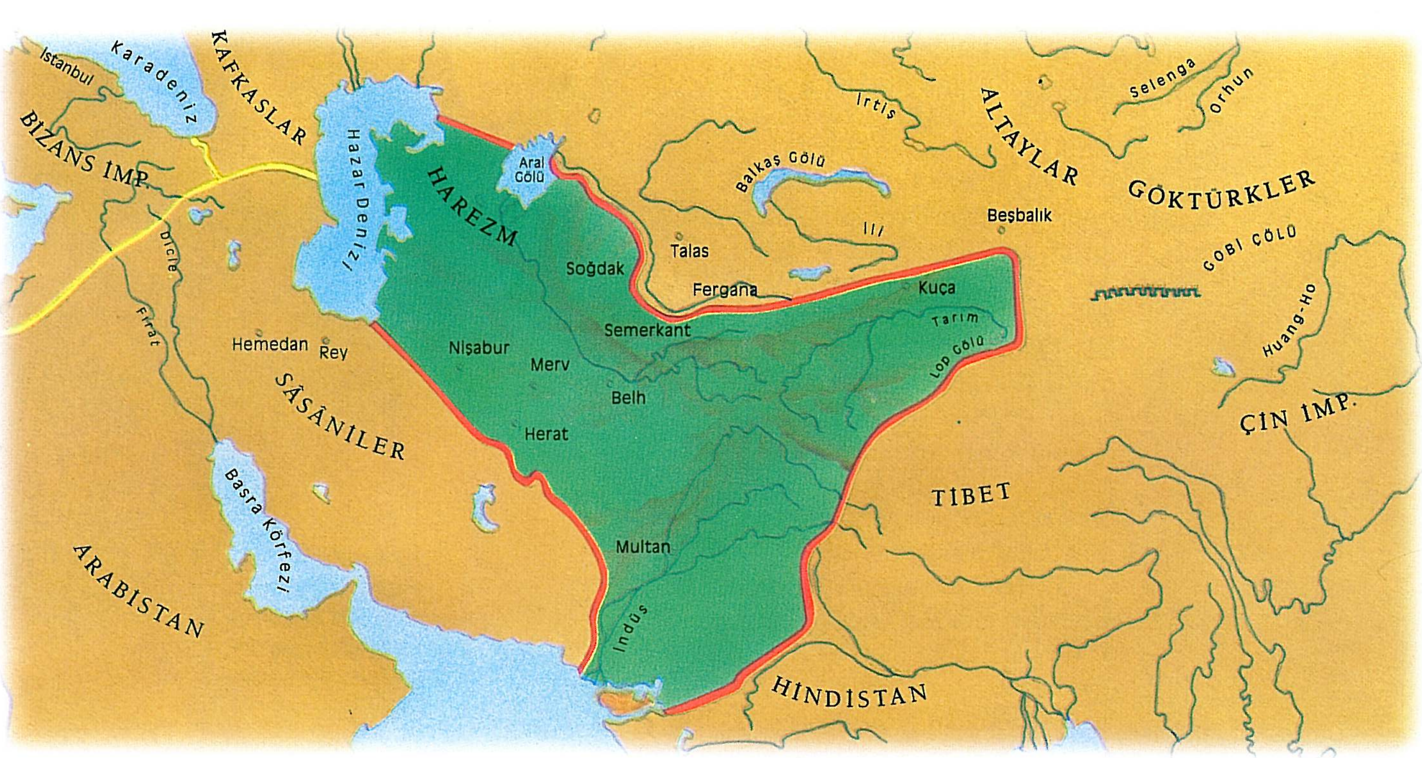
Hoten, Kuça, Aksu, Kaşgar tarafları dahi Ak Hun'ların eline geçmişti. Bu arada bütün kuzey Hindistan zaptedilmişti. Bu havali Kabil'de oturan Tegin unvanlı Toramana adındaki kumandan tarafından Ak Hun Devletine bağlanmıştı. Toramana'nın oğlu Mihiragula'nın ordusunda sürekli yedi yüz savaş fili bulunduruyordu. Kuvvetli oluşundan dolayı Mihiragula (515-545) en azametli Ak Hun hükümdarı görünmektedir. Ancak o, merkeze bağlı olarak bu bölgeyi idare ediyordu.

552 yılından itiraben Orta Asya'da Gök-

This diversion of attention in no way lessened the pressure of the White Huns on the Sassanids. In 484 the defeat of a Sassanid army by the White Huns in a battle on the banks of the Saihun left the Herat under the victors' control and the Sassanid empire was forced to pay an economically crippling annual tribute. It was around this time that the Mazdakite insurrection broke out. The Sassanid nobility and Zoroastrian clergy alike suffered frightful casualties as the adherents of Mazdak, a religious reformed who preached community of property and women, pillaged and massacred, laying waste to town and countryside alike. In 486 the reigning sovereign, Shah Kubad, sought refuge with the White Huns. Help, in the form of an army of 30,000 horsemen, was dispatched. The insurrection was successfully suppressed and Kubad was reinstalled on the throne.

White Hun dominion extended as far as Hoten, Kucha, Aksu, and Kashgar and all of northern India was brought under their control by a White Hun chieftain or tegin by the name of Toramana who ruled from Kabul. He was succeeded by his son, Mihirakula (515-545), who is said to have maintained 700 war-elephants in his army and had a reputation as the most formidable of the White Hun horde's military commanders. Mihirakula nevertheless governed the region as a subprovince of his dominions.

The Blue Turks emerge as a great military force in Central Asia from about 552 onward.

Ak Hun Devleti'nin Hazar Denizine kadar uzanan hakimiyet sınırları.

Dominions of the White Huns. At their peak, the White Huns reached as far west as the Caspian Sea.

Türkler büyük bir güç olarak ortaya çıktılar. Kısa zamanda bütün Türkistan'ı hâkimiyetlerine aldılar. İran'daki Sasanî imparatorluğu ise Anûşirvân idaresinde çok kuvvetlenmişti. İpek yolunu elinde tutan Ak Hun Devleti'nin topraklarında hem Gök-Türklerin hem de İranlıların gözü vardı. Bunların ortak hareketi neticesinde 557 yılında Ak Hun Devleti yıkıldı. Topraklarının büyük bir kısmı ve ipek yolu Gök-Türklerin eline geçerken, diğer kısmı Anûşirvân'a bağlandı. Bu devlet tarih sahnesinde bir daha canlanma imkânı bulamadı.

Ak Hun kültürü

Hakkında diğer Türk devletlerine nazaran daha az bilgi bulabildiğimiz Ak Hun kültürü, Gök-Türklerin kültürüne çok benzemekte idi. Gelenekleri, hukukları, töreleri aşağı yukarı aynıydı. Adam öldürmenin, sahipli mal çalmanın, zina yapmanın cezası idam idi. Vatana ihanetin cezasının da idam olduğu Ak Hunlarda, adam yaralayanlar bunu tazmin etmek zorunda bırakıldıktan sonra, yine hafif hapis cezasına çarptırılırlardı.

Ölen kardeşin hanımıyla evlenme (leviratüs) Ak Hunlarda da uygulanırdı.

Ak Hun hükümdarı Hakan (khakan) unvanını taşıyordu. Afganistan bölgesinde oturup, Kuzey Hindistan'a uzanan bölgeyi idare eden prenslerine Tegin unvanı veriliyordu.

520 yılında Ak Hun hükümdarının Bedehşan'daki yazlık merkezini ziyaret eden ünlü Budist rahip Sung-yün; "Ak Hunların şehirlerde oturmadığını, merkezlerinin seyyar bir karargâh olduğunu, su ve otlak aramak için yer değiştirdiklerini, yazın serin yerlere, kışın ılımlı bölgelere göç ettiklerini, hükümdar çadırının kenar uzunluğunun kırk adım olduğunu, duvarlarına yünlü halılar serildiğini, hükümdarın ipekten işlemeli bir elbise giydiğini" bildirmektedir.

Ak Hun ekonomisi de diğer eski Türk devletleri gibi hayvancılığa dayanıyordu. Koyun ve at başlıca önde gelen hayvanlardı. Sığır ise daha çok yerleşik hayatta olan yerli halk tarafından besleniyordu. Ak Hun coğ-

In a very short time they brought all of Turkistan under their control. Meanwhile the Persian empire had recovered and grown very strong under the rule of Chosroes

Altın plaka, M.Ö. VI.-I. Yüzyıl'a aittir. Altaylar'da bulunmuş bu eser üzerine kıymetli taşlar kakılmıştır.

rafyasının en mühim özelliği o devir dünyasının irtibatını sağlayan tarihî ipek yolunun en mühim yerinde kurulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Çin'den çıkarak

Golden circular plaque studded with gems found in the Altai Mountains. The object dates from the 1st-6th centuries BC.

I Anoshirvan. Because the route plied by silk caravans passed through the domains of the White Huns, their holdings were under constant pressure from the Blue Turks as well as the Sassanids. The latter two combined forces and, in 557, delivered a crushing defeat to the White Huns. A large part of their territories/including the Silk Road/came under Blue Turk control with the Persians taking the rest. With this partition, the White Huns disappear from the stage of history.

The culture of the White Huns

Compared with other Turkish states we knew relatively little about the culture of the White Huns. We do know that it had close affinities with that of the Blue Turks and that their traditions, laws, and mores were about the same. Murder, theft, and adultery were punished with death as was treason. Among the White Huns, someone who wounded another was obliged to compensate the latter for his loss after which he was subjected to a mild punishment. Leviratic marriages, in which a man is obliged to marry the wife of a deceased brother, were a custom among the White Huns. The supreme ruler of the White Huns was called khagan and resided in Badakhshan. His princes or tegins resided in Afghanistan from which they ruled northern India. A Buddhist priest by the name of Sung-yün, who visited the khan of the White Huns in his summer capital at Badakhshan describes the White Huns saying "They do not live in towns; their seat of government is a moving camp. They move in search of water and pasture, journeying in summer to cool places and in winter to warmer ones." He notes also that the khan's tent measures forty paces a side, that its walls are hung with woolen rugs, and that the khan wore garments of ornamented silk.

The economy of the White Huns, like those of other Turkish groups, was based on animal husbandry, with sheep and horses being the two most important of their domesticated animals.

Akdeniz dünyasına kadar ulaşan ipek yolunun en önemli kesimi Ak Hun Devleti topraklarındaydı. Dolayısıyla Ak Hunlar bir anlamda dünya ticaretine yön veriyorlardı. Hindistan'ı da istilâ ederek hâkimiyeti altına almaları onları baharat yolu üzerinde de söz sahibi yapmıştı.

Ak Hunlarda sanat

Ak Hunlara ait sanat ve mimarlık eserlerinin durumu pek belirgin olmamakla beraber arkeolojik kazı ve araştırmaların neticesinde bazı bilgiler elde edilmiştir.

Otrar şehri ile aynı yer olduğu anlaşılan Yangı-Kent'in, Ak Hunlar zamanında önemsiz bir iskân yeri durumunda bulunduğu, ancak Gök-Türk ve Türgiş çağında gelişme gösterdiği kaydedilmektedir. Şehrin 300 x 400 m. lik bir iç kalesi, ayrıca geniş bir sahayı içine alan şehristan kısmı mevcut idi.

Altın-tepe, Tokay-Tepe, Çaplak-Tepe, Pıçakçı-Tepe diye anılan mevkilerde bulunan Oğuz şehirlerinin de Ak Hunlar devrinde kurulmuş olma ihtimali vardır.

Karaçuk dağları eteklerindeki Oğuz şehirlerinden Sığnak (Suğnak)'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, şehrin 275 x 320 m.lik bir iç kalesinin ve 650 x 400 m. lik bir dış surunun bulunduğu anlaşılmıştır. Kazı alanında Ak Hun devrine ait buluntular da ele geçmiştir.

Böylece Ak Hunların bu şehirlerle ilgisi, her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından göçebe olarak nitelendiriliyorlarsa da bunun tamamen doğru olmadığını göstermektedir. Bu nedenle Ak Hun sanatında yerleşik kavimlerin yarattığı türden sanat eserleri de söz konusudur. Bunun paralelinde Bozkır sanatının sürdürüldüğü de anlaşılmaktadır.

Bazı yazılı kaynaklar da (Çinli Budist rahib Song-Yun'un eseri gibi) aktardıklarıyla Ak Hun sanatı hakkında bir fikir verirler. Bu kaynaklara göre Ak Hunlar bazı Türk topluluklarında olduğu gibi keçeden mamül veya asil kişiler için geçerli olmak üzere ipek elbiseler giyiyorlardı. Türk mimarî sanatının en yalın ve tipik örneği olan çadırlar da mesken olarak kullanılıyordu. Hükümdar, çadırının içinde anka (veya tavus) kuşu ayaklı bir taht üzerinde oturuyordu. Bu taht aynı zamanda eski Hind ve Budist sanatındaki taht sembolizminin Ak Hunlarda da görüldüğüne işaret etmektedir. Oysa kaynaklarda Ak-Hunların Budist

Cattle were also raised but mostly by local folk who followed a more sedentary way of life. The real importance of the White Huns however lies in the fact that the territory under their control lay astride the Silk Road at a point that gave them absolute control of all traffic passing over it between China and the Mediterranean. In their heyday, the White Huns effectively held the most lucrative form of contemporary international trade by the throat. Their incursions into India were also motivated by a desire to make themselves masters of the spice trade as well.

The art of the White Huns

Our knowledge of the art or architecture of the White Huns is also rather scanty though archaeological excavations and finds have shed some light on the matter.

During the White Hun period, the town of Yangi (also known as Otrar or Talas) was a minor settlement and did not really begin to develop until the times of the Blue Turks and Türgish. The main town, spread out over a rather wide area, was defended by a citadel measuring 300 by 400 meters at the base.

Other Oghuz towns-located at sites identified as Tokay-tepe, Çaplak-tepe, and Pıçakçı-tepe-may have been originally established during the White Hun period.

Excavations at Sığnak (Suqnak), an Oghuz town located in the foothills of the Karachuk mountains, have shown that the settlement was protected by an outer wall measuring 650 by 400 meters that enclosed a citadel measuring 327 by 320 meters. Finds from the White Hun period have also been turned up at this site.

Evidence of White Hun association with such towns indicates that these people were not entirely as nomadic as some researchers make them out to be.

This in turn leads to the conclusion that they would have created artifacts of the sort produced by indigenous tribes and that this would have been an extension of the style of art that generally prevailed on the steppes. Indeed some contemporary accounts (such as that of Sung-yün) give us clues concerning the art of the White Huns. The tent he describes as their characteristic dwelling is the most telling and distinctive feature of the architecture of all Turkish peoples.

Hun dönemi altın plaka.

Golden plaque from the Hun period.

olmadığı ileri sürülmektedir. Ancak Ak-Hunlar yaşadıkları coğrafî mevki itibarıyla Budist ve eski İran sanatlarından etkilendikleri için bazı sanat tarzlarını uygulamışlardır. Bu yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı gibi, ele geçen Ak Hun Sikkelerinden de anlaşılmaktadır. Ak Hun sikkelerinde inci dizisi motiflere, insan portrelerine, ay-yıldız gibi tasvirlere rastlanır.

His testimony indicates that their tents were made of felt and that their nobles were dressed in silk and these too are known to be characteristics of other Turkish societies at the time. The White Hun khan is described seated in his tent on a "golden bed of which the feet are in the shape of four golden phoenixes" and this conforms to ancient throne symbolism found in both Hindu and Buddhist art and indicates it was employed among the White Huns as well. The White Huns were not, at least according to contemporary sources, Buddhist but by virtue of their geographical location they would have been influenced by the elements and styles of Buddhist and ancient Persian art. This influence is also evident in the coins struck by the White Huns in which we find motifs resembling strings of pearls, portraits, and the star-and-crescent.

Altın levha, Altay buluntusu olan bu altın levha M.Ö.VI.-I. Yüzyıl'a tarihlendirilmektedir. Ağaç altında dinlenen atlılar resmedilmiştir.

Golden plaque from the 1st-6th centuries BC. Discovered in the Altai Mountains, the plaque is decorated with figures of horsemen resting beneath a tree.

V.Yüzyılda To-Pa Krallığı
The To-Pa Kingdom in the 5th century

Tabgaç Devleti (385-550)

Tabgaçlar, III. asrın ikinci yarısında Çin seddinin kuzeyinde bulunuyorlardı. Sonraki yıllarda yavaş yavaş güneye doğru indiler. Tai (P'ing-ch'eng) şehri merkez olmak üzere IV. yüzyılın başından itibaren siyasî bir güç olarak kendilerini göstermeye başladılar. Aynı tarihlerde onların güneyinde bir kısım Hun boyu, eski hükümdarlık ailesinden gelen Liu-tsung'un idaresinde Lo-yang şehrini de ele geçirmiş olarak He-nan'ın kuzeyi, Heh-pei'in güneyi ve Shan-hsi'de hüküm sürmekteydiler. Liu-tsung'un ölümünden sonra toprakları parçalandı. 350 yıllarında buralarda kurulup güçlenen ve bütün kuzey Çin'e hakim olan Ch'in hanedanının da yıkılması ile bu bölgede Tabgaç hakimiyeti güçlenmeye başladı.

Tabgaç hükümdarı Kuei zamanında (386-409) Hsien pi'lerin bir kabilesi olan Mu-junglar mağlup edilerek büyük miktarda toprak ele geçirildi. Bu sıralarda kuzeyde Çinlilerin Juan-juan olarak adlandırdıkları Avarlar oldukça güçlenmişlerdi. Tabgaçlar, Avarlarla

The Tabgatch Kingdom (385-550)

In the second half of the 3rd century, the Tabgatch were inhabiting a region north of the Great Wall. In the years that followed, they slowly began moving south. By the beginning of the 4th century, they had begun to establish themselves as a political power with a fixed capital in the city of Tai (P'ing-ch'eng). Around the same time to their south, a few Hunnic clans were in control of northern Honan, southern Hopeh, and Shansi. Under the leadership of Liu-tsung, who was descended from the ancient imperial line, they had taken the city of Lo-yang. Liu-tsung's successes did not survive his death and his conquests were broken up. The vacuum created by their disappearance was filled by the Tabgatch who, after establishing themselves in the region around 350, went on to gain control of all of northern China and eventually bring about the downfall of the Ch'in dynasty.

During the reign of the Kuei (386-409), the Tabgatch defeated the Mu-jungs, a Hsien-pi tribe,

150 yıl kadar süren mücadeleden galip çıkınca T'ai-wu devrinde (424-452) bugünkü iç Moğolistan'a da hâkim olmuşlar ve kuzey bölgelerinde üstünlüğü sağladıktan, düşmanları bertaraf ettikten sonra rahatça batıya yönelme imkânı bulmuşlardır. Batıya doğru genişlerken Hunların eski komşusu Wu-sun devleti başta olmak üzere Yüeh-pan, Kaşgar, Kuça, Turfan gibi merkezler ele geçirilmiş ve doğu-batı ticaret yoluna hâkim olunmuştu.

460 yılına kadar hâkimiyet sahasını genişleten ve güney Çin'de de bazı bölgelere hâkim olan Tabgaç Devleti, bir yandan Çinlilerin gittikçe daha fazla miktarda devlet memuriyetlerine getirilmesi, diğer yandan Budizm ve Konfüçyanizmin etkisi ile çinlileşmeye başlamıştır.

Tabgaç Devleti'nin idarî kadrosunun gittikçe çinlileşmesi sonucunda millî varlığını korumak isteyen halk içinde birçok defa isyanlar ortaya çıkmış, bu isyanlar bir yandan şiddetle bastırılırken öbür yandan da ileride daha şiddetli bir bozulmayı getiren kararlar alınmıştır.

and captured from them a vast territory. While they were so engaged however, the Avars-whom the Chinese called the Juan-juan, were becoming a formidable power to their north. The struggle between the Tabgatch and Avars lasted a century and a half but the Tabgatch eventually emerged victorious. During the reign of T'ai-wu (424-452) they gained control of the region now called Inner Mongolia. After establishing their superiority in the northern reaches and eliminating any possible threats to their power, it was now easy for them to turn their attentions to the west. As they expanded westward, they first defeated the Wu-sun, the ancient neighbors of the Huns, after which they captured such centers as Yüeh-pan, Kashgar, Kucha, and Turfan. This gave them control of the east-west trade routes.

This period of Tabgatch expansion lasted until 460 by which time they had even established control over some of the regions of southern China. The latter development however resulted in an influx of Chinese civil servants. Combined with Buddhist and Confucian influences, the result was an increased Sinicization of the Tabgatch society in general but of the ruling class in particular.

Longmen Mağara Tapınakları. Henan eyaletindeki Luoyang şehrinin 9 mil güneyinde yer alır. Tapınak duvarları Budist resimlerle bezelidir.

The Lungmen cave temples. Located 9 miles south of Luoyang in Henan province, the walls of these temples are decorated with Buddhist paintings.

Bu yozlaşma ve çinlileşme sebebiyle ortaya çıkan isyanlar sonucunda Tabgaç devleti, merkezi Heh-nan'da olan Doğu Weileri ve merkezi Ch'ang-an'da olan Batı Weileri olmak üzere ikiye ayrılmış (534), doğudaki topraklarda daha sonra çinlileşen Kuzey Ch'i sülâlesi (550-577), millî benliğini korumak isteyen batıdaki topraklarda da Chou sülâlesi (557-581) kurulmuştur.

Tabgaç kültürü hakkında

Kaynakların verdiği bilgiye göre Tabgaçların örf âdet ve geleneklerinin çoğu, kendilerinden önceki ve sonraki Türk boylarının kültürü ile aynı özellikler gösterir.

Dinî inançları hakkında verilen bigilere göre Tabgaçlarda mağara, dağ, orman kültleri bulunuyordu. Diğer Türk boylarında olduğu gibi kurttan türeme ve göç efsaneleri, Tabgaçlar arasında da anlatılıyordu. İbadetlerini

In reaction to this steady erosion, uprisings occurred with increased frequency as the common folk sought to protect their traditional values. These uprisings were suppressed with unrestrained ferocity; in the process, seeds were sown that were to hasten the downfall of the Tabgatch.

The deterioration first became evident in 534 when the Tabgatch split into two branches: the eastern Wei, who were centered in Honan, and the western Wei, who were centered in Ch'ang-an. Sinicization proceeded apace in the eastern half resulting in the establishment there of the Pei (Northern) Ch'i dynasty (550-577). The western Wei, although they attached greater importance to national values, were eventually supplanted by the Pei Chou (557-581).

taştan binalar içinde gerçekleştiriyorlardı. Ataları için, Hakanlarının soyu için, Gök ve Yer'in kutsal ruhları için kurban keserler ve bundan sonra da kutsal saydıkları kayın ağaçlarını dikerlerdi. Bu kayın ağaçları büyüdüğünde kutsal ormanlar meydana geldiğine inanırlardı.

V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet içindeki Çinli memurların ve ahalinin çoğalması neticesinde bilhassa idarî mevkilerin dinî inanışlarında değişmeler görülmeye başladı. Önceden Budizm ve Konfüçyanizm'in Tabgaç kültürüne menfî etki yapmaması için tedbirler alınırken; bilhassa 465 tarihinden itibaren hükümdar Hung ve onun oğlu II. Hung tarafından tamamiyle Çin kültürüne meyil gösterilmesi, Tabgaç toplumunda kültürel açıdan büyük yaralar açmıştı. Hatta devletin merkezinin, Tabgaçlar için hayat şartları daha zor olan Çin'in eski başkenti Lo-yang'a taşınması, yerleşik ve medenî bir kavim gibi görünmek için Çin kültürünün kabul edilerek Tabgaçların Bozkır Kültürü'nün kaldırılmaya çalışılması, bu devletin yıkılışında en büyük rolü oynamıştır.

Tabgaçlarda sanat

Tabgaç sanatı başlangıçta orijinal bir sanat anlayışı olarak başlamış, ancak bir müddet sonra Çin sanatının üslûp, anlayış ve normlarını benimseyerek çinlileşmiştir. Sanattaki bu çinlileşme, siyasî ve kültürel Çinlileşmeye paralel olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta eski Türk gelenekleriyle bütünleşen bir Budist sanat anlayışı vardı. Tabgaçlar bu devrede Buddha heykellerini bile hükümdarlarına benzeterek yapıyorlardı.

Tabgaçlar mimarlık, resim ve heykel alanlarında önemli eserler meydana getirdiler. Onların meydana getirdikleri en mühim eserlerin toplandıkları yerler Yun-gang (Yün-Kang), Lon-gmen (Lungmen) ve Tun-huang'daki büyük mağara tapınaklarıdır. Tabgaç sanatı bakımından özellikle Yun-gang ve Lon-gmen mağara tapınakları dikkati çeker.

V. yüzyılın ortalarında yapılan Yungang mağara tapınakları Datong şehrinin 10 mil batısındaki bir vadide yer alan kum taşından bir yamaca oyulmuştur. Tabgaçlar 386'da bahsedilen bu şehri kurdukları zaman Pingcheng olarak adlandırmışlardı. Mağara tapınakları doğudan batıya doğru yarım mil boyunca uzanmakta olup, onların yapımı Tabgaçlardan sonra da devam etmiştir. Coğrafî yapı gereği bu bölgede meydana gelen sert tabiat hadiseleri mağara tapı-

Tabgatch culture

Contemporary sources indicate that the customs and traditions of the Tabgatch bear features that are identical to those of earlier Turkish clans.

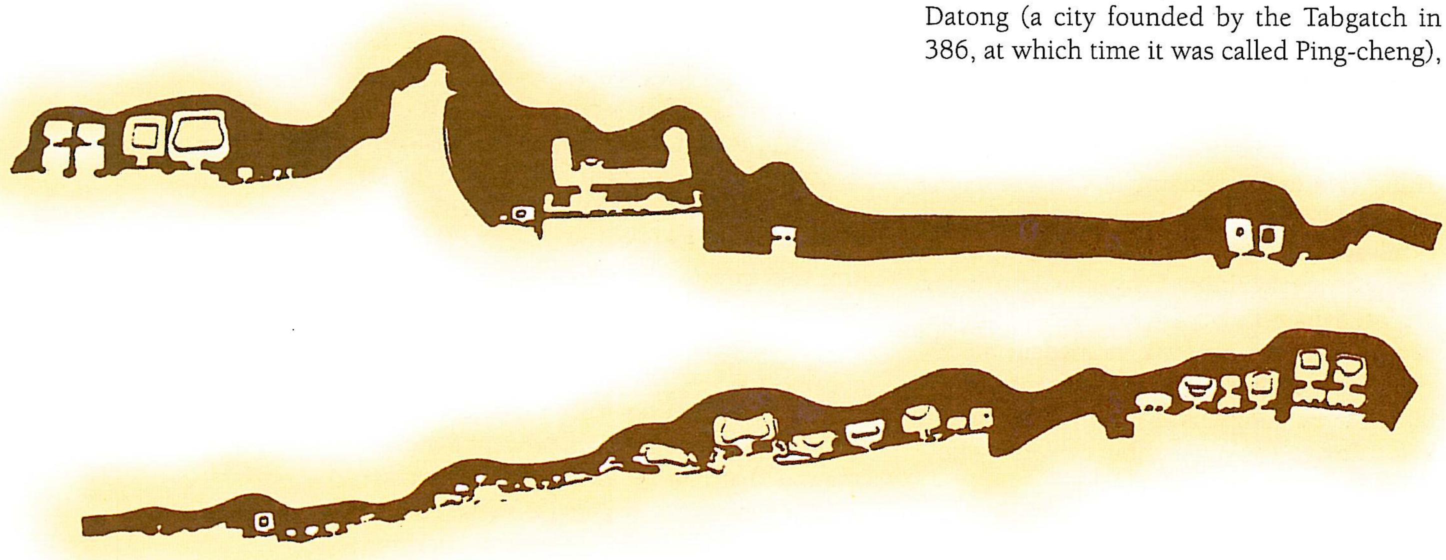
The religion of the Tabgatch appears to have been centered on cavern, mountain, and forest cults. Legends attributing their ancestry to the wolf and tales of migratory wanderings-common features of other Turkish communities-were prevalent among the Tabgatch as well. They worshipped in structures built of stone. They sacrificed animals to the spirits of their forefathers, to the well-being of their leaders and their line, and to the sacred souls of the Earth and Sky. After a sacrifice they would plant beech-tree saplings, a tree they considered sacred. It was their belief that, as these saplings reached maturity, they would grow into a sacred forest.

From about the second half of the 5th century onwards however the religious beliefs of the ruling classes underwent a transformation that can be attributed to increased numbers of carpet-bagging Chinese civil servants and also to contact with greater numbers of different peoples. In the beginning, efforts were even made to stave off the adverse impact of Buddhism and Confucianism on traditional Tabgatch culture; but by 465 the Tabgatch rulers-specifically Hung and his son Hung II-had become unreservedly Sinicized. For traditional Tabgatch culture and society, the effect was a disaster. The Tabgatch capital was relocated to the old Chinese capital of Lo-yang, where life proved to be much more difficult. The efforts to eradicate the traces of the steppe culture and replace it with Chinese elements-the result of a policy to appear "civilized" and no longer "nomadic"-was a leading cause of the demise of the Tabgatch state.

Tabgatch art

Although Tabgatch art started out as a fresh and original approach, after a while it too became Sinicized as it began to incorporate more and more of the styles, attitudes, and norms of Chinese art. This transformation of Tabgatch art paralleled similar developments in their politics and culture. At the outset, Tabgatch art was characterized by ancient Turkish traditions combined with a strong Buddhist influence: their statues of Buddha, for example, were carved with the facial fe-

naklarında aşınma ve tahribata yol açmıştır. Mağara tapınaklarında yapılan çeşitli çalışmalar sırasında bu tapınaklardaki birçok eser Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Asya müzelerine taşınmıştır. Yung-sang'da bugün 53 mağara mevcut olup, 1-20 numaralı mağaralar üslûb ve ikonografik açıdan önemlidir.

Yungang mağara tapınakları. V. Yüzyıl ortalarında yapılan Yungang mağara tapınakları Datong şehrinin 10 mil batısındaki bir vadide yer alan kum taşından bir yamaca oyulmuştur. Buradan pekçok eser sergilenmek amacıyla Amerika'daki müzelere taşınmıştır.

The Yungang cave temples. The temples are carved into a sandstone cliff in a valley 10 miles west of Datong. They date to around the middle of the 5th century. Many of the works here were removed to museums in the United States where they are on display.

16-20 numaralı mabetler oval biçiminde olup, her birinde büyük Buda heykelleri vardır. Bu mağaralar Tabgaç hükümdarlarının siyasî ve politik gücünün göstergesidir. Mağara tapınaklarının cepheleri ve iç bölümleri ayrıca alçak kabartmalar ve freskolarla bezenmiştir. Özellikle 18-20 numaralı mağaralardaki anıt özelliği heykeller erken tarihli mağara tapınakları içerisinde yer alan eserlerin en muhteşemleridir.

1-15 numaralı mağaralar, bahsedilen mağara tapınaklarının benzerleri olup daha sonra yapılmışlardır. Daha geç tarihli mağaralarda Çin etkilerinin ağır basmaya başladığı açıkça gözlenmektedir.

Tabgaçlar döneminde inşa edilen Longmen mağaraları ise Henan eyaletindeki Luoyang şehrinin 9 mil güneyindedir. Tapınakların açılışı 494 tarihinde olmuştur. Bu mağaralar Guyang, Fengxian ve Binyang mağaralarından meydana gelir. Bahsedilen bu mabetler de Yun-gang ve Tunhuang mağara tapınaklarında olduğu gibi, Budist ikonografiyi aksettiren resim, heykel ve kabartmalarla bezenmiş olup, yine diğer mağara tapınakları gibi mimarî bakımdan da önem taşırlar.

atures of Tabgatch rulers.

The Tabgatch nevertheless produced a number of very important works of painting, sculpture, and architecture. The most distinguished of these are to be found in the great complexes of crypt-temples located at Yungang, Lungmen, and Tunhuang. The first two sites are particularly important to an understanding of Tabgatch art.

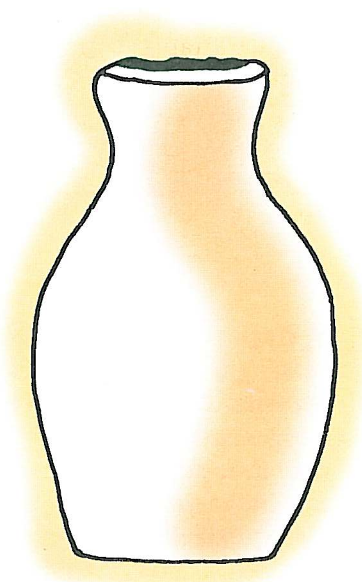
Located in a valley about ten miles west of Datong (a city founded by the Tabgatch in 386, at which time it was called Ping-cheng), the Yungang crypts were carved out of the valley's soft sandstone cliffs sometime around the middle of the 5th century. The crypts extend for about half a mile from east to west. They continued to be worked on even after the Tabgatch themselves gave it up. The harsh and inclement conditions of the site have resulted in serious weathering and other damage to the temples and many of the works contained in them have been carried off elsewhere to museums in the United States, Europe, and Asia.

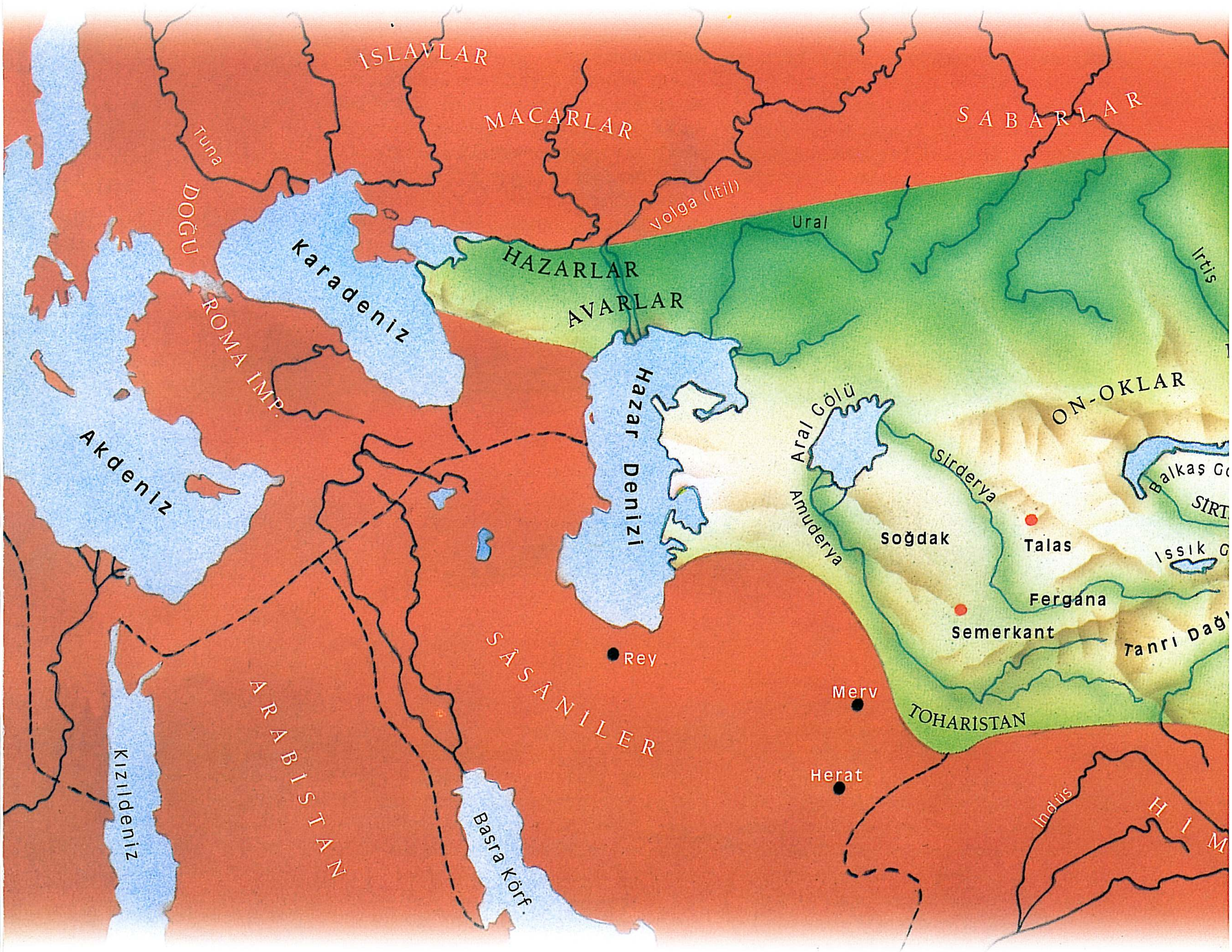
Today fifty-three crypts can be identified at Yungang. The first twenty of these (numbered from 1 to 20) are particularly important in terms of stylistic and iconographic considerations. Crypts 16-20 are oval and each contains a large statue of Buddha. These five temples are indicative of the political and military authority of the Tabgatch kings. The facades of the sanctuaries and the walls of their interiors are decorated with low reliefs and frescoes. Crypts 18-20 contain monumental statues that are among the most magnificent examples of sculpture appearing in the earliest-dated temples.

The crypts numbered 1-15 were actually constructed later and over a longer period of time though they closely resemble the five

discussed above. In these sanctuaries, the progressive intrusion of Chinese influence is conspicuous.

The Tabgatch crypts at the Lungmen site are located 9 miles south of the city of Loyang in Honan province. The earliest sanctuaries here are dated to 494. These crypts consist of three groups-Guyang, Fengxian, and Binyang. The sanctuaries here, like those at Yungang and Tunhuang, are decorated with paintings, statuary, and reliefs depicting Buddhist iconography and they are of equal architectural importance.

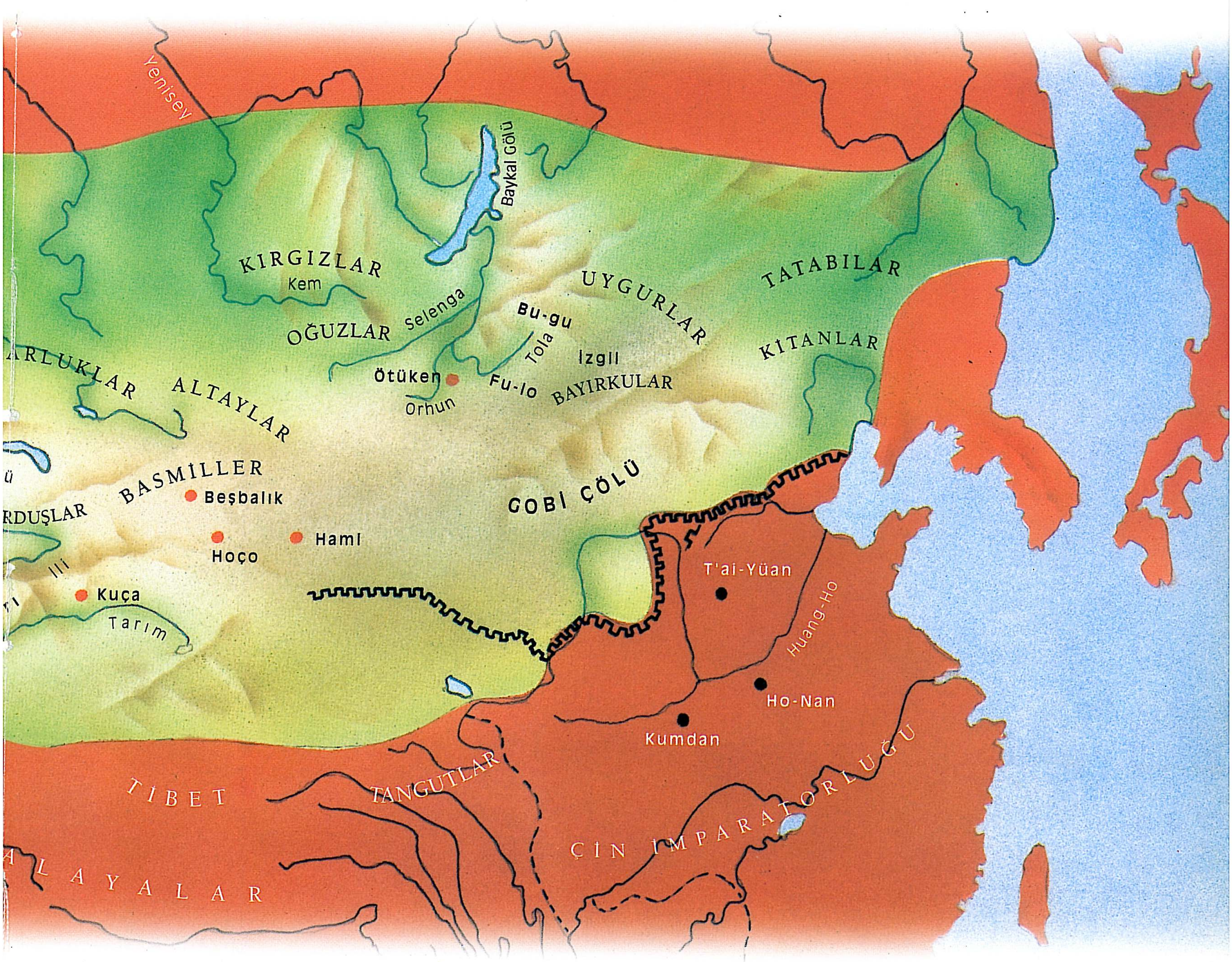
I. Gök-Türk Devleti

Tarihte Türk adını resmî devlet ismi olarak ilk defa kullanan Gök-Türkler, bağımsızlıklarını kazanmadan önce Moğol asıllı Juan-juanlara bağlı idiler. Bu bağlılık vassallık hâlinde idi. O sırada Altay dağlarının güney eteklerinde ikamet eden Gök-Türkler, demir istihsal ediyorlardı. Menşeleri konusunda kaynaklarda çeşitli efsaneler bulunan Gök-Türklerin, 542 yılında kesin olarak tarih sahnesine çıkışlarından önceki dönemlerine ait bilgiler efsane ve rivayetlerle karışık durumdadır.

542 yılı civarında Kuzey Çin'e akın yapa-

I. Blue-Turk state

The first political entity in history to identify itself with the name "Turk" was that of the Blue (Gök) Turks. Before securing their independence they had been vassals of the Juan-juans. At that time they dwelt in the southern foothills of the Altai and practiced iron-working. Although their origins are shrouded in legend, the Blue Turks make their first definite appearance on the historical stage in 542, by which time they had grown strong enough to stage raids into northern China. Their political authority waxed steadily and, in 545,

bilecek kadar güçlenen Gök-Türkler, daha sonra siyasî durumlarını da kuvvetlendirdiler ve 545 yılında Çin'deki Batı Wei devletiyle ilk resmî ilişkiyi kurdular. Arkasından reisleri Bumın liderliğinde Töles boylarını kendilerine bağlayarak hem askerî açıdan hem de nüfusça güçlerini artırdılar. Bu sebeple kendine olan güveni artan Bumın, vassalı olduğu Juan-juan hükümdarının kızıyla evlenmek istedi. Ancak, teklifi hakaret edilmek suretiyle reddedildi. Ani bir hücumla Juan-juanlara saldıran Bumın, kısa zamanda onların devletini yıktı. Yerine bağımsız Gök-Türk Devleti kuruldu (552). İl Kagan unvanını alan Bu-

they established formal relations with the Western Wei. Under the leadership of their chieftain Bumin, they allied the Töles clans to themselves thereby significantly increasing both their numbers and their military prowess. Bumin sought in marriage the hand of the daughter of his Juan-juan overlord but the request was rejected as an impertinent affront. Bumin subsequently launched a lightning assault against the Juan-juans and in very little time crushed them. In their place, Bumin declared Blue-Turk independence in 552 and assumed the imperial title of "khagan". Bumin died the same year and was

Gök-Türk Devleti. Tarihte ilk kez Türk adını kullanan Gök-Türk'lerin Çin Denizi'nden Karadeniz'e yayıldıkları saha bugün hala Türkler'in yoğun yerleşme sahaları olarak devam etmektedir.

The First Blue-Turk State. The Blue-Turks were the first political entity in history to use the word "Turk". At their peak, their domains extended from the Pacific to the Black Sea. These regions are still areas heavily populated by Turkic peoples.

Türk tarihinde önemli bir yeri bulunan Orhun Nehri'nin bugünki görünüşü.

The Orkhon River today. This river and its valley played an important role in early Turkish history.

mın, devletin ilk hükümdarı oldu ve kuruluşun ilk yılında öldü. Yerine büyük oğlu Kara, tahta geçti.

Fakat, Kara Kagan'ın da hükümdarlığı çok uzun sürmedi, 553 yılında öldü. Aynı yıl kardeşi Mukan, Gök-Türk Devleti tahtına oturdu.

Yaklaşık yirmi yıl kaganlık yapan Mukan zamanında Gök-Türk Devleti, her yönüyle

succeeded by his oldest son, Kara. Kara's reign proved to be short-lived however and he died the next year (553), succeeded by his brother, Mukan.

Mukan's reign lasted about twenty years and it was a period in which the Blue Turks prospered brilliantly on every front. They united under their banner Turkish tribes and peoples inhabiting a vast territory ranging

çok parlak bir dönem yaşadı. Doğuda Kore'den, batıda Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Töles ve diğer Türk boyları, kuzeyde Kırgız Türkleri ve yabancı kavimler devlete bağlandı. Gök-Türk Devleti kısa zamanda dünyanın en kuvvetli devleti olmuştu. 557 yılında Ak Hun (Eftalit) devletini yıkarak Batı Türkistan'ı tamamen ele geçirdiler ve tarihî ipek yoluna hâkim oldular. Batı tarafındaki fetihler kagan Mukan'ın amcası, yani Bumın'ın kardeşi İstemi Yabgu kumandasındaki ordular tarafından yapılıyordu. Bu arada kuzey Çin'de bulunan iki devlet Chou ve Ch'i'ler üzerinde ağır bir baskı kuruldu. Mukan Kagan her iki devletten de kendi milleti menfaati doğrultusunda faydalanmayı bildi. Adı geçen iki Çin devletinin hazineleri Gök-Türklere akıyordu.

Mukan Kagan, bütün Gök-Türk devleti'nin hükümdarı olmakla beraber, daha çok devletin doğu kısmıyla ilgileniyor, batı kısmını ise devletin kuruluşundan beri, Tanrı Dağlarının kuzeyindeki Aktağ'da oturan İstemi idare ediyordu. Yabgu unvanını taşıyan İstemi'nin bütün icraati doğudaki kağanlık adına idi. İstemi Yabgu, kendisine karşı düşmanca tutum takınan Sasanî hükümdarı Anûşirvân'a karşı Bizans impatorluğu ile temasa geçti. 567 yılında İstanbul'a bir elçi heyeti gönderdi. Bu elçilik heyeti, tarihte Orta Asya'dan İstanbul'a gönderilenlerin ilki idi. Buna mukabil Bizanslılar da İstemi Yabgu'nun merkezine elçi gönderdiler. Gök-Türk/Bizans ittifakı, Sasanî imparatorluğunu zor durumda bırakmış ve daha sonraları İslâm kuvvetlerinin İran'ı fethetmelerini kolaylaştırmıştır.

Tibet'in doğusunda yaşayan ve o devirde önemli bir askerî güç olan T'u-yü-hun kavmi de Gök-Türk ordularına boyun eğmişti. Artık, tamamen bir Cihan devleti hâline gelen Gök-Türk devleti 572 yılında büyük kaganını kaybetti. Mukan Kagan'ın ölümü üzerine, kardeşi Taspar, kagan oldu. Her bakımdan çok gelişmiş ve kuvvetli bir devletin başına geçen Taspar, fazla büyüyen devleti yeniden teşkilâtlandırdı; küçük kaganlıklar ihdas ederek devletin muhtelif kısımlarını oğul ve yeğenlerine verdi. Bu şekilde kendisi kaganlar kaganı yani büyük kagan oldu.

Taspar Kagan da ağabeyi Mukan gibi Çin devletleri üzerindeki baskı politikasını sürdürdü. Bu esnada her iki Çin devleti de Gök-Türklerle yakınlaşabilmek için birbirleriyle yarış ediyorlardı. Ancak, Taspar Kagan büyük bir hata yaparak, Türk milletinin yapısına hiç uymayan Budizm'e meyletti ve Ötüken'(baş-

from Korea in the east to the Black Sea in the west, the Kirghiz in the north, and even non-Turkish tribes as well. In a startlingly brief time, the Blue Turks established one of the mightiest empires of its day. In 557 they overwhelmed the Ephthalite Huns bringing western Turkistan under their dominion and with it, control of the silk caravan route. The western campaigns were prosecuted by Mukan's uncle Istemi, who had the title of yabgu or prince. Meanwhile in the east, formidable pressure was being exerted by the Blue Turks on the Chou and Ch'ih kingdoms of northern China. Mukan successfully exploited the weakness of both to his own advantage and the Blue Turks were greatly enriched in the process.

Although Mukan was the overlord of the Blue Turks, he devoted the majority of his attentions to the eastern reaches of the empire while İstemi was in charge of the western parts, which he ruled from Aqtagh in the northern T'ien Shan mountains. As yabgu, everything that İstemi did was carried out in the name of his khagan ruling in the east. It was at this juncture that İstemi, confronted by the manifest hostility of Chosroes I Anoshirvan, decided to contact the Byzantines to seek an alliance against Persia.

Kül Tigin Mezar Külliyesi. 27 şubat 731 tarihinde ölen Kültigin için ağabeyi Bilge Kagan tarafından yaptırılan bu mimari kompleksin açılış töreni 732 yılında yapıldı.

The Kül Tegin Tomb. Kül Tegin died on 27 February 731 and this tomb, built for him by his brother, Bilge Khagan, was dedicated in 732.

In 567 he sent an embassy to Constantinople, the first in history ever to be dispatched in that direction from Central Asia. In response, the Byzantines sent an envoy of their own, who was received by İstemi at his Aqtagh residence. The immediate effect of this Blue Turk-Byzantine concord was to exert enormous pressure on the Sassanids and weaken their power; in the longer term, it was to facilitate the Muslim conquest of Persia.

kent) de bir Buda mabedi inşa ettirdi.

Diğer taraftan kuzey Çin'deki devletlere karşı yanlış politika izlemesi yüzünden devletin itibarı sarsıldı. Önce desteklediği bir Çinli prensi daha sonra bir tuzakla düşmanlarına yakalattı. 581 yılında hastalandığı zaman bir büyük hata daha yaptı, Türk geleneğine uymayan bir veraset şekliyle Gök-Türk tahtına, ağabeyi Mukan'ın, annesi Türk olmayan oğlu Ta-lo-pien'i aday gösterdi. Aynı yıl ölünce, millet Ta-lo-pien'i kagan olarak kabul etmedi. Devlet meclisinde yapılan uzun müzakereler sonucunda Kara Kagan'ın oğlu Işbara'nın tahta geçmesi kabul edildi.

Bu hükümdarlık tartışmaları sırasında I. Gök-Türk Devleti sarsıldı. Devletin ileri gelenleri arasında derin ayrılıklar ortaya çıktı. Batı tarafını babası İstemi'den sonra idare etmeye başlayan Tardu, meydana gelen anlaşmazlıklardan ilk faydalanan kişi oldu. Çinlilerin kurt başlı sancak göndererek tahrik etmesi sonucu 582 yılında Batı Gök-Türk Devleti'nin bağımsızlığını ilân etti. Bu hadise ile I. Gök-Türk Devleti sona eriyor ve Gök-Türk Devleti Batı ve Doğu Gök-Türk Devletleri olmak üzere iki kısma ayrılıyordu.

Doğu Gök-Türk Devleti

582 yılında I. Gök-Türk Devleti ikiye ayrıldıktan sonra Işbara, Doğu Gök-Türk Devleti'ni idare etmeye devam etti. Çin entrikalarının ardı arkası kesilmediği için hanedana mensup diğer batı teginler de başkaldırmışlardı. Zor durumda kalan Işbara, Çin'den yardım almak suretiyle kaganlığını koruyabildi. Ancak, 585 yılında Çin'deki Suei hanedanının siyasî üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Onun 587'de ölümü üzerine kardeşi Baga, Kagan oldu. Bir sene kaganlık yapan Baga 588 yılında bir savaş esnasında alnından okla vurularak öldü. Işbara'nın oğlu Tou-lan, kagan olarak tahta geçti.

593 yılından itibaren Suei üstünlüğünü tanımayarak, karşı atağa kalkan Tou-lan Kagan'ı Çinliler, yine bir başka Gök-Türk prensi Ch'i-min'i kullanmak suretiyle zayıflattılar. Ayrıca Töles boyları da isyana teşvik edilerek çıkan isyanlar neticesi 601 yılında Tou-lan Kagan öldürüldü. Bir süre Batı Gök-Türk kaganı Tardu, Doğu Gök-Türk Devleti'ni idare etti. Ancak, Çinliler, onun hayvan ve askerlerini zehirlemek suretiyle gücünü zayıflattılar.

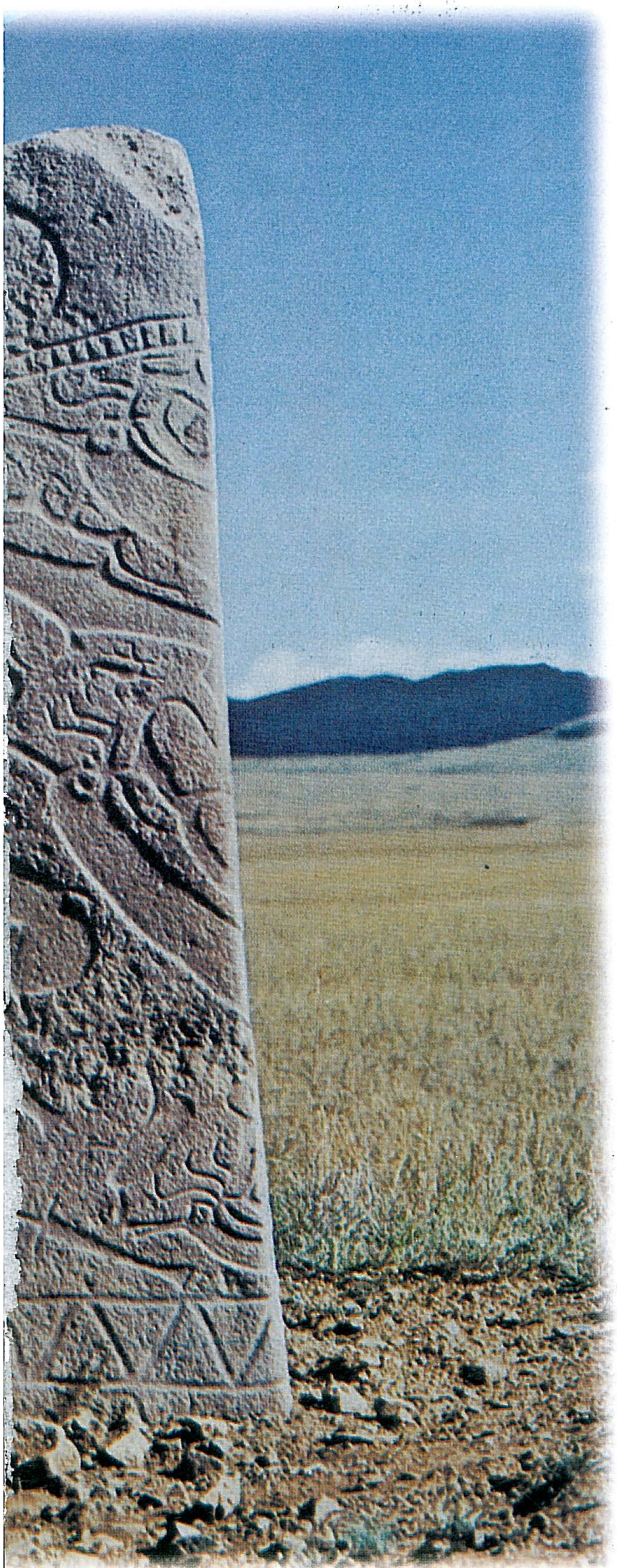
In the east, the Blue Turks continued to expand and conquered the T'u-yü-hun, a tribe that was an important military power in eastern Tibet. In 572, by which time the Blue Turks had gained control of a vast empire, Mukan died and was succeeded by his brother Taspar.

Taş Anıt.
Blue-Turk monument

Yine Töles boylarının isyanı sonucu Tardu ülkesinde kontrolü tamamen kaybetti ve T'u-yü-hun'lara sığınmak zorunda kaldı (603). Bu hadiseyle Tardu tarih sahnesinden çekildi.

Aynı yılda Ch'i-min, Çinlilerin desteği ile Doğu Gök-Türk tahtına geçti. Fakat, başkenti Ötüken değil, güneyde Çin sınırına yakın

Recognizing that his dominions were far too dispersed to be ruled centrally, Taspar instituted a system of lesser khaganates that he gave into the control of his sons and nephews, retaining for himself the title "khagan of khagans".

Like his brother, Taspar pursued a policy of maintaining constant political and military pressure on the Chinese. This coincided with a period in which the two leading Chinese kingdoms were contending for the goodwill of the Blue Turks. It was at this juncture that Taspar made the great mistake of showing an inclination for Buddhism, a religion that was quite at odds with the temperaments of his people. He even permitted the construction of a Buddhist temple in his capital of Ötüken.

Taspar's policy of playing off the northern Chinese states was also to prove unsuccessful and severely damaged his own reputation. In one instance, he finagled a Chinese prince whom he had once pretended to support into a trap in which the prince fell into the hands of his enemies. Taking seriously ill in 581, Taspar once again made the mistake of ignoring his Turkish upbringing and designated as his successor a woman by the name of Ta-lo-pien. Although she was the mother of Mukan, she was not of Turkish origin and, when Taspar died the same year, the clans refused to acknowledge her accession. A great council was called and after much wrangling, Kara's son Ishbara was installed on the throne.

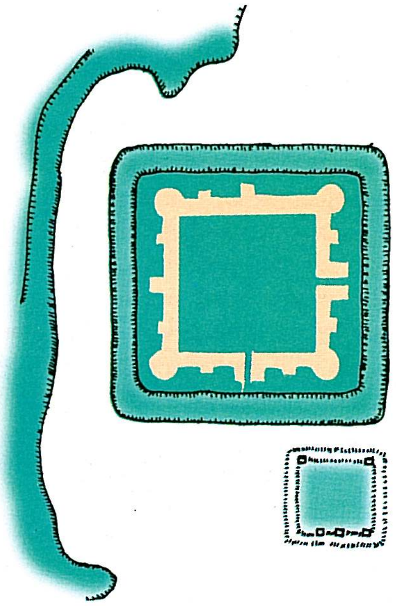
The strains of this contested succession were to prove fatal to the Blue Turks and to their power. Bitter divisions had been exposed among their leaders and the first person to take advantage of these disputes was Tardu, who had taken over the government of the western part of the empire upon the death of his father İstemi. Incitement by the Chinese (they sent him, for example, a banner blazoned with the head of a wolf) played no small role in this. In 582, Tardu declared his independence. This sounded the death knell of the first Blue Turk state, which was now split into eastern and western entities.

The Eastern Blue Turks

In the wake of this division, Ishbara continued to rule the eastern branch. Chinese machinations persisted without letup and other western tegins were also emboldened to rebel against their overlord. Forced into difficult straits, Ishbara had no recourse but to seek Chinese assistance in order to retain his throne and in

Sırdak Beg Kalesi planı. Kare bir plana sahip kalenin dört köşesinde yuvarlak kuleler, duvar yüzeylerinde ise kimileri kısa kimileri de yüksekçe kare savunma burçları bulunmaktadır. Duvarları oldukça kalın ve korunaklı yapılmış kalenin batıdan ve güneyden olmak üzere iki giriş kapısı bulunmaktaydı.

Plan of the Sırdak Beg fortress. The square structure has round towers fortifying each corner with square towers or bastions of varying heights along each of the sides. The walls are quite thick. There are two entrances, one on the western side and the other on the southern.

bir noktada idi. 609 yılına kadar Suei hanedanına bağlı olarak hükümdarlık yaptı. Adı geçen tarihte ölümü üzerine kendisine hiç benzemeyen oğlu tahta geçti. Yeni kaganın ismi Shih-pi idi ve başarılı bir kaganlık dönemi geçirdi. Kaganlık yaptığı 619 yılına kadar önce devletin prestijini kurtardı. Doğu Gök-Türk devletini çok kuvvetlendirdiği gibi 615 yılında Çin imparatorunu Yen-men kalesinde kuşattı. Daha sonra Çin tarihinin en parlak devleti sayılan T'ang İmpatorluğu'nun kuruluşuna yardım etti. Babasının aksine Çin'e hükmedercesine bir siyaset uyguluyordu. 619 yılında, ölümünden sonra yerine geçen kardeşleri Ch'u-lo (619-621) ve İl (Hsieh-li) (621-630) devirlerinde devlet bütün gücünü, artırarak korudu. Fakat, 625 yılını takiben yeniden başlayan Çin entrikaları, 627 yılında yaz mevsiminde kar yağması neticesinde çıkan kıtlık ve törenin Türk asıllı olmayan vezirler tarafından bozulması, bu devletin kısa zamanda yıkılmasını hazırladı.

630 yılında Doğu Gök-Türk devleti Çinliler tarafından yıkıldı.

585 he acknowledged the suzerainty of the Chinese Sui dynasty. He died about two years later in 587 and was succeeded by his brother Baga. Baga was to remain on the throne for only a year however and was killed by an arrow in battle. He was succeeded in turn by Tou-lan, Ishbara's son.

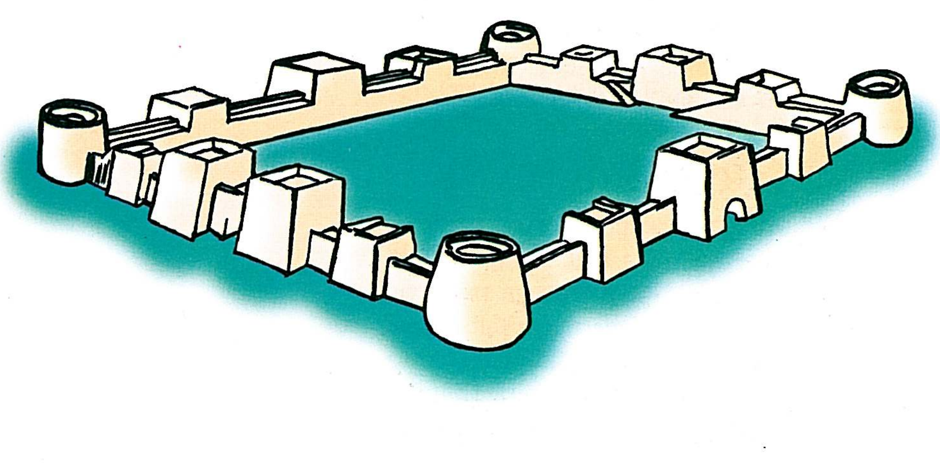
In 593 Tou-lan renounced his Sui vassalage and launched a counter-attack against the Chinese who, in turn, set Ch'i-min, another Blue-Turk prince, against him. The Töles clans were once again suborned into rebelling and in the resulting turmoil, Tou-lan was killed in 601. For a while Tardu, who was still khagan of the western Blue Turks, sought to establish control over the eastern branch but the assiduous Chinese remained hard at work and went so far as to seek to poison his livestock and troops in order to undermine his ability to wage war. Once again the Töles clans were maneuvered into an insurrection. This time Tardu's power was irrevocably broken and the khagan was forced, in 603, to take refuge with the T'u-yü-huns. He was never heard from again.

With Chinese backing, Ch'i-min was installed on the Eastern Blue-Turk throne the same year. His capital however was not at Ötüken but rather at a place further south that was closer to Chinese territory. He remained on the throne until his death in 609, a Sui vassal the whole time. He was succeeded by his son, Shih-pi, who proved to be a ruler quite different from his father however: instead of meekly acquiescing to Chinese rule, he sought to overcome it. During his reign, which lasted until 619, he pursued a policy of restoring the might and prestige of his dominions. He proved to be so successful in this that, in 615, we find him and his forces besieging the Chinese emperor in the fortress of Yen-men. This incident was one of the events that led to the downfall of the Sui dynasty and their eventual replacement by the T'ang, who went on to become one of the most brilliant dynasties in Chinese history.

Shih-pi died in 619 and was succeeded first by his brother Ch'u-lo (619-621) and then by another brother İl (Hsieh-li, 621-630). Although both sought to defend and extend their power, Chinese intrigues began to have effect once again after 625 and the disregard of the khagan's non-Turkish viziers for ancient custom resulted in the disaffection of the clansmen. The situation was worsened by a famine caused by a freak summer snowfall in 627. In 630 the Chinese launched a military campaign that resulted in the destruction of the Eastern Blue Turks.

Sırdak Beg Kalesi restitüsyonu.

Reconstruction drawing of the Sırdak Beg fortress.

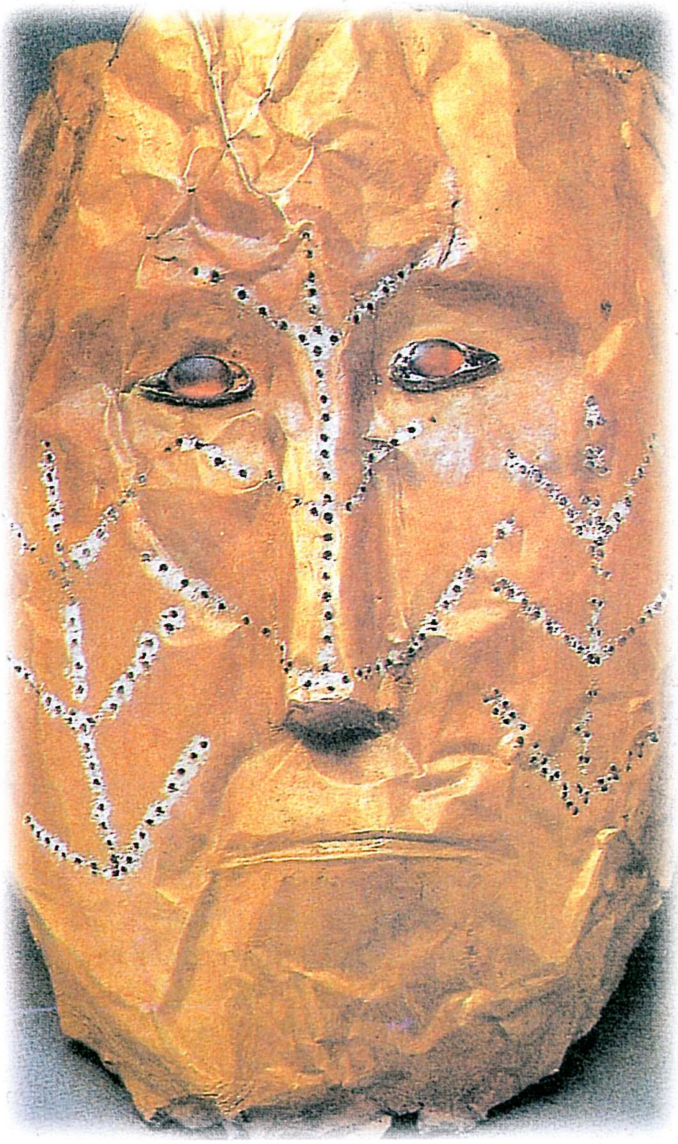

Batı Gök-Türk Devleti

582 yılında doğudaki büyük kaganlık merkezinden ayrılıp, müstakil olarak hüküm sürmeye başlayan Tardu, 603 yılına kadar kaganlığını devam ettirmiştir. Kuzey Afganistan ve İran'ın kuzey doğusu Batı Gök-Türk Devleti'ne bağlandı. Daha sonra İran'daki taht mücadelelerine karışan Tardu, bu ülke içlerine gönderdiği ordular sayesinde zaferler kazandı. 598 yılından sonra Doğu Gök-Türk Devleti'ne ve Çin'e yönelen Tardu, özellikle Çin hesabına casusluk yapan T'u-li (daha sonra Ch'i-min) isyanının bastırılmasında Doğu Gök-Türk kaganı Tou-lan'a yardım etmişti. Ancak, onun büyük askerî gücünü Çinliler, hayvan ve askerlerinin su içeceği pınarları zehirlemek suretiyle tuzağa düşürdüler ve ona büyük bir darbe vurdular. Arkasından Töles boylarının isyanı neticesinde Tibet'in doğusunda yaşayan T'u-yü-hun'lara sığındılar. Bu tarih 603 yılı olduğundan adı geçen yıl, onun sonu kabul edilmektedir.

Yerine Ch'u-lo (Tardu'nun torunu) geçti ise de onun kendisine tabi milletine karşı sert tutumu yüzünden boylar isyan ettiler. Neticede 612 yılında Çin'e sığındı. Orada Çinlilerin adına Korelilerin isyanını bastırdı. Fakat, onun Çinlilerin hesabına kazandığı başarılar Doğu Gök-Türk kaganı Shih-pi'nin nefretine sebep oldu. Uğrunda mücadele ettiği Çinlilerin ihanetine maruz kalarak, Shih-pi Kagan'a teslim edilip öldürüldü.

Ch'u-lo Kagan 611 yılında Çin'e gidince Tardu'nun diğer torunlarından She-kuei Kagan oldu. Onun ilk işi dağınık Türk boylarını bir araya getirmekti. Batı Gök-Türk Devleti'nin hem siyasî sınırlarını, hem de askerî gücünü dedesi Tardu zamanındaki kadar büyüttü. She-kuei'in ölümünden sonra yerine küçük kardeşi T'ung Yabgu geçti. Kaynakların özellikle çok zeki, cesur, taktikçi bir şahsiyet olarak tanımladığı bu kaganın da ilk işi ülkedeki bütün boyları devlete itaat ettirmek oldu. Hindistan'ın Keşmir bölgesini idaresi altına aldı. İpek yolu üzerindeki bütün Soğd şehirleri onun ülkesine katılmıştı. 623 yılında Batı Gök-Türklerinin bir savaşta Sasanîleri yenmesi İslâm dünyasında önemli tesirler bıraktı. 630 yılına doğru ülkedeki huzursuzluklar artmaya başladı. Bu yılda amcası Bagatur, T'ung Yabgu'yu öldürdü ve yerine geçmek istedi. Fakat, devlet tam bu sırada büyük bir karışıklığa sürüklendi. Neticede Batı Gök-Türk Devleti Çin'e bağlı birçok beyliğe ayrıldı.

Gök-Türk çağı altın maske. Ölülerin yüzlerine kapatılan bu maske üzerinde çeşitli süslemeler bulunmaktadır. Ağız, gözler ve burun kabartma olarak yüze oturacak şekilde işlenmiştir. Gözlere kıymetli taşlar kakılmıştır.

Golden funeral mask from the Blue-Turk period. The facial features are in high relief so that the mask would fit properly over the face of the deceased. The eyes are inlaid with gems.

The Western Blue Turks

After renouncing his allegiance to the eastern khagan in 582, Tardu ruled the Western Blue Turks as an independent entity until 603. During this period, a broad area extending from northern Afghanistan to northeastern Persia came under Blue-Turk control. Tardu even became involved in the struggles for the succession to the Sassanid throne as contenders sought to gain victory by virtue of the forces that he dispatched into their country. After 598, Tardu turned his attentions to the Eastern Blue Turks and, especially, to the Chinese. He was instrumental in the initial suppression of the insurrection of T'u-li (later Ch'i-min) having come to the aid of Tou-lan. His end, referred to briefly above, came about in his confrontation with the Chinese. During the struggle, the Chinese stirred up the Töles clans against

Moğolistan Ula-Batur Müzesi'nde sergilenen Kül Tigin mezar külliyesinde kazılarda ortaya çıkarılan Kül Tigin'in heykelinin başı. Başlığı üzerine işlenmiş kartal ilgi çekicidir.

Head of a statue of Kül Tigin discovered during excavations of his tomb and now in the Ula-Bator Museum in Mongolia. Note the eagle figure decorating the helmet.

Tardu and also poisoned all the springs from which his men and their animals might take water. In the end, Tardu fled and took refuge with the T'u-yü-huns in eastern Tibet and disappeared.

He was succeeded by his grandson, Ch'u-lo, whose intemperate attitude towards his kinsmen seems again to have provoked the clans to rebellion. In 612 he was forced to take refuge with the Chinese. Although he successfully put down a Korean insurrection on behalf of his new masters, his successes only deepened the hatred that the eastern khagan, Shih-pi felt for him. Betrayed by his Chinese masters, Ch'u-lo was turned over to Shih-pi and murdered.

In the wake of Ch'u-lo's defection to the Chinese, his place was assumed by She-kui, another of Tardu's grandsons. The first task he undertook was to reestablish unity among the squabbling Turkish clans. In this he was successful and for a time he was able to restore the military and political authority of the Western Blue Turks to the prestige that it enjoyed during the time of his grandfather. Upon his death, he was succeeded by his younger brother who is referred to as "T'ung the yabgu". On the basis of contemporary evidence, T'ung appears to have been extremely astute and courageous as well as an excellent tactician. After securing the obedience of the clans, he launched a campaign that brought the Kashmir region of northern India under his control. Through additional campaigns, he gained control of all the Sogdian cities located along the Silk Road. The Western Blue Turks's defeat of the Sassanids in 623 was to have major repercussions on the Muslim world. With the passage of years however disaffection and internal disorders once again reared their head. In 630 T'ung was murdered by his uncle, Bagatur, who sought to replace him on the throne. Instead, the Western Blue Turks were engulfed in a wave of internal strife and their political authority collapsed. Their domains were split into numerous principalities that became Chinese client-states.

Gök-Türklerin Fetret Devri

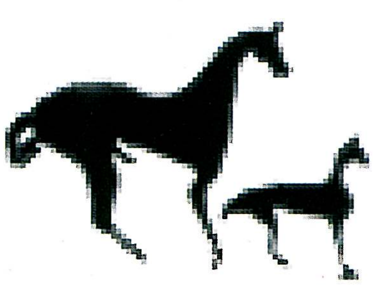
630 yılında her iki Gök-Türk Devleti, Çin esaretine girmiş bulunuyordu. Bu durum, Türk milletine çok ağır gelmiş ve bu durum VIII. asırda yazılan Orhun Yazıtlarında acı bir şekilde vurgulanmıştır. Bu yazıtlara göre Türklerin Çin esaretine girmesinin üç sebebi vardı:

1. Çin entrikaları, 2. Türk hükümdarlarının başarısız idaresi, 3. Türk milletinin hükümdarlarına itaatsizliği.

Çinliler, 630 yılından sonra bir kısım Gök-Türk halkını kuzey eyaletlerine yerleştirmek suretiyle idare etmeye çalıştılar. Gök-Türk ülkesini ise beyliklere parçalayarak ellerinde tutuyorlardı. Çin hâkimiyetine karşı birçok Türk beyi isyan etti. 648 yılında Ch'e-pi isyan ederek bağımsızlığını ilân etmişti. Ancak Çinliler, yine çeşitli hileler çevirerek, onu tesirsiz hâle getirdiler. Ona karşı diğer Türk boyları isyana teşvik edildi.

650 yılını takiben Orta Asya'yı ellerinde tutmak için Çinliler yeni bir yol denediler. Gök-Türk ülkesinde çeşitli askerî valilikler ihdas edilerek, Türkler Çinli askerî valiler tarafından idare edilmeye başlandı.

Bütün bunlara rağmen Gök-Türkler arasındaki istiklâl ateşi gün geçtikçe artıyordu. 670'li yıllarda Türk grupları kuvvetlenmeye başladı. Ordos'ta isyan eden Türk prensi Ni-shih-fu yenilerek, Çin başkentine götürülmüş, orada idam edilmişti (679). Yine Gök-Türk soyundan A-shih-na Fu-nien de elli üç arkadaşı ile birlikte 681 yılında idam ettirildi. Bu arada Kutlug ile Tonyukuk istiklâl savaşına girişmişlerdi (680). Kutlug, Gök-Türk hanedanından idi. Tonyukuk ise onun en büyük yardımcısı oldu. İlk önce gizlice bir teşkilât kurarak harekete geçtiler. Süratle yayılan bu teşebbüse katılanların sayısı kısa zamanda beş bini buldu. 681 yılından itibaren Çin eyaletlerine baskınlara başlandı. 682 yılında zafere ulaşılarak II. Gök-Türk Devleti kuruldu.

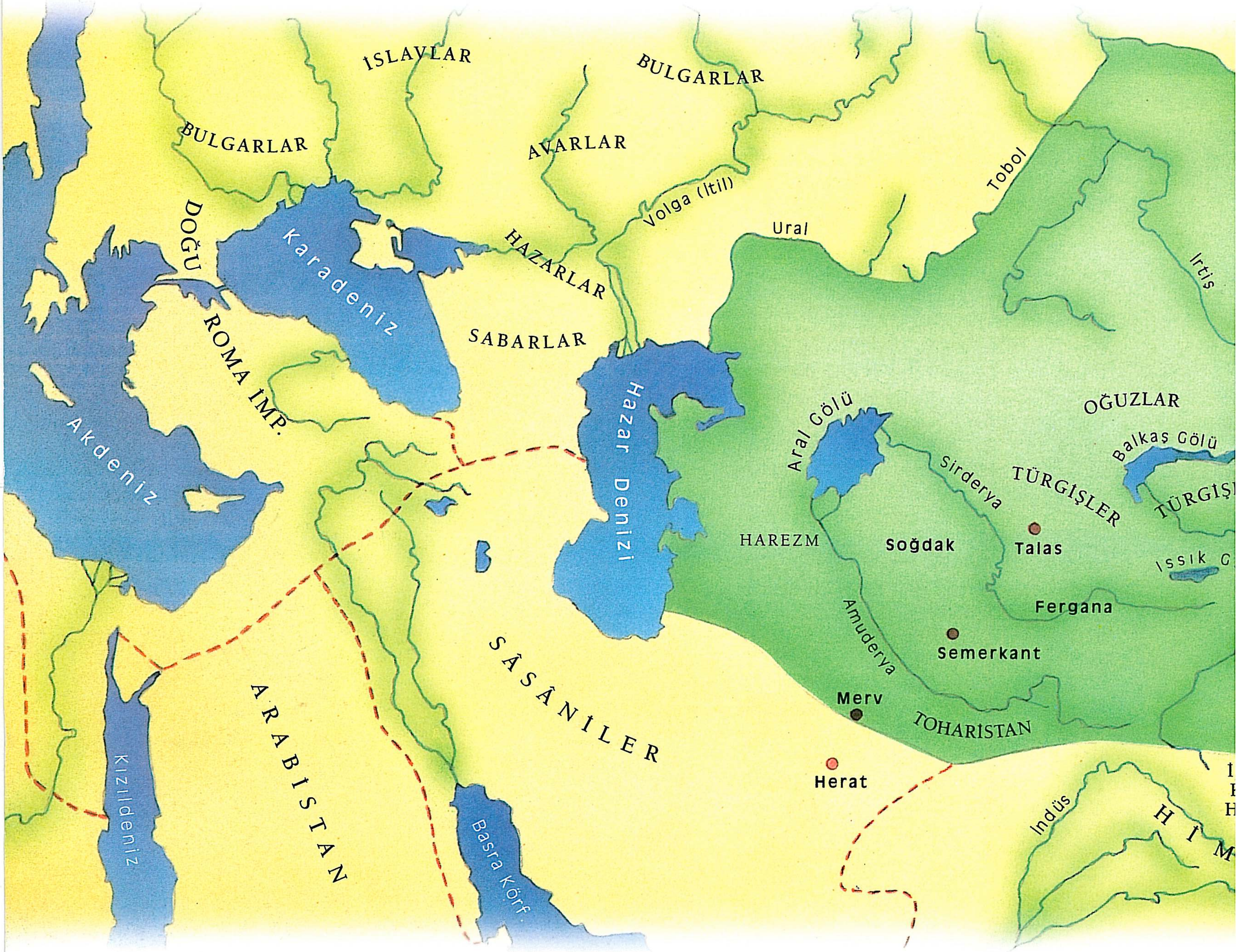

The interregnum

Thus by 630, the Chinese had reduced both Blue-Turk states to a condition of vassalage. For the Turks this was a bitter and onerous yoke and it is eloquently expressed in the 8th-century "Orkhon inscriptions" in which three reasons are cited to explain how the Chinese came to dominate the Turks: Chinese intrigue, the incompetence of Turkish rulers, and the disobedience of the Turkish nation towards its leaders.

In the years following 630, the Chinese sought to maintain control over the Blue Turk folk by dispersing them around northern China in small groups. Their territories were fragmented into subservient vassal-states. Turkish princes still continued to rise up against their Chinese overlords however. One, by the name of Ch'e-pi, revolted in 648 and declared his independence. He was nevertheless thwarted by the usual Chinese chicanery as other Turkish clans were induced to act against him.

In 650 the Chinese introduced a new policy as a means of maintaining control over Central Asia: the old dominions of the Blue Turks were divided up into military provinces that were placed under the direct control of Chinese military governors. Despite-or perhaps because of-this, there was a steady resurgence of rebellious sentiment among the Blue Turks. By the 670's, some groups felt they had become strong enough to raise the flag of revolt. A Turkish prince by the name of Ni-shih-fu who led an insurrection in Ordos was captured and taken back to China where he was executed (679). Another Blue Turk by the name of A-shih-na Fu-nien was similarly executed in 681 along with fifty-three of his supporters. This is the milieu in which Kutlug and Tonyukuk undertook their successful war of liberation in 680. Operating covertly at the outset, their influence spread rapidly and, in a short time, they had gained an army of some five thousand supporters. In 681 they began ravaging the Chinese military provinces. Their efforts met with victory leading to the founding, in 682, of the second Blue-Turk state.

II. Gök-Türk Devleti

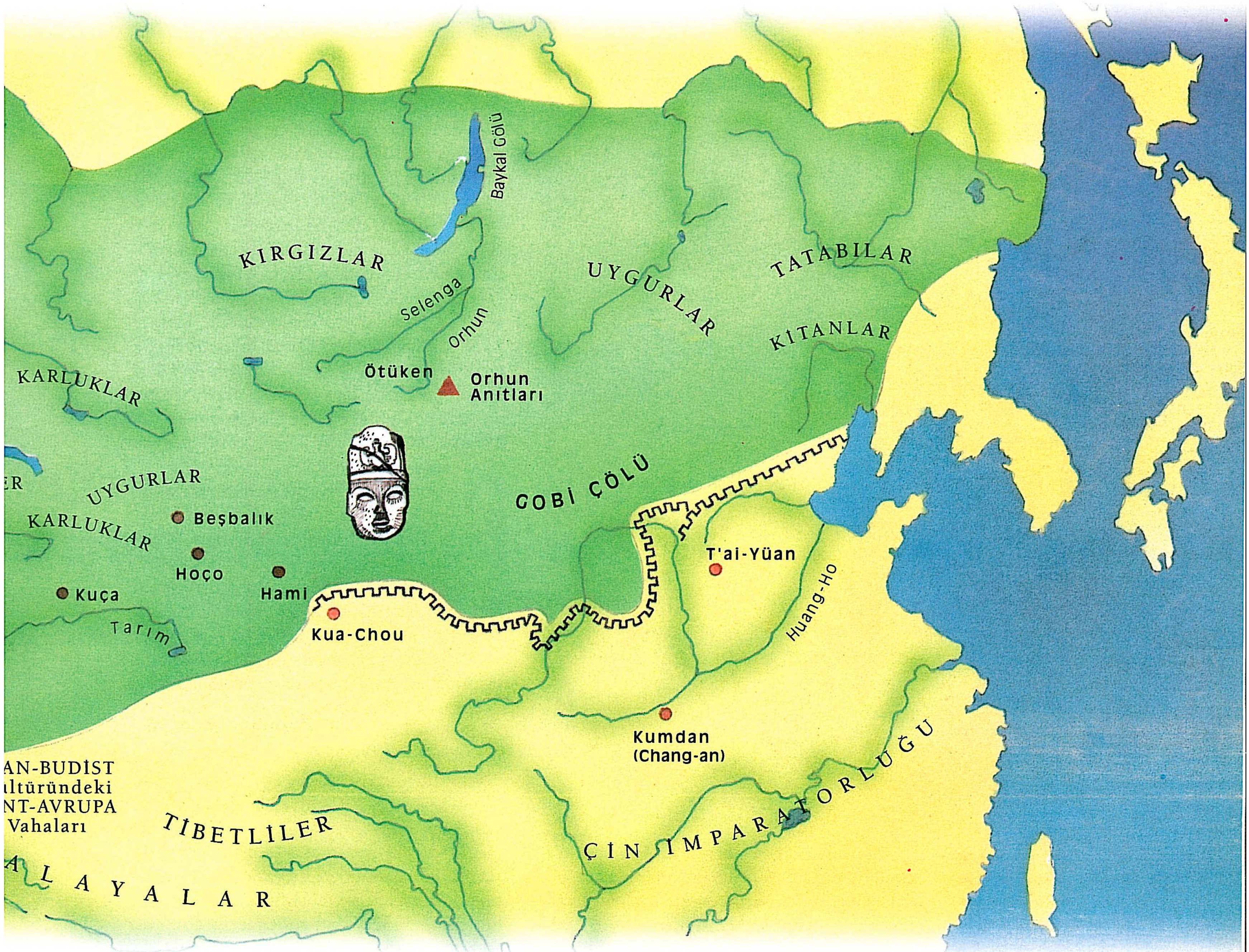
Kutlug, yardımcısı Tonyukuk ile giriştiği istiklâl mücadelesinde Çinlilere ard arda darbeler indirerek, hem kendi gücünü artırdı, hem de diğer Türk boylarını itaat altına aldı. Eski Gök-Türk Devleti yeniden canlanıyordu. 682 yılında Ötüken'de Oğuzlar yenilip devlete bağlanınca Kutlug, "İlteriş Kagan" ilân edilerek, II. Gök-Türk Devleti resmen kurulmuş oldu. Kaganın yanına yardımcı olarak Tonyukuk (aygucı) başbakan tayin edildi.

Yeni kurulan bu devletin ilk işi, Çin'den intikam almak oldu. Pekin'den Kansu'ya kadar

II. Blue-Turk state

Repeated successes in the war of independence mounted by Kutlug and Tonyukuk against the Chinese not only increased their military strength but also secured the obedience of other Turkish clans. The Oghuz were defeated in 682 at Ötüken and in the wake of that victory, Kutlug was given the title İlteriş Kagan ("State-Founding Kaghan"). This event marks the establishment of the second Blue-Turk state. Tonyukuk assumed the position of the khagan's chief vizier.

Their first act was to open hostilities against China and Turkish forces began staging

uzanan bütün kuzey Çin bölgelerine Türk akınları başladı. 682-687 yılları arasında bu sahaya toplam kırk altı sefer tertip edildi. Aynı zamanda Oğuzların, Kitanların devlete bağlılığı sağlamlaştırıldı.

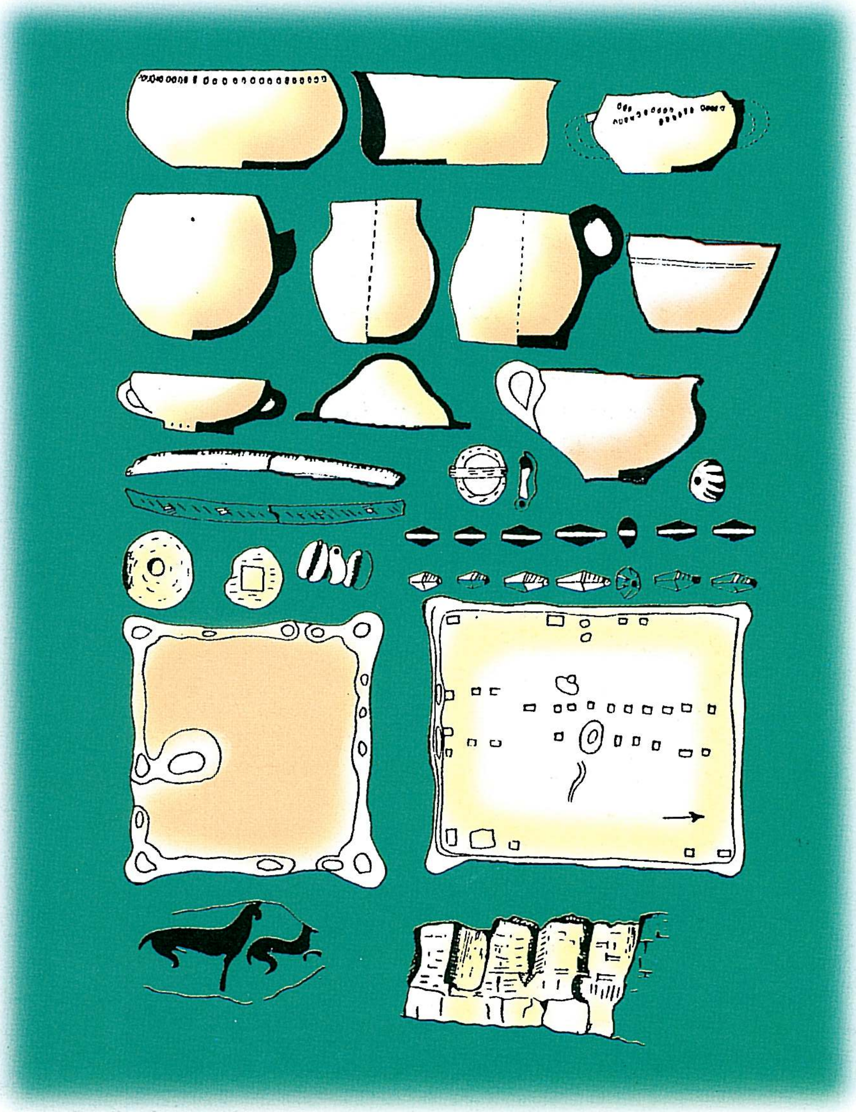
692 yılında ölen İlteriş Kagan'ın yerine oğulları Bilge ve Kül Tigin küçük olduğu için kardeşi Kapgan geçti. Türk tarihinin en büyük fatihlerinden biri olan Kapgan, tahtta kaldığı yirmi dört yıl içinde politikasını, sürekli Çin'i baskı altında tutmak, Çin'de dağınık hâlde yaşayan esir Türkleri kurtarmak, Orta Asya'da yaşayan ne kadar Türk varsa hepsini Gök-Türk devletine bağlamak şeklinde üç ana temel üzerine oturtmuştu.

raids everywhere into northern China along a broad front from Pekin to Kansu. Between 682 and 687, no fewer than forty-six such campaigns were launched. In the meanwhile, measures were also taken to ensure the allegiance of both the Oghuz and the Khitan.

Kutlug died in 692. Because his sons Bilge and Kül Tegin were still minors, he was succeeded by his brother Kapgan. Kapgan ruled for twenty-four years, in the course of which time he established for himself a reputation as one of the great conquerors of Turkish history. His actions were guided by the three policies of maintaining constant pressure on the

II. Gök-Türk Devleti. 682 yılında Orta Asya'da Türk boylarını kendilerine bağlayarak ikinci kez devlet kuran Gök-Türklerin yayıldıkları sahalar.

The Second Blue-Turk State. After uniting the Turkish tribes of Central Asia under their control in 682, the Blue Turks founded a second state that spread over a vast region.

Gök-Türk çağına ait Altay-Tanrı Dağları ve Fergana buluntuları.
1-Fergana'da Kasan şehrinde ele geçen Türk tipi kaplar ve dokumacılıkta kullanılan ağırlık ve ağırşaklar.
2- Tanrı dağlarından iki kale.
3- Manakeldi Kalesi.

Blue-Turk finds from the Altai-Tien Shan Mountains and Fergana:
1. Turkish pottery and loom weights discovered at Kasan in Fergana.
2. Plans of two Tien Shan fortresses.
3. The Manakeldi fortress.

Tahta geçişinin hemen akabinde Çin'e akınlara başladı. 695 yılına kadar hem doğudaki Moğol Kitan'ları, hem de Çin'i baskı altına almayı başardı. Arkasından 696-697 yıllarında Kırgızlar devlete itaat ettirildikten sonra Türgişlere yönelindi. Bu arada Gök-Türklerin isteklerini yerine getirmeyen Çin'e karşı büyük bir sefer düzenlendi. Türk orduları Şantung ovasına ve Yeşil nehre (Yangts'e) kadar uzandı. Savunma için sefere çıkarılan Çinli generaller korkularından Türk ordularına yaklaşamıyor, sadece uzaktan seyrediyordu. Bu yılın sonuna doğru ülkenin batı tarafındaki Türgişler tamamen Gök-Türk birliğine katıldılar.

Bundan sonra Batı Türkistan'a yönelen Kapgan ve onun emrindeki Tonyukuk, Bilge ve Kül Tigin gibi kumandanlar idaresinde Türk ordusu 701 yılında Demir Kapı (Temir Kapıg)'ya ulaştı. Ertesi sene Tangutlar ve bazı Soğd kolonileri yenilerek boyun eğdirildi. 709 yılına kadar uzak bölgelerdeki

Chinese, coming to the aid of Turkish communities living under Chinese bondage, and uniting Turkish groups everywhere under the Blue-Turk banner.

His incursions into China began almost as soon as he was on the throne and his campaigns against the Chinese as well as the Mongol Khitans continued until 695. This was followed by the subjection of the Kirghiz (696-7) after which he turned on the Türgish. When the Chinese rejected demands that he made of them, he organized a great campaign in which Turkish forces penetrated as far as the Shantung plains and the Yangtze river. Chinese generals sent out in defense were so intimidated by the Turkish presence that they held back and simply watched from a distance. By the end of the same year, the Türgish had been fully incorporated into the Blue Turks.

Kapgan now turned his attentions to western Turkistan. Turkish forces under his own command and led also by Tonyukuk, Bilge, and Kül Tegin reached Demir Kapı by 701. The following year, they defeated the Tangut and also captured a few Sogdian colonies. By 709 they had even secured the homage of such distant tribes as the Basmil. A Kirghiz insurrection in 710 was suppressed and their obedience was restored.

By now however Kapgan was inexplicably becoming more and more despotic and as he did so, the Turkish tribes one by one began revolting against his authority. Many Turkish chieftains took refuge in China, which presumably was as active as ever in stirring up such dissension. Forced to deal with a rising tide of domestic intransigence, Kapgan and his commanders had no time to contend with the Chinese. After brutally suppressing an insurrection by the Bayirku, Kapgan returned to Ötüken accompanied by only a small force. While passing through a willow-forest, he was ambushed by a group of Bayirku survivors and was killed. His severed head was taken back to the Chinese capital by a Chinese agent who happened to be present at the ambush (716).

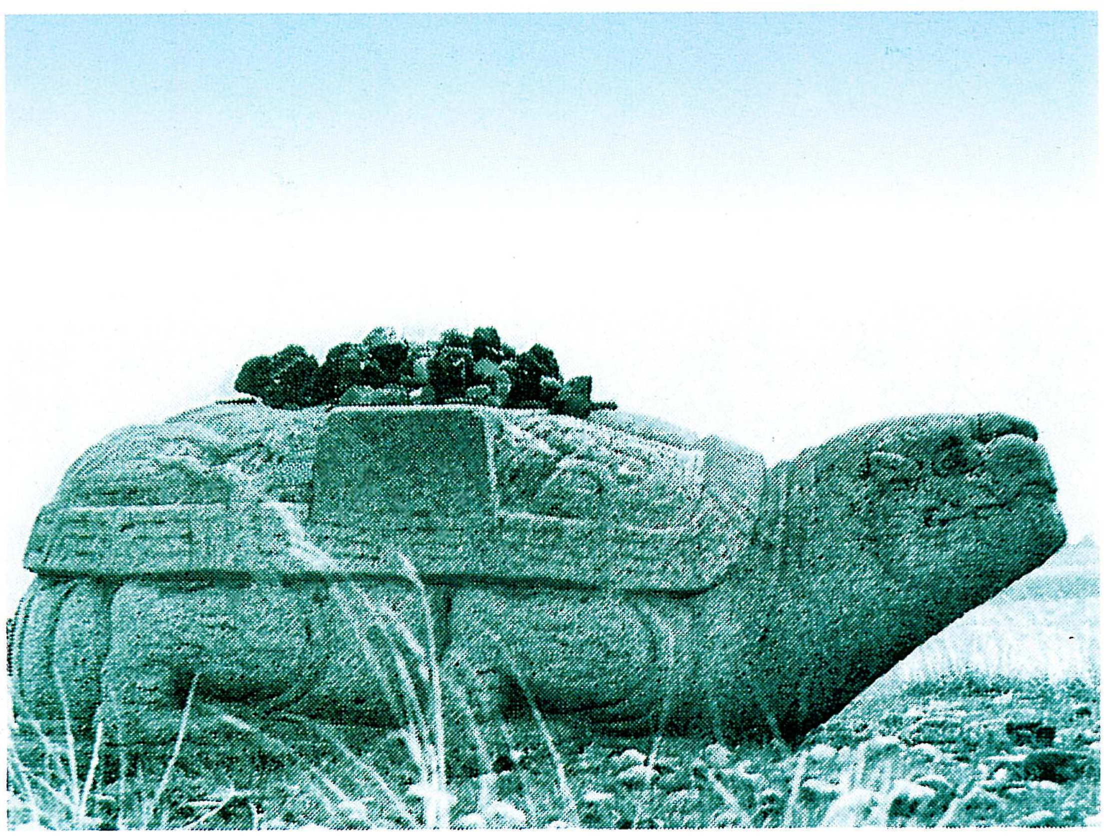
Kapgan was initially succeeded by his son İnel but he was thought to lack the qualities required of a khagan and was therefore deposed and replaced by Bilge, Kutlug's son. He immediately took upon himself the job of reducing to obedience the fractious clans that had been causing so much trouble since the days of his uncle and after a sustained effort he succeeded in restoring unity. Bilge also so-

Basmıllar, Çikler, Azlar itaate alındı. İsyan eden Kırgızlar 710'da yeniden devlete bağlandı. Ancak, bundan sonra Kapgan Kagan'ın anlaşılmaz sert tutumu yüzünden devlete bağlı bütün boylar birer birer isyan etmeye başladılar. Birçok Türk boyu gidip Çin'e sığındı. Aslında Çin entrikalarının söz konusu boy isyanlarında büyük rolü vardı. Kapgan Kagan ve devletin diğer ileri gelenleri bu isyanlarla uğraşmak zorunda kalıyorlar, düşmanları Çin ile mücadele etme fırsatını bulamıyorlardı. Bu boy isyanlarından birinin, Bayırku isyanının bastırılmasından sonra Ötüken'e geri dönerken Kapgan Kagan yanına fazla asker almamıştı. Söğüt ormanından geçerken arta kalan Bayırkuların saldırısına uğradı ve öldürüldü. Kesik başı orada bulunan bir Çinli casus tarafından Çin başkentine götürüldü (716).

Onun yerine geçen oğlu İnel'in kaganlığı yetersiz bulunarak, tahttan indirildi. Yerine İlteriş'in oğlu Bilge, kagan oldu. İlk iş olarak, amcası zamanından beri devletin başına büyük dert açan boyların isyanını bastırdı. Çok uzun mücadelelerden sonra devletin birliği yeniden sağlandı. Bunu başardıktan sonra Çinlilerle iyi geçinmeye çalıştı ve iki ülke arasında dostluk kuruldu. Bilge'nin Çinlilerin etkisinde kalarak Budistleşme isteği, devlet meclisi tarafından, Türk milletinin yapısına uymadığı gerekçesiyle reddedildi(723).

ught to maintain good relations with the Chinese and a friendship pact was even concluded with them. Chinese influence over Bilge apparently grew however. A proposal, put forward by him to the Blue Turk council of state, concerning the adoption of Buddhism as a religion was rejected by the council on the grounds that the faith was contrary to the nature of the Turkish nation.

The venerable Tonyukuk died in 725. A great monument was erected in his memory in 726-7 in the vicinity of Kosho-Tsaidam. The monument contains a lengthy inscription carved into the stone in which Tonyukuk describes the reestablishment of the Blue Turks, all the struggles in which they engaged, the duplicity of the Chinese, and the rebelliousness of the Turkish nation. When Kül Tegin died in 731, his brother Bilge had a similar monument erected in his memory on the banks of the Orkhon river. The inscription on this stele also relates the struggles and victories of Kül Tegin as described by Bilge and includes an admonition to the Turkish nation to learn something from the lessons of history. In 735, a year after Bilge died, a stele was in turn erected in his memory, this time by Bilge's son. Like that of Kül Tegin, it contains words of advice to the Turks.

Kül Tigin anıtının kaplumbağa kaidesi, yazıt kaplumbağanın üzerinde yükselmektedir. Bu kaide gelenegi Türk ve çin mitolojilerine uygun bir biçimde iki kültür tarafından da kullanılmıştır. Kaplumbağa hem uzun ömür sembolü, hemde kötü ruhları kovmaya yarayan bir semboldür. Kaplumbağa heykellerin anıtların kaidesi olarak kullanılması, sadece hanedana ait kitabelerde karşımıza çıkmaktadır.

The tortoise-shaped base of the Kül Tegin monument. The tortoise motif was common to both Turkish and Chinese mythologies in which it symbolized longevity and was also held to have apotropaic powers. The use of a tortoise-figure as a base appears only in monuments dedicated to members of the royal family.

Kül Tigin Mezar Külliyesi. Girişten başlayan ve bark adını verdiğimiz mezar binasına ince bir yol uzanmaktadır. Yolun iki tarafında balbal adını verdiğimiz mermer yontu heykeller insan boyunda yapılmışlardır. Bu heykellerin çoğunluğu Gök-Türklerle savaşmış ve onlar tarafından mağlup edilmiş üst düzey yöneticiler olmalıdır. Bu anıt yolun ortasında kaplumbağa kaide üzerende yazıt yükselir. Barkın arkasında da bir sunak masası bulunur.

The Kül Tegin tomb. The long, narrow path leading from the entrance to the mausoleum is lined on either side with life-sized marble statues, the majority of which probably represent the defeated leaders of those against whom the Blue Turks fought. The tortoise-base stele is located midway along the path. There is a sacrificial altar located behind the mausoleum.

Gök-Türk çağı altın eşyalar. Üzerleri oldukça süslü, VIII. Yüzyıla ait bu eserler Gök-Türk devri mezarlarından çıkarılmıştır.

Elaborately-decorated gold vessels from Blue-Turk period tombs of the 8th century.

Ünlü devlet adamı Tonyukuk, 725 yılı dolaylarında öldü. 726-727 yıllarında Türk tarihinin en muhteşem abidelerinden biri olan Tonyukuk yazıtı dikildi. Bayın - çokto mevkiinde Tonyukuk adına ilk yazıt dikilerek, Tonyukuk'un ağzından Gök-Türk devletinin yeniden kuruluşu, yapılan bütün mücadeleler, Çin'in hilekârlığı, Türk milletinin itaatsizliği abide taşa oyma suretiyle yazıldı. 731 yılında Kül Tigin ölünce ağabeyi Bilge onun adına bir yazıtı Orhun nehri yakınına dikti. Bu yazıtta da Kül Tegin'in geçirdiği mücadele ve kazandığı başarılar Bilge Kagan'ın ağzından anlatılıyor; Türk milletinin geçmişin acı olaylarından ders alması isteniyordu. 734 yılında ölen Bilge Kagan adına oğlu tarafından 735 yılında bir yazıt dikildi. Bu yazıtta da Kül Tigin gibi Türk milletine öğütler veriliyordu.

Bilge Kagan'dan sonra devletin başına geçen kaganlar yetersiz şahsiyetlerdi. Kısa zamanda devlet zaafa uğradı. 742 yılında isyan eden Basmıl ve Uygurlar Gök-Türk devletini yıktılar. Arkasından Uygur devleti kuruldu.

Gök-Türk kültürü hakkında

Devlet kavramının "il" ile ifade edildiği Gök-Türklerde en yüksek askerî-idarî makam kagan idi. Hükümdar karşılığı olan kagan hem devlet başkanı, başkumandan, meclis ve hükümet başkanı idi. Ancak, kesinlikle mutlakiyet idaresi söz konusu değildi. Kaganın icraatini her zaman denetleyen bir devlet meclisi, "toy" mevcuttu. Bu

The khagans that succeeded Bilge were lackluster personalities and in very short time Blue Turk power was on the wane. In 742, a revolt of the Basmil and Uighur resulted in their downfall and the establishment of the Uighur empire.

The culture of the Blue Turks

Among the Blue Turks, the concept of "state" was expressed by the word il, in which the khagan held the highest military and governmental authority. In his capacity of sovereign ruler, the khagan was not only chief of state and supreme military commander but also head of the government and president of the assembly or council (called toy). His position, however, was not that of an absolute monarch for the toy had the power to review the khagan's acts and, when necessary to depose a khagan it did not approve of; furthermore it could, as we have seen, refuse to acknowledge a new khagan's accession.

The khagan's wife bore the title hatun ("lady") and she could–and often did–play an active role in the affairs of state. At the very least she was certainly in a position to affect the decisions taken by the khagan; but her influence seems to have been far more than domestic.

In theory, the khagan's government consisted of an aygucı (prime minister or grand vizier), and a number of buyruk (ministers or viziers) and üge (subministers) but in practice the second-in-command was the yabgu who,

meclis, gerektiğinde kaganları tahtından indiriyor veya kagan olan birini bu makama kabul etmeyebiliyordu.

Hatun unvanını taşıyan kaganın hanımı da devlet idaresinde söz sahibiydi. Gerektiğinde kaganı kendi fikirleri doğrultusunda etkileyebiliyordu. Diğer taraftan "aygucı (başbakan)", "buyruk (bakan)", "üge" gibi hükümet üyeleri vardı. Aslında kagandan sonra ikinci büyük unvan yabgu (kanat idarecisi)'dur. Daha sonra şad, tegin, ilteber, erkin, tudun gibi unvanlar sıralanmaktadır. Çin tarihi kaynaklarına göre sayıları 28'den fazla olan bu unvan ve makamlar, devletin içinde bulunduğu duruma göre bazen farklı fonksiyonlar icra edebiliyorlardı.

Gök-Türk sosyal yapısı aile, urug(aileler birliği), boy (ok), bodun (millet), il (devlet) şeklinde birbirine sıkı sıkıya bağlı halkalar hâlinde tezahür ediyordu. Çağdaşı devletlere göre çok farklı hukuk sistemine sahiptiler. Anayasa karşılığı olarak töre vardı. Sosyal düzen töreye bağlı kalınarak sağlanıyor ve herhangi bir bunalım yaşanmıyordu. Vatana ihanet, adam öldürmek, zina yapmak, hırsızlık gibi ağır suçların cezası idamdı. Adam yaralayanlar bunu tazmin ederler ve hafif hapis cezasına çarptırılırlardı.

Gök-Türk ekonomisi temelde hayvancılığa (at ve koyun) dayalıydı. Tarıma elverişli bölgelerde ziraat gelişmişti. Turfan ve civarında sebze ve meyvacılığın çok ilerlediği tespit edilmiştir.

Gök-Türk tarihinin en mühim özelliklerinden birisi, hiç şüphesiz bizlere, kitabeleri bırakmış olmalarıdır. Başta Orhun havalisi olmak üzere bütün Orta Asya'nın muhtelif yerlerinde yüzlerce Gök-Türk alfabesiyle yazılmış kitabeler bulunmuştur. Arkeolojik kazılar daha ilerledikçe birçok yeni yazıtın bulunacağı muhtemeldir. Bugünkü Avrupa milletlerinin çoğunun henüz yazıyı tanımadığı bir devirde Türklerin böyle kültür abidelerine sahip olmaları epey dikkat çekicidir.

Gök-Türk devletinde hanedanın mensup olduğu A-shih-na'nın dışında birçok Türk boyu daha vardı: Kırgız, Karluk, Uygur, Sir Tarduş, Bayırku, Oğuz, Bugu, Basmıl, İzgil, Az, Türgiş gibi boylar bunların en önemlileri idi.

as we have also seen, was a sort of co-ruler. He was followed, in descending order of rank, by officers called şad, tegin, ilteber, erkin, and tudun. Chinese accounts make reference to more than twenty-eight such rankings, the holders of which performed a variety of functions as circumstances dictated.

Blue-Turk society was bound together by family ties that spread out in an ever-widening system of concentric links: urug (group of families), boy (clan), bodun (nation or tribe), and il (state). This society's system of law was quite distinct from that of its contemporaries. Töre (consuetude) served as its constitution. Social peace and order were essentially achieved by strict adherence to the töre. A number of crimes–treason, murder, adultery, and theft–were punishable by death; woundings on the other hand had to be compensated for after which the perpetrator's freedom of movement would be restricted for a brief time.

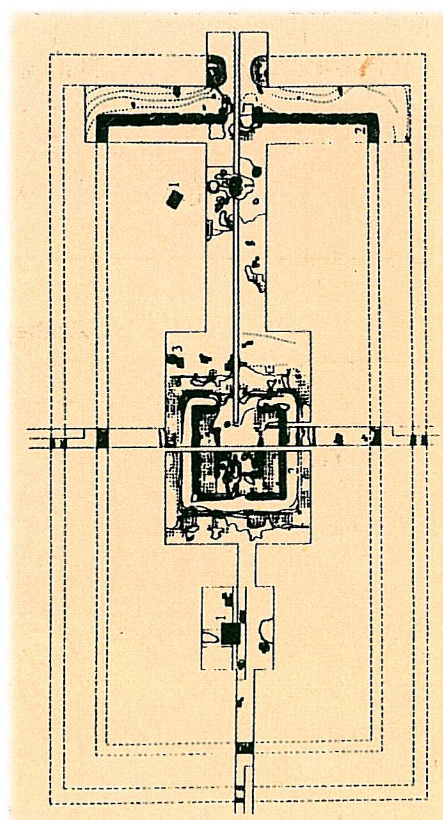
The Blue Turks' economy was based on animal husbandry (horses and sheep) though they did farm crops where conditions permitted. There is evidence, for example, that there was extensive cultivation of fruits and vegetables in and around Turfan.

One of the most important–for us anyhow–characteristics of the Blue Turks was their habit of erecting inscribed monuments. Hundreds of their steles inscribed in the Blue-Turk alphabet have been found not only in the Orkhon river valley but in many other sites in Central Asia. It is quite likely that, as archeological excavations proceed, more examples of these steles will be discovered. It is indeed sobering to realize that the Blue Turks were inscribing monuments in a script and language of their own at a time when most European peoples were as yet incapable of doing anything of the sort.

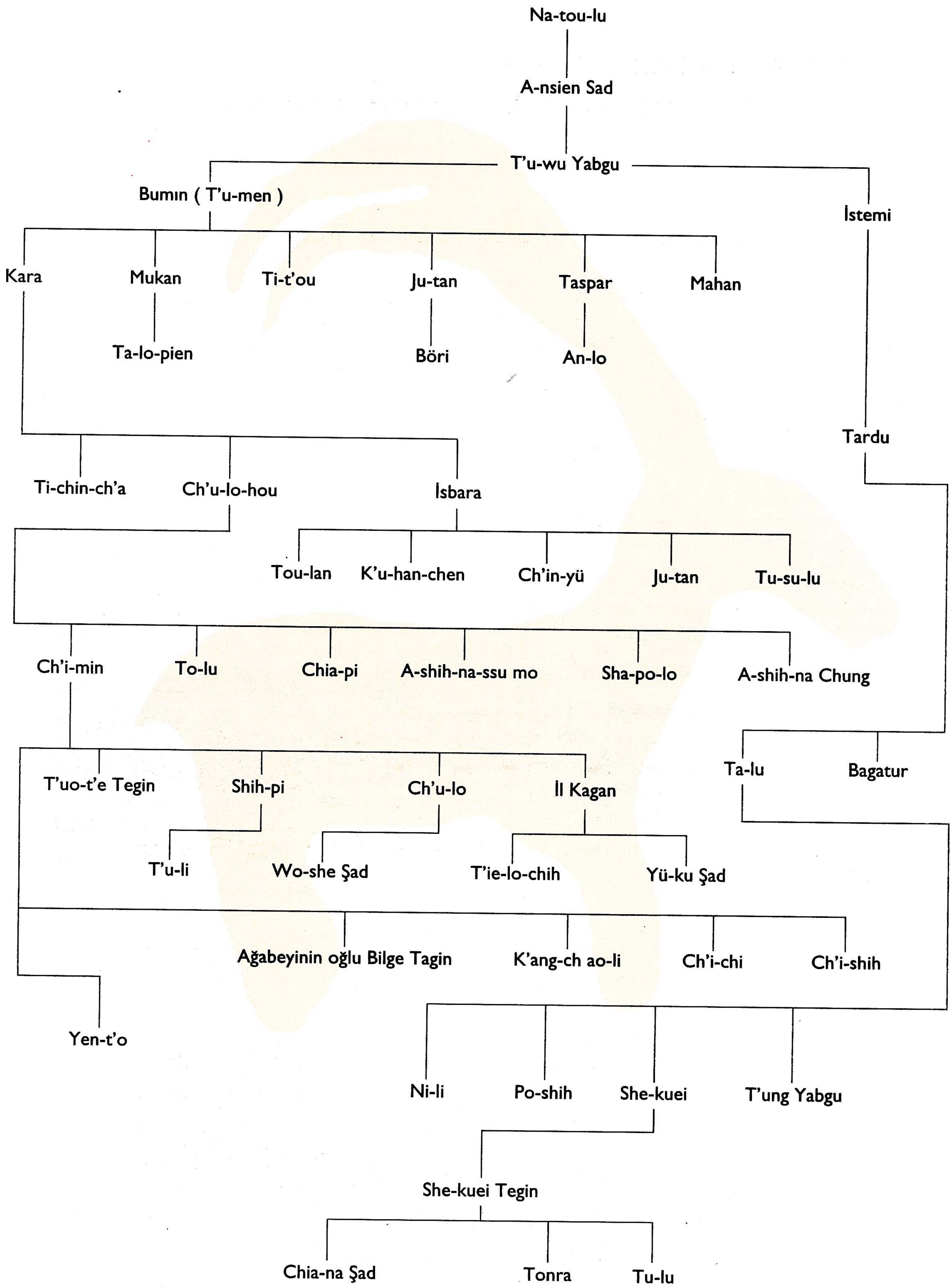
Although the main dynasty hailed from the A-shih-na clan, the Blue Turks counted many other clans among their number of which the Kirghiz, Karluk, Uighur, Syr-Tardush, Bayirku, Oghuz, Bugu, Basmil, Izgil, Az, and Türgish were the most important.

Kül Tigin Mezar Külliyesi'nin kazılarda ortaya çıkarılan planı. Ortada 13 x 13 m. lik bir subasman üzerine 10,25 x 10,25 m. lik "bark" inşa edilmiş, etrafı 67,25 x 28,35 m. ebadında doğu-batı doğrultusunda bir kerpiç duvarla çevrilmiştir. Bark'ın önünde kaplumbağa kaide üzerinde yazıt yükselir. Bark'a ulaşan yol kenarlarında balbal adını verdiğimiz heykel dizileri bulunmaktadır.

Reconstructed plan of the Kül Tegin tomb as revealed by excavations. A square mausoleum measuring 10.25 meters on a side stands on a raised square platform measuring 13 meters on a side. The whole is enclosed by a mud-brick wall forming a rectangle measuring 67.25 by 28.35 meters with the long axis running east-west. A stele on a tortoise-shaped base stands before the mausoleum. The path leading to the mausoleum was lined with statues called balbal.

I. Gök-Türklerin Soykütüğü
I. Family tree of the Blue-Turks (542-630)

II. Gök-Türk Devleti Kaganları
II. Khagans of the second Blue-Turk state (682-744)

İlteriş Kutlug — Kapgan

İlteriş Kutlug: Bilge, Kül Tegin

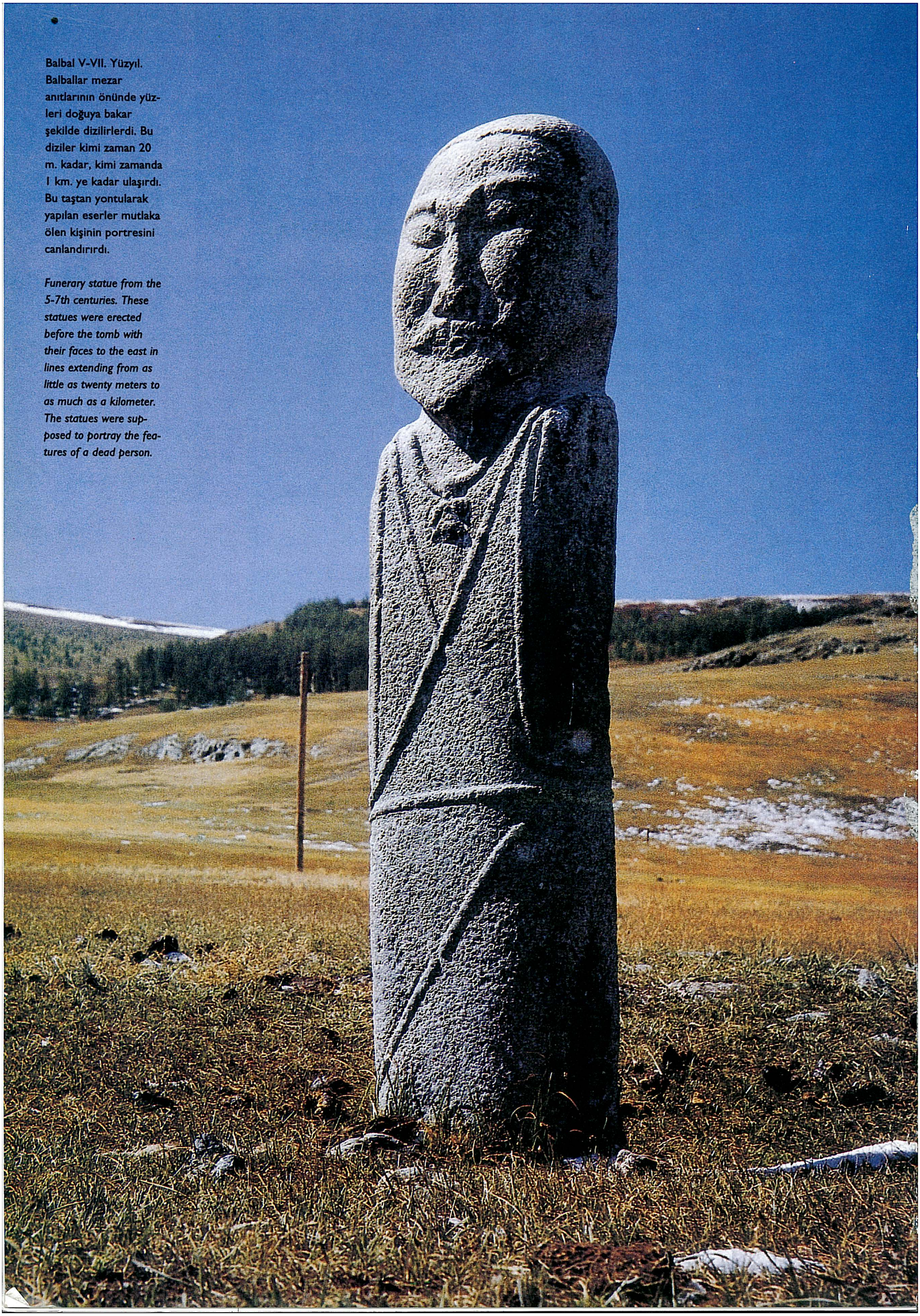
Bilge — I-ran — Tenri — Ozmış — Po-mei

Kapgan — İnel

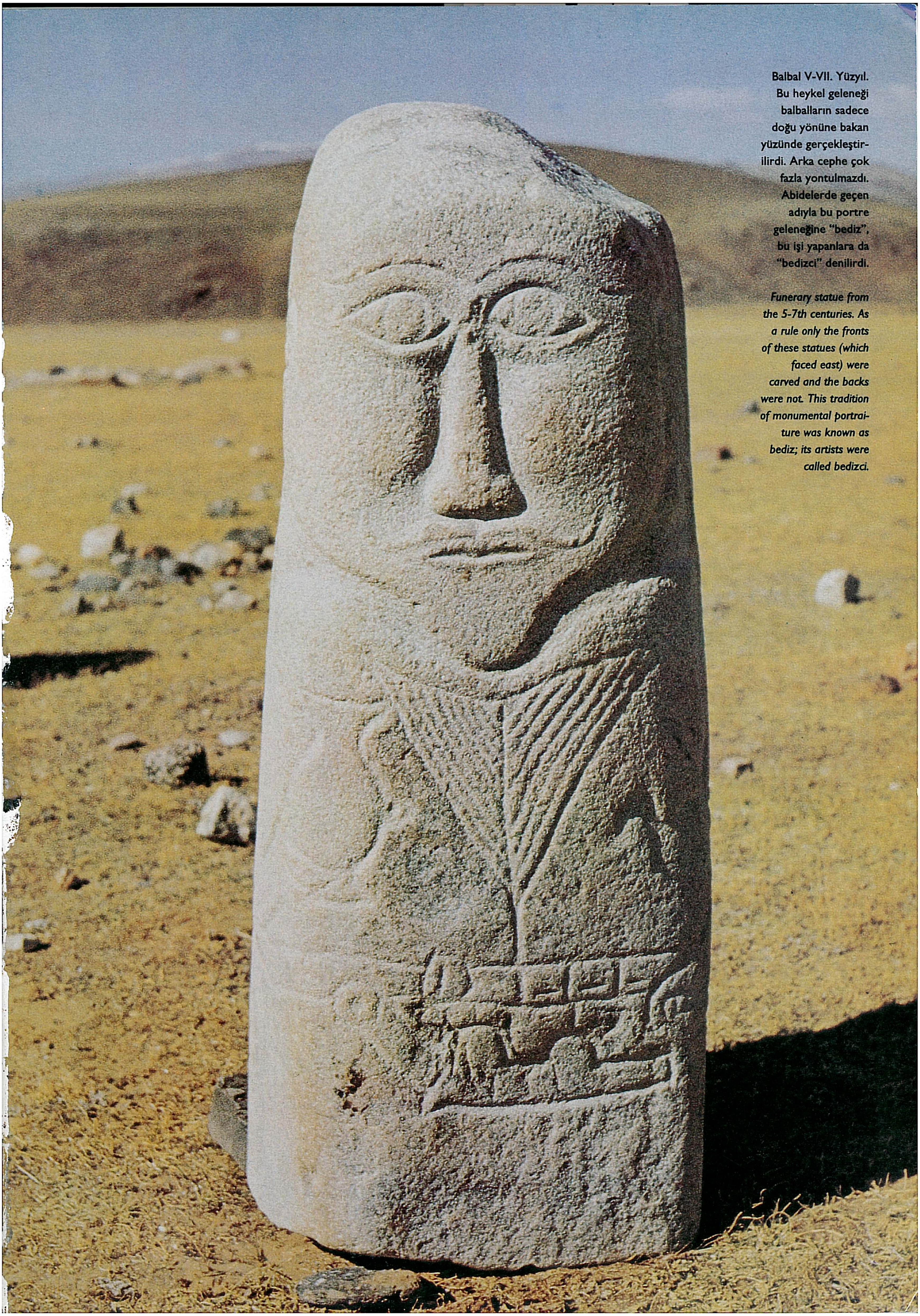

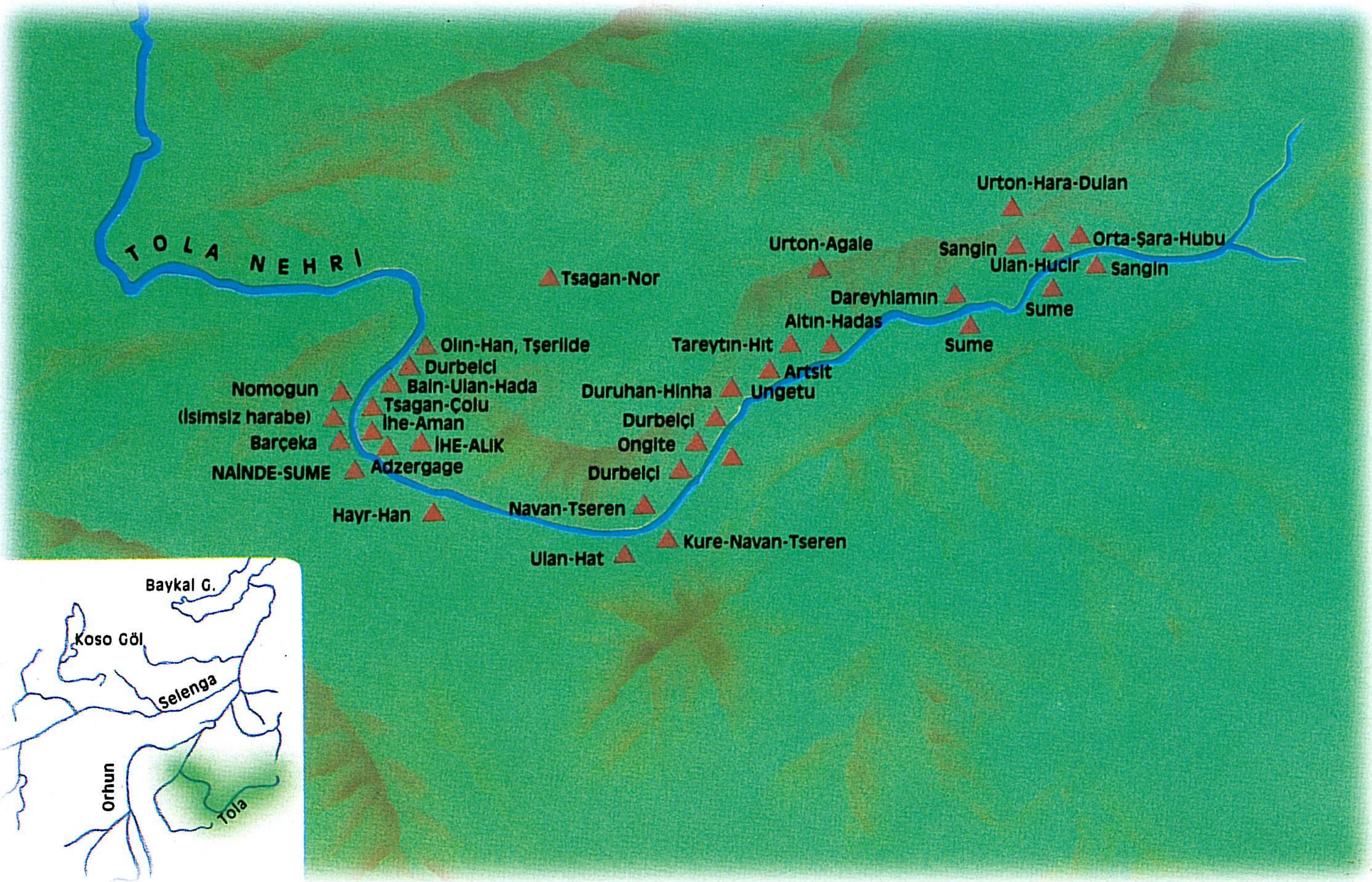
Balbal V-VII. Yüzyıl. Balballar mezar anıtlarının önünde yüzleri doğuya bakar şekilde dizilirlerdi. Bu diziler kimi zaman 20 m. kadar, kimi zamanda 1 km. ye kadar ulaşırdı. Bu taştan yontularak yapılan eserler mutlaka ölen kişinin portresini canlandırırdı.

Funerary statue from the 5-7th centuries. These statues were erected before the tomb with their faces to the east in lines extending from as little as twenty meters to as much as a kilometer. The statues were supposed to portray the features of a dead person.

Balbal V-VII. Yüzyıl. Bu heykel geleneği balbalların sadece doğu yönüne bakan yüzünde gerçekleştirilirdi. Arka cephe çok fazla yontulmazdı. Abidelerde geçen adıyla bu portre geleneğine "bediz", bu işi yapanlara da "bedizci" denilirdi.

Funerary statue from the 5-7th centuries. As a rule only the fronts of these statues (which faced east) were carved and the backs were not. This tradition of monumental portraiture was known as bediz; its artists were called bedizci.

Tolga Nehri boylarında Gök-Türk çağı ile ilgili buluntu yerleri.

Blue-Turk archaeological sites along the Tolga River.

Gök-Türk Çağında Orta Asya'da Arkeolojik Buluntu Yerleri:

Yenisey Bölgesi

Tuyuhtyansko, Kopen, I. Kapçal, II. Kapçal (V. - VIII yüzyıllar)

Altaylar Bölgesi

Kudırge, Katanda, Tuyahta Kuray (V. - VIII. yüzyıllar)

Fominsk (VI. ve VII yüzyıllar), Perehod (IV. ve V. yüzyıllar)

Baykal - Selenga

Fofanovska, Vernhe - Udinsk, Aşağı İvolgi (V. ve VI. yüzyıl)

Kurıkan (VII. ve VIII. yüzyıllar)

Tanrı Dağları

Alamışık, Gök-Bulak, Ara-köl, Altın-Arık, Narın, Talas, Koçkar (IV. - VIII. asır başları)

Kuzey Kazakistan

II. Pavlodar, II. Sokolovka, II. Aydadul

Orta Kazakistan

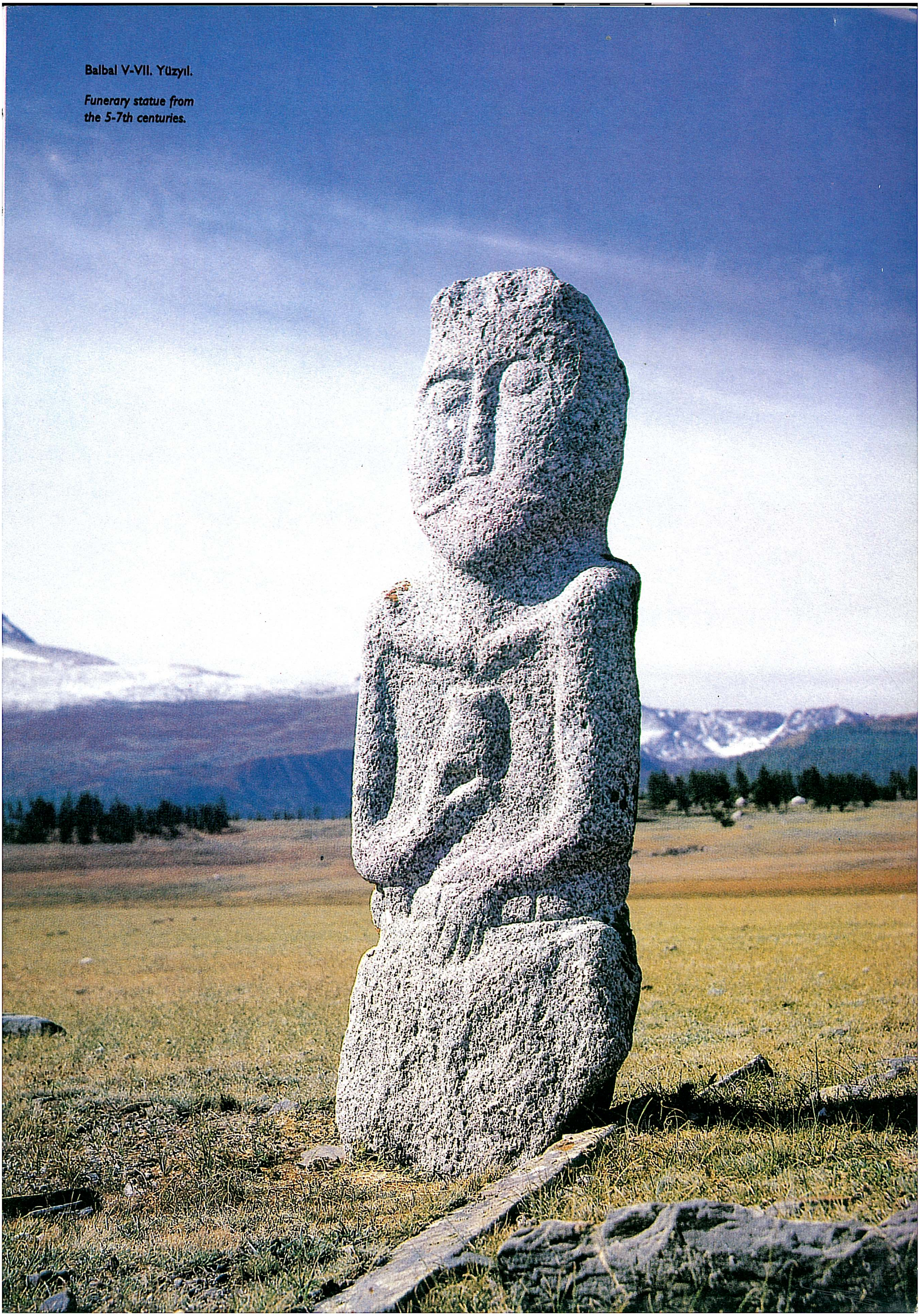
(İli nehri havzası) II. Egiz-Koytas

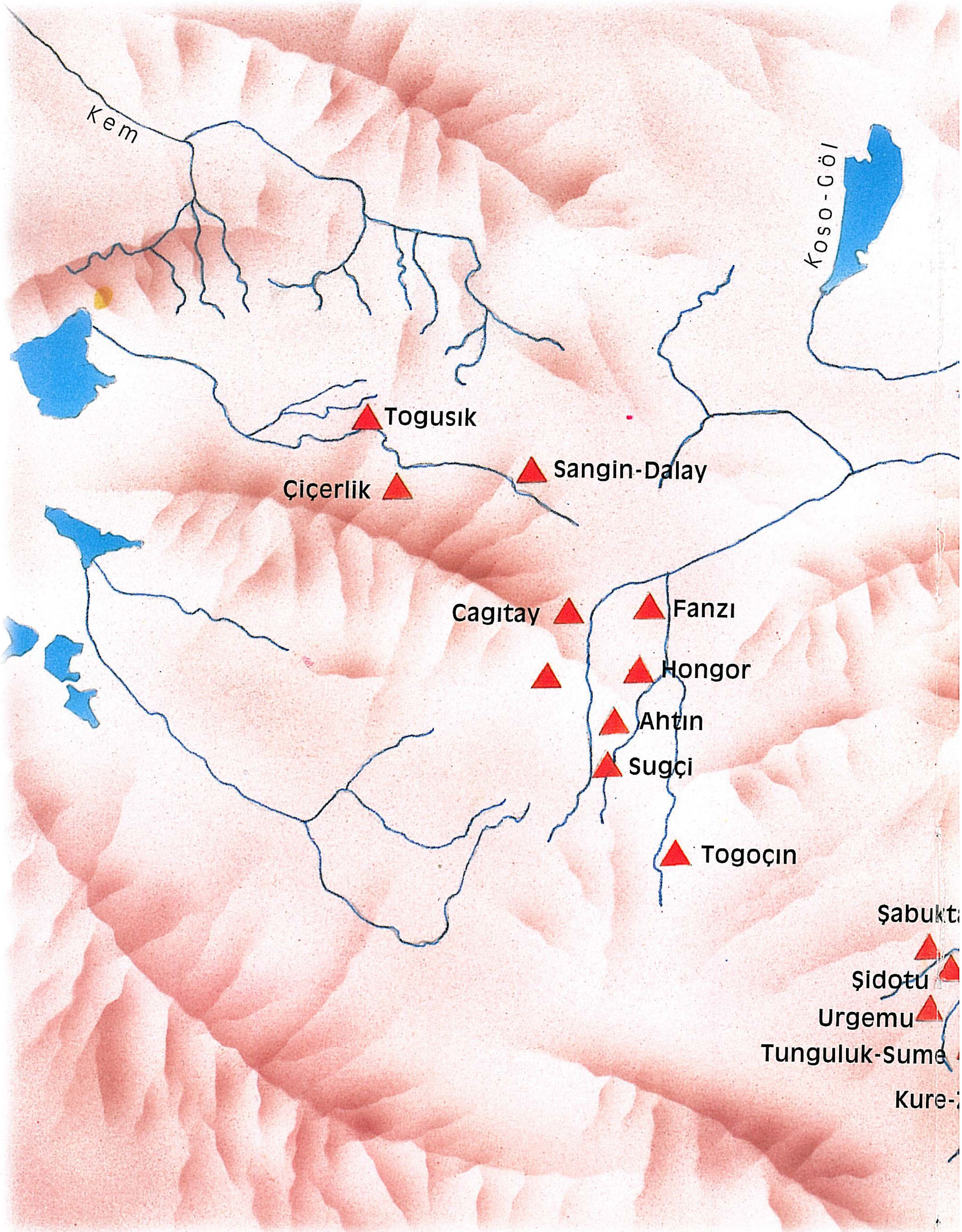
Batı Kazakistan

Ming-Bulak, Sarvaşlık, Atlah, Belhu, I. Çuvalin

Balbal V-VII. Yüzyıl.

Funerary statue from the 5-7th centuries.

Kem
Koso-Göl
Togusık
Sangin-Dalay
Çiçerlik
Cagıtay
Fanzı
Hongor
Ahtın
Sugçi
Togoçın
Şidotu
Urgemu

Orhun ve Selenga nehirleri boylarında Gök-Türk çağı buluntu yerleri.

Blue-Turk archaeological sites along the Orkhon and Selenga rivers.

Gök-Türk devri Mezar Külliyeleri

Orta Asya'da Gök-Türk devrinden itibaren yer üstünde de büyük mezar külliyeleri görülmeye başlanmıştır.
Bu mezar külliyelerinin esasını ölen kahramanın veya hükümdarın hatırasını yad etmek için yapılan bir mimari düzenleme teşkil eder. Çin mimarisinde de benzerleri görülen bu mimari komplekslerin en ünlüleri Kül Tigin (732), Bilge Kağan (735) ve Tonyukuk (725) mezar külliyeleridir.

Yapılan kazı ve araştırmalar bu üç külliyenin de benzeri bir plan yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu külliyeler esas itibariyle duvarlarla çevrili bir diktörtgen alan içerisinde, tören yolu ve bu yolun üzerinde ölen kişinin yaptıklarından ve devletin durumundan bahseden kitabe, yolun iki tarafında çeşitli ikonografik özellikleri yansıtacak şekilde işlenmiş heykeller, ortada bir "bark" kısmı ve sunaklardan meydana gelmiştir.

Bahsettiğimiz mezar külliyelerinin içerisinde en iyi tanınanı Kül Tiğin mezar külliyesidir.

27 şubat 731 tarihinde ölen Kül Tigin için ağabeyi Bilge Kağan tarafından yaptırılan bu mimari kopleksin açılış töreni 732 yılının ağustos ayında yapılmıştı. Doğu-Batı doğrultusunda uzanan, kerpiç duvarlarla çevrili 67.25 x 28.35 m. ebadında olan eser, dışarı-

Blue-Turk Tombs

The appearance of large groups of monumental funerary structures in Central Asia coincides with the Blue-Turk period. These buildings are an architectural expression of a desire to perpetuate the memory of a dead hero or ruler and they resemble examples found in Chinese architecture. The most famous of these complexes are those of Kül Tegin (732), Bilge Khagan (735), and Tonyukuk (725).

Excavations have shown that all three are based on a similar plan consisting of a rectangular precinct enclosed by a wall, a ceremonial road alongside which were erected steles inscribed with the deeds of the deceased and the condition of his dominions. Arrayed along either side of the road were a number of statues of an iconographic nature. The center of the precinct was occupied by a mausoleum (called bark) and altars.

Of the three complexes referred to, the best-known is that of Kül Tegin, who died on February 27th in 731. His tomb was built by his brother Bilge and was completed a little over a year later in August 732. The precinct was a rectangle measuring 67.25 by 28.35 meters with the long axis running east-west. It was enclosed by a wall of sun-dried brick and surrounded by a ditch.

Bilge Kagan Mezar Külliyesinin bugünkü görünüşü.

The Tomb of Bilge Khagan today.

dan bir hendekle çevrilmişti. Külliyenin doğusunda ölen kahramanın sağlığında öldürdüğü düşman sayısınca dikilen balballar dışarıya doğru uzanıyordu. Tören yolunun iki yanında oturmuş ve ayakta duran Türk ikonografisine uygun olarak yontulmuş heykeller yer almaktadır. Girişin 8 m. batısında Türk ve Çin mitolojisinde önemli yeri olan kaplumbağa şeklindeki bir kaide üzerine yerleştirilmiş ve tepesinde kemer oluşturacak şekilde düzenlenmiş ejderha kabartmalarının bulunduğu kitabe yer almaktadır. Bu kitabe taşı üzerine aynı zamanda Gök-Türk kağan damgası olduğu kabul edilen dağ keçisi tasviri kazınmıştır.

Külliyenin ortasında 13 x 13 m. lik bir subasman üzerine oturan 10.25 x 10.25 m. lik "bark"ın içerisinde Kültigin'e ait olduğu sanılan heykelin kırık başı ve gövdesi ile hanımına ait olduğu kabul edilen heykel parçaları bulunmuştur. Ayrıca duvarlara yapıldığı düşünülen fresko parçaları da ele geçmiştir. Bu arada "bark"ın dış duvarlarına koruyucu amaçla yerleştirilmiş T'ao-t'ieh denilen masklardan da ele geçirilmiştir.

Külliyenin batı ucunda ise granitten yapılmış yekpare bir kurban sunağı bulunmaktadır.

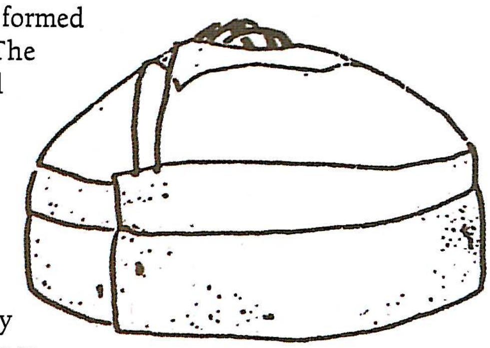
Hun ve Gök-Türk Devrinde Kurgan ve Çadırlar

İslâmiyetten evvelki devrede, Hunlardan önce, Türklerin ataları sayılabilecek kavimlerle alâkalı mimarî bilgiler çok karışık ve belirsizdir. Bu devrede göçebe kültürler söz konusu olmakla birlikte kısmen yerleşik veya tamamen yerleşik bölgelerde mimarlık oluşumları da söz konusuydu. Nitekim bazı bölgelerde ahşap ev mimarisi gelişmişti. Meselâ Arkeologların Harezm'de M.Ö. 3. bine (KeltemiNar Kültürü devresi) tarihlendirdikleri bir ev yerleşik bölgelerdeki ev mimarisinin eskiliğini gösterir. Ancak ilginç olan ahşap aksamlı olan bu evin çadır biçimini andırmasıdır.

En erken devirlerden itibaren mimarî nitelikleri en belirgin unsurlar kurgan tipindeki mezarlar ile çadırlardır.

Kurganlar dış görünüşü itibariyle tümülüs tipi mezarlardır. Ancak toprak altında kalan mimarî düzenleme tümüyle İç Asya ve Orta Asya'ya özgüdür. Hunlar, diğer Türk toplulukları, öteki Bozkır mensubu kabileler ve Gök-Türklerde de kurganlar esas itibariyle benzeri şekilde yapılıyordu. Ancak büyük-

Monoliths, supposedly representing the numbers of enemies killed by the tomb's occupant during his lifetime, extended in a line to the east. Statues conforming to traditional Turkish iconography stood along both sides of the ceremonial road. About eight meters west of the entrance was an inscribed stele carved with dragons that formed an arch at the summit. The stele was set on a pedestal shaped like a tortoise-a characteristic and important totem in Turkish and Chinese mythology. The stele was also inscribed with a depiction of a mountain-goat, generally thought to be the symbol or seal of the Blue-Turk khagan.

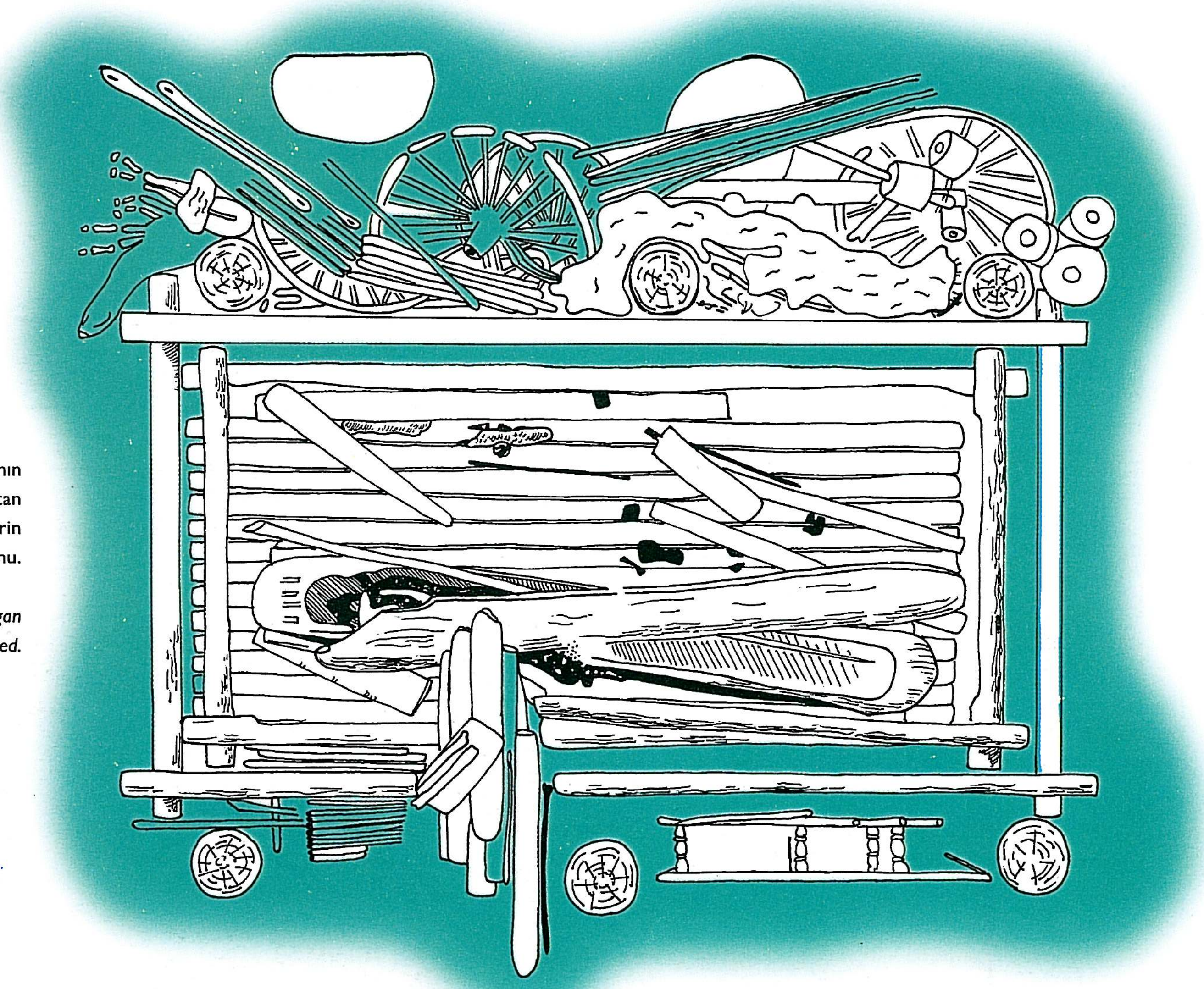

In the center of the precinct was a square bark measuring 10.25 meters on a side and set on square plinth measuring 13 meters. All that has been found in this bark are the torso and broken head of a statue, thought to represent Kül Tegin, together with fragments of another statue presumed to be of his wife. Fragments of fresco have also been discovered and it is believed that the walls were decorated in this way. Examples have also been found of the t'al-t'ieh masks that would have been set on the outer walls of the bark as apotropaic devices. Located at the western end of the precinct was a sacrificial altar formed from a granite monolith.

Tumuli and tents during the times of the Huns and Blue-Turks

Our knowledge of the architecture of the proto-Turkish tribes predating the Huns during the pre-Islamic period is scanty and conflicting. Nomadic cultures during this period existed side-by-side with those who were partially or even entirely sedentary and who therefore have left architectural artifacts behind. In some regions for example, there was a well-established architecture of timber-constructed dwellings: a house discovered by archaeologists in Khwarizm is dated to around the 3rd millennium BC (Kelteminar culture) and is evidence of the antiquity of such construction in settled areas.

What is particularly interesting about this dwelling is that its form is suggestive of a tent. Indeed, the two most distinctive features of all

V. Pazırık kurganının kazısı yapıldıktan sonraki eserlerin durumu.

The Pazyryk kurgan after being excavated.

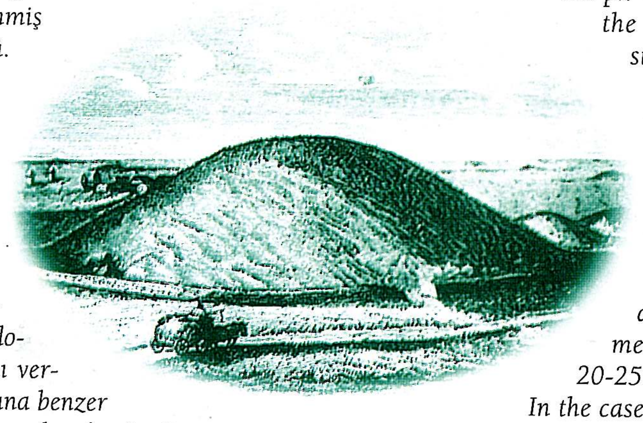

V. Pazırık kurganından ahşap lahitte mumyalı ceset

Mummified corpse in the wooden sarcohagus from the 5tn Pazyryk mound

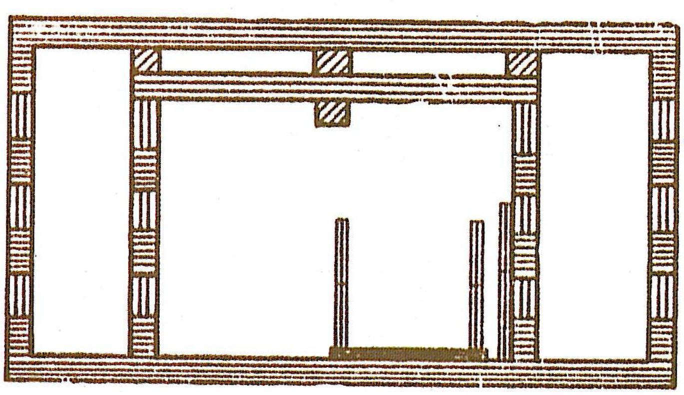
Hunlar cenazelerini kurgan adını verdiğimiz mezarlara gömerlerdi. Kurganlar toprak kazılarak bir çukur oluşturulur, çukurun içerisine karaçam ağaçlarıdan cesedin konulduğu bir mezar odası inşa edilirdi.
Mezar odasının zemin ve tavanı da ağaç gövdelerinden yapılırdı. Bu ağaç kütüklerinin tamamı keçe yaygılarla örtülür, tahnid edilmiş (mumyalanmış) ceset başı doğuya gelecek şekilde bu mezar odasına yatırılırdı. Mezar odasının içerisine gömülen sahsın eşyalarıyla birlikte bazı hediyeler yanına sağken sahibi olduğu at da yakınına kuyruğu kesilmiş veya düğümlenmiş bir şekilde gömülürdü.
Gömü işlemi tamamlandıktan sonra toprağın kazılmısı esnasında ortaya çıkan toprak mezar odasının üzere yığılır ve onun da üzeri küçük taşlarla örtülürdü. Böylelikle Anadolu'da da tümülüs adını verdiğimiz mezar yapılarına benzer bir anıtsal mezar ortaya çıkmaktadır. Bu anıtsal mezarların yüksekliği kimi zaman 13-15 m. Kadar, çapları ise 20-25 m. Ye kadar yükselir. Böylesine mezar geleneği eşyalarıyla birlikte gömülen soylu komutanların mezarlarının soygunlara karşı aldıkları bir önlem olmakla birlikte anıtsal boyutlarıyla onların da güçlerini göstermesi açısından sonderece önemlidir.
Hun döneminden en önemli kurganlar doğu Altaylar'da Pazırık yaylasında bulunan Pazırık Kurganları (M.Ö.III-I.Yüzyıl.) ve Kazakistan'da Esik (M.Ö.V-IV.Yüzyıl) kurganıdır. Kurgan gelenegi Gök-Türkler'de de devam etmiştir.
Hunlarda karşımıza çıkan cesetlerin tahnid edilerek (mumyalı) gömülmesi geleneği Anadolu'da bazı İlhanlı ve Selçuklu kümbetlerinde de karşımıza çıkması bu geleneğin bir devamı niteliğindedir.

The Huns buried their dead in a type of tomb called a kurgan. A bit was first opened into which was built a burial crypt whose floor and roof were of black pine covered over entirely with felt mats. The mummified corpse was then placed in the crypt with its head pointing to the east. The personal effects of the deceased were placed around the corpse along with a number of burial gifts. The horse that he had ridden while alive was also slaughtered and placed near the body with its tail cut off or knotted. After this, the soil removed from the pit was heaped up over the chamber and then stones were piled up on top of that producing a mound resembling the tumulus tombs found in Anatolia. Some of these mounds reached as high as 13 to 15 meters and measured 20-25 meters in diameter. In the case of the tombs of nobility, this method of burial not only ensured the security of the body and the objects buried with it but was also extremely important in that it was a monumental symbolization of the power of the occupant during his lifetime. The most important kurgans from the Hun period are those at Pazyryk, a plateau in the eastern Altai Mountains (1st-3rd centuries BC) and at Esik in Kazakhstan (4-5th centuries BC). The tradition of kurgan-burial persisted among the Blue Turks. The Hun tradition of mummifying the dead before burial reappears in Anatolia in some Ilkhanid and Seljuk-period tombs and is a survival of it.

Kafkasya'dan bir kurgan gravürü

Engraving of a kurgan (barrow tomb) in the caucasus

Kurgan planı

Plan of the kurgan

lüklerine göre mezar odalarının sayısı ve odaların yan yana gelişi ile gerçekleştirilen düzenlemeler birbirinden farklıdır. Kare veya dikdörtgen bir kurgan, esas itibariyle karaçam kütüklerinin birbirine geçme yoluyla duvarları ve odaları meydana getirilir. Mezar odasının üzeri yine tomruk, dallar, ve ağaç kökleri ile kapatılır. Daha yukarıya ise toprak ve taş yığılır. Kurganın içerisinde, yine tomruklarla yapılmış ayrı bir bölümde yer alan cesedin yatırıldığı lahit de ağaçtan oyulur ve ölünün öteki dünyada kullanacağı eşyalar ile mezar hediyelerinin bir kısmı buraya konurdu. Bu eşyalar bazen çeşitli odaların içerisine de konulurdu. Genellikle kuyruğu kesilmiş veya düğümlenmiş olan atlar da kurganlardaki ayrı odalara konulurdu .

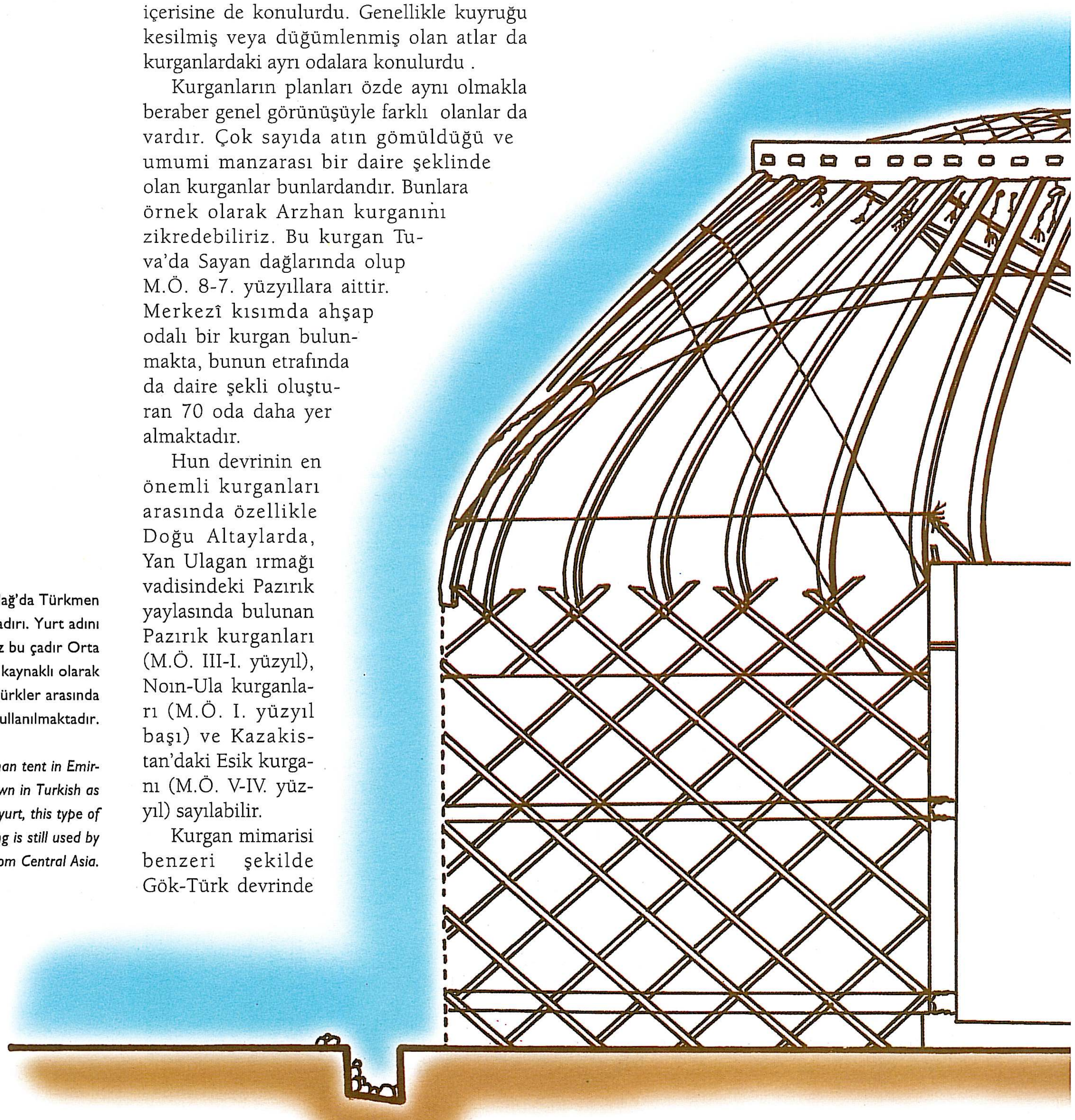
Kurganların planları özde aynı olmakla beraber genel görünüşüyle farklı olanlar da vardır. Çok sayıda atın gömüldüğü ve umumi manzarası bir daire şeklinde olan kurganlar bunlardandır. Bunlara örnek olarak Arzhan kurganını zikredebiliriz. Bu kurgan Tuva'da Sayan dağlarında olup M.Ö. 8-7. yüzyıllara aittir. Merkezî kısımda ahşap odalı bir kurgan bulunmakta, bunun etrafında da daire şekli oluşturan 70 oda daha yer almaktadır.

Hun devrinin en önemli kurganları arasında özellikle Doğu Altaylarda, Yan Ulagan ırmağı vadisindeki Pazırık yaylasında bulunan Pazırık kurganları (M.Ö. III-I. yüzyıl), Noın-Ula kurganları (M.Ö. I. yüzyıl başı) ve Kazakistan'daki Esik kurganı (M.Ö. V-IV. yüzyıl) sayılabilir.

Kurgan mimarisi benzeri şekilde Gök-Türk devrinde

such early-period architecture are barrow-tombs (kurgans) and tents.

Outwardly these kurgans resemble typical funerary tumuli; the layout of their interiors however is unique to Central and Inner Asia. The Huns, other Turkish communities, other steppe-dwelling tribes, and the Blue Turks all erected kurgans of a similar kind. Where they differ is in the number of burial chambers and the arrangement of these chambers in relation to one another. Kurgans range from square to rectangular in plan and consist basically of log cabin-like structures built of rough-hewn

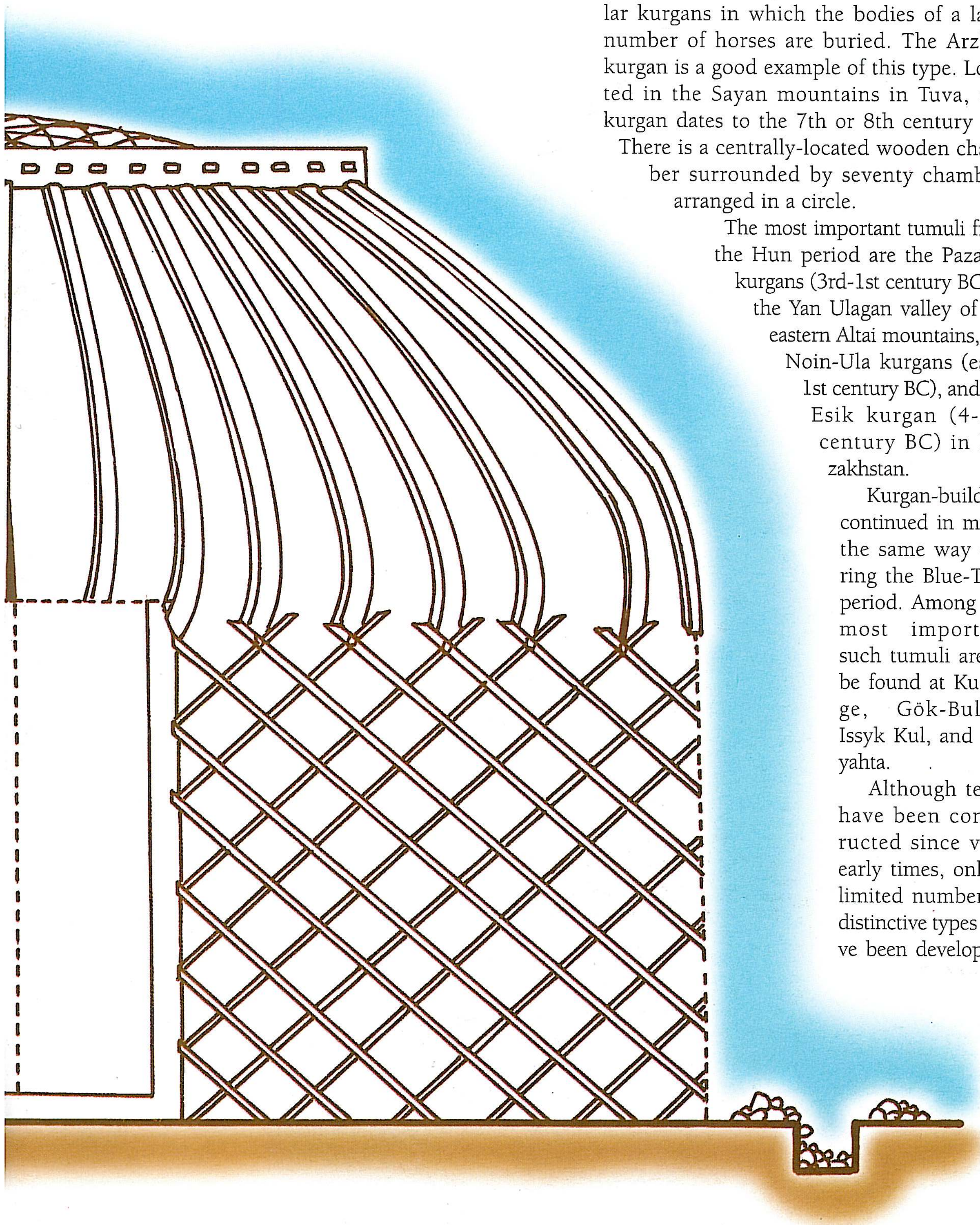

Emirdağ'da Türkmen çadırı. Yurt adını verdiğimiz bu çadır Orta Asya kaynaklı olarak halen Türkler arasında kullanılmaktadır.

A Turcoman tent in Emirdağ. Known in Turkish as a yurt, this type of dwelling is still used by Turks from Central Asia.

de devam etmiştir. Bu devrin en önemli kurganları arasında Kudirge, Gök-Bulak, Isık-Göl, Tuyahta vb. mıntıkalardaki kurganların bir bölümünü zikredebiliriz.

Çadırlar konstürüksiyon itibariyle çok erken devirlerden günümüze kadar birkaç tipte gelişmiştir. Bunların içerisinde en mühimi "Yurt" tipi çadırlardır. Yurt tipi çadırlar, kerege denilen ve birbirine çapraz olarak raptedilmiş aksamın yan yana getirilmesiyle oluşan bir gövdeye sahiptir. Bu gövdenin üzerine eğik çubuklardan oluşan "uk" veya "ok"lar, "tünlük", "şanrak", "çangarak" vb. şekilde adlan-

black pine that were roofed over with the timbers, boughs, and roots of trees. One of these chambers would contain the body, placed in a carved wooden coffin. Articles that the deceased had used during his lifetime might also be placed here; others might be placed in separate cells. The bodies of horses-their tails severed in some cases, braided in others-would often be buried in separate chambers as well. Earth and stones were then heaped up to form a barrow.

Although most kurgans adhere to this general plan, there are examples that are different. The most important of these are circular kurgans in which the bodies of a large number of horses are buried. The Arzhan kurgan is a good example of this type. Located in the Sayan mountains in Tuva, this kurgan dates to the 7th or 8th century BC. There is a centrally-located wooden chamber surrounded by seventy chambers arranged in a circle.

The most important tumuli from the Hun period are the Pazaryk kurgans (3rd-1st century BC) in the Yan Ulagan valley of the eastern Altai mountains, the Noin-Ula kurgans (early 1st century BC), and the Esik kurgan (4-5th century BC) in Kazakhstan.

Kurgan-building continued in much the same way during the Blue-Turk period. Among the most important such tumuli are to be found at Kudirge, Gök-Bulak, Issyk Kul, and Tuyahta.

Although tents have been constructed since very early times, only a limited number of distinctive types have been developed.

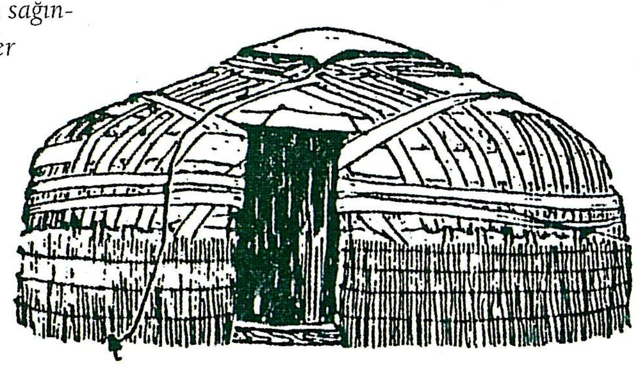
Minusinsk bölgesinde bulunan M.Ö. VI.-III. Yüzyıl'a ait dağ keçisi şeklinde tasarlanmış bronz çadır tepeliği.

Bronze tent finial shaped ike a mountain-goat. The object is from the 3rd-6th centuries BC and was discovered in the Minusinsk region.

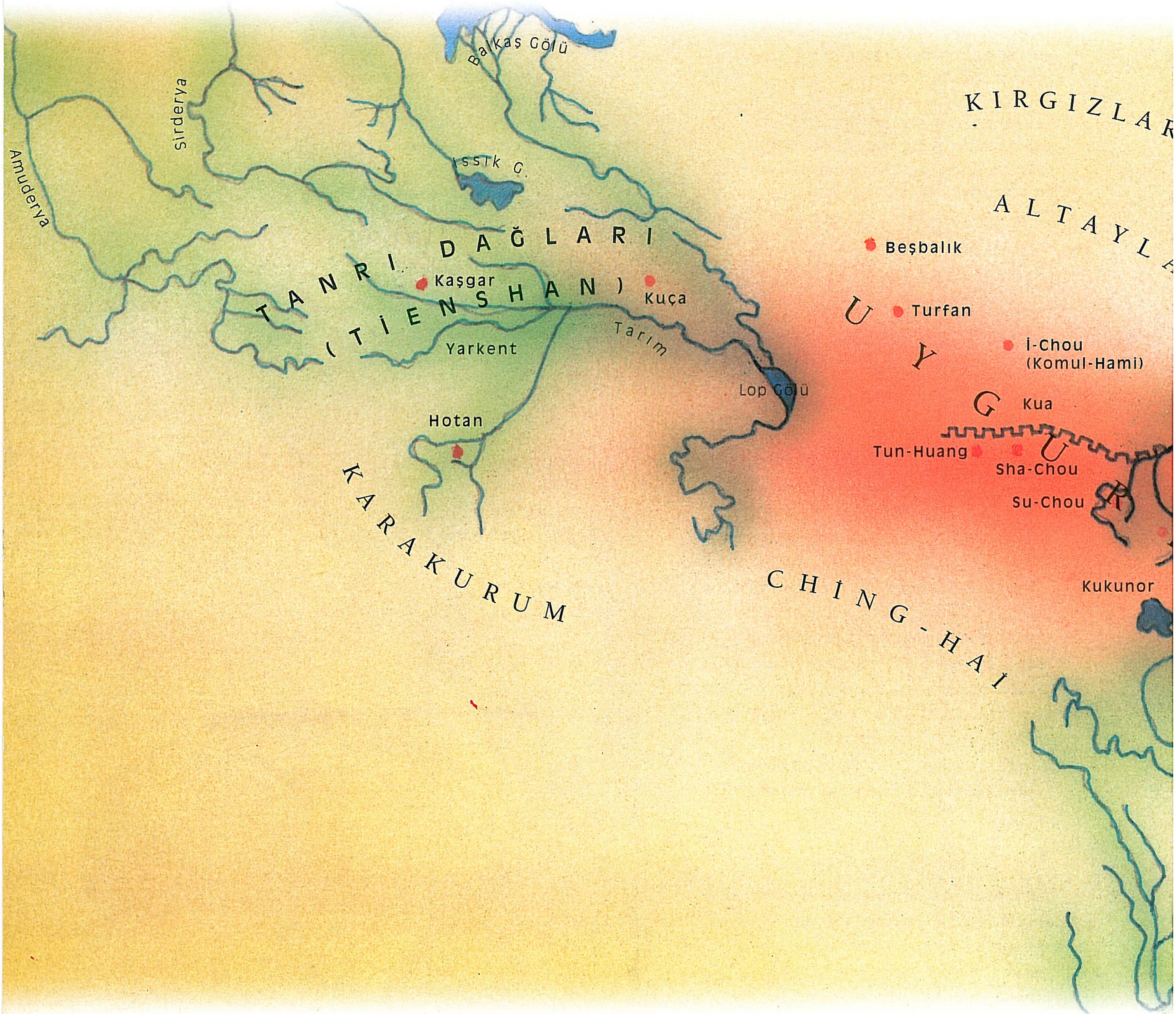
dırılan en tepedeki çembere tutturulur ve böylece çadırın kubbesi oluşturulmuş olur. Ortadaki açıklık ocak için açık bırakılır. Daha sonra çadırın üzeri aşamalar hâlinde keçelerle kapatılır. Bunlar kolonlarla bağlanır. Kapı kısmı da ahşap, söve ve lentodan oluşur ve bir keçe veya halı ile kapatılır .

One of the most important types of tent architecture is that known as the yurt consisting of a lattice framework of curved rods arranged in a circle and held together in such a way as to form a dome. This frame was covered with overlapping sheets of felt fastened together and leaving the peak of the dome open so as to permit the smoke of the hearth to escape. The door consisted of an opening framed with wooden jambs and a lintel that was draped over with another panel of felt or a carpet.

Çadır Hunlardan günümüze kadar Türklerin vazgeçemedikleri bir barınma birimidir.
Çadır birkaç tipte gelişmesine karşılık en çok kullanılanı "yurt" adını verdiğimiz tipidir. Anadolu'da "topak ev" de denen bu çadırlar "kerege" denilen ve birbirlerine çapraz olarak tutturulan ahşap malzemelerin birleştirilmesinden oluşan ve 120 ila 170 cm. yükseklikte bir gövdeye sahiptir.
Bu gövdenin üzerine "uk" veya "ok"lar "tünlük", "şanrak", "çangarak" şeklinde adlandırılan tekerlek benzeri en tepedeki çembere birleştirilir ve böylelikle çadırın tavanı oluşturulur. En tepede çadır içerisinde yakılan ateşin dumanının çıkması için açık bırakılarak oluşturulan ahşap örgünün üzeri keçelerle kapatılır. Bu keçeler ahşaplara sıkıca bağlanır.
Çadırın giriş kapısı kenar ve üzerine ahşap direkler yerleştirilir ve kapı olarak bir keçe veya halı örtülür. İç kesim halı, kilim, post veya keçelerle örtülür. Çadırın etrafına aşırı yağışlarda su almaması için bir de derin olmayan yağmur suyu tahliye kanalı açılır.
İç mekan sonderece renkli gösterişlidir. Bütün eşyaların konulacağı yerler belirgindir.
Günlük kullanım eşyaları kerege adını verdiğimiz tahtalara asılır. Girişin sağında yemek için kullanılan mutfak malzemeleri bulunur. Solunda ise diğer kullanım eşyaları yerleştirilir.
Bir çadır yaklaşık 10-15 kişiyi barındırabilir. Girişin önünde ise at koşum takımları ile benzeri malzemeler yerleştirilir.

Tents have been an invariable element of Turkish dwelling-habits since the days of the Huns. Although several different types of tent developed, the most commonly-used one is that called "yurt". Also called topak ev ("roundish house") in Anatolia today, these tents have a main circular frame of cross-laid wooden slats called kerege that measures 120-170 cms high and supports vertical ribs that are arched and joined at the summit by a circular hoop forming a domed roof. This wooden frame is draped with sheets of felt that are bound tightly to it. The peak of the tent is left open to allow smoke from the fire lit inside to escape. The entrance to the tent is a door with a wooden frame that is enclosed by a felt mat or knotted carpet. The interior surface of the tent was draped with carpets, kilims, and furs, or felt mats. In order to prevent rainwater from intruding into the tent, a shallow channel would be dug out around it to permit the water to run away.
Every effort was made to make the interiors of these dwellings as colorful as possible. Every object had a specific place and the most frequently-used ones were suspended from the wooden frame. Kitchen utensils etc were located to the right of the entrance while the living area was to the left. Tents of this kind could accommodate ten to fifteen people. Harnesses and similar equipment was kept outside the tent at the entrance.

Uygur Hakanlığı (744 - 840)

Uygurlar V. yüzyılda Orta Asya'nın büyük bir kısmına yayılmış olan Töles boylarından bir kısmını teşkil etmekte olup, Kao-ch'e (yüksek tekerlek) adıyla anılmakta idiler. 9 boydan mürekkep olan Uygurlar daha sonra 9 Oğuzlarla da birleşerek On-Uygur adını almışlardır.

İlk zamanlarda dağınık hâlde Orhun-Selenga boylarında oturan Uygur oymakları,

The Uighur Khaganate (744-840)

In the 5th century, the Uighur consisted of a group of Töles clans, known as the Kao-ch'e, that ranged widely in Central Asia. Originally their clans numbered nine. At some point they united with the Dokuz-Oğuz ("Nine-Oghuz") clans and adopted the name On-Uygur ("Ten-Uighur").

Initially the Uighur phratries dwelt disper-

Gök-Türklerin kuvvetli oldukları zamanlarda onlara bağlı olarak yaşadılar.

742-43 senelerinde Gök-Türklerin hâkimiyeti altında bulunan Karluk, Basmil ve Uygur oymakları Gök-Türk kaganını mağlub edip öldürdüler. Gök-Türk devleti ortadan kalkınca Basmillerin idaresinde yeni bir hakanlık kuruldu. Uygurlar doğu, Karluklar batı yabguluğu teşkil ettiler.

744 senesinde Uygur yabgusu, Basmil kaganını mağlub ederek kendisini kagan ilân etti. Kutluk Bilge, Kül Kagan unvanını

sed among the Orhun-Selenga clans. During the periods of Blue-Turk dominance, the Uighur acknowledged their allegiance to them.

In 742-3 however the Karluk, Basmil, and Uighur were in rebellion against their Blue-Turk overlords. In the resulting chaos, the Blue-Turk khagan was defeated and killed. This signalled the end of the Blue Turks and their dominion and they were replaced by a new khaganate under Basmil control with an Uighur yabgu in charge of the eastern regions and a Karluk yabgu in charge of the west.

Sarı Uygurlar ve Kansu bölgesi kabileleri ve bunların yerleşim sahaları.

The Yellow Uighur and tribes of the Kanus region and the regions they inhabited.

Uygur duvar resimlerinden asilleri ve rahipler.

Nobles and monks in Uighur wall paintings.

aldı. Bu suretle hür Uygur hakanlığı kurulmuş oldu.

Kutluk Bilge Kül Kagan ölünce yerine oğlu Moyen-Çor geçti. Moyen-Çor Kagan zamanı, Uygurların dört yönde genişledikleri bir devirdir. Batıda, Altay dağlarının güneybatı eteklerinde oturan Karluklar ile Çu ve Talas nehri bölgesinde oturan Türgişler üzerine yapılan seferlerle Uygur Devletinin sınırları Sirderya nehri kıyılarına kadar uzadı.

Kuzeyde Kem nehri boyunca yapılan savaşlarda Kırgız isyanları bastırıldı. Çik kavmi Uygurlara bağlandı. Merkezde Selenga nehri kıvrımında oturan Sekiz Oğuz ve Dokuz Tatarları tamamiyle susturuldu. Bunları Şine-usu yakınında bulunan Moyen-Çor Kagan adına dikilmiş olan yazıttan öğreniyoruz.

Moyen-Çor Kagan tahta çıktığı zaman Çin çok karışık bir durumda idi. An Lu-shan isyanı imparatorun nüfuzunu yok etmişti. Doğu başşehri Lo-yang ve batı başşehri Ch'ang-an asiler tarafından zaptedilmişti. Bu sırada Çin'e, Uygurlar tarafından büyük yardım yapılmıştır.

Kagan bizzat askere kumanda ederek Çinli general ile birlikte sefere çıktı.

758 de Çin imparatoru küçük kızı prenses Ning-kuo'yu gelin olarak Moyen-Çor Kagan'a gönderdi. Bundan önce başka yabancı hükümdarların akrabalık isteklerine Uydurma Prenses unvanı verilen Çinli kızlar gönderilmişti. Bu seferki Çinli gelin, imparatorun öz kızı idi. Bu da Uygurlara verilen önemin en büyük delilidir. Öyle görünüyor ki bu tarihten itibaren Çin'in hakikî hâkimleri Uygurlar olmuşlardır.

759'da Moyen-Çor Kagan ölünce yerine oğlu Bögü, kagan oldu. O sırada Çin'de karışıklık vardı. İsyanlar devam ediyordu. İmparator Tai-tsung Uygurlardan yardım istedi.

Asileri ortadan kaldırma mevzuunda Çinlilerle anlaşma yapıldı. Uygur kuvvetleri yeniden teşkilâtlandırıldı. P'u-ku Huai-en, Do-

Within a year (744), Kutlug Bilge, the Uighur yabgu rose up and overthrew his Basmil adjunct taking the title of khagan (Kül Kagan) for himself. This marks the formation of the independent Uighur khaganate. Kutlug Bilge was succeeded by his son Moyen-Çor and during his reign the Uighur expanded their realm in every direction. In the west, they launched campaigns against the Karluks, who dwelt on the southwestern slopes of the Altai mountains, and against the Türgish, who inhabited the area between the Chu and Talas rivers extending their control as far as the banks of the Syr Darya.

Through campaigns launched along the Kem river to the north, they suppressed Kirghiz insurrections. The Chik tribe was forced to declare allegiance to the Uighur while the Nine Oghuz and Nine Tartar clans, dwelling in the bend formed by the Selenga

river, were completely suppressed. The details of these campaigns are known from inscribed steles erected in the name of Moyen-Çor in the vicinity of Şine-usu.

At the time of Moyen-Çor's accession, China was slipping rapidly into anarchy. The uprising of the adventurer An Lu-shan had effectively negated the Chinese emperor's authority. The eastern capital of Loyang and the western capital of Ch'ang-an were under rebel control. It was at this juncture that the Uighur came to the aid of China in the form of an army, led personally by the khagan, that accompanied the imperial forces on campaign.

In 758 the Chinese emperor sent one of his daughters, Ning-kuo, to Moyen-Çor as his bride. Hitherto the Chinese had frequently fobbed off so-called "false princesses" upon foreigners who sought to ally themselves through marriage to the imperial line; this one was a genuine daughter of the emperor and her being dispatched in this way is the strongest possible evidence of the importance that the Chinese now attached to the Uighur. In effect, it implied that the Uighur were in a position of becoming the true masters of China.

Moyen-Çor died in 759 and was succeeded by his son Bögü. Once again China was embroiled in internal strife and once again the Chinese emperor, Tai-tsun, appealed to the Uighur for help. An agreement to suppress the rebellious nobles was concluded and the Uighur armies were dispatched under the command of P'u-ku Huai-en, commander of the eastern marches. The insurrections were suppressed. In return for this aid, the Chinese emperor sent the Uighur khagan an annual "gift" equal to the income of 2,000 families.

Bögü was killed by Tun Baga Tarkan in a dispute over the sending of forces on the

ğu Başkumandanı olarak vazifelendirildi. İsyan bastırıldı.

Bögü Kagan'ın Çin'e yaptığı yardımların karşılığı olarak Çin imparatoru Kagan'a her sene 2.000 ailenin gelirini vergi olarak gönderecekti.

Çin seferine engel olmak için Bögü Kagan'ı öldüren Tun Baga Tarkan 779 yılında Alp Kutlug Bilge unvanı ile Kagan oldu. Bundan sonraki kaganlar onun soyundan geldiler.

Alp Kutlug Bilge Kagan zamanında da Çin'e baskı devam etti.

787'de Tun Baga Tarkan, Çin sarayına akrabalık ricasında bulundu. Çin sarayında gelin olarak Hsien-an Prensesi gönderdi.

789'da ölen Alp Kutlug Bilge Kagan'ın yerine oğlu To-lo-ss, Ay Tengride Kut Bulmuş Külüg Bilge unvanı ile kagan oldu.

790 senesinde kagan öldürüldü. Kısa bir

VIII.-IX.Yüzyıl'a ait Bezeklik' ten fresko olarak yapılmış bir Uygur prensi.

Fresco painting of an Uighur prince at Bezeklik (8-9th centuries).

karışıklık devresinden sonra kagan'ın genç oğlu Feng-ch'eng Kagan tahta geçti.

Feng Ch'eng Kagan, 975'de oğul bırakmadan ölünce, Uygur büyükleri ve halk elbirliği ile çok sevdikleri başbakan Kutlug Bilge'yi Ay Tengride Ülüg bulmış Alp Ulug Bilge Kagan unvanı ile tahta geçirdiler.

Kutlug Bilge Kagan'ın başlıca icraatı, Karluk kabilesinin isyanını bastırması, Tibetlilerin ellerini doğu Türkistan'dan çekmeğe mecbur etmesi ve büyük Kırgız zaferidir. Bilhassa Turfan bölgesine ve Doğu Türkistan şehirlerine büyük önem vermiş ve Uygurların göçüp yerleşmeleri için yeni yurtlar hazırlamıştır.

Kırgızlara karşı yaptığı seferler Kutlug Bilge Kagan'ın adını ebedîleştirmiştir. Kırgızların mağlubiyeti Orta-Asya tarihi bakımından büyük önem taşır. Moyen-çor ve Bögü Kagan devirleri de parlak devirler olmakla beraber, Kırgız meselesi hâlledilmiş değildi. Kırgız zaferi ile Uygur hakanlığı Orta Asya'da en geniş sınırlarına ulaştı.

Kutlug Bilge'den sonra, Tengride bolmış Alp Külüg Bilge Kagan tahta geçti (805). Bu hakanın en önemli icraatı Türkistan'ın önemli şehirlerinden olan Ku-ça'yı Tibetlilerin elinden kurtarmış olmasıdır.

808'de ölen kaganın yerine Ay Tengride Kut Bulmış Alp Bilge Kagan tahta geçti. Muharip ve asi kabilelerin en meşhuru olarak tanınan Sha-t'o'lar Kan-chou'da Tibetlilerle dost olarak yaşamaktaydılar. Tibetlilerin her savaşında Sha-t'o lar önde gidiyorlardı. Uygurlar Tibetlilere saldırıp Liang chou'yu ele geçirdikten sonra Tibetliler Sha-t'o'ların Uygurlarla işbirliği yaptıklarından şüphelenmeye başladılar. Sha-t'o'lar da Ötüken'e gelip Uygurların hâkimiyetini kabul ettiler. Bu bize o devirdeki Uygur otoritesinin büyüklüğünü gösterir. 812'de Uygur askerleri Gobi çölünün güneyinden geçerek Batıdaki Tibetlilere saldırdılar. Bu durum karşısında Çin de telâşlandı ve hudut garnizonlarında sıkı tedbirler alındı. 813'de Uygur Hakanı bir elçilik heyeti gönderip evlilik ricasında bulundu. Sıkıntı içinde bulunan Çin maliyesi düğün masraflarını karşılayacak durumda değildi. Bu sebeble Çin İmparatoru bu ricayı kabul etmek istemedi.

Hem masraftan hem Uygurlardan korkan Çin imparatoru hakanı yumuşatabilmek için elçiler gönderdi. Fakat hakanın kesin kararlılığı neticesinde evet demek mecburiyetinde kaldı (820).

821 senesi Şubat ayında Ay Tengride Kut bulmış Alp Bilge Kagan öldü. Yerine, Kün

Chinese campaign in 779 and assumed the throne taking the title Alp Kutlug ("Heroic and majestic") Bilge Khagan. He thus became the founder of the line from which subsequent Uighur khagans were to claim descent. In 787 he asked the Chinese court for the hand of a Chinese princess and Princess Hsien-an was dispatched in response. Alp Kutlug Bilge died in 789 however and was succeeded by this son To-lo-ss, who assumed the title Ay Tengride Kut bulmış Külüg ("Bestowed with majesty by moon and heaven, the glorious") Bilge Khagan. He was killed a year later however and there was a brief interregnum of a disputed succession in which the late khagan's younger son Feng-ch'eng emerged as the new ruler. Feng-ch'eng died in 795 however leaving no heir. The Uighur leaders and folk gathered and acclaimed as their new khagan a popular grand vizier by the name of Kutlug Bilge. He assumed the throne taking the title of Ay Tengride Ülüg bulmış Alp Ulug ("Bestowed with excellence by moon and heaven, the heroic and great") Bilge Khagan.

Kutlug Bilge's most important acts as ruler were suppressing a rebellion by the Karluk, forcing the Tibetans to withdraw from eastern Turkistan, and decisively defeating the Kirghiz. He attached considerable importance to the Turfan region and to the cities of eastern Turkistan and encouraged Uighur tribesmen to move into these areas and settle there.

It was through his defeat of the Kirghiz however that Kutlug Bilge had the greatest impact on the course of the history of Central Asia. Although both Moyen-Çor and Bögü had been successful rulers, they had never entirely resolved the Kirghiz question. With their defeat, the Uighur khaganate achieved its greatest expansion into Central Asia.

Upon his death in 805, Kutlug Bilge was succeeded by a ruler who took the title Tengride bulmış Alp Külüg ("Bestowed by heaven, the heroic") Bilge Khagan. The most important achievement during his reign was the recapture of the city of Kucha from the Tibetans. He died in 808 and was succeeded by Ay Tengride Kut Bulmış Alp

Uygur çağından Mani Rahibi.

Uighur-period Manichaean priest.

Uygurlar.
Uighurs.

("Bestowed by moon and heaven with majesty") Bilge Khagan.

The Sha-t'o were a warlike and rebellious tribe that were friends of the Tibetans and lived among them in Kan-chou. The Sha-t'o served as the vanguard in every battle undertaken by the Tibetans. After the Uighur attack against the Tibetans that resulted in their capture of Liang-chou however, the Tibetans began suspecting the Sha-t'o of secretly collaborating with the Uighur. In any case, a Sha-t'o delegation visited Ötüken and declared their allegiance to the Uighur-additional evidence of the authority that the Uighur were able to command at this time. In 812, an Uighur army rounded the Gobi Desert to the south and attacked the Tibetans from the west. Alarmed by this turn of affairs, the Chinese began reinforcing their frontier garrisons. In 813, the Uighur khagan sent another request to the Chinese emperor for the hand of a princess. Faced with a nearly exhausted fisc, the emperor was loathe to undertake the additional expense that such a wedding would entail and, in any case, he already had reason enough to be wary of further Uighur aggrandizement. He therefore dispatched an embassy in the hopes that it would be able to placate the khagan. It did not. Confronted by the khagan's resolute determination, the Chinese emperor was forced, in 820, to comply with the request.

Alp Bilge Khagan died in February 821 and was succeeded by Kün Tengride Ülüg bulmış Alp Küçlüg Bilge. The Chinese emperor who had agreed to the marriage between his daughter and the Uighur ruler also died around the same time so the agreement had to be renegotiated between the new sovereigns. This marriage arrangement did not please the Tibetans however who began staging raids into China in order to stir up trouble. It fell once again to the Uighur to come to the aid of the Chinese.

In many ways 821 marks a watershed in Uighur history. In the years that followed, their court was a scene of a steady succession intrigues and assassinations and because of this anarchy, Uighur political authority was quickly eroded. Kün Tengride Ülüg bulmış Alp Küçlüg Bilge made a sincere effort to restore internal order and devoted even greater importance to relations with the Chinese. On the face of things, the marriage of the Uighur khagan to the Chinese princess Tai-ho was a prestigious distinction; in fact the situation worked far more to the advantage of the

Tengride ülüg Bulmış Alp Küçlüg Bilge Kagan tahta geçti. Ölen kaganın akrabalık isteğini kabul etmiş olan Çin imparatoru da ölünce, bu söz yeni hükümdarlar arasında gerçekleştirildi. Uygur hakanına gelin olarak bir Çinli Prensesin gönderilişi Tibetlilerin hoşuna gitmemişti. Zorluk çıkarmak için Çin'e akınlar yapmağa başladılar. Uygurlar hemen imdada yetişti.

821 tarihi Uygur tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten sonra Uygurlar arasında türlü entrikalar, suikastler birbirini takip eder. Bu karışıklık içinde Uygurların siyasî kudretleri süratle zayıflamağa başlar. Kün Tengride Olüg Bulmış Alp Küçlüg Bilge Kagan, Uygur hakanlığının iç durumunu düzeltmek için samimî olarak gayret göstermiştir. Bilhassa Uygur-Çin münâsebetlerine büyük önem vermiştir. Dış görünüş olarak Uygur kagan'ına büyük şeref kazandıran bu evlilik, aslında Çin'in lehine idi. Tai-ho Prensesi Uygur ülkesi için bir uğursuzluk timsâli olmuş, Çinlilerin politik tahrikleri Hatun yoluyla yürütülmüştü.

Kagan 824'de ölünce yerine kardeşi Ho-sa (Hazar Tegin), Ay Tengride Kut bulmış Bilge Kagan Unvanı ile tahta geçti. Bu devirde, Çinliler bir taraftan Uygurları zayıflatmak için türlü entrikalar çevirirken diğer taraftan Uygur atlarına karşılık gayet yüksek ücretler ödemeğe ve kıymetli hediyer göndermeğe devam ettiler.

Kagan 832 senesinde öldürüldü. Yerine Hu Tegin, "Ay Tengride Kut bulmış Külüg Bilge Kagan", unvanı ile tahta geçti.

839 senesinde Hakanın nazırları tahtı gasbetmek istediler. Bunu meydana çıkaran Hu Tegin onları öldürttü. O sırada seferde olan bir başka Uygur nazırı Kürebir buna çok sinirlenerek isyan etti. Neticede kagan öldü.

Hu Tegin'in ölümü üzerine Ho-sa Tegin kagan ilân edildi.

Hu Tegin'in ölümüne üzülen, Kürebir'e kızan Uygur generali Külüg Baga, Kırgızlarla anlaşarak 100.000 süvarinin başında merkeze hücum etti. Ho-sa Tegin'i ve Kürebir'i öldürdü. Hakanlık otağını yaktı. Kırgızlar tarihin en büyük katliamlarından birini yaptılar.

Kan-Chou Uygur Devleti (Sarı Uygurlar)

840 Kırgız yenilgisinden sonra Uygur kavimleri hakan sülâlesi mensuplarının idaresinde dört tarafa göç ettiler.

Bundan sonra Uygur tarihinin ikinci devresi başlamaktadır. Değişik bölgelere göç et-

princess's father. The marriage with Princess Tai-ho proved to be ill-starred as far as the Uighur were concerned for it was through the princess that the Chinese were able to continue instigating turmoil at the khagan's court.

The khagan died in 824 and was succeeded by his brother Ho-sa (Hazar Tegin), who assumed the title of Ay Tengride Kut bulmış Bilge upon accession. The Chinese continued to intrigue in their attempts to weaken Uighur power. At the same time however they also continued to avidly acquire Uighur-bred horses, in return for which they paid exorbitant prices and sent precious gifts.

This khagan was assassinated in 832 and he was succeeded by Hu Tegin, who assumed the title of Ay Tengride Kut bulmış Külüg Bilge. In 839 his viziers conspired to seize power from him. Discovering the plot, the khagan had them all executed. One of the viziers named Kürebir, who happened to be on campaign at the time and thus escaped being killed, raised the flag of revolt in response.

In the resulting fracas, the khagan was killed. He was succeeded by Ho-sa Tegin but an Uighur general by the name of Külüg Baga, dismayed by the death of the old khagan and angered by Kürebir's revolt, negotiated an agreement with the Kirghiz and marched on the capital at the head of 100,000 horsemen. He killed both Ho-sa Tegin and Kürebir and put the great tent in which the khagan resided to the torch while all around the Kirghiz were busy staging one of history's great massacres.

The principality of the Kan–Chou ("Yellow") Uighur

With their defeat by the Kirghiz in 840, the Uighur tribes scattered to the four winds under the leadership of the surviving kinsmen of the late khagan; this date therefore marks the beginning of the second phase of Uighur history. In the course of their migrations some groups began establishing minor city-states of their own and, in the process, succeeded in gaining control over the passage of trade over the Silk Road through Central Asia. One of these principalities was centered in the city of Kan-Chou in western Kansu. Its founders are known in history as the Sarı Uygur or Yellow Uighur.

Uygur çağından Mani Rahibleri.

Uighur-period Manichaean priests.

mek zorunda kalan Uygurlar, zamanla küçük şehir devletleri kurarak Orta Asya İpek Yolu ticaretine hakim oldular. İşte bu devletlerden biri de Kan-chou Uygur Devleti'dir.

Kan-chou Uygurları kuruldukları günden beri T'ang sülâlesi ile iyi geçinmişlerdi. Beş sülâle devri boyunca da bu dostluğu devam ettirmeğe çalıştılar. Çin imparator kızları ile Uygur hakanları arasındaki evlenmelerle akrabalık münâsebeti de devam etmekteydi. Uygurlar, X. yüzyıla kadar merkezi Tun-huang'da bulunan Çinlilerin "Vazifeye koyuluş ordusu"na bağlı olarak hareket ediyorlardı. 905 yılında bu ordunun Çinli kumandanı, Çin imparatorundan ayrılıp, Kua, Sha, Yi ve Hsi isimli 4 vilâyetten müteşekkil bir otonom devlet kurmuştu. Bu krallık, Uygurlara baskı yapıp bölge ticaretini ele geçirmeye kalkışınca Uygurlar dayanamadı, 911'de Tegin'in kumandasındaki Uygur ordusu, krallığın merkezi olan Tun-huang'ı ele geçirdi.

909 ve 911'de Çin'e elçilik heyetleri gitti. Tun-huang zaferi Kan-chon Uygurlarının Çinliler nazarında itibarını arttırdı.

Kan-choun Uygur Devleti'nde kaganların sık aralıklarla birbirini takip etmeleri 924 - 928 arasında çalkantılı bir durum olduğu fikrini vermektedir. Çin'e giden Uygur elçilerinin sayısı da artmıştı.

931 - 932'de Tangutlar Uygur kervanlarını soymağa başladılar. Bu durum Uygurların da Çinlilerin de hoşuna gitmiyordu. Birlikte mücâdele ettiler.

Jen-yu Kagan 933'de öldü. Yerine Jen-mei geçti. 934'de Çin'e giden elçilik heyetinde, Sarı Uygurlarda Maniheizmin işareti olan 8 Mani rahibi vardı. Jen-mei Kagan'ın ismi, 939 tarihine kadar o sülâle yıllıklarında görülmektedir. Ölüm tarihi verilmemiştir. Daha sonra başka kagan ismi de geçmemektedir.

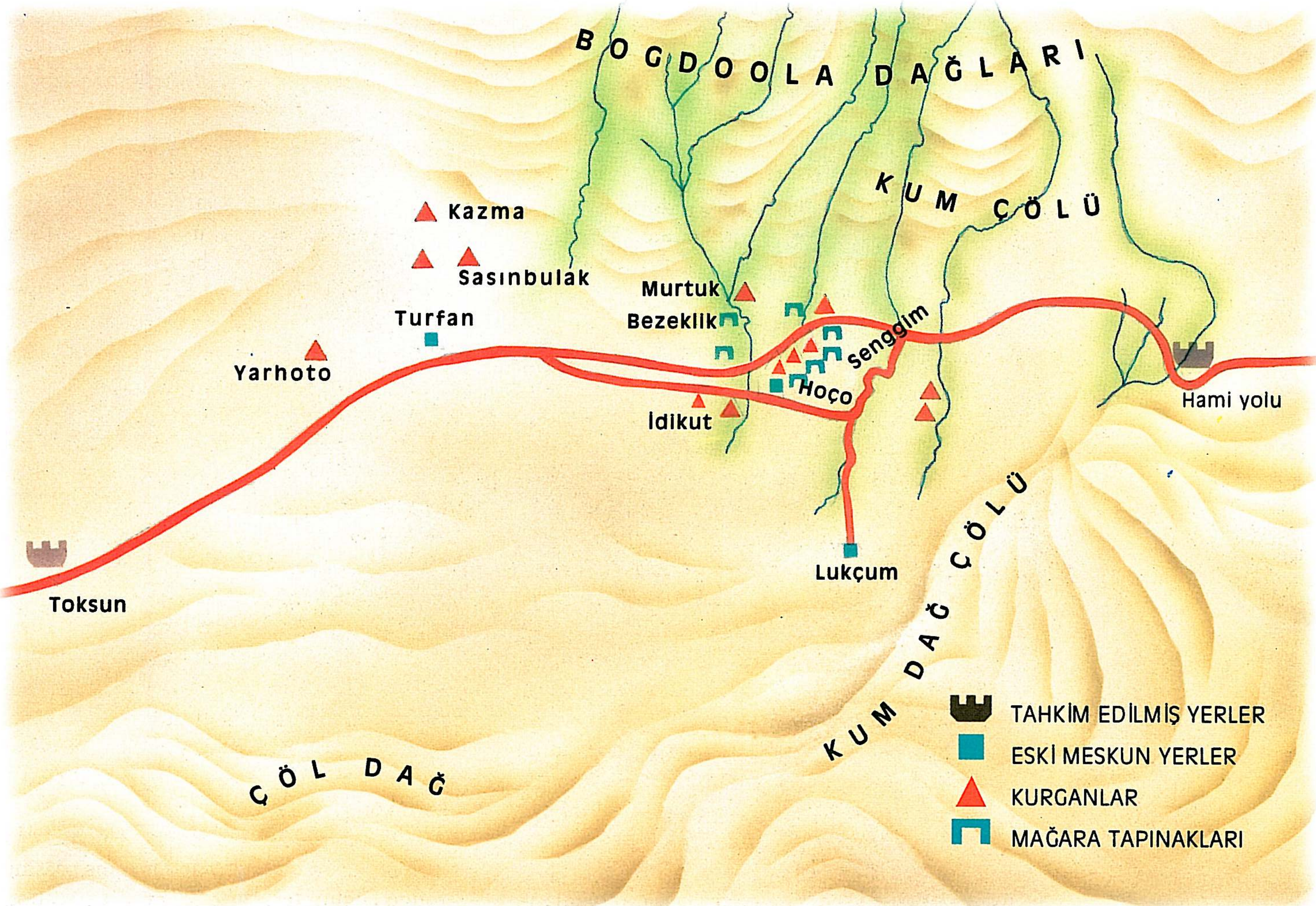
Sarı Uygurlar siyasî olarak 940'tan sonra Hıtay (Ki-tan, Liao)'ların 1028'den sonra Tangutların, 1226'dan sonra Cengiz devletinin nüfuz sahası içinde idiler. Bugün hâlen kuzeybatı Çin'de yaşamaktadırlar.

From the very beginning, the Kan-Chou Uighur sought to maintain good relations with the T'ang Chinese and this they managed to do for about five generations. The Uighur khagans maintained their family ties with the Chinese emperors by continuing to marry their daughters. During the 10th century, we find these Uighur acting in concert with Chinese armies of the frontier marches based in Tun-huang. In 905 the Chinese commander of this garrison rebelled and established an autonomous state consisting of four provinces identified as Kua, Sha, Yi, and Hsi. When this kingdom began to contest Uighur control of the local trade routes, the Uighur responded (in 911) by attacking and capturing Tun-huang.

The Uighur sent embassies to China in 909 and again in 911. The victory over the Tun-huang adventurer increased the prestige of the Uighur among the Chinese. Between 924 and 928 however there was a quick succession of Kan-Chou Uighur rulers suggesting that all was not well domestically. During the same period there was also a sudden increase in the number of embassies dispatched to the Chinese.

In 931-2, the Tangut, a people of Tibetan stock, began attacking trade caravans passing through Uighur territory. This was a situation that neither the Uighur nor the Chinese could abide by and again by acting in concert the Tangut distraction was quashed.

In 933 Jen-yu, the Sarı Uygur khagan, died and was succeeded by Jen-mei. An embassy dispatched to China the following year included among their number eight Manichaean priests of Uighur origin. Although the name of Jen-mei appears in the dynastic chronicles until 939, there is no reference as to the date of his death; his successor-if he had one-is never mentioned by name. It would appear that, after 940, the Sarı Uygur were politically subsumed by the Hıtay (Khitan). After 1028 they were under the control of the Tangut; after 1226 they appear as vassals of Jenghiz Khan. Their descendants still dwell in northwestern China.

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Uygurlar'a ait yerleşme ve buluntu yerleri.

Archaeological sites where evidence of Uighur settlement and finds have been discovered.

Turfan Uygur Devleti: (Kao-Ch'ang)

840'ta etrafa dağılan Uygur boylarından bir kısmı da batıya giderek Beşbalık, Turfan, Hoço, Kaşgar taraflarında yerleştiler. 840'taki son Uygur kaganının yeğeni Mengli'yi kagan seçtiler. Tibet'ten endişe duyan Çin, bu Uygur devleti'ni tanıdı. Çinle dost geçinen bu devletin genişlemesine Çinliler pek karışmadılar.

Devletin kışlık merkezi Kao-Ch'ang, yazlık merkezi Beşbalık idi. Çağatay nüfuzu zamanında Kao-Ch'ang'ın ismi Hoço olarak değiştirilmiş, 1406'dan sonra da bölgede Turfan şehri önem kazanmıştır. Kaynaklarda önemli şehirlerinin isimlerine göre geçen bu Uygur devleti bazen de hükümdar adlarına göre Arslan Han Uygurları veya İdikut Uygurları ismiyle kaydedilmişlerdir.

Turfan Uygur Devleti, Orta Asya'nın ticaret yolları üzerinde olduğu için iktisadî ba-

The principality of the Turfan Uighur (Kao-Ch'ang)

Some of the Uighur tribes fleeing from the disaster of 840 headed westward and settled in the vicinity of Beşbalık (Beshbaligh), Turfan, Khocho, and Kashgar. In 840, these tribesmen elected as their leader Mengli, a nephew of the recently-deceased khagan. Disturbed by Tibetan threats, the Chinese extended formal recognition to this principality and, since it remained a faithful ally, the Chinese tolerated its expansion.

The principality's winter capital was at Kao-ch'ang while in summer it relocated to Beşbalık. Kao-ch'ang became known as "Khocho" under Çağatay (Jagatai) control. After 1406, Turfan gained in importance. Contemporary sources listing the names of the leading cities of the region frequently refer to the Uighur principalities according to the names of their rulers-the Arslan Khan Uighur or the Idiqut Uighur, for example.

The Turfan Uighur principality declared its allegiance to Jenghiz Khan in 1209 and remained a distinct entity under Mongolian rule until 1368. Their descendants today occupy an autonomous region in eastern Turkistan.

Uighur culture

Settlement patterns: In Pre-Islamic times Turkish tribes-even those that had established or lived in identifiable political entities-were almost invariably transhumant. In summer they generally dwelt in a high plateau, called a yaylak, that was characterized by an invigorating climate and an abundance of pasturage and water. In winter they moved down to lower altitudes and took up residence in plains and valleys where the climate was relatively benign. Even the rulers of these peoples followed this pattern of settlement and had two capitals-a winter one and a summer one. During the summer months everyone resided in tents; winter dwellings on the other hand tended to be houses constructed of timber or sun-dried brick enclosed as a group within a stockade. Bodily cleanliness was a matter to which Turks have always given particular attention and thus a settlement or encampment would always contain one or more public baths. Armies on campaign are known to have transported mobile baths along with the rest of their baggage. Because their living conditions were so singular however, these tribes hardly ever had permanent towns or villages of their own. A notable exception are the Turfan Uighur, who are known not only as city-dwellers but also as city-founders.

Trade patterns: Being principally herdsmen and huntsmen, the Uighur produced livestock, hides, skins, furs, leather, and meat and dairy products that they exchanged with their neighbors for grain and silk. Trade with Turkish tribes and with other peoples generally moved over two separate routes. The first-and most famous-of these was the Silk Road, a skein of caravan routes that linked China with the Mediterranean world. Control of traffic passing over the Silk Road implied control of the flow of the international commerce of the day. Nearly all these routes formed a nexus in Central Asia, where Turkish tribes predominated. The second major trade route was what might be called the "Fur Road" because of the principal goods carried over it.

VIII. Yüzyıl Uygur Mani dinine ait bu minyatürlü yazma sayfası Berlin Müzesi'nde bulunmaktadır. Minyatürde Mani dininin liderleri kutsal kitaplarını hazırlamaktadırlar.

From an 8th-century Uighur manuscript in the Berlin Museum. The miniature shows Manichaean religious leaders preparing scriptures.

Uygur asilzadelerini konu alan bu duvar resmi Bezeklik'te bulunmuştur. Berlin'e götürülen bu fresko'da asilzadelerin bellerindeki kemerlerden çeşitli kama ve süsler sarkmaktadır.

Fresco wall painting of Uighur nobles found at Bezeklik (now in the Berlin Museum). Note the daggers etc suspended from the figures belts.

kımdan kuvvetlendi. 911'de bağımsız hâle gelen Uygur Devleti güneyde Tibet, Batı Türkistan'da Karluk bölgesi ile sınırlıydı.

Turfan Uygur Devleti 1209'da Cengiz Han'a bağlanıp, 1368'e kadar Moğol idaresinde varlıklarını sürdürdüler. Bugün de Doğu Türkistan Uygur özerk bölgesi olarak yaşamaktadırlar.

Uygur Kültürü

Şehir: İslâm öncesi Türk devletlerinde kavimler yazın yaylak denilen serin, sulak, otlağı bol yüksek yaylalarda, kışın ise kışlık denilen daha ılık ova ve vadilerde otururlardı. Hükümdarların yazlık ve kışlık olmak üzere iki merkezleri bulunurdu.

Kışlık bölgede evlerin daha ziyade kerpiç veya ahşap olması tercih edilirdi. Surlar bile kalın ağaç kütüklerinden yapılırdı.

Türkler eskiden beri temizliğe düşkündüler. Bunun için hamamlar yapılırdı. Orduda bile seyyar hamamlar vardı.

Hayat şartları çok farklı olduğu için yerleşik kültürdekine benzer köy ve şehirler yoktu. Sadece Turfan Uygur Devleti'nde yerleşik medeniyet kalıntılarını görmekteyiz.

Ticaret: Uygurlar komşu devletlere canlı hayvan, kösele, deri, kürk, hayvanî gıdalar satarlar, karşılığında hububat ve ipek alırlardı.

Türklerle komşuları arasındaki ticaret iki yoldan yapılıyordu. 1. İpek Yolu: Bu yol Çin'den başlıyor, Türklerin çoğunlukta olduğu İç Asya'dan geçip Akdeniz'e ulaşıyordu. İpek Yolu'na hakim olan, devrin dünya ticaretine hakim olacağı için büyük devletler arasında en büyük rekabet konusuydu. 2. Kürk Yolu: Bu yol, Hazar ve Bulgar ülkelerinden başlayarak, Ural, Güney Sibirya, Altaylar, Sayan dağları üzerinden Çin'e ve Amur nehrine ulaşıyordu.

Tarım: Bozkır sahasının çoğunluğunu otlaklar meydana getirmekteydi. Tarıma elverişli topraklarda Uygurlar buğday, darı vs. ekip biçmekte idiler.

Maliye: İslâm öncesi Türk devletlerinde ekonomi, bağlı devletlerden alınan yıllık vergi ve hediyeler ile halkdan toplanan vergilere dayanıyordu. Vergi toplama işlemi özel memurlar tarafından yapılmakta idi.

Ayrıca işlek ticaret yollarından sağlanan vergi ve gümrük resimleri, madencilikten elde edilen yüksek gelir malî gücü artırıyordu. Para olarak da üzeri resmî damgalı ipek parçaları kullanıyorlardı.

It began in regions controlled by Khazar and Bulgar tribes and then crossed the Urals, southern Siberia, the Altais, and the Sayan mountains to reach China and the valley of the Amur.

Agriculture

Most of the steppe is suitable only for grazing; however in a few places where agriculture was possible, the Uighur sowed and harvested wheat, millet, and a few other crops.

Public finance

Pre-Islamic Turkish states derived a large part of their income from annual tributes and gifts and from taxes that were collected by tax-farmers. In places where trade flourished, tolls and customs provided substantial income to the fisc; mining royalties were also an important source of revenue. Specially-cut and stamped rectangles of silk circulated as currency.

Literature

Turkish folk-epics are replete with examples of the struggle for existence among the peoples dwelling in the Asian steppes. These epics typically incorporate the motif of ancestry from wolves or from beings that have descended from heaven or are born of light. In Uighur mythology the wolf has a place of particular importance as a pathfinder. In Kutlu-dağ Efsanesi ("Legend of Happy-Mountain"), the land of the Uighur is blessed with peace and prosperity because of the presence of a talismanic boulder. When this boulder is given away to the Chinese however, the country is so beset with calamity, destitution, and famine that the Uighur are forced to migrate elsewhere. In their wanderings in search of a new home, they are guided by a wolf. Even today this wolf-in Turkish bozkurt, the Asian gray wolf-is an important element of fables and folk-tales among Turks everywhere and is a symbol of good luck.

The Moyen-Çor inscriptions at Şine-usu referred to above and inscriptions discovered at Karabalgasun provide vital clues about Uighur history and culture. These inscriptions, recorded in a script that the Uighur evolved themselves, are eloquent evidence of Uighur literature.

Uygur müzisyeni.

An Uighur musician.

Bir Uygur kadını.
An Uighur prince.

Edebiyat: Destanlar ve efsaneler; Türk destanları bozkır insanının hayat mücadele örnekleriyle doludur. Bu edebiyat türünde kurtdan türeme, gökten inme, ışıktan olma motifleri bulunmaktadır.

Uygur mitolojisinde kurtun rehberlik vasfı açık olarak görülür. "Kutlu dağ" efsanesine göre kutlu bir kaya Uygur ülkesine bereket ve saâdet getirmektedir. Bu kaya Çinlilere verilince memlekete çöken uğursuzluklar, açlık ve kıtlık yüzünden Uygurlar göç etmek zorunda kalmışlardır. Yeni ülke ararken onlara kurt rehberlik etmiştir.

Hâlâ çeşitli ülkelerdeki Türkler arasında söylenen masal ve halk hikâyeleri arasında bozkurt uğur sayılmaktadır.

Şine-usu'da bulunan Moyen-Çor kitabesi ve Karabalgasun' da bulunan Karabalgasun kitabesi Uygur tarihinin önemli kaynakları arasındadır.

Uygur kitabeleri Uygur alfabesi ve edebiyatının en güzel örnekleridir.

Uygurlar yerleşik medeniyete geçtikten sonra bize kadar ulaşabilen belgeler çoğalmıştır. Arkeolojik kalıntılar, el sanatları, resimler, hukuk vesikaları, elçi raporları, özellikle Turfan Uygur Devleti kültürü halkında değerli bilgiler vermektedirler.

As the Uighur begin acquiring civilization, the collateral evidence concerning them-in the form of archaeological finds, artifacts, legal documents, and reports by foreign envoys-increase in number and give us important information about Uighur culture, especially in the case of the Turfan principality. One such document is a report submitted to the Chinese emperor by Wang Yen-te, an envoy dispatched to the Uighur between 981 and 984.

Neither rain nor snow falls in the city of Kao-ch'ang and the place is infernally hot. The houses here are all white-washed. A river that rises in the Chin-ling mountains completely encircles the town providing water for its fields and orchards and power for its mills.

The wealthy consume horsemeat while the rest eat beef and wild goose. They have a musical instrument they call "kopuz". Their garments, fashioned from sable skins and cotton cloth, are embroidered with flowers. As is their custom, the great majority of them ride horses and practice archery. Within the town there are many double-story buildings. The people are comely. They are good artisans, accomplished especially in the making of vessels of gold, silver, and iron. They are also quite skilled in the working of jade.

Architecture and Art

The Turfan Uighur left behind a substantial body of evidence of their architecture in which elements of ancient steppe culture and Turkish traditions of military and pavillion tent-architecture are evident. The favored materials were red-ochered and gilded wood, sun-dried mud-brick, fired brick, and (rarely) stone. Molded ceramics and glazed brick were also used. These moreover were techniques with which the Uighur were familiar when they still resided at Ordu-balık (Ordubaligh) on the Orkhon river. Archaeological excavations have revealed that the Uighur had fortified towns containing citadels for their rulers, religious structures, and gardens watered by ponds and watercourses. A surprising element of Uighur architecture is the enclosure of Buddhist temples by a pair of concentric walls-a feature of Turkish military-camp architecture. These temples had spires, supposed to represent mountain-peaks, located at each of the four corners and a free-standing bell tower. Although these structures resembled pagoda architecture at the outset, in time they incorporated more

Bunlardan biri 981 - 984 tarihleri arasında Çin'in resmi elçisi olarak uygurlara giden Wang Yen-te'nin raporudur. Bu rapora göre: "Kao-ch'ang şehrine yağmur ve kar yağmaz, aynı zamanda burası çok sıcaktır. Burada evler beyaz badanalıdır. Chin-ling dağlarından çıkan nehir şehrin bütün çevresini dolaşır, tarlaları ve meyva bahçelerini sular ve su değirmenlerini işletir.

Zengin insanlar at eti yerler. Geri kalanlar ise sığır eti ve yaban kazı yerler. Onların müzik aleti olarak kullandığı alet "kopuz"dur. Onlar samur kürkü postu, pamuklu kumaş ve çiçek motifleriyle işlenmiş elbise imal ederler. Onların adetlerine göre büyük bir kısmı ata binerler ve ok atarlar. Şehrin içinde pek çok iki katlı binalar vardır. İnsanlar iyi yüzlüdür ve usta sanatkârlardır. Bunlar altın, gümüş, ve demir kap yapımında çok ustadırlar. Onlar aynı zamanda yeşim taşı işlemesini de çok iyi bilirler.

Turfan uygurları mimarî sahada da çok eser vermişlerdir. Bu eserlerde Türk "otağ" ve "ordu" geleneği, eski bozkır kültürü özellikleri görülmekte idi. Malzeme olarak da, aşı boyalı ve yaldızlı ağaç, balçık, tuğla ve taş (nadiren) yanında oymalı keramik ve sırlı tuğla da kullanırlardı. Uygurlar daha Orhun nehri kıyılarında Ordu-balık'ta iken de bu teknikleri biliyorlardı. Arkeolojik kalıntılardan anlaşıldığına göre uygurlar surlu şehirler, hükümdar kalesi, dinî külliyeler, göller ve akarsuların bulunduğu bahçeler yapmışlardır.

Uygur mimarisinde dikkati çeken bir gelişme, Budist külliyelerinin Türk "ordu-balık" yapısı gibi iç içe iki surla çevrili olmasıdır. Dört köşede büyük dağları temsil eden kuleler ve müstakil inşa edilen işaret kalesi vardı. Pagoda mimarisinin özelliklerini taşıyan bu kuleler zamanla Uygur sanatının incelikleriyle değişti, inceldi, Türk minaresine dönüştü.

Stupa denen Budist türbeler, içi dolu bir kubbe şeklinde yapılar idi. Uygur stupası ise kubbeli otağa benzer bir yapıya dönüştü.

Uygur devri sanatında daha önce bölgede görülen üslûplar geriledi. Türklerin dimdik duruşu, ciddi ifadeleri, protokol sırası ile dizilişleri resimlerde görülmeye başladı.

Uygur devrinde realist portre sanatı gelişti. Türk ressamları hayali ve güzelleştirilmiş şahıslar yerine tabiî portreler çiziyorlardı.

Türk örf adetlerini temsil eden tablolar yapıldı. Türk ordusunun kahramanlarının ve Uygur kaganlarının resimleri Budist mabetlerinin duvarlarını süslemeğe başladı.

and more elements of Uighur art and, through refinement, were transformed into a distinctively Turkish architecture. Buddhist tombs-called stupas-were originally filled hemispherical mounds. Among the Uighur, these were turned into a structure resembling a domed pavilion.

During the Uighur period, artistic styles that had previously existed in the region went into eclipse and were replaced with a style of painting characterized by figures which, standing rigidly at attention and appearing serious of demeanor, are arrayed in order of protocol. In their portraiture, Uighur artists favored realism and did not much indulge in the painting of imaginary or idealized figures. Elements of Turkish customs and mores appear in paintings while the portraits of Uighur khagans embellish the

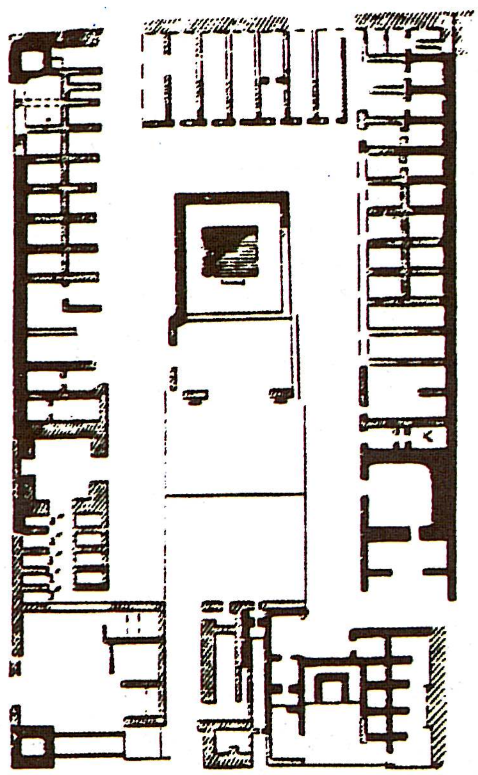

Uygur minyatürü. Üstte üç kişi diz çökmüş oturmuş, biri müzik aleti çalmakta. Sayfanın kenar bölümü de çiçek desenleriyle bezelidir.

Page of an illustrated Uighur manuscript. At the top, three figures are sitting in a kneeling position and one of them is playing a musical instrument. Floral scroll decorates the edge of the page.

Koço Beta Manastırı planı. Uygur Budist Mabetleri bir külliye düzeni içerisinde dışa kapalı olarak düzenlenir. Bu manastır Uygurlar'ın dini eğitimin de verildiği önemli bir kutsal yapısıdır.

Plan of the Khocho Beta monastery. The monastery encloses a Buddhist temple. The surrounding structures were used as monks' cells and for various religious, educational, and other functions.

Bozkır sanatının hayvan motifleri, bilhassa at resmi yerleşik Uygur sanatında da önemini korudu.

Bilindiği gibi yerleşik medeniyetin en büyük özelliklerinden biri şehirleşmedir. Kurulan bu şehirlerde pazarların ortaya çıkması, ticaretin gelişmesi, ticarette paranın kullanılışı Uygurların ilerlemesinin açık göstergeleridir.

Elimize geçen hukuk vesikalarından anlaşıldığına göre Uygurların alım-satım ve borç alıp vermede belirli bir para ve ölçü sistemleri olmuştur. Borç olarak alınan mal ve para faiz karşılığında umumiyetle ilk baharda alınmış ve mahsulün kaldırıldığı sonbaharda ödenmiştir. Bu kayıtlar bize ziraatin çok gelişmiş olduğunu göstermektedir. Borç karşılığı her ay faiz ödemesi yapılması, belkide ilk bankacılığın temelini teşkil etmiştir. Evlâtlık verme vesikalarında evlâtlık verilen oğul ve babalığın karşılıklı uymak zorunda oldukları hususlar kaydedilmektedir. Meselâ, evlâtlığa verilen oğul yeni ailesine karşı ahlâkî görevlerini yerine getirecektir. Sorumluluklarını yerine getirmediği takdirde cezalandırılacaktır. Buna karşılık babalık da yeni evladına kendi öz evlâdı gibi davranacak onun bütün maddî, manevî sorumluluklarını yüklenecektir. Hatta ileride kendisinin bir evlâdı dünyaya gelse bile onu öz evlâdından ayırt etmeyecektir, onun yetişmesine yardımcı olacaktır.

walls of Buddhist temples. The "animal style" of art that was typical of the Asian steppes continued to be important among the Uighur with the horse being an especially popular subject.

Business and law

The advance of Uighur civilization can be clearly traced in the growth of markets in their towns and in the development of a monetary economy. Contemporary documents make it clear that the Uighur engaged in transactions involving the transfer and lending of money, goods, and property that were based on recognized standard units of measurement and currency. Money and property was let at interest. Goods and property usually changed hands in the spring and was restored the following fall after the harvest-a feature common to agriculure-based economies. Interest on cash loans was paid monthly and there is even evidence of what may be a rudimentary form of banking. Documents pertaining to adoptions spell out in detail the mutual obligations of the adopted son and adopting father. The adopted son, for example, is required to fulfill his moral obligations towards his new family and the punishments to be meted out in the event of his failure to do so are prescribed. The adopting father on the other hand is obliged to treat his adopted son as one who is natural-born and to assume full material and moral responsibility for his upbringing; even if he has children of his own in future, the father is enjoined from discriminating between them and his adopted son in any way whatsoever.

The religious, civil, and military architecture of the Uighur

The religious art and architecture of the Uighur reflect elements of the dictates of ancient Turkish beliefs, Manichaeanism, and Buddhism.

Temples and monasteries in eastern Turkistan are generally constructed along the lines of a self-contained complex. One of the best examples of this type of monastery is located south of the city of Khocho, which is itself surrounded by wall enclosing an almost square-shaped area containing the ruler's residence and a few pavilions. This monastery consists of a number of structures grouped around a centrally-located courtyard. Monasteries at Khocho, Yar-Hoto, Murtuk, and Sengim include cells for monks' accommodations and annexes that served various functions

Uygurlarda Sanat

Uygur kültür ve sanatının karakterini eski Türk dinî inançları, Manihaizm ve Budizm meydana getirmişti. Sanat ve mimarlık eserleri de bu inançların gereklerini yansıtıyordu.

Doğu Türkistan'da tapınak ve manastırlar genellikle bir külliye manzarası arzetmektedir. Kare sayılabilecek diktörtgen bir sur ile çevrili olan ve içerisinde hükümdar sarayının ve bazı köşklerin de yer aldığı Hoço şehrinin güneyinde, merkezî bir avlu etrafında gruplanmış mekânlardan oluşan manastır bu durumdaki örneklerden sadece bir tanesidir. Koço, Yar-Hoto, Murtuk, Sengim şehrindeki manastırlar da etraflarında rahip hücreleri ve diğer çeşitli yardımcı fonksiyonları üstlenen müştemilât yapıları ile birlikte ele alınıyordu. Bu yapılar genellikle bir yükselti üzerine yapılmış dikdörtgen planlı yapılardır.

Tapınaklar

Budist tapınaklar Uygurlardan evvelki Türk devirlerinde de mevcuttu.

Bir devresi Gök-Türk devrine denk düşen Akbeşim şehrinde tipik özellikleriyle Budist tapınaklar da yer almaktaydı. Ancak Budist ve Manihaist tapınaklar asıl gelişimini Uygur devrinde göstermiştir.

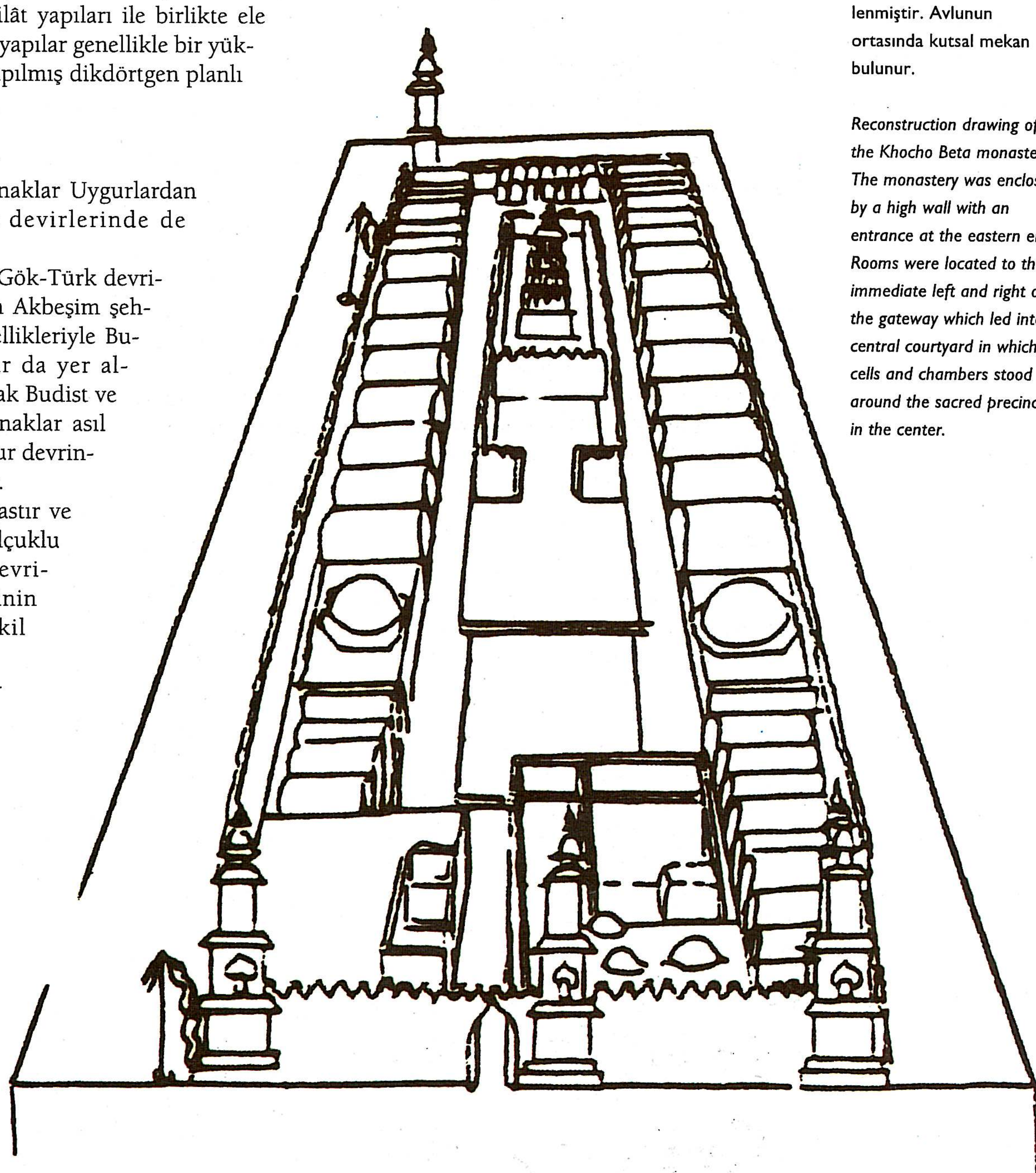
Uygur manastır ve tapınakları, Selçuklu ve Osmanlı devrinin külliyelerinin kaynağını teşkil etmektedir.

Uygur tapınakları ara-

that were located around them. These building generally have a rectangular plan and are set on a raised platform.

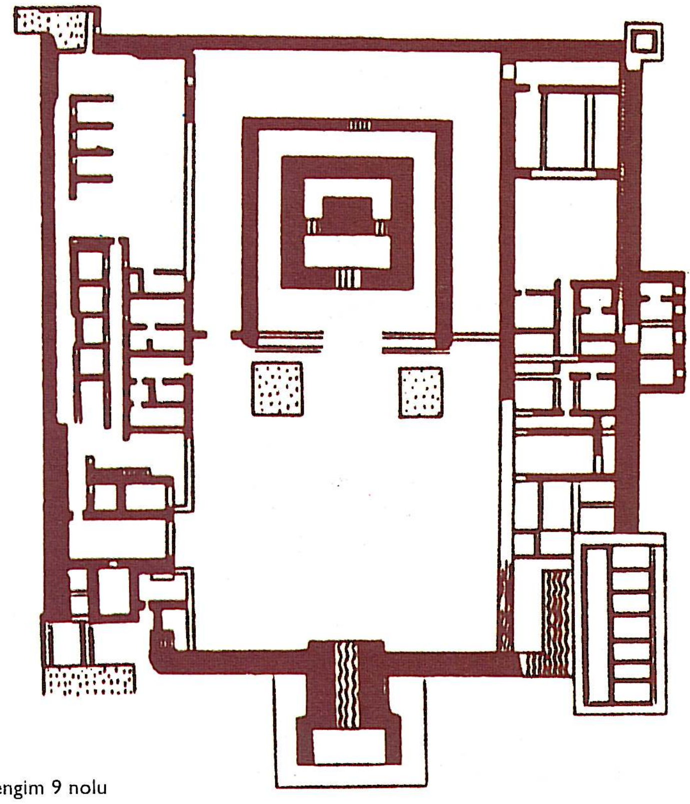
Temples

Buddhist temples existed in places inhabited by Turkish tribes long before the Uighur. There were typical Buddhist temples for example in the town of Akbeşim during a period that corresponds to that of the Blue Turks. It was not until the Uighur period however that the development of Buddhist and Manichaean temples really took off. Centuries later, in the religious and civil architecture of the Seljuk and Ottoman

Koço Beta Manastırı. Restitüsyon. Yüksek duvarlarla çevrilmiş bu manastırın doğu yönünde bir kapısı bulunmaktadır. Kapıdan girdikten sonra çeşitli odalar bulunur. Odalardan koridorla avluya çıkılır. Avlu etrafında dört yönden çeşitli mekanlarla çevrelenmiştir. Avlunun ortasında kutsal mekan bulunur.

Reconstruction drawing of the Khocho Beta monastery. The monastery was enclosed by a high wall with an entrance at the eastern end. Rooms were located to the immediate left and right of the gateway which led into a central courtyard in which cells and chambers stood around the sacred precinct in the center.

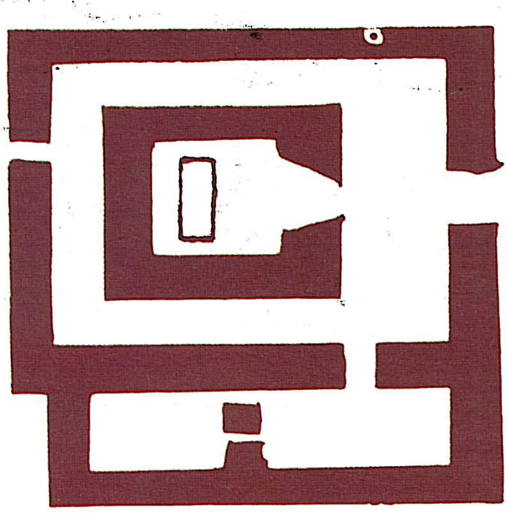
Sengim 9 nolu tapınak planı.

Plan of the Sengim "9" temple.

sında en önemlilerinden birisi 170 X 100 m. ebadındaki Koço "Beta" tapınağıdır. Akbeşim şehrindeki Budist tapınaklardan birine benzeyen bu mabedin köşelerindeki ve kapılarının yanındaki kuleler sonraki mimarî gelişmeler açısından dikkati çekmektedir.

Diğer önemli tapınaklar arasında Murtuk "A" mabedi ile Sengim'deki 7 ve 9 numaralı tapınakları zikredebiliriz.

Tapınakların bir bölümünde veya ayrı olarak inşa edilmiş, çok katlı kule şeklinde olup Türkçe olarak "ediz ev" (yüksek tapınak) denilen "Pagoda"lar da ilgi çekici eserler arasında yer almaktadır. Bu pagodalardan birisi, Yar-Hoto, şehrinin merkezinde yer alan

Bezeklik 9. Tapınak planı.

Plan of the Bezeklik "9" temple.

Turks, the influence of these Uighur temples can still be traced.

One of the most important Uighur temples is the one designated "Beta" at Khocho. With a rectangular plan measuring 170 by 100 meters, this temple contains spires located at the corners and flanking the entrances and closely resembles one of the Buddhist temples at Akbeşim. The positioning of the spires is intriguing in light of our knowledge of subsequent architectural development. Other important Uighur temples are the one designated "A" at Murtuk and a pair designed "7" and "9" at Sengim.

A distinctive feature of these temples are the pagodas called (ediz ev)-"high temple" in Turkish. These were sometimes incorporated into the main structure or else were free-standing. One of these pagodas, located within the precinct of the main temple in the center of the city of Yar-Hoto, takes the form of a tower containing niches for statues of Buddha.

Temples carved into the faces of cliffs are another feature of Uighur-period architecture that is of singular interest in the history of Turkish art. These temples have their origins in the Tabgatch crypts of northern China. The most famous Uighur rock-temples are located at Bezeklik, Kyzyl, and Tun-Huang in eastern Turkistan. The ones at Bezeklik contain some particularly fine examples of Uighur art.

The Bezeklik temples consist of forty sanctuaries cut into the cliffs of the Murtuk valley in the vicinity of Kyzyl-tagh. The general plan is that of an inner sanctum to which only the priests were admitted and that contained a statue of Buddha or some other idol. A corridor cut into the rock connects this chamber with chambers of secondary importance. The walls of the sanctuaries are heavily decorated with frescoes dealing with religious subjects. It is because of this elaborate decoration that the site was given the name "Bezeklik", meaning "Place of adornment" in Turkish.

Stupas

The style of stupa-construction that developed in Turkish-Buddhist architecture was to form the basis for the construction of turbehs (mausolea) during the Muslim period. Uighur stupas are inspired by the shape of the yurt. Examples of the onion or lotus-shaped dome, common in Turkish architecture after the adoption of Islam, are also

ana tapınağın sınırı içerisinde, nişlerine Buddha heykelleri yerleştirilmiş olarak bir kule şeklinde yükselmektedir.

Uygur devri Türk Sanatı tarihinin en ilgi çekici mimarî eserleri arasında özellikle kayalara oyulmuş mağara tapınakları önemlidir. Bu tapınakların esası Çin'in kuzeyinde devlet kuran Tabgaçlarda görülmektedir. Doğu Türkistan'daki Bezeklik, Kızıl, Tun-Huang mağara tapınakları çok ünlüdür. Uygur tarzının en güzel örnekleri Bezeklik mabetleridir.

Bezeklik mağara tapınakları Murtuk vadisinde, Kızıl Dağ mevkiinde kayalara oyulmuş 40 tapınaktan meydana gelmektedir. Tapınakların genel planı en içte yer alan ve yalnız rahiplerin girebildiği ve tapınılan Buda veya diğer bir ilâhın heykelinin bulunduğu iç tapınak ile bunun etrafındaki dehliz ve ikinci derecede mekânlardan oluşmaktaydı. Bu mabetler duvarları yoğun bir şekilde, fresko tekniğiyle yapılmış ve dinî anlamı olan resimlerle tezyin edildiği için "Bezeklik" adını almıştır.

Mezar Anıtları (Stupalar)

Türk Budist mimarisinde gelişen stupalar, İslâmiyetten sonraki Türk türbe mimarisinin temelini oluşturmaktaydı. Uygurlardaki stupa şekli "yurt tipi" çadır şeklinden ilham almıştı. İslâmiyetten sonraki Türk mimarisinde soğan kubbe denilen lotus kubbe tipi de ilk kez Uygur stupaları ile başladı. Türklerden önce stupalar, bir dinî şahsiyetin kemiklerinin ve eşyalarının muhafaza edildiği kubbeli yapılardan ibaret idi.

Hoço şehrinin surları dışında, kuzeydoğu tarafında bulunan ve Koş-Gumbaz olarak adlandırılan stupalar Uygur stupalarının en güzel örneklerindendir.

Aynı şekilde Toyuk şehrindeki stupalar ile Yar-Hoto şehrinin güneydoğusunda bulunan birçok stupa da zikredilmeye değer.

Sivil, mimari

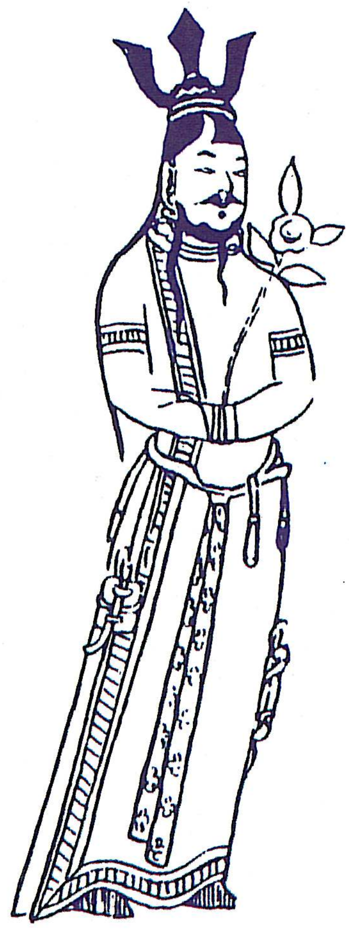
Genel olarak Orta Asya mimarisinde, özel olarak Uygur mimarisinde sivil mimarinin en önemli ürünleri saraylar ve evlerdir. Saraylar eski ordu-kent kuruluşlarının İçkale kısmına tekabül ediyordu. Bazen bu içkale saray olarak nitelendiriliyor, bazen de sur içerisinde saray ve köşkler söz konusu oluyordu.

Koço'da hükümdar sarayı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bir set üzerine inşa edilmiş bu saray, aynı zamanda çift sıra surlarla kuşatılmış bir kale (ordu-kent) idi. Sarayın mekânlarının kubbeli veya düz tavanlı olduğu ve divanhanelerinin kuzey ve batıda bu-

to be found in the Uighur stupas. Before they were developed by the Turks, stupas were a hemispherical structure that served as the repository for the bones and personal effects of a religious figure.

Some of the finest examples of Uighur stupas are located outside the walls of Khocho to the northwest at a place known as Kosh-Gumbaz. Other Uighur stupas worthy of note are those at the city of Toyuk and a number that are located southeast of the city of Yar-Hoto.

lunduğu sanılmaktadır. Bu tip saray düzenlemelerinde bazen setin köşelerinde daha küçük köşkler de bulunuyordu.

Sarayların bazı örnekleri bu şekilde bir set üzerinde değildir. Mesela Yar-hoto saray harabeleri surla çevrili bir avlu içerisinde ve başka bir tiptedir.

Uygur evleri ise, genellikle kaplumbağa tarzı çatı denilen, kıvrık çatılı, etrafı duvarla çevrili, masif örgülü, dört köşe veya yuvarlak pencerelidir.

Askerî Mimari

Türklerde ordu-kentler sivil ve askerî mimarinin kaynaştığı yapılardır. Proto tipleri M.Ö.' ki devirlere inen bu kent tipinde, surlar ve kulelerle çevrili, yaşanılan mekânlar ve alanlar topluluğu vardı. En dışta ise bir hendek bulunur. Dörtgen plandaki ordu-kentte dört yönden gelen yollar hükümdarın köşkü veya çadırının bulunduğu yerde kesişir. Erken devirlerden sonra ordu-kentlerde bir içkale bir de dışkale teşekkül etmişti. Hükümdar veya yöneticinin iskan edildiği kısım içkale idi.

Eski Türk topluluklarında önemli askerî yapı örneklerinden olan "Karguy" ya da "Kargu" denilen gözetleme kuleleri hudut bölgelerinde, önemli mevkilerde, surlar üzerinde veya sur içinde yer almışlardır. Bu kuleler Türkler ve Çinliler tarafından inşa ediliyor-

Civil architecture

Palaces and private dwellings are the two most important components of civil architecture in Central Asia and this is particularly the case among the Uighur. Palaces generally correspond to the forts (ordu-kent, of which more below) that were the forerunners of early-period towns and occasionally the fort was even called a palace. Sometimes a palace and associated pavilions would be enclosed by a separate wall.

The remains of the palace of the ruler of Khocho have been excavated. It was erected atop a rampart and was surrounded by a double row of fortifications. It is possible that some parts of the palace had domed ceilings. The throne-room, council-halls, etc are thought to have been located on the north and western sides of the structure. In this type of palace architecture we sometimes find freestanding pavilions located at the corners of the rampart. In a few cases, there is no rampart and the palace is located within a courtyard enclosed by a wall. The remains of the Yar-Hoto palace are of this type.

Uighur private dwellings were solidly-built and had round or square windows and concavely-curved roofs reminiscent of a tortoise-shell. They were enclosed by a wall.

du. Özellikle Gök-Türk devrinden İslâmî devreye kadar olan dönem içerisinde bunlar çok yaygındı. Bu kuleler umumiyetle dört köşe veya yuvarlak planlı olarak inşa edilmişlerdir. Bu eserler bazen yukarıya doğru incelerek yükselmekte, bazen de yukarıda darlaşan düz bir bölümle sona ererek tepesi kesik bir piramiti andırmaktadır.

Military architecture

Among the Turks, the ordu-kent (literally "army-town") represents a conflation of military and civilian architectural considerations. Prototypes of this type of fort construction predate the the present era. It consists basically of a rectangular stockade reinforced at intervals with towers and enclosing an area containing various structures etc. It was surrounded by an outer ditch. These ordu-kents were usually sited so that the tent or pavilion of the ruler was located where two roads formed a four-way junction. After an initial period, the ordu-kents developed into an plan incorporating an inner and outer keep, with the ruler's residence located in the former.

Another important element of military architecture common among the early Turks were watchtowers, known as karguy or kargu, that were located in border regions, at strategic points, and atop fortifications or within them. Such towers were built by the Chinese as well as by the Turks and they were particularly common during the centuries between the Blue-Turk period up until the adoption of Islam. These towers were generally round or four-cornered. Some tapered as they rose; others were capped with a section narrowing to a flat top giving the tower the appearance of a truncated pyramid.

Kırgızlar

Tarihin derinliklerinden günümüze kadar varlığını sürdürme başarısını gösteren Kırgızlar, İslâm öncesi devrede Yenisey nehrinin kaynaklarının doğduğu havalide yaşıyorlardı. Onların Çin ve İslâm dünyasından çok uzakta olmaları yüzünden haklarında az bilgi öğrenebiliyoruz. İlk büyük Türk imparatorluğu Asya Hunlarına M.Ö. 199 yılından önce bağlanan Kırgızlar, o zaman Çin kaynaklarındaki isimleri ile Ke-k'un olarak anınıyorlardı. M.Ö. 48' de bir kez daha Hunlara tabi olmak zorunda kalan bu Türk boyu, M.S. 558 yılında Gök-Türk devletine bağlandı. 648 yılında Gök-Türklerin zor durumda olmasından faydalanarak Çin ile siyasî münasebet kurdu. Zaman zaman isyan teşebbüslerine rağmen Kırgızlar, ancak 840 yılında Büyük Uygur devletini yıkmak süretiyle bağımsızlıklarını kazanabildiler. 920 yılında doğudan gelen Karahıtaylar, onların devletini ortadan kaldırdı ve Ötüken'den eski yurtlarına Altay Dağlarının kuzeyi ile Sayan Dağlarının kuzey batısına sürüldüler. Daha sonra kurulacak olan Moğol imparatorluğuna katılarak onların ordusunda yer aldılar.

Çin kaynakları Kırgızlar hakkında geniş bilgiler vermektedir. Yeşil gözlü, kızıl yüzlü idiler. Ağaçtan evler yaparlardı. Kayak sporunda çok mahir idiler. Tahtadan kayakları vardı. Ülkelerinde bol miktarda demir çıkarılır, bunlardan sağlam kılıçlar imal ederlerdi.

Kırgızlarda Sanat

Kırgızların sanatı da diğer bozkır kavimleri ile benzerlik arzetmektedir. Ancak Kırgızlar, diğer Türk kavimlerinden uzak olduğu için, kendine özgü yanları oldukça zayıftı.

Kırgız sanat ve arkeolojisinin en önemli eserleri, Kopen mezarları, Uybat kurganları, Kapçal, Tuyuhtyansko gibi kurganlardan çıkarılmıştır. Bu sanat eserleri altın ve gümüş kaplar, at koşum takımları, ok, yay, kılıç ve hançerler, miğfer ve zırhlar, keramikler gibi nesnelerden oluşmaktaydı. Ayrıca ağaçtan yontulmuş hayvan figürlerine de rastlanmaktadır.

Bu sanat eserleri ve arkeolojik malzeme üzerinde yer alan tasvirler veya yontulmuş heykelcikler Asya "Hayvan Üslûbû"na dahil edilebilir.

The Kirghiz

The Kirghiz are a people that have successfully maintained their ethnic identity since the dawn of recorded history. In the pre-Islamic period they dwelt in the region of the headwaters of the Yenisei river. Because of their remoteness from both the Chinese and Muslim world however our knowledge of them during the earliest periods is rather scanty. They became subjects of the empire of the Asian Huns before 199 at which time reference is made to them in Chinese sources as the "Ke-k'un". Around 48 BC the Kirghiz were forced to swear allegiance again to the Huns and in 558 we find this Turkish tribe acknowledging the suzerainty of the Blue Turks. Taking advantage of the difficult straits into which the Blue Turks had fallen in 648, the Kirghiz began dealing with the Chinese. Although the Kirghiz attempted to rebel from time to time it was not until the overthrow of the Uighur khaganate in 840 that they were able to secure true political dependence for themselves. In 920 however their political aspirations were dashed by the Kara-Khitai invading from the east.

They were driven out of Ötüken and forced to return to their ancient homelands north of the Altai and west of the Sayan mountains. Much later they were to ally themselves with the empire of the Mongols and formed a part of its army.

Chinese sources provide fascinating clues about the Kirghiz who are described as having green eyes and ruddy complexions. Their dwellings were built of wood. They seem to have been accomplished skiers and fashioned their skis from wood. They mined and worked their own iron from which they manufactured swords held in much esteem.

Kırghiz art

Kirghiz art resembles that of other steppe tribes in many respects however because of their remoteness from other Turkish groups their art also has a number of unique features. The most important early Kirghiz artifacts are from the Kopen tombs and Uybat kurgans, and from kurgans in places like Kapçal and Tuyuhtyansko. These finds include vessels of silver and gold, harnesses, arrows, bows,

Bütün bozkır kuşağı sanatında olduğu gibi av sahneleri Kırgızlarda da yaygındı. Eski Türklerde en erken devirlerde bir kült olan av ile ilgili tasvirler bir eyer kaşı üzerinde yer aldığı gibi kayalar üzerine de çizilmiştir.

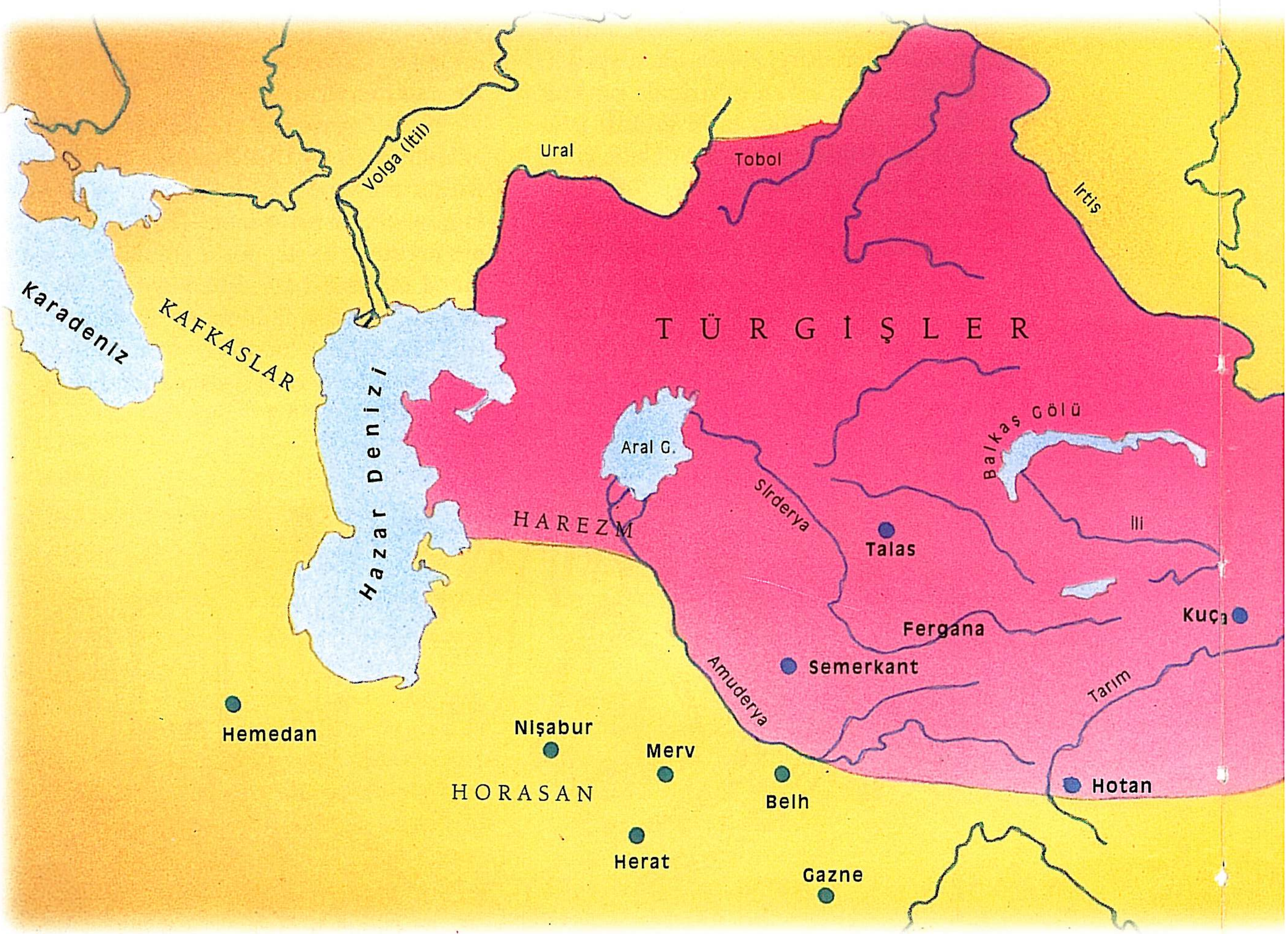
swords and daggers, helmets and armor, and ceramics. Carved wooden figures of animals are also prevalent.

These figures and the decorations of the artifacts and other archaeological finds fall within the scope of the animal style" common to the Asian steppes. The hunting scenes prevalent in steppe art are also frequently found in Kirghiz art. Ritual figures related to hunting cults, found among Turks even during the earliest periods, were carved into saddles and inscribed on rocks and cliffs.

Kırgızlara ait muhtelif buluntular. Değişik toprak çanak-çömlekler, metal aletler, ok uçları.

Kirghiz archaeological finds: pottery, metal objects, and arrowheads.

Türgişler
The Türgish

Türgişler

Yazılı vesikalara göre ilk defa milâdî 651 yılında tarih sahnesinde görülen bu Türk boyu, Batı Gök-türk Devleti'ni (581-659) meydana getiren On-ok konfederasyonuna bağlı beş Tou-lu grubunun dördüncü boyu olarak Ebinor'a dökülen Barotala nehri boylarında ikamet ederken görülür. VII. yüzyılın ortalarında bu büyük Türk boyunu Ho-lo-shih çor isimli başbuğ yönetmekte idi.

656 yılında Çin İmparatorluğu'nun üç kol hâlinde Batı Gök-türk Devleti topraklarına saldırması, diğer Türk boylarını olduğu gibi, Türgiş boyunu da etkiledi. Bunun sonucu olarak Türgişler Isık Göl ile İli nehri taraflarına göç ettiler. Büyük bir ihtimalle yine bu Çin taarruzu sonucu onlardan küçük bir grup da Beşbalık taraflarına göç etti.

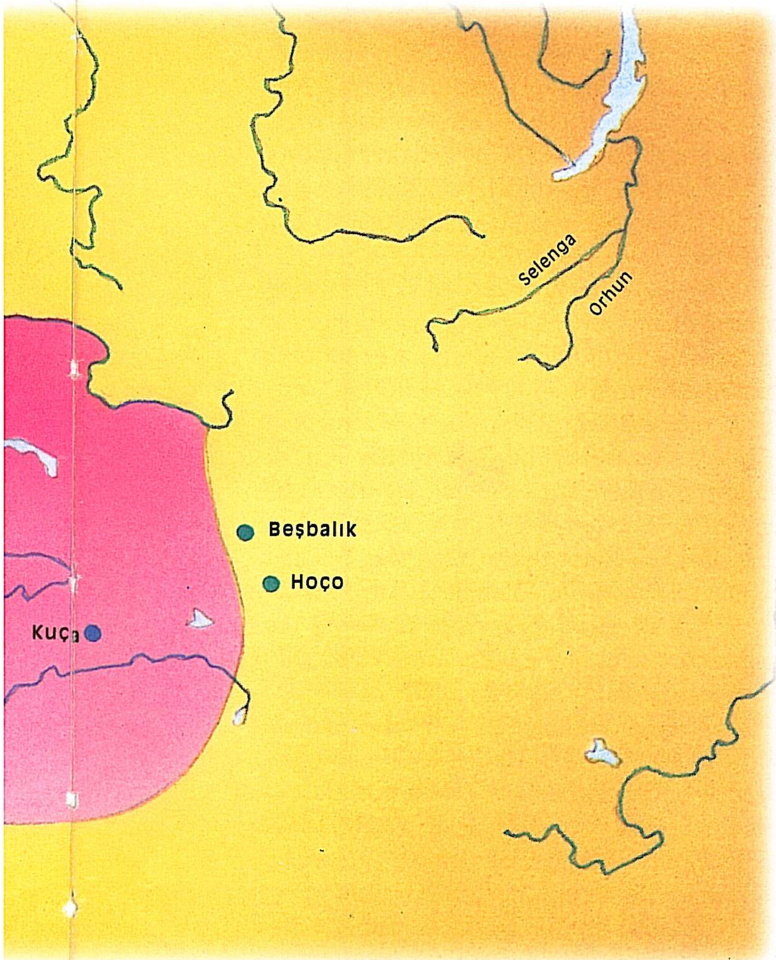
656 yılında başlayıp 658 yılında sona eren büyük Çin taarruzu sonucu diğer batı Türk kabileleri gibi Türgiş boyu da Çin hegemonyasına girdi. Bölgeye bütün Türk oymaklarını yönetmek üzere bu devlet tarafından Türk menşeli (Çin devleti hizmetinde

The Türgish

This Turkish clan first appears in the historical record in 651, at which time they were dwelling along the Borotala river near the Ebi Nor as the fourth of five Tou-lu groups that were members of the On-Ok ("Ten-Arrow") federation that made up the khaganate of the Western Blue Turks (581-659). Around the middle of the 7th century they were ruled by a leader identified as Ho-lo-shih.

The triple-pronged attack launched against the Western Blue Turkish by the Chinese in 656 affected the Türgish as much as it did the other Turkish clans and the Türgish were forced to move towards Issyk Kul and the Ili river. It is also a very strong possibility that at least a small group of them headed for Beshbaligh as a result of attacks by the Chinese.

The campaign initiated by the Chinese against the western Turks was brought to conclusion in 658 by which time many tribes and clans-the Türgish among them-had come under Chinese hegemony. A khagan-someone of Turkish origin who was in the

bulunan) bir kagan gönderdi. Bu durum 690 yılına kadar devam etti. 658 yılından 690 yılına kadar kudretli Türk şeflerinin başlattıkları bağımsızlık hareketlerine Türgişler de katıldılar. 686 yılında Çin İmparatorluğu, Türgişlerin de içinde bulunduğu Batı Türk bölgesine yeni bir Çin İmparatorluğu, ona karşı mesele çıkarmaktan çekindi, veya çıkan pürüzleri de ona hediyeler ve prensesler vermek suretiyle çözümlemeye çalıştı. Bu sıralarda (720) batıdan Emevî ilerleyişi vuku buluyordu. Maveraünnehir üzerinde Türklerin hak sahibi olduğunu düşünen Su-lu Kağan, Arap ordusunun ilerleyişine karşı buradaki mahallî şehir devletlerine elinden gelen yardımı yaptı. 737 senesinde bir kumandanının komplosuna kurban giden Su-lu'nun ölümü üzerine Türgiş Devleti birliğini koruyamadı. Bu durumdan, güney doğusundaki Çin İmparatorluğu istifade etmek istedi. 751 yılına kadar Türgişlere karşı bazı başarılar kazanan, Emevî-Karluk işbirliğine karşı meşhur Talas savaşını (751) kaybedince bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Bir ara Uygur Devleti'nin baskısına maruz kalan (735-756) Türgişler, Sarı-siyah kabileler ihtilâfının büyü-

employment of the Chinese government-was appointed to oversee all the Turkish phratries in the region. This situation was to last until 690 but the period between 658 and 690 was marked by frequent attempts on the part of Turkish groups to free themselves of Chinese control and in this the Türgish were no exeption. In 686 a new Chinese emperor ascended the throne. Unwilling to stir up new problems and perhaps seeking to placate old ones, various gifts-including Chinese princesses-were dispatched to some of the western Turkish tribes. The Türgish were among the recipients.

In 720 the Türgish khagan, Su-lu, attempted to come to the aid of the local city-states in Transoxiana who were threatened by the advance of the Ummayad-Arab armies into what he considered to be his sphere of influence. Su-lu was killed in a plot instigated by one of his commanders in 737. In the wake of his death, the Türgish were unable to maintain a united front. The Chinese exploited the situation to their advantage and were able to deal the Türgish a series of defeats. In 751 however the Chinese suffered a stunning defeat at Talas at the hands of a combined Karluk-Ummayad force and were obliged to withdraw forever from Central Asia. For a time (735-756) the Türgish had to contend with the Uighur. Riven by internal disputes between the "Yellow" and "Black" tribes, the Türgish were again unable to restore unity however and they began to disperse towards the Syr Darya region. Before long, the vacuum they created was to be filled (766) by the Karluks.

Türgish culture

Before the establishment of the Sarı-Türgiş (Yellow-Türgish) principality, their leaders took the title baga-tarkan. In 690 the reigning baga-tarkan assumed the title of khagan. He had two capitals. One was located northwest of Tokmak (in Muslim sources this is known as Ordukent); the other was initially the city of Kong-yue near the Ili river but later, because of population movements, was changed to Kauna-char. In this way the Türgish khagan was able to maintain control over to large and diverse groups of tribes.

Among the Sarı-Türgiş there was a yabgu who had two subordinates called şad-apparently modelled on the system employed by the later Blue Turks. Two groups of tribes-the Tou-lo and the Nu-shih-pi-were under the

mesi yüzünden bir daha kendilerini toparlayamadılar ve Seyhun boylarına doğru göçe başladılar. Az sonra onların boşalttığı arazide Karluk Devleti kuruldu (766).

Türgiş Kültürü Hakkında

Sarı Türgiş devleti kurulmadan önce başbuğları (Baga) Tarkan unvanını taşıyordu. (690) Baga Tarkan (kagan) unvanını aldı. Onun iki devlet merkezi vardı. Birisi Tokmak'ın kuzey batısında (İslâm kaynaklarında Ordukent) diğeri ise önceleri İli nehri yakınlarında Kong-yue şehri idi. Sonraları ise göçler sebebi ile taşınılan Kounachar (Eskişehir) dır. Sarı Türgiş kaganı bu şekilde iki büyük kabile grubunu rahat bir şekilde idare ediyordu. II. Gök-Türk Devleti'nde de devlet yönetiminde kagandan sonra iki şad yer alıyordu. Sarı Türgiş Devleti bu durumu kendine örnek almış görünmektedir. Burada Yabgu ve Şad iki büyük kabile grubu Tou-lo ve Nu-ship-pi (ok: Nu-şe-pi)leri idare etmekle görevli idiler. Sarı Türgiş Devleti'nde idarede yabgu ve şaddan sonra beyler yer alıyordu. Burada beyler, büyük bir ihtimalle boy başkanları idiler. Sarı Türgiş Devleti'nde bir de "Buyruk" (bakan, vezir) görülür. Yalnız bu buyruk idarede yabgu ve şaddan sonra, fakat beylerden önce gelen bir makama sahipti.

Kara Türgiş Devleti'ne gelince, bu devletin kurucusu olan baş buğ "çor" unvanını taşıyordu. Daha sonra kendisine "Tegin" kagan gönderdi. Halka sert davranan ve bölgeyi iyi idare edemeyen bu kagan az sonra II. Gök-türk Devleti'nin hücumlarıyla yıprandığından Çin'e kaçmak zorunda kaldı (690). Önceleri bu kagana ve Bağa Tarkan unvanına sahip bulunan Wu-ch'e-le teb'asını (Türgiş boyları) iyi idare ediyor ve onlara güven veriyordu. Sadece Türgişler değil, çevredeki bütün Türk boyları kısa zamanda isteyerek ona bağlandılar. Kendisine katılan diğer boylarla beraber çok güçlenen Wu-ch'e-le Çinlilerin tarafını tutar. Kagan Çin sarayına kaçınca, "Kagan" unvanını aldı ve mensup olduğu Türgiş boylarının sıfatı (sarı) ile bir devlet kurdu.

control of the şad. The next level of government was that of the bey, who were probably the clan chieftains. Reference is also made to a buyruk-vizier or minister-in the Sarı-Türgiş system of government. This minister appears to have held an intermediary position of authority lower than yabgu and şad and higher than bey.

The Sarı-Türgiş principality flourished briefly from 690-712. Its original founder is identified as Ou-tche-le and his success stemmed from his ability to secure the working cooperation of the fractious Turkish clans. At its peak, the principality was in control of a large region extending from Turfan to the Syr Darya. About the first half of this khagan's sixteen-year reign was devoted to establishing order among the clans; the second was spent in an attempt to thwart the aggrandizement of the Blue-Turks under their vigorous ruler Kapgan (692-716). Outche-le's defeat at Bolçu in 698 was a serious blow to his authority. He was eventually succeeded by his son So-ko, who spent most of his brief reign (706-710) dealing with an insubordinate commander (külçor) who had aspirations to the throne of his own and with a troublesome brother by the name of Çe-nu, who was dissatisfied with the scope of authority granted to him. Bars, who was later installed as khagan of the Türgish under the protection of the Blue Turks, was never able to establish peace or unity in the country.

The Kara-Türgiş principality lasted a bit longer. It was established in the eighth month of 716, two months after the death of the Blue-Turk khagan Kapgan, when Su-lu declared himself to be khagan. Su-lu seems to have been something of an accomplished diplomat, a trait that he apparently displayed from the very beginning. He managed to extract princesses from both the Tibetan kingdom and from the Blue Turks and he had dealings with the Chinese. His sons adopted the title of yabgu. He had two chief commanders each of whom was in charge of a confederation of tribes, the Bağa Tarkan Tu-lu group and the Tumo-tu Nu-şe-pi group.

Some aspects of the organization and administration of the Türgish in the Beshbaligh region are original with them. The clan chieftains bore the title han ("khan") and it is within the realm of possibility that this title was later taken up from them by the Karahans. After the collapse of the Kara-Türgiş principality, the Türgish chieftain who succeeded them resided in the city known today as

Sarı Türgiş Devleti (690-712): Ou-tchele'nin kurduğu bu devlet kısa zamanda Türk boylarını bir araya getirdi. Turfan'dan Seyhun nehrine kadar uzanan geniş bir bölgeyi idare eden Sarı Türgiş kaganı 16 yıllık icraatinin ilk sekiz yılını, teşkilâtını tamamlamaya ve birliği sağlamaya harcadı. İkinci sekiz yılında ise II. Gök-Türk Devleti'nin kudretli kaganı Kapgan'ın (692-716) ilerleyişini durdurmak istedi. Ancak yaptığı Bolçu savaşını (698) kaybedince otoritesi sarsıldı. Yerine geçen oğlu So-ko ise (706-710) kısa süren saltanatında, tahtına göz diken kumandanı Külçor ihtilafı ile kendine bırakılan oymak sayısını az bulan kardeşi (ok: Çe-nu)nun sebep olduğu ihtilâfları gidermekle uğraştı. Daha sonra II. Gök-Türk Devleti'nin himayesinde Bars bey "Kagan" unvanı ile Türgiş tahtına çıkarıldı ise de, o da ülkede birlik ve beraberliği sağlayamadı.

Kara Türgiş Devleti (716-739): Kapgan Kagan'ın ölümünden iki ay sonra (716 senesinin 8. ayı): Su-lu kendisini "Kagan" ilân etti. Su-lu Kagan, takip ettiği dış politika ile takdir topladı. Tibet Krallığı ve II. Göktürk Devleti'nden bir prenses alan Su-lu Kagan Çin İmparatorluğu ile münasebetlere girdi. Su-lu'nun iki büyük kumandanı vardı. Biri "Külçur" unvanına sahipti. Onlar, iki büyük kabile konfedarasyonunu (Bağa Tarkan Tu-lu grubu, Tu-mo-tu Nu-şe-pi grubu) idare ediyorlardı.

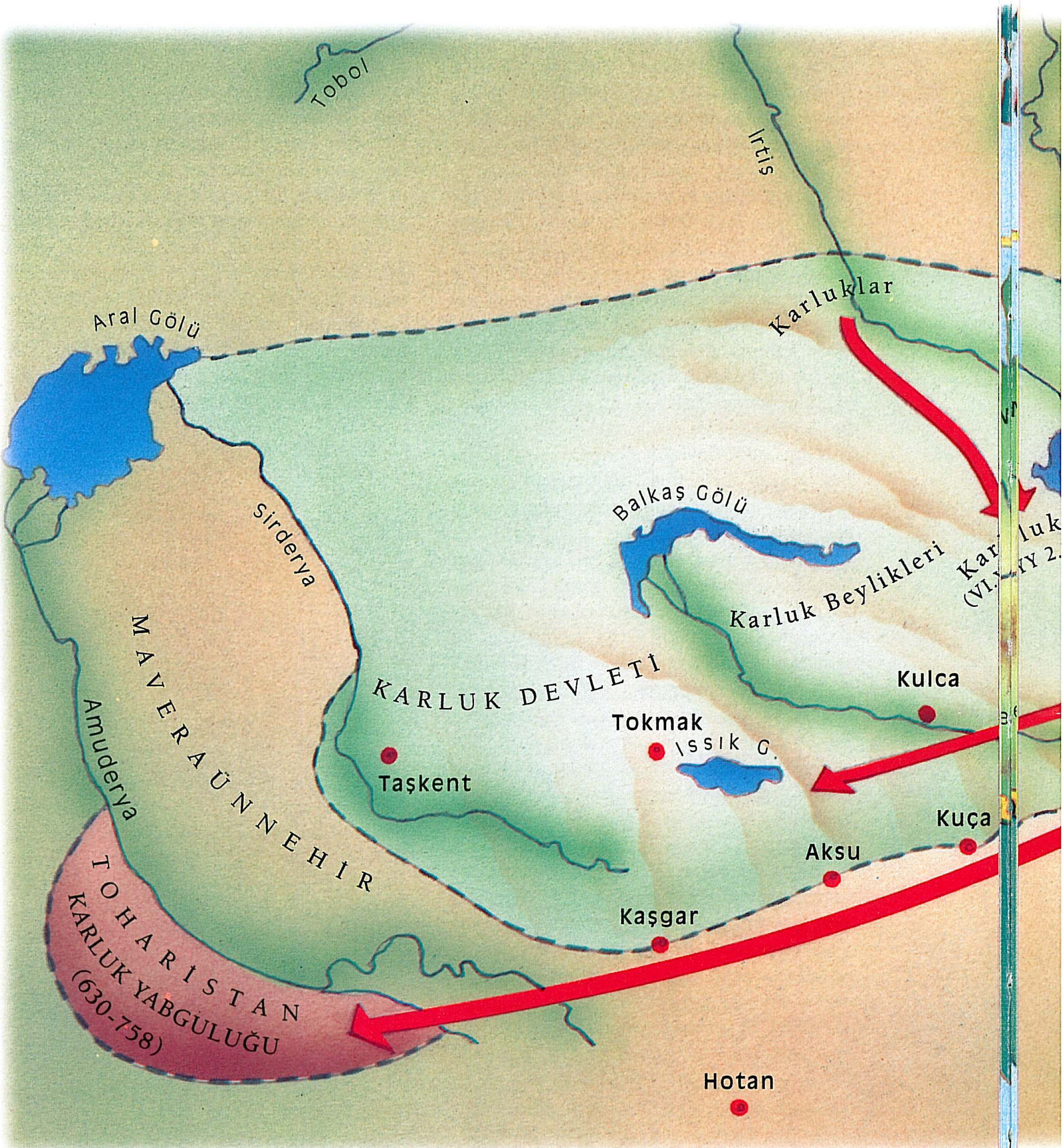
Beşbalık bölgesi Türgişlerinin teşkilât ve idaresinde orijinal hususiyetler görülür. Burada boy başkanları "han" unvanına sahiptiler. Bu unvanın daha sonraları Türgişlerden Karahanlılara geçmiş olması ihtimal dahilindedir. Kara Türgiş Devleti yıkıldıktan sonra şimdiki Karaşar şehrinde ortaya çıkan Türgişlerin şefi "yabgu" unvanına sahipti. Burada yabgu bağımsız bir devlet başkanı görünümündedir.

Türgiş devlet idaresinde ayrıca bir meclis de vardı.

Teşkilât ve idare sahasında bilgi sahibi olabildiğimiz diğer bir birim de ordudur. Wu-Ch'e-le'nin her biri 7.000 askere kumanda eden 20 kumandanı vardı. Sarı Türgiş Devleti'nin ordu mevcudu böylece 140.000'e ulaşıyordu. Kara Türgiş Devleti'nde Su-lu kagan önceleri 200.000 kişilik bir orduya sahipti. Az sonra II. Gök-türk Devleti'ne tâbi boylardan bir kısmının kendisine katılmasıyla bu sayı 300.000 i buldu.

Karashahr and had the title of yabgu. He appears to have been an independent ruler.

The Türgish had an assembly that had a hand in the administration of the country. On other Türgish institution about which we have some knowledge is its army. According to Wu-Ch'le the Yellow Türgish had twenty military commanders each of whom was in charge of 7,000 men. This implies that, when fully manned, the Yellow Türgish could field a force of 140,000. The Black Türgish under Su-lu apparently had an army of 200,000 at the outset. Shortly thereafter, the addition of some of the clans that owed allegiance to the Blue Turks brought this figure to 300,000.

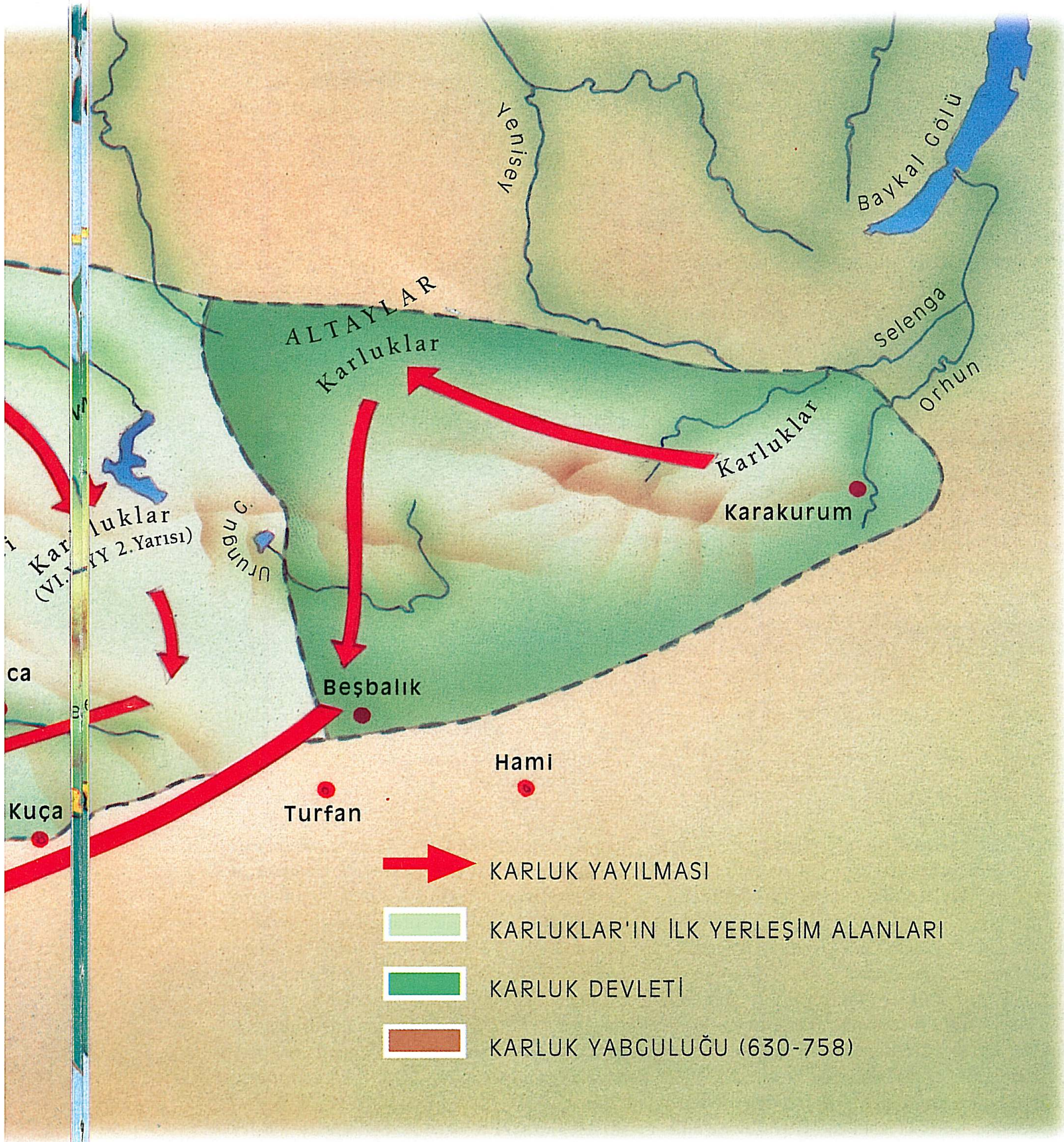

Karluklar

Bir eski Türk boyu olan Karlukların tarihi Asya Hunları devrine kadar iner. VI. yüzyılın ikinci yarısında I. Gök-Türk Devleti'nin Doğu ve Batı kesimleri arasında, Zaysan, Alagöl ve Urungu göller üçgeni içerisinde üç kabile hâlinde oturan Karluklar, komşularının bazen birine ve bazen de diğerine tâbi oluyorlardı. VII. yüzyılın ortalarına doğru bölgede

The Karluks

The Karluks are an ancient Turkish clan whose history can be traced back to the time of the Asiatic Huns. During the second half of the 6th century there were three Karluk tribes dwelling in the triangle formed by the Zaisan, Alakul, and Urungu lakes, territory that was nominally under the control of the early Blue Turks. The Karluks swore allegiance

Karluklar, yerleşim bölgeleri ve yayılmaları.

The Karluks: Territory and movements.

cereyan eden Çin taarruzu (656) tesiri ile İrtiş nehri boylarında oturan Karluklardan bir grup Beşbalık şehrinin kuzey batı taraflarına doğru göç etti. Aynı sıralarda Altay Dağlarından indiği anlaşılan diğer bir Karluk grubu da Ötügen civarında ikamet ediyordu.

II. Gök-Türk Devleti döneminde (682-744), başlangıçta bu devlete tam olarak itaat eden Karluklar, Kapgan Kagan döneminde (692-716), onun aşırı sertliği sebebi ile dev-

to one neighbor or another as circumstances dictated. As a result of Chinese incursions into this area in the middle of the 7th century, a group of Karluks dwelling along the banks of the Irtysh river moved to an area northwest of the city of Beshbaligh around 656. Around the same time, another group of Karluks were living in the vicinity of Ötüken having come there from the Altai mountains.

At the beginning of the second Blue-Turk

Çu vadisi ve Tacikistan'dan da Karluk çağı çanak çömlekleri.

Examples of Karluk-period pottery from the Chu Valley and Tajikistan.

lete zaman zaman mesele çıkardılar (711, 714 olayları). Bilge Kagan döneminde (716-734) yine devlete tam olarak itaat gösteren Karluklar, bu devletin yıkılışında cereyan eden 743-745 olaylarında Uygur ve Basmıllar ile beraber hareket ettiler.

745 yılında kurulan I. Uygur Devleti (745-840)'nin ilk zamanlarında Ötügen Karlukları bu devlete tam olarak bağlandılarsa da Beşbalık ve İrtiş batısında oturan Karlukların itaatleri tam olmadı. Özellikle İrtiş bölgesinin üç Karluk kabilesi Türk dünyasına hâkim olma arzusu yüzünden Moyençor ile çetin savaşlara girişti. Ancak başarılı olamadığından batı bölgesine göç etmeye başladı. Isık Göl civarına gelen Altayların bu üç Karluk kabilesi, kısa zamanda bölgenin eski hakimleri olan Türgişlerin iki idarî merkezini (Tokmak ve Taraz) ele geçirerek 766 yılında bağımsız bir devlet kurdu.

Arslan il Tirgüg tarafından kurulan bu devlet, kısa zamanda Taşkent, Fergane ve Kaşgar gibi büyük şehirlere hâkim oldu. Daha ziyade Abbasî Devleti ile siyasî münasebetlerde bulundu. 840 tarihinde Ötügen Yay-

khaganate (682-744) the Karluks were their loyal vassals but the excessive severity of Kapgan Khagan (692-716) occasionally brought them into confrontation with him (in 711 and 714 for example). During the reign of Bilge Khagan (716-734), the Karluks once again became obedient subjects; yet during the events of 743-5, which resulted in the final destruction of the Blue Turks, they were acting in concert with the Uighur and Basmil.

The Ötüken Karluks initially swore complete allegiance to the first Uighur state that succeeded the Blue Turks (745-840) though the Karluks dwelling west of Beshbaligh and Irtysh were less submissive. Three Karluk tribes living in the Irtysh frequently came to blows with Moyen-çor, fiercely opposing his attempts to gain mastery over the Turks. Their resistance was futile however and they were forced to migrate westward. Upon their arrival in the Issyk Kul region, these three Karluk tribes quickly gained control of the two chief towns (Tokmak and Taraz) of the previous rulers, the Türgish.

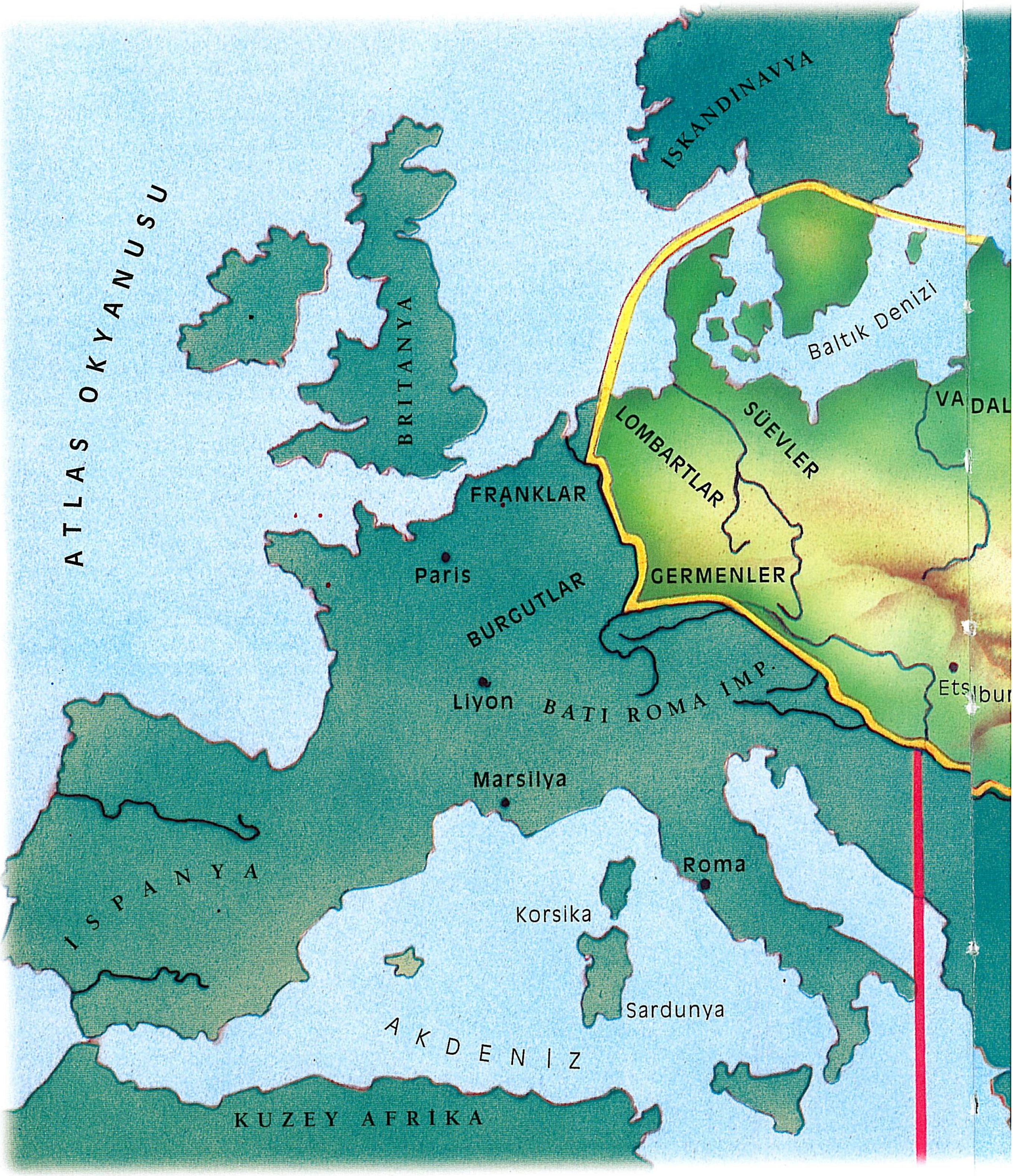
ları'ndaki Uygur hâkimiyetin sona ermesi üzerine Karluk hükümdarı Bilge Kül Kadır Han kendisini bozkırların siyasî hâkiminin halefi ilân etti. Böylece Karluk Devleti kabuk değiştirerek aynı topraklar üzerinde Karahanlı ismi ile hâkimiyetine devam etti.

VIII. yüzyılda Isık Göl ile Seyhun nehri arasındaki sahada Karluk Devleti bağımsız olarak yaşayışına devam ederken, Tanrı Dağlarının güneyinde, bugünkü Toharistan bölgesinde ayrı bir bağımsız Karluk yabguluğu bulunuyordu. Muhtemelen siyasî olayların tesiri ile Beşbalık bölgesi Karluklarından önemli bir grubun Tanrı Dağlarının güneyini takiben buraya göç etmesi sonucu kurulan bu yabguluk, Toharistan Türk yabguluğu (630-758) ile komşu olarak yaşadı.

In 766 they declared their independence.

The founder of this principality was Arslan il Tirgüg. In short order he became master of such important cities as Tashkent, Fergana, and Kashgar. He was to establish relations with the Abbasids. With the end of Uighur control of the Ötüken plateau in 840, the Karluk ruler (Bilge Kul Kadır Han) declared himself to be the supreme political authority in the steppes. The result was the metamorphosis of the Karluks into the Karahans, who ruled over the same territories as their predecessors.

At the same time the Karluks were living in independence between Issyk Kul and the Syr Darya in the 8th century, there was also a secondary Karluk principality, under the rule of a yabgu located south of the Tien Shan mountains in what is now Tokharistan. It is likely that these were the successors of a substantial number of Beshbaligh Karluk groups that migrated here in response to political developments and arrived here having followed the southern reaches of the Tien Shan. They were neighbors of the Tokharistan Turk principality (630-758).

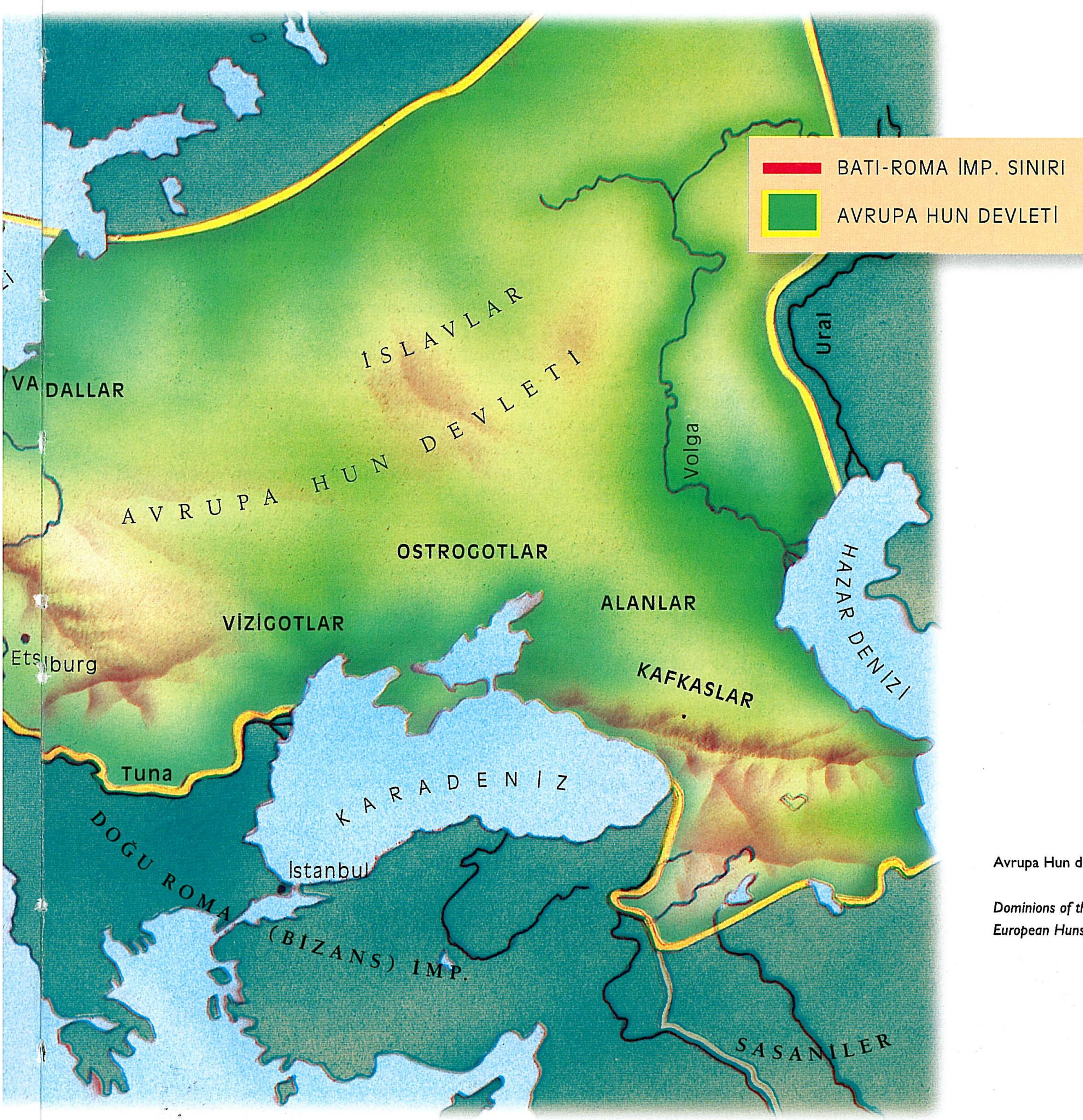

Avrupa Hunları

Asya'daki Büyük Hun İmparatorluğu M.Ö. 48 yılında iç mücadeleler sonucu sarsılmış, hükümdarın kardeşi Chih-chih'ya bağlı kitleler İli nehri havzasına, daha sonra da Maverâünnehir bölgesine gelmişti. Bunlar daha sonra Hazar denizinin kuzey doğusundaki geniş bozkırlara yayıldılar. Yine M.S. 93 yılında

The European Huns

The civil wars that beset the Asiatic Huns during the first century of the previous seriously weakened their empire. In 48 BC groups that were confederates of Chih-chih, a brother of the Hunnic ruler, began moving westward penetrating first the Ili river valley and finally reaching Transoxiana. From here

Avrupa Hun devleti.

Dominions of the European Huns.

Moğol asıllı Hsien-pi ve Çinlilerin baskıları sonucunda Batı Türkistan'a doğru bir Hun göçü daha oldu. Bunlar daha önce gelenleri İtil (Volga) nehrine doğru ittiler. Bu bölge yani Cin ve Yayık ırmakları civarı iki yüzyıldan fazla Hun boylarına yurtluk yaptı. Ancak, sayıca çok kalabalıklaştıkları için otlakların yetersizleşmesi üzerine kendilerine yeni vatan aramaya başladılar.

they spread out into the vast steppes northeast of the Caspian Sea. In 93, the combined pressure of the Hsien-pi (a Mongolian horde) and Chinese resulted in another movement of Hunnic tribes towards western Turkistan. Their influx forced their predecessors towards the Volga river. This was a region that had been home to Hunnic clans for more than two centuries but with the sudden surge

İtil nehrinin doğusundaki bazı Hun grupları IV. yüzyıl başlarında, bu nehri geçerek, 330-350 tarihleri arasında Kafkasların kuzeyindeki Kuban ve Terek nehirleri arasındaki bozkırları istilâ ettiler. Bu Hun grubundan bir kısım 359 ve 373 tarihlerinde Kafkaslardaki Derbent ve Daryal geçitlerinden Doğu Anadolu'ya akınlara başladılar. Hatta Urfa'ya kadar ilerlediler. Hunların bu akınlarından dolayı Urfa başpiskoposu Efraim "Bunlar Yecüc Mecüc kavmidir. Küheylânlarının üzerinde fırtına gibi giderler. Geriye dönüp ok atarlar" demiş ve bu, Türkler hakkında daha sonraları birçok efsanenin doğmasına sebep olmuştur.

370'li yıllarda İtil boyundaki Hunların başında Balamir vardı. 374-375 tarihinde onun önderliğinde Hun kitleleri, İtil nehrini hızla geçerek batıya doğru ilerlemeye başladılar. Önce Alanlar yerlerinden batıya doğru itildiler. Arkasından Ostrogotlar ağır bir mağlubiyete uğratıldılar. Yenilen ve ordusu dağılan Ostrogot (Doğu Gotları)ların kralları Ermanarik, savaş meydanında intihar etti. Mağlup Ostrogot kitleleri dağınık bir vaziyette geri çekilirken Prut nehri boylarındaki Vizigotları (Batı Gotları) yerlerinden oynattılar.

Ostrogotların, Hunlar tarafından yenilip batıya itilmeleri, neticede Vizigotların da batıya kaymaları ve diğer kavimlerin de yerlerinden oynamaları üzerine Avrupa tarihindeki meşhur kavimler göçü başladı. Çok kısa

in population here, there was not enough pasturage and various groups began seeking new lands for themselves.

Some of the Hunnic groups dwelling on the eastern bank of the Volga crossed the river around the beginning of the 4th century and between 330 and 350 they invaded the steppes between the Kuban and Terek rivers north of the Caucasus. Some of them crossed the Caucasus through the Derbent and Daryal passes between 359 and 373 and began mounting raids into eastern Anatolia advancing as far as the present-day city of Urfa. Describing the Huns and their assaults, Bishop Efraim of Urfa writes "They are of the tribe of Gog and Magog. Mounted on their steeds, they pass like a tempest and as they do they turn about and shoot their arrows." The description was to result in the birth of many legends about the Turks.

In the 370's, the Huns dwelling along the Volga had a chieftain by the name of Balamir. In 374-5, a group of Huns under his leadership crossed the Volga and began moving rapidly westward. In the process they first dislocated the Alans forcing them westward. They dealt the Ostrogoths such a decisive defeat that their army was dispersed and their king, Ermmaharich, committed suicide on the battlefield. As hordes of Ostrogoths began retreating in confusion, they in turn dislodged the Visigoths who were dwelling along the Prut river. The rippling displacement of tribes

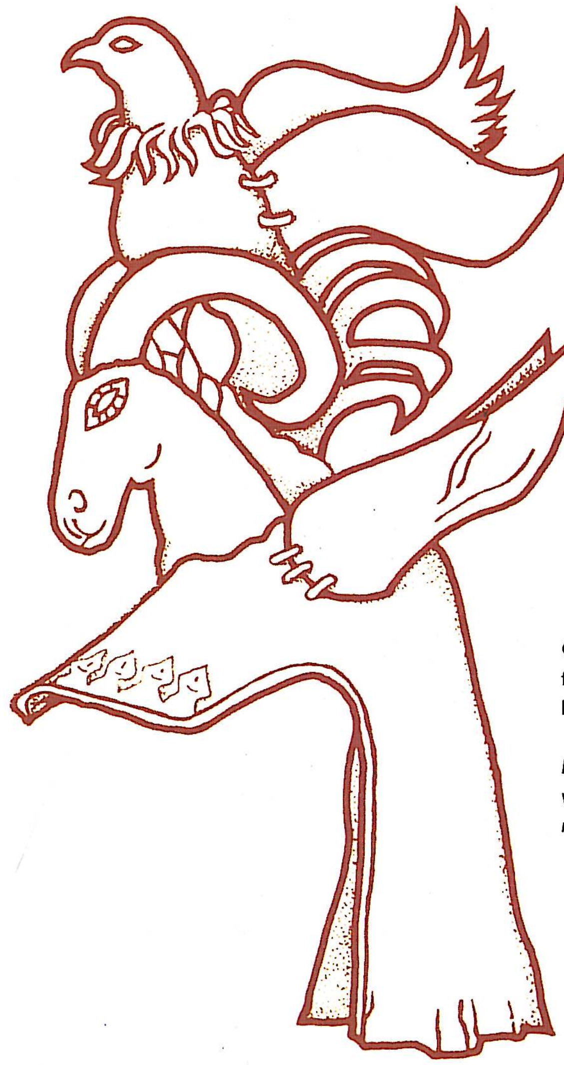
Altın bilezik.
Gold bracelet

bir zaman içinde Balkanlar, Pannonya, İtalya, Galya, İspanya ve Kuzey Afrika yabancı kavimlerin hücumlarına maruz kaldı. Hunların baskısı bir çok kavimin yer değiştirmesine ve Batı Avrupa'da yeni milletler ve devletlerin meydana gelmesine yol açtı.

378 yılında Edirne civarında yapılan savaşta Vizigotlarla Hunlar, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nu yenip, imparatorları Valens'i öldürdüler. Avrupa âleminin Hunların savaş tekniği karşısında başarısız kalmaları, Hunların çok üstün askerî usulleri, bu kıtayı baştan başa dehşete düşürmüştü. Bu arada Basık ve Kursık liderliğinde Hunlardan bir grup, 395-396 yıllarında yeni bir Anadolu akını yaptılar. Kafkaslardan, Doğu Anadolu'ya girilerek, Erzurum, Malatya ve Çukurova'ya kadar ilerlediler. Antakya ile Urfa'yı kuşatıp, Suriye'ye girdiler. Kudüs'e kadar uzanıp geri göndüler. Hunlar, Karpat dağları mıntıkasına geldiğinde başlarında Uldız (Yıldız) bulunuyordu. 400 yılı civarında Hunlar, Uldız idaresinde batıya doğru kaymaya başladığında devletin ağırlık merkezi de İtil nehrinden Orta Avrupa'ya doğru naklediliyordu. Hunlar, Tuna'ya ulaşınca kavimler göçünün ikincisi başladı. Bu arada Batı Roma İmparatorluğu ile dost olan Uldız, Gotların ve diğer yabancı kavimlerin elinden Batı Roma'yı kurtardı (M.S. 406). 410'larda Uldız ölünce Karaton, Hunların başına geçti. Karaton daha çok devletin doğu işleriyle uğraştı. Ondan sonra 422'den sonra Hunların başına Rua, Oktar ve Muncuk isimlerinde üç lider gelir. Bunların arasında Rua'nın pozisyonu daha ileriydi ve onun idaresindeki ordular tarafından Orta Tuna ve Tissa havzaları tamamen Hunların hâkimiyetine girdi. Bu arada çeşitli Germen ve Slav kavimleri Hunlara itaat etti. V. yüzyıl ortalarına doğru Orta Avrupa'dan, Hazar denizinin doğusuna kadar uzanan bir Hun devleti ortaya çıktı.

Rua, 433 yılında ölünce Hunların başına Muncuk'un oğulları Attila ve Bleda geçti. İki kardeşin idaresi 11 yıl kadar sürdü. Bu devirde Hun mezarlarının soyulması üzerine Doğu Roma seferine çıkıldı. Balkanlardaki Bizanslılara ait kalelerin çoğu Hunların eline geçti. Attila Akatir ve Ak-ogur (Şarogur) isyanlarını bastırdı. 445 yılında Bleda ölünce

Geyik-kuş ve dağ keçisi figürlü at maskı. Pazırık kurganından.

Horse-masked decorated with animal figures (Pazyryk mound)

started by the Huns led to enormous population movements that crashed successively into Europe like waves and quickly engulfed the Balkans, Pannonia, Italy, Gaul, Spain, and North Africa. Under Hunnic pressure many tribes were forced to relocate resulting in the appearance of many new nations and states in western Europe.

Before long the Huns themselves were to make their appearance. In 378 a combined force of Visigoths and Huns defeated an army of the eastern Roman empire in a battle at Edirne in which the emperor, Valens, was killed. Confronted by superior Hunnic military techniques, Europe was terrified. Another group of Huns led by Basık and Kursık staged another assault on Anatolia in 395-6, which they entered from the east via the Caucasus, and advanced through Erzurum, Malatya, and Çukurova (the Cilician plain). The besieged Antioch and Urfa and entered Syria. After reaching as far as Jerusalem they finally withdrew.

The Huns who reached the Carpathian mountains were under the leadership of Uldız (Yıldız).

Attila tek hâkim oldu. Devletini daha da genişleten Attila'ya doğuda Aral gölünden, batıda Ren nehrine kadar otuzdan fazla kavim bağlanmıştı. Doğu Roma'ya karşı savaşlara başlanmış, Lüleburgaz'a kadar gelinmiştir. 447'de çıktığı büyük Balkan seferinde Attila, bozguna uğrattığı Doğu Roma İmparatoru Theodusius'tan 6 bin libre altın harp tazminatı ve 2100 libre yıllık vergi almak karşılığında barış yaptı. Bu savaşta Hun ordusu iki koldan ilerleyerek Soyfa, Filibe, Preslav, Lüleburgaz ve Büyük Çekmece'ye kadar ulaşmıştı. Bu seferden bir yıl sonra Bizans'ın kendisine karşı hazırladığı suikastan kurtulan Attila, artık tam olarak bu devleti baskı altına aldığı için yönünü batıya çevirdi.

Yıllar önce kendisine gönderilen Honoria'nın nişan yüzüğünü bahane ederek, Batı Roma İmparatorluğu'nun yarısını veya devletin idaresine katılma hakkını istedi. Bunun reddedilmesi üzerine sefere hazırlanan Attila, Batı Roma kumandanı Aetius ile Galya'da Campus Muariacus denilen yerde karşılaştı (451 Haziranı). 24 saat süren savaşta her iki taraf da ağır kayıp verip geri çekildiler. Attila'nın maksadı olan Batı Roma'nın asker kaynağı Galya'nın tahrip edilmesi sağlanmıştı. Toplam sayısı iki yüz bin olan Hun ordusunun yarısı Germenler ve Gotlardandı.

Ertesi sene (452 ilkbaharı) İtalya seferine çıkan Attila, Kuzey İtalya'yı istilâ etmiş, Milano ve Pavya'yı ele geçirmişti. Dehşete kapılan Roma İmparatoru, Roma şehrini terketmeye karar vermiş, ancak Papa Leon'un gelip kendine yalvarması, vergi ve prenses Honoria'nın nişan yüzüğünü teklif etmesi üzerine Attila, ordusunu toplayarak İtalya'dan geri döndü.

Mistik kuş. Bu eser M.Ö. V.-IV. Yüzyıl'a aittir.

Mystic bird figure from the 4-5th century BC.

Attila'nın 453 yılında bir düğün gecesinde ölümü üzerine yerine oğlu İlek geçti. Fakat, Batı Hun devleti çözülmeye başlamıştı. Gerek o ve kardeşleri arasındaki taht mücadeleleri, gerekse Germen kitlelerinin bağımsızlıklarını ilân etmek için harekete geçmeleri kısa zamanda devletin dağılmasına yol açtı. İlek, Gepid kralıyla yaptığı savaşta öldürüldü. Diğer oğlu Dengizik, 468 yılında Bizanslılara yenildi, esir düştü. İstanbul'a getirilerek idam edildi. Üçüncü ve küçük oğlu İrnek kendisine bağlı bazı gruplar ile Karadeniz'in kuzeyine döndü. Burada yaşayan Ogur Türk-

Around 400 Huns under his rule began moving westward and the center of their power gradually shifted from the Volga river into Central Europe. The arrival of the Huns at the banks of the Danube stirred up a second wave of tribal movement. Uldız was on good terms with the western Roman empire and even came to its aid (406) in combating the Goths and other alien tribes. He died in the second decade of the 5th century and was succeeded by Karaton who spent most of his time dealing with matters at the eastern ends of his dominions. In 422 the Huns were divided into three hoards with three chieftains known as Rua (Ruas, Rugas, or Rugila), Oktar, and Muncuk (Mundzuk or Mundiukh). Rua had the upper hand however and under his direction the Huns brought the entire region between the Danube and Tisza rivers came under their control. Around the same time, a number of German and Slavic tribes declared their obedience to he Huns. By the middle of the 5th century, the Huns ruled a huge region stretching from Central Europe to the east of the Caspian.

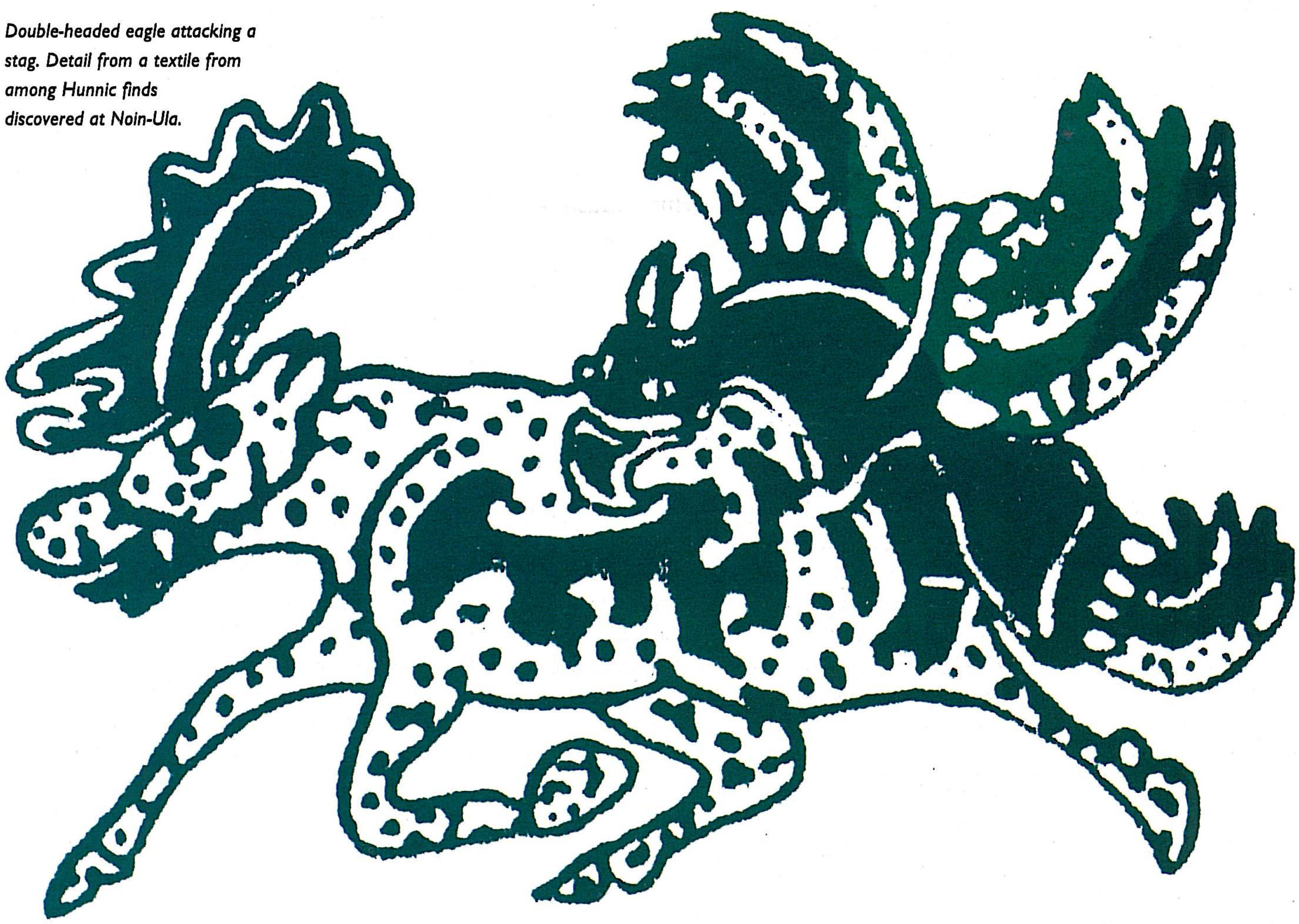
Rua died in 433 and was succeeded by Atilla and Bled, sons of Muncuk. The two brothers ruled together for eleven years during which a campaign was launched against eastern Rome, on the grounds that Hunnic tombs were being despoiled. Nearly all the Byzantine-held strong points in the Balkans fell to the Huns. Atilla suppressed two revolts by tribesmen led by Akatir and Ak-ogur (Şarogur). Bleda died in 445 and Atilla became the sole ruler.

Pursuing an expansionist policy, Atilla first subjugated more than thirty tribes between Lake Aral on the east and the Rhine river on the west after which he launched his campaign the Eastern Empire. Moving in two groups, his forces took Sophia, Philippopolis (Plovdiv), Preslav, and Arcadiopolis (Lüleburgaz), penetrating as far as present-day Büyükçekmece. In 447, the Huns routed the army of Emperor Theodosius. A peace was concluded in which the losers had to pay 6,000 pounds of gold as compensation and promised to pay an additional 2,100 pounds of gold a year as tribute. A year later Atilla narrowly escaped death in an assassination plot instigated by the Byzantines.

Having dealt with the Byzantines, Atilla now turned his attentions westward. Advancing a claim that years before he had been promised the hand of Honoria, a daughter of one of the Roman caesars, he demanded half

Hunlara ait Noyun-Ula buluntuları arasında ele geçen dokuma üzerinde geyiğe saldıran efsanevi çift başlı kartal.

Double-headed eagle attacking a stag. Detail from a textile from among Hunnic finds discovered at Noin-Ula.

lerinin boylarıyla karışarak Bulgarları meydana getirdiler.

Avrupa Hunları Kültürü

Hâkim zümresini Hun Türklerinin teşkil ettiği Batı Hun Devleti, bünyesinde çok çeşitli kavimleri toplamıştı. Bu yapısından dolayı devlet daha çok konfederasyon görüntüsü veriyordu.

Türk grupları olarak, Hun kitlelerinin yanında İtil nehrinden Karadeniz kuzeyi bozkırlarına kadar geniş sahada Beş-oğur, Altıogur, On-ogur, Şar-ogur boyları, Azak denizinin doğusunda Akatir, İtil nehrinin doğusunda Sabar vb. Türk boyları bulunuyordu. Ural dağları ile Baltık denizi arasında uzanan geniş sahada Çeremis, Mordvin, Merya, Veşi, Çud, Est, Vidivari gibi Fin-ogur boyları yaşamakta idi. Kafkas dağlarından Tuna nehrine kadar dağınık vaziyette Alan, Sarmat, Baştarna, Neur, Roxolan vb. İran asıllı kavimler

of the Western Empire or else a right to take part in rule. When this was rejected, Atilla embarked upon a campaign that resulted in a confrontation (June 451) with Roman forces under the command of General Aetius at Campus Mauriacus in Gaul. The battle lasted a full day and both sides eventually withdrew having suffered heavy losses. In a way, it was a victory for Atilla since Roman Gaul was an important source of soldiers for the empire. Half of Atilla's own army, which numbered about 200,000, consisted of Germanic and Gothic troops.

The following spring Atilla launched his campaign against Italy. He took Milan and Pavia and advanced southward upon Rome. Terrified, Emperor Valentinian fled the capital. Pope Leo personally visited Atilla and begged him to spare the city, offering tribute and the much sought-after hand of Honoria. Atilla gathered his forces and withdrew from Italy.

vardı. Germen kavimleri doğudan batıya Ostrogot, Gepid, Turciling, Sueb, Markoman, Kuad, Herul, Rugi, Skir gibi isimler adı altında yaşıyorlardı. Ant, Sklaven gibi Slav kabileleri orta ve batı Rusya'da dağınık vaziyetteydiler. Bunların hepsi Hun devletine bağlı olmakla birlikte bu bağlılık daha çok federatif mahiyette olduğu için adı geçen kavimler ancak, şefleri veya kralları vasıtasıyla siyasî birliğe dahil idiler. Attila'nın Germenya üzerine yaptığı seferden sonra Burgond, Bayavur, Yuthang, Ren nehri civarında Frank, Türing, Longobard gibi kavimler de Batı Hun devletine tâbi oldular.

Attila'nın sarayında Türk, Got, Latin dilleri konuşuluyordu.

Hunlar, Avrupa tarihinde çok derin tesirler bırakmışlardır. Her şeyden önce kavimler göçünü yaptırtmaları sebebiyle etnik açıdan bugünkü Avrupa milletlerinin temelini attılar. Gerek dostça gerekse savaş ilişkileri dolayısıyla edebiyat sahasında destan ve efsanelere konu olarak edebî tesirler bıraktılar. Hunlar sayesinde Avrupa, estetik açıdan bozkır sanatını tanımış oldu. Batı Roma İmparatorluğu gibi büyük bir devletin tarihe karışmasına ve İtalya'ya yabancı kavimlerin yerleşmesine sebep oldular. Neticede Roma-Germen siyasî oluşumu başladı. Bunun yanında köylünün ve güçsüzün korunmasına yönelik şövalyelik ruhunun doğmasına sebep olan Hunlar, askerî açıdan Türk ordusunun tesirlerini Orta Çağ boyunca yaşayacak şekilde Avrupa milletlerine aktardılar.

Atilla died a year later (on his wedding-night no less) and was succeeded by his son İlek (Ellac) but the empire of the Western Huns quickly disintegrated as he contended with his brothers for control of the throne and the Germanic tribes declared their independence. İlek was killed in a battle with the Gepidae. Another son of Atilla, Dengizik, was defeated by the Byzantines in 468 and taken captive. Brought by them to Constantinople, he was beheaded. The third and youngest son İrnek (Ernac) led his followers to the region north of the Black Sea where they intermarried with Ogur (Ugrian) Turk clans that lived there. Their descendants were the Bulgars.

The culture of the European Huns

The "empire" of the Western Huns actually incorporated many different tribes of which the Hun-Turks constituted the ruling class. Because of this structure, the empire in fact far more resembles a confederation.

Besides the Huns, other Turkish groups that dwelt in the vast area between the northern steppes of the Black Sea and the Volga were the Beş-ogur, the Altı-ogur, the On-ogur, and the Şar-ogur clans. There were also Turkish clans dwelling east of the Sea of the Azov (such as the Akatir) and east of the Volga (such as the Sabar).

Attila'nın Şahsiyeti

Attila, Türk tarihinde olduğu kadar, dünya tarihinde de arkasında derin izler, hatıralar bırakan bir liderdir. Birçok milletin hafızasında ölümsüzlüğe ulaşmıştı. Onun hakkında İtalya'da, Galya'da, Germen ülkelerinde, Britanya'da İskandinavya'da ve bütün Orta Avrupa'da yüzyıllar boyu ağızdan ağıza dolaşan efsaneler türemiştir. Roman, resim, heykel sanatlarına konu olmuş, hakkında pekçok kitap yazılmıştır. Tiyatro yazarlarına, kompozitörlere ilham vermiş, adına bir düzineye yakın opera bestelenmiştir. Almanların meşhur Nibelungen destanı gibi çağdaşı kayıtları, onu babacan, iyilik sever yüksek vasıflı bir hükümdar olarak tanıtmaktadır. Dinî Taassup içindeki Hristiyan din adamları onun hakkında acımasız, gaddar diye hikâyeler uydurmuşlardır.

Tanrı'nın kılıcı Ares'e sahip olduğu, bu sayede bütün dünyayı ele geçireceği onun hakkında söylenen efsanelerin en meşhurudur.

Atilla the man

Atilla's impact on world history was no less indelible than that on the history of the Turks and he achieved immortality in the collective memories of many different nations. An oral tradition of legends concerning him survived his death for centuries in Italy, Gaul, Germania, throughout Central Europe, and even as far abroad as Scandinavia and the British Isles. He has been the subject of literature, painting, and sculpture and has inspired novelists, playwrights, and composers. Nearly a dozen operas have been composed involving themes from his reign. According to the Nibelungen legends, which are contemporary, he was an accomplished ruler, who was generous and magnanimous. Exaggerated accounts of his cruelties can often be attributed to Christian propaganda of the period. One of the most frequently-recurring legends concerning Atilla is that he possessed a sword that had originally belonged to the war-god Ares and that this talisman was what enabled him to become the conqueror of the world.

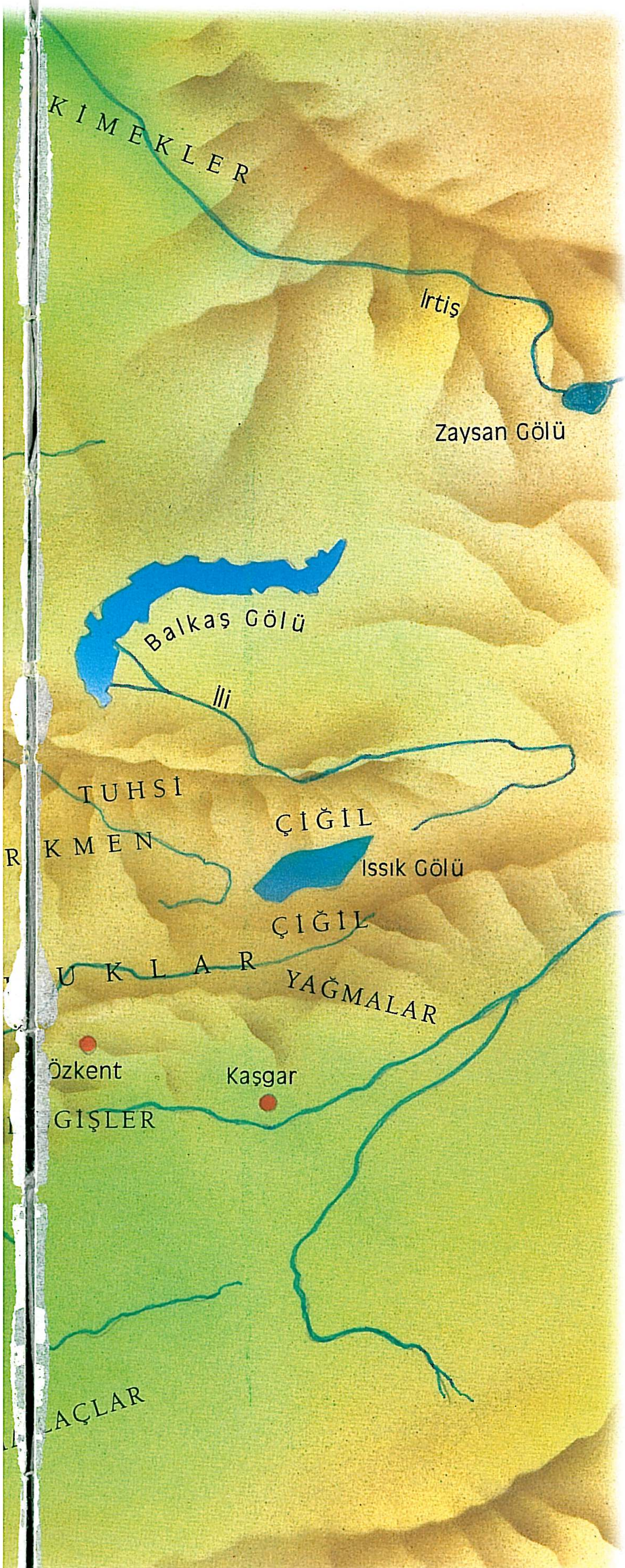

IV.-XII.Yüzyıllar arasında Karadeniz kuzeyinde Türkler.

Turks in the regions north of the Black Sea during the 4th-12th centuries.

KAVİMLERİ
Moskova
Çuvaşlar
Çimişler
Bulgar
İTİL BULGARLARI
(IX-XII.YY)
BAŞKURTLAR
KIPÇAKLAR
(IX-XII.YY)
Oka
Sura
Volga (İtil)
HUNLAR(I-IV YY)
GÖKTÜRK DEVLETİ
(VI-VII.YY)
OĞUZLAR
(IX-X.YY)
Ural (yayık)
HAZARLAR
(VII-X.YY)
Donetz
Saray (berke)
Emba
PEÇENEKLER
(VIII-X.YY)
Aral
Gölü
Don
Sarkel
MACARLAR
(IX-X.YY)
Astarhan
İtil
Mangışlak
Harezm
1036)
ALANLAR
(II-IV.YY)
Azak
Denizi
Kumla
HAZARLAR
(VII-VIII.YY)
Hazar Denizi
Kuban
KAFKASLAR
OĞUZLAR
(XI.YY)
deniz
Kür
Aras
UĞU

BULGARLAR
HAZARLAR
Volga (İtil)
Ural (Yayık)
PEÇENEKLER
Cim
KIPÇAKLAR
(KUMANLAR)
Oguz Çölü
Karakum
Sarısu
OĞUZLAR
Hazar Denizi
Aral Gölü
Yenikent
Cent
Sirderya
Çu
Talas
Kızılkum
MANGIŞLAK
HAREZM
MAVERAÜNNEHİR
Otrar
Ürgenç
Amuderya
Şaş (Taşkent)
FERGANA
Buhara
Semerkand
Nesa
Merv
Ferave
DİHİSTAN
Cürcan
Sistan
Serahs
SAMANOĞULLARI
Tirmiz
Belh
Nişabur
HORASAN

X.Yüzyılda Orta Asya Türk boyları.

Central Asian Turkish tribes in the 10th century.

Finno-Ugrian clans such as the Çeremis, Mordvin, Merya, Veşi, Çut, Est, and Vidivari ranged widely between the Urals and the Baltic Sea while tribes of Iranian origin, such as the Alans, Sarmatians, Bastarnae, Neur, and Roxolani were scattered throughout the region from the Caucasus to the Danube. Germanic tribes such as the Ostrogoths, Gepidae, Turciling, Suevi, Markoman, Kuad, Heruli, Rugians, and Sciri ranged from east to west. Slavic tribes such as the Antes and Sclaven were scattered about western and central Russia. While all acknowledge the overlordship of the Huns, their allegiance was more of a federative nature and such political unity as they had was strictly through their chieftains or kings. In the wake of his campaigns in Germania, the Burgonds, Bayavur, and Yuthang acknowledged the superiority of the Huns as did the tribes such as the Franks, Thuringians, and Lombards around the Rhine. An indication of the diversity of Atilla's domains is shown by the fact that both Turkic and Gothic languages were spoken at his court as was Latin.

The Huns deeply influence the subsequent course of European history. The mere fact that they caused so many different peoples to move this way and that laid the foundations for what was to become–and still largely is–Europe's ethnic and national makeup. As friend and foe they became the stuff of legends and epics and influenced the continent's literature. The Huns introduced the elements of steppe art into Europe. They had a hand in the collapse and disappearance of the western Roman empire by virtue of their forcing foreign peoples to move into the Italian peninsula. They were also provided the impetus for a Germano-Roman political formation. They inspired the development of a spirit of chivalry that sought to protect the weak and humble. Finally the Huns acquainted the peoples of Europe with Turkish military techniques and tactics that were to survive throughout the Middle Ages.

Trade

The passage of so many tribes back and forth had a most deleterious effect on settled villagers. Subject to frequent depredations, they were frequently unable to sow their crops or reap their harvests. The Huns' seizure of the Balkans and Central Europe was a matter of serious concern to the eastern Roman empire because these regions were the source of much of its grain.

Ticaret:

Kavimler göçü esnasında birçok kavim yerinden oynadığı için köylüler de perişan olmuş, ürün ve hasat alınamaz duruma gelinmişti. Bu arada Bizans'ın tarım ürünlerini sağladığı Balkanlar ve Orta Avrupa Hunların eline geçti. Bölgenin hâkimiyeti Türklerin eline geçince, tekrar eski huzur sağlandı ve düzenli ziraate başlandı.

Hunlar, Orta Avrupa ve Balkanlara yerleştikten sonra sık sık savaşmalarına rağmen Bizansla ticarete önem veriyorlardı. Onlardan kendi ihtiyaç duydukları maddeleri satın aldıkları gibi karşılığında, onların istediği malları (kürk, deri vb. hayvanî ürünler) satıyorlardı.

Hunların vergiye bağladıkları Bizans'la yaptıkları anlaşmalarda ticarete önem verdikleri anlaşılmaktadır. 434'teki Margos barışına göre ticaret yine Hunların izin verdiği sınır kasabalarında yürütülecekti. Grek tacirlerinin Hunları aldatması Attila'nın Bizans üzerine yürüme sebeplerinden birisi olmuştur. Çıkılan Balkan seferinde Belgrad, Niş gibi müstahkem mevkiler Hunlar tarafından ele geçirilmişti. 447 tarihindeki Anatolios barışından sonra Tuna nehrinden beş günlük mesafedeki yerler boşaltılmış ve ticaret bundan sonra sadece Niş şehrinde yapılmıştır.

Avrupa tarihi boyunca Belgrad (Signidinum) ve Niş, üzerinden Bizans'a tuz ve maden gelirdi. Dnyeper nehri ise Bizans-İskandinav ticaret yolu idi. İtil nehri Batı Türkistan, İran, Çin ve Orta Doğu ile İskandinavya arasında ticarî bağlantıyı sağlıyordu.

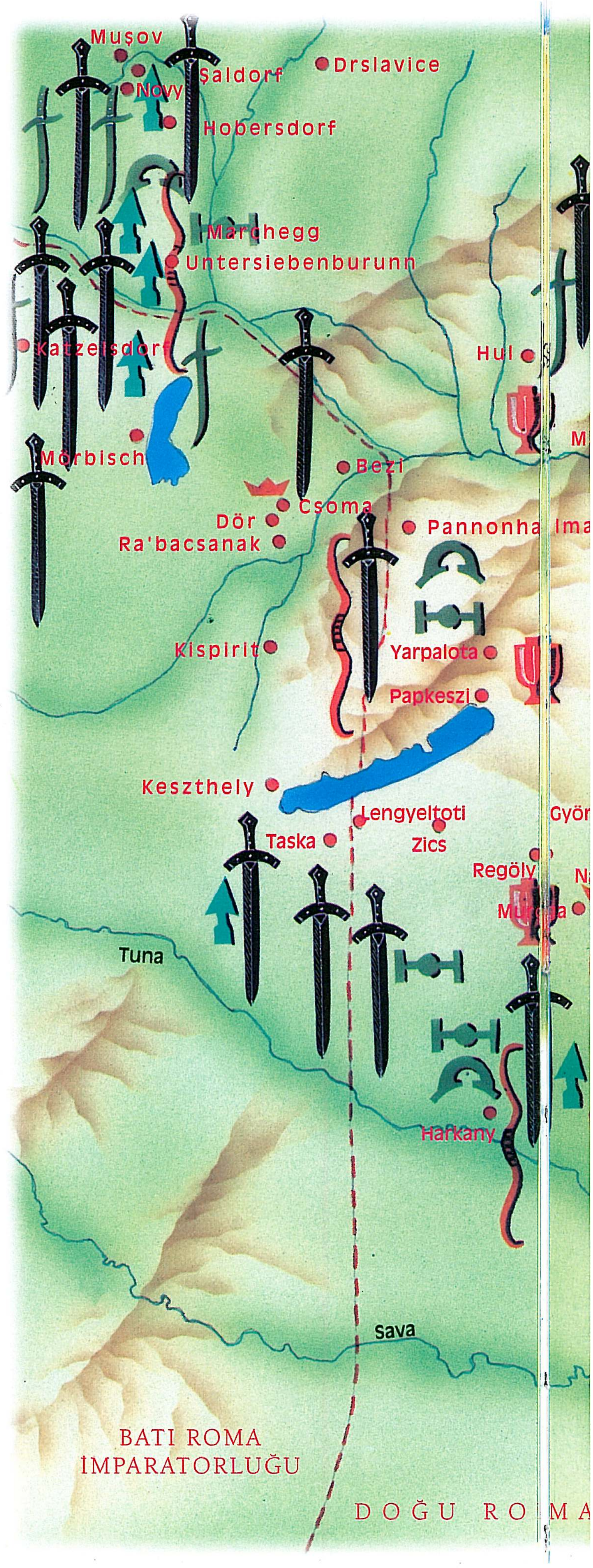
Avrupa Hunlarında Sanat

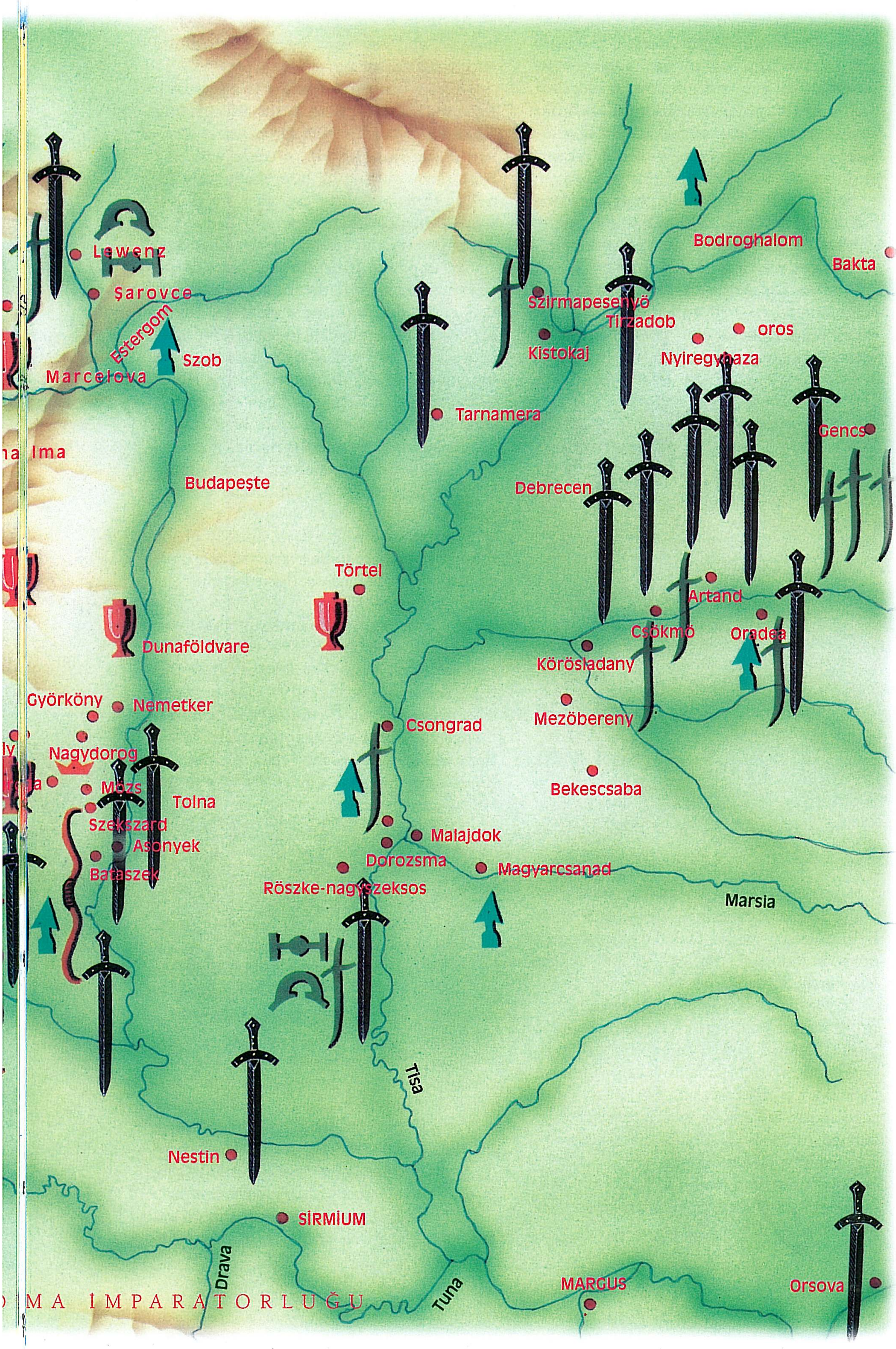
Batıya göç eden bu Türklere ait olan, Semerkand'ın kuzeyindeki Katta ve Kenkol kurganlarından çıkarılan sanat ve kültür eserleri, Bozkır kültürünün diğer sanat ürünleri ile benzerlik gösterir.

Hunlar daha sonra Volga bölgesine ulaştılar. Şipovo ve Çariçin kurganlarından çıkarılan eserler bu bölgede Hun kültürünün, Hun olmayan kavimlerle müşterek bir sanat ve kültür meydana getirdiğini göstermektedir. Aşağı Volga ve Pokrovsk bölgesindeki buluntular da sanat alanında gelişme sağlandığını gösterir.

Zamanla Hun kültür ve sanatı, Hunlarla birlikte önce Don havzasına daha sonra Dnyeper vadisine ulaşmıştır.

Nihayet Hunların M.S. 375-80 senelerin-

Karpatlar'da Avrupa Hunları'na ait arkeolojik buluntular.

European Hun archaeological sites and finds in the Carpathian Mountains.

de göçler ve savaşlar sonucunda yavaş yavaş güneye indiklerini, V. yüzyıl başında Karpat havzasına ve Pannonia'ya gelerek buraları istilâ ettiklerini görüyoruz. Bütün bu bölgelerde Hunlara ait plakalar, çeşitli tekniklerde işlenmiş madenî eserler, ok uçları, yaylar ve kılıçlar gibi arkeolojik nesneler ortaya çıkarılmıştır.

Segedın-Nagyszeksos altın buluntuları en mühim eserlerdendir. Bu buluntular ziynet eşyaları, levhalar ve kaplardan oluşmaktadır.

Hunlara ait en ilginç buluntular bronz döküm kurban kazanları gösterilebilir. Bu kazanların en büyüğü Törtel'de daha küçük olan ikisi ise Transdanubia'da ve Varpalota civarında bulunmuştur.

Hun devrine ait başka buluntular da arkeolojik kazılar neticesinde ele geçmiştir. Bu buluntulardan metal plakalarla kaplanmış eyerlerin Hunlarla beraber Avrupa'ya geldiği anlaşılmaktadır.

V. yüzyıla ait Csongrad mezarlarından kılıç ve mızrak gibi silâhlar çıkmıştır. Bunlarla birlikte demirci aletleri de bulunmuştur. Ayrıca kadın mezarlarından aynalar, fibulalar, boncuklar çıkarılmıştır. Antik dünyada mücevherlerde kullanılmış olan ağustos böceği kabuğu, rütbe veya sosyal tabaka ayırımını sağlayan fibulalarda yer alır.

Göçler devrinin Karpat havzasındaki keramikleri pek orijinal değildir. Bu keramikler geç Roma formlarını tekrarlar.

As Turkish control became established however and peace was restored, agriculture once again recovered.

Despite frequently coming to blows with Byzantium after settling in the Balkans and Central Europe, the Huns nevertheless attached much importance to trade with the Byzantines, purchasing from them such goods as they needed in exchange for things such as furs, leather, meat and dairy products, that were in demand by the other side.

The importance that the Huns gave to trade is made evident in the tribute treaties that they concluded with the Byzantines. Under the Peace of Margos, concluded in 434, trade between the two was to be conducted through border towns designated by the Huns. Complaints that Greek merchants were cheating the Huns were what led Atilla to launch a campaign against the Byzantines in which the Huns took such important Balkan strongholds as Belgrade and Nish. Under another treaty, that of Anatolios concluded in 447, all settlements within five days' journey of the Danube river were to be evacuated and trade henceforth was to be conducted exclusively through the city of Nish.

For centuries, Byzantium's supplies of salt and metals were obtained via Belgrade (Signidinum) and Nish. The Dneiper river was the main thoroughfare for trade between Byzantium and the Scandinavian countries though the Volga was also important. Trade from western Turkistan, Persia, China, and the Middle East also arrived by way of the Volga.

Art among the European Huns

Artistic and cultural artifacts belonging to the Turkish groups that migrated westward have been discovered at the Katta and Kenkol kurgans north of Samarkand. They show close affinities and similarities with examples of steppeland cultures.

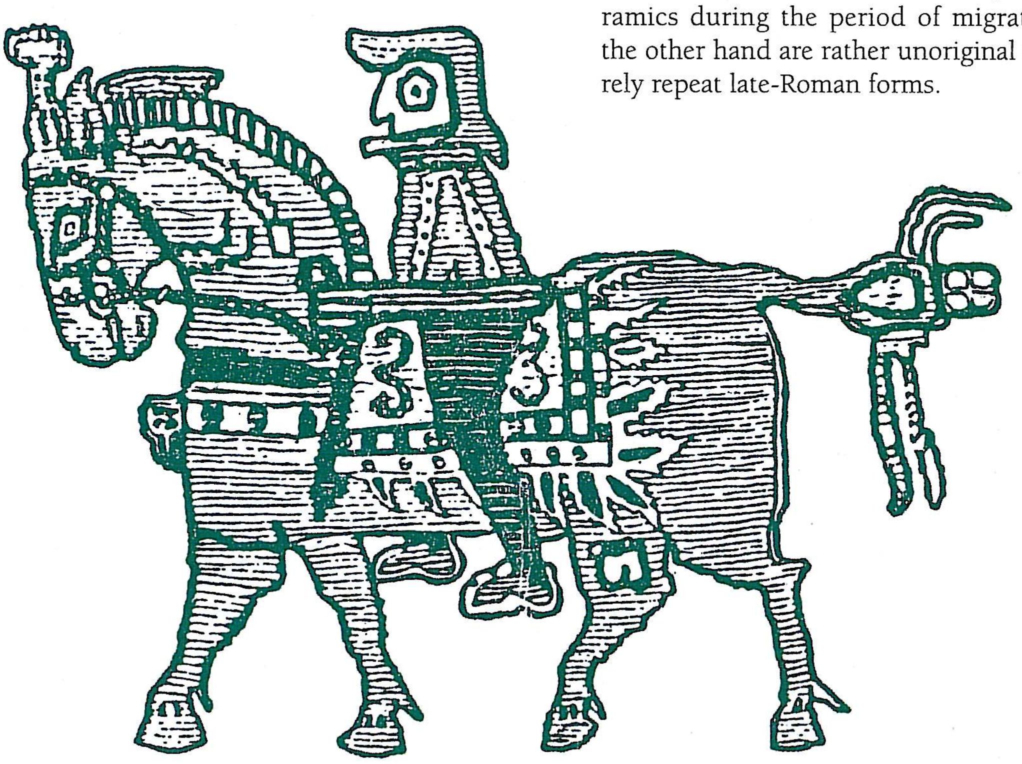
Objects discovered in the Şipovo and Çariçin kurgans provide evidence of the Huns' arrival in the Volga region as well as of a cultural and artistic synthesis that took place between the Huns and the indigenous (non-Hun) peoples. Finds from the lower Volga and Pokrovsk region are also evidence of artistic advancement.

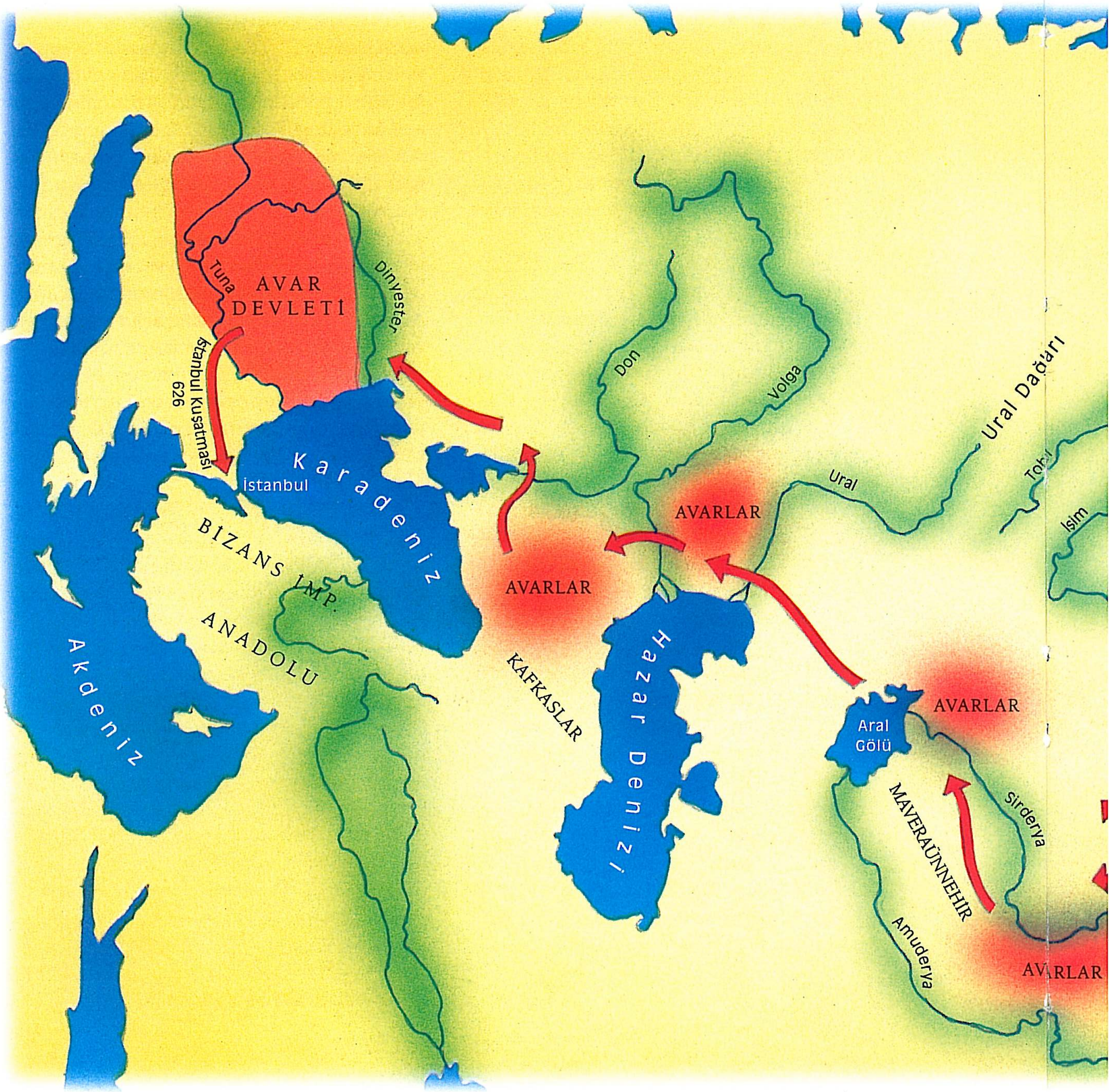
Later the Huns introduced their culture and art first into the Don catchment and then into the Dneiper valley.

Through additional migrations and conquests in 375-380, the Huns slowly began moving south. By the early 5th century we see them penetrating the Carpathian region and invading Pannonia. Archaeological investigations throughout the region have turned up numerous examples of evidence of the Huns' presence such as belt buckles and other metal objects worked in a variety of techniques, arrowheads, bows, and swords.

Among the most important of these finds is the trove of gold artifacts discovered at Segedin-Nagyszeksos consisting of jewelry, plaques, and vessels. Equally interesting and deserving of mention however are sacrificial cauldrons of cast bronze. The largest of these cauldrons discovered to date was found at Tortel. Two smaller ones have also been found in Transdanubia and Varpalota.

Archaeological excavations have turned up other finds as well. They have shown for example that the practice of covering saddles with metal plaques was introduced into Europe by the Huns. Along with the 5th-century weapons such as swords and spears that were discovered in the Csongrad graves were a number of blacksmith's tools. The graves of women frequently contain objects such as mirrors, brooches (fibulae), and beads. A surprising discovery is the presence of cicada carapaces attached to pins in these burials. They appear to have been used as an article of jewelry in this ancient world and were a symbol of rank or social level. Carpathian ceramics during the period of migrations on the other hand are rather unoriginal and merely repeat late-Roman forms.

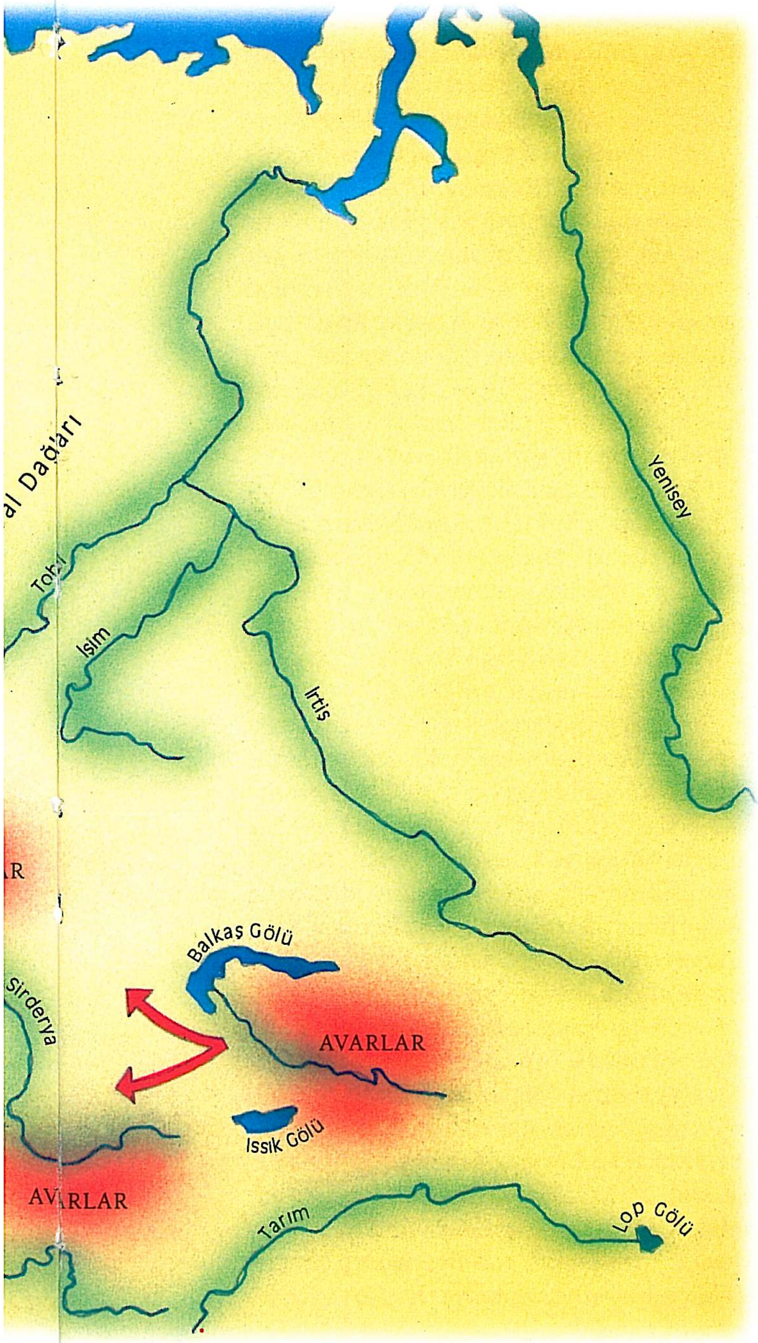

Avarlar

Gök-Türklerin Orta Asya'da bağımsızlığını kazanmasıyla 552'de yıkılan Juan-Juan Devleti'nden bir grubun batıya doğru kaçtığı, hattâ İstemi'nin bunları takip ettiği bilinmektedir. Bizans ve Slav kaynaklarında; Abar, Avar, Abari vb. gibi isimler verilen ve kendilerine Apar denilen boyun sadece idareci kısmının, Moğol olduğu veya Eftalit (Ak Hun)'lerle aynı soydan geldikleri ileri sürülmüştür. Devlet parçalandıktan sonra batı yönüne ilerleyen kısmının karşılaştığı Türk kütleleriyle kaynaştığı ve 557 yıllarında Sa-

The Avars

When the victorious Blue Turks won their independence in Central Asia, a group of the vanquished Juan-juans fled west and İstemi even pursued them for a time. In Byzantine and Slavic sources these people are referred to as "Abars", "Avars", "Abari" etc, reflecting the name (Apar) by which they referred to themselves. It has been asserted that only the leaders of this group were originally Mongols or Ephthalite (ie "White") Huns. The group moving westward after the military disaster in which their state was overthrown encoun-

Avarlar, yaşadıkları bölgeler ve yayılma sahaları.

The Avars: Territory and movements.

barları mağlup edip Bizans sınırı olan Azak kıyılarına geldikleri görülmektedir.

Kafkasya'ya gelerek İran bölgesindeki Alanları kendilerine bağlayan Avarlar 558 yılında Bizans'a elçiler göndererek, topraklarında yerleşmek için bir bölge talep ettiler. Ayrıca Bizans hududunu muhafaza altında tutmak ve bu hizmet karşılığında da bir miktar vergi almak isteğinde bulundular. O esnada Balkanlarda Ogurlarla uğraşan İmparator Jüstinianos teklifi kabul edip onlarla bir anlaşma yaptı. Bunun üzerine Avarlar, Karadeniz kıyısında ve Kafkasya'daki Sabarlar, Onogurlar ile Slav kabilesi olan Andları mağlûp

tered other Turkish groups with whom they merged. In 557 they defeated the Sabars and arrived at the shores of the Sea of Azov and the northern boundaries of the Byzantine empire.

Avars arriving by way of the Caucasus having subjugated the Iranian Alans dispatched envoys to Byzantium in 558 requesting the designation of an area in which they would be allowed to settle. They also declared that they were willing to guard the Byzantine marches in return for which service they wished to be paid a sum of money. Emperor Justinian, being somewhat preoccupied himself with the Ogurs in the Balkans, accepted the offer and concluded a treaty. Thereupon the Avars subdued the Sabars, On-ogurs, and Antes (a Slavic tribe) dwelling in the Caucasus and on the shores of the Black Sea and then expanded their borders as far as the lower Danube. The Turkish clans dwelling in the vast region between the Volga and Danube acknowledged Avar overlordship. Simultaneously advancing as far as the Carpathians, the Avars allied themselves with the Lombards west of the Danube and then subjected the Gepidae of eastern Hungary. When the Lombards subsequently migrated into northern Italy after 568, the Hungarian heartland fell to the Avars by default. From their Central European base, they established a powerful empire. After defeating the Franks in the west they turned their attentions to the Byzantines, subduing such important frontier citadels as Belgrade and Osijek.

It was during the reign of Bayan Hakan that the Avars attained the pinnacle of their might. For the first time, all of Hungary and the neighboring Slavic territories were under a unitary political authority. Bayan Hakan transferred the capital of his domains to a strategically important location between the Danube and Tisza rivers and subsequently expanded his territories from the Dneiper to the Elbe and from the Adriatic to the North Sea. Taking advantage of the disturbances attending upon the death of Justinian in 565, the Avars were bought off with vast sums of money by the Byzantines but nevertheless besieged and captured strongholds all around the Black Sea and relocated their captives to the territories that the Byzantines had evacuated. Pressing their raids into Thrace and Macedonia, the Avars reached the gates of Thessalonica and besieged the city. The siege was lifted however when Byzantine forces returning from Persia launched a counte-

ederek, sınırlarını Aşağı Tuna'ya kadar genişlettiler. Volga ile Tuna arasındaki çok geniş bölgede yaşayan Türk boyları da Avarların hâkimiyetini tanıdılar. Aynı zamanda Karpatlara kadar ilerleyen Avarlar, Tuna'nın batısında bulunan Longobardlarla anlaşıp Doğu Macaristan'daki Gepidleri de itaat altına aldılar. 568'den itibaren Longobardların Kuzey İtalya'ya göçmeleriyle Macaristan toprakları Avarlara kaldı. Bu suretle Avarlar, imparatorluklarını Orta Avrupa'da iyice güçlendirmiş oldular(568). Batıda Frankları yendikten sonra güneyde bugünkü Belgrad ve Eszek gibi Bizans'ın önemli sınır şehir kalelerini de hakimiyetleri altına aldılar.

Avarların en güçlü devirleri Bayan Hakan zamanına rastlar ki, Macaristan ve civardaki Slavlar tarihte ilk defa tek bir siyasî iktidarın hâkimiyeti altına girdiler. Bayan Hakan devlet merkezini Tuna ile Tisa nehirleri arasındaki stratejik olarak önemli mevkie naklederken İmparatorluğun sınırları da Dinyeper'den Elbe'ye; Adriyatik'ten Kuzey Denizi sahillerine kadar genişledi. 565 yılında Bizans imparatoru Jüstinianos'un ölümünden sonra karışıklıklardan faydalanan Avarlar Bizans'tan büyük paralar aldıkları gibi Karadeniz kıyısındaki kaleleri de muhasara ederek bölgeden topladıkları esirleri Roma İmparatorluğu'nun boş olan arazilerine yerleştirdiler. Trakya ve Makedonya'daki akınlarına hız veren Avarlar Selânik kapılarına dayanıp şehri kuşattılar. Fakat İran harplerinden dönen Bizans orduları Avarlara karşı hücuma geçince geri çekilmek zorunda kaldılar. Hatta Tisa nehrine kadar takibe uğrayan Avarların imdadına Bizans ordusunda patlak veren Fokas isyanı (602) yetişti. Avarlar 616 yılına kadar Bizans'a karşı Longobardlarla birlikte hareket

Avar devri madeni süslemelerinden.

Avar-period metalwork

rattack against the Avars and forced them to withdraw. Indeed they were pursued as far as the Tisza and were saved only by a mutiny (in 602) in which dissatisfied elements of the army led by a centurion name Phocas marched against the capital. Until about 616 the Avars collaborated with the Lombards against the Byzantines but thereafter began themselves staging raids with greater and greater frequency into Italy against their erstwhile allies. Taking advantage of weak rulers in Constantinople they joined the Slavs in mounting raids into Dalmatia and central Greece down into the Peloponnese. Unable to withstand the combined might of Avar, Slav, and Turkish Bulgar in Thrace, the Byzantine emperor Heraclius again resorted to buying off the empire's enemies. In return for an enormous sum of money he was able to secure a peace and obtain respite for Thessalonica in 619.

The Byzantines were again put to the test in 626 when the Avars colluded with the Sassanid Persians and besieged their capital city. The Persians by this time had already gained control of Palestine, Syria, and the surrounding regions. Heraclius returned hastily from the eastern Black Sea where he had been trying to enlist the help of the Khazars. In the meantime, the Persians had managed to traverse Anatolia and reach the Bosphorus while, from the opposite direction, an Avar army reinforced with Bulgar and Slav units had passed through the Balkans and Thrace and arrayed themselves outside the walls of Constantinople. Caught seemingly helplessly in what should have been an inescapable vise, the Byzantines nevertheless managed to suborn the Slavs under the command of the Avars and inspired them to rise up in rebellion for the first time. In any case the besiegers lacked the naval forces necessary to sustain an effective siege and so were forced to retreat empty-handed. Having narrowly escaped disaster, the Byzantines declared the day a holiday that they were to commemorate for centuries to come as their day of deliverance.

More important however was the loss of prestige that the Avars suffered because of this failure. In its wake they found themselves threatened first by the Alpine and Dalmatian Slavs and then, in 630, by their hitherto faithful allies the Turkish Bulgars. The defections put the Avars in a difficult position that was exacerbated by the untimely death of the Avar khagan and ensuing claims,

etmelerine rağmen, bu tarihten sonra İtalya'ya da akınlardan geri durmadılar. Ayrıca, Bizans'taki iktidar zayıflığını fırsat bilip Slavlarla birlikte Dalmaçya, Orta Yunanistan ve Peloponnes'e kadar akınlar yaptılar. Bizans imparatoru Herakleios (610-641), Avar, Slav ve Türk Bulgarlardan meydana gelen kuvvetler karşısında Trakya'da tutunamayınca büyük paralar karşılığında barışı temin ederek Selanik'i kurtardı(619).

626 yılında Sasanilerle anlaşmalı olarak gerçekleştirilen İstanbul kuşatmasında Bizans çok zor anlar yaşadı. Çünkü, daha önce İranlılar Filistin, Suriye ve civarlarını ele geçirmişlerdi. Bizans İmparatoru Herekleios ise, Hazarlardan yardım talebinde bulunmak için Doğu Karadeniz bölgesinde iken, İran ordusu Anadolu'dan geçip Boğaziçi'ne kadar ulaştı. Diğer taraftan Bulgar ve Slav birlikleriyle takviyeli Avar ordusu da Balkanlar ve Trakya'dan geçerek Bizans surları önüne geldi. İki ateş arasında kalan Bizans, çaresizlik ve ümitsizlik içindeyken Avarların emrindeki Slavlar Bizans'ın kışkırtma siyasetiyle onlara karşı ilk defa isyan etti. Donanmanın da olmayışı sebebiyle muhasaradan bir netice alınamadan geri dönüldü. Tehlikeyi ucuz atlatan Bizans'ta o gün, Bayram ilân edildi ve yüzyıllarca kurtuluş günü olarak kutlandı. Bu Avarların nüfûz kaybetmelerine sebep oldu. Nitekim, Alpler ile Dalmaçya'daki Slavların, 630 yılında da güvenilir müttefikleri Türk Bulgarların isyanları Avarları zor durumda bıraktı. Bunlara bir de Avar kağanının zamansız ölümü eklenince işler iyice karıştı. Bulgarların, hakanlık makamı üzerinde hak iddia etmeleri gibi devlet için hiç de hoş olmayan durumlar ortaya çıktı. Neticede isyan bastırıldı ama Onogur Bulgarları bağımsızlıklarını ilân ederek Dinyester ırmağının doğu kısımlarını ele geçirdiler. Tuna Sava bölgesi ile Kuzey kısımları da Slavlarda kalınca Orta Macaristan topraklarına sıkışıp kalan Avarlar her geçen gün daha da zayıfladılar. 791 yılından itibaren yaklaşık on beş yıl Frank imparatoru Büyük Charles'ın din savaşlarına direnen devlet 805'te parçalanarak dağıldı ve kısa zamanda Hristiyanlaşıp, dillerini de kaybederek kalabalık kitleler içerisinde eridi.

put forth by the Bulgars, of their right to assume the khaganate. Although the insurrection was suppressed, the On-ogur Bulgars renounced their allegiance and seized the eastern reaches of the Dneister river. With the region of the Sava (a tributary of the Danube) under Slavic control, the Avars found themselves with no freedom of movement beyond their holdings in central Hungary resulting in a steady erosion of their power. The Avars nevertheless were able to withstand the crusade launched against them by Charles the Great in 791 for nearly fifteen years, not succumbing at last until 805. The defeat was complete however. What was left of the Avar dominions were broken up and the Avars themselves were Christianized. Forgetting even their own language, they were absorbed by their more populous neighbors.

The culture of the Avars

Early Avar burials were accompanied by rich funeral offerings of gold. Because of this, hardly any tombs and graves from this period have avoided despoliation. A few late-period graves have been discovered intact however and the finds indicate that Avar burial customs had close affinities with those of Central Asian Turks. Indeed, some of the garments, belts, armor, and weapons buried with Avar nobles are of Asian origin. About twenty thousand Avar burials have been investigated in Hungary so far. Most of the finds are now in the Hungarian National Museum. They consist mostly of cast and beaten metal objects and harnesses and trappings decorated with hunting scenes and figures of animals engaged in combat.

The most renowned of the Avar leaders was Bayan, who became khagan in 562. The khagan of the Avars had great powers and their government was much stricter than that of the European Huns. The state organization was divided into local regions. A people originally from the steppes, the Avar army consisted of armored horsemen and archers. The groups that joined the Avars later were generally settled amongst the peoples dwelling in border regions though there was a general and rapid transition from nomadic to settled

Avar Kültürü

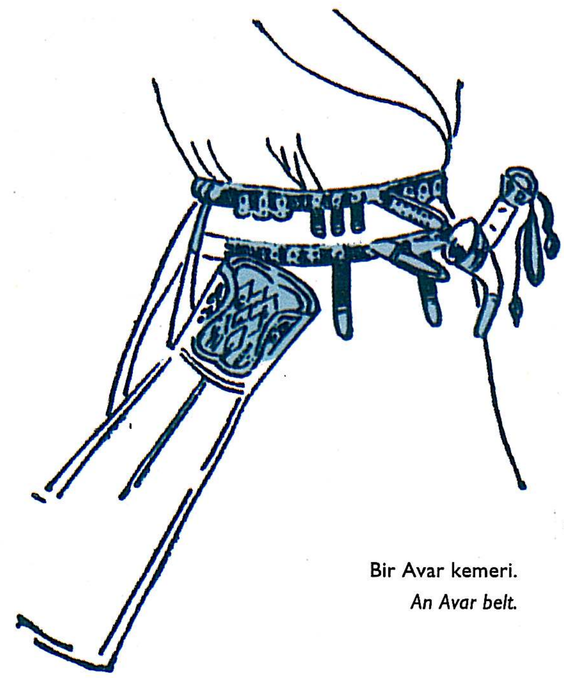
İlk Avar devrinin altın eşya ile dolu olan mezarları soyulmuş olmasına rağmen, son devrelere ait mezarlardan bazıları sağlam olarak kalabilmiştir. Avarların defin âdetlerinde rastlanan eşya Orta Asya Türk adetlerine benzemektedir. Nitekim, Avar ileri gelenlerinin elbiseleri, kemerleri, zırhları ve kılıçları da Asya menşelidir. Günümüze kadar Macaristan'da yaklaşık 20000 kadar Avar mezarı incelenmiştir. Mezarlarda ağır dökme eşya ile at takımları üzerine işlenmiş hayvan mücadele figürleri yer almaktadır. Buluntuların birçoğu bugün Macaristan Millî Müzesi'nde sergilenmektedir.

Avarların en meşhur devlet adamı 562'den itibaren hakanlık makamında görülen Bayan'dır. Hakanın selâhiyeti çok fazla idi. Avrupa Hunlarına kıyasla daha katı bir idareleri vardı. Devlet teşkilâtı mahallî idarî bölgelere ayrılmıştı. Bozkır halkı olan Avarların ordularını zırhlı süvari, okçu birlikleri teşkil ediyordu. Kendilerine sonradan katılan grupları, genellikle hudut boylarına yerleştirirlerdi. Zaten 602'den itibaren de yerleşik hayata geçmeye hız vermişlerdi. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Avarların son dönemlerinde, devletin başında yine hakan unvanı taşıyan birisi bulunurdu. Hakanın hanımı (Hatun)'nın da devlet idaresinde önemli bir yeri vardı. Hakandan sonra en önemli makam ise, Yugurrus idi. Devletin batı kısmının başında Tudun, güney bölgesinin başında Tarkan bulunmaktaydı.

Avarlarda Sanat

Avar sanatında eski "Hayvan Üslûbu"nun devamı olmak üzere, hayvan tezyinatının yaygın olduğunu görüyoruz. Bunun yanında sanat eserlerinde palmet ve lotus motifli bitki süslemeleride bulunmaktadır.

Hunlarda olduğu gibi, çeşitli şekillerde işlenen madeni eserler (mızrak uçları, demir üzengiler, madenî koşum takımı plakaları, kemer plakaları, metal elbise süsleri, zincirle boyuna takılan pramit veya yuvarlak biçimli gerdanlıklar, altın veya gümüş mücevherler, bilezikler, gümüş kaplar vb.) yanında, Avarlarda kemik işi sanat eserlerinin ve keramiklerin de çok yaygın olduğunu görüyoruz. Her madde ve malzeme ile yapılmış bu sanat eserleri özellikle Güney Macaristan'da yapılan kazılarla ele geçmiş olup, Macar sanat tarihçileri ve arkeologlar tarafından değerlendirilmiştir.

Bir Avar kemeri.
An Avar belt.

existence after 602 in any case. On the basis of available evidence, there was still a khagan of the Avars even during the latest period. The next-ranking member of state after the khagan (and his wife, the hatun) was called "yugurrus". There was also a "tudun", who was in charge of the western part of the Avar dominions, and a "tarkan" who was in charge of the east.

Avar art

Avar art is a continuation of the so-called "animal style" that is of ancient origin in the Asian steppes. In addition to this however, a floral style incorporating the palmetto and lotus motifs is also to be found in decorations.

As was the case with the Huns, Avar metal objects consisted of spearheads, iron stirrups, horse fittings and trappings, belt plaques, metal brads and studs, necklaces and chokers, gold and silver jewelry, bracelets, and silver vessels. In addition, the Avars were also skilled workers in bone and produced a wide variety of ceramics. Southern Hungary has proven to be a particularly rich source of such finds with the result that Hungarian archaeologists and art historians are the world's recognized authorities on the subject of Avar art.

The horse fittings and trappings, burial gifts, garments, metalwork, and jewelry of the Avars are all characteristic of steppe art and are decorated with mythological scenes

Avar sanat eserlerinden olan ve Bozkır sanatı kapsamına giren at koşum takımları, mezar eşyaları, elbiseler, madenî eserler ve kuyumculuk işlerinde çeşitli mitolojik sahneler, insan ve hayvan (grifon, ejderha, köpek, balık vb.) figürleri, av sahneleri, hayvan mücadele sahneleri ve av büyüsü ile ilgili tasvirler görülmektedir. Zaman zaman Yugoslavya'da Mokrin köyü civarında bulunan bir kemik kap üzerindeki dünya ağacı tasvirinde olduğu gibi, Orta ve İç Asya'nın başka sanat konularının da buralarda devam ettiğini görüyoruz.

IX. yüzyılda Avar devletinin çöküşünden sonra Avar kuyumculuk işleri etkisini devam ettirmiştir.

Aynı şey kısmen Avarların kullandığı "Yurt" tipi çadırlar ve ahşap evler için de söylenebilir.

and with human and animal figures. The animals are sometimes real (dogs, fish) and sometimes imaginary (dragons, gryphons). Hunting scenes, scenes of animals engaged in combat, and representations of hunting magic are frequent. Themes typical of the art of Central and Inner Asia, such as the tree of life decorating a vessel carved from bone that was found near the village of Mokrin in Yugoslavia, also appear to have been perpetuated among the Avars.

Even after the Avars disappeared from history as a distinct group, their influence on local jewelry-making styles persisted. The same may also be said with respect to the yurt-style tents and wooden dwellings in which they lived.

Avar'ların Avrupa'ya Tesirleri

Avarların iki yüzyıldan fazla olan hâkimiyetleri Avrupa tarihi bakımından birkaç yönden mühimdir:
a) Slav kavimleri Türk idaresinde uzun zaman yaşayarak Türk devlet ve askerî teşkilâtının tesiriyle "kabile hayatı" basamağından "devlet olma" basamağına yükselme imkânını bulmuşlardır.
b) Türklerle diğer Germen grupları karışmışlar ve bu münasebetle dostluklar da artmıştır.
c) Avrupa'ya üzengiyi ilk defa Avarlar tanıtmışlardır.
d) Macar, Bulgar ve Hırvatlara bazı unvan ve isimler de geçmiştir (meselâ, Ban veya Pan, Bağan, Mengen gibi).

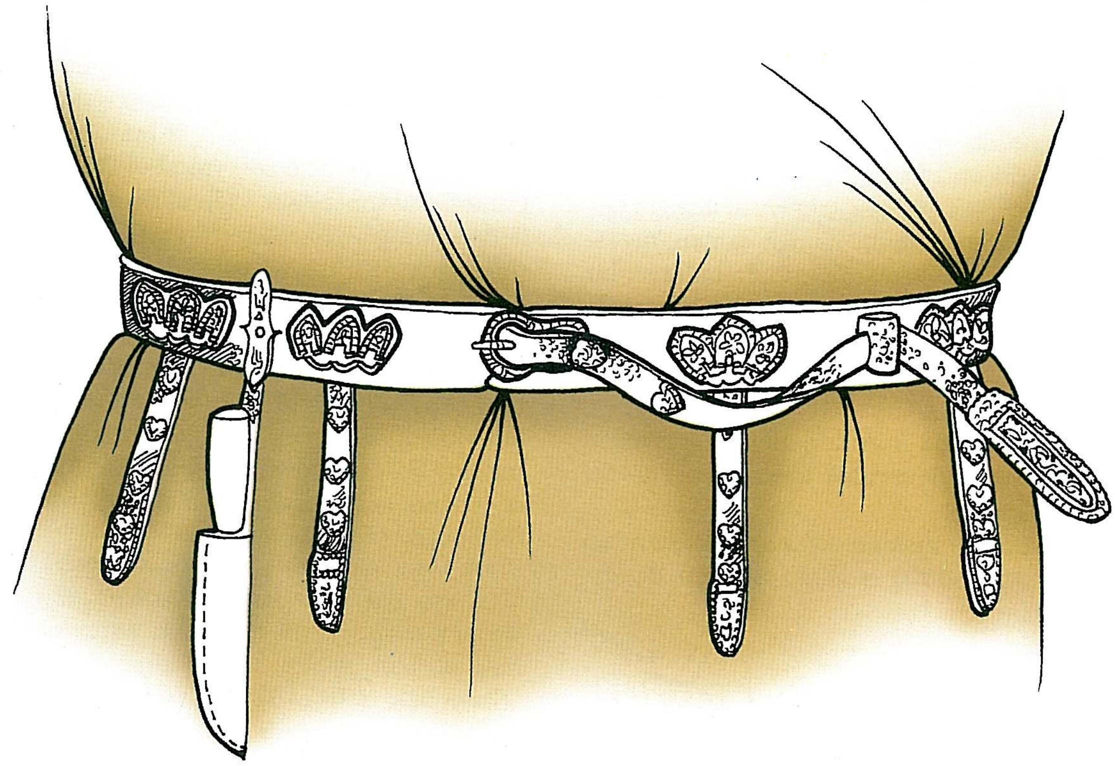
The impact of the Avars on Europe

As a result of more than two centuries of rule, the Avars were to influence the subsequent course of European history in many ways of which the following are just four.

- *As a result of their living under Turkish rule, Slavic tribes became familiar with Turkish governmental and military traditions and organizations that were to shape the formation of their own political institutions when they made the transition to civilization.*
- *The intermarriage of Germanic groups with Turkish ones laid the foundations for future links between the two.*
- *The Avars introduced the stirrup into Europe.*
- *Avar names and titles (such as "ban", "pan", "baghan", and "mengen") were adopted by the Magyars, Bulgars, and Croats.*

Avar devri arkeolojik kazıları üzerinde en fazla çalışan Macar âlimleri Gyula Laszlo ve A. Kiss'dir. Laszlo' tarafından buluntular,
1- Bitki figürlü Avar devri (568'den itibaren),
2- Hayvan figürlü Avar devri (670'den itibaren),
3- Hurma dalı şeklinde bitki figürlü Avar devri (Arpad zamanı),
4- Armalı taş oyma hayvan figürlü devir (Arpad zamanı) diye, buluntular sınıflandırılmakta ve 670'ten sonraki stil değişikliğinde ise Avar hâkimiyetindeki Macarların rolü olduğu da belirtilmektedir.

According to Gyula Laszlo and A. Kiss, two Hungarians who have been most involved in archaeological excavations of the Avar period, burial finds can be classified in four stages:
1. The floral phase (beginning in 568)
2. The animal-figure phase (beginning in 670)
3. The date-palm phase (reign of Arpad)
4. The armorial stone-carved animal-figure phase (reign of Arpad)
The Magyars over whom the Avars ruled are believed to have had a role in the stylistic change taking place after 670.

Madenden plakalarla süslenmiş çift kuşatılmış, sarkıntılı bir Avar kemeri.

Avar belt decorated with metal plaques an pendants.

Gök-Türk balballarında da karşımıza çıkan kemer Türk toplumunun vazgeçilmez bir unsurudur. Balballarn bellerinde kemerlerinden çeşitli sarkıtlar ve kama ile birlikte bazı aletler görülmektedir. Bozkır kültürünün yayıldığı Türk toplumu hayvan üslubu çevresinde Şamanizmle alakalı olarak figürlerle de süslenmiş sarkıntılı kemer geleneği hangi dine mensup olursa olsun Türk toplumunda karşımıza çıkmaktadır. Avarların rütbe belirten ve kuşananın hangi boya veya gruba aidiyetini bildiren çift kuşanılmış sarkıntılı kemerleri, rütbe yada grup belirtmese de Uygurlar'da da karşımıza çıkmaktadır. Türk toplumunda gerek Selçuklu gerekse Osmanlılara kadar uzanan kemer kuşanmalar, ahilerin kuşak bağlama veya Osmanlı sultanlarının kılıç bağlama törenleri bu eski geleneğin bir uzantısıdır. Bugün toplumlarda şıklığın sembolü olan kemer Avrupa'ya pantolon ve gömlekle birlikte Türkler tarafından tanıtılmıştır.

The belts that appear on Blue-Turk funerary statuary are an invariable element of every Turkish society. Pendants, daggers, and other implements hang from the belts carved on these statues. No matter what religion a Turkish group may adhere to, one still finds among them similar belts decorated with Shamanistic figures typical of the "Animal Style" of the Steppe cultures. Among the Avars, double belts with pendants were symbols of rank and identified the wearer's tribal or group membership. Similar belts appear among the Uighurs even though such identifying functions may have been lost. Such belts appear among the Seljuks and Ottomans as well. Ceremonies in which belts were formally bestowed, the Akhi ceremony of binding a sash, and the Ottoman ceremony of a new sultan's girding a sword are all holdovers of a very ancient traditions. The use of belts and the wearing of trousers and shirts were introduced into Europe by Turkish horsemen.

Sabarlar

Batı Sibirya ile Kafkasların kuzey bölgeleri arasında tarihî rol oynadıkları bilinen Sabarlar; Bizans tarihlerinde Sabar, Sabir, Savir; Ermeni, Süryani ve İslâm kaynaklarında ise; Savir, Sabir, Sibir olarak geçmektedir. Sabarların Slav, Moğol veya Fin-Ogur soyundan geldiklerine dair iddialar ortaya atılmıştır. Fakat yapılan araştırmalar ile tarih, dil ve kültürleri incelendiğinde Türk soyundan geldikleri anlaşılmıştır. Filologlar tarafından Sabar kelimesi Sab + ar = Sap-ar şeklinde izah edilmiştir ki, sapan, yol değiştiren, serbest olan manalarına gelmektedir. İsimlerinin anlamı Türkçe olan Sabarlara ait bilinen şahıs adları da Türkçe'dir(Balak, İliger, Boarık gibi).

Onların asıl yurtları hakkındaki ilk bilgiler Tanrı Dağlarının batısı ile İli nehri arasındaki sahada yaşadıkları üzerinedir. Önceleri muhtemelen Asya Hun İmparatorluğu'na bağlı bir topluluk idiler. V. yüzyıl Bizans tarihçisi Priskos'un verdiği bilgiye göre, isimleri ilk defa Batı Sibirya'ya göç eden kavimler arasında geçmektedir. Buna göre, doğudan gelen Avarlar karşısında tutunamayan Sabarlar, batıya yönelmişler ve Altay dağları ile Ural arasındaki düzlüklerde yaşayan Ogur Türklerini yurtlarından çıkararak, Tobol-Işim ırmakları çevresine yerleşmişlerdir.

VI. yüzyıl başlarında Doğu Avrupa'da görünüp bölgedeki Bulgar gruplarını hâkimiyetleri altına alarak İtil-Don nehirleri arasında ve Kuban nehrine kadar olan sahaya yayılmışlardır. Böylece Bizans ve Sasanî İmparatorluklarına da hudut olan Sabarların tarihî ehemmiyetleri artmıştır. Bu esnada Bizans ile savaşları devam eden İranlıların safında yer alan Sabarlar, Bizanslıları, meşhur hakanları Balak'ın idaresinde mağlup ederek Ermenistan bölgesine akınlar tertip etmişler. Anadolu'ya girerek Kayseri, Ankara, Konya havalisine kadar ilerlemişlerdir.

Sonraki yıllarda menfaatleri ve devrin şartları icabı kâh Bizans'ın kâh İran'ın yanında yer almışlardır. Nitekim Bizans imparatoru Justinianos I (527-565) kıymetli hediyeler karşılığında Balak'tan sonra devletin başına geçen hanımı Boarık'la anlaşarak onları kendi saflarına çekmesini bilmiştir. Bunun neticesinde bir müddet Bizans ile müttefik kalan Sabarlar, Sasanîlerle yaptıkları savaşlarda (bilhassa Şehinşah Anuşirvan (531-579) karşısında) hayli kayıplar vererek eski kudretlerini kaybettiler. Bununla birlikte Sabarların,

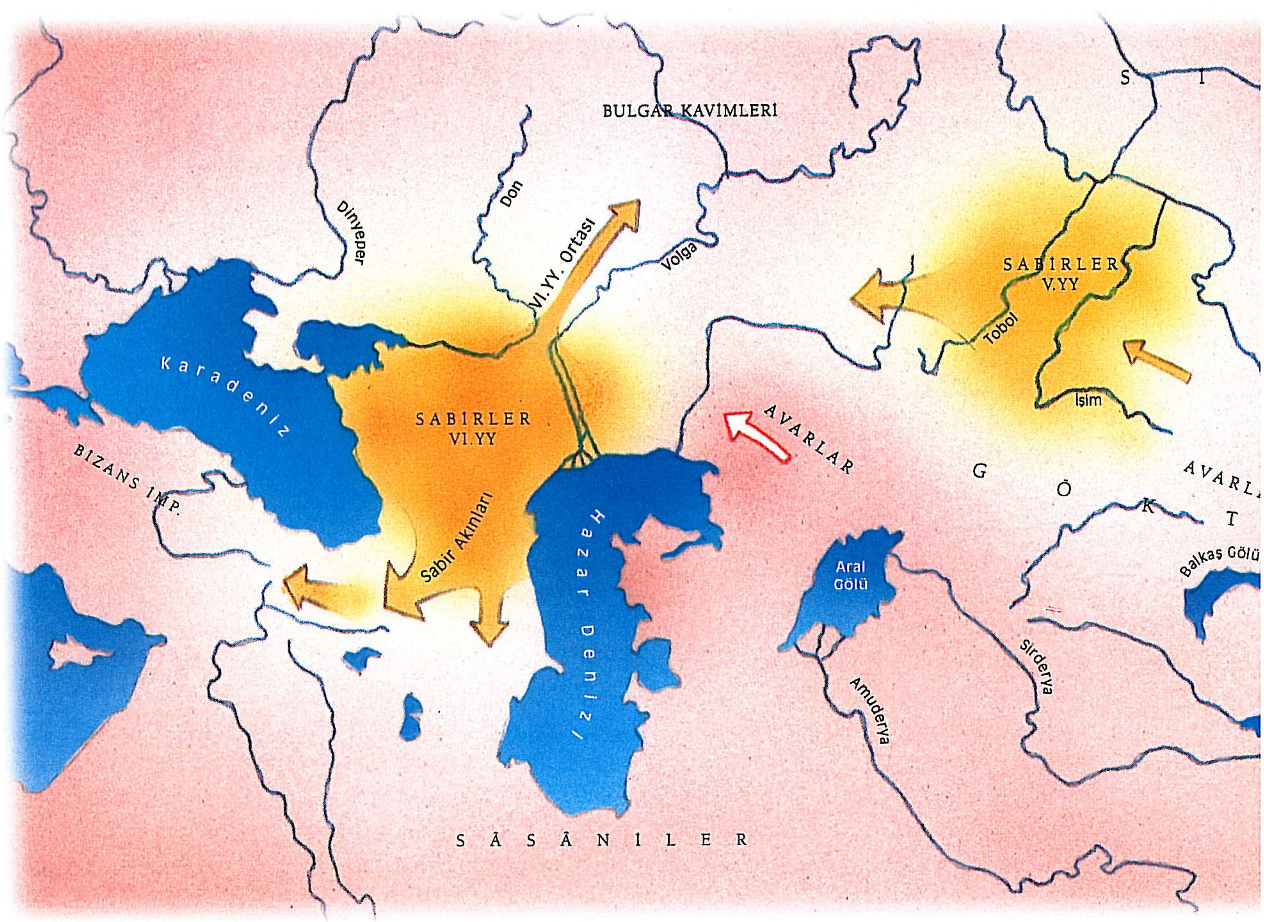
The Sabars

The Sabars played an important role in the histories of western Siberia and the northern reaches of the Caucasus. They are referred to in Byzantine sources as "Sabar", "Sabir", and "Savir"; and in Armenian, Syriac, and Islamic sources as "Savir", "Sabir", and "Sibir". It was originally thought that the Sabars were of Slavic, Mongolian, or Finno-Ugrian but a more detailed study of their history, language, and culture makes it clear that they were in fact a Turkish people. Some philologists have derived the name "Sabar" from "sab + ar" (in modern Turkish "sapar") meaning "one who turns aside", "one whose path is different", and "free". The personal names by which some Sabars are identified (such as "Balak", "İliger", and "Boarık") are also Turkish.

Their original home appears to have been the region between the western slopes of the Tien Shan mountains and the Ili river. It is likely that they were originally owed allegiance to the Asian Huns. According to Priskos, a 5th century Byzantine historian, their name is first mentioned among the tribes who migrated into western Siberia. This suggests that the Sabars were unable to withstand the pressure of the Avars coming from further east and began moving westward. In the process they displaced the Ogur Turks, who were then dwelling in the plains between the Altai and Ural mountains, and settled in the vicinity of the Tobol and Ishim rivers.

In the early 6th century, the Sabars make an appearance in eastern Europe where they subjugate the local Bulgar groups and then spread out over a wide area between the Volga and Don rivers and as far as the Kuban. This put them in contact with both the Byzantine and Sassanid empires and thus increased their historical importance for the Sabars generally sided with the Persians in their wars with the Greeks. Under the leadership of one of their khagans, Balak, the Sabars defeated the Byzantines after which they staged raids first into Armenia and then into Anatolia advancing as far west as Kayseri, Ankara, and Konya.

In the years that followed however the Sabars played both ends against the middle, siding now with the Greeks, now with the Persians as their interests seemed to dictate. Justinian I (527-565) for example concluded a treaty with Boarık (who succeeded her

Sabirler, yaşadıkları bölgeler ve yayılma sahaları.

The Sabars: Territory and movements.

İranlılar ile Bizanslıların o güne kadar bilmedikleri savaş tekniği ve gücüne sahip olduklarını, VI. yüzyıl Bizans tarihçisi Prokopios hayranlık verici ifadelerle anlatmaktadır.

557 yılında Avarların çok sert hücumuna maruz kalan Sabarlar dağıldılar. Hâkim oldukları bölge Gök-Türklerin batı kanadının kontrolüne geçti

Güney Kafkasya'daki yurtları da Bizanslıların kontrolüne girdi (576). Daha sonraları bölgede dağınık bir vaziyette yaşayan Sabarlar, VII. yüzyılın ortalarında Hazar devletinin kuruluşunda yer aldılar. Nitekim Hazar toplulukları arasında önemli bir yer tutan Belencer ve Semender Boyu Sabarlara dayanmaktadır.

Sabar Kültürü

Sabarlardan geriye kalan tarihî hatıraların başında hiç şüphesiz bu gün geniş bir coğrafyaya verilen Sibirya adı gelmektedir. XVI. yüzyılda kurulan Sibir Hanlığı ve Hanlığın başşehri olan Sibir kelimeleri de dikkat çekmektedir. XIX. yüzyılda Batı Sibirya'da yapılan araştırmalar, bölgede yaşayan Vogul, Ostiyak ve İrtiş Tatarları arasında, üstün kültürleri ile Sabarlardan, çok uzun asırlar sonra bile izler

husband Balak as ruler of the Sabars) in which precious gifts were also presented and for a while thereafter the Sabars became the allies of the Byzantines. In their wars with the Sassanid empire in the years between 531-and 579, the Sabars suffered heavy losses, especially at the hands of King Anushirvan. Although their strength was much reduced by these struggles, the 6th century Byzantine historian Procopius still expresses his amazement at the military might and prowess of the Sabars and their familiarity with techniques and tactics hitherto unknown to both the Greeks and the Persians.

In 557 the Sabars were overwhelmed by superior Avar forces and were dispersed. With this, their territories passed into the hands of the western branch of the Blue Turks while their homeland in the south Caucasus eventually came under Byzantine control (567). Although living in widely-scattered groups, the Sabars nevertheless managed to retain a distinct and we find them playing a role in the formation of the Khazar khanate around the middle of the 8th century. Both the Balanjar and Samandar clans, two important Khazar groups, traced their roots back to the Sabars.

The culture of the Sabars

The name of the Sabars survives today in "Siberia", the name given to the vast region stretching from the Ural Mountains to the Pacific Ocean. It is interesting also that the Sibir khanate founded in the 16th century also took this name as did its chief town of Sibir. Researchers in the 19th century discovered that the cultures of the Vogul, Ostiyak, and Irtysh Tatars of western Siberia were heavily laced with Sabar influences, especially in the form of folk tales and epic poems, and that these people considered the Sabars to be their ancestors. Among the Ob, Tura, and Irtysh tribes, personal and place names in the form of "Saber", "Saper", "Savri", and "Sibir" were common and there were even composite personal names such as "Ay-Sabar" ("Moon-Sabar") and "Kün-Sabar" ("Be thou Sabar").

bulunduğunu göstermektedir. Halk masallarında, kahramanlık hikâyelerinde Sabarlar geniş yer tutmakta ve ata olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Ob, Tura, İrtiş boylarında Saber, Saper, Savri, Sıbır şeklinde yer ve kale adları yaygındır. Hattâ Ay-Sabar, Kün-Sabar gibi şahıs isimleri de vardır.

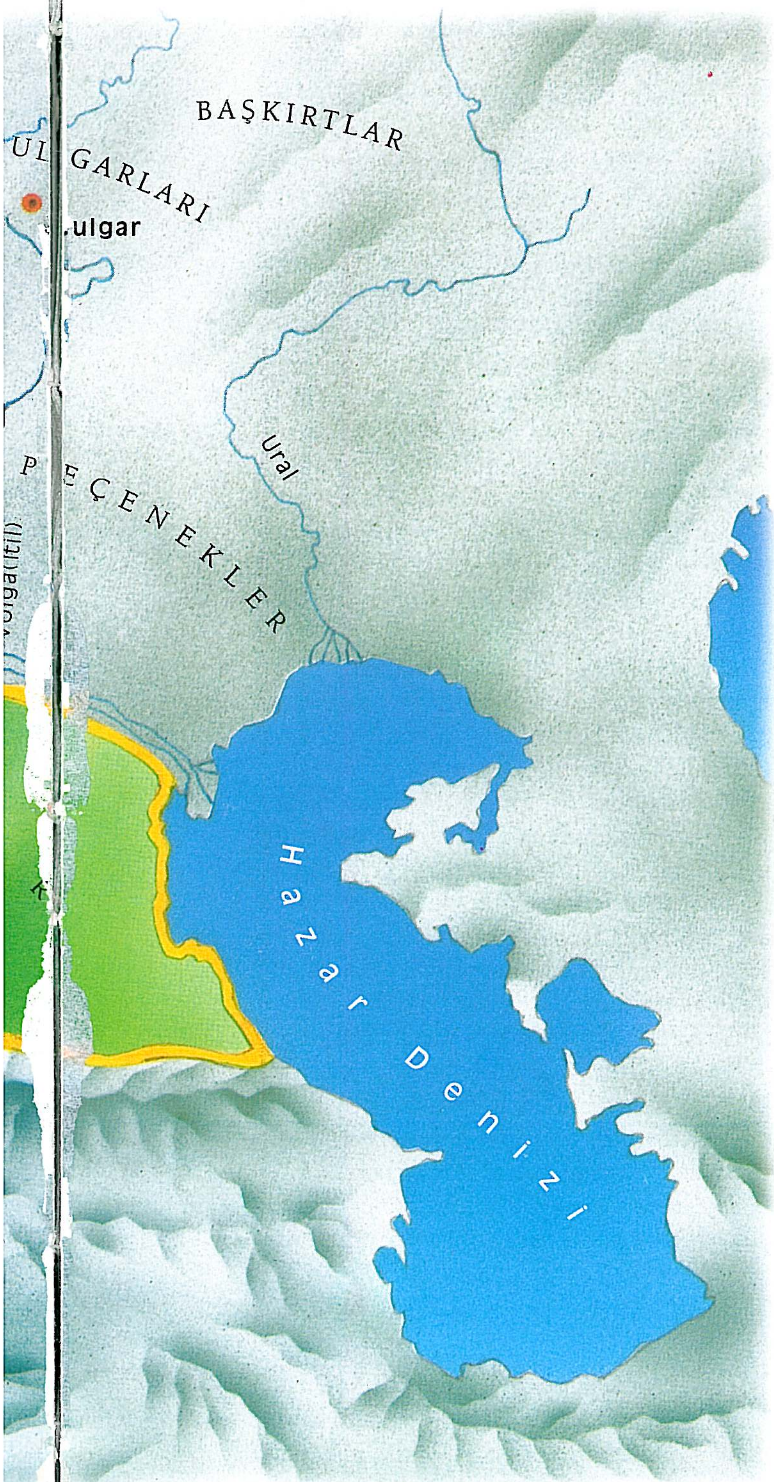

Hazarlar

Doğu Avrupa'da ilk defa muntazam devlet kuran Türk topluluğu Hazarlardır. Sabarların yaşadığı sahada Sabar ismi yerine birdenbire ortaya Hazar isminin çıkması, Sabarlar ile Hazarlar arasında bağlantı olduğunu göstermektedir. Hazar kelimesi, Sabar gibi, serbest dolaşan, gezen manasına gelmektedir. Hazar Hakanlığı topraklarında birçok Türk grupları

The Khazars

The Khazars were the first Turkish group to establish a coherent state in the accepted meaning of that word in eastern Europe. The fact that name Khazar appeared suddenly and replaced that of the Sabars everywhere the latter group dwelled is an indication that there must have been some sort of connection between the two peoples. Like "sabar",

IX.Yüzyıl başlarında Doğu Avrupa ve Hazarlar.

Eastern Europe and the Khazars in the early 9th century.

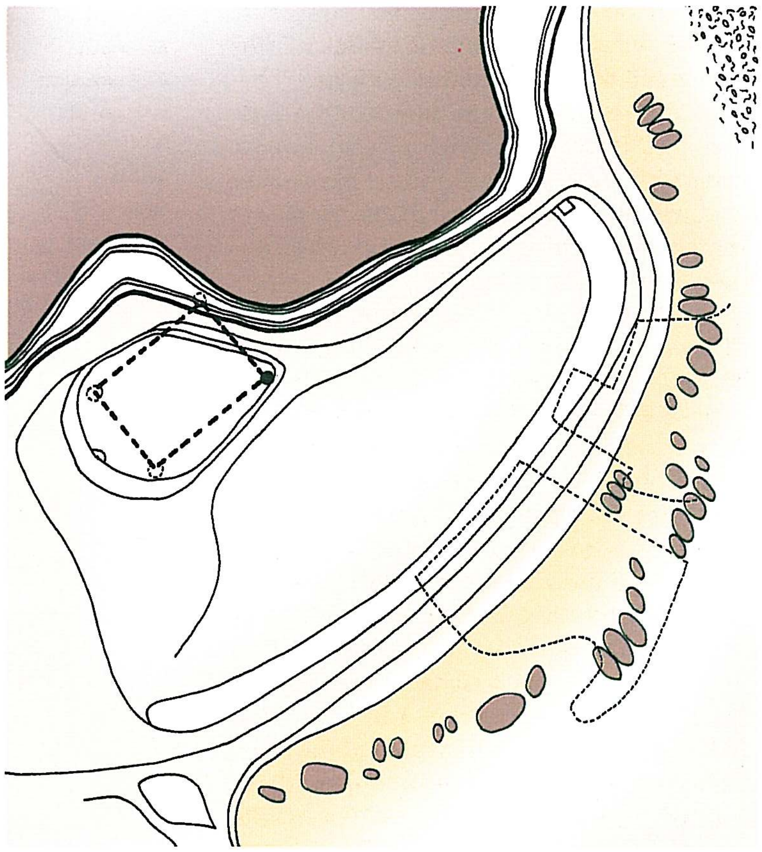
vardı. Bunun için buralarda çeşitli Türk lehçeleri konuşulmakta idi. Hazarların coğrafî durumu çok önemli bir mevkide bulunduğu için, Hazarların siyasî tarihine başlamadan önce bölgeye coğrafik olarak da bakmamız gerekir: Hazar ülkesinin ağırlık merkezi İtil boyudur. Burası, İtil nehri, Yayık, Don ve Kuban gibi dört büyük nehrin havzasını teşkil ediyordu. Aynı zamanda en önemli ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Bu yollardan

the word "khazar" also incorporated a sense of "free-wanderer". Numerous different Turkish groups dwelled within the Khazars' khanate and many different dialects were spoken. The Khazars occupied a region whose geographical position was of vital importance and, for this reason, we need to take a look at the geographical features of their domains before discussing its history.

The Volga flowed through the heartland of the Khazar territories, which had access also to other important rivers such as the Don and Kuban. This gave them control over some of the most important trade routes of their day as goods moved up down the Volga connecting Scandinavia with the Muslim world and with China while caravans from Khwarizm followed the course of the Volga and then descended to the shores of the Black Sea.

The Khazars are first mentioned in the wars between the Sabars and Sassanids (558). After the Blue Turks reached the Black Sea coast in 576, they begin appearing in Chinese sources as well. By 568 they are being mentioned with accustomed frequency in Byzantine sources, where they are also referred to as "Turks". Around this time, the Khazars represented the westernmost extension of Blue Turk power and at the request of the latter, they came to the assistance of the Byzantine empire against the Sassanid. According to Islamic and Armenian sources, the allegiance of the Khazars to the Blue Turk lasted until around the middle of the 7th century. It was around this time that the Khazars crossed through the Derbent Gateway and began staging raids into Georgia and Azerbaijan and besieged Tiflis. When the combined forces of the Avars and Persians were threatening Constantinople in 626, Emperor Heraclius visited the Khazar khan in Tiflis and prevailed upon him to lend him forces with which to protect his city. Heraclius returned to Anatolia with an army said to number 40 thousand. Subsequently it was the Khazars, under the leadership of Çorpan Tarhan, who were to force the Persians to withdraw from Anatolia entirely. Around the same time, their khan entered Tiflis and subjugated a number of Armenian communities (629).

In 630, at a time when there was an interruption in the power of the Blue Turks to the east, the Khazars established an independent state of their own. No sooner than they did so, they began to play an important role in the conflicts between the two super-

Hazarların başkenti Sarkel şehrinin planı.

Plan of the Khazar capital, Sarkel.

en önemlisi İtil nehridir. İslâm dünyası ile Çin ve İskandinavya arasındaki ticaret faaliyeti buradan geçiyordu. Aynı şekilde Harezm'den İtil boyuna ve oradan Karadeniz sahillerine giden kervan yolu da buradan geçmekte idi.

Hazar ismi ilk defa 558'de Sasanî-Sabar savaşlarında geçmekte, 576 yılında Gök-türk hâkimiyeti Karadeniz'in kıyılarına ulaşınca Çin kaynaklarında da görülmektedir. 568 yılındaki Bizans kaynağında ise artık iyice tanınırken, aynı zamanta Türk adı ile de anılıyordu. Bu sıralarda Hazarlar Batı Gök-Türk hakanlığının batıda en uç noktasını meydana getiriyorlar ve yine Batı Gök-Türklerinin arzusu ile Sasanîlere karşı Bizans'a yardım ediyorlardı. İslâm ve Ermeni kaynaklarına göre Hazarların Gök-Türklere bağlılığı VII. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Bu devirde Hazarların Derbend'i geçerek Gürcistan ve Azerbaycan'a akınlar yaptıklarını ve Tiflis'i kuşattıklarını görmekteyiz. 626 yılında Avarlarla Sasanîler İstanbul'u kuşatınca, Bizans İmparatoru Herakleios Tiflis'e gelip Hazar yabgusu ile görüşerek ondan sağladığı ordu ile Bizans içlerine yürüdü. Daha sonra yine Hazarlardan Çorpan Tarhan Sasanîlere karşı başarılar kazanıp Anadolu'yu Sasanîlerden kurtarmıştır. Bu sırada Yabgu Tiflis'e girip bazı Ermeni kitlelerini hâkimiyetine aldı (629).

powers of the region at the time: the Byzantine and Sassanid empires. The Khazars sided with the Greeks and attacked the Persians and it was because of their coordinated assaults that the Sassanid empire was weakened to the point that it succumbed to the newly-rising power of Islam and disappeared from the historical stage. This Turco-Byzantine alliance was to be further strengthened when the Arab armies began making incursions into Armenia. The commonality of their political interests led to intermarriage between the royal families of both peoples. Both Justinian II (685-695) and Constantine V (741-775) married Khazar princesses. The son of the latter, whose mother's name was originally Çiçek ("Blossom") but was changed to Irene with her conversion, ascended to the throne as Leo IV (775-780) and was known as Leo the Khazar. The Byzantine emperors frequently sought the assistance of the Khazars in resolving both domestic and foreign difficulties.

During the 8th and 9th centuries, the Khazars expanded their territories, becoming one of the most important powers in eastern Europe. During these years, numerous Kama and Itil tribes as well as Itil Bulgar and various Finnish tribes acknowledged the Khazar khan as their overlord. So too did a number of Slavic tribes dwelling in the central region of the Dneiper. The borders of the Khazar khanate encompassed an area from the Yayik river to the Özü river in the west. As a result of Khazar attacks, Bulgar power north of the Black Sea was extinguished and the vast steppes of the region were thrown open to them.

Relations between the Arabs and Khazars

Confrontations with the Arabs occupy an important place in the history of the history of Khazars. These struggles lasted for about a century and successfully halted the advance of the Arabs through the Caucasus while also hindering their movements in the east. The first great assault against the Khazars took place during the reign of Caliph Osman. In 651-2, Arab forces crossed through the Derbent Gateway and approached within striking distance of the Khazar capital at Balanjar. This attack however was beaten off. During the caliphate of Velid I, Arab attacks continued for nearly half a century. In 714 the Arabs again took control of the Derbent

Hazar Hakanlığı'nın gerçek kuruluşu 630 yılındadır. Bu tarihte doğuda Gök-Türk devleti fetret devrine girince, Hazarlar müstakil bir devlet olarak tarih sahnesine çıktılar. Hazar devleti kurulur kurulmaz, o zamanın iki büyük devleti, Sasanî-Bizans savaşlarında rol oynamaya başladı. Hazarlar Bizansla dostluk kurup, Sasanîlere saldırdılar. Türk-Bizans ortak hareketinin neticesinde Sasanî İmparatorluğu zayıfladı, arkasından İslâm kuvvetleri tarafından yıkılarak, tarih sahnesinden çekildi. İslâm kuvvetlerinin hareketi Kafkaslarda Ermenia bölgesinde gelişmeye başlayınca, Türk-Bizans dostluğu daha da arttı. Siyasî menfaatlerin ortak olması, hükümdar aileleri arasında evlenmeler yolu ile akrabalık tesis edilmesine yol açtı. İmparator Justinianus II (685-695) ve Costantinus V (741-775) Hazar prensesleri ile evlendiler. Costantinus'un Hazar prensesi Çiçek'den doğma oğlu Leon IV (775-780) Hazar Leon olarak tanınmıştır. Bizans imparatorları çoğu zaman kendi iç ve dış meselelerinde Hazarların yardımını sağlamaya çalıştılar. VIII-IX. yüzyıllarda Hazar hakanlığı genişleyerek Doğu Avrupa'nın en önemli devleti oldu. Bu sırada Kama ve İtil boyundaki birçok kavim, İdil Bulgarları ve çeşitli Fin kavimleri Hazar hakanına tâbi idi. Ayrıca orta Dinyeper boyundaki çeşitli Slav kavimleri Hazar hâkimiyetini kabul ettiler. Hazar Hakanlığı'nın sınırları Yayık nehrinden başlayarak batıda Özü nehriṇe kadar geniş bir sahayı kaplıyordu. Bu sıralarda Karadeniz'in kuzeyindeki Büyük Bulgarya devleti, Hazarların hücumları neticesinde yıkılmış, buradaki bütün geniş ovalar Hazarların eline geçmişti.

Arap-Hazar Münasebetleri:

Hazarların tarihinde Araplarla olan mücadele geniş ve önemli bir yer tutar. Bu mücadele yüz yıl kadar sürdü. Neticede Arap ilerleyişi Kafkaslarda durduruldu. Bu olay ile Araplara doğuda da mani olunuyordu. Hazar ülkesine ilk büyük Arap taarruzu Halife Osman zamanında yapıldı. 651-652'de Arap kuvvetleri Derbend'i aşarak Hazar başkenti Belencer'e kadar sokuldular. Fakat Hazarlar bunları püskürttüler. Bölgedeki Arap harekâtı Halife I. Velid'in zamanında yarım asır devam etti. Arap kuvvetleri 714'de Derbed'i ele geçirdi. Fakat İstanbul'u kuşatmak için bölgeden ayrıldıkları zaman Hazarlar tekrar hücuma geçtiler. Hazar harekâtı ilerleyerek Azerbay-

Gateway but when they had to withdraw to support the assault being mounted against Constantinople, the Khazars launched a counterattack that proved so successful that they were able to advance and seize large swathes of Azerbaijan as well. In 722 the Arabs mounted another highly successful campaign against the Khazar territories in their Armenian province but once again they were unable to withstand the Khazars' counterattack and were forced to withdraw entirely from Azerbaijan in 730. The Arabs' greatest victory against the Khazars was secured in 737 by the governor of Azerbaijan. Hard pressed by Arab incursions, the khan was forced to sue for peace and even agreed to convert to Islam. When the Arabs withdrew however, he reverted to his former faith.

When the caliphate passed from the Omayyads to the Abbasids, the conflicts between the Arabs and Khazars tapered off. At the orders of the caliph, the governor of the Armenian province married a Khazar princess so as to be able to be on good terms with the Khazar khan. When the woman died in childbirth however, the khan charged that she had been deliberately murdered and sent his forces to invade the Arabs' territories. In 764 the Khazars conquered Tiflis and in 799 they entered Armenia under the personal command of their khan. It took the force of an army led by Yezid, a commander dispatched by Caliph Harun Rashid, to finally put a halt to the Khazars' advances. That the Khazars were able to mount such a successful campaign at all against the Arabs at a time when the latter were militarily at their peak is evidence that this Turkish khanate was indeed a formidable power in its day. Indeed according to contemporary Arab accounts, the Khazars were regarded as being the peers of both the Chinese and the Byzantine Greeks. They were certainly the biggest political entity in eastern Europe at the time.

Relations between the Russians and Khazars

In the late 8th century and during much of the 9th, we find the Khazars coming more and more into contact with their neighbors to the north and west. The peace and security that the Khazars were able to maintain in their domains caused trade between the Byzantine empire and the Scandinavian countries to flourish. One Scandinavian tribe,

can'ın büyük bir kısmına yayıldı. 722'de Arapların Ermenia valiliğinin faaliyetleri Hazar topraklarında büyük başarılar kazandırdı. Araplar 730 yılında, Hazarların hücumu neticesinde burada tutunamıyarak Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kaldılar. Arapların Hazarlara karşı en büyük zaferi 737 yılında Azerbaycan valisi tarafından sağlanmıştır. Arap hücumları karşısında zor duruma düşen Hazar hakanı barış istemek zorunda kalmış, hattâ Müslümanlığı kabul ettiğini dahi bildirmiştir. Fakat Arap kuvvetleri geri çekilince o da eski dinine dönmüştür. Bu arada halifelik Emevîlerden Abbasîlere geçince Arap Hazar mücadelesi yavaşladı. Ermenia vilayetinin valisi Hazar hakanı ile anlaşabilmek için halifenin arzusu gereğince bir Hazar prensesi ile evlendi. Fakat, Hazar hakanı prensesin doğum sırasında ölümünü bahane ederek ordusunu İslâm topraklarına gönderdi. 764 yılında Hazarlar Tiflis'i ele geçirdiler. 799 yılında ise Hazarlar, hakanlarının kumandasında Ermenistan'a girdiler. Halife Harun Reşid'in kumandanı Yezid, bu Hazar hücumunu durdurmaya muvaffak oldu. İslâm İmparatorluğunun, en kudretli devrinde, Hazarların Araplara gösterdiği mukavemet, bu Türk devletinin gerçekten kuvvetli bir devlet olduğunu gösterir. İslâm kaynaklarından anlaşıldığına göre bu devlet Çin ve Bizans ile aynı ayarda ve Doğu Avrupa'nın en büyük siyasî teşekkülü idi.

Hazar-Rus münasebetleri:

VIII. yüzyılın sonları ile IX. yüzyılda Hazarların kuzey ve batı hudutlarındaki komşuları ile münasebetlerinin arttığını görüyoruz. Hazarların sağladığı barış ve huzur sayesinde İskandinavya-Bizans ticaret yolu gelişti. Bu arada İskandinavyalı bir kavim olan Knezler, bu yolu takip ederek Kiev bölgesine geldiler. burada Hazarlara bağlı olarak ticaret yapmaya başladılar ve zengin oldular. Zengileşen Knezler 862 yılında Rurik adlı bir knez başkanlığında Kiev-Rus Knezliği'ni kurdular. Bu knezliğin gelişmesinde Hazar tesiri çok fazladır. Bundan dolayı Kiev kelimesi ancak Türkçe ile açıklanabilmektedir. Yine ilk kurulan Rus birliğinde başkanın adı Hakanus idi. 988'de Hristiyanlığı kabul eden Vlademir ile daha sonra knez olan Yaroslav da Hakanus unvanını kullanıyordu.

the Knez, even followed the trade route as far as the Kiev region. Installing themselves here, they began taking part in the trade with the Khazars and become wealthy in the process. In 862 one of them, named Rurik, established a Kievan-Rus state in which the influence of the Khazars was of great importance. (The title assumed by the leader of the first Russian confederation was "Hakanus"–which is to say, "Khagan". Vladimir, who adopted Christianity in 988, and later Yarsolav both used the title "Hakanus".)

Relations between the Magyars and Khazars

Another group that swore allegiance to the Khazars was the Magyars, who were of Finno-Ugrian origin. Abandoning their homeland in the forested slopes of the Urals (from which they were in fact forced out by Sabar pressure), they migrated down into the steppes and for a long time lived there together with the Ogur Turks. Only a small group of them remained behind in the Urals. They later reached the Kuban valley and then the branches of the Don. It was here that the Magyars joined the Khazars, who instructed them in military organization. It is around this time that the Magyar khanate of Arpad makes its appearance. The Magyars were threatened however by the appearance of the Petchenegs in the east and chose to migrate westward towards central Europe. By the time they arrived in the steppes north of the Black Sea, the Magyars consisted of seven tribes whose clans' leaders were appointed by the Khazar khan. The names of the tribes also give evidence that Magyars and Turks had become thoroughly intermixed.

The Khazar khanate remained the most powerful state in eastern Europe until about the middle of the 10th century. Internal disorders and external threats however slowly eroded their military and political authority. The Khazars had a finely-tuned military organization which resembled that of the Blue Turks in many respects. It employed a large number of mercenaries (especially soldiers from Khwarizm) however. The difficulty with this was that if the khanate fell into economic distress it would be unable to pay these soldiers, resulting in defections or mutinies. Such a situation occurred when Petcheneg assaults in the east threatened Khazar trade with Khwarizm via the Volga.

Hazar-Macar münasebetleri:

Hazarlara tâbi olan kavimlerden birisi de Macarlardı. Macarlar, aslında Fin-Ogur menşelidir. Ural Dağlarının ormanlık yamaçlarındaki eski yurtlarını terk ederek bozkır bölgesine çekildiler ve Ogur Türkleri ile uzun süre beraber yaşadılar. Aslında kendi bölgelerinden Sabarların baskısı ile göç ettiler. Bu sırada bazı Macarlar, eski yerlerinde kaldılar. Önceleri Kuban havzasında olan Macarlar, daha sonra Don nehri boylarına gittiler. Burada Hazarlara bağlandılar. Ayrıca onlar tarafından teşkilâtlandırıldılar. Macar Arpad hanedanlığı bu sırada ortaya çıktı. Fakat doğudan Peçeneklerin belirmesi ile Macarların rahatı bozuldu. Bunun üzerine Orta Avrupa'ya doğru göç ettiler. Daha sonra Karadeniz'in kuzeyine gelen Macarlar, burada Kündü ile Üge tarafından idare edildikleri sırada, her oymağın başında Hazar hakanının tayin ettiği birer Ür bulunan, yedi kabileden müteşekkil idiler. Ayrıca burada Türklerle büsbütün karıştıklarını kabile adları göstermektedir.

X. yüzyıl ortalarına kadar Hazar hakanlığı Doğu Avrupa'nın en kuvvetli devleti olma özelliğini sürdürdü. Fakat iç düzenin bozulması ve dış tehlikelerin artması, devletin gücünü yavaş yavaş azaltmıştır. Hazar hakanlığı, Gök-Türk'lerinkine benzeyen mükemmel bir askerî teşkilât kurdu. Hazar ordusunda çok sayıda Harezmli ücretli asker bulunuyordu. Zamanla devlet, ekonomik yönden zayıflayınca bunların ücretlerini veremez duruma geldi. Bu yüzden çıkan huzursuzluklar devleti sarstı. Ayrıca doğudan gelen Peçenek hücumları Harezm-İtil ticaret yolunu tehlikeye soktu. Yine ülkenin Karadeniz sahillerindeki ticaret merkezleri Slavların hücumuna maruz kaldı. Ruslar Kuban bölgesine kadar ilerlediler ve bu bölgeyi yağma ettiler. Aşağı Sirderya çevresindeki Türk

Furthermore, the Khazars' trading-ports on the Black Sea were subject to marauding Slavs while the Rus were advancing as far as the Kuban, looting and pillaging as they went. A political confederation of Turkish tribes in the lower Syr Darya also dealt a serious blow to Khazar power.

Nonetheless, the Khazars managed to survive for about another century. In 965 the Russian prince Sviatoslav attacked the Khazars and occupied the regions of the Don and Kuban and their city of Tama Tarhan. Subsequently, the Cuman-Kipchaks severed the Khazars' links with Khwarizm and Turkistan bringing their trade to a complete halt. Under Cuman-Kipchak pressure, the Khazars disappeared entirely during the 11th century. The Karaim Turks of Europe (who practice Judaism) and the Karaçay who dwell in the Caucasus are believed to be the remnants of this once powerful state.

Religion of the Khazars

The peace and security that the Khazar khanate was able to maintain in the region fostered trade with the result that their domains were a melting pot in which people from many different nations were fused. In such a setting it was natural that many different religions should coexist as well. Although the majority of the common folk adhered to the ancient animist religion and its belief in Tangri, the sky-god, the Khazar khans and nobility themselves professed Judaism. Islam was common among the merchant class and Orthodox Christianity was practiced widely north of the Black Sea. According to the testimony of Muslim historians, mosques, churches, and synagogues stood side by side in the Khazars' towns. Judaism appears to have been introduced among the Khazars after the middle of the 8th century. There is a letter dated to 960 and written in Hebrew that was allegedly written by one of the Khazar khans in reply to a query made by a Jewish

kavimleri arasındaki kaynaşma neticesinde de Hazar hakanlığı iyice sarsıldı. Hazar hakanlığı yüzyıl kadar daha ayakta kalabildi. 965 yılında Rus prensi Svyatoslav, Don boyu ve Kuban bölgesinin Tama Tarhan şehrini işgal etti. Arkasından da Kuman-Kıpçaklar Hazarların Harezm ve Türkistan ile bağlantılarını kesti ve ticaret faaliyetlerini engellediler. Neticede Hazarlar, Kuman-Kıpçak baskısı altında XI. yüzyıl içerisinde kaybolup gittiler. Bugün Avrupa'da Yahudi dinine mensup olan Karaim Türkleri ve Kafkaslarda yaşayan Karaçayların Hazar kalıntıları olduğu bilinmektedir.

Hazarlarda Din:

Hazar hakanlığının kurulmasından sonra bölgede barışın sağlanması ulaşımı arttırmış, dolayısıyla bölge her tür milletten çok çeşitli insanların kaynaştığı bir yer hâline gelmiştir. Böyle bir ortamda çeşitli dinlerin bir arada bulunması tabiî bir durumdu. Hazarlar aslında Gök-Tanrı dinine inanıyordu. Yani Hazar halkının çoğunluğu bu dinde idi. Fakat zamanla hakan ailesi museviliği kabul etti. Beyler ve saray erkânı da musevi idi. Tüccar zümrenin arasında Müslümanlık yaygındı. Bir de Ortodoksluk Karadeniz'in kuzeyinde epeyce yayılmıştı. İslâm tarihçilerinin kayıtlarına göre camiler, kilise ve sinagoglar yanyana bulunuyordu. Hazarlar, Yahudiliğin Karay mezhebine girmişlerdi. Bu arada 960 tarihli, Endülüs Emevi devletinin Musevi nazırlarından birinin Kurtuba'dan Hazar hakanlığına gönderdiği mektup ile hakanın İbranice yazdığı cevap konusunda uzun tartışmalar olmuştur. Bugün umumiyetle sahte olduğu tartışılmakla birlikte, mektubun verdiği bilgilerin doğruluğu dikkat çekicidir. Karay mezhebi mensupları, zamanla Hazar ülkesinde kalabalıklaştılar. Hattâ zamanımızda Kırım ve Polonya'da yaşayan Karaimlerden ana dilleri

Hazar Ana Madalyonu

Medalion of the Hazar Ana

minister at the court of the Andalusian Omayyads in Cordova. The authenticity of this letter has been much contested and it is generally believed to be spurious nowadays. Nevertheless the validity of the information that it contains is remarkable. In any case Judaism was certainly in great favor among the Khazars. The Turkish-speaking Karaim communities of Crimea and Poland are considered to be the descendants of the Khazars.

Art among the Khazars

The major discoveries of Khazar art and architecture have been made at Sarkel (their capital), at the city of Mayatsko, and at the Salvoto kurgans. Archaeological investigations have also turned up important examples from the Khazar period in the Caucasus and in the region between the Don and Dneiper. Khazar art and customs even had an impact upon some of their more powerful neighbors. For example the marriage of the Byzantine emperor Constantine V to a Khazar princess in 732, inspired a fad for things Turkish at his court. One of the elaborately embroidered gowns in her trousseau aroused so much admiration that robes imitating it were adopted for ceremonial wear by the men of the emperor's court.

Excavations of Khazar sites have turned up many good examples of the transformation from a nomadic (tent-based) architecture to a more permanent and settled one. The earliest discoveries that have been unearthed for example have circular stone foundations over which some sort of superstructure would have been erected. Only later do rectangular buildings begin to make an appearance. Other investigations have shown that the Khazars began protecting their northern frontier with fortified strongholds between the 8th and 9th centuries.

Türkçe olan cemaat musevi Hazar Türklerinin devamı sayılmaktadır.

Hazarlarda Sanat

Hazar mimarisi ve sanat eserlerinin ele geçtiği en önemli arkeolojik merkezler, Hazar başkenti Sarkel, Mayatsko şehri ve Salvoto kurganlarıdır. Kafkaslar ve Don ile Dinyeper havzasında da Hazar devrinden kalan önemli arkeolojik nesnelere ve sanat eserlerine rastlanmaktadır.

Hazar sanatı ve gelenekleri, dönemin büyük devletlerinde de etkili olmuştu. Örneğin M.S. 732 yılında, Bizans imparatoru V. Constantine'in bir Hazar prensesiyle evlenmesi, Bizans sarayına böyle bir etkide bulunmuş ve bir Türk modasının doğmasına sebep olmuştu. Hattâ prensesin çeyizi içinde gelen bir elbise, uyandırdığı hayranlık sebebiyle erkeklerin törenlerde giydiği elbise olarak kabul edilmiştir.

Hazar mimarisinde, göçebe mimarlık unsuru olan çadırdan yerleşik mimariye geçişi teşkil eden örnekler, kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Toprak altından çıkarılan yuvarlak taş temeller bunun işareti olarak kabul edilmiştir. Daha sonra dörtgen evler de ortaya çıkmıştır.

Hazar ülkesinin kuzeyinin sağlam kalelerle korunduğu, VIII ve IX. yüzyıldan başladığı tesbit edilen sur kalıntılarının incelenmesi ve arkeolojik kazılar neticesinde ortaya çıkmıştır.

Hazar sanatı'nın Türk sanatı tarihi bakımından önemli yanlarından biri de mücevherler, tabaklar, madenî eserlerin yapıldığı yerel atölyelere ait kalıntıların ortaya çıkarılmış olmasıdır. Bu durum Orta ve İç Asya sanat gelenekleri ile güney kavimlerinden gelen etkileri bünyesinde birleştiren Hazar sanatının zamanla geliştiğini ve yüksek bir düzeye eriştiğini göstermektedir. Zaten kaynaklara göre gerekli hammaddenin çoğu Hazar topraklarındaki madenlerden ve ocaklardan elde ediliyordu.

Khazar art occupies a place of importance in the history of Turkish art. Archaeologists have discovered the remains of workshops in which jewelry, pottery, and metalware were manufactured. Their finds demonstrate that the Khazars successfully incorporated traditional elements of Central and Inner Asian art together with influences from southern tribes producing a fine synthesis that developed to a high level. In this the Khazars were also aided by the fact that most of the raw materials they needed to practice their arts were locally available from their own mines and quarries.

XII. Yüzyıl sonunda Doğu Avrupa'da Türkler.

Turks in eastern Europe.

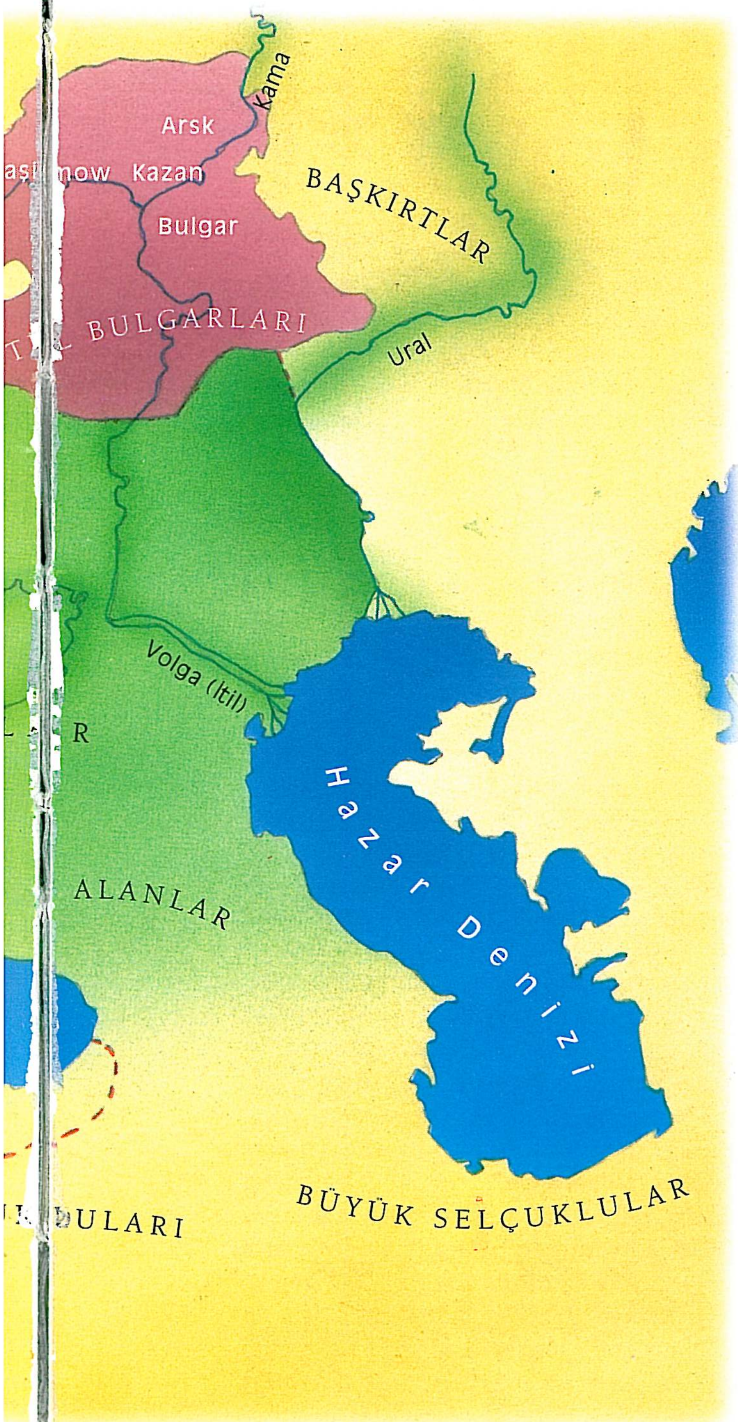

Büyük Bulgar Devleti

Kafkasların kuzeyi ile Aral denizi havalisinde kurulan ve esas kitlesini Ogur Bulgarlarının oluşturduğu devlete; bozkırlar sahasının hepsini içine aldığı için Büyük Bulgarya (Magna Bulgaria) denmiştir. Kurucusunun ismi Kurt'-tur. Kobrat, Kobratos, Kuvratos şekillerinde de geçen bu ismin, toplayan yani halkla devleti bir araya getiren manasına geldiği düşünülmektedir. Başbuğ Kurt, Doulo sülâlesine

Great Bulgaria

Because the state founded by the Ogur Bulgars occupied the vast steppe area stretching from the northern Caucasus to the vicinity of Lake Aral it was known as Magna Bulgaria or Great Bulgaria. Its founder was the khan Kurt, who is also referred to in sources as Kuvrat, Kobrat, Kuvratos, and Kobratos. The name is thought to mean "one who gathers the people together". Kurt was a member of

mensuptu. Araştırmalara göre bu hanedan ta Mo-tun'(M.Ö. 209-174)'dan beri Hun Tanhuları yetiştiren T'u-ko (Tu-ku) ailesi olup, bu suretle Bulgar hükümdar ailesi Asya Hun tanhuları sülâlesine bağlanmaktadır.

630 yılında Orta Asya'da Gök-Türklerin fetret devrine girmesi ile Hazarlar gibi Bulgarlar da idareyi kendi ellerine alarak "Büyük Bulgar" devletini kurdular. Bunda Avarların, 626'daki İstanbul kuşatmasından sonra Balkanlar ve Doğu Avrupa'da nüfuzlarını yitir-

the Duolo dynasty. According to researchers, this dynasty was an extension of the T'u-ko (Tu-ku) family, from which the Hunnic tanhus were selected since the time of Mo-tun (209-174 BC), thus linking the Bulgar khans with the rulers of the Asiatic Huns.

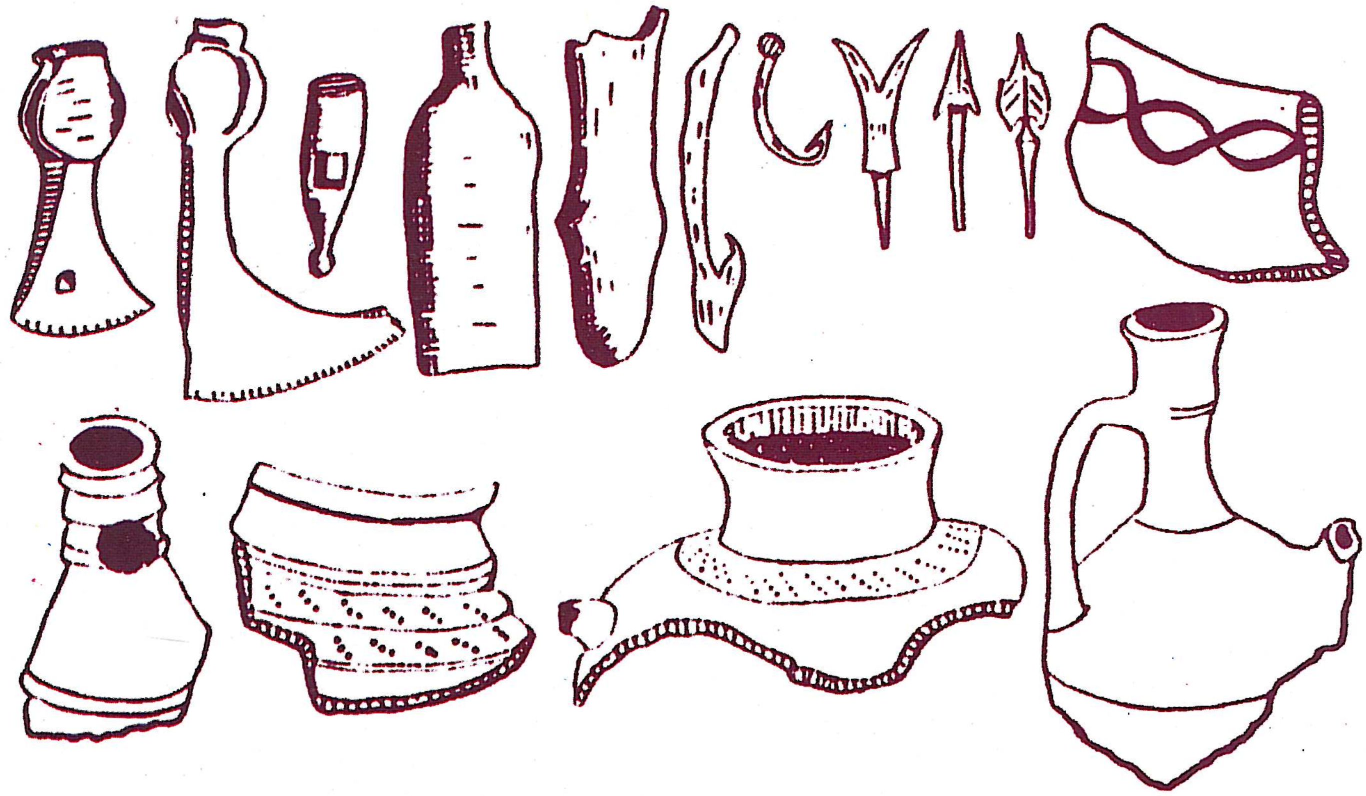
Like the Khazars, the Bulgars took advantage of the interruption in Blue Turk authority in Central Asia in 630 to set up an independent state of their own. The waning of Avar power in the Balkans and Eastern Europe after their failure to take Constantinople in 626 also played a role in the rise of the Bulgars however. During the reign of Heraclius (610-640), the Bulgars had close relations with the Byzantines but the state they founded did not last. Shortly after Kurt's death, the Khazar khan took advantage of the disputes among his sons contending for the succession and the state soon broke up.

A group of Bulgars of which the Oguz-Ogur made up the majority withdrew to the north and founded the Itil (Volga) Bulgar state. Another group, led by Bat-Bayan, one of Kurt's sons, remained in their Caucasian homeland under Khazar suzerainty. Asparukh, yet another son, led a number of Bulgar groups in the direction of the Danube. They crossed into the Balkans in 668 and founded the Danube Bulgar state in 679.

The Itil (Volga) Bulgars

In the aftermath of the breakup of "Great Bulgaria", the Itil (or Volga) Bulgars (the majority of whom were Otuz-Ogurs) set up a state in the region of the Kama. The capital of the khanate, which survived from the 7th century to the 15th, was called Bulgar as well. The Bulgars absorbed the indigenous Finno-Ugrian tribes (Çeremiş, Mordva, Zuryen, and Voltyake) as well as the few surviving remnants of Huns, Sabars, Oghuz, and Khazars thus hastening the Turkification of the region. It was from the Itil Bulgars that the Magyars learned agriculture and animal husbandry at a time they were dwelling near the central Kama region though on the basis of linguistic and other evidence the Bulgars must not have reached that area themselves until the late 6th century.

Since the western terminus of the Blue Turk empire was the Volga river, it is reasonable to suppose that the Itil Bulgars owed at least nominal allegience to the Blue Turks. Byzantine sources make no reference to the Itil Bulgars and these people do not appear in

Volga Bulgarları'na ait bazı eserler.

Examples of Volga Bulgar archaeological finds.

melerinin de tesiri olmuştur. İmparator Herakleios (610-641) zamanında Bizans ile sıkı münasebetler tesis ettiler. Fakat devlet uzun yaşamadı ve kurucusunun 665'te ölümünden kısa bir müddet sonra şehzadeler arasındaki mücadeleden istifade eden Hazar hakanlığının baskısı sonucu parçalandı.

Devletin yıkılmasından sonra Otuz-Ogurların çoğunluğunu teşkil ettiği grup, kuzeye çekilerek İdil Bulgarları devletini kurdular. Kurt'un oğlu Bat-Bayan, On-Ogur Bulgarları ve Macarların başında Hazarlara tabi olarak Kafkasya'daki yurtta kaldı. Bulgar kitleleri ile Tuna'ya yönelen diğer oğul Asparah ise, Balkanlara geçerek (668), Tuna Bulgar Devleti'ni kurdu (679).

İtil (Volga) Bulgar Devleti

İtil Bulgar Devleti, Büyük Bulgarya Devleti'nin parçalanması üzerine İtil-Çolman(Kama) sahasında kurulan, Otuz-Ogurların çoğunluğu teşkil ettiği VII-XV. yüzyıllar arasında yaşayan devlettir. Devletin merkezi olan şehir de Bulgar adını taşır. Bulgarlar, geldikleri bu sahanın yerli halkı Fin-Ogurlar (Çeremiş, Mordva, Zuryen, Voltyake kavimleri) idarelerine almışlar, Hunlardan, Sabarlardan, Uzlardan ve Hazarlardan da bazı kalıntılar bulmuşlar ve bölge süratle Türkleşmiştir. Macarlar, daha Orta İtil sahasına yakın bir yerde iken, ziraat ve hayvan besleme usülle-

Arab accounts until the late 9th century. For such reasons, we know very little about the Itil Bulgars during the 8th and 9th centuries. What we do know is that when the Khazars were at the peak of their power in eastern Europe the Itil Bulgars were subject to them and when Khazar-enforced peace caused an explosion in trade through the region the Itil Bulgars were in a position to take good advantage of it by virtue of their location along the Volga river. The Itil Bulgars were farmers as well as traders and the central Volga region is fertile, rich in natural resources, and easily accessible to caravan routes linking up with the north as well as the Caspian Sea, Persia, the Caucasus, Turkistan, and Central Asia. In the grasslands and woodlands along the banks of the great rivers, such as the Volga and Kama, and of those of their lesser tributaries, the Bulgars raised crops and livestock, cut timber, made leather, kept honeybees, and trapped fur-bearing animals. As the Khazars' fortunes waned those of the Itil Bulgars' waxed and they prospered in both industry and commerce.

Bulgar traders ranged far abroad in Khazaria, Khwarizm, and Saman. This naturally brought them in contact with Muslim traders and Islam began spreading among the Bulgars towards the end of the 9th century. The oldest surviving records of the Bulgars themselves show them to be a nation of farmers and traders with mosques and schools.

rini İtil Bulgarlarından öğrenmişlerdir. Buna rağmen Bulgarların Orta-İtil sahasına VI. yüzyıl sonlarında gelmiş olmaları icabeder. Diğer taraftan Voltyak, Zıryen dillerindeki Bulgarca unsurların, bu iki kavmin müşterek bir dil kullandığı, yani Properm dili devrine mensup olduğu anlaşılmıştır. İtil Bulgarlarının, Kama mıntıkasına VI. yüzyılda gelmiş oldukları bu durum da doğrulamaktadır.

Gök-Türk İmparatorluğu'nun batı sınırlarının İtil nehrine dayandığı düşünülürse, İtil Boyu Bulgarlarının da Gök-Türk Devleti'ne tabi olduğu anlaşılır. İtil Bulgarları hakkında Bizans kaynaklarında bilgi yoktur. Arap kaynaklarındaki kayıtlar ise, IX. yüzyıl sonlarında başlamaktadır. Bulgarların VII. ve IX. yüzyıllardaki hayatlarına dair bilgimiz çok azdır. Bilinen cihet, Hazarların Doğu Avrupa'da en kuvvetli devlet mertebesine eriştiklerinde, İtil Bulgarlarının da Hazarlara tabi olmalarıdır. Hazarların merkezi İtil, büyük bir ticaret yeri olunca, Bulgarların da İtil nehri boyunca yapılan büyük ticarete faal bir şekilde katılmaları mümkün olmuştur. itil Bulgarları, bir yandan çiftçilik, bir yandan da ticaret yapıyorlardı. Orta İtil sahası, tabiî zenginliği ve ulaşım bakımından ticarete oldukça müsaitti. Kuzey bölgelerini, Hazar denizi - İran- Kafkaslar - Türkistan ve dolayısıyla Orta Asya'daki büyük kervan yoluna bağlayan, o çağlara göre trafiği sık Volga, Kama gibi büyük nehirleri ve bunların Ak-İtil, Vyatka, Suşma, Sura vb. gibi kolları ve ayrıca verimli toprakları, otlakları, ormanları, hayvancılığı, dericiliği, arıcılığı, kürkçülüğü ile Bulgar ülkesi, bilhassa Hazar

The earliest written account concerning the Itil Bulgars is to be found in the work of Ibn Rusta who cites the goods in which they trade and indicates that they are a Muslim people and adhere to Islamic institutions.

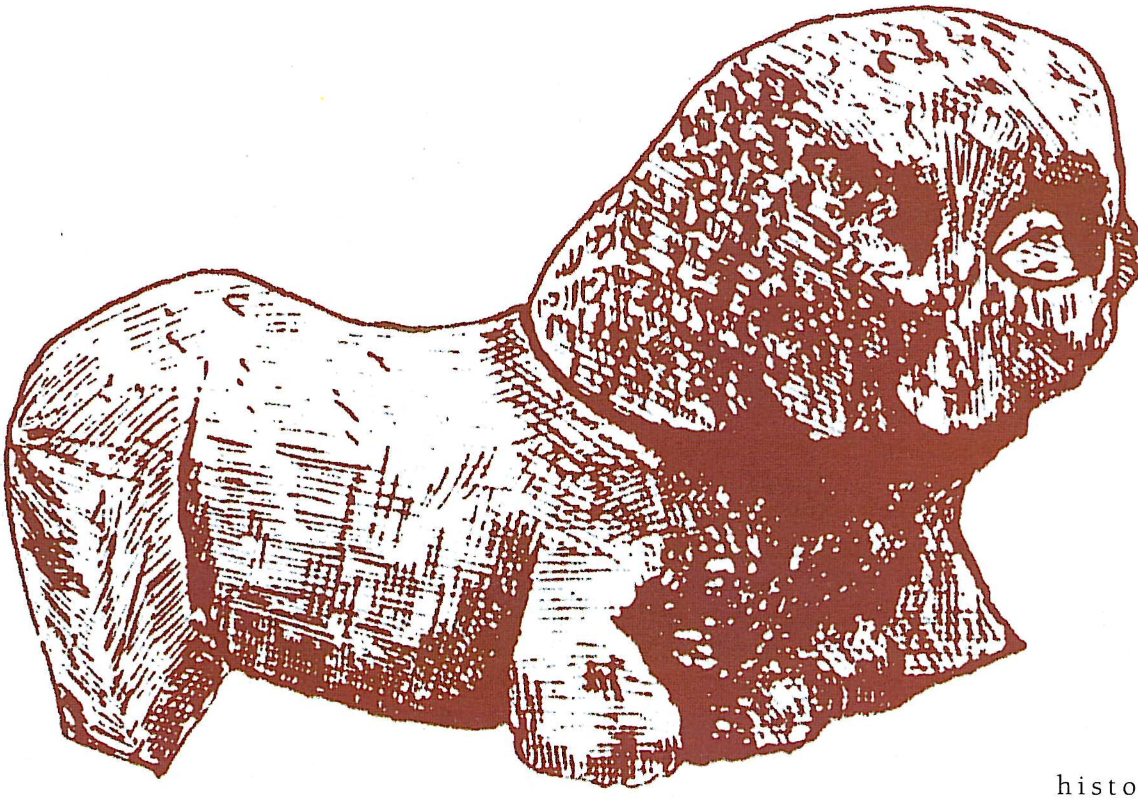
During the late 9th and early 10th centuries therefore the Bulgars were rapidly being incorporated into the Muslim world. Political activity also makes an appearance in the late 9th century as well. In 920 or 921, the Bulgar khan Almush sent an emissary carrying a letter addressed to the caliph Muktedir BIllah. This letter begged the caliph to send scholars capable of teaching the Muslim canon as well as masters capable of constructing mosques and similar buildings. He also asked for a donation of money to pay for the construction of defenses against the Khazars as well as to cover various other expenses.

The caliph responded favorably to these requests and sent an embassy by way of return. Among its members was Ahmed Ibn Fadlan, who was charged with the duty of carrying the caliph's letter, reading it to the khan, and surrendering the gifts entrusted to the mission. The group set out from Baghdad on 2 April 921. Passing through Khorasan they reached Khwarizm. From there they crossed the Yayik and Kinel rivers and finally reached the Bulgar khan after a journey of seventy days. Upon his return to Baghdad (12 May 922), Ibn Fadlan wrote an account of his mission and his sojourn among the Bulgars in which he provides much valuable information about them including details of their

Tuna Bulgarları'na ait bina harabesi.

Ruins of a Danube Bulgar structure.

Tuna Bulgarları'na ait arslan heykeli.

Danube Bulgar statue of a lion.

Devleti'nin zayıfladığı yıllardan itibaren sıhhatli bir varlık hâlinde gelişmiş ve ticaret merkezi olmuştur.

Bulgar tüccarının, gerek Hazar ilinde ve bilhassa Harezm'de, gerekse Samanîler ülkesinde İslâm tüccarı ile sıkı temasları neticesinde, Bulgarlar arasında İslâm dini yayılmağa başladı. IX. yüzyılın sonlarında, bulgarlara ait en eski kayıtlar, onları, camileri ve mektepleri olan, tacir ve çiftci bir kavim olarak göstermektedir.

İtil Bulgarlarına ait en eski kayıtlar İbn-i Rusta'nın eserinde görülmektedir. Buna göre, Bulgar, Burdas(Burtas) memleketine komşudur. Hazar denizine dökülen İtil nehri boyundadırlar. Hazar ve Sabaliba memleketleri arasındadırlar. Hükümdarları müslüman olup adı Almuş'tur. Memleketleri ise ormanlıktır. Bulgarlar üç kısım olup, Barsula, Asgıl ve Bulgar'dır. Bunlar aynı sahada yaşarlar, Hazarlar ve Ruslar, bunlarla ticaret yapar. ibn-i Rusta'nın eserinde ticareti yapılan maddeler ve ziraî ürünler belirtilip, halkın Müslüman olduğundan ve İslâmî müesseselerden bahsetmektedir.

X. yüzyıl başlarında Bulgarlar Müslüman kültür dairesine iyice girmiş bulunuyorlardı. İtil Bulgarlarının IX. asır sonlarında bazı siyasî faaliyetlere başladıkları görülüyor. Bulgar hükümdarı Almuş, 920 - 921'de Halife

history and the organization of their society.

While the Bulgars did not get on well with the Khazars all the time, their greatest enemies were Russian brigands (Ushunuki) from the upper Volga and Oka rivers. These made a living by robbing Bulgar traders they encountered all along the Volga and were not averse to invading the Bulgar domains themselves, looting villages and towns. These attacks varied in frequency and severity for about two and a half centuries from the late 10th century to the early 13th. In 1164 the Russians staged a major campaign against the Bulgars in which some Bulgar cities were captured and destroyed. Relations were not always hostile however and there was subtantial trade between the two people. Bulgar grain and leather were purchased in large quantities by the Russians.

Not long after the Mongols and their vast hordes embarked upon their victorious campaign they encountered the Bulgars. When Jenghiz Khan's armies invaded western Turkistan in 1220-1, two Mongol divisions commanded by Subotai and Jebe crossed the Caucasus and in June 1223 defeated a combined army of Kipchaks and Russians on the banks of the Kalka river. After this victory they proceeded north around the Caspian Sea with the intention of rejoining the main bulk of the Mongol army. As they were passing through the southern flank of the Bulgar

Muktedir Billah'a bir mektup götüren elçi gönderir. Bu mektupta hükümdar halifeden İslâmı öğretecek âlimler ile, İslamî müesseseleri inşa edecek ustalar ve Hazarlara karşı savunma için yapılacak kale ve diğer masraflar için para talebinde bulunur. Halife bu isteği kabul ederek bir elçi heyeti yollar. Bu heyette Halifenin mektubunu hükümdara okumakla ve hediyelerini teslimle görevli Ahmed İbn-i Fadlan'da bulunuyordu. Elçilik heyeti 2 Nisan 921'de Bağdattan hareketle Horasan üzerinde Harezm'e, oradan da Yayık ve Kinel nehirlerini geçerek 70 günde Bulgar İli'ne vardılar (12 Mayıs 922), İbn-i Fadlan, Bağdat'a döndükten sonra seyahati ve Bulgar İli'nde bulunduğu günleri anlatan bir eser yazmış ve o devir Bulgar tarihi için eşsiz bilgiler bırakmıştır. İbn-i Fadlan seyahatnamesinde, itil Bulgarlarının o devirdeki tarihî ve sosyal durumunu yansıtan pekçok kayıtlar bulunmaktadır.

Bulgarların en büyük düşmanı, Yukarı İtil ve Oka sahasından gelen Rus korsanları (Uşkunuki) idi. Bunlar İtil boyunca rastladıkları Bulgar tüccarını soydukları gibi Bulgar İli'ne kadar inip, köy ve şehirleri yağmalıyorladı. Rusların Bulgarlara karşı yaptığı seferlerin başlıcaları, 985, 1120, 1164, 1184, 1186, 1205 ve 1220 tarihlerindedir.

1164'te Ruslar, Bulgarların bazı şehirlerini zapt ve tahrip etmişlerdi. Bulgar-Rus münasebetleri sadece savaşlarla kalmamış, ticarî münasebetleri de olmuştu. (Bulgarlar Ruslara bilhassa hububat ve deri satmışlardır.)

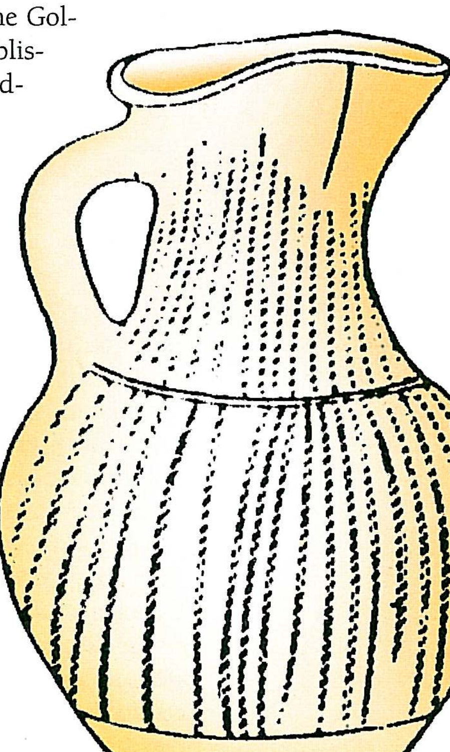
Moğollar büyük kuvvetlerle fütuhatlara başladıktan bir müddet sonra Bulgarlarla karşılaştılar. Cengiz Han'ın orduları 1220-1221'de Batı Türkistan'ı istilâ ettiklerinde, Subutay ve Cebe'nin komutasındaki Moğol tümeni Kafkasları geçmiş ve 1223 haziranında Kalka çayı boyunda, Kıpçaklar ve Rusları yendikten sonra, esas Moğol kuvvetlerine katılmak üzere Hazar Denizi'nin kuzeyinden yürümüşlerdir. Bu kuvvetler Bulgar İli'nin güney sahasından geçerken, Bulgarların pusuna düştü birçok Moğol askeri öldü. 1229'da Yayık boyunda yaşayan Kumanlara ve oraya yakın olan Saksın şehrine karşı Moğolların harekete geçmesi neticesinde Kuman ve Saksın ahalisinden pek çoğu Aşağı İtil sahasından Bulgarlara iltica etti.

1223'deki Moğol saldırısı oldukça zararsız atlatıldı ise de, Batu Han idaresindeki asıl büyük ordu Doğu Avrupa'da İlk önce Bulgarlara çarptı. Ahaliyi öldüren, şehirleri ve köyleri yıkan Moğollar, mescit, cami ve hamamlarıyla meşhur ellibin nüfuslu Bulgar şehrini

domains however, they were ambushed by the Bulgars in a battle in which many Mongol soldiers were killed. When the Mongols began attacking the Cumans living along the Yayik and moving against the city of Saqsin located nearby in 1229, numerous people fled from the region of the lower Volga and took refuge among the Bulgars.

Although the Bulgars did not do too badly in their first encounter with the Mongols in 1223, when the main force under the command of Batu Khan finally arrived in eastern Europe in 1236, it was the Bulgars who were sought out first of all. The Mongols masssacred the populace and devastated their towns and villages. The Bulgar capital, famous for its mosques and baths and housing a population of some fifty thousand was razed to the ground.

Under the Khanate of the Golden Horde, which was established after the Mongols withdrew, the surviving Bulgars sought to revitalize their city. This did not sit well with the Pulat-Timur Khan, who attacked and destroyed it a second time (1361). Three decades later, in 1391, this destruction was repeated a third time during Tamerlane's campaign against the Golden Horde's khan Toqtamish. Unable to withstand such repeated assaults, the people dispersed with some migrating to the Kazan region north of the Kaman. Around the middle of the 15th century there was a Muslim community of Bulgar-Kipchaks living here and these were subsequently to become the core of the Kazan khanate. The Chuvash, who still dwell in the same region and speak a dialect of Oghuz Turkish, are believed to be the descendents of these people.

Tuna Bulgarları'na ait pişmiş toprak bir eser.

Danube Bulgar pitcher.

The Danube Bulgars

Though the Byzantines resisted fiercely, they were unable to prevent the Danube Bulgars under Asparukh from entrenching themselves in the southern reaches of Dobruja.

tamamiyle tahrip ettiler (1236). Onlar çekildikten sonra Deşt-i Kıpçak'ta kurulan Altın-Orda Hanlığı zamanında geri kalan Bulgarların yeniden canlandırmaya çalıştıkları eski Bulgar şehri, Pulat-Timur Han tarafından ikinci defa ağır bir tahribata uğratıldı (1361) ve üçüncü defa olarak şehir, Timur'un, Altın-Orda Hanı Toktamış'a karşı yaptığı sefer esnasında tahrip edildi (1391). Tutunmasına imkân kalmayan halk dağıldı, bir kısmı Kaman'ın kuzeyine, Kazan taraflarına göçtü. XV. yüzyıl ortalarında, buralarda Bulgar-Kıpçak karışımı Müslüman ahali bulunuyordu ki, sonraki Kazan Hanlığı'nın esas nüfusunu bunlar teşkil etmiştir. Diğer taraftan dilleri Ogur Türkçesi'nin bir lehçesi olan, aynı bölgedeki Çavuşların, eski Bulgarların Torunları olduğu kabul edilmektedir.

Tuna-Bulgar Devleti

Asparuh (Espereh)'un Bizans'ın direnmesine rağmen Dobruca'nın güney bölgesinde kurduğu Tuna-Bulgar Devleti, kısa zamanda siyasî ve askerî bakımdan seviyeli bir güce erişti ve Bizans'ın yanında Avar Devleti'nin hücumlarına da karşı koyabildi.

681 senesinden itibaren Tuna-Bulgar devletinin sahası, Besarabya ile Dobruca'dan başka, bütün kuzey Bulgaristan'a, doğuda Karadeniz'e, güneyde Balkanların geçitlerine ve Batıda İsker nehrine kadar yayılıyordu. Komşu olmaları münasebetiyle en fazla irtibatları Bizans ile olmuştur. Bizans tarafından resmen tanınmasından sonra, Balkanlarda ve Orta Avrupa'da faal bir rol oynamaya başladılar.

Hazar prensesiyle evli olan II. Justnianus 688'de Bulgarlara karşı taarruza geçti. Bulgarlar onları durdurabilmek için Trakya'ya kadar ilerledilerse de İmparator'un ordusu önünden çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Slavlarla meskûn yerleri tahrip eden İmparator geri dönerken, Bulgar Türkleri, bir dağ geçidinde, Bizans ordusunun etrafını sararak imha etti. Buradaki karışıklıklar, Bulgar Türklerine ayaklanma ve Bizans'ın iç işlerine karışma fırsatı verdi. Sürgüne gönderilen II. Justinianus, Asparuh'un halefi olan Tervel Han'dan yardım istedi. 705'te onun desteği ile ikinci defa Bizans tahtına çıktı. Fakat İmparator yerini sağlamlaştırınca, sıkışık durumda iken verdiği yerleri geri almak için 708'de Bulgarlar üzerine yürüdüyse de mağlûp oldu.

Tervel Han, 716'da imparator III. Theodosios ile bir ticaret ve barış anlaşması im-

In a very short time the Danube Bulgars achieved a degree of political and military might that enabled them not only to resist the Byzantines but even to withstand the depredations of the marauding Avars.

From about 681 onwards, the Danube Bulgars extended their influence and dominions to incorporate not only Bessarabia and Dobruja but also all of northern Bulgaria from the Black Sea in the east to the mountain passes in the Balkans to the south with the Iskur river forming their western boundary. Because of their location and proximity, the came into contact most frequently with the Byzantines. Once the fact of their presence was acknowledged by the Byzantine court, they began to play a most active role in the affairs of the Balkans and Central Europe.

In 688 Justinian II, who was married to a Khazar princess, launched a campaign against the Bulgars. In retaliation the Bulgars descended into Thrace but nevertheless were forced to withdraw when confronted by the full strength of the imperial army. Justinian turned back home, his army laying waste to areas inhabited by Slavs as it went. The Bulgars however had set a trap. Catching the Byzantine army off guard in a mountain pass, they decimated it. This disaster was to have serious repercussions for the empire. Not only were the Bulgar Turks inspired to rise in revolt, they were also handed an opportunity to involve themselves in the endless intrigues of the Byzantine court. Sent into exile, Justinian sought and received the help of Tervel Khan, Asparukh's successor in the ensuing civil wars. With Bulgar aid he was restored to the throne in 705 and officially recognized the Bulgars' appropriations. In 708 however, by which time Justinian had consolidated his position, the emperor launched another campaign against the Bulgars in order to recover the concession he had been forced by circumstances to make. The effort was fruitless and the Byzantines were defeated.

In 716 Tervel Khan concluded a trade and peace treaty with Theodosius III. Tervel indeed proved himself to be an accomplished diplomat and statesman. The treaty not only guaranteed the security of his borders but also gained many economic advantages for the Bulgars as well. When the Arabs besieged Constantinople in 718, it was under the terms of this treaty that the Bulgars came to the Byzantines' aid and the Arabs were forced to pull back. Tervel made one more attempt to involve himself in the empire's

zaladı. Büyük diplomat ve devlet adamı Tervel Han; imzaladığı bu anlaşma ile sınırlarını emniyete alırken, iktisadî yönden de birçok menfaatler elde etmiştir. Bu anlaşmanın sonucu olarak Arapların 718'de Bizans başkentini kuşatması üzerine başkenti, birlikte müdafaa ettiler ve Arapların geri çekilmesini sağladılar. Tervel Han, Bizans işlerine bir kez daha müdahale etmek istedi ise de, 718'de ölmesi buna fırsat vermedi. Tervel Han'dan sonra 718-36 arasında VIII. yüzyılda Bulgar Türk hanları (isim listesi)'nda unutulan bir han, 736-740'da Sever, 740-56'da ise Kurmiş Han hüküm sürdü.

İmparator Konstantinos Koprinimos (741-775) Arapları yendikten ve tahtını sağlamlaştırdıktan sonra Bulgar Türklerine sürekli taarruza geçti. Bu taarruzlar neticesinde Bulgarları mağlûp ederek pek çok esir aldı. Bulgar Türkleri bu durum karşısında barış istemek zorunda kaldılar. Kurmiş'in halefi Vineh (756-762) 759'da İmparator ile anlaşma imzaladı ise de, imparator tekrar taarruza başladı, ancak bu defa yenilerek geri çekildi

Bizans'ın kuvvetlendiği zamanlar Bulgaristan buhran içine düşer. Bu duruma sebep, Bizans saldırıları değil, iç isyanlar ve mücadelelerdir. Nitekim Teleç (762-65) hükümdar cesedini de çiğneyerek tahta geçer. Ancak Bizans ile mücadeledeki başarısızlığını hayatı ile öder ve yerine amcası Seoin (765-767) tahta çıkar. Seoin, buhranın boyutlarının genişlemesi üzerine Bizans'a sığınıp hayatını kurtarırsa da, kendi yurttaşlarına karşı silâh olarak kullanılır. Bundan sonra facia sahneleri birbirini takip eder. Umor (767) Bahan ve Tokdu, karışıklığın kurbanı ve Bizans'ın elinde oyuncak olurlar. 768'de başa geçen Telering Han (768-777) da, kargaşalığın önüne geçmeye çalışmışsa da, iç savaşlar yüzünden birgün kendisi de Bizans'a sığınmak zorunda kalır.

VIII. yüzyılın sonunda, kudretli şahıslar idareyi ellerine alınca, birlik ve beraberlik sağlanır, dış müdahalelere sebep olan şartlar ortadan kalkar. Kardam Han (777-804) Bulgaristan'ın iç durumunu düzeltti. Bu çağda kuvvetleniş, dış siyasette de kendini gösterdi. 791 ve 792'de Bizanslılar, taarruz teşebbüsünde bulundularsa da Kardam, onları yendi. 709'da imparator VI. Konstantinos'tan vergi talebinde bulundu. Telering ve daha çok Kardam Han ile Bulgar tarihinin parlak devri başladı. Kardam Han'dan sonra tahta geçen Kurum Han zamanında bu parlaklık artarak devam etti. Kurum Han (803-814) tahta oturduğu zaman Bulgarların çevresinde bü-

Arap harfli Bulgarca bir mezar taşı.

Bulgarian gravestone inscribed in the Arabic alphabet.

internal affairs but his efforts were cut short by his death in 718.

For much the remainder of the 8th century, relations between his successors and the Byzantines were fraught with difficulties. After defeating the Arabs and consolidating his power, Constantine V Coprinomos (r 741-775) launched repeated attacks against the Bulgars. So heavy were the losses that the Bulgars suffered that their khan, Kurmush, was forced to sue for peace. Kurmush's successor Vineh (756-762) concluded a peace treaty with the Byzantines but in 759 Constantine broke it and began attacking the Bulgars. This time he was defeated and forced to retreat.

There is a pattern in these events. Whenever Byzantine power was on the rise, the Bulgars went through a crisis stemming not so much from Byzantine attacks as from their own internal dissensions and struggles. Teletz (762-765) ascended the throne over the corpse of his murdered predecessor. His crushing defeat at the hands of the Byzantine emperor in turn cost him his own life and he was succeeded by an uncle, Seoin (765-767). Confronted by difficulties of his own,

yük hadiseler cereyan ediyordu. Frankların darbesi ile büyük Avar Devleti yıkılıyor, neticede Franklar, Batı Avar ülkesini, Kurum Han ise Doğu Macaristan ile Erdel'i işgal ediyordu.

Kurum Han'dan çekinen Bizans İmparatoru I. Nikephoros, erken davranarak onu baskıya almak düşüncesi ile harekete geçti. Hanlık başkenti Presyaslav'ı tahrip etti ve ilerledi. Fakat hızla gelişen çetin savaşlar İmparator'un yenilmesi, ordusunun imhası ve kendisinin savaş meydanında ölümü ile sonuçlandı. Arkasından kalabalık bir ordu ile Bulgarlar üzerine yürüyen II. Mikhael'i de mağlub eden Kurum Han, adeta Bizans'ı ortadan kaldıracak duruma geldi ve "altın mızrağını yaldızlı kapu'ya asmaya" and içti. 809'da Sofya'yı, Niş ve Belgrad kalelerini işgal ederek, Orta

Arap harfli Bulgarca bir mezar taşı.

Bulgarian gravestone inscribed in the Arabic alphabet.

he was forced to take refuge among the Byzantines. This saved his life but also turned him into a pawn that the Byzantines used against his countrymen. This theme is repeated like a tragic leitmotif: Umor (767), Bahan, and Tokdu in turn succumbed to intrigue and became playthings of the Byzantines. Although Telering (768-777) managed to contend successfully with such disorders for a while, eventually he too had to flee to the Byzantines for safety.

Towards the end of the 8th century, Bulgar royal power finally passed into the hands of somewhat more accomplished individuals. With the restoration of internal unity and peace, the conditions that led to frequent Byzantine meddling were eliminated. Kardam Khan's long reign (777-804) marks the beginning of this process. Under his guidance, Bulgaria was restored to strength and began making its weight felt in diplomatic affairs. Although the Byzantines tried to attack in 791 and 792, they were repulsed on both occasions. At one point Kardam even felt so bold as to demand tribute from Constantine VI. The successes begun by Kardam continued and grew under his successor Kurum (803-814). Kurum's reign was a time when momentous events were taking place beyond the borders of Bulgaria. Avar power was being extirpated by the Franks and as the Franks took possession of the western part of the Avars' territories, Kurum began moving into and occupying eastern Hungary and Transylvania.

Worried by the rising power of the Bulgars under Kurum, Nicephorus I decided to make a preemptive strike against him. He advanced with his army and burned the khan's capital of Presyaslav. He made the mistake however of pressing on and in the resulting battle his army was destroyed and the emperor himself was killed on the battlefield. Kurum also repulsed a subsequent attack by Michael II at the head of a large army. In the flush of these successes, Kurum vowed to "hang his golden spear over the gilded gate" (a disparaging reference to the famous Golden Gate of Constantinople) and take the empire for his own. In 809 he occupied the citadels of Sophia, Nish, and Belgrade bringing under his control the most important military and trade route linking the Near East and Central Europe. In 813 he reached Adrianople (Edirne) from Philippopolis (Plovdiv). Throwing a siege around the city, he did not wait for its fall but instead advanced on

Avrupa ve Yakın Doğu arası en büyük askerî sevkiyat ve ticaret yolunu kontrolüne aldı. 813'te Filibe'den Edirne'ye ulaştı. burayı muhasara altında tutarak sür'atle ilerledi. İstanbul'u kuşattı (814 baharı). Fakat saldırıların en yoğun olduğu bir zamanda, ansızın öldü (13 Nisan 814).

Kurum Han'dan sonra oğlu Omurtag Han (814-831) başa geçti. Bizans İmparatorluğu ile hemen 30 senelik bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Bulgaristan'a güneyde sükûn, Bizans'a da mallarını gümrük ödemek şartı ile kuzeye sevkedebilme imkânı sağlıyordu. Omurtag Han, bu arada Franklarla da iyi geçinmek istiyordu. Ancak Omurtag Han'ın dostluk anlaşması için elçiler gönderdiği sırada, Franklar, Bulgaristan'a karşı güney doğu komşusu olan Slav oymaklarını ayaklandırmak için ellerinden gelen her türlü hareketi gösteriyorlardı.

İstemeyerek de olsa, silâh zoru ile Tuna-Sava-Drava havzasını almak, Maroş nehri vadisindeki, Orta Avrupa'nın, Roma devrinden beri terk edilmiş olan en büyük tuzlalarını işletmeye açmak sureti ile devletine büyük emniyet ve servet kaynağı kazandıran Omurtag Han zamanı Tuna Bulgarlarının tarihleri boyunca en parlak devirleri olmuştur. Kurulan şehirler, saraylar, köşkler, geniş ve muhtazam ölçüde inşaat ve imar, su yolları, abideler, Pliska ve Preslav şehirleri ile Madara kasabası civarında yüksek bir kaya üzerinde Kurum Han'ın 40 m2 lik yeri kaplayan kitabeli kabartması, o çağlardan bize kalan hatıradır. Fakat yerlilere oranla az olan Bulgar Türklüğü, o tarihlerde yavaş yavaş Bizans kültürünün tesirindeki Slav çoğunluğun etnik baskısını hissetmeye başlamıştı. Teşkilâtlandırılan Slavlar, devlet hizmetlerine alınıyor, Türk unsurunun yerlilerle evlenmesi artıyor, idare tekniğinin zarurî sonucu olarak kalabalık yerli halkın dili, üst tabakada yayılıyor ve Türkler Slavlaşıyordu.

Bu Slavlaşma, Malamır (831-836) ve Presiyan (837-852) zamanlarında hızla artarak devam etti. Boris Han (852-889)'ın 864'de Ortodoksluğu resmen kabul ederek, o zamana kadar tek Tanrı inancı içinde yaşayan Bulgarları Hristiyanlaştırması ile tamamlandı. Boris Mikhail adını aldı. 869-870 İstanbul kiliseler toplantısında, Bulgar kilisesinin müstakil piskoposluk olarak katolik kilisesi temsilcilerince tanınması üzerine, Roma'nın Balkan yarımadasındaki iddialarının sona ermesi ile Türk devleti, büsbütün karakterini kaybedip, Slav, Bizans kültür çevresine tamamen girmiş oldu. O güne kadar kullanılan

Constantinople, laying siege to the city in the spring of 814. He died suddenly on April 13th at the height of the fray.

Kurum was succeeded by his son Omurtag (814-831) who immediately concluded a thirty-year peace treaty with the Byzantines. Under this treaty, peace was to reign in southern Bulgaria and the Byzantines were allowed to transport their goods northward provided they pay the khan customs duty. Omurtag also pursued a policy of getting on well with the Franks/or at least one of not disquieting them. Just as he had dispatched envoys bearing the terms of a treaty of friendship however the Franks were trying to incite Slav groups neighboring Bulgaria to the southeast to attack the Bulgars and were doing everything in their power to achieve this aim.

Left with no other recourse but force of arms, Omurtag proceeded to reduce the entire Danube-Sava-Drava basin and place it under Bulgar control. Turning his attentions to the economic well-being of his domains as well, the khan reopened the great salt mines (the largest in Central Europe) in the valley of the Muresh that had been abandoned and lain idle since the days of the Romans. Omurtag's reign marks the highwater in the history of the Danube Bulgars. It was a time when cities were founded and palaces were built. There were extensive public works in the form of roads, aqueducts, and even monuments such as a great relief and inscription dedicated to Kurum Khan carved into a cliff in the vicinity of Madara.

Nevertheless the Turkish identity of the Bulgars, always threatened by the greater Slavic ethnic majority that surrounded it, was slowly disappearing beneath a thickening layer of Byzantine culture. Slavs were accepted more and more into state service; intermarriage between the Turkish and Slavic elements of the populace increased; the demands of government meant that the more widely-spoken language of the majority eventually gained the upper hand and was adopted by the upper classes as well. The Turks were transformed into Slavs.

Tuna Bulgarlarına ait insan heykeli.

Danube Bulgar statue.

This process accelerated during the reigns of Malamir (831-836) and his successor Presiyan (836-852). Boris (852-889) converted

Türk "Han" unvanı da Boris'in halefi Simeon (893-917) tarafından "Çar" a çevrildi.

Eski Bulgar Sanatı

Bulgar Türklerinin sanatı mimarî eserler, heykeller, kabartmalar, madenî eserler, kuyumculuk eserleri ve keramiklerden oluşan zengin bir görünüm arzetmektedir.

Kurum Han'ın inşa ettirdiği Pliska şehri, Bulgar Türklerinin eski başkenti idi. Burada yer alan büyük bir kale harabesinde orta bölümdeki kalıntılar saraya aittir. Kesme taştan yapılmış olan surların köşelerinde köşeli veya silindirik burçlar göze çarpmaktadır. Bulgar (Türk) Sanatı'nın en yüksek zamanı olan Omurtag Han çağında Hükümdarın tahkim edilmiş sarayı da Pliska şehrinde inşa edilmişti.

Bahsedilen bu kalelere benzer başka yapılar da mevcuttur. Preslav'daki kale iç.kale ve dış kale olarak yapılmıştı. Kale ve sarayın bulunduğu bir diğer yer de Madara'dır. Ancak bu yerdeki kabartmalar bu eserlerden çok daha ünlüdür. Madara'da kayaya yapılan kabartma, Kurum Han'ın hatırası için yapılmış önemli bir eserdir. Süvari olarak gösterilmiş hükümdar, elinde hükümdarlığının işareti olarak bir kadeh tutmaktadır. Kadeh tutan insan heykellerine Orta Asya'da da rastlanmaktadır. Saçları uzun hükümdar figürü ayrıca elinde bir tuğ tutmaktadır. Hükümdar burada bir av sahnesinde yer almaktadır. Çünkü atın arkasında bir av köpeği, atın ayakları dibinde sırtına mızrak saplanmış bir arslan figürü bulunmaktadır. Bulgarlarda başka kabartma eserlere de rastlanmaktadır. Bunlardan Starazagora ve Novozogora kabartmalarında yine hayvan figürleri yer almaktadır.

Madara'da bulunan altın kemerler, Sadoveç'te bulunan kemer parçaları, çeşitli yerlerde ele geçen gümüş düğmeler, yüzükler ve bilezikler, Vidin'de bulunan kuyumculuk aletleri eski Bulgar Türklerinde kuyumculuk sanatının ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir.

Tuna Bulgarlarına ait pişmiş toprak bir eser.

Danube Bulgar pitcher.

in 864, thus completing the Christianization of the Bulgars, who had long been monotheists in any case. Boris adopted Mikhail as his Christian name. At an ecumenical council held in Constantinople in 869-870, the Bulgarian church was recognized by papal representatives as an independent bishopric thus bringing to an end the papacy's claims of authority over the Balkan peninsula. The event also marks the disappearance of the last vestiges of Turkish identity among the Bulgars: Boris's successor Simeon (893-917) succeeded to the throne not "khan" but as "czar". Slavic and Byzantine culture had triumphed.

Early Bulgar art

A wealth of sculptures, metal objects, jewelry, and ceramics provide ample evidence of the richness of the art and architecture of the Bulgar Turks.

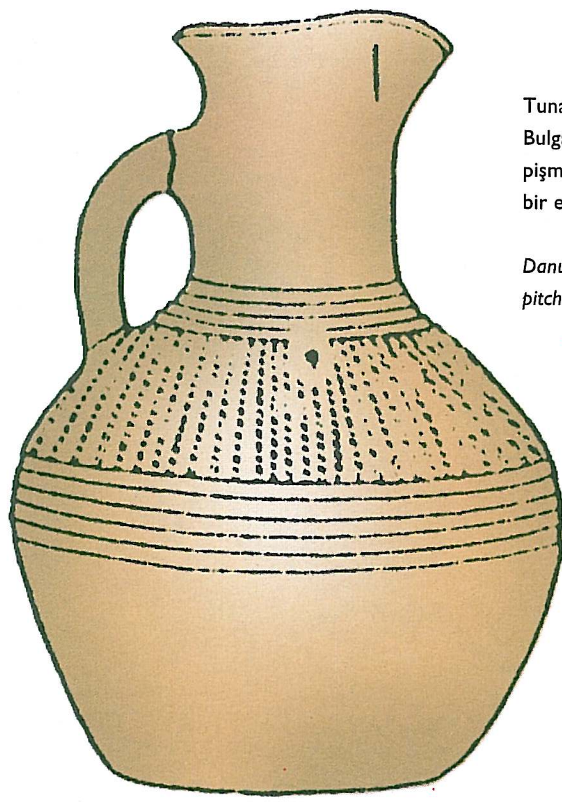
Pliska, which was founded by Kurum Khan, was the first permanent capital of the Bulgar Turks. Located at the center of this great ruined fortress are the remains of the khan's palace. The walls are built of dressed stone and reinforced with square or round turrets at the corners. During the reign of Omurtag, when Bulgar Turkish art enjoyed its most brilliant period, a fortified royal palace was built at Pliska.

There are other buildings resembling these. The citadel of Preslav contains inner and outer wards. Madara is another site where a fortified palace was located though the rock reliefs here are much better known. The relief, which is dedicated to the memory of Kurum Khan, depicts him mounted on horseback holding a goblet, the symbol of his sovereignty. The stance is suggestive of statues of human figures holding goblets that have been found in Central Asia. The long-haired figure of the khan is also holding a horsetail standard. Kurum is shown here hunting: a hound trails behind the horse while a figure of a lion transfixed with a spear lies at the horses' feet. Other Bulgar reliefs have been found. Among them, those at Starazagora and Novozogora incorporate animal figures.

Gold belts discovered at Madara, belt fragments discovered at Sadovets, silver buttons, rings, and bracelets discovered at many different sites, and jeweler's implements discovered at Vidin are evidence that the Bulgars were quite accomplished in jewelry-making.

Pliska ve Madara'da Bulgar Türklerine ait, incelikle işlenmiş keramikler de ele geçmiştir. Elle veya kalıpla yapılmış ve XIV. yüzyılda en kaliteli seviyesine ulaşmış bu keramikler, Bizans ve bölgesel üslûplarla karışmış bir tarz gösterirler.

Delicately-worked Bulgar Turk ceramics have been found at Pliska and Madara. These are hand-thrown or molded wares and attain their highest level of quality in the 14th century. Stylistically they are an amalgamation of Byzantine and local pottery traditions.

Tuna Bulgarlarına ait pişmiş toprak bir eser.

Danube Bulgar pitcher.

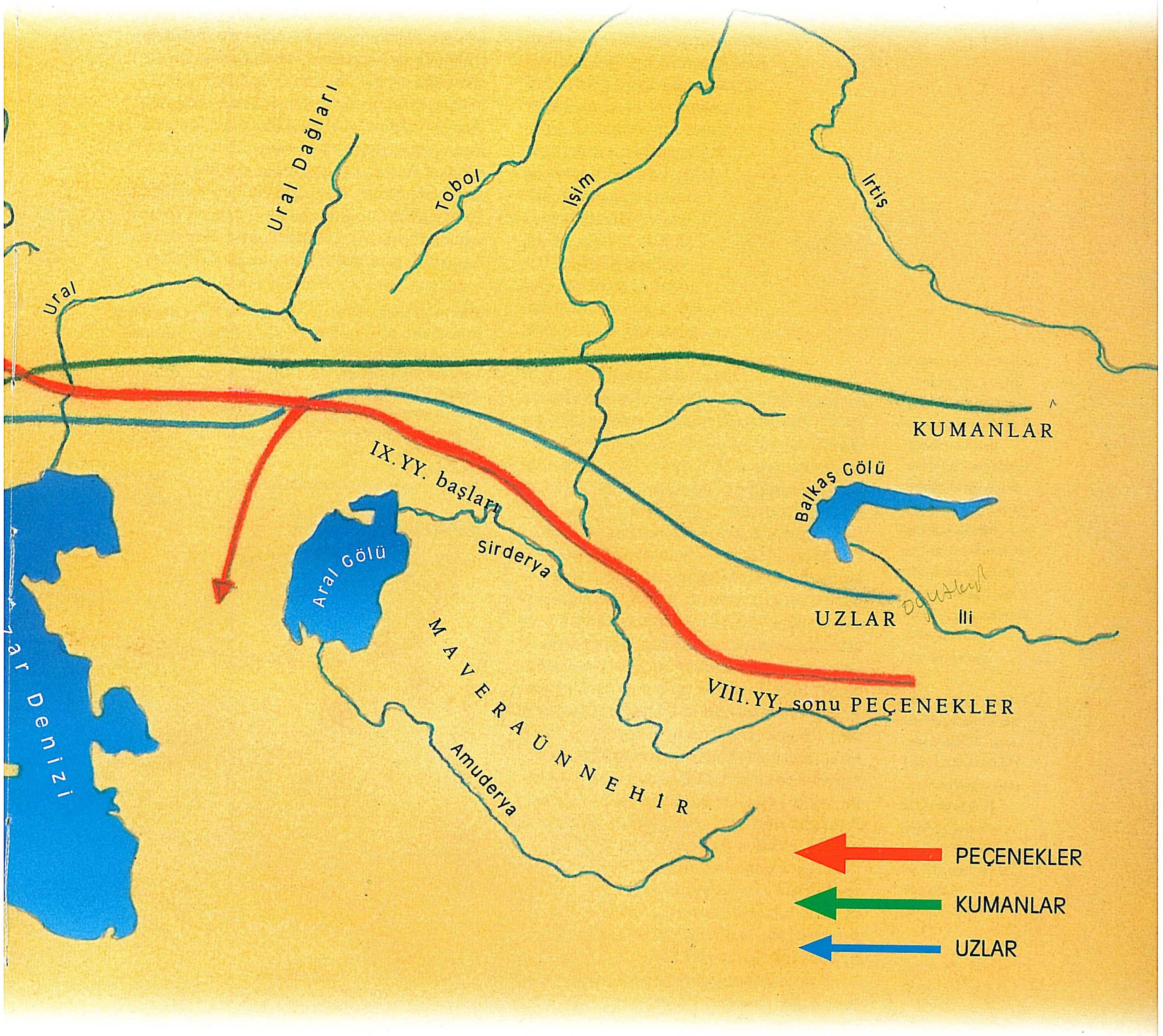

Peçenekler

IX. yüzyılın ilk yarısında Hazar-Uz baskısına dayanamayan Peçenekler, kalabalık kitleler hâlinde İdil nehrini geçerek 860-880 yıllarında Don-Kuban bölgesine geldiler. Buralarda yaşayan Macarları yerlerinden çıkardılar. Don-Kuban havalisine gelmeden önce Cim

The Petchenegs

Unable to withstand Khazar/Oghuz pressure the Petchenegs crossed the Volga in great numbers during the first half of the 9th century. Sometime between 860 and 880 they reached the region between the Don and Kuban rivers from which they dislodged the

Peçenek, Uz ve Kumanların Orta Asya'dan gelerek Karadeniz'in kuzeyi ve Avrupa'ya yayılmaları.

Movements of the Petchenegs, Oghuz, and Cumans north of the Black Sea into Europe.

ve Yayak boylarında yaşayan Peçeneklerin daha önceki tarihleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat İli havzası ile Isık Göl civarında yaşadıkları tespit edilmiştir. Batı Gök-Türk Hakanlığı'nın dağılmasından sonra Isık Göl-Balkaş dolaylarında bulunan Peçenekler, Karluk ve Oğuzların tazyiki ile VIII. yüzyılın ikinci yarısında Batı Sibirya'ya çekil-

Magyars dwelling there. We know relatively little about the history of the Petchenegs before their arrival in this region though it has been ascertained that those of the Cim and Yayak tribes previously lived in the vicinity of Issyk Kul and in the Ili basin.

After the khanate of the Western Blue Turks broke up, the Petchenegs were living in the re-

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 2 nolu altın sürahi'nin 2 nolu tasfiri. Savaş alanından galip dönen ve Atilla olabileceği ileri sürülen kağan atı üzerinde bir elinde silahı, diğer elinde de düşmanın saçlarından sürükleyerek getirmektedir

Golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard. The figure is a victorious khagan on horseback (claimed by some to be Atilla) returning from battle and dragging his foe by the hair.

mek mecburiyetinde kaldılar. Daha sonraları da Don-Kuban mevkiine geldiler. 889-893 yıllarında ise, Don nehrinden Dinyeper'in batısına kadar uzanan sahaya hâkim oldular. Peçeneklerin buralarda sekiz boy hâlinde yaşadıkları bilinmektedir. Bu boylar şunlardır: Ertim, Yula, Çor, Külbey, Karabey, Tolmaç, Kapan ve Çoban. Bu adlardan bazıları eski Türk unvanlarıdır (Yula, Çor, külbey, Kapan=Kargan). Ertim, Çor ve Yula boyları birlikte hareket edildiğinde idareci durumundaydılar ve bunlara Kenger (Kangar) denilmekte idi. XII. yüzyila gelindiğinde boy sayısı on üçe yükseldi. Hazarlar, Uzlar, Macarlar ve birtakım Fin kabileleri ile Slavlar, Peçeneklerin komşuları idi.

Don nehrinden, Tuna'ya kadar uzanan bozkırları ellerinde bulunduran Peçenekler, özellikle Kiev Rusyası tarihi üzerinde büyük tesirler bıkarmışlardır. Nitekim, aşağı yukarı 900-1036 yılları arasında Peçenekler ile Ruslar yan yana yaşamışlardı. Peçenekler ilk defa 915 yılında Knez İgor zamanında Ruslar üzerine akın yaptılar. 1036 yılına kadar on biri büyük çapta olmak üzere birçok seferde bulundular. 968 yılında Kiev'i kuşattılar ve Knez Svyatoslav'ı mağlûp ederek öldürdüler. 992, 996, 1015 yıllarında Rusların hücumlarına karşılık verdiler. Bu sayede Peçenekler, Rusların Karadeniz'e inmelerine mani oldular. Bu durum, Bizans'ın menfaatlerine de uygun düşüyordu. 915'te başlayan Peçenek-Bizans dostluğu, İstanbul'dan gönderilen elçiler ve hediyelerle bir müddet devam ettirildi. Peçenekler, ayrıca Bizans'tan kumaş, baharat, boya, süs eşyası ve mücevherat alıyor, karşılığıda bal mumu, tutkal, kıymetli deri satıyorlardı.

Peçenekleri İdil ötesi yurtlarından çıkaran Uz-

gion around Lake Balkhash. As a result of Karluk and Oghuz pressure, they were forced to withdraw into western Siberia during the second half of the 8th century and later arrived in the Don-Kuban region. Between 889-893 they gained control of the area extend from the Don to the western banks of the Dneiper. Eight tribes of Petchenegs have been identified as living here: Ertim, Yula, Çor, Külbey, Karabey, Tolmaç, Kapan, and Çoban. Some of these names (Yula, Çor, Külbey, and Kapan (= Kargan)) are actually very old Turkish titles.

1799 yılında Nad-Sent-Mikloş köyünde bir çukurun kazılması esnasında ortaya çıkarılan 23 parça altın kaptan oluşan Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi toplu bir vaziyette görülmektedir. Bu hazineye "Attila'nın hazinesi" de denilmektedir.

Inscribed golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

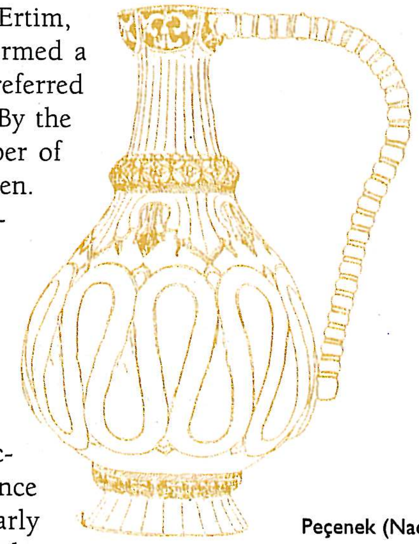
ların batıya doğru ilerlemeleri ve Oka-Sura etrafında Peçenek doğu grubuna baskılarını arttırmaları, onların rahat ve huzurunu bozdu. Bunun üzerine bir kısım Peçenek 942-970 yılları arasında Macaristan'a yerleşti. Asıl kitle, batıya doğru kaymaya başladı. XI. yüzyılın başlarında Peçenekler, Dnyester boyuna indiler. Bu durum onların Don bölgesindeki hâkimiyetlerinin azalmasına sebep oldu. Bundan istifade eden Ruslar, Peçeneklere 1036 yılında ağır bir darbe vurdular. Bu tarihten sonra Peçenekler Tuna boylarına geldiler ve Tuna nehri Peçenekler ile Bizans arasında sınır oldu. Arkalarında Uz baskısının şiddetlenmesi üzerine peçenekler Balkanlara doğru kaymaya başladılar. Hattâ bazı boylar, Bizans ile anlaşarak sınır bekçiliği yapıyordu. 1048'den sonra pek çok Peçenek Bizans hizmetine girdi. Bunlar arasından Anado-

Acting in concert, the Ertim, Çor, and Yula tribes formed a ruling class and were referred to as Kenger (Kangar). By the 12th century, the number of tribes had reached thirteen. The Petchenegs' neighbors were the Khazars, Oghuz, Magyars, and a number of Finn and Slav groups.

Controlling the steppes from the Don to the Danube, the Petchenegs had great influence on its history, particularly that of Kievan Rus. The Russians and Petchenegs were in frequent and close contact between 900 and 1036. The Petchenegs launched their first raids against the Russians in 915 during the time of Prince Igor. From then on up until 1036 there were many more campaigns, at least eleven of them on a large scale. In 968 the Petchenegs besieged Kiev, defeating and killing Prince Sviatoslav in battle. They beat off Russian attacks in 992, 996, and 1015 and were instrumental in preventing the Russians from reaching the Black Sea. This was a situation that was in keeping with Byzantine interests. The amicable relationship between the Byzantines and Petchenegs that began in 915 was perpetuated for some time by embassies and gifts dispatched from Constantinople. There was also a lively trade between the two in which the Petchenegs acquired fabrics, spices, dyes, and jewelry from the Byzantines in exchange for beeswax, glue, and leather and hides.

The western progress of the Oghuz, who had driven the Petchenegs from their homeland beyond the Volga in the first place, began disturbing the easternmost groups of Petchenegs dwelling in the vicinity of the Oka and Sura rivers. Some Petchenegs migrated into Hungary and settled there between 942 and 970. The main body however began shifting westward. By the early 11th century, the Petchenegs descended into the Dneister valley. This had the effect of reducing their control of the Don region however and the Russians were quick to take advantage of this, dealing the Petchenegs a severe blow in 1036.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden altın sürahi. Üzerendeki yazıtta "soben o kadar ünlüdür. Hibe oyma (gravür)" yazılıdır.

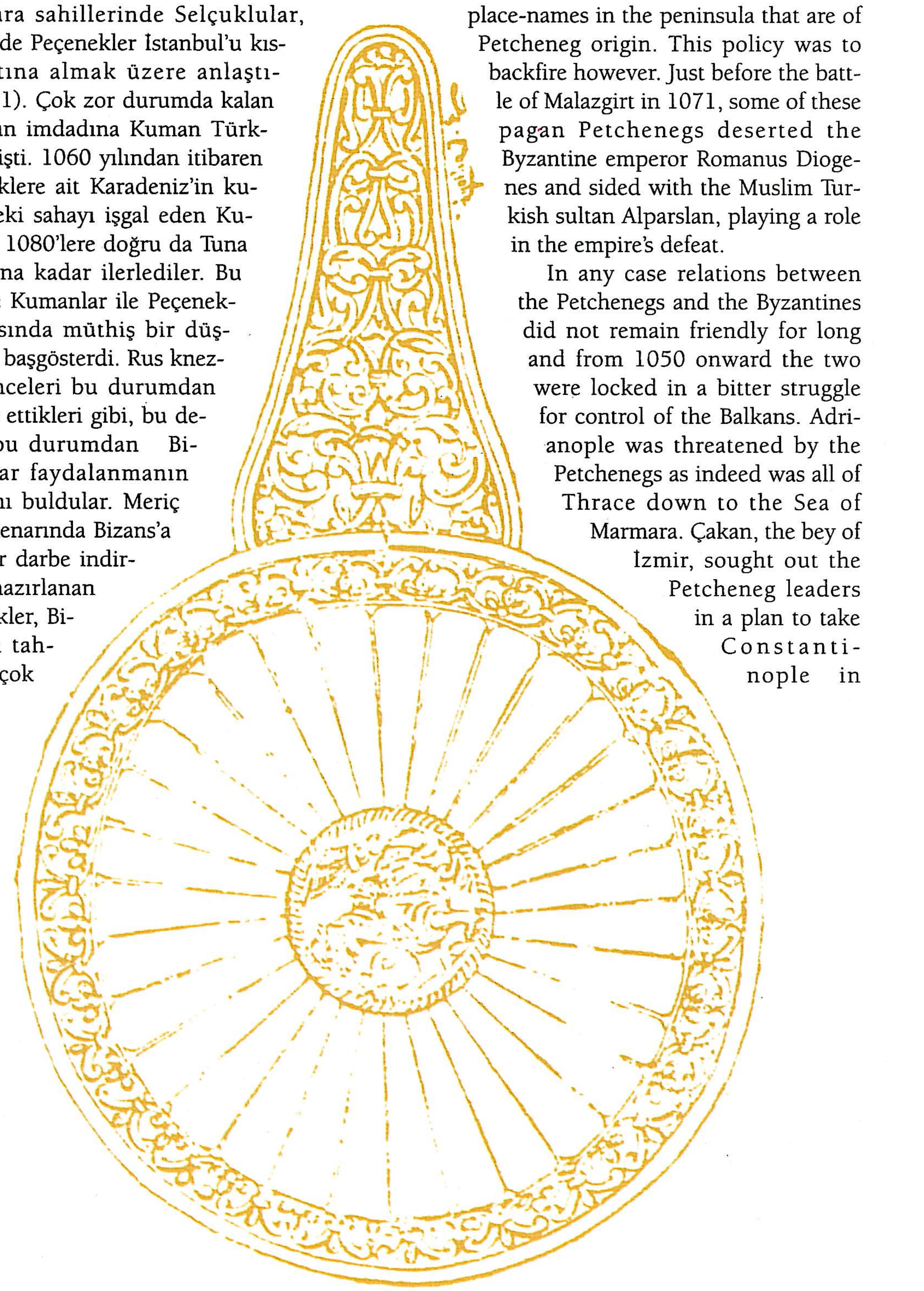
Inscribed golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

lu'ya da gönderilenler oldu. Anadolu'da Peçeneklerle alâkalı birçok yer adı, Bizans tarafından yerleştirilen bu Peçeneklere aittir. Nitekim bunlardan bir kısmı 1071 Malazgirt savaşında Alparslan tarafına geçerek Bizans'ın yenilmesinde rol oynamışlardır.

1050 yılından itibaren Peçenekler, Balkanlarda Bizans ile şiddetli mücadelelere giriştiler. Edirne çevresi, Trakya'nın Marmara'ya kadar olan sahilleri Peçeneklerin tehdidine maruz kaldı. Bizans'ın buhranlı anlar yaşadığı yıllarda İzmir Beyi Çakan, İstanbul'u zapt etmek üzere Peçenek başbuğları ile irtibat kurdu. Ege'de donanması ile Çakan, Marmara sahillerinde Selçuklular, Edirne'de Peçenekler İstanbul'u kıskaç altına almak üzere anlaştılar(1091). Çok zor durumda kalan Bizans'ın imdadına Kuman Türkleri yetişti. 1060 yılından itibaren Peçeneklere ait Karadeniz'in kuzeyindeki sahayı işgal eden Kumanlar 1080'lere doğru da Tuna boylarına kadar ilerlediler. Bu sebeple Kumanlar ile Peçenekler arasında müthiş bir düşmanlık başgösterdi. Rus knezleri, önceleri bu durumdan istifade ettikleri gibi, bu defa da bu durumdan Bizanslılar faydalanmanın yollarını buldular. Meriç nehri kenarında Bizans'a kat'î bir darbe indirmeye hazırlanan Peçenekler, Bizans'ın tahrikî ile çok

Thereafter we find the Petchenegs arriving at the banks of the Danube, with that river becoming the border between them and the Byzantine imperium. The pressure of the Oghuz behind them however was relentless and when it suddenly flared up, the Petchenegs this time began moving towards the Balkans. Some groups entered into agreements with the Byzantines in which Petchenegs became guardians of the empire's frontiers. From 1048 onward we find increasing numbers of Petchenegs recruited into the empire's service. Some groups were even settled in Anatolia and became the source of numerous place-names in the peninsula that are of Petcheneg origin. This policy was to backfire however. Just before the battle of Malazgirt in 1071, some of these pagan Petchenegs deserted the Byzantine emperor Romanus Diogenes and sided with the Muslim Turkish sultan Alparslan, playing a role in the empire's defeat.

In any case relations between the Petchenegs and the Byzantines did not remain friendly for long and from 1050 onward the two were locked in a bitter struggle for control of the Balkans. Adrianople was threatened by the Petchenegs as indeed was all of Thrace down to the Sea of Marmara. Çakan, the bey of İzmir, sought out the Petcheneg leaders in a plan to take Constantinople in

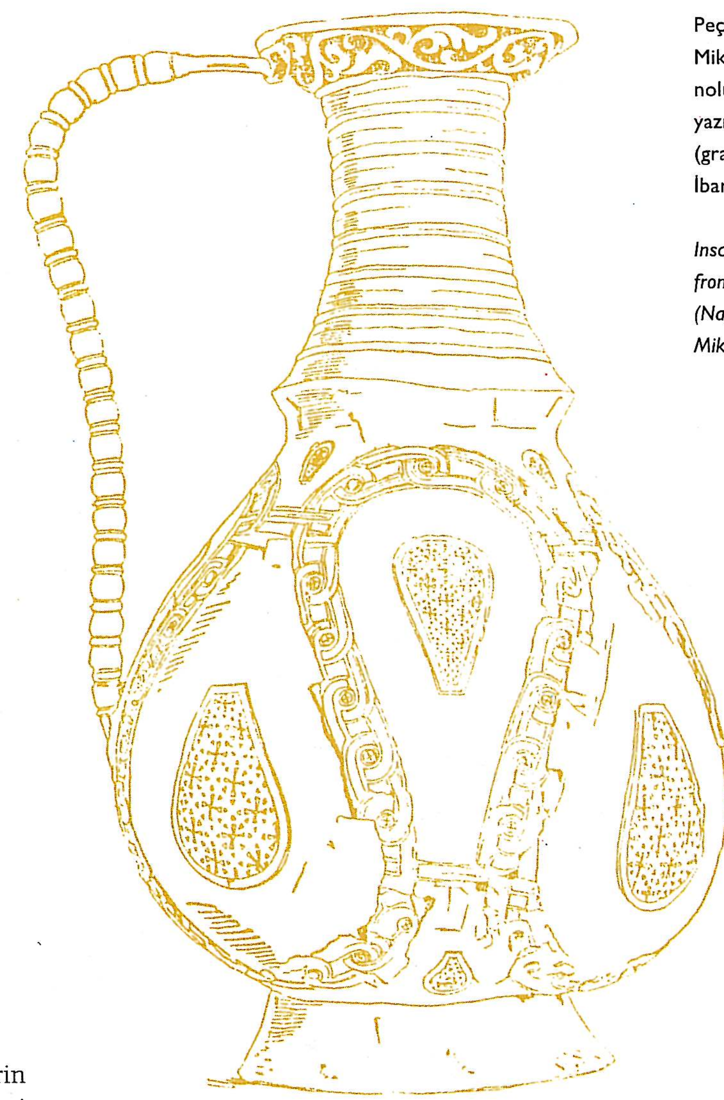
Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 15 nolu tavaya benzer küçük altın kase. Sapın iç tarafında "benim hibe gravürüm" ibaresi okunmaktadır.

Small golden porringer from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard. There is an inscription on the handle.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 2 nolu altın sürahi'nin I nolu gravürü. Sürahinin gövdesinde madalyon içinde görülen sahnede grif-fon'un geyige saldırısı tasvir edilmiştir.

Golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard. The medallion on the body contains an engraved scene of a gryphon attacking a stag.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 3 nolu altın sürahi. Altındaki yazıtta "hibe oymaya (gravüre) sahib olan". İbaresi okunmaktadır.

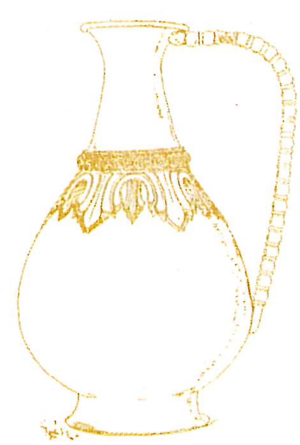
Inscribed golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

kalabalık olan Kumanların saldırısına uğradılar. Lebinium'da mağlûp olarak tamamen ezildiler (29 Nisan 1091). Böylece siyasî tarihleri sona eren Peçeneklerden geri kalanlar etrafa dağıldılar.

Hayatta kalmayı başarabilen Peçeneklerin bir kısmı Macaristan'a gittiler ve Peşte çevresi ile Fertö vilâyetinde yerleştirildiler. Bir kısmı da Uzlar ve Kumanlar arasına karıştılar. Balkanlarda kalanların çoğu ise, Vardar nehri boyunca yerleştiler. Makedonya'daki Meglano-Ulah'ları ile Sofya etrafındaki Şop-Bulgarlarının Peçenek neslinden oldukları söylenmektedir. Anadolu, Sırbistan, Rusya, Macaristan ve Kafkaslarda bazı yer adları ile halk efasanelerinde Peçeneklerin hatıraları yaşamaktadır. Orta Macaristan'da ele geçen meşhur, Nagy - Szent Miklos hazinesinin altın kapları üzerindeki Gök-Türk alfabeli yazıların Peçeneklere ait olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Güney Rusya'da Poltava'da bulunan Perescepine hazinesi de onlara aittir. Yüz elli yıldan fazla Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Peçenekler, her biri kendi başbuğunun idaresinde olarak boy teşkilâtı çevresinde kalmışlar ve bir devlet kuramamışlardır. Fakat savaş ve müdâfaa durumlarında ortak hareket edebilmişlerdir. XI. yüzyıl ortalarında Turak adında bir başbuğ on bir Peçenek boyunun başına geçmişse de bütün boyları hâmiyeti altına alamamıştır.

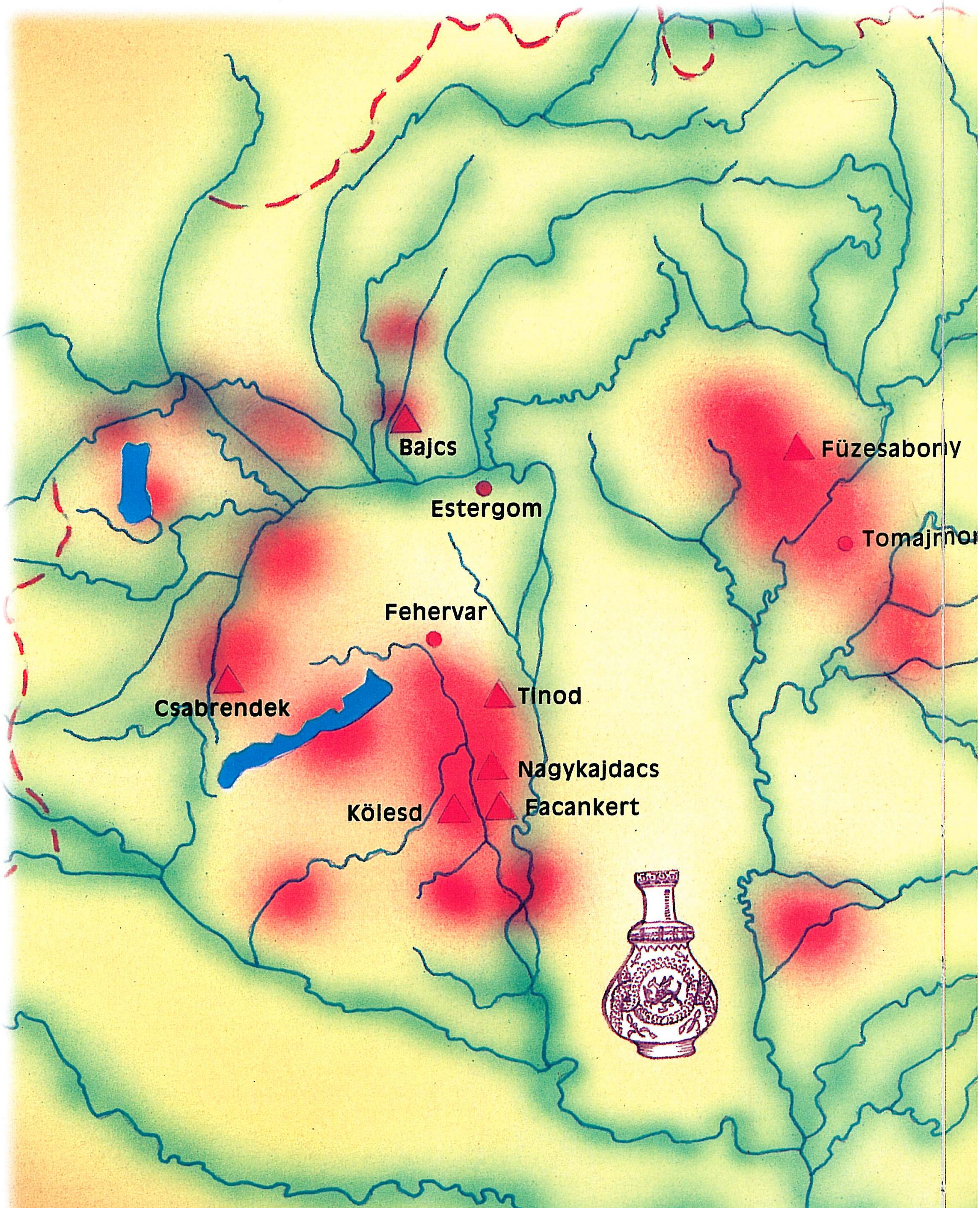
which Çakan, in command of his Aegean fleet, the Seljuks, who had by then reached the shores of the Marmara, and the Petchenegs in Adrianople would entrap the Byzantines and strangle them (1091).

The plan might have worked except that, at the last moment, the Cuman Turks came to the rescue of the beleaguered Byzantines. From 1060 on, these Cumans had begun occupying parts of the Black Sea steppes that had belonged to the Petchenegs. By the 1080's they had advanced as far as the banks of the Danube. There was consequently an intense rivalry and hatred between the Cumans and Petchenegs. The Russian princes had known how to exploit this enmity for their own purposes and now the Byzantines were seeking out ways to do the same. Just as the Petchenegs were preparing to deal the Byzantines a fatal blow on the Maritsa (Meriç) river, they were overwhelmed by the Cumans who had been spurred on to the task by the Byzantines.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 5 nolu altın sürahi. Kitabesinde "hibe abide (yani hibe hediye). Büyüğe" yazmaktadır.

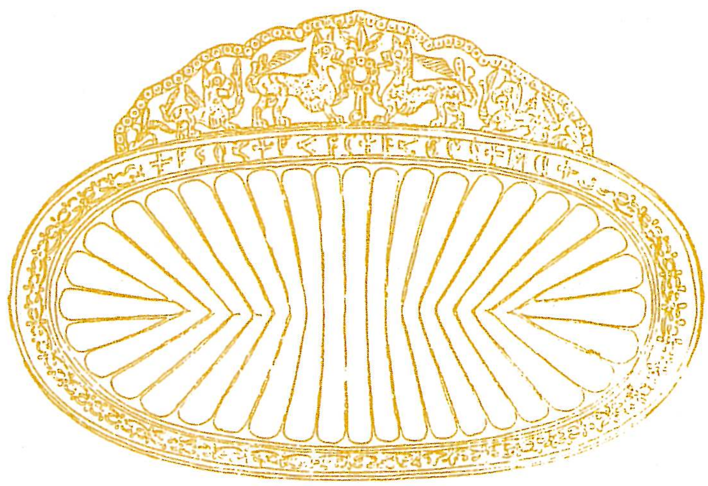
Inscribed golden pitcher from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

Bajcs
Füzesabony
Estergom
Tomajmo
Fehervar
Tinod
Csabrendek
Nagykajdacs
Kölesd
Facankert

Macaristan'da Peçenekler'e ait buluntu yerleri.

Petcheneg archaeological sites in Hungary.

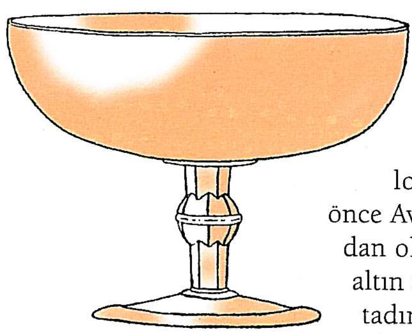

Peçenek (nad-sent-mikloş) hazinesi'n-den oval altın tabak. Üzerindeki yazıtta "hibe oymanın olduğu bu değeri gravürleştiren akay'dır" ibaresi okunmaktadır.

Inscribed golden dish with an oval form from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden altın içki kadehi. Üzerindeki yazıtta "Boyla Zopan'ın kasesi Botaul tarafından yapıldı, Zopan'ın çevresindekilerin içki içmesi için kase" yazmaktadır.

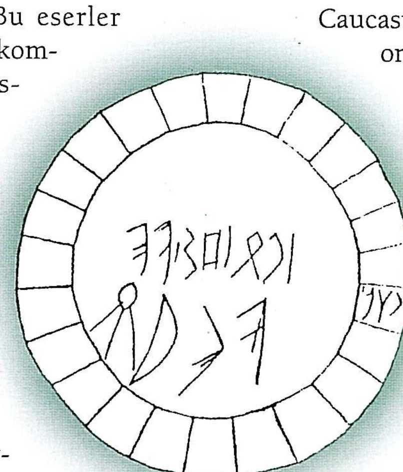
Inscribed golden goblet from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard. The inscription reads: "Boyla Zopan's goblet was made by Botaul. Goblet for Zopan's followers to drink from."

Peçeneklerde Sanat

Diğer Türk kavimlerinin sanatlarında olduğu gibi dökme, savat ve baskı tekniğinin uygulandığı madenî eserlere sahip Peçeneklerin sanatlarında süregelen gelenek Orta ve İç Asya sanat geleneğidir. Çeşitli aletler, silâhlar, at koşumları vb. gibi eserler bu duruma işaret etmektedir.

Peçeneklere ait olduğu ileri sürülen en önemli sanat eserleri ünlü Nagy Szent Miklos hazinesidir. Bu hazine daha önce Avarlara da atfedilmişti. 23 parçadan oluşan hazinede meyva tabakları, altın çanaklar ve sürahiler yer almaktadır. Kaplardan bazılarının üzerinde yanlış olarak runik denilen Türk yazıları bulunmaktadır. Bu eserler üzerinde yer alan figürlü kompozisyonlar Orta ve İç Asya'nın ikonografisini aksettirmektedir. Bu tür kompozisyonlar bakımından en zengin parçalardan birisi 2 numaralı sürahidir. Burada bir grifonun bir geyiğe saldırdığı hayvan mücadele sahnesi, miğferli, hafif çekik badem gözlü, bıyıklı ve sakallı zırh giymiş ve kuyruğu düğümlü bir ata binen süvari tasviri gibi sahneler yer almaktadır. Bir elinde flamalı bir mızrak tutan süvari, bir esiri sürüklemekte olup, atının terkisinde bir de kesik baş götürmektedir. 2 ve 7 numaralı sürahide yer alan insan kaçıran

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden 6 nolu altın sürahinin dibindeki yazıt.

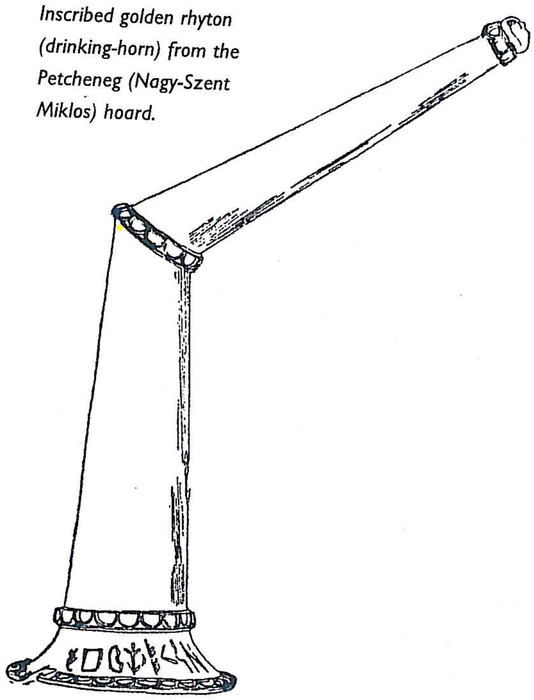
Inscription on the base of golden pitcher (6) from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

In the battle, which took place at Lebinium (Levunion) on 29 April 1091, the Petchenegs were crushed and only a few groups of survivors managed to escape. With this defeat the Petchenegs effectively disappear from the pages of history.

Some of the survivors migrated to Hungary and settled in the vicinity of Pest or around Neusiedler Lake. Some joined the Oghuz and Cumans and were absorbed by them. The majority of those living in the Balkans settled down along the Vardar river. The Meglano-Wallachs of Macedonia and the Sop-Bulgars from Sofia are said to be of Petcheneg origin. Reminders of the Petchenegs live on in place names and folk-legends in Anatolia, Serbia, Russia, Hungary, and the Caucasus. The Blue-Turk inscriptions on the gold vessels of the famous Nagy-Szent Miklos hoard discovered in central Hungary were what proved they were of Petcheneg origin. The Petrescepine hoard, discovered at Poltava in southern Russia, is also Petcheneg. For more than a century and a half, Petchenegs living in the steppes north of the Black Sea never advanced beyond a tribal political organization nor founded a state. Despite this, they were able to coordinate their movements in the event of attack or defense. Around the middle of the 11th century, someone by the name of Turak assumed the leadership of the ele-

Garuda tasviri de çok önemlidir.

Hazinedeki kapların bazıları boğa ve at başlıdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz eserlerin dışında kalan tabakların veya sürahilerin içinde ve dışında hayvan figürlü veya bitki motifli kabartmalar ve hayvan mücadele sahneleri ile çeşitli mitolojik kompozisyonlar yer almaktadır.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden boynuz şeklinde altın içki kadehi. Üzerindeki yazıtta "kuyumcunun hibe gravürü" yazmaktadır.

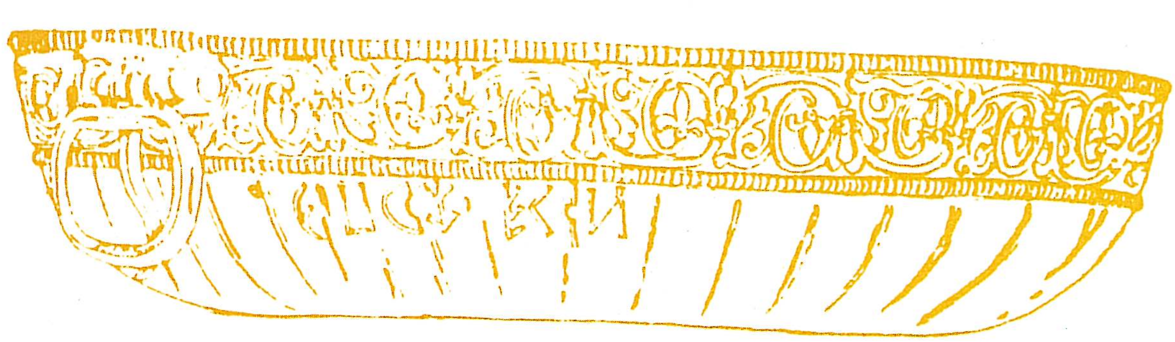
Inscribed golden rhyton (drinking-horn) from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard.

ven Petcheneg tribes but was unable to reduce all of them to submission.

Art among the Petchenegs

Like other Turkish groups, the Petchenegs were good metalworkers following traditions and practices and employing techniques and motifs that are a continuation of Central and Inner Asian art. These elements are apparent in tools, weapons, and horse fittings.

Reference was made above to the famous Nagy-Szent Miklos hoard. Consisting of twenty-three pieces, these gold dishes, bowls, and pitchers were originally thought to have been of Avar origin. Some contain inscriptions in Turkish that were mistaken for runes. The figured compositions with which the vessels are decorated are characteristic of Central and Inner Asian iconography. A pitcher, designated as "nr 2", is one of the richest in terms of such compositions. There is a scene in which a gryphon is attacking a deer and another depicting a rider mounted on a horse with a knotted tail. The horseman is dressed in armor and helmet, sports a beard and moustache, and has lightly almond-shaped eyes. In one hand he holds a lance with a pennant and he drags a captive behind him. There is a severed human head suspended from the back of his saddle. Some of the objects are decorated with the heads of bulls and horses. Others are decorated inside and out with repousse figures of animals, plant motifs, animal combats, and mythological compositions.

Peçenek (Nad-Sent-Mikloş) hazinesi'nden dairevi altın vaftiz tası. Üzerindeki Yunan harfli Türkçe kitabede "abidevi hibe gravür (oyma). Dede'nin doğumuna hatıra olsun!" Yazmaktadır. Tas üzerindeki ikinci bir kitabede ise "kuyumcunun hibe gravürü" yazmaktadır.

Golden baptismal bowl from the Petcheneg (Nagy-Szent Miklos) hoard. There are two inscriptions in a Turkish language using Greek letters.

Uzlar

Oğuzların bir kolu olan bu kavim Rus yıllıklarında Tork (Türk), Bizans kaynaklarında ise Uz diye geçmektedir. 860'lı yılarda Peçenekleri İtil ötesindeki yurtlarından çıkararak o sahaya yerleşmişler ve sonradan batıya doğru ilerlemişlerdir. Kiev knezi Vlademir'in müttefiki olarak 985 yılında İtil Bulgarlarına karşı yapılan sefere bazı Uz grupları da katılmıştı. Yalnız bunların Kiev bölgesine göçleri ise 1036 yılında Peçenekleri mağlûp etmelerinden sonra olmuştur. Uzları Peçenek yurduna sevk eden sebep ise; 1030 yılından itibaren Don nehri boylarında faaliyet göstermeye başlayan Kumanlardır. Nitekim Uzlar, Kumanların ileri harekâtı neticesi Dinyeper havalisine doğru kaymışlardır(1048).

Kiev Rusyası'nın güney bölgelerine kadar yayılan Uzları Rus knezleri 1060 yılında ani bir hücumla mağlûp ettiler. Bu mağlûbiyet üzerine kalabalık Uz kitleleri batıya doğru çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Bu esnada Uzlardan bir kısım da Kiev dolaylarında Rus knezlerinin hizmetine girerek Ros nehri boyunca yerleştiler. Batıya giden Uzlar ise 1065 yılında Bizans ve Bulgar mukavemetini aşarak Tuna boylarına geldiler. Bu bölgede, daha önce yurtlarından ettikleri Peçeneklerle komşu oldular. Böylece aralarındaki mücadele tekrar başlamış oldu. Bu arada arkadan gelen Kuman tazyiki yüzünden Tuna'yı geçerek Balkanlar ve Trakya'ya kadar ilerlediler. Akın ve yağmalarını Selânik ile Peloponnes'e vardıran Uzların bu hareketi Bizans'ı telâşlandırdı.

Uzların bu geniş coğrafyada yayılmaları, oraları tam manasıyla hâkimiyetleri altına almaya kâfi değildi. Bu sırada bastıran şiddetli kış ve Uzlar arasında baş gösteren salgın hastalıklar çok sayıda nüfus kaybına sebep oldu. Ayrıca Bizans entrikası ve intikam alma duygusuyla harekete geçen Peçenekler ile bölge halkının hücumları da Uzların tamamen güç ve kudretlerini yitirmelerine sebep oldu. Baskınlardan kurtulan az sayıda Uz ise Macaristan'a akın tertip etmişlerse de başarılı olamamışlardır (1068).

Bir miktar Uz kalıntısı Bizans ordusuna alınarak başta Makedonya olmak üzere çeşitli bölgelere gönderilmişlerdir. Nitekim, bu Uzlardan bir grubun Selçuklulara karşı Anadolu'da Bizans saflarında bulunduğu bilinmektedir. Güney Rusya'ya geri dönen bazı Uzlar ise, Kiev şehrinin varoşlarına yerleştirilmiştir.

Doğu Avrupa sahasında kısa bir dönem

The Oghuz

The Oghuz, a branch of the Oğuz Turks, are referred to in the Russian chronicles as the Torks (ie Turks). In Byzantine sources they are called Ouzoi. These were the people who, in the 860's, drove the Petchenegs from their trans-Volga homeland and settled down in their place. Subsequently they too began advancing westward. In 985, a number of Oghuz groups joined Prince Vladimir of Kiev in his campaign against the Volga Bulgars. They did not actually begin migrating into the Kiev region however until the defeat of the Petchenegs in 1036. What drove the Oghuz into the Petchenegs' territories however was the Cumans who started becoming active along the banks of the Don in 1030. It was the advance of the Cumans that shifted the Oghuz towards the basin of the Dneiper.

The Oghuz spread out as far as the southern regions of Kievan Rus. In 1060 they were defeated by the Russians in a lightning attack after which large masses of them were forced to withdraw westward. Some Oghuz however entered the service of the Kievan princes and settled down along the Ros river. In 1065 those who moved westward overcame Byzantine and Bulgar resistance and reached the banks of the Danube sharing a border with the very same Petchenegs that had previously displaced. This reignited the old struggle between the two. With Cuman pressure from behind, the Oghuz crossed the Danube and advanced as far as Thrace, raiding and looting the cities there. Soon afterwards, in a series of disastrous expeditions into the Balkans, they were annihilated by the Petchenegs and Bulgars. The last of the Oghuz who migrated west of the Volga were finally wiped out or assimilated by the Cumans. A few remaining groups were taken into the Byzantine army and deployed in various parts of the empire-largely in Macedonia, though at least one Oghuz unit is known to have fought in the Byzantine ranks against their Seljuk kin in Anatolia. Other Oghuz who returned to southern Russia were settled in the suburbs of Kiev.

faaliyet gösteren ve diğer Türk boylarına nazaran kendileri hakkında çok az bilgi sahibi olabildiğimiz Uzlardan günümüze en açık örnek bugünkü Moldavya'da yaşayan, dil ve kültürlerini büyük ölçüde muhafaza eden Gagauz Türkleridir.

X. Yüzyıl Ortalarında (961 yılında) Doğu Avrupa'da Türkler.

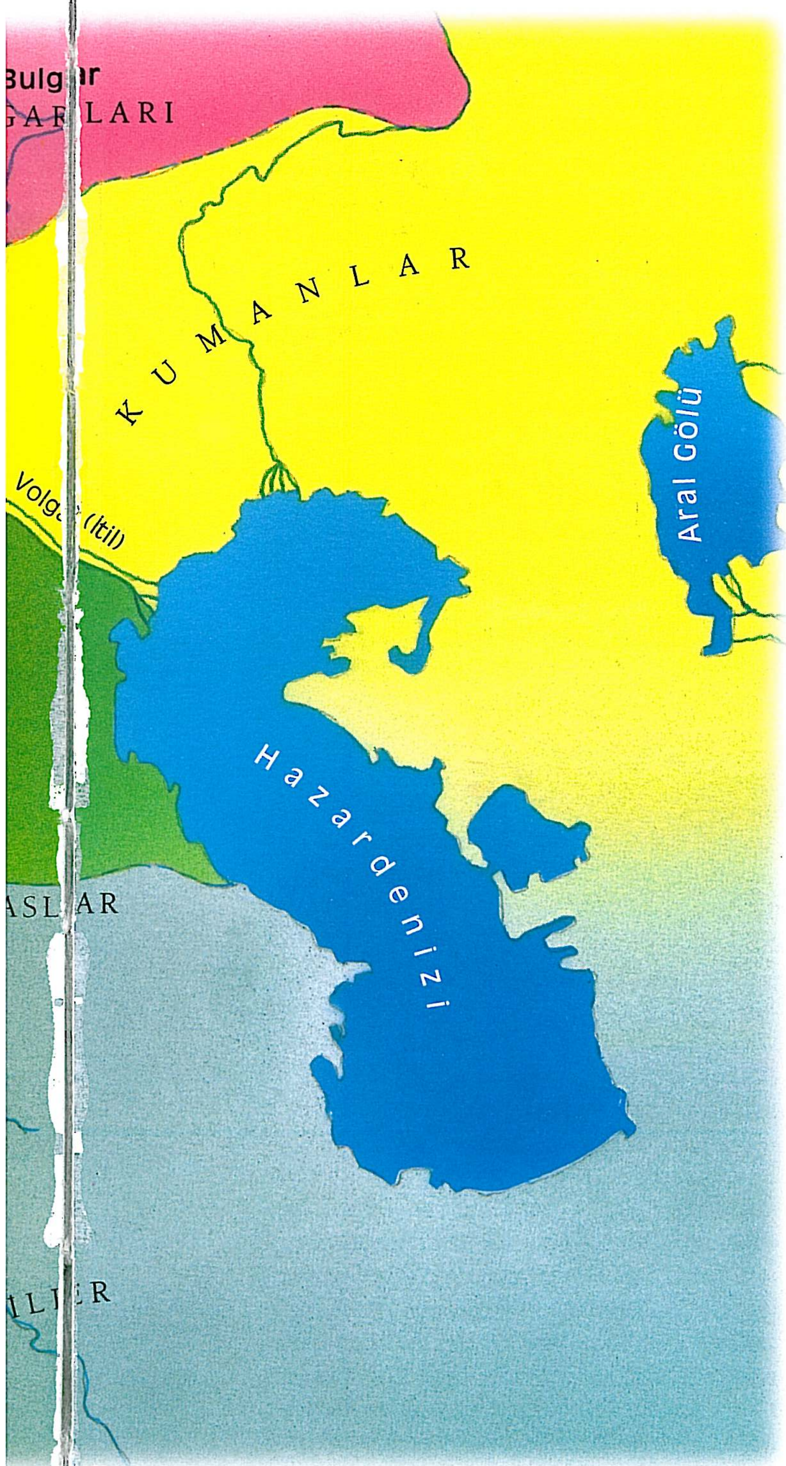
Turks in eastern Europe around the middle of the 10th century (961).

Kuman - Kıpçaklar

Batı Gök-Türk topluluklarından olan Kıpçaklar X. yüzyılda İrtiş boylarında bulunan ve aynı soydan gelen Kimeklerin İşim-Tobol vadilerinde oturan bir koludur. Kuman adı bazı kaynaklarda sarı, sarışın, sarı saçlı insanlar manasına gelir. Kıpçak kelimesinin Türkçe'deki karşılığı ise; öfkeli, aniden kızan; kuman ise; yine sarımtırak, solgun demektir. Kıpçakların yaşadıkları bölgeye göre daha

The Cuman-Kipchaks

The Kipchaks were one of the groups of Western Blue Turks. Dwelling in the Tobol and Ishim river valleys, they were a branch of the Kimak Turks (with whom they were closely related) from middle reaches of the Irtysh. In some accounts, the name "Cuman" is applied to people with fair complexion or fair hair. "Kıpçak" is said to have meant "furious" or "quick-tempered" while "kuman" had me-

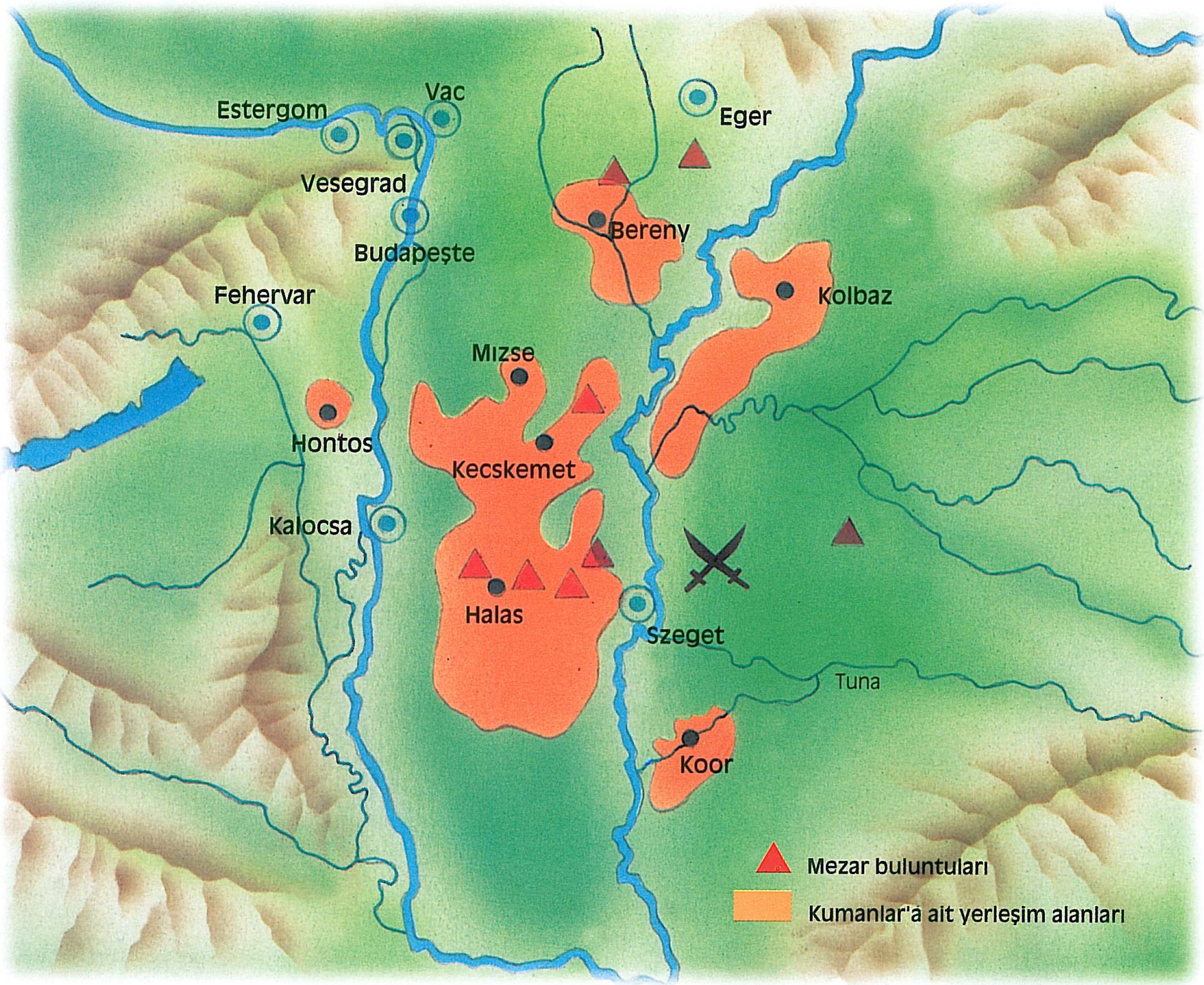
güneyde kalan ve diğer bir kollarını teşkil eden Kumanların da kendilerine katılmalarıyla kuvvetlenen Kıpçaklar Kıtayların baskısı ve yer darlağı dolayısıyla Volga üzerinden Güney Rusya'ya kadar ilerlemişlerdir. Moğol istilâsına kadar Karadeniz kuzeyindeki bozkırlarda hüküm süren Kuman-Kıpçaklarının Rus ve Bizans tarihinde önemli yerleri vardır.

1055 yılında Pereyaslavl knezi ile anlaşan Kuman başbuğu Boluş'tan sonra, 1061'de Ruslarla yapılan savaşta Kumanlar galip gel-

anings of "pale" or "yellowish". The Cumans were a separate branch of the Kipchaks inhabiting a region rather more southern than theirs. At some point the two communities joined forces and began to expand. As there was limited space in which to do this and also because of pressure from the Kara-Khitais who were moving westward, the followed the Volga as far as southern Russia. The Cuman-Kipchaks ruled over the steppes north of the Black Sea until the Mongol invasions and played an important role in both Russian and Byzantine history.

In 1055 the Cuman leader Boluş concluded an agreement with the prince of Pereyaslavl. In a battle with the Russians in 1061, the Cumans emerged victorious. In 1068 in a battle by the river Alta near Kiev, they defeated a combined force of several Russian principalities that had been supporting some of the Oghuz and Petcheneg groups that the Cumans had been pursuing. Continuing their raids in the 1080's, the Cumans spread out from the Lake Balkhash-Talas basin to as far as the Danube; in the Caucasus, they penetrated the Kuban region; in the north, they reached the banks of the Oka river-the boundary with the Volga Bulgars. In other words, at their height, the Cumans controlled a vast swathe of steppe stretching from eastern Europe to western Siberia. This region is referred to in Islamic sources as the "Kipchak Steppeland"; in European ones it is called "Comania".

At this time, the Cuman-Kipchak territories consisted of five separate areas: Central Asia, Yayık-Volga, Don-Denets, Lower Dneiper, and Danube each of which had their own leaders and lived apart from one another. The Cumans who were of such help to the Byzantines at the battle of Levunion in 1091 were inhabitants of the Danube region. The same year, the Cumans entered Hungary and a year later Poland. In 1093 they were raiding Byzantine territories and in 1094 those of the Russians. These raids were not so much intended to seize control of land as it was to fend off threats they perceived to be directed against the steppes on which they dwelt. This policy of ensuring their own security was also pursued through treaty and diplomatic marriages. In the interminable power-struggles among the Russian princes, the Cumans often invaded the territories of the rivals of whichever one they happened to be supporting. When two embassies sent to Kiev in 1096 were murdered, the Cumans

Macaristan'da Kumanlar'a ait buluntu yerleri.

Cuman archaeological sites in Hungary.

diler. Kumanların önünden kaçan bazı Uz ve Peçenek guruplarına destek veren Rus knezlerinin ortak ordusunu, Kiev yakınlarındaki Alta Irmağı savaşında mağlup ettiler (1068). Akınlarına devam eden Kumanlar, 1080'lerde Balkaş Gölü-Talas havalisinden Tuna ağzına kadar yayıldılar. Kafkaslarda da Kuban bölgesine, kuzeyde Oka Nehri boyuna yani İdil Bulgarları hududuna kadar genişlediler. Kısacası Doğu Avrupa'dan Batı Sibirya bozkırlarına kadar geniş sahada hâkim durumda idiler. Yaşadıkları bölge İslâm kaynaklarında Deşt-i Kıpçak diye tanınmaktadır. Batı da ise Comania diye anılmaktadır.

Bu devirde Kuman-Kıpçak ülkesi 5 kısım hâlinde idi; Orta Asya, Yayık-Volga, Don-Denets, Aşağı Dnyeper, Tuna. Buralarda ayrı gruplar hâlinde, kendi başbuğları idaresinde yaşıyorlardı. 1091'de Lebunium Savaşı'nda Bizans kuvvetlerine yardımcı olarak katılan Kumanlar, Tuna bölgesinde yaşayanlardı.

considered this an act of war and began looting the region surrounding the city. This united the Russians for once and in the face of their combined forces, the Cumans suffered defeat in 1103. Undaunted, the Cumans nevertheless launched raids against the Russians on four occasions between 1105 and 1111. A group of Danube Cumans went to Hungary and found employment as mercenaries. In 1177 and 1179 the Dneiper Cumans were able to secure a few minor victories as a result of raids against the Pereyaslavl principality however they again succumbed to a combined Russian force in 1184. According to legend, seven thousand Cumans were taken captive including among them 417 princes and princes' sons. A year later, a Russian army commanded by the Novogorod prince Igor was trapped and annihilated by the Cumans on the banks of the Don. Igor and other Russian princes were among the captives

1091'de Macaristan'a, 1092'de Lehistan'a, 1093'te ise Bizans topraklarına giren Kumanlar 1094'te de Rus bölgesine akınlarını devam ettirdiler. Gayeleri o bölgeleri ele geçirmek değil, yaşadıkları bozkırın etrafında beliren tehlikeleri uzaklaştırmaktı. Kendi güvenliklerini bazen anlaşmalar ve siyasî evliliklerle de sağlamışlardı. Rus knezlerinin kendi aralarındaki taht mücadeleleri esnasında kendilerine yakın olan knez adayını desteklemek maksadıyla da onların topraklarına girdikleri oluyordu. 1096'da Kiev'e gönderilen iki elçi grubunun öldürülmeleri savaş sebebi sayılarak Kiev ve civarını yağmaladılar. Fakat knezlerin birleşik hareket etmeleri karşısında mağlubiyete uğrayan, 1103'teki birleşik knez kuvvetleri karşısında tutunamayan Kumanlar, 1105-1111 tarihleri arasında Rus kuvvetleri üzerine 4 defa akın yapmaktan da geri durmadılar. Tuna kumanlarından bir grup Macaristan'a giderek orada ücretli askerlik yaptılar. XII. yüzyılın ortalarında Dnyeper Kumarlarının Pereyaslavl knezliğine karşı 1177 ve 1179'da akınlar yaparak küçük galibiyetler elde etmelerine rağmen 1184'te birleşik Rus ordusuna mağlûb olmaktan da kurtulamadılar. Bu savaş esnasında 7000 esir arasında 417 bey ve beyzâdenin bulunduğu da rivayet edilmektedir. Bu hadiseden bir yıl sonra Novgorod knezi İgor kumandasındaki Rus ordusunu Don nehri boyunda Kayalı Irmağı kıyısında kuşatarak imha ettiler. Savaş esnasında Prens İgor ve diğer knezler Kuman başbuğu Könçek'e esir düştüler. Bu sefer, Rus edebiyatının şaheseri olduğu söylenen İgor Destanı'na konu olmuştur.

Gürcülerle münâsebete giren Don ve Kuban civarındaki Kumanlar, Kafkasların güneyine kadar geçmişlerdir. Hattâ Selçuklu akınlarını durdurabilmek için Gürcülere yardım etmişlerdir (1110). Aynı zamanda Gürcülerle aralarında siyasî evlilikler de yapılmıştır. Bazı Kuman kitleleri Çorup, Kür dolaylarına kadar ilerlemişler, Şirvan ve Azerbaycan'a da seferler tertip etmişlerdir. Gürcülere yapılan yardım neticesinde Tiflis, Gürcü krallığının başkenti olmuştur. Selçuklular devrinde Azerbaycan Atabeyliğinin kurucusu İl-Deniz'de soy olarak Kafkaslardan gelmiş bir Kuman Türkü idi. Kırım yarımadasına giden kumanlar ticeretle meşgul olmuş, küçük kasabalar kurmuşlardır.

XIII. yüzyılda Kumanların Deşt-i Kıpçak'taki nüfûzları zayıflamış, doğu bölgesindekiler Harezmşahlarla irtibata geçmiş, hattâ onların ordusunda vazife almışlardır. Yine bu devrede Moğollar karşısında tutunamayan

taken by Könçek, the Cuman commander. The tale of this disaster was to become a masterpiece of Russian literature.

The Cumans dwelling between the Don and Kuban rivers came into contact with the Georgians and even advanced south of the Caucasus. In 1110 we find them helping the Georgians to fight off the assaults of the Seljuk Turks. There were also diplomatic marriages between the Cumans and Georgians. Some Cuman groups advanced as far as Çorup and Kür and mounted attacks on Shirvan and Azerbaijan. It was thanks to Cuman assistance that Tiflis became the capital of the Georgian kingdom. İldeniz, the founder of the Azerbaijan Atabeg principality during the Seljuk period, was a Cuman Turk descended from those who had come by way of the Caucasus. Cumans entering the Crimean peninsula became involved in trade and established small towns there.

During the 13th century however, the influence of the Cumans in the Kipchak Steppeland was on the wane. Those dwelling in the eastern reaches were in contact with Khwarizm and some even served in its army. Unable to withstand the advancing Mongols, the Cumans cooperated with the Russians. The abandonment of their trading ports in the Crimea weakened the Cumans economically. A joint Cuman-Russian force was defeated by the Mongols at the Kalka river in 1223. Dispersed, the Cumans abandoned the region to the Golden Horde, bringing to an end Kipchak rule of the steppe as some migrated into Hungary and others joined the Volga Bulgars.

With their military and political power in disarray and their economic base weakened by diseases that destroyed their livestock, the Cumans had nothing left to sell but themselves. In addition to serving as mercenaries, the Cumans also adopted the old Slavic custom of selling their healthy, sturdy children to other countries. The Ayyubid state taking shape in Egypt around the beginning of the 13th century was in great need of military manpower and secured much of it from the Caucasus and Kipchak Steppeland. One of those who went was an Atabeg by the name of Izzeddin who replaced the Ayyubid sultan in 1250 establishing the Mamluk dynasty and thus bringing all of Egypt under the control of the descendants of the Cuman-Kipchaks. Baibars Bunduqdari, the Mamluk sultan who ruled from 1260-1277 became famous for successfully

Kumanlar Ruslarla birlikte hareket etmişler, Kırım yarımadasındaki ticaret liman şehirlerini de Anadolu Selçuklularına terk edince iktisadî yönden çok zayıflamışlardı. 1223'de Kalka Savaşı'nda Ruslarla birlikte Moğollar karşısında mağlup olan Kumanlar iyice dağıldılar ve bölge Altın-Ordu'ya terkedildi. Bir kısmı Macaristan'a, bir kısmı da İtil Bulgaryası'na çekilmek suretiyle Kıpçak bozkırlarındaki hâkimiyetleri son bulmuştur.

XIII. yüzyılın başlarından itibaren dağılmaları ve iktisadî sıkıntılarına hayvan hastalıkları ve ölümlerinin de eklenmesiyle eski bir Slav geleneğine uyarak, sıhhatli gürbüz çocuklarını para karşılığında başka ülkelere göndermişlerdi ki Mısır'da kurulan Eyyûbî Devleti'nin asker ihtiyacı Deşt-i Kıpçak'tan ve Kafkaslardan getirilen bu insan gücü ile karşılanmağa başlanmıştı. Bu yolla Mısır'a gidenler arasında İzzeddin Ay-beg'in 1250'de Eyyûbîler yerine Sultan yapılması ile Mısır'daki devlet kısa zamanda Kuman-Kıpçakların eline geçti. Yine aynı soydan Sultan Beybars (1260-1277) Moğolları Suriye'den çıkarmakla şöhret bulmuştu. İktidar Çerkez Kölemenleri'ne geçinceye kadar bu sülâle Mısır'da hüküm sürmüştür.

Hindistan Delhi Türk Sultanlığı'nın ikinci hükümdar sülâlesinin kurucusu Uluğ Han da Kıpçak büyüklerindendir. Kuman-Kıpçakları, Karadeniz'in kuzeyinde Rusların güneye inmesini önlemekten başka, bölgenin Türkleşmesini de sağlamışlardı. Bugün Romanya'da yaşayan açık sarı saçları ve mavi gözleri ile diğer topluluklardan ayrılan Çangoların Kumanlardan geldiği ileri sürülmektedir. Bir grup da Macaristan'a yerleşmiştir. Buradaki bazı yer isimleri onların hatıralarıdır. Ayrıca Macar dilinde mevcut Türkçe sözler Kuman-Kıpçaklara aittir.

Kuman-Kıpçakların, çok önceleri Avarların yaptığı gibi Slavlaşmış Bulgarlar üzerinde büyük tesirleri olmuştur. Bulgarlar istiklâl hareketlerine katıldılar. Mücadeleyi kazanarak 2. Bulgar devletini kuran ve Ulahların teşkilât tarihinde rol oynayan Çar Asen'in (1187-1196) Kuman-Kıpçak olduğu da ileri sürülmüştür. 1130'lu yıllarda teşekkül eden Romen devletinin de Kuman-Kıpçak unsuruna dayandığı ve Basar-aba tarafından kurulduğu söylenmektedir. Bugün hâlâ Romanya'da Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü yere Basarabya denir.

Orta Asya içlerinden Macaristan ovalarına kadar yayılmış olan Kuman-Kıpçakların dili de Türkçe içinde mühim yer tutar. Türk devletlerine göre Orta Türkçeyi Kuman-Kıpçak-

driving the Mongols out of Syria. Power was to remain in the hands of his descendants until it passed to the Circassian Kolemans.

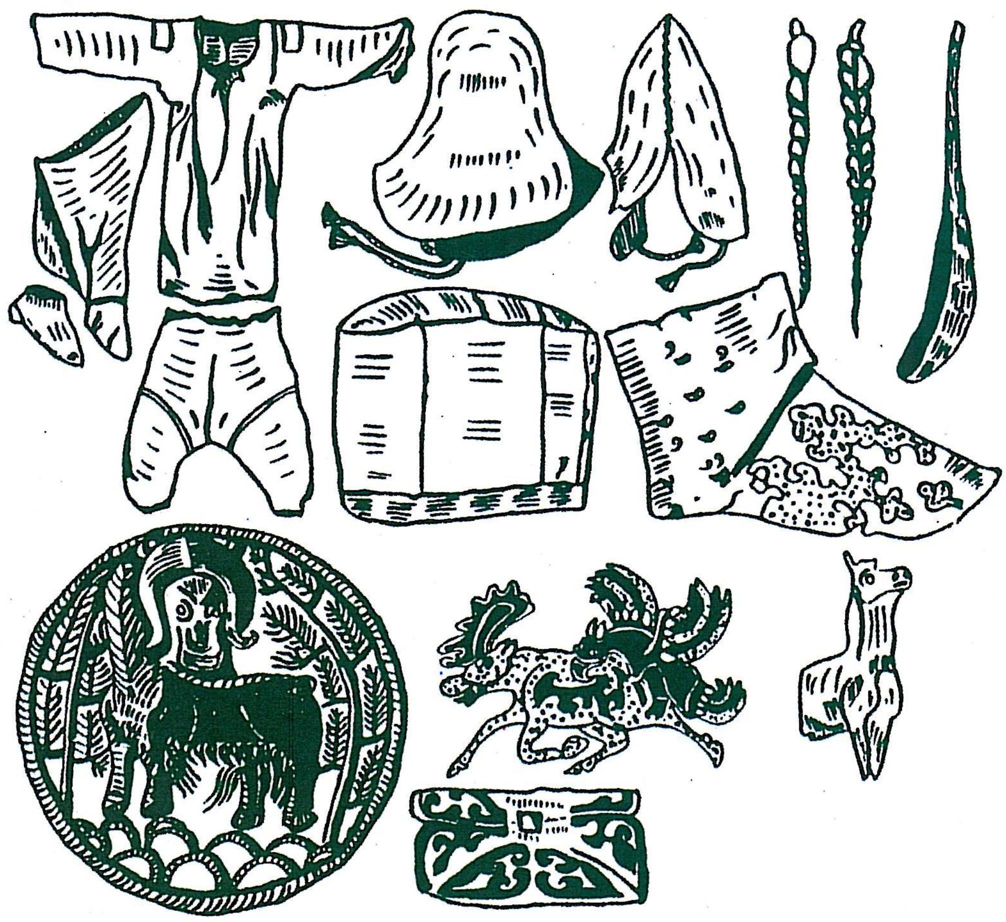
Ulugh Khan, the second dynasty of the Turkish sultanate of Delhi in India was also a Kipchak.

In addition to long preventing the Russians from advancing below the northern reaches of the Black Sea, the Cuman-Kipchaks were also instrumental in the Turkification of the region. The Changos, a blue-eyed, fair-haired people living in Rumania today are claimed to be of Cuman descent. A group of Cumans settled in Hungary, fact attested to by some place-names. The bulk of words of Turkish origin in Hungarian today are of Cuman-Kipchak origin.

Like the Avars centuries before them, the Cuman-Kipchaks had a great influence upon the Slavicized Bulgars and took part in the Bulgars' efforts to achieve independence. Cuman-Kipchak descent has been claimed for Czar Asen (1187-1196), who founded the second Bulgar state in the wake of this successful struggle and played a role in the history of the Walachs. The Rumanian kingdom that was founded in the 1130's by Basaraba is said to have been based on Cuman-Kipchak elements. There is still a region of Rumania called Bessarabia today.

Having once controlled the region extending from Central Asia to the Hungarian plains, the language of the Cuman-Kipchaks also played an important role in the development of Turkish as a world language. The lingua franca of the Turkic states had its origins in the language of the Cuman-Kipchaks. The linguistic importance of these people is also apparent in a trilingual dictionary (Latin, Persian, and Cuman-Kipchak) put together by an Italian merchant and missionary who was in Crimea in 1303. This dictionary cites 2,500 Cuman-Kipchak words and also includes translations of passages from the New Testament and of a number of Catholic hymns.

ların konuştuğu dil oluşturur. Ayrıca Kuman-Kıpçakların en mühim hatırası olarak 1303 yılında Kırım'da bir İtalyan tüccar ve misyoneri tarafından yazılan Lâtince, Farsça, Kuman-Kıpçakça sözlüktür. Bu lügat 2500 Kuman/Kıpçakca kelime ile İncilden tercümeler ve bazı katolik ilâhileri ihtiva etmektedir.

Hunlara ait Noyun-Ula buluntuları. Elbiseler şapkalar, at kuyruklarından yapılan saç örgüleri, kısa çizme, efsanevi hayvan ve kulaklı kartal. Ceket, pantalon, çizme daha Avrupa'da bilinmezken Hunlar tarafından kullanılmaktadır.

Hunnic finds discovered at Noin-Ula: Jackets, pants, caps, braided horse tails, and short boots together with talismans. Garments like the ones shown here were in use by the Huns long before they were known in Europe.

Bozkır kültürünün ana hatları

Türk Tarihinin ilk zamanları daha ziyade Asya-Avrupa bozkırlarında geçmiştir. Türk yaşayışı, düşünce tarzı, inançları, dünya görüşü, örf ve adetleri bazkırların izlerini taşımaktadır.

Bozkırlar, otlakları ile besiciliğe elverişli, kuru tarıma imkân verecek ölçüde rutubetli yüksek yaylalardır. Tarihî bir kültürün meydana gelmesi için coğrafî şartlar ve iklim yeterli değildir. İnsan unsuru da önemli rol oynar.

Bozkır kültürünü göçebe kültürü ile karıştırmamak gerekir. Türk kültürü at ve demir üzerinde kurulmuştur. Göçebelerin hayatında at birinci plânda görülmez. Demir'e ise pekçok göçebe kavim kültüründe rastlanmaz.

Bugün batılı ilim adamları da bozkır kültürünün ilk Türkler tarafından ortaya kondu-

The essences of steppelander culture

The early stages of Turkish history transpired mostly on the Eurasian steppes and the traces of this steppeland existence can still be discerned today in aspects of Turkish thought, beliefs, world view, ways of living, customs, and habits. These steppes are high plateau regions with grassland eminently suitable for raising meat and dairy livestock; the prevailing humidity and soil however permit only dry farming at best. As important as geographical and climatic constraints may be however, they are not enough to explain the emergence of a culture that becomes historically important: the human factor is crucial as well.

It is also important to distinguish between

ğunu kabul eder. Tarıma değil besiciliğe elverişli olan bozkır sayesinde Türkler, o devrin sürat aracı atı evcilleştiren, hayvan yetiştiren ata binen ilk kavim olmuştur.

Bozkır kültürü daha kuruluş günlerinden başlayarak yerleşik kültürden ayrılıklar göstermekte idi:

1- Yerleşik kültürlerde, iktisadî açıdan, köylü yalnız kendi ailesine yetecek kadar toprak parçası ile ilgilenirken, bozkır insanı yüzbinlerce hayvanın dağıldığı geniş otlakları düşünmek zorunda idi.

2- Yerleşik kültür insanının dünyası sadece evi ve tarlası idi. Daima yeni otlaklar için bir iklimden diğerine koşan bozkırlının ise tecrübesi artmış, ufku genişlemiştir.

3- Yerleşik kültürdeki hareketsiz, sakin hayata karşılık, bozkır kültüründe canlılık vardı. Kalabalık sürüleri uzak otlaklara sevketmek, hastalıklardan korunmak, su için mücadele etmek, sürü ve sahiplerinin emniyetini sağlamak hep tecrübe isteyen işlerdi. Sürü sahipleri daha iyi korunabilmek, düşmanlara karşı daha kuvvetli olmak amacıyla birleşmeye başladılar. Bu topluluklar gittikçe büyüyerek devlet teşkilâtına kadar vardır.

4- Yerleşik kültürün ilk zamanlarında daha ziyade "aile için haklar" yürürlükte iken bozkır insanı, mücadeleci ve savaşçı nüfus ile toplulukların bir arada huzurlu yaşayabilmeleri çin, karşılıklı saygı, sevgi anlayış içinde bir hak ve adalet düzenine inanıyordu. Böylece bir hukukî nizam doğmuştur.

Sosyal Yapı:

Aile (Oğuş): Aile sosyal bünyenin çekirdeği durumundaydı. Türk Ailesi anne-baba-çocuktan müteşekkil bugünkü modern aileye benzer küçük aile tipidir.

Eski Yunan, Roma, Islav aileleri büyük ailelerdi. Aile reisi ailenin diğer fertleri üzerinde kesin söz sahibi idi, onlara kendi mülkü gibi muamele ederdi. Bu ailelerde mülkiyet kollektifti.

Türklerde ise mülk ortaklığı yalnız ortaklara aitti. Evlenen erkek ve kız baba ocağından hisselerini alarak ayrılır, yeni bir ev kurarlardı. Baba evi ise en küçük oğula kalırdı.

Türk toplumunda kadın, erkek, eşit haklara sahipti. Tek kadınla evlenme yaygındı. Kadın cemiyette saygı görürdü. Ata biner, ok atar, top oynar, hattâ güreş gibi ağır sporlar yapardı. Cemiyetin çekirdeği olan ailenin yapısı, devletin bütün kuruluşlarını etkilemiştir.

Soy (Urug): Aileler birliği, aralarında kan bağı ve dayanışma olan topluluk.

Boy (bod): Siyasî dayanışma amacıyla bir

steppelander culture and the culture of nomadic peoples. The horse and iron were the fundamental constituents of Turkish culture whereas horses are of only secondary importance in nomadic life and there are many nomadic tribal cultures in which no trace of iron is encountered.

It is generally accepted by cultural anthropologists today that the Turks were the originators of this "steppelander culture". Because the land in which they dwelled was suitable for grazing but not for farming, the Turks were the ones who domesticated the horse and became the first people both to raise and ride them.

The vast gulf that divides the mindset of sedentary cultures from that of steppelander culture makes its appearance from the very beginning.

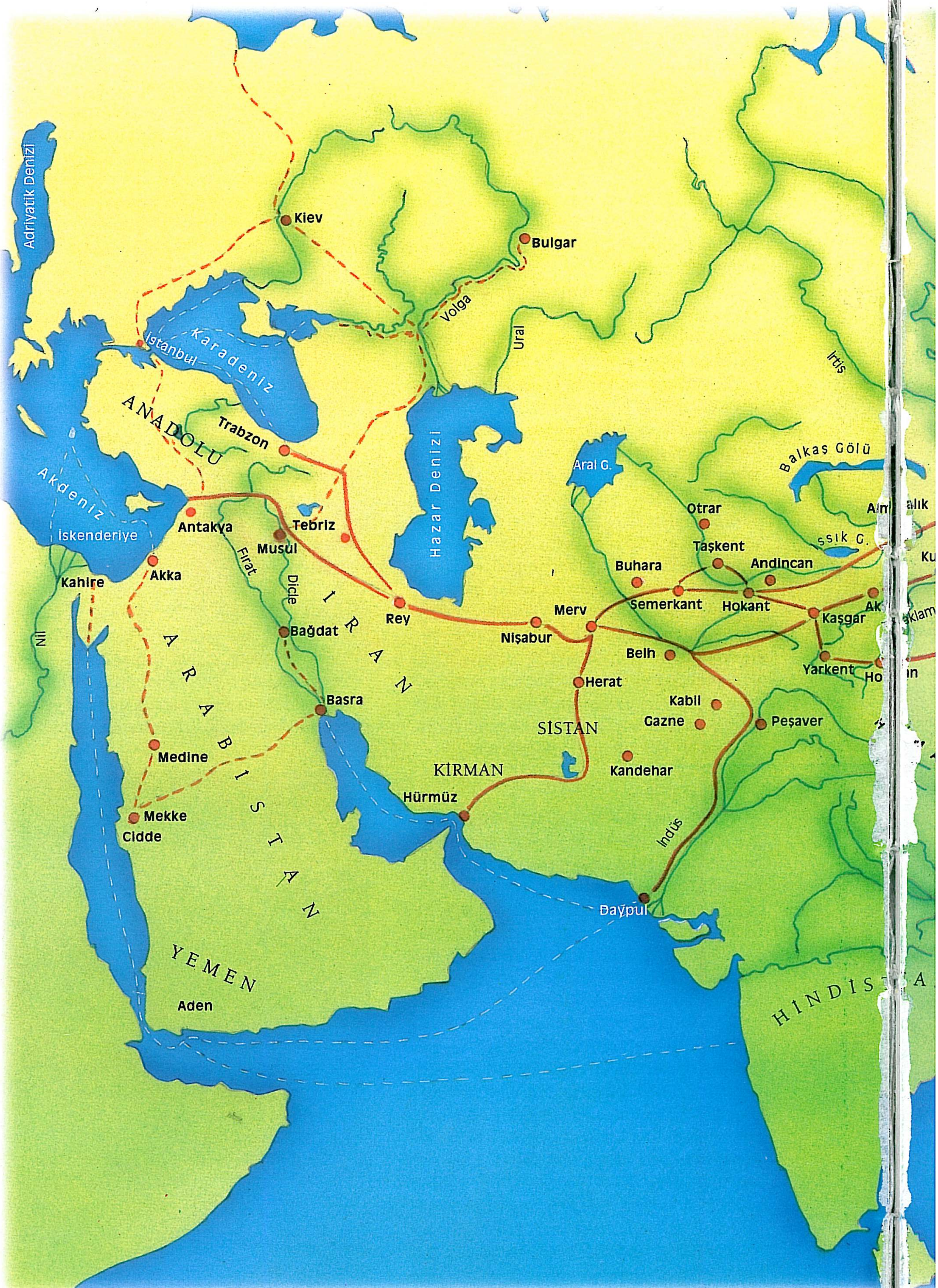
1- In sedentary cultures, a villager typically concerns himself with as much land as will suffice to support his family; steppelanders on the other hand must think about vast tracts of land over which thousands of head of livestock may be ranging freely.

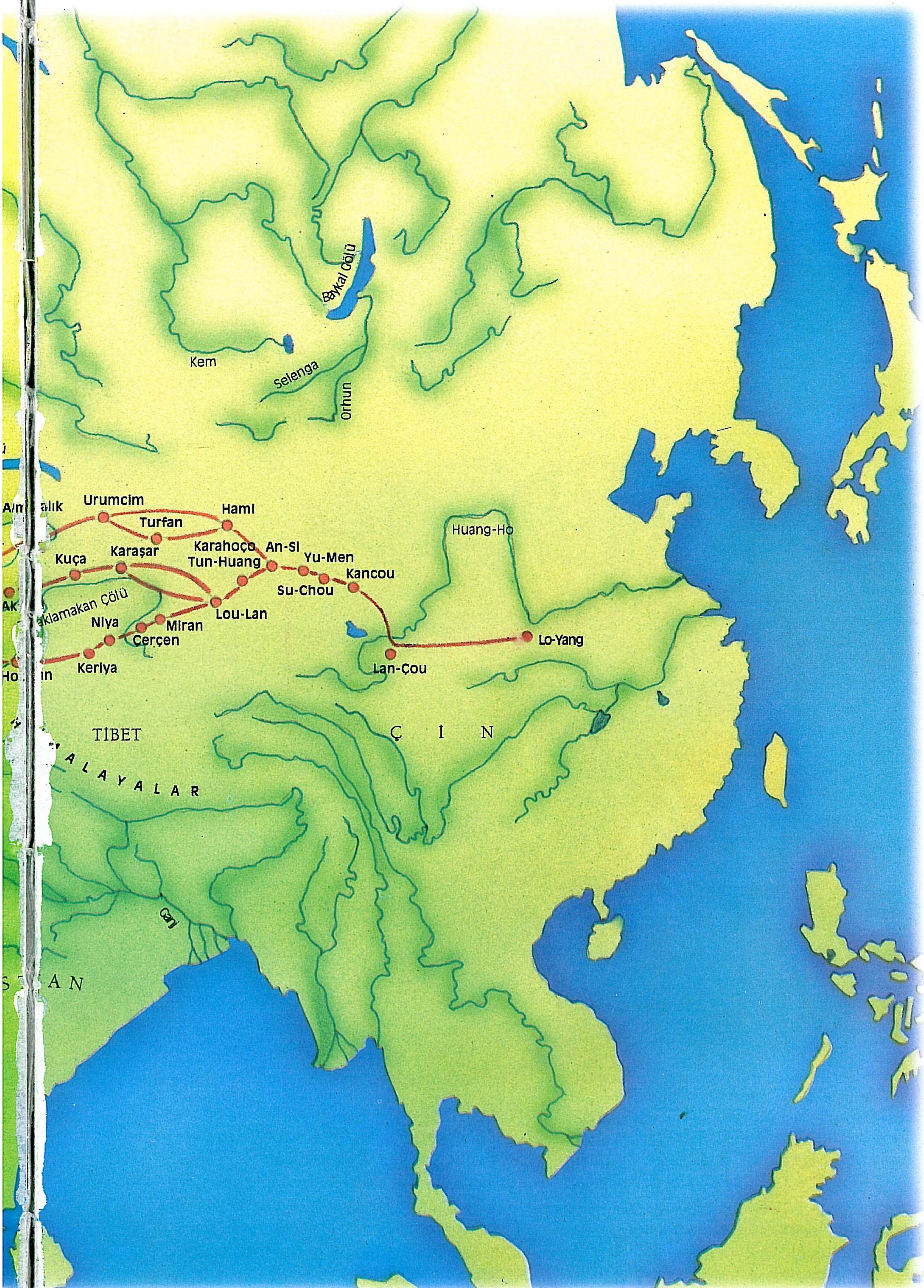
2- The world of a sedentary culture is centered around the home and cultivated field; steppelanders must keep continually on the move in order to find new pastures. This brings them into contact with different cultures and climes thereby increasing their experience and broadening their horizons.

Kemik ve madenden çeşitli buluntular.

Bone and metal archaeological finds.

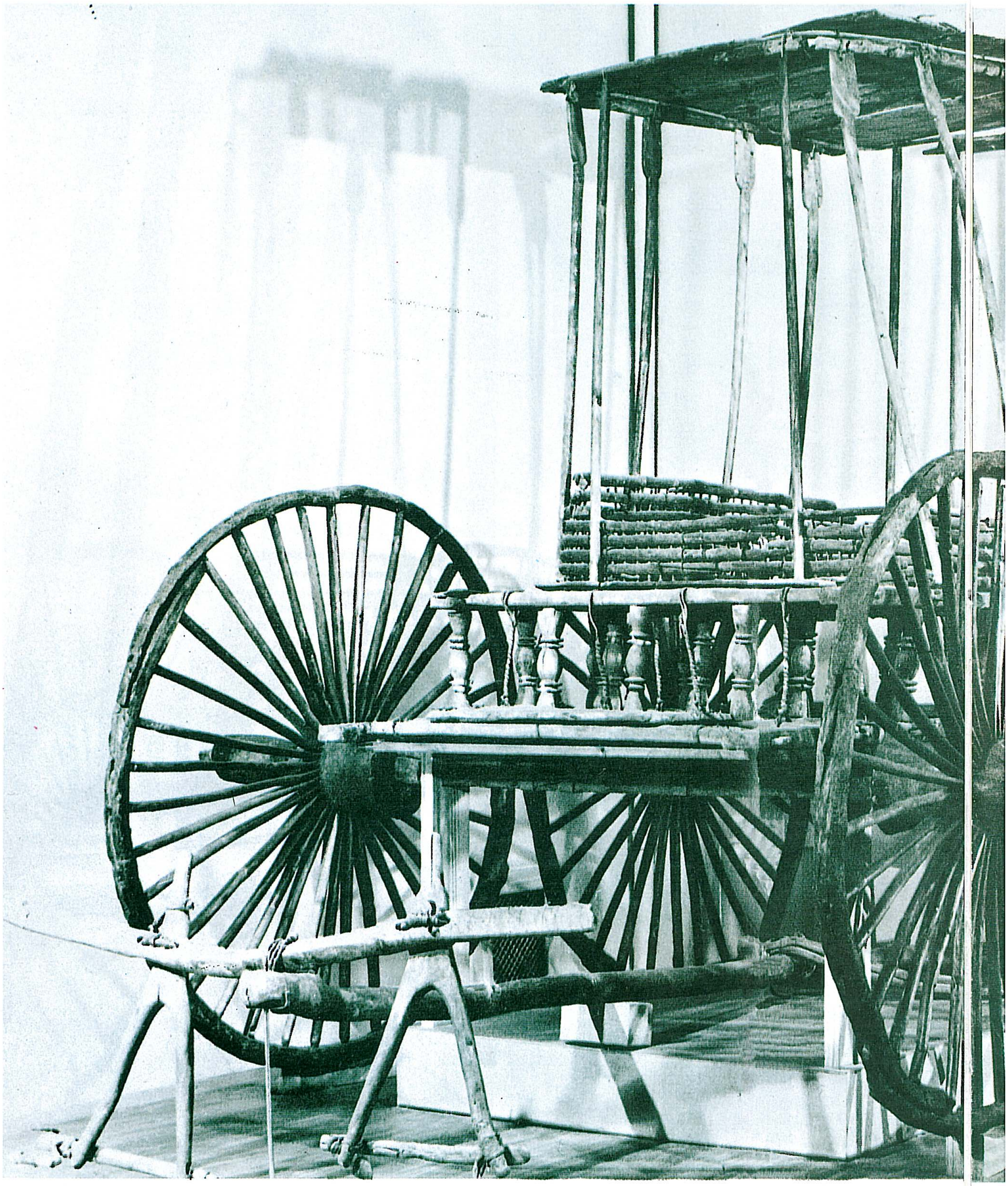

Adriyatik Denizi
Kiev
Bulgar
Volga
Ural
İrtiş
İstanbul
Karadeniz
ANADOLU
Trabzon
Hazar Denizi
Aral G.
Balkaş Gölü
Akdeniz
İskenderiye
Antakya
Tebriz
Musul
Otrar
Taşkent
Andican
Buhara
Semerkant
Hokant
Kaşgar
Yarkent
Kahire
Akka
Fırat
Dicle
Rey
Merv
Nişabur
Belh
Nil
Bağdat
İRAN
Herat
Kabil
Gazne
Peşaver
Basra
SİSTAN
ARABİSTAN
KİRMAN
Kandehar
Medine
Hürmüz
Mekke
Cidde
İndüs
Daypul
YEMEN
Aden

Orta Asya'dan başlayan ipek yolu ve ticaret yolları.

The Silk Road and associated trade routes linking east and west.

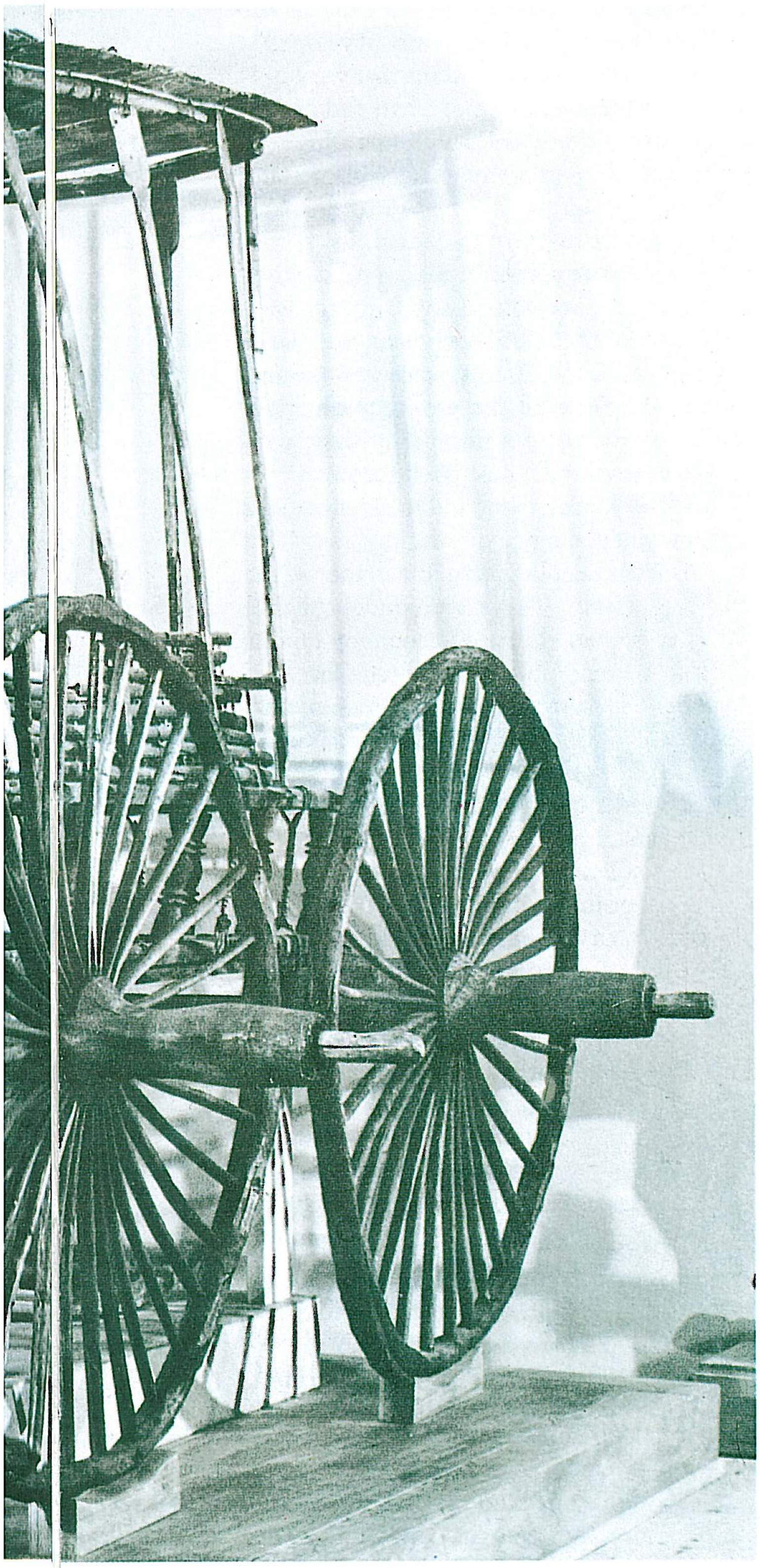

Ahşap at arabası.

Horse-drawn wooden cart.

araya gelen boylardan teşekkül eder. Aralarında dil birliği vardır. Başında bey bulunurdu. Beyin görevi hak ve adaleti düzenlemek, gerektiğinde boyun çıkarlarını korumaktı. Belirli toprakları ve savaşçıları vardı. Malları başka topluluklarınkinden özel damgaları ile ayırt edilmekteydi. Aile ve soyların temsilcileri seçici heyeti meydana getirirdi. Bu heyet

3- Sedentary ways of life are by definition immobile and tend also towards the sedate; to survive, steppelanders must be energetic enough to drive their herds to pasture, round them up, protect them from disease, predators, and rustlers, and contend for water. In order to protect both themselves and their livestock, steppeland herdsmen from the very

eski Türk devletlerinde mevcut meclislerin ilk küçük örnekleridir.

Bodun: Boylar birliğine bodun denir. Başında Han bulunurdu. Aralarında sıkı iş birliği bulunan siyasî topluluklardır.

İl (Devlet): Bodunların birleşmesinden meydana gelirdi. Vatanı koruyan, milleti huzur ve barış içinde yaşatan bir siyasî kuruluş-

beginning sought ways to combine their energies against common threats. This search for strength through unity is what led to community and then tribal organization and ultimately to the formation of states.

4- From the outset, property ownership in sedentary cultures was rooted in "family rights"; steppelanders had to find ways in which people whose way of life required them to be combative and militant could live and work together. This gave rise to a framework of law and order in which mutual respect for rights and justice were important.

Social structure

Oğuş was the kernel of steppelander social organization. This was the nuclear family of a father and mother and their children, much as it is nowadays. In ancient Greece and Rome and among the ancient Slavs, families tended to be large. The word of the head of the family was absolute and binding upon all its members, who could be treated as if they were the head's personal property. In such families, property ownership was collective. Among the early Turks, property ownership was apportioned among the family members rather than being held in common. When one of its members married, he or she would be given his or her share and then leave to set up a new household. The father's share generally was inherited by the youngest son. In these early societies, men and women had equal rights. Marriages were generally monogamous. Women held places of esteem in society and we see examples of women riding, practicing archery, and even engaging in "men's" sports such as jereed and wrestling. The structure of this core family made itself felt at all levels of the social, civil, and military hierarchy.

Urug, the next level of social organization, was a community of nuclear families who shared a common lineage. Next came bod, a word that may be translated as "clan". This was generally a group of communities that were united by a common language and shared political interests. They were headed by a chieftain or bey whose duties included dispensing justice and protecting the interests of the clan against outsiders. Clans had their own warriors as well as demarcated territories. Brands were employed to distinguish the properties and livestock of one clan from those of others. There was a clan council of representatives of the lower levels of organization. These councils were the forerunners

tur. Kan bağı ve dil birliği değil, amaçları önemlidir.

İslâm öncesi Türk devletlerinde gördüğümüz il teşkilâtı şöyle özetlenebilir. 1- İstiklâl, 2- Ülke, 3- Halk, 4- Hükümranlık.

Şimdide bunların o devirdeki özelliklerini görelim:

İstiklâl:

Devlette gerçek istiklâl, bunun yalnız idareci zümre tarafından değil, bütün halk tarafından istenmesiyle belirir. Böyle bir ortak bağımsızlık şuuru, Türkler arasında çok eski zamanlardan beri var olagelmiştir.

Türklerde istiklâl duygusunun temeli Türk kültürüne dayanır. Bozkırlı Türk her zaman yer değiştirme imkânına sahipti. Bu yüzden ağır dış baskılara ve esarete boyun eğmiyordu. Geçim vasıtası olan hayvanlarını alarak hür iklimlere doğru gidebilmekte idi. Bozkırlının bu davranışında kendisine en büyük yardımcısı at idi. Bozkır'ın güç yaşama şartları onun için hayat mücadelesinde iyi bir öğretici idi.

Hürriyet için mücadele alışkanlığının sonucu olan bağımsızlık anlayışı küçükten büyüğe herkesin içine işlemişti. Daha sonra da tarihî ve siyasî tecrübelerle soy, boy, bodun, il ölçüsünde genişlemiştir.

Çin minyatürlerinde Hun süvarileri.

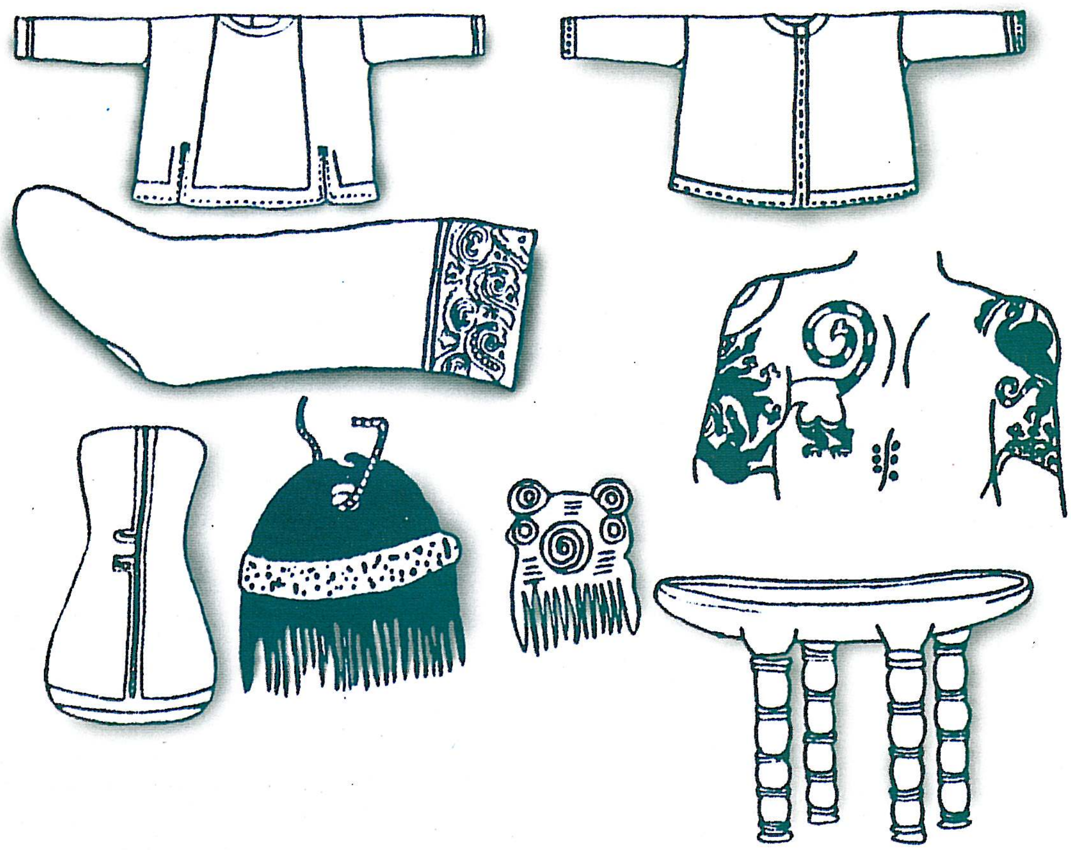
Hun horsemen as depicted in Chinese miniatures

of the assemblies that were to exist in the Turkish states that subsequently developed.

Bodun was a group of clans that were united under the leadership of a han and cooperated closely to achieve the groups aims. The highest level of organization was il or state. This was a political association of khanates come together to protect an identified homeland and ensure domestic peace and security. At this level, ties of blood and language were no longer of importance whereas the shared aims of the constituents were paramount. Among the Turks of the pre-Islamic period, the il was rooted in a number of basic concepts that are briefly discussed below.

The first of these was independence. This was an independence arising not just from the wishes of a ruling class but rather at the grassroots level. This notion of independence has always been and still is common among all Turkish communities. The desire for independence lies deep in the bedrock of Turkish culture. Living in a land conducive to free movement, these steppelander Turks could relocate whenever they felt a need to. They had no need of submitting to external intimidation or internal oppression since it was easy to gather one's herds and goods and head for freer climes. In this freedom, the steppelander's greatest abettor was the horse. Though the steppes were a harsh taskmaster, they also taught one to be resilient in coming to terms with the demands of life. The notion of independence arising from the habit of struggling for liberty pervaded all members of these societies from the youngest to the oldest and influenced their subsequent political development at all levels.

The second essential concept was that of country. This was perceived as a geographical area in which an independent state could legally exercise its rights and authorities. Country and nation were inextricably linked. In these early Turkish states, the country was never the property of the ruler or his family but rather was owned in common by the entire nation. Land was not for the personal use of the ruler but rather an inheritance that he was responsible for protecting.

Altaylar'da büyük Hun devleti çağına ait Pazırık buluntuları. Elbiseler, keçe çizme, insan vücuduna yapılan dövmeler, taraklar ve küçük bir masa.

Pazyryk finds of the Great Hun period: Jackets, felt boots, tattoos, combs, and a small table.

Ülke

Her bağımsız devletin hak ve yetkilerini yasal olarak kullanabildiği coğrafî sahadır. Ülkesiz millet düşünülemez.

Türk hakanlıklarında ülke hükümdar ailesinin mülkü değil, bütün milletin ortak toprağıydı. Türk hükümdarı toprağı şahsî malı gibi kullanamazdı. Toprak devlet başkanının korumakla görevli olduğu ata yadigarı idi. Eski Türkler yalnız hür ve müstakil oturabildiği toprağı vatan sayardı. Bu şartlar bulunamadığı zaman yeni yurt arardı.

Halk

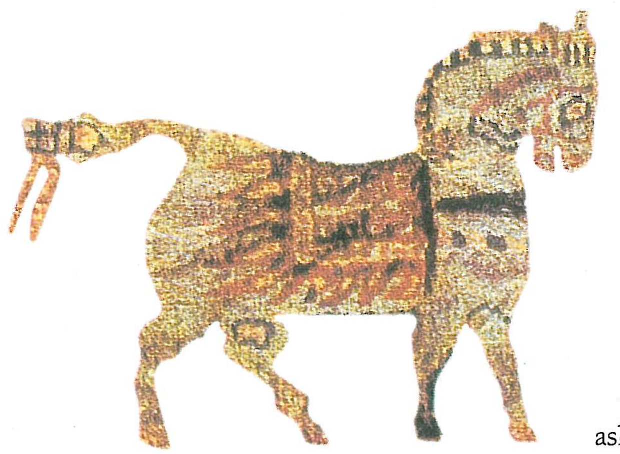
Eski Türk topluluklarında kişiler özel mülkiyete ve ferdî hukuka sahiptiler. Özel mülkiyetleri haklarının ve hürriyetin en güzel örneğidir.

Bozkır Türk devletlerinde öyle bir hürriyet havası vardı ki en küçük bir aile bile başlı başına bir il sayılabilirdi. Bu teşkilât sayesinde birliğe dahil boylar birbirinden kolayca ayrı-

These early Turks only considered land on which they could reside freely and independently to be their homeland. Whenever those conditions did not obtain, they would seek themselves a new home elsewhere.

Among these early Turkish communities the concept of the folk was also important. Individuals were vested with personal rights including that of freedom and ownership of private property. So pervasive was this culture of personal liberty among the steppeland Turkish states that even the smallest family unit could aspire to becoming a state of its own. This is shown by the ease with which units at a particular level often broke off and set out on their own to seek their own fortunes elsewhere. During the search, families and individuals carried everything they owned with them and were at liberty to dispose of them as they wished. Among the steppeland Turks, only pastureland belonged to the

labiliyor, istenilen yerde yeniden il'i kurabiliyorlardı. Aileler ve fertler, göç sırasında kendilerine ait taşınabilir malları beraberinde götürebiliyorlar ve istedikleri gibi kullanabiliyorlardı. Bozkırlı Türk devletlerinde sadece otlaklar ve yaylalar devlet malı idi. Buralardan faydalanan sürü sahiplerinden alınan vergilerle ilin ortak ihtiyaçları karşılanırdı.

Eski çağlarda insanların çoğu, yaşam için gerekli enerjiyi insan gücü ile sağlıyorlardı. Bozkır kültüründe ise bu ihtiyaç hayvan gücü ile karşılanıyordu. Bir toplulukta imtiyazlı zümreler başlıca üç sebeple meydana gelmektedir. Ekonomik açıdan toprağa bağımlı olmayan Türk topluluklarında "toprak köleliği" söz konusu değildir. Siyasî açıdan yerleşik medeniyete sahip topluluklarda askerler imtiyazlı bir sınıftır. Türklerde ise kadın, erkek bütün fertler tabiî ve devamlı savaşçı olduklarından askerlik ayırıcı bir özellik sayılmazdı.

İslâm öncesi Türk devletleri daha ziyade siyasî topluluklardı. Dinî kurallarla birbirinden ayrılmış sınıflar yoktu.

Bozkır Türk devletleri, herhangi bir ailenin kılıç zoru ile meydana getirdiği bir yığınlar birliği değildi. Eski Türk topluluklarında devlet, millet el ele idi.

Töre

Eski Türk heyetini düzenleyen hukukî kaidelerin bütünüdür. Töre çevre ve şartlara uygun yaşayabilmenin gerekli kıldığı yeniliklere kendini uydurabilmekteydi. Türk hükümdarları pratik idareciler oldukları için yerine ve zamana göre meclislerin tasvibini alarak töreye yeni hükümler getirebiliyorlardı.

Bununla beraber törenin adalet, iyilik, eşitlik ve insanlık prensipleri anayasa niteliğinde değişmeyen maddeler idi.

Hükümranlık: Eski Türk hükümranlık anlayışı "karizmatik"tir. Yani Türk hükümdarına idare etme hakkının Tanrı tarafından verildiğine inanılır.

Kut: Eski Türk devletlerinde siyasî iktidar kavramı "kut" deyimi ile ifade ediliyordu. Yalnız Uygur değil bütün eski Türk devletlerinde ortak olan bu görüş Kutadgu Bilig'de çok güzel anlatılmıştır. "Kut'un tabiati hiz-

state. Taxes collected from the owners animals that grazed on such land were used to pay for common expenses.

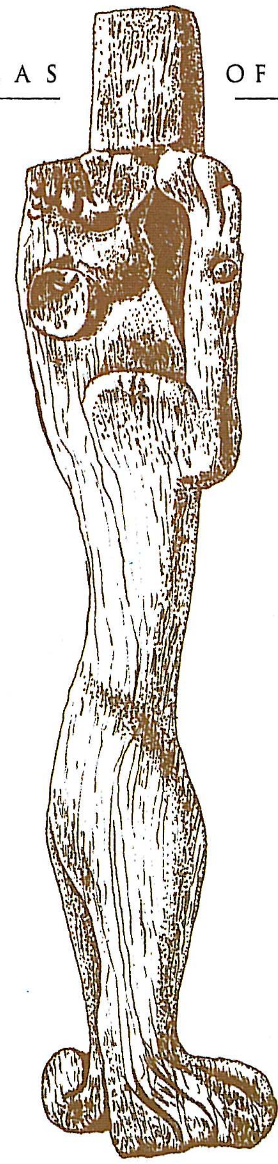
As a rule there are three reasons why a privileged class may emerge in a society. In ancient times, slavery and servitude were methods whereby the manpower needed to accomplish economically useful tasks could be ensured; in steppelander culture however, animals were the foundation of the economy and since Turks were not economically dependent upon the soil, serfdom of any sort was out of the question. Among sedentary societies, warrior classes become entitled to various privileges; but among the Turks, everybody (men and women alike) were warriors and thus no special privileges obtained. Religious systems may result in the emergence of a privileged class; but pre-Islamic Turkish states were essentially political organizations and class distinctions based on religious rules never developed.

The Turkish states of the steppes were not mass organizations that had been forged into a whole by the force of arms of a single family. They were the product of the common will of the people.

Although the legal and ethical systems of the early Turks were based on consuetude this was neither an inflexible set of beliefs inscribed in stone nor revealed by divine inspiration. It was instead a highly utilitarian approach to resolving society's problems and was capable to accommodating itself when conditions dictated changes. Turkish rulers at all levels could and did alter consuetude as circumstances demanded but they had to have the consent of their councils to do so. On the other hand, the principles of justice, equality, good faith, and good will remained invariable constituents of consuetude at all times.

Sovereignty: Among the early Turks, sovereignty was believed to be divinely given but it could also be divinely taken away. The concept of political power was expressed in the word kut, a word that nowadays incorporates ideas of "luck", "prosperity", and "happiness". The best English equivalent would be "felicity". The concept of kut was common to all early Turkish political entities and not just the Uighurs but it was best described in Kutad-gu-bilig:

The nature of kut is service and its characteristic trait is justice... Virtue and service arise from kut... Through it lies the path to majesty... Every thing lies within its grasp. It is the means by which all aspirations are made real.

Pazırık buluntularından hayvan figürlü ahşap masa ayağı.

Animal-shaped table-leg from the Pazyryk trove

met, şiarı adalettir... fazilet ve hizmet kut'dan doğar... beyliğe yol ondan geçer... Her şey kut'un eli altındadır, bütün istekler onun vasıtası ile gerçekleşir, ilâhîdir... Bey, bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin, onu sana Tanrı verdi... Hükümdarlar, iktidarı Tanrı'dan alırlar..."

Gök ve dört yön Türk devletinin mekânını meydana getiriyordu. Devlet yer yüzünde idi, fakat iktidar Tanrı'dan geliyordu. Güneşin doğduğu yer (sağ) en kutsal yön sayılmakta idi. Sonra sırayla batı (sol), güney ve kuzey geliyordu.

Doğu ve batı yönlerine verilen önemin sonucu olarak, buralara tayin edilen idareciler daha çok hanedan üyeleri arasından seçiliyordu. Dünyada da dört ana yön vardı. Gök'ün temsilcisi Türk hükümdarı bütün yeryüzünü idaresi altına alabilirdi. Çünkü Gök Tanrı ona bütün dünyayı idare etme yetkisini veriyordu. Türk futûhat felsefesinin cihan hakimiyetine uzanan kaynaklarından biri bu noktadır.

Türk hükümdarları gücünü Tanrı'dan almakla beraber, Türk toplulukları dinî cemiyetler değildir. Hükümdarlar da insandır. Hakları değil, görevleri vardır. Hükümdar dağınık boyları toplayıp nüfusu çoğaltmakla, halkı doyurmak ve giydirmekle görevlidir. Hükümdarların millet yolunda gece uyumadan gündüz oturmadan çalışması gerekiyordu. Görevlerini yapamayan hükümdar hakkında Tanrı kut'u geri aldı diye düşünülürdü.

Tahta çıkışta da töre hükümleri geçerliydi. Siyasî iktidarın kaynağını Tanrı'ya bağlamak, hakanı Tanrı huzurunda sorumlu tutmaktı. Bu düşünce tarzı, icraatın millet tarafından kontrolüne imkân sağlıyordu. Bu kontrolde meclisler vasıtasıyla yapılıyordu.

It is divine... My prince, you came to this office not through your own power or will. Heaven granted it to you... Rulers receive their authority from Heaven.

The sky and the four directions constituted the domains of the Turkish state. The state was earthly but its authority came from Heaven (Tangri). The east, the direction from which the sun rose (perceived as "right"), was the most sacred followed, in order of importance, by the west, the south, and the north.

Because of the greater importance attached to "east" and "west", those who were appointed as governors there were preferably chosen from among members of the ruler's own family. As the worldly representative of Heaven, the Turkish sovereign had a Heaven-granted right to place the whole world under his control. This belief in the right of conquest is one of the points common to the outlook of all the great world-conquering Turkish empires.

Although Turkish rulers derived their power from Heaven, Turkish states were not theocratic ones. Rulers were also human beings and what they possessed by virtue of their authority was not rights but duties. Among these duties were gathering the dispersed clans together, increasing the population, and ensuring that people were kept fed and clothed. Rulers were expected to work unceasingly, day and night for the good of the nation. And when a ruler failed in his duties, it was commonly believed that Heaven had retracted the kut with which he had been invested.

Pazırık halısının geyikli bordür detayı.

Detail of a border of stags from the Pazyryk carpet.

Dinî inanç: *Eski Türk devletlerinde dinî inançlar üç noktada toplanmaktaydı.*

Tabiat Kuvvetlerine İnanma: Türkler tabiatta bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanırlardı. Coğrafî görünüm ve maddeler aynı zamanda birer ruh idiler. Ayrıca güneş, ay, yıldızlar tabiat olayları ruh-tanrılar tasavvur edilmişti. Uygurlar sefere çıkmadan önce ayın ve yıldızların hareketlerini kontrol etmişlerdir.

Ölülerin ardından yas tutulur, ölüler gömülür, yakılır veya mumyalanırdı. Ölenlerin yeri belli olsun diye kurgan inşa edilir, tümsek yapılır, taş yığılır hattâ balbal denen taş heykeller dikilirdi.

***Atalar kültü:** Atalara ait hatıralar kutlu sayılır, ölmüş büyüklere saygı duyulurdu. Kurban olarak hayvan kesilirdi.*

***Gök-Tanrı Dini:** Tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kültü eski çağlarda bir çok kavimlerde mevcut olduğu halde Gök-Tanrı dini yalnız Türklerde görülür.*

Bu inanç sisteminde Tanrı en yüksek varlıktı. Gök-Türklerin bir hakanlık kurması onun isteği ile olmuş, hakan Türklere onun tarafından gönderilmiştir. Tanrı Türk halkının istiklâli ile ilgilenen bir varlıktır. Savaşlarda Tanrı'nın iradesi üzerine zafere ulaşılır.

Tanrı emreder, uymayanı cezalandırır, doğum, ölüm onun iradesine bağlıdır. Can veren Tanrı onu istediği an geri alabilir.

Eski Türk inancına göre ebedî ve her şeyin yaratıcısı olan Tanrı tektir. Herhangi bir şekle sokulamaz. Dolayısıyla putlar ve putların konduğu tapınaklar yoktur. Eski Türk dini inancında Tanrı bütün bu vasıfları ile manevî, büyük tek kudret hâlindedir, Güneş, ay yıldızlar, ateş ve yer-su'lar yardımcı kutsallar durumundadır. Toplu semavî dinlerde Tanrı'nın yanındaki melekler, peygamberler, kutsal kitaplar gibi.

Uygurlar zamanında ise Gök-Tanrı inancı devam etmekle beraber maniheizm ve budizm de Türkler arasında yayılmıştır ve bilhassa Uygurların Türkistan'daki hâkimiyetleri zamanında iyice yerleşmiştir. Millî Türk alfabesi olan Gök-Türk yazısı değiştirilerek yerine soğd alfabesine dayanan Uygur yazısı kabul edilmiştir. Uygurlar arasında budist ve maniheist eserlerin tercümeleri ile zengin bir dinî edebiyat gelişmiştir. Kitap basma sanatı da X. yüzyıla doğru uygurlar tarafından keşfedilmiştir. Kâğıt üzerine baskıda tek harf kalıpları ilk defa Uygurlar tarafından kullanılmıştır. Bugünkü modern baskı tekniğinin temeli budur.

Religious beliefs *in the early Turkish states coalesced around three central points. The first of these was a* ***belief in animistic forces****. These early Turks attributed conscious life and a discrete indwelling spirit to every material form of nature (such as plants and stones), to celestial bodies (sun, moon, stars), and to natural phenomena (storms, earthquakes, etc). The Uighurs for example practiced a form of astrology in which the movements of the moon and stars were consulted before setting out on a campaign. The second was an* ***ancestral cult*** *in which the memories of departed ancestors and leaders were kept alive through reverence and animal sacrifices. Upon a death, a period of mourning was observed. The dead were buried, cremated, or mumified. A kurgan (earthen barrow), mound, or cairn of stones was erected so that the departed spirit would have a place to call its own. Sometimes stone statues (called balbal) were set up.*

The third element was the ***worship of the Sky-God (Gök-Tangri)****. While animism and ancestral cults are common among early tribal cultures, this particular form of Sky-God worship appears only among the Turks. In this system of belief, the sky-god is the supreme being. The Blue Turks (who called themselves Kökturk) believed that their empire's formation was a consequence of the sky-god's wishes and that their khagan had been sent to them by their god. Tangri took a personal interest in the independent existence of the Turks. Victory in battle was a consequence of Tangri's will.*

Tangri commanded and punished the disobedient. Death and life alike were dependent upon his will. Tangri granted life and could take it back whenever he wished.

According to these early Turkish beliefs, Tangri was eternal and the creator of all that existed. He was also singular and could not be reduced to any material form. This is why one never finds idols to Tangri or temples to put them in. Tangri was a great, solitary, spiritual power. Sun, moon, stars, fire, and rivers were his hallowed assistants who occupied positions much like the angels, prophets, and scriptures of the Semitic deities.

During the Uighur period, the Sky-God cult was still practiced but had begun to encounter competition from Manichaeanism and Buddhism, which were spreading among the Turks. Both faiths became particularly entrenched during Uighur control of Turkistan. The original writing-system of the Blue Turks was supplanted by that of the Uighurs, which was based on the Sogdian. Under the Uighurs, Buddhist and Manichaean scriptures were translated and a rich liturgical literature developed. Some time before the 10th century the Uighurs invented a system of printing that involved making impressions of single-letter molds on paper. This was the forerunner of the printing-press and modern printing technology.

Taş anıt.
Stele.

Meclisler: Bozkır Türk devletlerinde daimî bir devlet meclisi (danışma kurulu) vardı. Yılda bir kere genel kurul toplantısı yapılırdı. Bu toplantı sırasında ordu teftiş edilir, hayvan sayımı yapılır, memleket meseleleri hakkında konuşulurdu. Uygurlarda da bu meclisin yetkileri genişti.

Bozkır Türk devletlerinde inanç ve vicdan hürriyeti de daima mevcuttu. Türk inanç felsefesi soy, dil ve din yönlerinden insanları birbirinden ayırmağa elverişli değildi.

Din işlerini dünya işlerinden ayrı tutmak ve mahallî kültürlere dokunmama geleneği daha sonraki İslâm Türk devletlerinde de devam etmişti.

Teşkilât: Devlet Başkanı: İslâm öncesi Türk devletlerinde hükümdarlar tanhu, kagan, han, yabgu, ilteber gibi unvânlar taşımışlardır. Hükümdarlık belgeleri ise; otağ (hakan çadırı), örgin (taht), tuğ (sancak), davul, kotuz (sorguç) idi. Tahtlar, altından yapılırdı. Tuğların tepesine altın bir kurt başı

takılırdı. Hükümdarların tahta çıkışı, Onu bir keçe seccade veya halı üzerine oturtarak, yahut da kalkan üzerinde havaya kaldırarak kutlanırdı.

Hatun: Hükümdarın birinci hanımına verilen unvan. Eski Türk devletlerinde hatunlar da söz sahibi idiler. Hatunların ayrı sarayları ve askerleri vardı. Devlet meclisine katılırlar, elçileri kabul ederlerdi.

Hatunlar gelecek hakanların anneleri idiler. Bu bakımdan ilk hanımın anne ve babasının Türk olmasına dikkat edilirdi.

Veliaht: İslâm öncesi Türk devletlerinde, hükümdar ailesinin her ferdi aynı kanı taşıdığı için tahtta eşit hakka sahipti. Hükümdar öldüğü zaman prensler arasından en uygunu seçilirdi.

The rules of consuetude governed the accession of a new ruler.

Attributing the source of political authority to divine inspiration of course had the effect of making the ruler answerable to God but within this framework of belief there was also a mechanism whereby the nation could keep check upon a rulers' actions. This mechanism consisted of a system of councils. In all the Turkish steppeland states there was a state (or advisory) council. This convened in plenary session once a year at which time the army would be mustered for inspection, livestock would be counted, and weighty problems would be deliberated. Among the Uighurs, this council had broad powers.

Another characteristic of all steppeland Turkish states was freedom of belief and conscience. The system of Turkish belief was not inclined towards discriminating among people on the basis of their race, language, or religion. The practice of separating affairs of religion from affairs of state and of not interfering in local cultures was to persist in Turkish states even after the adoption of Islam.

Organization: In pre-Islamic Turkish states, the ruler bore titles such as tanhu, kagan, han, yabgu, and ilteber. The tokens of power were the otağ (the ruler's tent), örgin (throne), tuğ (standard), davul (drum), and kotuz (crest or aigrette). Thrones were gilded. The standard had a gilded finial in the shape of a wolf's head. Accessions were acknowledged by seating the new ruler on a large felt mat or carpet (or sometimes a shield) which was then raised to the acclaim of all around.

The first wife of the ruler typically bore the title of hatun. Among the early Turkish states, she had considerable say in the conduct of government. Some even had their own palaces and armies. They are also known to have taken part in state councils and received ambassadors. Since the hatun would become the mother of the next ruler, care was given to ensuring that at least the first wife of a ruler was of Turkish origin. In pre-Islamic times, the offspring of a ruler were almost always of the same lineage. This meant that each one had an equal right to succeed upon the death of his or her father. In practice, the most suitable of the princes was chosen.

Siyasî Faaliyet: Büyük Türk imparatorluklarında dış işleri dairesi en önemli kuruluşlardan biriydi. Bu kuruluşun emrinde çeşitli dillerde konuşan ve yazan bir heyet çalışırdı. Yazılara Tanhu'nun resmî mühürü basılırdı. Casusluk yapmadıkları sürece elçilere dokunulmazdı. Şüpheli hareketleri görülen yabancı temsilciler hapse atılır veya sürgünde göz altında tutulurdu.

Dış siyasette öncelikle ticarî ilişkilere önem verilirdi. Hanedanlar arası akrabalık kurmak dış siyasetin bir geleneği hâline gelmişti. Ancak bu evlenmeler sonucu doğan çocuklar veliaht olamazdı.

İç siyasetin en önemli konusu da dağınık Türk boylarının tek bayrak altında toplanmasıydı.

Adliye: Töre'ye suçların cezası oldukça şiddetliydi. Adam öldürmek, barış zamanında başkasına kılıç çekmek, soygun, hırsızlık, hayvan kaçırma, ırza tecavüz gibi suçların cezası idamdı.

Suçun devlet takibine uğraması eski Türkler arasında kan davası güdülmesine mani oluyordu.

Adlî teşkilât iki kademeliydi. Biri hükümdarın başkanlığında ki siyasî suçlara bakan Yüksek devlet mahkemesi, diğeri hakimlerin idaresindeki mahkemelerdi.

Ordu: İslâm öncesi Türk devletlerinde askerliğe özel bir meslek gözüyle bakılmazdı. Hemen her Türk savaşcı idi. Ücretli asker sınıfı yoktu. İdarecilerin hepsi aynı zamanda ordu kumandanları idi.

Tümen diye anılan en büyük birlik on bin kişilikti. Tümenler binlere, yüzlere, onlara ayrılmış ve başlarına ayrı ayrı kumandanlar tayin edilmişti. Bu onlu teşkilâtlanma günümüze kadar gelmiştir. On başısından en üst seviyedeki subayına kadar orduyu belli bir kumanda zincirine bağlamak, ülkeyi millî birlik havasına sokuyordu.

Türk orduları o çağların en kudretli askerî gücünü meydana getiriyordu. Ordunun yiyecek ve malzeme ikmâli en zor şartlarda bile gayet iyi yapılırdı. Türkler yiyecek ihtiyacını et konservesi ile karşılıyorlardı. Ordunun gerisinde binlerce baş sığırın sevkedilmesine lüzum kalmıyordu. Konserve et diğer devletlerden 500-1000 sene önce Türklerce bilinmekteydi...

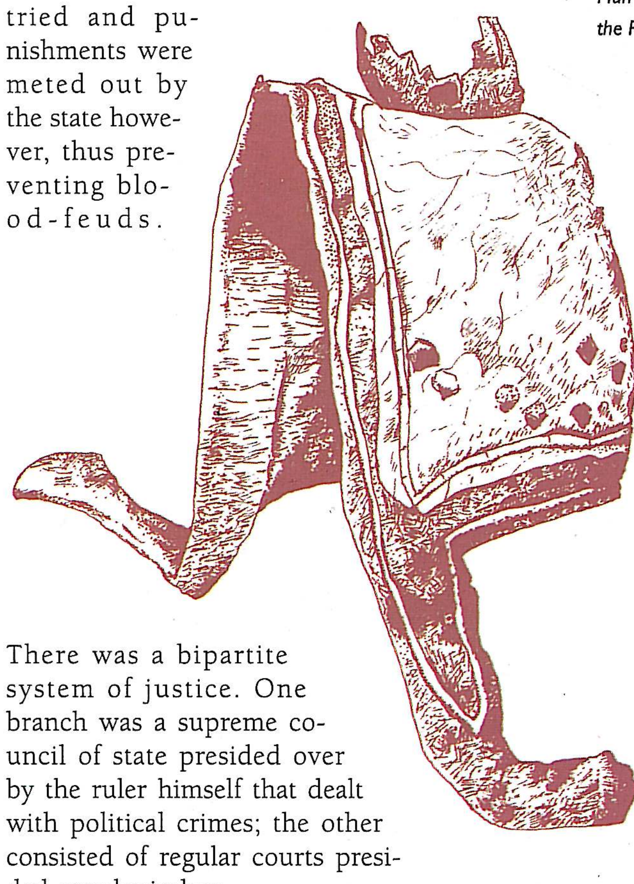
Türk orduları her çağın tekniğine göre en etkili silâhlarla donatılırdı. O devir için Türklerin kullandığı çift kavisli yaylar ve ıslıklı oklar en korkuncu idi. Türkler dört nala at üzerinde, dört ayrı yönde isabetli ok atmada ustaydılar. Ayrıca iyi kement atarlar ve yakın dövüşte mızrak, kargı, süngü, kalkan, kılıç kullanırlardı.

Foreign affairs: In the great Turkish empires, the sections of government responsible for foreign affairs ranked among the most important. These were staffed with interpreters who could speak and write in a wide range of languages. The sovereign's official seal was affixed to all documents sent out. Foreign emissaries enjoyed diplomatic immunity so long as they were not proven to be involved in spying. Those whose behavior was suspect might be imprisoned or kept under surveillance in some remote location.

Trade relations were an important element of foreign policy. So was the practice of establishing blood ties among different dynasties through marriage even though the children of such political marriages did not stand in line for the throne.

Internal affairs: The primary concern of domestic policy was to bring widely-dispersed Turkish clans and tribes together under a single banner.

Justice: Violations of the dictates of consuetude were punished with great severity. Murder, drawing one's sword against another in time of peace, robbery, theft, livestock-rustling, and rape were all punishable by death. Crimes were tried and punishments were meted out by the state however, thus preventing blood-feuds.

Kurgan buluntularına göre Hun başlığı, Pazırık.

Hun helmet from the Pazyryk trove

There was a bipartite system of justice. One branch was a supreme council of state presided over by the ruler himself that dealt with political crimes; the other consisted of regular courts presided over by judges.

The army: Among pre-Islamic Turkish states, the military was never regarded as a

Türk orduları taarruz esasına göre düzenlenmekte ve eğitilmekteydi. Türklerin savaşında,düşman cephesinde şaşkınlık yaratan baskınlar esastı.

Türk savaş usûlünün iki önemli özelliği vardı: Sahte ric'at ve pusu. Süvari birlikleri kaçıyor gibi geri çekilirler, çekilirken ok atmaya devam eder, düşmanı üzerlerine çekerlerdi. Arazinin istenilen yerine kadar ilerleyen düşman burada pusu kuranlar tarafından çembere alınarak yok edilirdi. Türklerin başarıyla kullandığı bu usule Türk yurdunun adından dolayı "Turan taktiği" denilmiştir.

Yeni ülkelerin ele geçirilmesi ise keşif seferleri ve yıpratma savaşları sayesinde oluyordu.

Alınması planlanan bölgeler önce akıncılar tarafından gözden geçirilirdi. Bu keşifler olumlu ise yıpratma harekâtına başlanırdı. Düşmanın yığınak merkezlerine, yol kavşaklarına, yiyecek ve malzeme depolarına seri baskınlar yapılırdı. Bu seferler sırasında düşmanın moralini bozmak için çeşitli rivayetler yayılırdı. Bu harekât düş-

distinct profession: every Turk was a potential warrior. There was no professional military class that was paid to fight. Members of government were also military commanders.

The largest military unit, numbering ten thousand, was the tümen. This was subdivided into ten units of a thousand each of which was in turn subdivided into ten units of a hundred and then ten units of ten. (This decimal system still persists in the Turkish military today.) Unity and coordination of action was secured by a strict chain of command from the lowest-ranking officer to the highest.

Turkish armies were the most powerful fighting forces of their day. Their logistical systems were capable of functioning quite well under even the most difficult of conditions. Armies were fed with preserved meat (the methods of such preservation were known to the Turks at least 500 years before the knowledge spread elsewhere) thus eliminating the necessity of having huge herds of livestock following the van to keep it fed.

Turkish armies were also equipped with the most advanced and effective weapons of their day. The Turkish double-flexed bow with their whistling arrow-shafts were widely and justifiably feared because Turks were accomplished horsemen and could fire off a volley of arrows in any direction while galloping at full speed. Lassos were used to bring opponents down and immobilize them. At close quarters, they fought with spear, lance, pike, and sword. Shields were used for defense.

Turkish armies' tactics were based on attacks staged with lightning speed and all training focused primarily on this. In battle, the principle aim was to create consternation among the enemy by means of rapid, unexpected assaults. The two most important tactical elements were feigned retreat and ambush. Cavalry units would suddenly pull back as if retreating. Firing arrows backwards as they proceeded they tried to draw the enemy after them. When the enemy had advanced far enough into the territory desired, they would suddenly find themselves surrounded by others who were lying in ambush. Cut off from any possibility of help or escape, they would frequently be annihilated. The Turks used this tactic with such repeated and devastating success that it became known as known as the "Turanian tactic" after Turan, the Turkish homeland.

man takatsız düşünceye kadar devam ederdi.

Türkler iyi asker olma özelliklerini daimî spor yapmağa borçluydular. At yarışları, cirit ve gülle atma, güreş, yırtıcı kuşlarla avlanma gibi sporlar mücadele azmini kuvvetlendiriyordu.

Türkler avcılığa da meraklıydılar, özellikle onbinlerce kişinin katıldığı ve yüzlerce km2 sahanın tarandığı sürek avları gerçek bir savaş manevrası hâlinde geçerdi.

Başarılı Türk ordusu, pek çok yabancı kavim tarafından taklit edilmiştir. Çin ordusu daha M.Ö.IV. yüzyılda Türk usûlüne göre düzenlendi. Türk süvari kıyafeti olan ceket, pantalon, çizme Çin'e girdi.

İktisadî Hayat: Hayvancılık: Bozkır Türk ekonomisinin esasını çobanlık ve hayvan besiciliği teşkil eder, at ve koyun en önemli unsurlardır. Ağır hareketli kocabaş hayvanlar bozkır ekonomisinde yer almaz. Bu hayvanlar daha ileriki çağlarda tarımla birlikte Türk toplulukları arasına girmiştir. Domuz ise Türkler arasında hiç sevilmemiş ve beslenmemiştir.

Beslenme: Eski Türklerin başlıca gıda maddesi et idi. En çok at ve koyun eti yenirdi. Türkler çok erken zamanlarda ihtiyaç dolayısıyla konserve et yapmayı öğrenmişlerdi. İhraç bile ediyorlardı. En ünlü Türk içkisi kısrak sütünden yapılan kımız idi.

Sebze pek yenilmezdi. Sütlü darı, peynir, yoğurt, bozkırın ana gıda maddeleri idi.

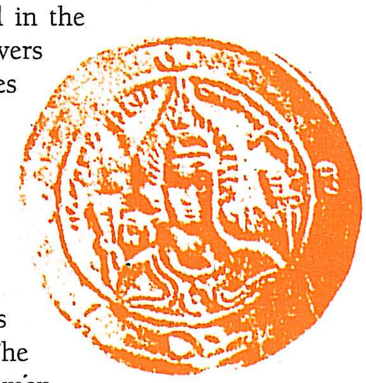
Giyim: Giyecek maddeleri deri ve yünden yapılırdı. Bozkırlarda, bez dokuma için kendir yetiştirilirdi. Yünlü kumaş ve çeşitli keçeler ihraç ederlerdi.

New territorial conquests on the other hand involved initial forays to feel out the opposition and then repeated assaults to wear it down. Once a region had been marked for possible conquest, raids would be staged into it. If the results were favorable, subsequent action was aimed at reducing the enemy's ability and willingness to resist. Destructive, sudden raids would be staged against stores of supplies and at important road junctions to hamper the movement of men and materiel. Psychological warfare, aimed at destroying morale, was also common. These tactics would continue until the enemy was exhausted.

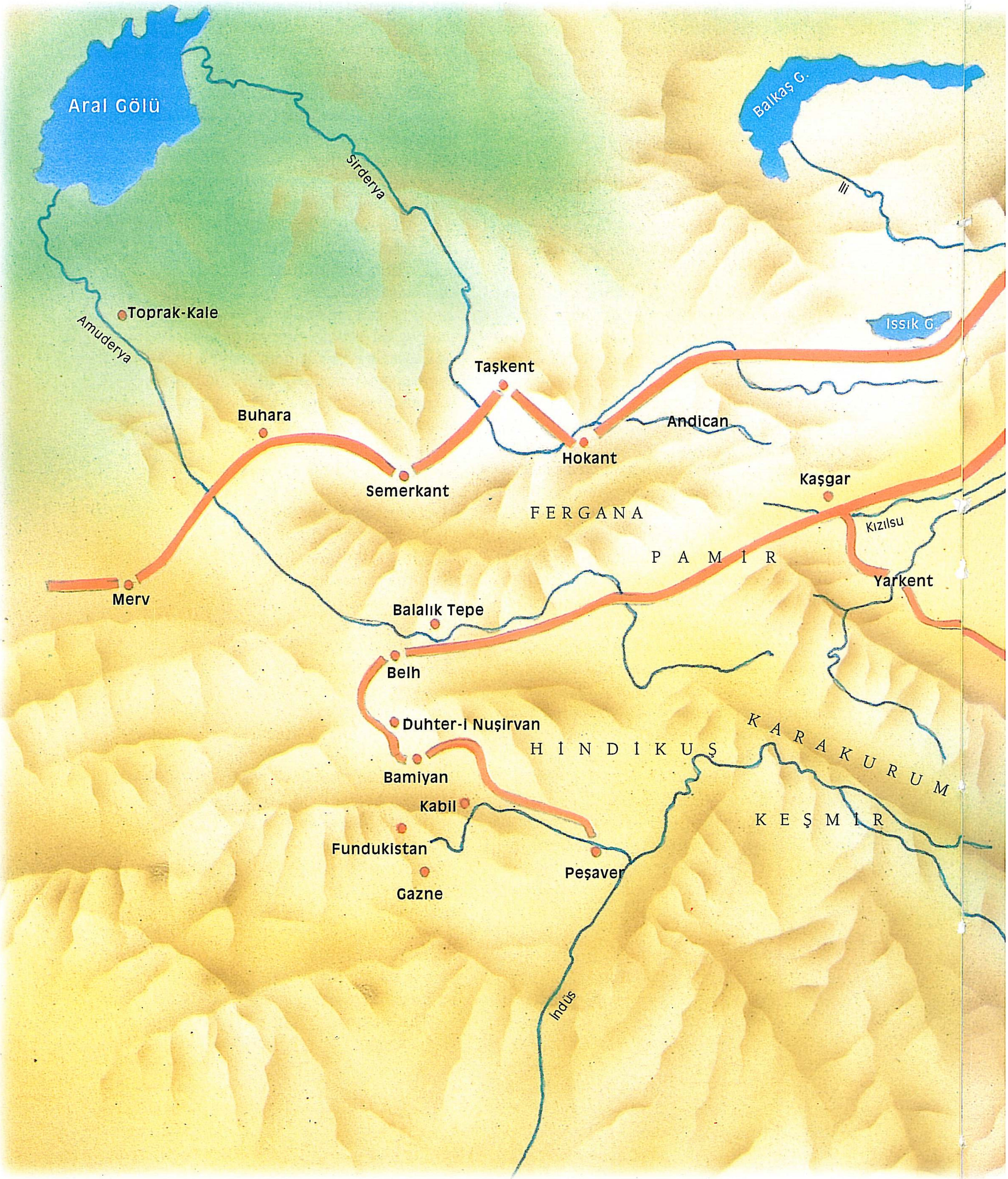
Sports among the Turks were a method of training for warfare: horse races, jereed, and shot-putting inculcated lessons in horsemanship, stamina, and aim. Hunting was also a popular activity. Falconry was widespread as were drives in which tens of thousands of hunters might be involved in the equivalent of military maneuvers over hundreds of square miles of territory in pursuit of game.

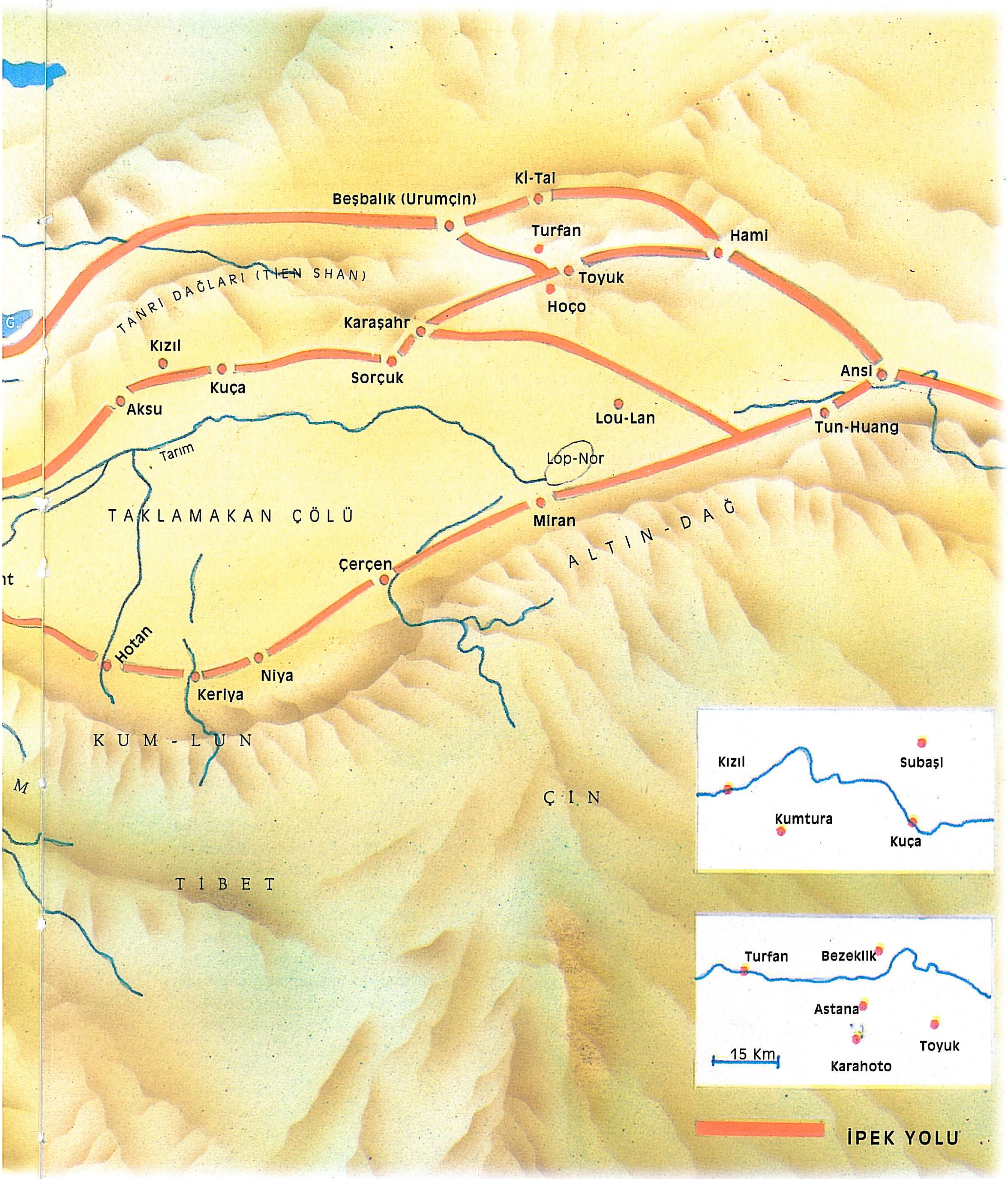

The success of the Turkish army is shown by the way that it was imitated by its rivals. The Chinese army began organizing itself along the lines of that of the Turks as early as the 4th century BC. The costume of the Turkish horseman-boots, trousers, and jacket-was adopted by the Chinese as their national mode of dress.

Steppelander economy: Animal husbandry was the foundation of the economy of the steppelander Turks with horses and sheep being the principle animals kept as livestock. Cattle, which were far too slow-moving to keep up with a people constantly on the move, were never an important part of the steppeland economy until the widespread introduction of sedentary agriculture among the Turkish people at a much later date. Swine were unpopular and not raised.

The principle source of nourishment among the early Turks was meat, principally that of the horse and the sheep. Turks learned how to preserve meat for later use at a very early date and are even known to have exported it. Ewe's and mare's milk was also important.

Aral Gölü
Sirderya
Amuderya
Toprak-Kale
Balkaş G.
Ili
Issık G.
Taşkent
Buhara
Andican
Hokant
Semerkant
Kaşgar
FERGANA
Kızılsu
PAMİR
Yarkent
Merv
Balalık Tepe
Belh
Duhter-i Nuşirvan
HİNDİKUŞ
KARAKURUM
Bamiyan
Kabil
KEŞMİR
Fundukistan
Peşaver
Gazne
İndüs

İpek yolu.

The Silk Road.

Kanatlı boynuzlu at figürü. Altından, Esik kurganı 5-4.yy.

Horse with wings and horns. Gold object from the Esik kurgan

Uygur Türkleri bezden iç çamaşırı ve üzerlerine yünlü kumaş giyerlerdi. Tipik elbise örneği ise ceket-pantolon idi. Bu en iyi süvari kıyafetidir. Bu kıyafet Türkler aracılığı ile dünyaya yayılmıştır.

Ayağa çizme, başa börk giyilirdi. Erkekler sakallarını kestirir, saçlarını uzun tıraş eder, bıyık bırakırlardı.

From the latter was made kumiss (in modern Turkish kımız), the fermented mare's milk that was the alcohol of the nomads. Dairy products such as butter, cheese, and yogurt and a porridge of millet cooked in milk were consumed in large quantities. Vegetables on the other hand were rare.

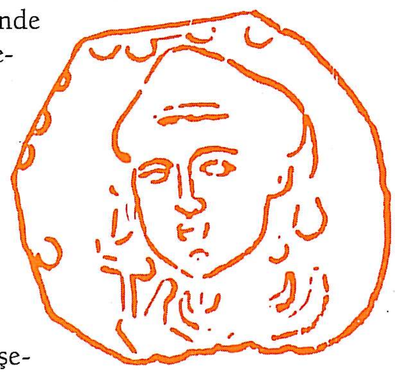
Leather and wool were the principal materials used in making garments though hemp was also raised for its fibers, which were woven into a rough cloth. Woolen fabrics and felts of various kinds were exported. The Uighur wore undergarments of wool or other cloth beneath a pair of trousers and a jacket. This costume was eminently suitable for a people who learned to ride almost as soon as they learned to walk and it was to influence fashion all over the world. Feet were shod in boots. Headgear consisted of a felt cap called a börk. As a sign of respect, this cap would be removed as one dismounted.

Iron was one of the principal underpinnings of Turkish military power in pre-Islamic times. People dwelling in the region of the Altai mountains have been skilled iron-workers since the earliest times. The existence of large deposits of workable iron ore in the homeland of the Turks gave them a technological advantage over their rivals. Handicrafts among the pre-Islamic Turks were advanced. Turkish-made swords, shields, and spearheads and arrowheads were the best of their day. Owing to their nomadic way of life, portability was the most important constraint dictating the design and manufacture of home furnishings, kitchen implements, and so on. Even articles intended for everyday use were elaborately decorated.

Saygı âlameti, attan inmek ve başlık çıkarmaktı.

Demir: İslâm öncesi Türk toplulukları dünyanın en geniş imparatorluklarını kurmuşlardı. Bunun için devrin en ileri savaş sanayiine ihtiyaç vardı. Türkler demir sayesinde bu üstünlüğü kurmuşlardır.

Altaylılar çok eskiden beri usta demirciler olarak tanınmışlardı. İnsanlık tarihinde bir çağın açılmasına başlangıç olabilecek bol miktarda demirin Türklerin ana yurdunda bulunması, onların üstünlük kurmasını sağlamıştır.

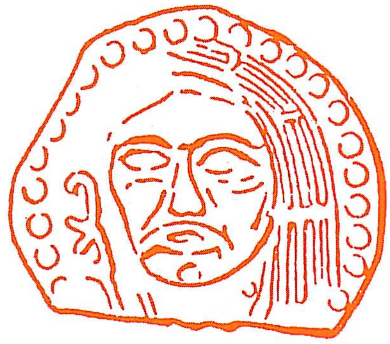

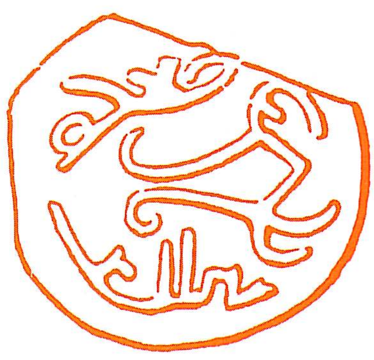
El Sanatları: İslâm öncesi Türk devletlerinde el sanatları da çok gelişmişti. Demirci ve madenci Türk topluluklarında kılıç, kalkan, mızrak ve ok uçlarının en iyisi yapılırdı.

Hareketli bozkır hayatına uygun şekilde taşınabilir eşya üzerindeki sanatlar ilerlemişti.

İhtiyaçlara göre, sandalye, masa, dolap, karyola, gibi ev eşyaları, mutfak takımları, göçlerde kullanılan araba ve atlar için gerekli malzemenin en iyisini yapıp satan esnaf ve zenaatkârlar vardı.

Bu eşyalara ustaca süslemeler yapan sanatçılar vardı.

Karabalasagun şehri genel görünümü.

The site of Karabalsasagun.

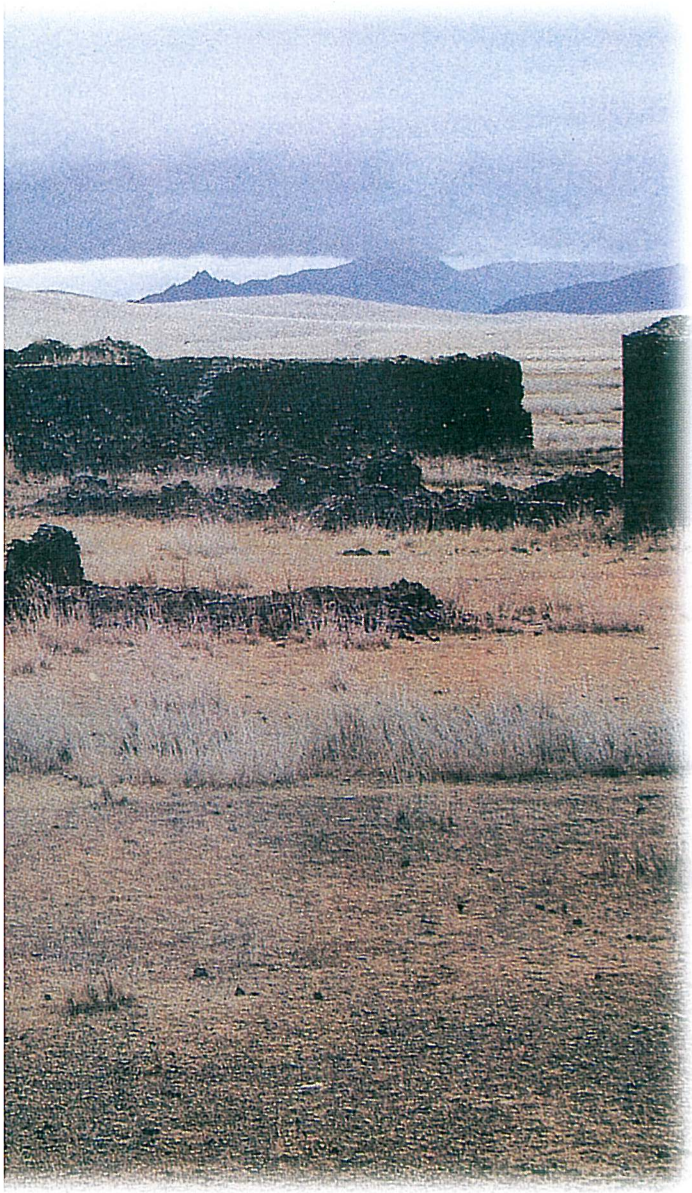
Eski Türklerde Şehir ve Şehircilik

Türk hayatında esas, mevsimlere göre hayattır. Her mevsim ayrı,

iskân yerlerinde geçirilir. Bunların her birisinin belirli bir yeri vardır. Kış mevsimi kış-lakta, Yaz, yaz-lakta, yay (yâni şimdiki yaz) yay-lakta, güz, mevsimi de güz-lekte geçirilir. Bunların kendi içinde bölünmesi farklıdır. Sıcak yerlerde yaylakta geçirilen süre çok olduğu gibi, soğuk yerlerde kış-lakta geçirilen süre en uzunudur. Böylece hayat, dört mevsime göre ayrı ayrı mekân-larda geçirilebiliyordu. Gerçi yaz ve güz mevsimleri, kısa süreli olduğu için ihmâl edilebilirse de, hayat yine de iki ayrı mekân-da, yaylak ve kışlakta geçerdi.

Cities and city-dwelling among the early Turks

The movements of the steppelander Turks were closely linked to seasonal changes. For each season a tribe or clan had specific area or location in which it resided. The names of these places reflected the season: thus one spent the winter (kış) at the kışlak; the spring (then called yaz) at the yazlak; the summer (yay) at the yaylak; and the fall (güz) at the güzlek. There were of course regional and climatically-determined variations. If summers were long and hot, one spent much more of the year at the yaylak; people living in harsh and cold climates on the other hand spent remained at the kışlak longer. Often, because the spring and fall seasons were

Türk hayatının bu mevsimlik, fakat belirli özelliğine dikkat edilmezse, Türklerin hayatı, durmaksızın devam eden bir hareketlilik, yani göç biçiminde görülebilir. Oysa durum böyle olmayıp, göç sadece mevsimlik iskân yerlerine yöneliktir. Çünkü her mevsimde hangi ailenin, boyun, nereye varacağı, nereye ineceği belirlidir. Bu ise, belirlenmiş bir yerleşmenin ilk zamanları kabul edilebilir.

Mevsimlik hayat, kendi içinde belirlidir ve aynı yayla ve kışlada devam etmektedir. Bu özelliği ile, Türk hayatında yerleşik hayat için temel esaslar bulunmaktadır.

Türk hayatında yerleşik hayat için dikkati çeken ikinci husus, askerî zaruretlerdir. Bir ülkeyi, bir toprağı elde tutmak, oraya benim demek için muhakkak ki bazı esaslar söz konusudur. Bu esasların başında da o toprağa

short or mild enough to ignore, a kind of transhumance developed with people moving back and forth between a summer residence and a winter one.

This seasonal ebb and flow was pendular but outsiders often interpreted it as an interminable and random flow or migration because they were unaware of an important element: movement always took place between two well-defined destinations. In other words the place that a particular family or clan would be living in which season was clear-cut as was when it would arrive there, when it would leave, and where it would go next. This way of life is in fact regarded by some anthropologists as a stage immediately preceding sedentary existence. In the case of the Turks however, the habits developed during this period of seasonal transhumance were to continue to influence their culture and ways of living even after the transition took place.

The second element that determined the way Turks made the transition to sedentary existence was determined by certain military considerations. Calling a country one's own and holding onto it impose certain minimum demands upon a people. One of those is to actually be dwelling there and, more to the point, holding onto its strategically-important points. Of course "holding onto" is rather an ambiguous expression however if one's territory is surrounded by enemies at the very least one needs to have control of its borders and in particular to be able to control traffic through its passes, etc. This usually implies the need to station a permanent military garrison at such points. These are the "military considerations" referred to above and it is telling that the first permanent settlements in Turkish-held territories were such fortified positions, called korgan. In a few instances, when other conditions necessary for the formation of a city also obtained, these permanent military encampments were the nuclei around which strictly Turkish settlements were to coalesce many years later.

Such examples however are proof that city-building was as natural to Turks as to any other people. Fond as they may have been of the transhumant way of life, when conditions dictate that one reside permanently in a fort or citadel, one does exactly that and these people were no exception. The demands imposed by the security and well-being of the country could not otherwise have been satisfied. Cities located in remote, bor-

sahip olmak, o toprağın üzerinde olmak ve hepsinden önemlisi, bazı stratejik yerleri elde tutmaktır. Bu ise, bize bazı yerlerde, noktalarda her zaman asker bulundurmanın gerekli olduğunu hatırlatır. İşte bu askerî gereklilik, Türk ülkesindeki devamlı iskânın, yani yerleşmenin ilk hareket noktası olmaktadır. Böylece tahkimli noktalar, korganlar veya kaleler, devamlı iskânın ve yerleşmenin ilk çekirdeğini oluşturuyorlardı.

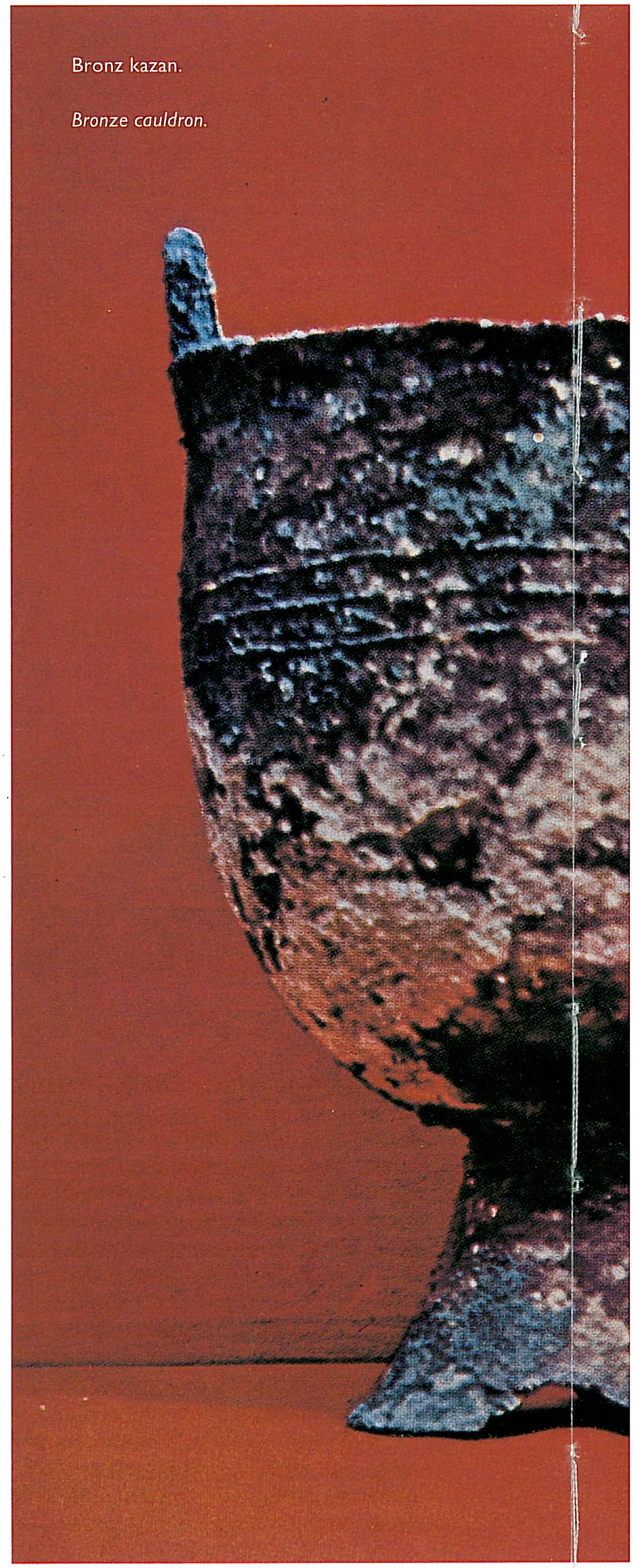
Askerî gereklerin ortaya çıkardığı yerleşme, çok nadir olarak, yıllar, sonrasının bir önemli şehrine dönüşmektedir. Böylece Türk asıllı insanların, Türklerin oturduğu, kaldığı kale-şehirler ortaya çıkmışlardır. Buraları doğrudan ülkenin sahipleri ile meskûndur. Çünkü böyle olmak zorundadır ve bu kesin zarurettir.

Askerî şehirler, Türklerin şehir hayatına dahil olmalarının tabiî olduğunu gösterir. Türkler mevsimlik hayatı ne kadar çok severlerse sevsinler, bir yerde, kalede veya koruganda devamlı oturmakla yükümlü olunca, oturmuşlardır. Bu ülkenin emniyeti ve güvenliği için kesin bir zaruret idi. Böylece uc, kenar bölgelerinde yeni şehirler ortaya çıkmış olabilir. Gök-Türk kitâbelerinde adı geçen Toğu-balık'ın bu türden bir askerî garnizon gelişmesi şehir olduğunu sanıyoruz.

Bu arada Kurgan diye tanımlanan iskân yerlerini de görüyoruz. Magı/Amgı kurgan bunların en ünlüsüdür.

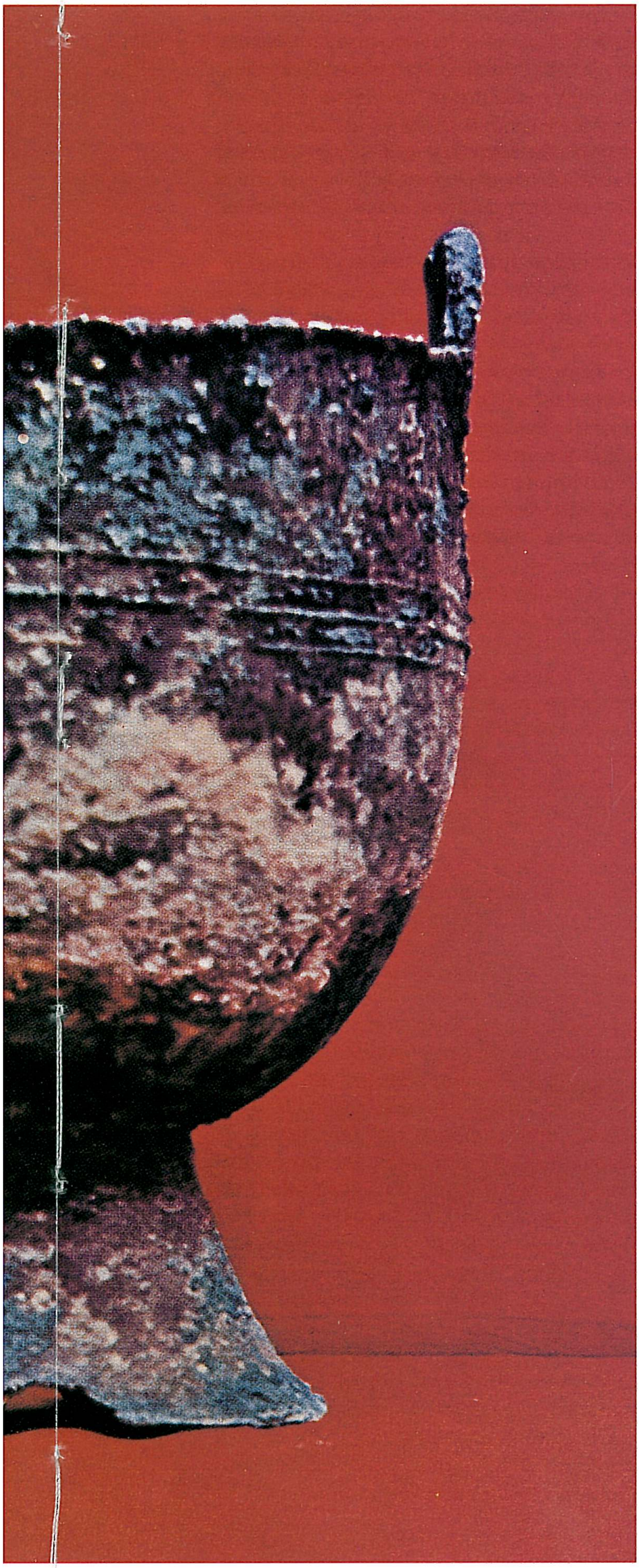
Kale şehirleri, Türk hayatında sonraki yüzyıllarda da görülmektedir. Kale şehirlerindeki hayatın, Türk hayatının öteki yönlerinden biraz farklı oluştuğunu tahmin edebiliriz. Burada yaz, kış oturmak söz konusu olduğundan, barınaklar daha itinalı yapılmıştır. Bu sebepledir ki bunların üzerlerinin örtülü, yani dam/tam biçiminde olduğunu sanıyoruz. Hattâ bazı yerlerde, savunma için surları dahilinde, günümüz kışlalarını andıran büyük yapılar biçiminde de iskânın oluştuğu söylenebilir. Bugünkü Tuva'da bu türden yerleşmelerin kalıntıları bilinmektedir. Şüphesiz buraları uzun yüzyıllar meskûn olmuştur.

Şehir hayatının oluşmasında, Bey, Han, Hakan, Hatun orduları, yani maiyet ve karargâhları da büyük bir önem taşımaktadır. Ordu, gıda ile ilgili üretim yapmayan hanların karargâhları, yani maiyetleridir. Bunların kaldıkları, oturdukları yerler ordu diye anılıyordu Böylece gıda ile ilgili üretim yapmıyan, alıcı olan bir kalabalık kitle, bir yerde kalınca burası çok değişik bir görünüm alabilmektedir.

Bronz kazan.

Bronze cauldron.

der areas, such as Toghu-balik, which is mentioned in Blue Turk inscriptions, are thought to have developed from such military garrison-towns.

One also comes across settlements referred to as kurgans (which may mean "tumulus" as well as "fortified position"). The most famous of these is the Magı/Amgı kurgan. Originally a fort sufficient to accommodate only a small military population, it gained in importance after the Blue Turk army spent the winter here.

Permanent fortified towns make their appearance during later centuries among the Turks. Life in these towns presumably followed a course of development that was in many aspects different from that of the Turks. Because they were resided in year-round, dwellings were constructed with greater care and one may suppose that they would have been roofed over instead of merely tented. At a few sites we find what appear to have been large structures resembling barracks buildings. Remains of such settlements, which show unquestionable evidence of many centuries of habitation, have been found at Tuva.

The courts, retinues, armies, and military command headquarters of princes, khans, khagans, and queen mothers also played a crucial role in the process of urbanization. As large and relatively wealthy communities of people, they were a natural market for food and other necessities of all kinds since they produced none of their own. Wherever they took up residence, the place underwent a rapid and radical transformation. The immediate effects were physical. The site would be fortified or surrounded by a stockade to ensure its security and within the compound a tumulus would be raised on which the khan etc would reside. But there were social and economic changes as well. In a very short time, the encampment would be surrounded by a sprawling market full of goods to be sold to the inhabitants within.

The appearance is one of a citadel surrounded by an outer defensive system of which, in this case, the denizens of the market-place are a part. This is nothing but a city and the records are full of names of settlements of this kind. Ordubaligh (from ordubalık or "city of the court") is frequently mentioned as a city that developed from this model but there were certainly far more than just one of them. Similarly we find many cities with names resembling han-balık ("city of the khan"), the name by which Beijing was

a. Orada hemen savunma ve güvenlik tedbirleri alınmakta, çevreye sur çekilmektedir.

b. Han veya Hakan için hemen bir yığma tepe yapılmaktadır. Böylece ayrı bir kısım oluşmaktadır.

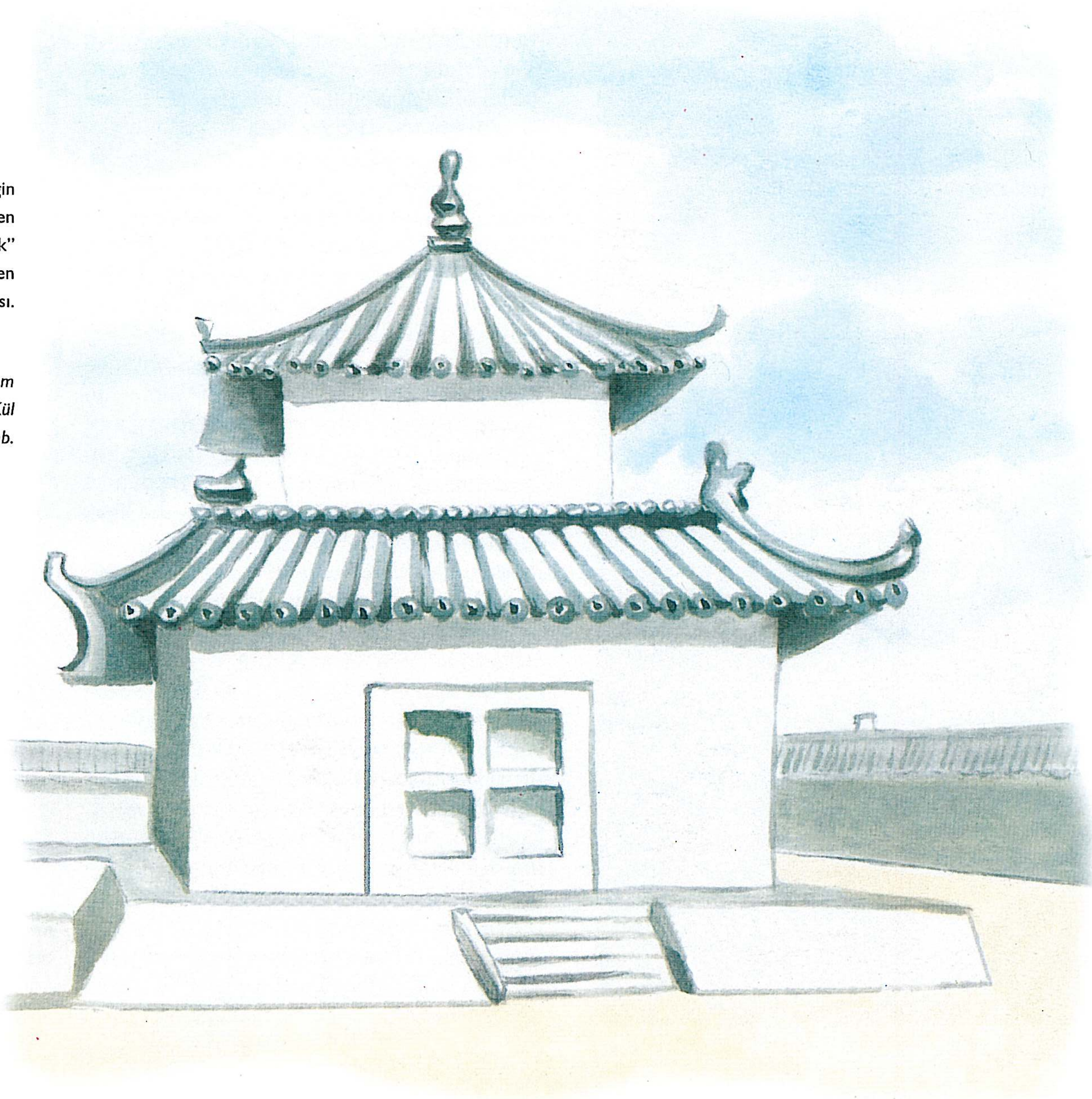
c. Kalabalık maiyetin ihtiyacı için satıcılar buraya koşuşmakta, ordunun çevresi kısa bir süre içinde pazar yerini andırmaktadır.

Görülüyor ki, adeta iç kalesi de olan bir savunma sistemi için de satıcıların bulunduğu bir görünüş, şehirin ta kendisi demektir. Nitekim kaynaklarda bu türden şehirlerin isimleri de bir hayli çoktur. Ordu balık, bu türden gelişen şehirler olarak çok zikredilmektedir. Bir tane değil, pekçok Ordu-balık'ın bulunduğu kesindir. Han-balık da bu kümede yer alması gereken bir isimdir. Sadece Pekin'in Cengiz evlâdı zamanındaki adı olmayıp, pekçok Han şehrinin de adıdır.

known in the days of Jenghiz Khan. Examples of this tradition survive today in Anatolia in the form of towns with names like Beyşehir ("city of the prince").

The womenfolk of the khans and khagans also traveled with large courts and retinues of their own but of course the goods for which they were customers tended to be somewhat different. In nearly the same way however towns grew up around the places where they regularly resided and early accounts make reference to cities with names derived from hatun-balık.

The influence that the army had on urbanization is more apparent in the earlier periods. The history of the development of the city is in accord with this because city-dwellers invariably are involved in administrative or commercial functions rather than in the production of food. Army-towns

Kül Tigin külliyesinden "bark" adı verilen mezar yapısı.

The mausoleum of the Kül Tegin tomb.

Nihayet Anadolu'muzdaki Beğ-şehri bu geleneğin en son uzantısı kabul edilebilir.

Han veya Hakanlarla birlikte Hatunları da kalabalık maiyetleri ile seyahat ederlerdi. Onların alıcılık özellikleri daha değişik malları kapsıyordu. Böylece hemen aynı şekilde bir de Hatun-balık ortaya çıkıyordu. Hatun-balık şehirlerine de tarihî kaynaklarda rastlanmaktadır.

Han ordularının şehircilik açısından etkileri, ilk dönemlerde çok etkili olmuştur. Şehrin tarihi de buna imkan vermektedir. Çünkü şehir sakinleri gıda ile ilgili üretim yapmıyor, daha ziyade başka işlerle (idare veya iktisadî) meşgul oluyorlardı. Ordular bu tür işlerin tam olarak görüldükleri yerlerdir.

Sayılan özelliklerin dışında, birçok olumlu unsurun içiçe girmesi ile de şehirler oluşmaktadır. Bunların başında pazar yeri oluş gelmektedir. Hun-Çin sınırında bulunan ve Gök-Türk çağında da devam eden ticaretin sonucu At-Pazarı Şehri ortaya çıkmıştır. Bu şehir, varlığını Türk-Çin ticaretine borçlu idi.

Yol üzerlerindeki konak yerleri de gelişerek birer şehir hâlini alabilmiştir. Bu konak yerlerinden pazar vasfına da uyanlar gelişmelerini daha erken dönemlerde sağlayabiliyorlardı. Böylece Eski Türk hayatında da iskân yerlerinin gelişmesi, gelişmenin umumî şartları içinde cereyan etmiştir.

Şehirlerin temel özellikleri

1. Adları:

Şehir, Farsça bir kelime olup, Türkçesi "balık" olarak biliniyor. Balık ise balçıktan, yani toprak malzemeli şehirlerin bir hatırası olsa gerektir. Dönemin sonlarına doğru, şehirin kısaltılmışı olarak Şarda görülüyor.

Şehirlerin adları değişiktir. Yön (Doğu-balık), renk (Ak-balık), hakim iktisadî faaliyet (Bakır-balık), çıkış özelliği (Ordu-balık, Han-balık, Hatun-balık), veya fizikî özellik (Beş-balık) bu arada sayılabilir. İyi (Kutluğ-balık) veya kötü (Mau-balık) özellikler de dikkati çekiyor.

2. Fizikî özellikler

Koruma duvarı: Genellikle balçıktandır. Köşelerde ve uygun yerlerde kuleler olabilir. Kapı da ayrıca tahkim edilmiştir. Bazı şehirlerde ayrı bir iç kale de bulunuyor. Bu türden şehirler Han-ordularından gelişen şehirler olabilir.

Eğer uygun bir tabiî yükseklik yoksa,

were perfect examples of this.

There are also examples of cities that developed as a result of a confluence of several factors, one of the foremost of which was the existence of an established marketplace. A good example is the city of Atpazarı ("Horse-mart") located on what used to be the border dividing the territory of the Huns from that of the Chinese. The city that grew up here owed its existence to a thriving trade between the Turks and Chinese that continued during the Blue Turk period as well. Staging-points on long-distance overland routes where travelers stayed before proceeding on with their journey could also develop into cities. Those that developed markets as well grew faster and sooner.

The development of cities and city-dwelling among the early Turks took place fully in line with the rules governing urbanization everywhere.

Basic features of cities

1. Names

The old Turkish word for town or city was "baligh" (in modern Turkish orthography balık). This word may be related to balçık (mud or mud-brick) and be a holdover from the days when that was the principal building material. One of the words for city in modern Turkish is şehir, which is derived from Persian. This appears as "shar" in the name of some towns that were founded at a relatively later date.

Cities' names were typically derived from such elements as direction (Doğu-balık / "East-town"), from colors (Ak-balık / "White-town"), a principal economic activity (Bakır-balık / "Copper-town"), origins (Ordu-balık / "Army-town", Han-balık / "Khan's-town", Hatun-balık / "Queen's-town"), physical features (Beş-balık / "Five-town"), and even psychological considerations (Kutluğ-balık / "Happy-town", Mau-balık / "Bad-town").

2. Physical characteristics

Towns were defended with mud-brick walls that sometimes had towers located at corners and elsewhere. Gates were additionally reinforced. Some towns-especially those that were originally army or khan's towns-had inner keeps or citadels located on a natural prominence or, if none existed, on a man-made mound. The outermost walls defined a defensive perimeter that enclosed not only residential areas but agricultural ones as

Hanın oturması için yığma bir tepe yapılırdı.

Koruma duvarı, ikamet sahalarını olduğu gibi, ziraat sahalarını da içine alabilirdi. Böylesine çok geniş sahaları kapsayan duvarlı şehirler, bugün uzun duvarlı şehirler diye anılmaktadır.

Hendek nadiren bulunmaktadır.

Şehir sahası içinde, sokak görülmese de yollar bulunur. Bazen muntazam bir yol şebekesi de görülebiliyor.

Evler göçürülebilir türden olduğundan, evlerin etrafında bir küçük ziraat sahası, yani bahçe söz konusu değildir. Böyle olunca avludan da bahsedilemez. Aslında avlu/avul/ağıl, kışlakta ortak hayatın bir gereği olup, çevresine evler dizilen bir mekânın iç sahasıdır. Nitekim bunun benzerleri, sonraki yüzyıllarda "avlu" adıyla yaşamıştır.

Halkın su ihtiyacının temini, pınarlardan sağlanmaktadır. Bu pınarlar şehre yakın değilse, borularla getirilirdi. Ayrıca nadir görülen bu durum yanında, su pınardan bizzat doldurularak temin edilebilir. Pis su ise, nadiren kapalı, fakat genelde açık arıklarla atılır.

3. *İdarî durum*

Şehirlerde /balık'ta, en üst düzeyde han, hakan da olabilmekle birlikte, şehrin ayrı bir idarecisi vardır. Şehrin bu yöneticisi, daha ziyade inzibatî/kolluk görevlerini, emniyet ve asayişi sağlamakla yükümlüdür. Halkın çoğu ortak bir boydan geldiği veya böyle kabul edildiği için, boyun reisi, bir bakıma orasının da başı sayılıyordu. Kesin izlerine rastlanmamakla birlikte, sonraki yüzyıllardaki örneklerine bakılırsa, şehrin sakinlerinin kendi içlerinden çıkan bir önderleri, beğleri, daha doğrusu kahyaları var idi. Buna kent beği/balık-beği denebilir. Ötügen-beği, Ötügen'deki yerleşmenin yöneticisidir.

Şehirlerdeki esnaf, daha ziyade sur dışındaki sahada bulunmaktadır. Bunların ayrı bir teşkilâtı vardır. Bu, doğrudan şehir hayatı ile ilgili değildir.

Uygur Çağında Şehir Hayatının Canlanması

VIII. yüzyıl ortalarından itibaren, Uygurların siyasî hakimiyeti ele geçirmeleriyle, Türk hayatında yerleşiklik daha da artmıştır. Bu artışı, Türk tarihinin çoğu dönemlerindeki şehirleşme hareketi gibi kabul edebiliriz. Çin ile siyasî ilişkilerin yumuşaması da bunda etkili olmuş olabilir. Uygur Çağı ve sonraki Uygurların hayatında, yerleşik hayat ve sonucu

well. Ditches and moats on the other had were rare.

Within the town, paths rather than regularly laid-out streets were the rule though there are examples of the latter as well. Since dwellings were usually temporary structures, they had no separate courtyards or gardens of their own; instead, there was a common area used as a stable or fold around which dwellings were arranged. During later times courtyards in the true sense developed.

Water was obtained from springs. There are a few rare instances of towns being supplied with water brought in through pipes from a stream located at a distance away though, in such cases, it was more common for the water to be transported by manual labor. Waste water was usually discharged through open trenches though these might in rare cases be closed.

3. *Government*

If the khan or khagan was in residence he was naturally the highest-ranking official. Cities and towns however also had their own systems of government, the head of which was reponsible principally for policing functions and ensuring public peace and order. In situations where the inhabitants of a town were members of the same tribe or clan (or at least regarded themselves as such) their chieftain might also be regarded as the mayor. Although we have no explicit evidence, there are indications that during later times the inhabitants of some towns chose one of their own members to be mayor or chief executive who was called beği or balık-beği. The mayor of Ötüken for example was referred to as "Ötükenbeği". The tradesmen, artisans, and merchants of these towns tended to be located in areas outside the fortifications and were organized according to rules of their own. As such, they were not directly involved in city government.

City life flourishes during Uighur times

After the Uighurs gained the political upper hand around the middle of the 8th century there was a surge of urbanization among Turkish groups. This is a pattern repeated frequently in Turkish history. In this particular case, the easing of political relations with the Chinese may have been the crucial factor. During Uighur times and in the years following,

olarak şehir hayatı, büyük boyutlara ulaşmıştır. Uygur çağındaki bilgiler, şehir hayatıyla ilgili birçok hususiyeti bize ulaştırmıştır. Bunlar dinî sebeplerle de etkilenmişlerdir.

Uygur çağında, daha eskiden de görülen soğdların iktisadî ve kültürel etkileri artmıştır. Bunun bir sonucu olarak, kent şehir anlamında Türkçeye girmiştir. Aslında kentte de iskân ve yerleşme yeri manası hâkimdir ki, Yeni-kent'in Arapça ve Farsça çevirilerindeki "köy" manası da bunu gösterir.

Uygurların Orta Asya tarihinde giderek kaybolmaları, sadece siyasî yönden olmuş, kültürel etkileri, hele Soğdlardan miras kalan iktisadî canlılıkları devam etmiştir. Uygurların büyük kültürel etkilerinin söz konusu olduğu Cengiz ve evlâdı döneminde, eski Türk şehir gelenekleri yaşamaya devam etmiştir. XIII. yüzyıl ilk yarısında Kutlug-balık, Mau-balık adlı iki şehirin isimlerinin kaynaklarda bulunması, "balık" şehir geleneğinin devam ettiğini gösterir. Bu şehir geleneğinde, mevsime bağlı yerleşme hâkim bulunuyordu.

Uygur çağındaki şehirler, bir yandan balık geleneğine, yani mevsimlik hayata bağlı iken, öteki kültür kaynağıyla Soğdlar vasıtasıyla tamamen yerleşik kent geleneğine de ulaşılıyordu. Uygurların son zamanlarında, doğudaki Kırgızlar eski geleneği devam ettirmişlerdi. Fakat Orta Asya'daki boylar, Karluk, Çiğil, Basmıl ve ötekiler daha yeni gelişmelerin eşiğinde idiler. Bu da batıdan gelen yeni dinin, İslâmiyet'in hızlandırdığı bir etkileşimdir. XIII yüzyılın ortalarından itibaren "balık" şehir geleneği pek görülmez. Türk tarihi artık yeni bir döneme girmiştir.

more and more people took up permanent residence resulting in an explosion in the growth of urban populations. We know a great deal about the Uighurs and much of that knowledge is concerned with aspects of city life. Religion also played an important role in this development.

The ancient and ever-present economic and cultural influence of the Sogdians increased during Uighur times. One consequence of this was the introduction into Turkish of kend or kent as a word meaning "town" or "city". That this originally had connotations of "settlement" is shown by the fact that the phrase yeni-kend (new kend) was frequently translated into Arabic and Persian using words that mean "village".

Although the political influence of the Uighurs in Central Asia went into eclipse, their cultural influence-especially the economic vigor they inherited from the Sogdians-persisted for a very long time. Many aspects of ancient Turkish city-dwelling traditions remained vital during the period of Jenghiz Khan and his successors as a result of strong Uighur cultural influences then. The existence of city-names like Kutluğ-balık and Mau-balık during the first half of the 13th century is evidence of the continuation of the old balık-building tradition in which settlement patterns were dictated by seasonal considerations.

Cities during Uighur times therefore followed two paths of development. One was the seasonally-occupied traditional balık and the other, a permanent kend that was characteristic of the Sogdians. During late Uighur times the Kirghiz kept the ancient traditions alive in the east whereas in Central Asia, the Karluk, Çiğil, Basmil, and other tribes stood on the threshold of an entirely new world. A new religion-Islam-was heading towards them from the west and was to wreak enormous and sudden changes in their way of life. Around the middle of the 13th century, the traditional balık all but vanishes as a paradigm of urban development. Turkish history had embarked upon a brand-new phase.

İslam Öncesi Türklerin Konuştuğu Dil

Nazarî olarak miladın ilk asırlarında başladığı kabul edilen ve ele geçen ilk metinlerinin sekizinci asra ait olduğu bilinen dilimizin metinlerle takip edebildiğimiz ilk devrine Eski Türkçe diyoruz. Bu ilk yazı dili aynı zamanda Türk dünyasında devrinde kullanılan tek yazı dilidir. Demek istiyoruz ki, bu yazı dili ile bütün Türk boyları, beş altı asır müddet içinde yazmışlar ve yazı ile alâkalı ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Eski Türkçe devri kendi içinde iki döneme ayrılmaktadır. Bunlar:

a) Gök-Türk dönemi

b) Uygur dönemi'dir.

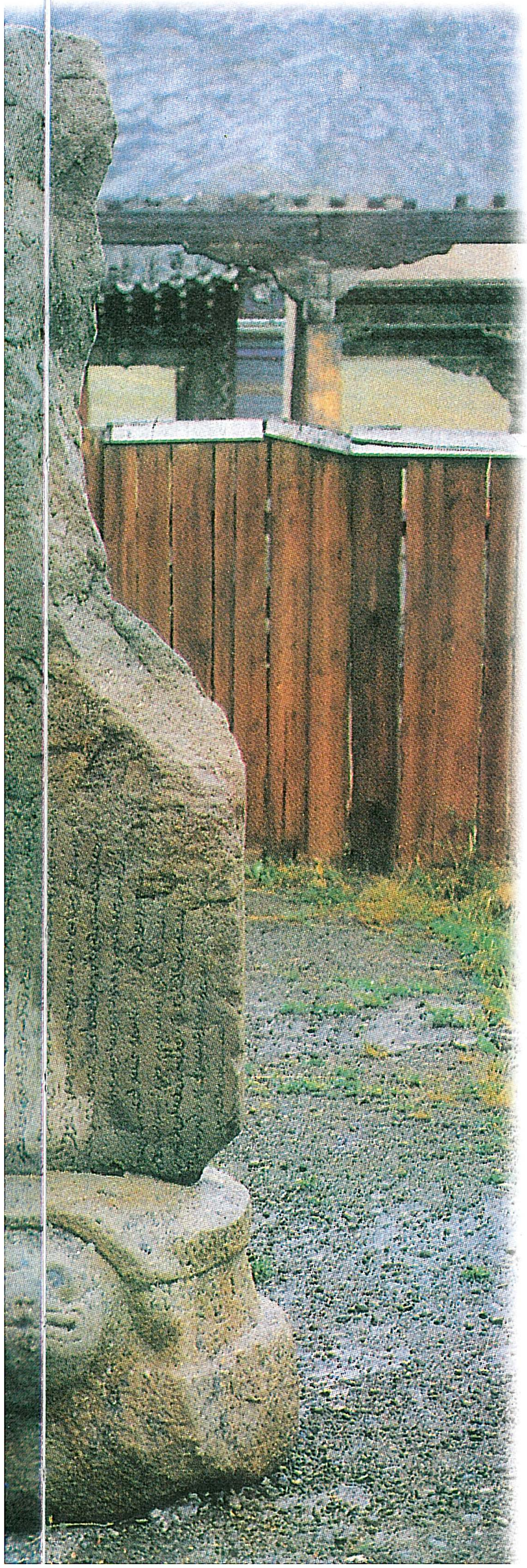
Gök-Türk döneminden bize intikal eden malzeme, irili ufaklı bir çok yazıt ile "Irk Bitig" adlı kitaptır. Yazıtların en önemlileri Kül Tigin, Bilge Kagan ve Tonyukuk'a ait olanlardır. Çeşitli Türkologlar tarafından birçok kere neşredilen bu taşlar Türk adının ilk kez geçtiği, Türkçenin en işlek şekilde kullanıldığı yazıtlardır. Bu yazıtlar Türk yazı dilinin başlangıcını miladın ilk asırlarına kadar çıkaran abidelerdir. Bu yazıtlardan Tonyukuk 720 - 725 yılları arasında, Kül Tigin, 732 senesinde, Bilge Kagan ise 735 senesinde dikilmiştir.

Kül Tigin yazıtı kaplumbağa şeklinde oyulmuş bir kaideye oturtulmuştur. Yüksekliği 3.75 metredir. Dört cephelidir. Yukarıya doğru daralmaktadır. Doğu ve batı cephelerinin genişliği aşağıda 132 yukarıda ise 122 santimdir. Güney ve kuzey cepheleri ise aşağıda 46, yukarıda ise 44 santimdir. Yazıtın üstü kemer şeklinde bitmektedir. Yukarıda beş kenarlı olmaktadır. Doğu cephesinin üzerinde kağan işareti vardır. Batı cephesinde Çince kitabe, diğer üç cephede ise Türkçe kitabeler vardır. Doğu cephesinde 40, güney ve kuzey cephelerinde ise 13'er satır vardır. Satırlar yukarıdan aşağıya doğru yazılmış ve sağdan sola istif edilmiştir.

Bilge Kagan yazıtı, Kül Tigin yazıtının bir kilometre uzağındadır. Şekli, tertibi ve yapısı tamamen Kül Tigin'inkine benzemektedir. Yalnız bir kaç santim daha yüksektir. Bu sebeple doğu cephesinde 41 ve dar cephelerde 15'er satır vardır. Bu yazıtta da batı cephesinde Çince kitabe vardır. Çince kitabenin üstünde Türkçe kitabe devam etmektedir.

Tonyukuk yazıtı, diğer iki yazıtın biraz daha doğusundadır. Dört cepheli iki taş hâ-

The language of the pre-Islamic Turks

The earliest-known texts in old Turkish date from a period extending from the early centuries AD to about 8th. These are composed in a writing system that was used by all Turkish-speaking groups for a period of about five to six centuries and that satisfied their needs. The language spoken during this period is called Eski Türkçe or "Old Turkish" and there are two main stages of its development:

a) The Blue-Turk period

b) The Uighur period

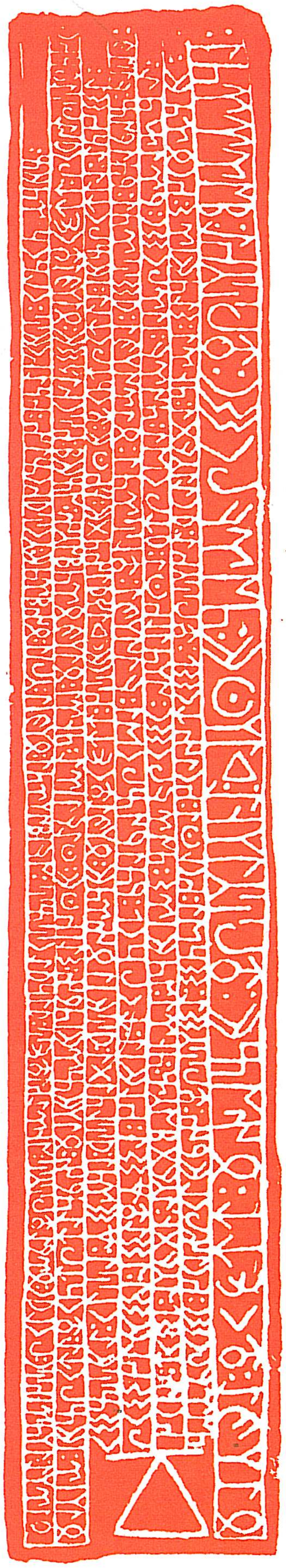
From the Blue-Turk period there survive quite a few inscriptions of varying lengths, some of them quite long as well as a book entitled Irk Bitig. Of the inscriptions, the most important are those of Kül Tegin, Bilge Khagan, and Tonyukuk. The texts of these inscriptions have been published and commented on by many. It is in these that the name "Turk" first appears. The language employed is fluent and vivid suggesting that they were preceded by a history of literary development that would push the beginnings of Turkish as a written language back at least to the early centuries of the first millennium. The column giving Tonyukuk's history dates to between 720-725; while that of Kül Tegin was erected in 732 and that of Bilge Khagan in 735.

The Kül Tegin column stands on a base carved in the shape of a tortoise. It is a nearly rectangular shaft standing 3.75 meters high tapering somewhat as it rises: the eastern and southern faces measure 132 centimeters at the bottom and 122 centimeters at the top while the southern and northern faces measure 46 centimeters at the bottom and 44 centimeters at the top. The shaft has a crest of dragons forming an arch at the summit. On the eastern face is the seal or symbol of the khagan. The inscription on the western face is in Chinese while those on the other three are in Turkish. The eastern inscription has forty lines of text while the southern and northern ones are each thirteen lines long. The symbols are carved in vertically-arranged lines from right to left.

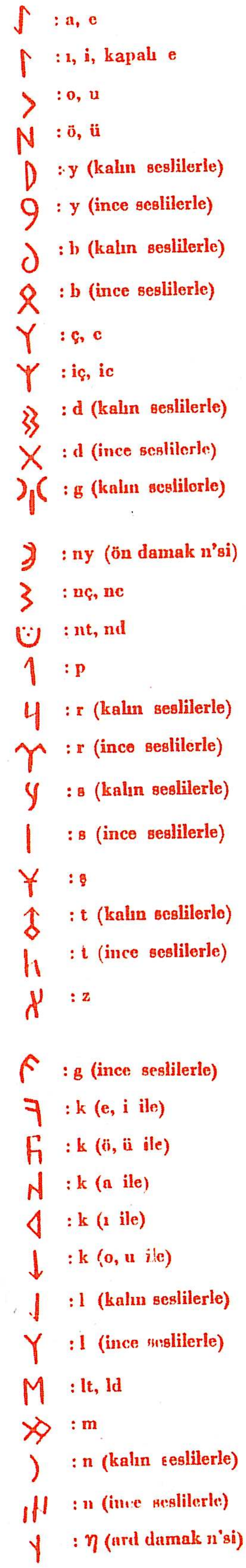
The Bilge Khagan column, which is located about a kilometer from this one, is almost identical to it except that it is a few centimeters taller permitting forty-one lines of text to be inscribed on the wide faces and fifteen lines

Bugut anıtı.
Kaplumbağa kaide üzerinde yükselen bu anıt I.Türk kaganı Taşpar Kagan döneminde islenmiştir. M.S. 582. Anıtın üst kesiminde bir kurt ve ondan süt emen çocuklar tasvir edilmiştir. Yazıt Sogd ve Brahmi alfabeleriyle yazılmıştır.

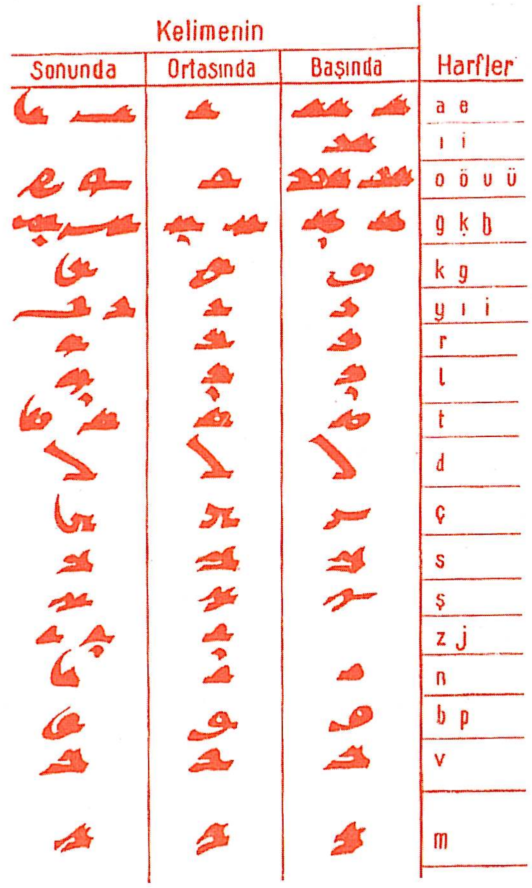
The Bugut Monument. Set on a tortoise-shaped base, the monument was carved in 582 during the reign of a Turkish khagan named Taüpar. The upper part of the monument has a scene of a wolf suckling infants. The inscriptions are given in both the Sogdian and Brahmi alphabets.

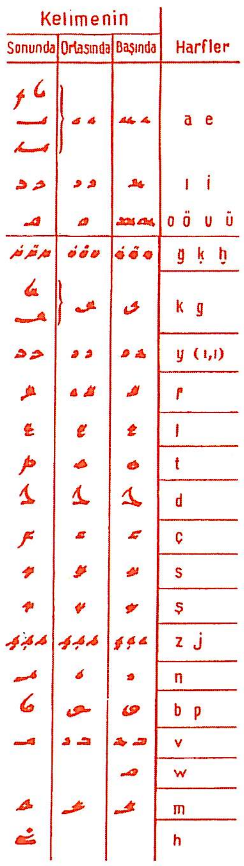
Tonyukuk Anıtının yazıtı

Göktürk Alfabesi

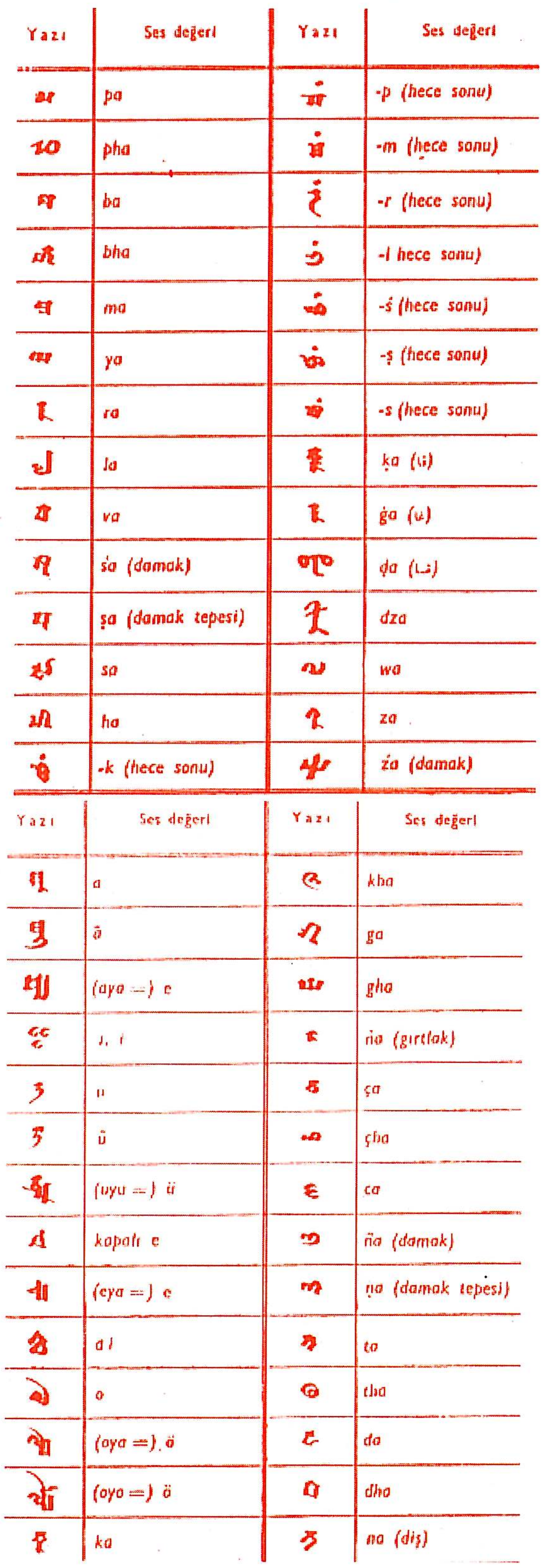
Sogd Alfabesi

Uygur Alfabesi

Manihey Alfabesi

Brahmi Alfabesi

lindedir. Birinci ve daha büyük olan taşta 35 satır, ikinci taşta ise 27 satır vardır. İkinci taşta yazılar daha özensizdir. Bu yazıtın yazıları diğer iki yazıt kadar düzgün değildir. Bu yazıtta da yazı yukarıdan aşağıya yazılmış, fakat diğer ikisinin tersine satırlar soldan sağa doğru istif edilmiştir. Tezyinatı diğer yazıtlar kadar sanatkârane değildir.

Kül Tigin ve Bilge Kagan yazıtları Baykal gölünün güneyinde Orhun nehri vadisinde Koşo Tsaydam gölü civarında 47,1 enlem ve 102 1/2 boylamlarının kesiştiği yerde bulunmaktadırlar. Tonyukuk yazıtı ise biraz daha doğuda 48. enlem ve 107. boylamlarının kesiştiği yerde Tola nehrinin yakınında bulunmaktadır.

Bu yazıtların dışında irili ufaklı birçok yazıt vardır. Bütün bu yazıtlar Eski Türk Yazıtları adı altında toplanmıştır.

Arap harfli Bulgarca mezar taşı kitabesi.

Tombstone with a Bulgarian inscription in the Arabic alphabet.

on the narrow ones. The western inscription is again in Chinese but in this case it leads directly to the Turkish inscription.

The Tonyukuk inscription on the other hand is somewhat different. Located a bit east of the other two, it consists of two nearly rectangular shafts. The larger one has thirty-five lines of text and the second one only twenty-seven. The inscriptions of the smaller stele are rather carelessly done. The Tonyukuk monument is anomalous in several other ways as well. The inscriptions are as regular as those of the other two and the embellishments are not as well executed. Although the symbols are carved from top to bottom, the text in this case reads from left to right instead.

The Kül Tegin and Bilge Khagan columns are located near Kosho-Tsaidam in the valley of the Orkhon River south of Lake Baikal at about 47.1° north latitude and 102.5° east longitude. The Tonyukuk monument is located somewhat to the east at 48° north and 107° east by the Tola River.

The language of these inscriptions and of the others in the Eski Türkçe group is called Köktürkçe (of which more see below) and forms the basis for all subsequent Turkish writing systems. Compared with those of later periods it incorporates relatively fewer foreign elements. Philologically and linguistically important they are also a magnificent display of the expressive power of the Turkish language at this early date.

Köktürkçe, the language of the Blue Turks (who called themselves Kok-Turk, or in modern Turkish orthography "Gök-Türk") is distinguished from modern-day Turkish (called Türkiye Türkçesi) in a number of important ways that are discussed briefly below.

1. Words do not begin with the consonant /g/ in Köktürkçe. Those that do begin with that sound in modern Turkish began with /k/ in Köktürkçe. For example the modern Turkish infinitive meaning "to come" is gelmek, in Köktürkçe it was pronounced /kelmek/. Hence also the change from "Kok-Turk" to "Gök-Türk".

2. Words that begin with /d/ in modern Turkish would have begun with /t/ in Köktürkçe.

Kök-Türklerin dili daha sonraki Türk yazı dillerinin esasını teşkil etmektedir. Kendini takip eden dönemlere nisbetle daha az yabancı unsur ihtiva etmektedir. Dil mantığı açısından da Türk zihniyetini, mantığını bütün ihtişamıyla göstermektedir.

Türkiye Türkçesinde bulunmayan birçok özelliğe sahip olan bu Türkçenin belli başlı özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kelimeler "g" ile başlamaz. Türkiye Türkçesinde "g" ile başlayan kelimeler, bu devrede "k" ile başlamaktadır. Mesela Türkiye Türkçesindeki "gelmek" fiili, o devirde "kelmek" şeklindedir.

2. Aynı şekilde kelime başında "d" yerine "t" kullanılır.

3. Düzlük - yuvarlaklık uyumu o dönemde yoktur.

4.İsim tamlamalarında ikinci kelimede bazan iyelik eki kullanılmamıştır. Mesela Türk Kağanı yerine "Türk Kagan" kullanılmıştır.

5. Günümüzde "y"li olan bir çok kelime "b"li şekildedir.

6. Bugünkü olmak fiili "bolmak" şeklindedir.

7. Sayı saymak usûlü günümüzden farklıdır. Ya onluk diziye "artukı" kelimesi ve küçük sayı getirilerek yapılır, ya da önce küçük sayı daha sonra dahil olduğu onluk dizi söylenir. Mesela birinciye örnek olarak "yirmi artukı bir: yirmi bir" ifadesini, ikinciye örnek olarak da "bir otuz : otuz bir" ifadesini verebiliriz.

8. Datif (yönelme eki) - ka/-ke, -ga/-ge şeklindedir. Meselâ ağaca yerine ıgaç-ka şeklinde ifade edilirdi.

9. Akuzatif (yükleme) ekleri -g/-g, -nı/-ni, -n dir. Mesela ağacı yerine "ıgaçıg" şeklinde ifade edilirdi.

10. Bugünden farklı birçok edat vardır. Zarfların teşkilinde kullanılan birçok farklı zarf-fiil ekleri vardır.

11. Tıpkı zarf-fiiller gibi birçok farklı isim-fiil eki vardır. Ayrıca bugün kullanılan bazı eklerin başında "g" ünsüzü bulunmaktadır. Mesela -an/-en eki o dönemde "-gan/-gen" şeklindedir.

12. Bugün kullanmış olduğumuz birçok kelimedeki "y" ünsüzü yerine o dönemde "d" ünsüzü kullanılmıştır. Meselâ bugünkü ayak kelimesi o zaman "adak" şeklinde kullanılmıştır.

Uygur döneminde, Türkler, yerleşik medeniyete geçtikleri ve yeni din ve dünya görüşleriyle karşılaştıklarından kelime hazinelerinde değişiklikler meydana gelmiş, gi-

3. Rounded/unrounded vowel harmony did not exist at this early date.

4. A rule in modern Turkish grammar that puts a possessed suffix on the second element of noun-noun compounds was not always followed in Köktürkçe. In modern Turkish, "Khagan of the Turks" would be Türk kağanı; the Blue Turks on the other hand would have said /türk kağan/

5. Many words incorporating the consonant /y/ in modern Turkish had a /b/ in Köktürkçe.

6. The infinitive "to be", which is olmak in modern Turkish, was pronounced /bolmak/ in Köktürkçe.

7. The method of counting in Köktürkçe was different. In modern Turkish numbers are pronounced from left to right with no intervening words as in modern English. Thus "thirty-one" is pronounced "otuz bir" today. In Köktürkçe there were two ways of saying such words. One involved placing the word /artukı/ ("and") between them: /otuz artukı bir/, literally "thirty and one". The second method reversed the unit and ten-word: /bir otuz/ (which is rather reminiscent of old English's "four-and-twenty blackbirds").

8. The dative case in modern Turkish is expressed by the suffix -(y)e|a; in Köktürkçe it took the forms -ke/-ka and -ge/-ga. The ağaca ("to the tree") of modern Turkish would have been pronounced /ıgaç-ka/ in Köktürkçe.

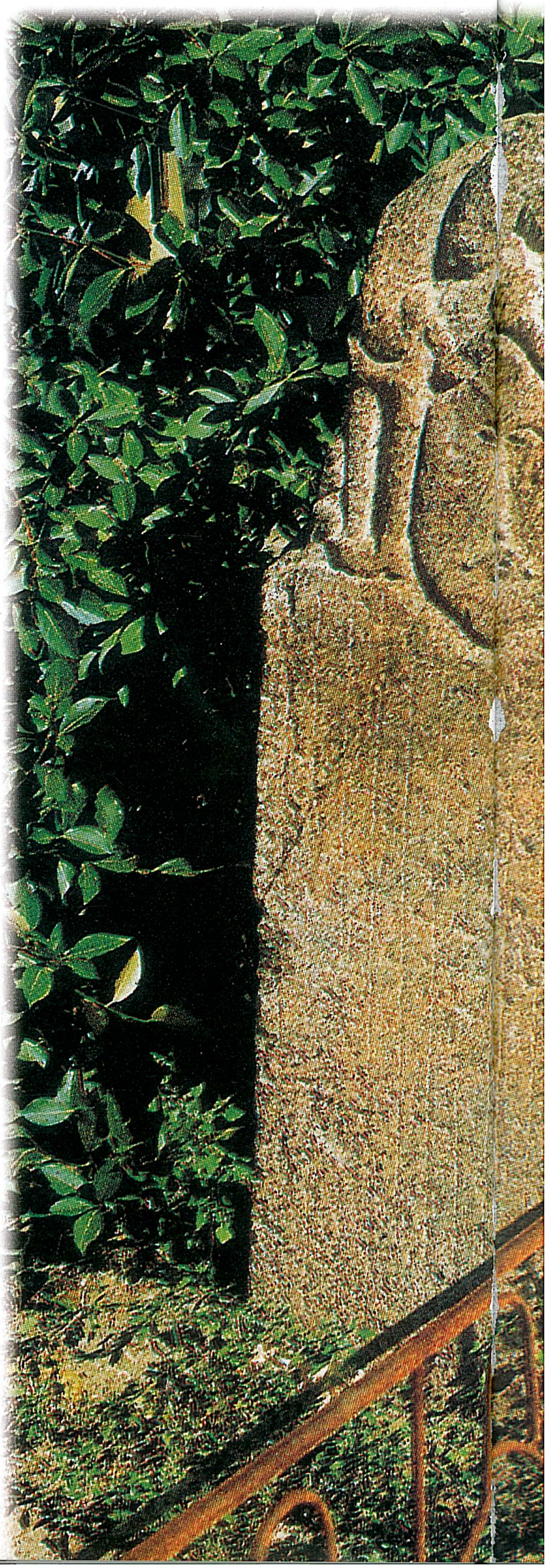
9. The accusative case in modern Turkish is expressed by the suffix -(y)i|ı|ü|u; in Köktürkçe it took a variety of forms -`g/-g, -nı/-ni, -n. The ağacı ("the tree" as the object of verb) of modern Turkish would have been pronounced /ıgaçıg/ in Köktürkçe.

10. There were many more linguistic particles in Köktürkçe than exist in modern Turkish today. The verbal suffixes that are used to form adverbial expressions were also quite different.

11. Participles in Köktürkçe took the form -gen/-gan instead of the modern -en/-an.

12. Some words containing the consonant /y/ nowadays were pronounced with /d/ instead. The modern word for "foot' (ayak) was pronounced /adak/ in Köktürkçe.

During the Uighur period, groups of Turks made the transition from a nomadic to a settled way of life resulting in linguistic changes that reflected the transformations taking place in religious beliefs and world views. The resulting expansion in vocabulary was further enriched by contact with religions such as Manichaeanism and Buddhism

Zbunkbara anıtı. Çince kitabeye sahip anıtın üst kesiminde uzun saçlı bir erkek resmedilmiştir.

The Zbunkbara Monument. The monument is inscribed in Chinese characters. A long-haired male figure is depicted in the upper part.

rilen Burkancılık, Manicilik ve Brahmacılık gibi dinlerin yazıları ve terminolojileri, yazı dilinde kendini göstermeğe başlamıştır. Bunlar arasında en yaygın olan Burkancılık ve nisbeten millîleştirilmiş olan Uygur yazısıdır. Dinlerden dolayı giren unsurların yanı sıra normal ticarî ve kültürel münasebetler sebebiyle de farklı unsurlar, kendine yer bulabilmiştir. Bu arada şunu da belirtmek bir kadirşinaslık olacaktır ki daha o dönemde Uygurlar, dile giren yeni kavram ve terimlere Türkçe karşılıklar bulmaya çalışmışlardır. Karşılığı olmayan, ekserisi dinî terim durumunda olan kelimeler ise Türk fonetiğine uydurularak alınmıştır.

Uygur döneminden bugüne kalan alıntı kelimeler, günümüzde yabancılığı unutulmuş ve kökenini sadece uzmanların bildiği bir biçimde dilimize yerleşmiş ve Türkçeleşmiştir.

Kök-Türk dilinden çok az farkı olan bu dönem daha çok kelime hazinesi bakımından farklılık göstermektedir. Ses açısından birkaç farklılık görülmektedir. Mesela "b" ile başlayan birkaç kelime "m" ile başlamıştır. "Ben" kelimesi "men", "binmek" kelimesi ise "minmek" şeklinde görülmüştür.

Başka bir farklılık ise Kök-Türk döneminde "ny" çift ünsüzü Uygur metinlerinde "y" şeklinde görülmektedir.

Diğer bir farklılık ise "b"li olan birkaç kelimenin "v" ile karşımıza çıkmasıdır. Mesela "sab:söz" kelimesi Uygur döneminde "sav" şeklinde görülmüştür.

Bütün bunların dışında bu dönemde, ilk dönemin tersine birçok alfabe kullanılmıştır. Bunların en önemlileri Uygur, Mani, Brahmi, Estrangelo alfabeleridir...

Hunların dili

Hunların dili hakkında malesef bilgimiz çok azdır. Serpinti hâlinde değişik kaynaklarda zaptedilmiş olan bazı kelimeler ve dil unsurları dışında, bu şive veya lehçeye ait, herhangi bir düşünce ileri sürülebilecek malzeme bize kadar gelmemiştir. Çeşitli yerlerde geçen kelimelere gelince, bunlar otuz kırk civarındadır. Sadece Çin yıllıklarında mânâ bakımından zaptedilmiş birkaç cümle vardır. Ayrıca bir ağıt tercümesi de zaptedilmiştir. Ancak bu malzeme şive veya lehçe hakkında bize bir fikir vermekten çok uzaktır.

Bazı araştırmacılar Hun dilini rotasizm ve lambdaizm meselesinde z, ş'li, göstermektedir, bazı araştırmacılara göre de r, z'li bir dildir.

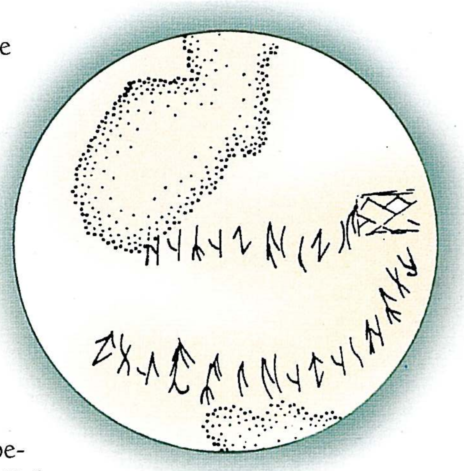
whose liturgies and theological terminologies had a particular impact on the written language. Normal trade and cultural relations also had an impact upon the language. It is worth noting however that the Uighurs made a concious effort to created Turkish counterparts for the new concepts and terms that were entering their language. Where this proved impossible (as in the case of theological terms) the imported words were made to conform to Turkish phonetics.

Many words from the Uighur period have survived in modern Turkish but they have become so much a part of the language today that only a few specialists are aware of their etymology.

In many respects, the language of the Uighur period shows close resemblences to Köktürkçe-the chief difference being a much enlarged vocabulary. Differences in pronunciation were relatively few. A few words beginning with /b/ in Köktürkçe were pronounced with /m/ in Uighur (/men/ instead of /ben/ for "I"; /minmek/ instead of /binmek/ for "to mount"). The Köktürkçe consonant cluster /ny/ was transformed into /y/ in Uighur. In a few cases a /b/ in Köktürkçe became a /w/ in Uighur: for example the Köktürkçe word for "word" /sab/ was pronounced /saw/ during the Uighur period.

Another significant difference is that more than one writing system was employed during the Uighur period. In addition to the native Uighur alphabet, the Manichaean and Brahman systems were also employed along with others.

Esik kurganından çıkan gümüş tabak üzerinde Gök-Türk alfabesiyle yazılmış bir yazıt. Hunların da bu alfabeyi kullandıkları anlaşılmaktadır.

An inscription in the Blue-Turk alphabet on a silver dish discovered at the Esik kurgan indicating that the Huns used this alphabet as well.

The language of the Huns

Our knowledge of the language of the Huns is unfortunately quite sparse and consists of only a few words that have been recorded in contemporary accounts and a few linguistic clues. The evidence however is too skimpy to permit us to say anything about dialects or variations. About thirty to forty words have survived and there are a few sentences preserved in Chinese annals. There is also a translated text of a lament. According to some researchers there is evidence of rhotacism (defective pronunciation of or substitution of /r/) and lambadism (ditto for /l/) in the language of the Huns.

Hunların dilini genel çizgileriyle tasvire yarayacak kelimeler kişi adlarıdır. Bu adlar şunlardır:
1. Oibars (: Aybars "Attila'nın amcası")
2. Muncuk (: Boncuk "Attila'nın babası")
3. Arıkan ("Attila'nın baş kadını")
4. Ernek (:İrnek "Attila'nın oğlu")
5. İlek ("Attila'nın oğlu")
6. Dengizik ("Attila'nın oğlu")
7. Atakam ("Hun devlet büyüklerinden biri")
8. Eşkam ("Hun devlet büyüklerinden biri")

Personal names are an important source of our knowledge of the phonology of the Huns' language. Here are few examples of the Hun names:
Oibars (Aybars, Atilla's uncle)
Muncuk (Boncuk, Atilla's father)
Arıkan (Atilla's first wife)
Ernek (İrnek, Atilla's son)
İlek (Atilla's son)
Dengizik (Atilla's son)
Atakam (Hun leader)
Eşkam (Hun leader)

Avarların dili

Avar Türkçesinin özelliklerini bildirecek bilgi, bazı yer, rütbe ve özel adlar dışında bize intikal etmemiştir. Tıpkı Hunlarda olduğu gibi Çin kaynakları bu kavmin hükümdar adlarını ve rütbelerini tespit etmişse de Çin transkripsiyonuna uydurularak yazılan bu kelimelerin gerçek okunuşlarını tespit etmek çok zordur. Bu adlar arasında şunlar dikkati çekmektedir:

1. Tolu
2. Talan
3. Avar: Apar
4. Çuluk
5. Tohan
6. Çunu
7. Kapkan

Yer adları bakımından bu dili incelersek bugünkü Navarino yer adının Eis ton Avarina'dan geldiğini; Antivar adının ise Civitas Avarorum'dan geldiğini Avrupalı bilginler ifade etmektedirler.

Rütbe adları bakımından incelersek "bagan ve yugruş" kelimelerinin bize Avar Türklerinden yadigar olduğu ortaya çıkmaktadır. Dilin z, ş'li mi, yoksa, r,l'li mi olduğunu anlayabilecek durumda değiliz.

Bulgarların dili

Avrupa Hunlarının içindeki kavimlerden biri olan Bulgarlar bu birlik dağıldıktan sonra tarih sahnesine çıkarlar. Bulgarların Kutrigur adı verilen bölümü batıda Tuna boylarında, Utrigur adı verilen bölümü de Volga boylarında hayat sürdüler.

The language of the Avars

Only a few surviving place-names, ranks, and personal names give us any clues about the Turkish spoken by the Avars. As is the case with the Huns, our sources for personal names and ranks are Chinese annals but in these the words have been so mangled by the attempt to render them in Chinese characters that it is very difficult to determine what the original pronunciation must have been. Among the names that can be identified, the following are particularly interesting: Tolu, Talan, Avar (Apar), Çuluk, Tohan, Çunu, and Kapkan. As for place-names, Navarino is said by philologists to be derived from "Eis ton Avarina" while Antivari was originally known as "Civitas Avarorum". The evidence is too sparse to say anything meaningful about phonology however.

The language of the Bulgars

The Bulgars were one of the tribes associated with the European Huns. After the breakup of the latter, the Bulgars emerge in their own right as two main branches. The western branch, known as the Kutrigurs, lived along the Danube while the eastern branch, or Uturgurs, dwelt along the Volga. In addition to these two groups however mention must also be made of the Bulgars living in the Kuban region. Thanks to a number of words borrowed from these people into Hungarian

Bu iki ana bölümün dışında Kuban bölgesi Bulgarlarını da söz konusu etmemiz gerekmektedir. Çünkü bu topluluğun dil özelliklerinden, Macarcaya VIII. yüzyıldan evvel geçmiş ödünç kelimeler aracılığı ile bilgi sahibi oluyoruz.

Tuna Bulgarcasından bize intikal eden malzeme şunlardan müteşekkildir:

1. Bulgar Hanları listesindeki Proto-Bulgarca kelime ve ibareler,
2. Tudor Puksov'un haşiyesindeki Proto-Bulgarca bir ibare,
3. Nagy Szent - Miklos hazinesindeki Proto - Bulgar yazıtları,
4. Proto - Bulgar kitabelerindeki Türkçe kelime ve ibareler,
5. Bizans kaynaklarındaki Bulgar Türkçesi etnik isimleri,
6. Eski kilise İslavcasında Proto-Bulgarca ödünç kelimeler.

Tuna Bulgarcası dil yadigârları V. yüzyıldan kalmadır. Bu dil bir r, l dilidir. Biraz önce sözünü ettiğimiz Macarca'ya Kuban Bulgarlarından geçmiş ödünç kelimelerden anladığımız kadarıyla bu dil de tıpkı Tuna Bulgarcası gibi r, l dilidir.

Volga Bulgarcasından bize XIII. - XIV. yüzyıllardan kalma Arap harfli kitabeler kalmıştır. Bu dil malzemesi, bunların yerleşim bölgelerinde bulunan mezar taşlarındaki yazıtlardır. Bu taşlar sayı bakımından fazla olmasına rağmen, hepsi de Moğol istilâsından sonraki devirlere aittir. Taşlara yazılmış metinlerde belli cümleler tekrar edilmektedir.

Az ve yetersiz malzemeye rağmen, bu metinlerden hareketle Bulgarların dilinin yapısı ve grameri hakkında kıymetli bilgilere sahibiz. Bu dilin günümüzdeki yaşayan kolu Çuvaş lehçesidir.

Çok iyi bilindiği gibi Çuvaşça haricindeki bütün Türk lehçe ve şiveleri rotasizm ve lambdaizm meselesinde z, ş tarafındadır. Sadece Çuvaşça, r, l tarafındadır. Ana Türk grubundan tarihin bilinmeyen zamanlarında ayrılmış olan Bulgar dili ile Çuvaş dili birbirine benzer özellikler taşımaktadır. Büyük Altayist N. Poppe, Çuvaşça, Bulgarca ve Türk lehçe ve şiveleri münasebetini şöyle bir şemayla göstermektedir:

İlk Türkçe

- ***Proto-Bulgarca***
  - ***Çuvaşça***
- ***Proto-Türkçe***
  - ***Modern Türk Dilleri***

before the 8th century we have some knowledge of the language that they spoke. Our knowledge of the language of the Danube Bulgars is based on the following:

1. The proto-Bulgarian words and expressions in the list of Bulgar khans
2. A prot-Bulgarian expression in the Tudor Puksov commentary
3. Proto-Bulgarian inscriptions on articles found in the Nagy-Szent Miklos hoard
4. Turkish words and expressions in proto-Bulgarian inscriptions
5. Bulgar Turkish ethnic names in Byzantine sources
6. Proto-Bulgarian borrowings in Old Church Slavonic.

The linguistic mementos of the Danube Bulgars are from the 5th century. On the basis of the borrowings into Hungarian from the Kuban Bulgars, their language was phonologically the same as that of the Danube Bulgars.

Our evidence of the language of the Volga Bulgars is based on 13th and 14th-century inscriptions in the Arabic alphabet. These inscriptions were found on tombstones in the regions where these people lived. There are many of them but they are all from the periods after the Mongolian invasions. The tombstone inscriptions are characterized by repeated formulae.

Arap harfli Bulgarca mezar taşı kitabesi.

Tombstone with a Bulgarian inscription in the Arabic alphabet.

Despite the limited amount of material available, it nevertheless tells us much about the structure and grammer of the language of the Bulgars. Chuvash is the only modern representative of this language.

According to N. Poppe, a noted Altaist, the relationship among Ancient Turkish, Proto-Bulgarian, Proto-Turkish, Chuvash, and modern Turkish languages is as follows:

Ancient Turkish

- ***Proto-Bulgarian***
  - ***Chuvash***
- ***Proto-Turkish***
  - ***Modern Turkish languages***

Türk destanları

İslamiyet'ten önceki şifahî Türk edebiyatının en mühim mahsulleri destanlardır. Farklı adlarla isimlendirilen bu eserler aslında birbirini takib eden çeşitli dairelerden meydana gelmiş bir bütündür. Bu daireleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Yaradılış destanı
2. Alp Er Tonga ve Şu destanları
3. Oğuz Kağan destanı
4. Kök-Türk destanı
5. Uygur destanı

Bu destanlardan ilkini teşkil eden "Yaradılış" destanı, geçen asırda Altay Türklerinden büyük Türkolog Radlof tarafından derlenmiştir. Altay Türklerinden yeni sayılabilecek bir zamanda derlenmesine rağmen, bu kardeşlerimiz hala eski inançlarını muhafaza ettikleri için (özellikle derleme esnasında) milletimizin İslâm'dan evvelki inanç manzumesi hakkında bize bilgiler vermektedir.

İkinci bölümdeki destanlara "Saka bölümü" de denmektedir. Bu bölümde Alp Er Tonga ve Şu destanları vardır.

Alp Er Tonga milâttan evvel yedinci asırda yaşadığı kabul edilen bir Saka hükümdarıdır. Bu hükümdar Orta Asya, Ön Asya hattâ Mısır'ı fethetmiş, bütün ömrü fetihlerle geçmiş, mütemadiyen İran'daki Medler ile mücadele etmiş, Milâttan evvel 626 yılı civarında Medlerin meşhur hükümdarı Keyhüsrev tarafından, verdiği bir ziyafette hile ile öldürülen efsanevî bir kişidir. Bu hile ile zehirlenme hadisesi her iki millette de asırlar boyunca yaşamış bir acı hatıradır. Bu büyük şahsiyet İslâm kaynaklarında Efrasyab olarak geçmektedir, Türk kültürünün en büyük eserlerinden biri olan Divanü Lügat-it Türk'teki "Alp Er Tonga Sagusu kuvvetle muhtemeldir ki bu destanın bir parçasıdır. Bu arada şunu da belirtmek lâzımdır ki, Oğuz Destanı'nın ilk bölümü ile Alp Er Tonga destanı arasında büyük bir paralellik vardır.

Çeşitli kaynaklarda adı zikredilen Alp Er Tonga hakkında teşekkül etmiş bir destan bize kadar intikal etmemiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Kaşgarlı Mahmud'un bildirdiği sagu bu destanın bir parçası olmalıdır. Şehnamedeki Efrasyab ile ilgili bölümler bize böyle bir destanın varlığı hakkında ip uçları vermektedir.

Şu destanı ise yine milattan evvel dördüncü asırda cereyan eden bir takım hadiselerin destanlaşmış şeklidir. Zikredilen tarihte Meşhur İskender İran ve Türkistan'ı işgal etmişti. Bu esnada Türk topluluklarının hükümdarı Şu isminde bir şahıs idi. Bu destanımız, Türk boylarının

Turkish sagas

Epic poems were the most important elements of oral Turkish literature during the pre-Islamic period. Although these cycles of epics are known by different names they are in fact the links of a single chain. The individual cycles are:

1. The Creation cycle
2. The Alp Er Tonga and Şu cycles
3. The Oğuz Kağan cycle
4. The Köktürk cycle
5. The Uygur cycle

The first of these was compiled by Radlof on the basis of his research among the Altai Turks during the last century. Despite the late date at which this material was gathered, Radlof's sources still retained much of their pre-Islamic traditions and beliefs and his findings provide much valuable information about the poetry and beliefs of the pre-Islamic Turks.

The second pair of epics is also called the Saka (Scythian) cycle. Alp Er Tonga was a Scythian king who lived during the 7th century BC. A great military leader who conquered Central Asia and Asia Minor and even mounted successful campaigns against Egypt, he spent most of his life in a legendary struggle against the Medes. Around 625 he was treacherously murdered (by poisoning) at a banquet given by the Median king, Keyhusrev. The memory of this perfidy was to remain a source of bitterness between the two peoples for centuries. In Islamic sources Alp Er Tonga is known as Efrasiyab. According to the authoritative Divanü Lügat-it-Türk, Kaşgarlı Mahmud's encyclopedic compilation of ancient Turkish culture, the Alp Er Tonga saga was most likely a part of this cycle. One should also point out that the first part of the Oğuz cycle shows great parallels with the Alp Er Tonga saga.

İskender'in ordularıyla yapmış oldukları mücadeleyi anlatmaktadır.

Oğuz Kağan destanı hem Alp Er Tonga destanından, hem de Hun İmparatorluğu'nun büyük hükümdarı Mete (Doğrusu Motun) Han'ın hayatı etrafında meydana gelmiş bir destandır. Üzülerek belirtmeliyiz ki bu destan da tam şekli ile günümüze intikal etmemiştir. Ancak bu destan hakkında sağda solda kalmış küçük parçacıkları bir tarafa bırakırsak üç rivayet vardır. Bunlardan ilki, on üçüncü asır ile on altıncı asır arasındaki zaman zarfında yazıya geçirilmiş, Uygur rivayetidir. Bu rivayet Müslüman olmayan Türk topluluklar tarafından yazıya geçirildiği için İslâm öncesi şekli temsil eder gibidir.

İkinci rivayet ise on dördüncü asırda Reşidüddin'in "Camiü't Tevarih" adlı eserinde nakledilen Farsça anlatımdır. Bu farsça metin aynı asırda Oğuz kabileleri arasında yaşayan destanın tercümesidir. Bu rivayet İslâmiyetten sonraki şekli temsil etmektedir.

Üçüncü rivayet ise on yedinci asırda Ebü'l-Gazi Bahadır Han tarafından tespit edilen parçadır. Bu parça çok muahhardır ve müellif tarafından Farsça şekil ile, döneminde Türkmenler arasında yaşayan parçaların terkibinden meydana gelmiştir.

Oğuz-name adıyla zikredilen parçalar ve Türk kültürünün temel eseri Dede Korkut da bu büyük destanın parçalarıdır.

Kök-Türk destanı, bu Türk topluluğunun türemesi ve çoğalmasını anlatmaktadır. Bozkurt veya Ergenekon destanı olarak tanınmaktadır. İki ayrı şekilde isimlendirilen bu destanların aslında tek bir destanın iki farklı anlatımı olduğu açıktır.

Uygur destanı ise Türeyiş ve Göç bölümlerinden müteşekkildir. Erkek kurttan türeme efsanesi, türeyiş kısmını oluşturur. Bu parça Çin kaynaklarında anlatılmaktadır. Uygur Türklerinin Ötüken'den Tarım havzasına göçmelerini anlatan bölüm ise, ikinci kısmı meydana getirir. Bu anlatım hem Çin kaynaklarında hem de İran kaynaklarında zikredilmiştir.

Although this epic is referred to by name in many different sources, no complete or even fragmentary text of a poem about Alp Er Tonga has survived. As noted above, the saga referred to by Kaşgarlı Mahmud must have been a part of the cycle. Parts of the Shahname in which Efrasiyab is mentioned provide us with additional clues about the existence of such an epic poem.

The Şu cycle is concerned with a legendary account of events occurring during the 4th century BC corresponding to Alexander the Great's conquests of Persia and Turkistan. Şu was the heroic leader of a group of Turkic peoples and the cycle relates their struggle against Alexander's forces.

The Oğuz Kağan cycle is based on incidents referred to in the Alp Er Tonga cycle and on events in the life of Mete (Mo-tun) Khan, a ruler of the Huns. Unfortunately this cycle has not survived in its entirety either and only a few scattered fragments are known. However in addition to these there are three retellings from later periods. The first of these is an Uighur account that was written down sometime between the 13th and 16th centuries. This one seems to be the best representative of what the epic was originally like since it is that of a pre-Islamic Turkish community.

The second retelling is from the 14th century and is a Persian account given in Reşidüddin's Camiü't Tevarih. This appears to be a translation into Persian of an epic that was still living among the Oghuz tribes of the day. This version represents the form of the epic immediately after conversion to Islam.

The third retelling is from the 17th century and is by Ebü'l-Gazi Bahadır Han. This is a very late version and composed in Persian on the basis of fragments of the tale still being related by Turcoman tribesmen of the time.

The Oğuz Kağan cycle includes the Tales of Dede Korkut, one of the foundation-stones of Turkish culture.

The Köktürk cycle describes the origins and conquests of the Blue Turks. It is also known as the Ergenekon or Bozkurt epic. Despite the different names, both are clearly accounts of essentially the same legends.

The Uygur cycle describes the origins and wanderings of the Uighurs. The origin section relates the legend of a wolf-raised man. This part is mentioned in Chinese sources. The second part describes the migration of the Uighurs from Ötüken to the Tarim basin. This is mentioned in both Chinese and Persian sources.

Bugut anıtı. Kaplumbağa kaide üzerinde yükselen bu anıt I.Türk kaganı Taspar Kagan döneminde islenmiştir. M.S. 582. Anıtın üst kesiminde bir kurt ve ondan süt emen çocuklar tasvir edilmiştir. Yazıt Sogd ve Brahmi alfabeleriyle yazılmıştır.

The Bugut Monument. Set on a tortoise-shaped base, the monument was carved in 582 during the reign of a Turkish khagan named Taşpar. The upper part of the monument has a scene of a wolf suckling infants. The inscriptions are given in both the Sogdian and Brahmi alphabets.

Eski Türk dini

Bozkır Türk halkının dinî bir cemiyet olmayıp, daha ziyade siyasî karaktere sahip olduğu için, din adamları yerleşik kültürlerde, çöl ve orman kavimlerinde görünenden farklı olarak Türkler arasında mühim rol oynamamıştır.

Eski Türklerin inancı üç noktada toplanıyordu.

a) Tabiat Kuvvetlerine İnanma:

Eski Türkler tabiatta bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı. Dağı, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman volkanik göl, deniz, demir, kılıç başlıcaları idi. Bunlar aynı zamanda birer ruhtular. Ayrıca güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, şimşek gibi ruh-tanrılar tasvir edilmişti. Ruhlar iyilik seven, fenalık getiren olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Kitabelerde bir de Umay adı verilen bir tanrıça zikredilmiştir. Bu tip tabiat ruhlarına inanma, bütün eski kavimlerde vardır. Asya Hunları yılın ilk ayında hükümdarlarının sarayında ve ilkbaharda (haziran) Ongın ırmağı bölgesinde, Gök-Türkler ve Uygurlar yine aynı ayda Tamır ırmağı kaynağında ve Hunlar sonbaharda Tai-lin'de Gök-Tanrı'ya, atalara, tabiat kuvvetlerine at ve koyun kurban ederlerdi. Gök-Türklerin ata mağarasına, Tanrı'ya ve atalara kurban sundukları üç kutsal törenleri vardı. Hunlar, Gök-Türkler ve Uygurlar faaliyetlerinin isabetini ayın ve yıldızların hareketleri ile kontrol ederlerdi. Tabgaçlar mezarların etraflarına kayın ağacı dikerlerdi ve bu kutlu sayılırdı.

Tabiat kuvvetlerine Yer-su (yer-sub) denirdi. Yer-sular kutsal (ıduk) sayılıyorlardı. Tamık ıduk baş ve Iduk Ötüken çok bilinen kutsal yerlerdendir. Uygurların Kutlug-dağ efsanesindeki kayalık millete kudret veren ruh olarak kutsal idi. Eski Türklerin yağmur, dolu yağdırmak ve rüzgar estirmek için sihrine müracaat ettikleri "Yada Taşı'nın kutsallığı olduğu da söylenebilir. Söz konusu tabiat ruhları (yer-su) maddi değil manevi kuvvet olarak tasvir edildiği için bunlara bağlı mitolojiler teşekkül etmiştir.

b- Atalar Kültü:

Ölmüş büyüklere tazim, atalara saygı, baba hukukunun inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir. Asya Hunları, Tabgaçlar ve Gök-Türkler çok kere kutsal mağaralar

Religion of the ancient Turks

The communities of the early steppelander Turks tended to be political associations rather than religious ones and for that reason religious leaders did not play as great a role among them as they did among desert and forest-dwellers. The religious beliefs of these people were centered around three fundamental tenets.

The first of these was a worship of the forces of nature. Early Turks attributed conscious life and a discrete indwelling spirit to mountains, hills, rocks, valleys, streams, springs, caves, trees, volcanic lakes, iron, and sword-handles. Celestial bodies such as the sun, moon, and stars and natural phenomena such as lightning and thunder were thought to be spirits or deities. There were both good spirits and evil ones. In some inscriptions there are also references to a goddess whose name is given as Umay (Umai). Such animistic beliefs are common among all early tribal cultures. Among the Asian Huns, horses and sheep were sacrificed to the sky-god, to ancestors, and to the forces of nature during the first month of the year at the palace of their rulers and in late spring (June) in the vicinity of the Ongkin river. The Blue Turks and Uighurs made similar sacrifices during the same month at the source of the Tamir river. The Huns also conducted a similar ritual in the fall at Tai-lin. Among the Blue Turks, there were three sacred rituals held during the year in which sacrifices were offered to Tangri (the sky-god) and to ancestors. Both the Blue Turks and Uighurs practiced astrology, determining the advisability of courses of action upon the positions and motions of the planets and stars. The Tabgatch planted beech trees by their graves and regarded them as sacred.

Forces of nature called yer-sub (in modern Turkish yer-su meaning "earth-and-water") were genies or sprites dwelling in hills and springs that were considered to be sacred (ıduk) places. Tamık-ıduk-baş and Iduk-ötüken are two such sites. In the Uighurs' Kutlu-dağ Efsanesi ("Legend of Happy-Mountain"), a rock is held to be sacred because it houses a spirit that gives people strength and fortitude. To cause rain or hail to fall or to make the wind blow, the ancient Turks had recourse to a natural magic involving a stone that they believed to be sacred.

Uygurları ait Bezeklik tapınaklarından 12. Mabette bulunan bir duvar resmi. Lotus üzerine oturmuş Buddha'yı gösteren bu resim M.S.VIII. Yüzyıl'a aittir.

Uighur wall-painting from temple 12 at Bezeklik. Buddha is depicted sitting in the lotus position. The painting is from the 8th century.

Türklerin kutsal kişi olarak kabul ettikleri şamanların Moğolistan'ın batı yöresinde yapılmış elbisesi. Elbiseden çeşitli metaller, deri ve ip parçaları sarkmaktadır. Önünde de dinsel törenlerde kullandığı şaman davulu bulunmaktadır.

Shamans were regarded as holy men. The shaman's costume shown here is from Eastern Mongolia and is decorated with suspended bits of metal, leather, and cord. The drum was used in religious ceremonies.

önünde atalarına kurban sunarlardı. Atalara ait hatıralar kutsal sayıldığı için Türk mezarlarına yapılan tecavüzler ağır şekilde cezalandırılırdı. Diğer milletlerde, ölen bazı kudretli kimselerin yarı tanrı sayılır, bunlar ve diğer tanrılar için insan kurban edilirdi. Türklerde böyle bir şey yoktur. Türkler, ölenin yeri belli olsun diye kurgan inşa ederler, mezarları-

The second pillar of this religion was an ancestral cult. The worship of departed leaders and the veneration of ancestors is thought to be a manifestion of a patriarchal social order in religion. The Asian Huns, Tabgatch, and Blue Turks frequently offered sacrifices to their ancestors at the mouths of sacred caverns. The deep respect that was held

nın üstünü tümsek yaparlar veya geniş daireler şeklinde taş yığarlar, balbal (taş heykeller) dikerlerdi.

Eski Türklerde Gök Tanrı ve atalara kurban olarak hayvan kesilirdi. Hayvan cinsinden erkekler seçilirdi. En makbul hayvan at, kurban edilirdi. Bundan dolayı Asya Hun imparatorlarına ait kurganlarda ve Orta Avrupa'da Hun Avar çağı mezarlarında bol miktarda at iskeletleri bulunmuştur.

c) Gök Tanrı Dini:

Eski Türk topluluğunun asıl dini Gök Tanrı dini idi. Eski çağlarda başka bir kavimde olmayan bu dinde Tengri (Tanrı) en yüksek varlık olarak itikadın merkezinde yer almıştır. Yaratıcı tam iktidar sahibi idi. Aynı zamanda "semavî" mahiyete sahip olup, çok kere Gök Tanrı diye anılmıştı.

Gök Tanrı itikadının esaslarını eski Çin kayıtlarından ve Orhun âbidelerinden az çok tespit etmek mümkün olmaktadır. Asya Hunlarının hükümdarı Mo-tun M.Ö. 176'da Çin imparatoruna gönderdiği mektupta kendisinin Tanrı tarafından tahta çıkarıldığını kaydederek, askerî zaferlerini önce Gök Tanrı'nın inayetiyle kazandığını belirtmiştir. Başka bir Hun hükümdarı M.Ö. 133'te Çinliler tarafından Ma-i'de hazırlanan tuzaktan kurtulunca Tanrı takdir buyurduğu için kendini koruduğunu söylemiş ve başarısını Tanrı'nın işi olarak açıklamıştır. M.S. 328 yılında diğer bir Türk hükümdarı bir başarısı üzerine kollarını semaya kaldırarak "Ey Gök (Tanrı) sana şükürler olsun" diye duygularını dile getirmiştir. Avar hakanı Bizansla bir anlaşmasında Gök Tanrı adına yemin etmişti. Gök-Türklerden Tardu 598 - 599 yılında savaşta atından inerek, göğü selâmlamış ve minnettarlığını sunmuştu.

Orhun kitabelerine göre Tanrı kâinatın yaratıcısıdır. Gök-Türklerin kaganlık kurması onun isteği ile olmuş, hakan Türklere onun tarafından verilmiştir. Yani Tanrı, Türk halkının hayatı ile ilgilenen bir ulu varlıktır. Savaşlarda onun iradesi üzerine zafere ulaşılır. Türk'ün ve genellikle insanların hayatına vasıtasız müdahale eder. Emreden iradesine uymayanı cezalandıran Tanrı bağışladığı kut ve ülüğü (kısmet) lâyık olmayanlardan geri alır. Ulu Tanrı şafak söktürür, bitkiyi canlandırır. Ölüm de onun iradesine bağlıdır. Tanrı canı verdiği gibi, onun isteğine göre de geri alır: "Kül Tigin vadesi gelince öldü. Kişi oğlu ölmek için yaratılmıştır. Kara-yol (kanun-hak) Tanrı'dır. Kırılanları birleştirir, yırtılanları birbirine ular. İnsan diz çökerek Tanrı'ya

for ancestors is one reason why grave robbery and the despoliation of Turkish tombs was punished so severely. A kurgan (earthen barrow), mound, or cairn of stones was erected so that the departed spirit would have a place to call its own. Sometimes stone statues (called balbal) were also set up.

Only animals were sacrificed to Tangri and ancestors however. Human sacrifice was never practiced among the Turks. Only males were chosen as sacrificial animals and the most valuable of these was of course the horse. Skeletons of sacrificed horses are found frequently in steppelander Turkish tombs everywhere from the empire of the Asian Huns to the Hun-Avar tombs of Central Asia.

The third element was the worship of the sky-god (Gök-Tangri). This was the fundamental creed of the ancient Turks and in this particular form appears only among them. In this system of belief, the Sky-God (Tangri, Tengri) is the supreme being, the central object of all worship, the source of all power.

The principle beliefs and practices of the Tangri cult can be more or less determined by a study of Chinese sources and the Orkhon monuments. In a letter sent to the Chinese emperor by Mo-tun, the ruler of the Asian Huns, the latter notes that he had been elevated to the throne by Tangri and that his military victories were won first and foremost by virtue of the sky-god's grace. Another Hun ruler, having escaped trap set for him by the Chinese in 133 BC declared that his deliverance had been the will of Tangri, who watched over him and ensured his success. A Turkish ruler in 328 is reported as raising his arms to the heavens upon having achieved a success and saying "O Sky (Kök)... Thanks be to thee!" In the treaty between the Avar khagan and the Byzantine emperor, the former swore to uphold the agreement in the name of Kök-Tangri. After a victorious battle in 598 or 599, the Blue Turk (Kökturk) khagan Tardu dismounted, addressed the sky, and proclaimed his thanks.

According to the inscriptions on the Orkhon monuments, Tangri was the creator of the universe. The Blue Turks believed that their empire's formation was a consequence of the Sky-God's wishes and that their khagan had been sent to them by their god. In other words, Tangri took a personal interest in the independent existence of the Turks. Victory in battle was a consequence of Tangri's will.

Tangri intervened directly in the lives of the Turks and of people in general.

Sibiryanın güneyinden "kam" adı da verilen şaman elbisesi. Başlığında çeşitli tüyler bulunmakta elbisesinden de çeşitli kumaş parçaları sarkmaktadır.

Another shaman's costume, this one from southern Siberia. Called "kam", the headdress is decorated with feathers and the robe is decorated with bits of fabric.

Tangri commanded and punished the disobedient. Tangri bestowed fortune and retracted it from those who were unworthy. It was Tangri who broke the light of day at dawn and who fused vegetation with life. Death was also dependent upon his will. Tangri granted life and could take it back whenever he wished: "When his time came, Kül Tegin died. Human beings are created to die. Law and right come from Tangri. He joins that which is broken and mends that which is torn. A man falls to his knees and begs Tangri and if Tangri wishes he shall be granted good fortune; his horses shall multiply; his life shall be prolonged. Not even the supplication of a raven fails to reach Tangri."

Human beings are mortal; Tangri is eternal. Tangri knows who is honest and who is not. Names for divinities in old Turkish such as Bayat (Eternal), Açu (Father), Ogan (Almighty), and Çalap (Lord) are actually attributes of Tangri.

The progress of the development of the concept of Tangri among the Turks from that of the physical sense of "sky" to a supreme being is interesting. In the Orkhon inscriptions there is a sentence that sums up the Turkish cosmogony in a nutshell: Üze kök Tengri, asra yağız yer kılındıkta ikin ara kişi oğlı kılınmış. (When Almighty Kök-Tangri formed the dark yonder-earth he also created man.) To these early steppelanders the vast over-arching sky seemed to embrace everything-from the phenomenal rising and setting of the sun and moon to the regular movements of the stars; from the unchanging cycle of the seasons to rain, snow, and wind; the heat of the day and the cold of the night; the quickening of vegetation in spring and its dessication in summer; the sudden flowing of streams and their drying up; the birth and growth of animals-in an invariable order and balance whose harmony was so perfect that it was inconceivable to the mind of man and it was only natural that they should have regarded it as a supreme being. The all-embracing nature of the sky however was too vast to be incorporated in an idol and never was. In the course of time, the concept of Tangri appears to have acquired a moral as

yalvarır, kut isterse verir, atlar isterse çoğalır, insanın ömrü uzun olur. Kuzgunun niyazı bile Tanrı'ya ulaşır..."

İnsanlar fani, Tanrı ebedîdir. Doğru insanı ve yalancıyı Tanrı bilir.

Türkçe'de ulu varlık manasındaki Bayat (kadim), Açu (baba), İdi (sahip), Ogan (kadir), Çalap (mevlâ) tabirleri aslında Tanrı'nın sıfatlarıdır.

Türklerde Tanrı düşüncesinde maddî gök yüzünden manada ulu varlığa doğru bir gelişme dikkati çeker. Orhun kitabelerinde Türk kozmonogisini tek cümle içinde açıklayan ibare şöyledir: Üze kök Tengri, asra yağız yer kılındıkta ikin ara kişi oğlı kılınmış...". Eski çağlarda içinde güneş ve ayın doğuş ve batışı gibi harikalardan yıldızların durumuna, dört mevsime, yağmur, kar, rüzgâra, ısınmaya soğumaya, bitkilerin canlanmasına, kurumasına, hayvanların doğup büyümesine, suların çağlaması ve kesilmesine... kadar her şeyin tam bir düzen ve değişmezlik ve insan aklının kavrayamayacağı kesin bir ahenkle cereyan ettiğini gördüğü yer yüzünde her şeyi hükmü altında tutan semanın bozkırlı tarafından Tanrı kabul edilmiş olması mümkündür. Fakat, Gök'ün bütün dünyayı kaplaması sebebi ile her hangi bir put tecessüm ettirilememişti. Tanrı'nın zamanla maddî semada ayrı bir manevî kudret aldığı anlaşılıyor. Yani Tanrı ebedîliği "kadir-i mutlaklığı" yanında, bir şekle sokulamayan ve her yerde hazır vasfını kazanıyor.

Orhun kitabelerinin bir yerinde Tanrı yer ile eşit fonksiyon icra etmiş gibi görünmekle beraber, aslında Gök Tanrı'nın çok eski zamanlardan beri tek ulu varlığı temsil ettiğine dair deliller vardır.

Gök dinini bütün öteki dinlerden ayıran bu hususiyet, ilâhî vazife hukuku anlayışı dolayısıyla "bütün tarihî başarılara kaynak"lık eden bu inanç sistemini, Orhun kitabelerinde ifade edildiği gibi Türklerin millî dini hâlinde ortaya koymaktadır. Nitekim Tanrı kelimesi de bunu gösterir.

Tanrı tabiri, Başkırtça hariç bütün Türk lehçelerinde ortak kelime olarak mevcuttur. Dolayısıyla Türkçe'nin temel kelimelerinden biridir. Yazılı kaynak olarak Çin tarihî kaynağı Shih-chi'de hükümdar Mo-tun'un (M.Ö. 209 - 174) unvanları dolayısıyla zikredilen "Tanrı" kelimesi Çince'ye "T'ien" olarak geçmiştir. Böylece en aşağı 2500 yıllık maziye sahip bu Türkçe tabir sonra Moğolca'ya ve diğer bazı Asya dillerine geçmiştir.

Eski Türk din adamlarına umumiyetle kam deniyordu. Türk lehçelerinde bu kelime

well as material force. In addition to the absolute might of Tangri's immortality, Tangri also acquired the attribute of being everywhere at all times and of being incapable of being represented physically.

In the Orkhon inscriptions at one place there is an indication of a belief in the existence of an earth-goddess who was his equal. There is much evidence however that Tangri was regarded as a sole, solitary, almighty being since the very earliest times. this is a characteristic that distinguishes sky-cults from all other religions.

In the Orkhon inscriptions Tangri is cited as the "source of all past successes" and make it clear that this system of belief was the religion of the Turks as a nation. The word tangri (in modern Turkish tanrı) itself makes this clear. Tanrı (or a variation of the word) appears in every known Turkish dialect and must therefore be one of the basic words of the Turkish group of languages. This word appears in Chinese written sources as t'ien. It was first used in a listing of the titles of Mo-tun Khan (209-174 BC). This means the word is at least two and a half millennia old.

Among early Turkish people, holy-men were generally called kam. This word is also common in different Turkish dialects. Its earliest reported use is among the European Huns (5th century). We know little else however about the specific forms of worship in the Tangri cult or the duties of the kams. While it has been claimed that the rulers of the Asian Huns and of some other Turkish kingdoms were also high priests as well this is mere supposition and there is no evidence for it.

In the course of their long history and wanderings, Turkish groups came into contact with many other religions before Islam. Some Turkish groups in China (the Tabgatch in particular) adopted Buddhism. The Danube Bulgars opted for Christianity. Judaism was popular with the Khazars. The Uighurs adopted Buddhism and Manichaeanism. The consequences for Turkish identity were not always providential since these groups were eventually assimilated into the larger communities.

It has also been asserted that Totemism was practiced among the early Turks. Recent investigations however have disproven this. Totemism is essentially a cult typical of matriarchical societies whereas Turkish groups are overwhelmingly patriarchal. In clan societies that practice Totemism, property-ownership is communal whereas among Turkish

yaygındır ve şimdilik ilk olarak Avrupa Hunlarında (V. yüzyıl) görüldüğü bildirilmiştir. Gök Tanrı dininin amel (ibadet) şekilleri ve kamları hakkında başkaca bir şey bilinmiyor. Asya Hunlarında ve bazı diğer Türk devletlerinde hükümdarların aynı zamanda baş ruhanî (şaman) olabilecekleri düşüncesi şüphesiz bir tahminden ibarettir. Buna dair bir delil yoktur.

Tarihte Türk kütleleri, bulundukları çevreye göre çeşitli dinlere de girmişlerdir ve bu durum islâmiyet hariç, Türk kavimleri üzerinde menfi tesirler doğurmuştur. Çin'de bir kısım Türkler Budizm'e girerken (Tabgaçlar), Tuna Bulgarları Hristiyanlığa, Hazarların bir kısmı Musevîliğe, Uygurlar Budizm ve Maniheizm'e girmişlerdir.

Eski Türklerde totemciliğin mevcut olduğu ileri sürülmüş ise de daha sonraki araştırmalar bunun aksini ispatlamıştır. Çünkü totemcilikte ana hukuku cari iken, Türk ailesi esasta baba hukukunun ağır bastığı pederî karakterde idi. Klan dini olan totemcilikte mülkiyet ortaklığı olduğu halde, Türklerde mülkiyet hususi idi. Totem inancında aynı toteme bağlı olanlar akraba sayıldığı halde Türklerde kan akrabalığı vardır.

Geçen asrın ikinci yarısında özellikle Sibirya ve Moğolistan'da araştırıcılar tarafından yapılan çalışmalarla Şamanizm'in eski Türk dini olduğu ileri sürülmüş ve hatalı olarak bu şekilde kabul edilerek umumileşmiştir. Hattâ, günümüzde Yakutlarla Altay dağları bölgesinde yaşayan Türk grupları bu dine inanmaktadırlar. Aslen Hind-İran kökenli olan Şaman kelimesi IX. ve X. yüzyıllarda Budizm ve Maniheizm'in Türkler arasında yayılmaya başlamasından dolayı Türkçe'ye girmiştir. İslâmlıktan uzak Türk, Moğol ve Tunguz boyları arasında bir büyü şeklinde ortaya çıkmış, neticede günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Ancak, batılı araştırıcılar bunlara bakarak sanki eski Türk dini Şamanizm imiş gibi bir genelleme yapmışlardır. Daha sonraki İslâm öncesi Türk tarihiyle ilgili bir çok kaynağın keşfedilmesi sonucu eski Türk dininin Şamanizm olmadığı anlaşılmıştır.

groups it was personal. In Totemism, all worshippers of a single totem are regarded as relatives; among Turkish groups, blood ties are fundamental.

Researchers working in Siberia and Mongolia during the second half of the 19th century put forth an assertion that the early Turks were originally Shamanists. Although incorrect, this notion became widespread and still persists. It is bolstered by such things as the fact that the Yakuts and a number of Turkish groups in the Altai region are in fact practicing Shamanists. Shamanism, a word of Indo-Iranian origin, entered the Turkish language with the spread of Buddhism and Manichaeanism among the Turks in the 9th and 10th centuries. It was most common Turkish, Mongolian, and Tungus tribes dwelling regions far from the Muslim world and still survives in some areas. Some European researchers pounced on this fact generalizing it into a religion originally adhered to by all early Turkish groups. Later research and newly-discovered sources concerning the pre-Islamic history of the Turks have demonstrated that Shamanism was not their religion.

Kayın ağacından yontulmuş "ongun" veya "töz" adı verilen ejderha ruhunu temsil ettiğine inanılan heykel. Kulaklarından sarkan küpeler ve at kuyruğundan yapılmış sakalı ilgi çekicidir.

Carved from beech wood, this figure, called "ongun" or "tîz" was believed to represent the spirit of a dragon. Note the beard (made from horse-tail) and the ear-rings.

İslam öncesi devirde Türklerde Spor

İslam öncesi dönemde Türklerde spor, günlük hayatın en önemli parçasıydı. Tamamen askerlik havası içinde yetişen eski Türk gençleri her zaman savaşa hazır olmak zorunda idiler. Bozkırda yaşamak varlığını devam ettirebilmek bir yerde sağlıklı ve zinde kalmayı ihtiyaç hâline getirmişti. Bunun yanında sürek avları, avcılık, avlanma yoluyla yiyecek bulma yine dinamizmi sağlayan, yani sporla toplumu iç içe tutan hadiselerdi.

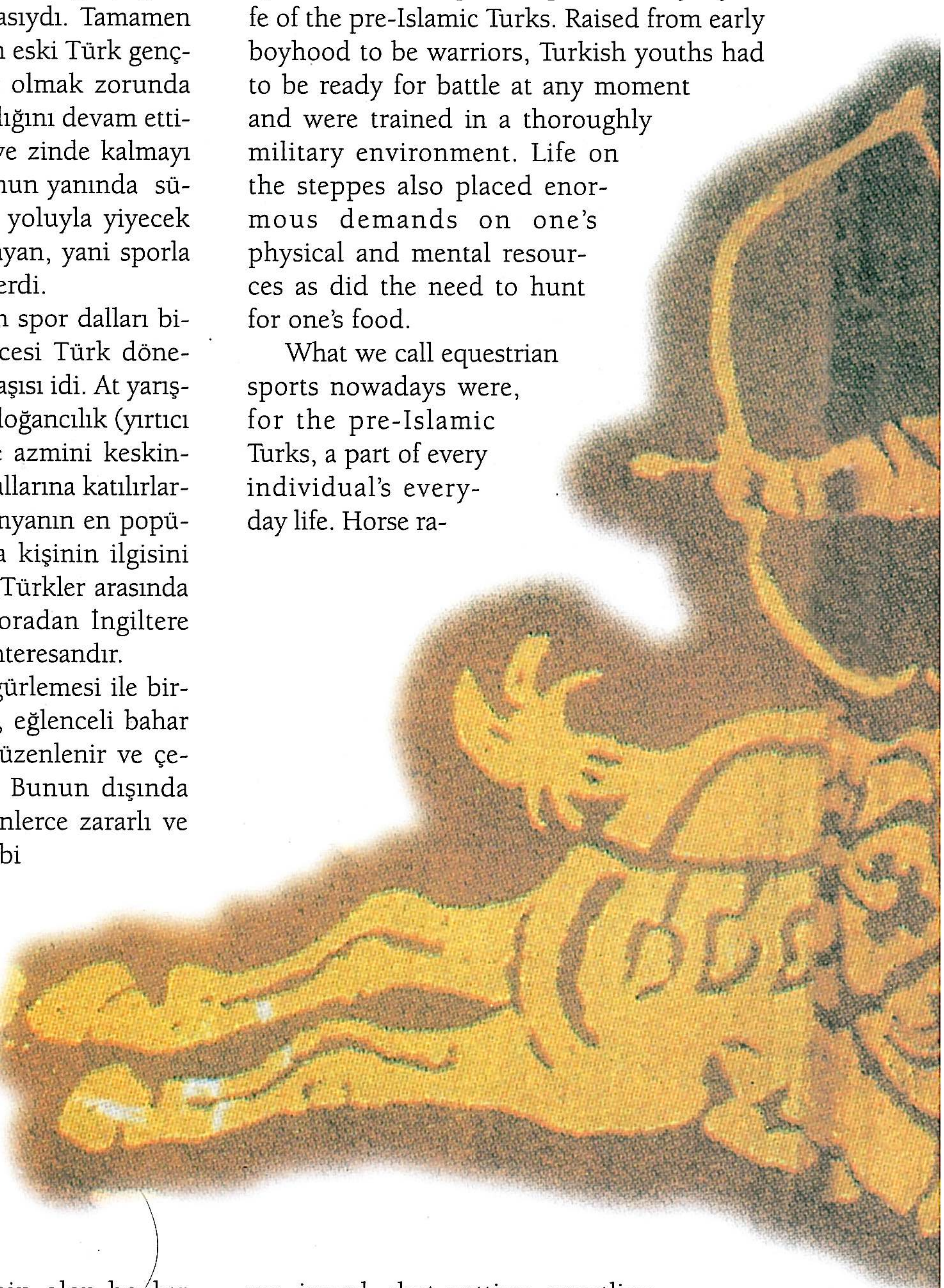
Çağımızda da geçerli olan spor dalları binicilik ve atıcılık, İslâm öncesi Türk döneminde her ferdin günlük uğraşısı idi. At yarışları, cirit, gülle atma, güreş, doğancılık (yırtıcı kuşlarla avlanma) mücadele azmini keskinleştirirdi. Kadınlar da spor dallarına katılırlardı. Özellikle günümüzde dünyanın en popüler sporu olarak milyarlarca kişinin ilgisini üzerine çeken futbolun eski Türkler arasında bulunması, buradan Çin'e oradan İngiltere yoluyla dünyaya yayılması enteresandır.

Bahar aylarında ilk gök gürlemesi ile birlikte başlayan sazlı, türkülü, eğlenceli bahar bayramlarında at yarışları düzenlenir ve çeşitli müsabakalar yapılırdı. Bunun dışında sürek avları tertiplenirdi. Binlerce zararlı ve vahşi hayvan telef edildiği gibi savaş tatbikatı mahiyetinde olup, gençleri harbe hazırlıyor; mücadele etmesini öğretiyordu. Çin kaynaklarına göre M.Ö. 62 yılında düzenlenen bir sürek avına 100 bin süvari katılmıştı. Başka bir sürek avında 700 li (1 li 576 m.) bir alan kuşatılmıştı. Sürek avları çok ağır şartlara sahip olan bozkır Türk hayatının bazen can damarı kimliğine bürünüyordu. Çünkü, sık sık kıtlıklar çıkıyor, açlık tehlikesi baş gösteriyordu. Bazen nüfusun büyük bir kısmı ölüyordu. İşte böyle sıkıntılı anlarda düzenlenen sürek avlarında millet yiyecek ihtiyacını karşılayabiliyordu. 582/583 yıllarında bir kaç sene yağmur yağmadığı için kıtlık olmuş, milletin yiyecek ihtiyacı avlanma ile giderilmişti. 627 yılı yaz aylarında kar yağmasıyla yine kıtlık çıkmış, yiyecek bulamayan Türk milleti kemik tozunu yemeye başlamıştı. Bu sırada İl Kagan milletini toplayarak, av hayvanlarının bol bu-

Sports among the pre-Islamic Turks

Sports were an important part of everyday life of the pre-Islamic Turks. Raised from early boyhood to be warriors, Turkish youths had to be ready for battle at any moment and were trained in a thoroughly military environment. Life on the steppes also placed enormous demands on one's physical and mental resources as did the need to hunt for one's food.

What we call equestrian sports nowadays were, for the pre-Islamic Turks, a part of every individual's everyday life. Horse races, jereed, shot-putting, wrestling, and falconry inculcated a spirit of competition and strugle. Women took part in sports as well. It is interesting that a game similar to soccer, was played by the pre-Islamic Turks who introduced it to the Chinese from whom the English picked it up and made it enormously popular all over the world today.

With the first cloudbursts of spring, steppelander Turks would celebrate the new season with song, dance, horseraces, and contests. Hunts were held. In addition to taking game and getting rid of predators, these hunts were important for the lessons they taught

lunduğu Çin'in kuzeyindeki Demir Dağı'na ava çıkmıştı. 587 yılında Doğu Gök-Türk hükümdarı İşbara Kagan, çıktığı bir sürek avında bir günde on yedi tane geyik öldürmüş. Çinliler onu hayranlıkla izlemişlerdi.

Nişancılık yani ok atıcılığı da günümüzde de geçerli hâlâ yapılan bir spordur. Eski Türkler nişancılığa da büyük önem verirlerdi. Sık sık ok yarışları düzenlenir, başarılı olanlara mükâfatlar verilirdi. Müsabakalarda ok yarışçılarının grupları onar kişiden meydana gelirdi. Yabancı ülkelerde şöhret kazanmış nişancılar ülkeye davet edilir, onlarla birlikte ava çıkılır ve gençlerin onlardan nişancılığı öğrenmeleri teşvik edilirdi. Bir defasında Batı Gök-Türklerden Tardu Kagan, Çinli meşhur bir nişancıyı zorla üç ay kendi ülkesinde tutmuştu. Türklerin nişancılığa çok düşkün olduğunu bilen düşmanları, onların arasına sokmak istedikleri casusların iyi nişancı olmasına dik-

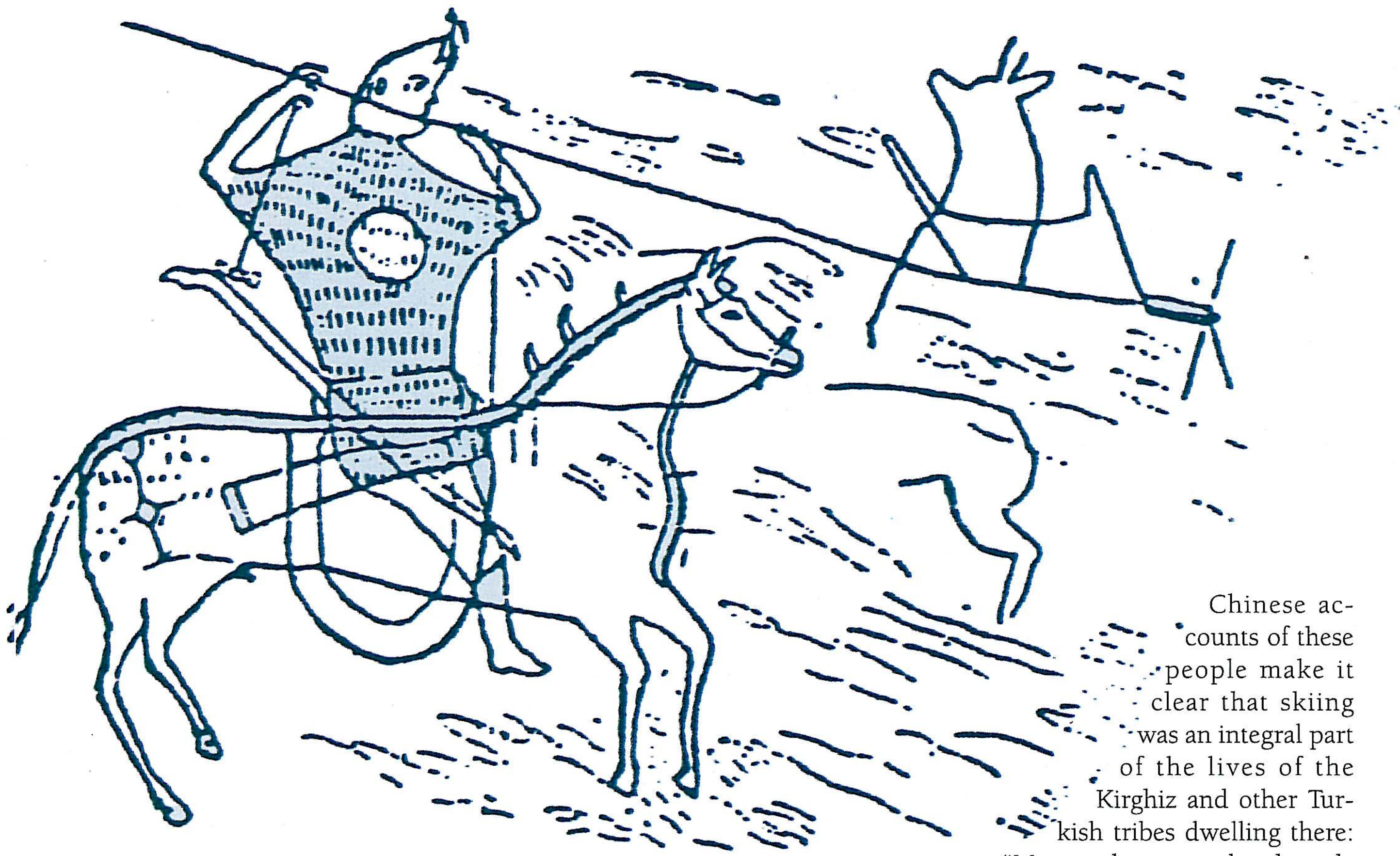
youths in military organization and maneuvers and in the art of warfare. These drives were sometimes huge. According to Chinese accounts, one held in 62 BC involved a hundred thousand horsemen. Another is reported to have encompassed an area of hundreds of 700 li, the equivalent of hundreds of square miles. Such hunts were more than sport and could be a matter of life or death. Famine was a constant threat on the steppes and hunts were the only way of providing food for large numbers of people who might otherwise have perished. A great hunt was conducted in 582-3 to combat a famine resulting from several years of drought. A freak snowfall in the summer 627 caused widespread famine leaving thousands of people with nothing to eat but bone meal. Ilkhagan gathered up the folk and led them to Iron Mountain in northern China where game was plentiful. In 587 Ishbara Khagan, the ruler of the Eastern Blue Turks, took part in a great hunt in which he killed seventeen stags in one day-a feat that the Chinese accompanying the hunt reported with amazement.

Like hunting, archery was not so much a sport as a way of life and great importance was given to it among the early Turks. Contests were frequent and winners were awarded with prizes. Contests between teams of ten archers apiece were popular. Foreign archers of great repute would be invited to take part in contests and go out on hunts while local youths were encouraged to study and learn their techniques. On one occasion Tardu, the khagan of the Western Blue Turks, forced a famous Chinese archer to be his (albeit less than willing) guest for three months. So well-known was the Turks' partiality for expert archers that spies who were to be sent amongst them by enemies are known to have been occasionally chosen on the basis of their ability to handle a bow since that would ease the task of infiltrating and getting about the Turks' territories.

Skiing is a widespread activity in the Altai mountains and according to some it was from this region that it spread around the world. It was common among the Kirghiz living north of the Altais and west of Lake Baikal.

İpekli kumaş parçası. Turfan civarında Astana Mezarlığında bulunmuştur. At üzerinde giden savaşçı arkasına dönüp ok atmaktadır.

Detail of a silk fabric found at Astana near Turfan. The upper part of the mounted archer's body is turned about as the figure shoots an arrow.

Orta Asya Kara-Yüs Podkamenneya'da bulunan mezar taşı üzerendeki av sahnesi.

Hunting scene on a tombstone found at Kara-Yus Podkamennaya in Central Asia.

kat ederlerdi. Bu şekilde casuslar Türk ülkesine sızarlardı.

Altay bölgesinde çok yaygın olan kayakçılığın, dünyanın her tarafına buradan yayıldığı söylenmektedir. Kayakçılık Altay dağlarının kuzeyinde ve Baykal gölünün batısında yaşayan Kırgız Türkleri arasında yaygın idi. Konuyla ilgili bilgi veren Çin kaynakları özellikle kış aylarında kayakçılığın bu bölgede yaşayan Kırgız ve sair Türk boyları arasında hayat tarzı olduğunu bildirmektedir. Kaynağın ifadesine göre "tahtalar üzerine binen Türkler dağların, vadilerin arasında uçar gibi giderler, hiç korkmazlardı". Kırgızların kuzeydoğusunda yaşayan Türkler ise kayakçılığa daha fazla düşkün oldukları için "tahta ayaklı Türkler" şeklinde tarihî kaynaklarda kaydedilmişlerdi. Aralarında kayak yarışmaları yapıldığını da müşahade ediyoruz. Çünkü bazen toplanırlar, tahta kayaklar üzerine bir ayaklarını koyarak kaymaya başlarlar ve yüz metre giderlerdi.

Top oyunlarında yukarıda da bahsettiğimiz gibi futbolun kökenine dair ilgi çekici bilgiler vardır. Bir derinin içine yün, kıl tüy

Chinese accounts of these people make it clear that skiing was an integral part of the lives of the Kirghiz and other Turkish tribes dwelling there: "Mounted on wooden boards the Turks fly among the mountains and valleys with the utmost fearlessness. A group of Turks dwelling to the north of the Kirghiz were so given over to skiing that they were referred to as "wood-footed" in old accounts. Skiing competitions were also held.

The early Turks played a game with a round leather sack stuffed with wool, hair, or the like making it into a ball. The game, which was played in a large field, involved kicking the ball. The Chinese picked it up from the Turks. Much later, the English learned it from them and took it back to England. The rest, as they say, is history. The original version of the game continued to be played among the Turks even after the adoption of Islam. At a later date, the game was called çevgen or çöğen. A ball game resembling polo played on horseback and other resembling golf were also popular among Turks during all periods.

Wrestling is a very old sport among the Turks and wrestling meets are known to have been conducted at a very early date. The competitions could sometimes be "coeducational" however. Young girls of marriageable were paired off with young men who sought their hand in marriage and only if a young

benzeri şeyler doldurulur, top hâline getirilirdi. Sonrasında açık alana gidilip, ayakla vurularak oyunlar oynanırdı. İslâmiyet'in kabulünden sonra dahi bu oyun oynanmaya devam etmiş ve çevgen (çöğen) gibi adla anılmaya başlanmıştır. At üzerinde oynanan polo ve golf gibi top oyunları da çağlar boyu Türkler arasında oynana gelmişlerdir.

Güreşin Türklerin ata sporu olduğu her zaman vurgulanmaktadır. Güreş ve benzeri spor müsabakaları eski Türkler arasında yapılırdı. Bazen kadın-erkek güreşlerinin olduğu bildirilir. Bilhassa evlenecek kızlar, kendisiyle evlenmek isteyen delikanlılar ile güreş karşılaşmaları yapar ve ancak kendisini yenmeyi başaran gençle evlenirdi.

Cirit, gülle atma ve benzeri spor dalları günümüzde dahi Türkler arasında oynanmaktadır. Fakat, Orta Asya'da yaşayan Türk grupları arasında doğancılık apayrı bir yer işgal etmektedir.

İslâm öncesi dönemde Türkler arasında yüksek atlama ve onun gibi atletizm sporlarının olduğuna dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bu durum efsanelere yansımıştır. Gök-Türkler menşe efsanelerinde ilk hükümdarlarını seçerken önce ağaçlık bir yerde toplanmışlar sonra yükseğe sıçrama müsabakası yapmışlardı ve en yükseğe zıplayan kişi kagan olmuştu.

Spor karşılaşmaları genelde toy, şölen gibi toplantılarda organize edilirdi. Ziyafetler verilir, kımız içilir, şarkı, türkü söylenir, bu arada çeşitli spor karşılaşmaları yapılırdı. Spor karşılaşmaları toylara, eğlencelere ayrı bir renk katardı.

man could best a young lady would he be allowed to marry her.

Jereed, shot-putting, and similar sports are popular with Turkish groups even today. Among the Turks of Central Asia, falconry was a sport of the utmost popularity.

There is evidence that athletic sports such as high-jumping and so on were practiced among the early Turks. In one of the legends concerning the origin of the Blue Turks there is a segment in which the people are gathered in a wood for the purpose of electing their leader. A jumping contest is organized and the one who jumps the highest is chosen khagan.

Gök -Türk devri İç Asya sanatında av tasvirleri.

Blue-Turk period hunting scenes.

Kaya resimleri.

Examples of petroglyphic art.

İslam öncesi devrede plastik sanatlar

1- Resim Sanatı

a) Kaya Resimleri: Orta ve İç Asya'da kaya resimleri Paleolitik devirden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Sanat tarihi terminolojisinde "petroglif" olarak adlandırılan bu resimler, açık arazideki kaya veya mağara yüzeyleri ya da taşlar üzerine yapılmışlardır. Bunların bazıları kaya üzerine boyayla yapılmış, bazılarıysa kazıma veya çizme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kaya resimlerinin Milat'tan önceki en erken örneklerinde belirli bir sanat üslûbu yoktur, ancak bir üslûba doğru gelişme söz konusudur. Örneklerin bir

Plastic arts among the pre-Islamic Turks

Petroglyphs, carvings or inscriptions in naturally-occurring rock, appear continuously in central and inner Asia from the Paleolithic period onward. These images were carved into the walls of caves as well as into the surfaces of rocks outdoors. There are a few examples in which the images are painted o as well. The oldest petroglyphs are indistinguishable as to style but stylistic differences do develop at a very stage. One of the most important of these is the "Animal Style" which was the most distinctive and characteristic feature of early Turkish art.

kısmında ise, erken devir Türk sanatının en önemli sanat üslûbu olan "Hayvan üslûbu"na uygun bir kompozisyon söz konusudur.

Kaya resimleri, Orta ve İç Asya'da Milat'tan evvelki binyıllardan M.S. XIV.- XV. yüzyıllara kadar çok çeşitli konuları ihtiva eder bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle erken tarihli örneklerde av kültü ve sembolizmini yansıtan resimler egemendir. Bu resimlerin bazılarında sembolik anlamları ihtiva eden hayvan mücadele sahnelerinin prototiplerini ve sonraki bazı örneklerini meydana getiren, birbirleri ile mücadele eden hayvan figürlerine rastlıyoruz. Kaya resimlerinde ayrıca süvari tasvirleri, savaşan insan figürleri, arabalı çadır tasvirleri, Pazırık kurganından çıkarılan atlarda olduğu gibi, başları maskeli ve bazen kuyruğu düğümlü, "moncuk" denen püskül süslemeli at tasvirleri, kurt, dağ keçisi, geyik vb. çeşitli sembolik manalara sahip hayvanlarla ilgili kompozisyonlar, dinî inançlar ve günlük hayat ile ilgili sahneler, damgalar veya yazılara benzer işaretler, daire ya da dikdörtgen şekiller ve daha burada değinemeyeceğimiz pek çok sanat ve kültür tarihi ile alâkalı unsurlar yer almaktadır.

Petrogliflerin en erken örnekleri, Batı Türkistan'dan Doğu Türkistan'a kadar olan bölgede (Orta Asya), mezolitik veya erken neolitik devirlere ait olarak bulunmuştur. Bu kaya resimleri arasında özellikle Güney Özbekistan'daki Zaraut Kamar Mağarası'nda ve Doğu Pamirlerdeki Shakhta mağarasında yer alan resimler önemlidir. Bu zikredilenlere benzer kaya resimlerine ait, farklı devirlerden örneklere Sibirya'nın çeşitli bölgelerinden Altaylara kadar olan alanda (İç Asya) da rastlanmaktadır.

M.Ö. 1200 - 700 senelerine tekabül eden Karasuk kültürünün yayıldığı bölgelerde, meselâ Yenisey kaya resimlerinde, Kem vadisinin batısı, Sibirya, Cungarya, Kögmen vb. bölgelerde görülen Tagar (M.Ö. 600 civarı) ve Taştık (M. S. V.-VI. yüzyıl) kaya resimlerinde Türkler ve Türklerin atalarına ait pek çok şey bulunmaktadır.

Gök-Türk devrinde de Orhon ve Tula bölgelerinde çeşitli kaya resimleri meydana getirilmiştir. Bu devre ait en önemli kaya resimleri Kudırge petroglifleridir. Gök-Türklerin komşuları olan Kırgızlara atfedilen kaya resimleri de bu devrin önemli eserleri arasındadır.

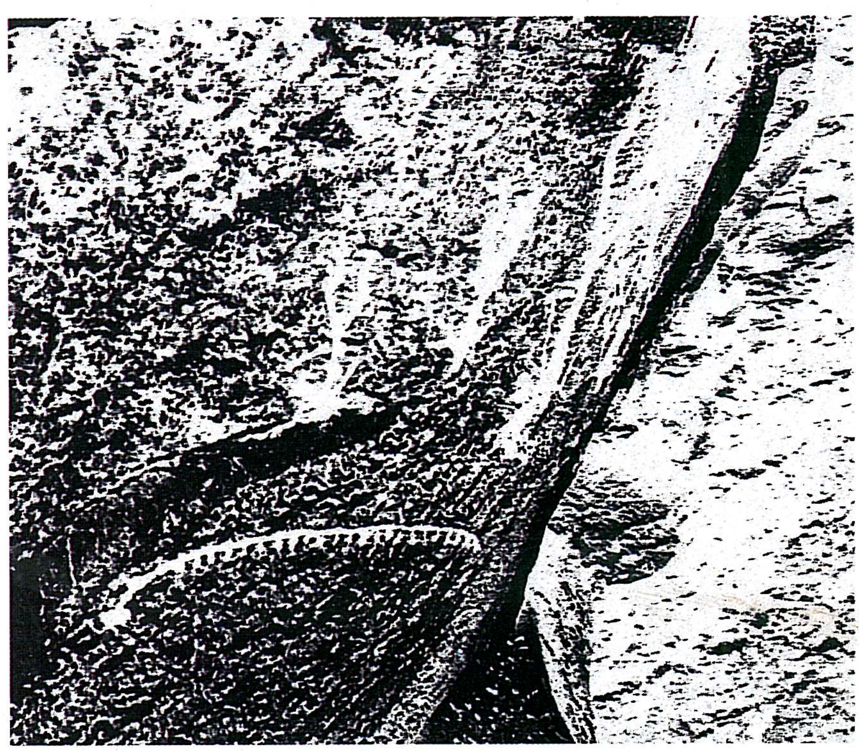
b - Duvar Resimleri ve Değişik Malzeme Üzerine Yapılan Resimler: IV.-V. yüzyıllarda Doğu Türkistan ve bütün Orta Asya'da gelişen eklektik bir resim tarzından sonra, VI.-VII.

Covering a period from the first millennium BC to around the 15th or 16th centuries of our own era, petroglyphic art in Asia deals with a great variety of themes. In the earliest examples, hunting-cult images and symbolism weigh heaviest. In them, we find images of animals fighting that are prototypes of the animal-combat scenes that were later so popular in steppe art. Other motifs include mounted horsemen, warriors engaged in combat, and tents mounted on carts. There are horses with knotted tails decorated with tassels, like those discovered at the Pazyryk kurgan. Compositions of wolves, mountain-goats, deer, and other animals have symbolic meaning. There are scenes depicting religious practices and events from everyday life. Finally there is a host of geometric figures as well as curious figures resembling seals or suggestive of writing.

The earliest examples of petroglyphic art have been found in the region stretching between eastern and western Turkistan, which is to say Central Asia. These are from the Mesolithic and Early Neolithic periods. Among them, the images from the Zaraut Kamar cave in southern Uzbekistan and from the Shakhta cave in the eastern Pamirs are of particular importance. Examples of petroglyphic art resembling the finds here but dating from many different periods have been discovered throughout the vast region stretching from Siberia to the Altai mountains. Examples of such art (such as the

Kaya resimleri.

Examples of petroglyphic art.

yüzyıllar arasında yer alan başka bir resim üslûbu ortaya çıkmıştır. Bundan sonra, VIII. yüzyıldan itibaren Uygurların Doğu Türkistan'a nüfuz etmeleriyle, bizim için daha mühim olan Uygur üslûbundaki duvar resimlerinin devri başlamaktadır. Bu son tarz zamanla bütün Orta Asya memleketlerinde hakim hâle gelmiştir.

Klasik Uygur resim üslûbu IX. yüzyılda başlar ve XIII. yüzyıla kadar varlığını devam ettirir. Daha sonra gelen ve XV. yüzyıla kadar devam eden dönemde yabancı tesirleri artar ve klâsik özellikler kaybolur.

Orta Asya'da Uygurlardan evvel birçok resim merkezi ortaya çıkmıştı. Duvar resimlerinin bulunduğu en önemli merkezler arasında Koy-Kırılgan Kale (M.Ö. I. yüzyıl), Afrasiyab Sarayı (VI.-VII. yüzyıl), Varahşa (V.-X. yüzyıl) ve Pencikent (V.-VII. yüzyıl). Balalık Tepe (V.- VI. yüzyıl), Acina Tepe (VIII. yüzyıl), özellikle belirtilebilir.

Uygur'lardan önce, Hun (M.Ö. 220 - M.S. 216), Gök-Türk (552 - 744) devirlerini yaşayan Doğu Türkistan'da duvar resimlerinin ve çok çeşitli malzemeler üzerine yapılan resimlerin bulunduğu pek çok sanat merkezi vardır. Bunlar arasında özellikle Kuça, Turfan, Sengim, Tumşuk, Kumtura, Hoço, Murtuk, Toyuk, Bezeklik, Sorçuk, Kara Hoto, Kızıl, Hoten, Niya, Miran, Tun-huang, gibi merkezler zikredilebilir. Bütün bu merkezler İpek Yolu'nun geçtiği çeşitli bölgeler üzerinde yer almaktadır. Bu merkezlerde resim örnekleri özellikle mağara tapınaklarında yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uygur duvar resimleri, eski Türk geleneklerinin izlerinin devam ettiği, Manihaizm'in ve daha yaygın bir şekilde yerleşen, Budizm'in ikonografisinin yansıdığı bir sentezin ürünüdür.

Uygur resim sanatının genel ifadesi İç Asya Türk sanatının etkisiyle vücut bulmuştur. Her ne kadar Büyük İskender ile birlikte gelen Helenistik üslûbun gölge-ışık ile hacimleri meydana çıkarma tekniği bir müddet, özellikle batı Orta Asya'da ve Doğu Türkistan'da söz konusu olmuşsa da bu kesinti devresinden sonra yine orta Asya'nın İç Asya'dan devraldığı üslûp devam etmiştir. Bu üslûp grafik tarzı yani çizgi unsurunun hakim olduğu ifadeyi tercih ediyordu.

Bazen yaldızın da kullanıldığı resimlerde, klâsik Uygur devrinde kırmızı (al) renk, gök rengi ve yeşil kullanılıyordu. Renkler çoğu kez parlak ve canlıydı.

Uygur resim sanatında kompozisyonlar kaya tapınaklarının duvar yüzeylerine olduğu gibi, ipek kumaşlar üzerine, ahşap ma-

Yenisei cave images) in the regions into which the Karasuk culture spread between 1200-700 BC, in the petroglyphic art of the Tagar (ca 600 BC) and Tashtyk (5-6th centuries BC) cultures west of the Kem valley and in Siberia, Dzungaria, and elsewhere tell us much about the Turks and their forbears. There are also examples of petroglyphic art from the Blue Turk period in the Orkhon and Tula regions. The most important of these are the Kudirge petroglyphs. Another group, attributed to the Kirghiz, neighbors of the Blue Turks, are also important works from this period.

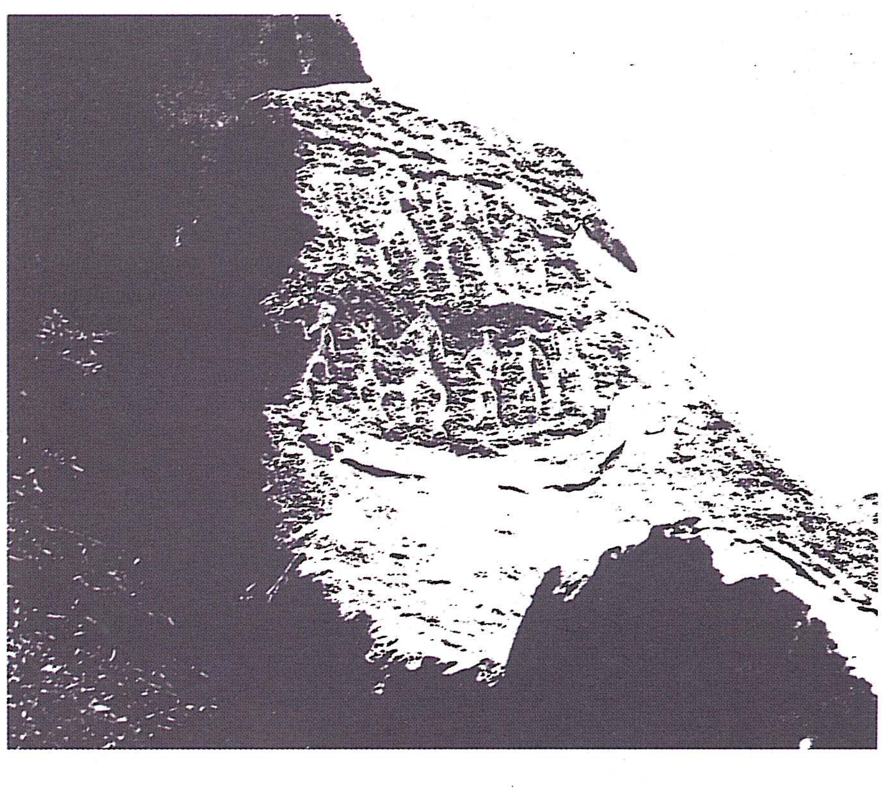
Wall and other paintings: By the 4-5th century, there was an eclectic style of art that flourished in eastern Turkistan and all of Central Asia. This was superseded in the 6th and 7th centuries by another style of art. In the 8th century, when Uighur influence in eastern Turkistan was on the rise, there begins a develops a style of Uighur wall painting that is of particular importance to us. In time, this style was to dominate art in all the countries of Central Asia.

The classical period of Uighur art begins in the 9th century and lasts until the 13th. In the period that followed and lasted until the 15th century, foreign influences grow heavier and the art loses much of its originality.

Many sites in which examples of Central Asian art predating the Uighurs have been discovered. Among the most important ones where examples of wall paintings have been

Kaya resimleri Char Chad VI-VII.Yüzyıl.

Examples of petroglyphic art from Char Chad (6-7th century).

Kaya resimleri.

Examples of petroglyphic art.

IV. Pazırık kurganında bulunan 10 cm. Yüksekliğinde ağaçtan yapılmış kurt. Kurtun agzında bir geyik kafası görülmektedir.

Head of a wolf carved in wood and found at the 4th Pazyryk kurgan. The head measures 10 cms high and seizing a deer's head between its jaws.

teryal ve kağıt üzerine de yaygın olarak yapılıyordu.

Mağara tapınaklarındaki duvar resimlerinde tabiî boyalar kullanılıyordu. Resimler bazen doğrudan doğruya düzleştirilmiş duvar üzerine, bazen de yaş sıva üzerine uygulanıyordu. Sürülen boyalar bazen tempera tekniği kullanılarak elde ediliyordu.

Tapınaklardaki duvar resimleri koridorlarda ve kutsal iç mekânda yer almaktaydı. İç mekânın duvarları, çatısı ve hatta rahiplerden başka kimsenin giremediği zemin de resimlerle kaplanıyordu. Bütün resimler belli bir programa göre yapılıyordu. Örneğin koridorlarda rahip resimleri veya genel dinî ya da günlük konular, kutsal iç mekânda ise tapınağın adandığı ilâh ile ilgili dinî ikonografiyi aksettiren resimler söz konusuydu.

Anlaşılacağı üzere resimlerde çok çeşitli konular yer almaktadır. Bunların başında dinî sahneler gelir. Dinî sahnelerin büyük çoğunluğu da Buddha'yı, Buddha'nın öğretisini, yaşantısını ve öteki Budist ilâhları tasvir eder. Bu arada sembolik çiçek tasvirleri (özellikle lotus) ve hayvan tasvirleri de önemli bir

found are Koy-Kırılgan Kale (1st century BC), Afrasiyab Sarayı (6-7th century), Varahşa (5-10th century) and Pencikent (5-7th century), Balalık Tepe (5-6th century), and Acina Tepe (8th cnetury).

Examples of pre-Uighur wall and other paintings from the Hun (220 BC-216 AD) and Blue Turk (552-744) periods in eastern Turkistan have been found at Kuça, Turfan, Sengim, Tumşuk, Kumtura, Hoço, Murtuk, Toyuk, Bezeklik, Sorçuk, Kara Hoto, Kızıl, Hoten, Niya, Miran, and Tun-huang. These sites are all located along caravan routes over which the silk trade flowed and the art discovered at them is largely from cave-temples.

Uighur wall paintings are an interesting synthesis of the traces of ancient Turkish traditions, Manichaean art, and-at a later stage-Buddhist art. The basic elements of Uighur wall paintings are derived from the Turkish art of inner Asia. While it is true that elements of Greek art (particularly the technique of emphasizing objects by means of shading) were introduced, especially in western Central Asia and eastern Turkistan,

yer tutar. Bu konuların dışında günlük yaşantı ile ilgili sahneler, çeşitli destan ve efsaneler, din adamları, süvariler, prens ve prensesler de resimlerde yer alır.

Bu resimlerin bir bölümünde portre anlayışının yer alması Türk sanat tarihi bakımından çok ehemmiyetlidir.

Uygurlarda resim sanatı söz konusu edilirken duvar resimleri tekniğine paralel özellikler gösteren ve Maniheizm etkisiyle gelişen kitap resmini (minyatür) unutmamak gerekir. Çünkü gerek bu minyatürler ve gerekse Orta Asya resim sanatı (özellikle Uygur resim sanatı) İslâmiyetten sonra Türk ve İslâm minyatürlerinin kaynağını teşkil etmiştir.

2. İslâmiyet'ten Önceki Türk Sanatında Heykel ve Kabartmalar

Türklerde heykel ve kabartma sanatları ile ilgili örnekler, özellikle Gök-Türk devrinden itibaren yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber, heykellere çok daha erken devirlerde küçük boyutlarda da olsa rastlamak mümkündür.

Proto-Türk devirde ve Hun devrinde çeşitli kurganlardan çıkarılan sanat eserleri arasında çoğunlukla ahşap malzemeden yontulmuş veya maden olarak dökülmüş heykelcikler de vardı. Kabartma tekniğiyle işlenmiş madenî eserler de yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Heykel sanatında ilk önemli gelişme Gök-Türk devrinde ortaya çıkmıştır. Bu devirde özellikle Türk ikonografisinin özelliklerini taşıyan gerçekçi anlayışa yakın tarzda yontulmuş heykeller dikkati çekmektedir. Bunlar Türk yüz şemasını, saç şeklini ve giyim tarzını aksettiriyorlardı. Heykellerin kimisi ayakta, bazıları ise oturur hâlde ele alınmıştı. Bu tip heykellerin en mühim örnekleri arasında Kül Tigin (732), Bilge Kagan (735), ve Tonyukuk (725) gibi, mezar külliyelerinde ortaya çıkarılan eserler zikredilebilir. En ünlü örneklerden birisi de Kültigin'e ait olduğu sanılan bir heykel gövdesi ve bu heykele ait olduğu kabul edilen alt kısmı kırık baş heykelidir.

Heykel ve kabartma sanatında asıl büyük ilerleme ise, Doğu Türkistan'da gelişen yerleşik Uygur sanatında ortaya çıkmıştır. Bu devirde Türk sanatı resim-heykel gibi plâstik sanatlar bakımından yerleşik kültürlerdeki benzerleriyle boy ölçüşecek seviyeye ulaşmıştır.

Uygurlardan evvel Orta Asya'da "Gandhara üslûbu", "Tohar üslûbu", "Batı Türk devri üslûbu" isimlerini alan heykel üslûpları söz konusu olmuştur. Bu üslûplar Uygur heykel

as a result of Alexander's passage through the region, this was only a transitory style and with its passage, the native art of the Asian steppes again prevailed. This was a style in which graphic (ie linear) elements dominated.

The colors of Uighur wall paintings were mostly bright and lively. In the classical period, red, blue, and green were used, sometimes with the addition of gilding.

Uighur artists did not only paint on the walls of caves and temples; they also painted on silk, wood, and paper.

The colors used in the temple paintings were derived from naturally-occurring materials. Pictures were executed sometimes directly on a carefully-prepared wall, sometimes into fresh plaster. Tempera paints were sometimes employed.

Temple wall paintings were located in corridors and in sacred precincts. Walls and ceilings were decorated. In sections to which only the priests were admitted, floors were painted as well. The themes of the paintings follow a clear plan. For example those in the corridors deal with religious matters or elements of everyday life; those in sacred precincts depict the deity worshipped in the temple and its associated iconography. Other themes include scenes from epics and legends and portraits of holy men, horsemen, princes, and princesses. The appearance of such portraits is of particular importance from the standpoint of the history of Turkish art.

Although there were a large variety of themes however, the religious element naturally dominates and the great majority of religious compositions are concerned with the life and teachings of Buddha as well as of Buddhist theology. Symbolically important flowers (especially the lotus) and depictions of animals are also common.

Before leaving the subject of Uighur art, mention should also be made of miniature-painting which showed stylistic affinities with wall paintings and flourished as a result of Manichaean influence. These miniatures were to be a source of inspiration not only for Central Asian art in general but also for the miniature-painting of Turkish and Islamic art after the adoption of Islam.

Sculpture among the pre-Islamic Turks:

Most examples of pre-Islamic Turkish sculpture are from the period of the Blue Turks or later though there are a few instances of

Yenisey yazıtlarından Uyuk-Arhan taşı.

Uyuk-Urhan stele Yenisei inscriptions

Pişmiş topraktan yapılmış bir bu baş Kuzey İpek Yolunda bulunmuştur.

Terracotta head found on the northern route of the Silk Road.

ve kabartmalarına tesir etmiş, neticede erken ve klâsik Uygur üslûbu doğmuştur.

Uygur heykel ve kabartmalarının konuları resim sanatının konularını tekrarlamaktadır. Ana amaç din ikonografisinin aksettirilmesidir. Bu nedenle Buddha'nın, Budist rahiplerin, cinlerin, çeşitli hayvanların, kahramanların yüzlerce heykeli yapılmış, dinî konular, Buddha'nın hayatı ile ilgili sahneler veya çeşitli efsane ve destanları tasvir eden kabartmalar ortaya çıkmıştır .

Heykeller, mermer, taş, alçı, toprak, ahşap, bronz gibi malzemelerle gerçekleştirilmiştir. Alçı veya toprakla yapılan heykellerde, önce heykelin omurgasını ve bacaklarını ihtiva eden bir iskelet hazırlanıyor ve sonra bu iskeletin üzerine balçık veya alçı malzemenin tespit edilip şekillendirilmesi ile heykeller meydana getiriliyordu. Şekillendirme sırasında kalıplar da kullanılmaktaydı. Bu heykeller genellikle boyanıyordu. Dökme maden heykeller ise tahta kalıplar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu.

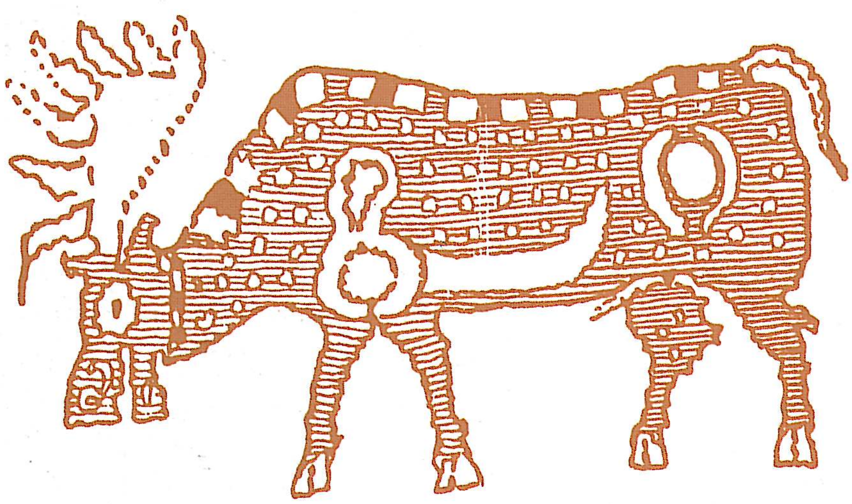
Alçak ve yüksek kabartmalar ve heykeller kayalara oyulmuş tapınaklarda veya herhangi bir yerde inşa edilmiş mabetlerde belirli bir programa göre yerleştiriliyordu.

Doğu Türkistan'da heykel ve kabartmalar açısından en zengin merkezler arasında Hoten, Miran, Tumşuk, Kuça, Sorçuk, Turfan, Kumtura, Kansu, Astana Mezarlığı, Tun-huang gibi yerler sayılabilir.

Uygur devrinde heykel sanatında gerçekleşen en önemli temayül, resim sanatında olduğu gibi heykellerin başlarında portre eğiliminin görülmesiydi.

Pazırık halısının geyikli bordür detayından otlayan geyik.

Figure of a grazing stag from a border of the Pazyryk carpet.

small-scale figures from earliers times as well. Among the finds discovered in Proto-Turk and Hun-period kurgans are small wooden carvings and figures of cast metal. There are numerous examples of relief-decorated metalware.

It was during the Blue Turk period however that the first genuine development took place in Turkish sculpture. From this period we have examples of carvings that are most realistic in their approach and treatment while also dealing with the elements of Turkish iconography. As a result we have a good idea of these people's facial features, how they wore their hair, and how they dressed. Some of the figures are standing; others are seated. Among the most important finds are the works discovered at the tombs of Kül Tegin (732), Bilge Khagan (735), and Tonyukuk (725). One of the most famous of these is the torso of a statue thought to be a portrait of Kül Tegin and the broken lower half of a head generally accepted as belonging to it.

Under the Uighurs, the art of sculpture made its greatest advances after they settled down in eastern Turkistan. The sculpture and other plastic Turkish arts of this period compare quite favorably with those of other sedentary peoples.

Uighur sculpture did not develop in a vacuum and was influenced by the "Gandhara" , "Tokharian", and "Western Turkish period" styles of Central Asia that preceded it. The result was the birth of early and classical styles of Uighur sculpture.

The themes of Uighur sculpture are repititions of those used in painting. Statues were made from clay and plaster. A framework defining the spine and legs of the statue was first prepared and then clay or plaster would be sculpted onto it and secured. Molds were also used. These statues were usually painted. There are many examples of high and low sculpted reliefs. Metal figures were cast in wooden molds.

Like temple-paintings, sculptured art was also placed according to a definite plan. The sites that have yielded the richest finds of sculpture in eastern Turkistan are Hoten, Miran, Tumşuk, Kuça, Sorçuk, Turfan, Kumtura, Kansu, Astana, and Tun-huang among others. The most distinguishing feature of all Uighur art, be it painting or sculpture, was the attention given to faithful portrature, especially of the face and head.

Renkli keçe beleme, I.Pazırık kurganından çıkarılmıştır. Üzerinde bozkır kültürünün vazgeçilmez bir süslemesi olan hayvan mücadeleleri göze çarpar. Mitolojik bir yaratık olan griffon avı olan dağ keçisine saldırmaktadır. Petersburg Hermitaj Müzesi.

Colored felt from the 1st Pazyryk kurgan. Scenes of animals engaged in combat are an invariable element of Steppe cultures. Here, a gryphon is attacking a mountain-goat. (Hermitage Museum, St Petersburg)

İslâm öncesi Türk toplumlarında Türk el sanatları

1) Halı ve Diğer Dokumalar

Türk halı sanatının ve dünya halılarının bilinen en erken tarihli örneği Altaylardaki 5. Pazırık kurganından çıkarılan, Hun Türklerine ait halıdır. Bir sanat şahaseri olan bu halı (M.Ö. III.-II. yüzyıl) 1.89 X 2 m. boyutunda ve Gördes düğümü ile dokunmuştur. Ünlü Arkeolog Rudenko tarafından kazılan kurgandan çıkarılan bu halının günümüze gelebilmesi ancak kurganın buzlar altında kalmış olmasıyla mümkün olmuştur. Halının üçü dar ikisi geniş beş bordürü vardır. Orta kısım 24 kareye taksim edilmiş ve bu karelerin içlerine dört yapraklı çiçekler nakşedilmiştir. Halının en iç ve en dıştaki dar bordürlerinde arslan grifon figürleri, içteki birinci geniş bordürde sığınlar ve dıştaki geniş bordürde süvari figürleri yer alır. İki bordür arasında yine orta zemindeki çiçeğe benzeyen motiflerden oluşan bir su vardır.

Orta Asya'da bazı halı parçaları, Pazırık halısının keşfinden evvel bulunmuştu. Bu halı parçalarının bir bölümü Aurel Stein tarafından 1906-1908'de Doğu Türkistan'da Lou-Lan ve Lop-nor'da bulunmuş ve M.S. III. ve IV. yüzyıllardan kalma oldukları kabul edilmiştir. Benzeri şekilde, M.S. V.-VI. yüzyıllara ait bazı halı parçaları da A. Von Le Coq tarafından Kızıl'da bulunmuştur.

İslâmiyet'ten evvelki Türk sanatında halı dışındaki dokumaların da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Kurganlardan çıkarılan bu eserler arasında Türk işleme sanatının en eski örnekleri de yer almaktadır. Genellikle M.Ö. III.-II. yüzyıllar arasına tarihlenen Pazırık kurganlarından çıkarılan, keçeden yapılmış ve üzeri aplike olarak işlenmiş eyer örtüleri bilhassa önemlidir. Bu tip eserler Türklere ait diğer kurganlardan da çıkarılmıştır. Bu eserler üzerinde erken devirlerin en önemli sanat üslûbu olan Türk hayvan üslûbunun en mühim temalarından hayvan mücadele sahneleri veya hayvan figürlerini görüyoruz. Bu sahnelerde genellikle vahşi ve yırtıcı hayvanların geyik, dağ keçisi gibi vahşi hayvanlara saldırarak onları altettikleri görülmektedir. Tamamen sembolik zıt kavram çiftlerini ifade eden bu hayvan mücadele sahneleri, diğer sanat dallarına giren eserler üzerinde de yer almaktadır.

1914-1915 de S. Oldenburg ve en son

Pre-Islamic Turkish handicrafts

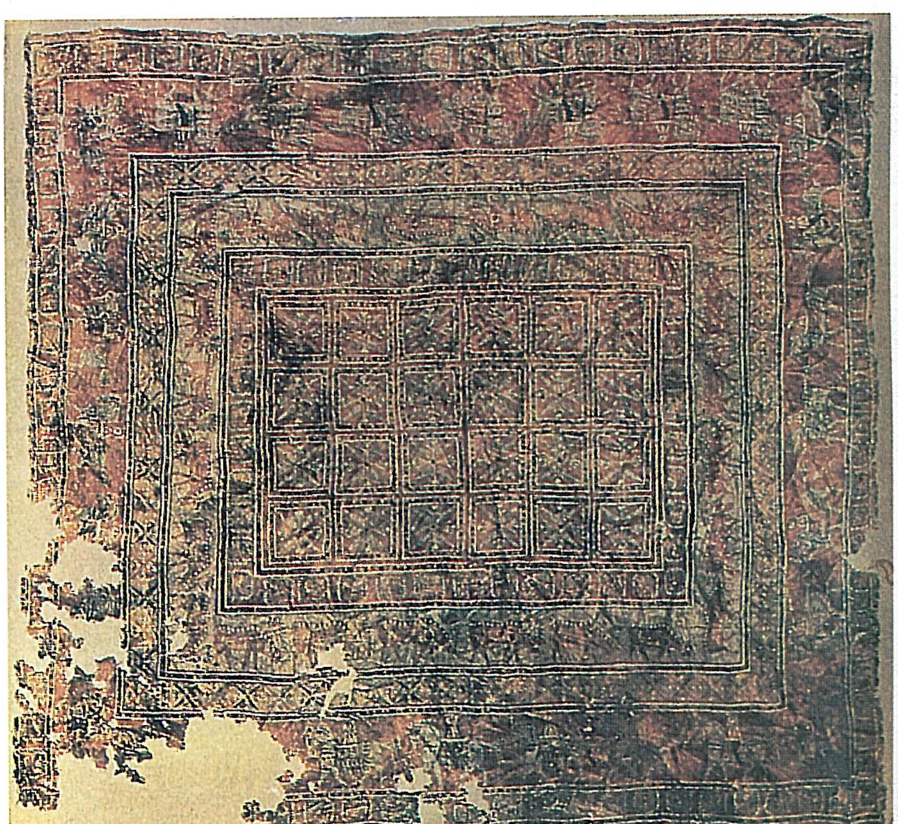
The earliest-known example of a knotted carpet is a large (1.89 by 2 meter) carpet discovered in a Hun-Turk kurgan (mound tomb) at Pazyryk in the Altai Mounstains. This magnificent piece, which is dated to the 2-3rd century BC and is woven using the so-called "Ghiordes" knot that is distinctive of Turkish carpets throughout Eurasia, is thus not only the oldest Turkish carpet it is also the oldest carpet in the world. It was discovered by the archaeologist Rudenko during his excavations of the tomb. That it managed to survived is due to the kurgan's having been engulfed in ice.

The carpet has five concentric borders, three broad central ones flanked inside and out by two narrow ones. The central area is divided into twenty-four squares decorated with a four-petalled flower motif. The two narrow borders contain a row of gryphon figures. The innermost of the broad borders contains a row of elks while the outermost one has row of mounted horsemen. The broad border dividing the two contains a row of motifs resembling flowers.

The Pazyryk carpet is not the first such piece to be discovered but it is one of the most complete.

Pazırık halısı M.Ö. III.-II. Yüzyıl. 189 x 200 cm. Boyutlarındaki bu halı Leningrad Hermitage Müzesi'ndedir. Bu halı dünyanın en eski halısı olarak kabul edilir.

The Pazyryk carpet. Dated to between the 2nd and 3rd centuries BC, this carpet, measuring 189 by 200 cms is regarded as the oldest surviving example of a knotted carpet in the world. It is now in the Hermitage Museum, St Petersburg.

İpekli kumaş parçası.
Turfan civarında Astana
Mezarlığı'nda bulunmuştur.
At üzerinde giden savaşçı arkaya
dönerek mitolojik bir arslana
ok atmaktadır.

Fragment of a silk fabric found at Astana near Turfan. The mounted archer is drawing aim at a pursuing lion.

Pazırık halısı
M.Ö. III.-IV. Yüzyıl.
189 x 200 cm.
Boyutlarındaki
bu halı Leningrad
Hermitage
Müzesi'ndedir. Bu halı
dünyanın en eski halısı
olarak kabul edilir.

Enlarged detail of the Pazyryk carpet.

Hun dönemi keçe üzerine sonderece itina ile işlenmiş insan figürü Noin Ula'da bulunmuştur.

Human figure delicately executed on a Hun-period felt discovered at Noin-Ula.

V. Pazırık kurganından çıkarılan en eski Türk halısının kenar bordür detayı.

Detail of the corner and borders of the Pazyryk carpet.

1924-1926 yıllarında P. Koslov tarafından gerçekleştirilen ve 1, 6, 12, 23, 25 numara ile gösterilenleri Hun prenslerine ait olan Noın-Ula kurganlarından da kumaşlar ve yukarıda bahsettiğimiz sahneleri ihtiva eden eyer örtüleri veya keçe yaygılar çıkarılmıştır. M.Ö. I. yüzyılın başlarına tarihlenen bu kurganlardan çıkarılan Batı Türkü tipini aksettiren bir Hun Türkünün portresini gösteren yün işleme örtü bilhassa dikkati çekmektedir.

2) Madenî eserler

Türk maden sanatının en erken örnekleri altın, gümüş, demir ve bronz gibi maden ve bunların alaşımlarından meydana getirilen objelerden oluşmaktadır. Çeşitli maden tekniklerinin uygulandığını gördüğümüz bu eserler; plâkalar, günlük kullanım eşyaları, sancak alemleri veya çadır tepelikleri gibi, çeşitli tiplerde, boyutlarda ve çeşitli fonksiyonları karşılayacak şekilde yapılmışlardır. Bu eserler genellikle "Hayvan üslûbu" denilen sanat üslûbuna girmektedir. Kurganlardan çıkarılan çeşitli dinî ve sembolik manaları ihtiva eden "eğri kesim" tekniğiyle işlenmiş ahşap hayvan heykelcikleri veya at koşum takımlarındaki ahşap hayvan figürleri, kumaş ve keçe örtüler üzerindeki hayvanlı sahneler de "Hayvan üslûbu"na girmektedir.

"Hayvan üslûbu"nun doğduğu coğrafî böl-

Fragments of knotted carpets have been found elsewhere in Central Asia. Some of them were found at Lou-Lan and Lop-nor in eastern Turkistan by Aurel Stein in 1906-8. These are generally thought to date to the 3-4th century of the present era however. Other fragments of carpets-these from the 5-6th centuries-were discovered by A. Von Le Coq at Kyzyl.

Textiles other than carpets were also common among Pre-Islamic Turkish groups. Other kurgan finds include the earliest-known examples of early Turkish embroideries. Felt saddle-covers with applique patterns were discovered in some Pazyryk mounds. These are dated the 2-3rd century BC and are of particular importance. Works resembling them have been found in other Turkish kurgans and are decorated with animal figures or scenes of animals engaged in combat-distinctive elements of the Turkish "Animal Style" in which a wild predator is pulling down its prey-usually a stag or mountain-goat. This symbolic theme of contrasting opposites appears repeatedly in steppelander art.

S. Oldenburg (in 1914-5) and P. Koslov (1924-6) carried out excavation sof tombs of Hun princes at Noin-Ula in which more fabrics, saddle-covers with scenes like those described above, and felt mats were dis-

Noin-Ula'da Hun dönemi mezarlarından çıkan yaygı. Üzerinde hayvan mücadele sahnesi yer almaktadır.

Hun-period textile discovered at Noin-Ula decorated with a scene of a gryphon pulling down a stag.

ge ve ortaya çıktığı tarihler hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bütün bu tartışmalardan hayvan üslûbunun ya Türk kaynaklı bir sanat üslûbu olduğu ya da Türklerin de mensup olduğu bozkır topluluklarının icra ettiği bir sanat tarzı olduğu anlaşılmaktadır.

İslâmiyetten evvelki Türk maden sanatının en güzel örnekleri, Leningrad Hermitage Müzesi'nde bulunan ve Orta ve İç Asya'nın çeşitli kurganlarından I. Petro (1689 - 1725)'nun emriyle toplanan madenî eserlerden meydana gelmektedir. Bu eserler mücevherler, kemer tokaları, altın plâkalar gibi eserlerden ibaret olup, çeşitli sembolik manalara sahip arslan, kaplan, kartal, geyik, at gibi hayvanları veya hayvan mücadele sahnelerini ihtiva etmektedirler.

Erken devir Türk sanatında rastladığımız madenî eserlerin en önemli gruplarından bir diğerini de Minusinsk eserleri, bir başkasını ise İç Moğolistan'daki Ordos eserleri meydana getirmektedir. Ordos bronz eserleri erken

covered. These kurgans are dated to the early 1st century BC. Among the finds is a woolen coverlet embroidered with the portrait of a Hun-Turk whose facial features are typical of those of the Western Huns.

The earliest examples of Turkish metalworking are objects of gold, silver, iron, and bronze. A variety of techniques were employed and the forms, sizes, and functions of the objects are quite varied: plaques, objects for everyday use, standards for flagstaffs and tents among others. The decorations generally fall within the "Animal Style" group. THe finest examples of pre-Islamic Turkish metalworking are to be found at The Hermitage museum in St Petersburg. The collection here consists of works that were brought in from kurgans in central and inner Asia at the orders of Czar Peter I (1689-1725). These works consist of jewelry, belt buckles, and gold plaques. They are decorated with figures of lions, tigers, eagles, deer, and horses

or with animal-combat scenes. Another very important group of early Turkish metalwork consists of the finds from Minusinsk and the Ordos bronzes. The latter are particularly important because of the link between early Turkish art and Chinese art that they reveal.

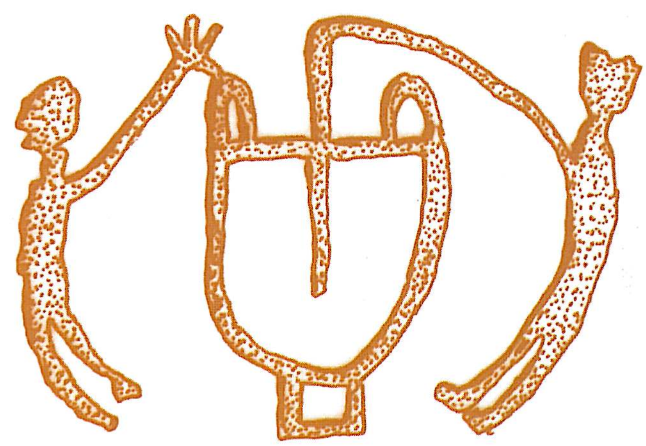
A number of different theories have been put forth concerning the geographical origins of the Animal Style and its first appearance. All the evidence indicates that it is a style that is either of Turkish origin or was employed by steppelander cultures of which Turkish peoples were members. The style was employed widely not only on textiles and metalwork but in wood (such as carved wooden animal figures and the figures of animals that were used to decorate saddles and harnesses) and other materials as well. The style was to persist as a distinctive component of Turkish art long after the adoption of Islam.

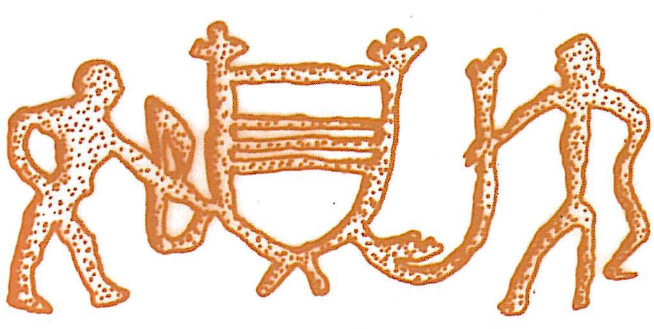
devir Türk sanatı ile Çin sanatı arasındaki ilişkileri ortaya koyması bakımından da ayrıca önemlidir.

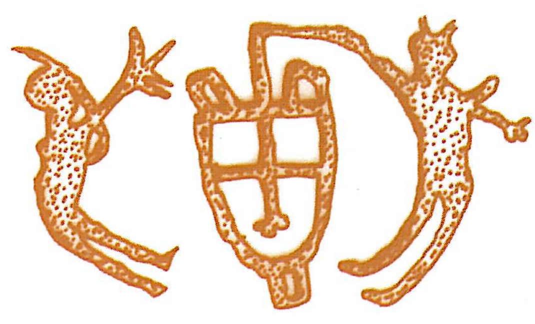
Orta Asya'da bahsettiğimiz madenî eserlerde ve diğer çeşitli eserlerde yer alan hayvan figürlerinin veya heykellerinin dahil olduğunu söylediğimiz "Hayvan üslûbu"nun izleri, İslâmiyetten sonraki Türk sanatı devirlerinde de devam etmiştir.

Güney Sibirya Uybat Nehri kıyısında Kızıl Kaya resimlerinde tören kazanları.

Ceremonial cauldrons in the Kızılkaya rock-paintings by the Uybat river (South Siberia)

İslam öncesi Türk toplumlarında İlim

Bir millette bilimin başlangıç tarihini tespit etmek hemen hemen mümkün değildir. Çünkü bilim bir harbin başlangıcı yahut bir barış anlaşması gibi belli bir günde asla başlamaz. Bu nedenle, göçebelikten yerleşikliğe geçen, şehir hayatına uyum sağlayan, hayvanları ehlileştiren, tarımda belli bir bilgi birikimine ulaşan, madenleri tanıyan ve bunları kullanan Türklerin bilim adına pekçok şey bildiğini söylemek her hâlde bir varsayım olmasa gerektir.

Orta Asya Türk tarihine ilginin başladığı ilk dönemlerde bazı Avrupalı bilim adamlarının Türkler için kullandıkları "göçebe" tabiri zamanla hem doğru kullanılış biçimine girmiş hem de farklı bir anlayışın ürünü olmuştur. Göçebe, göçebe çobanlığı, bozkırlı gibi terimlerin işaret ettiği insanların yerleşik hayat sakinlerinden daha aşağı bir hayat seviyesinde olduğu yolundaki inanç tamamen değişmiş ve göçebeliğin plansız, her an yer değiştirmeye hazır bir yaşam tarzı olmadığı kesin olarak anlaşılmıştır. Göçebe kavim, kendisini düşünmek zorunda olduğu için hayvanının yemini, hayvanına zarar vermeyecek alanları bulmak zorunda kalmıştır. İşte bu durum kendilerinde bir "yön bilgisi"nin gelişmesine yol açmıştır.

Bilimle ilgili olarak bir takvimin kullanılışı da çok mümkündür. Orta Asya Türklerinin "On iki Hayvanlı Takvim" diye tanınan bir takvim düzenlemiş olmaları, bu dönemde gökbilimi alanında da bilgi birikimleri olduğunu ortaya koymaktadır. "Çünkü takvim, çok genel bir tanımlama ile, zamanın, değişmeyen bazı gökbilimi olgularına göre mantıklı bir sıralamasını sağlayan sistem demektir." "Bu sistemin düzenlenmesinde de, dayanılan başlıca gökbilimi ile ilgili veriler, güneşin ya da ayın hareketleri olmuştur."

Bugün onomastik diye isimlendirdiğimiz "ad verme" kuralı yahut kuralları da Eski Türk toplumlarında önemli olmuştur. Türklerde özel isimlerin kullanılmasını yahut alınışını bir tek olaya bağlamak imkânsızdır. Kişilere ad verme, kavim adlarında olduğu gibi bir düzene bağlıdır. Yeni doğmuş bir çocuğa ad vermede, tabiat kuvvetlerinin, ruhların, sihrin yeni doğan çocuğun hayatına muhtemel tesirleri hesaba katılarak verilmektedir.

Türklerin fikir hayatı ile olduğu kadar, onun sanat ve musiki duygusu ile de yakından ilgisi bulunan Türk şiiri pek çok aşamalardan sonra zamanımıza kadar gelişerek gelmiştir. Bu gelişmede Türklerin kendi içlerindeki yeni oluşumlar yanın-

Uygur dönemi matbu bir baskı örneği.

Uighur-period block-print.

Science and scholarship among the pre-Islamic Turks

The term "nomadic" that was used to describe the Turks of Central Asia in the early day when Europeans began to turn their attentions to the region eventually came to acquire a different, more accurate, and richer connotation. Initially there was a bias for sedentary cultures and a widespread belief that peoples described as "nomadic", "steppelander", or "pastoral" were somehow inferior to them. As research was carried out however, it became apparent that nomadism was not just random, pointless wandering and that nomadic peoples could and did not simply pull of stakes and move on at a moment's notice. It was realized that nomadic tribes had come to practical solutions to the problems they faced of finding food and water for their herds and places in which to keep their livestock safe from harm. This led to the development of a "direction science" among these peoples that was quite advanced.

Another important science among the pre-Islamic Turks that stemmed from their nomadic way of life was the development of a calendar that reflected the changes of the seasons. The early Turks had a calendar that consisted of a cycle of twelve years (each year being identified as a particular animal, "Year of the Horse" etc). This calendar was based on accurate observation of the movement of the sun and moon.

Among early Turkish groups, onomastics-the rules governing how things were named-was an important cultural element. Individuals and tribes were given names according to clear-cut rules based on the observed influence that natural events or the perceived influence that spirits and magical forces might have on the life of the individual being named.

The translated texts of other cultures played an important role in the intellectual development of early Turkish societies. Many Buddhist scriptures and texts were translated into Uighur for example and three of these were of particular importance. These three books were either translated by Chinese from Tibetan or else were compiled directly from other sources. The first of these works is Ta-tsang-chung, or the Book of Chinese Buddhist Law.

da, temasta bulundukları diğer kültür çevrelerinde tesiri olmuştur. Esasında insanlığın meydana getirdiği uygarlığın şu ve bu bölümünde her milletin az veya çok katkısı vardır. Burada mühim olan husus, bu karşılıklı tesirlerin bilimin ışığı altında ortaya çıkarılması ve her milletin iştirak etmiş olduğu sahalardaki faaliyetlerini ortaya çıkarmaktır. Şimdiye kadar bir çok kültür safhaları geçirmiş olan Türk milletinde, doğu ve batı kültür sahaları arasında bütün tarihleri boyunca büyük bir faaliyet gösterdikleri ortadadır. Bundan dolayı da uygarlığın gelişmesinde yaratıcı ve nakledici olarak mühim bir rol oynadığından hiç şüphe edilmemelidir.

Buna bağlı olarak her kültür çevresinde görebildiğimiz "tercüme" çalışmaları, eski Türk toplumlarında önemli bir yer tutar. Diğer kültürlerden yapılan tercümeler çeşitlilik göstermiştir. Budizm'den tercüme edilenler daha ziyade dinî metinlerdir ki; bunların içinde üçü çok mühimdir. Çinliler tarafından ya Tibetçeden tercüme yoluyla yahut da kendileri tarafından derlenen bu üç kitap Çinceden Uygurcaya tercüme edilmiştir. Bunlardan birincisi Ta-tsang-chung. Çin Budist Kanunu isimli kitap bir Budist külliyesidir. İkinci kitap T'ang-yun, yine Budizmin önemli bir sözlüğüdür. Üçüncüsü ise Yü-p'ien yani "cenneti temsil eden uğurlu bir yeşim taşı" olarak tercüme edilebilen kitap bir Budist manastırında görevli rahip tarafından derlenmiş bir sözlüktür.

Maniheizmden yapılan tercümeler ise, ilâhiler, dualar, günah çıkarma duaları, kozmolojik tasvirler, içinde kıssalar bulunan hikâyeler ile bilhassa Çinceden tercüme edilmiş olan fal kitapları, tıp ve astronomiye ait metinler bize şunu gösteriyor ki; bu tercümeleri yapanlar bu işten hiç yılmamışlar, kendi dillerinde olmayan meslekî kelimeleri veya deyimleri hiç değiştirmeden bünyelerine almışlardır.

Türkler bu yeni kültür unsurlarını hiç korkmadan kendi bünyelerine almışlar ve bunlardan bir kısmını daha da geliştirerek çok uzun zaman kullanmışlardır.

İslâm öncesi Türk topluluklarında alimlere her devirde büyük önem verilmiştir. Devlet adamları, devlet yönetiminde danışma kurumuna yer vermişler ve Kagan'a yol gösteren ve fikir veren bu insanları daima yanlarında tutmuşlardır. "Tayanç" ve "Kengeşci" denilen bu danışmanlar kaganların her toplantısına iştirak etmişler ve fikir vermişlerdir. Danışmanların bulunduğu bu meclise "kengeş" meclisi adı verilmiş ve bu kurum "alimler ve ihtiyar meclisi", "müşavere meclisi" adında Selçuklularda, "meclis-i meşveret" adıyla Osmanlılarda ve "Danışma meclisi" olarak hiç olmasa isim olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşamıştır.

This is a compendium Buddhist texts. The second, T'ang-yun is a dictionary of Buddhism. The third, Yü-p'ien (known as "The fortunate jade representing Heaven"), is a dictionary compiled by a Buddhist priest in a monastery. Manichaean texts translated into Uighur consist of hymns, prayers, exorcisms, cosmological descriptions, moral fables, Chinese fortune-telling books, and medical and astronomical texts. The translators seem to have applied themselves indefatigably to their work. Words and expressions for concepts that were lacking were incorporated into the text, modified according to the dictates of Uighur phonetics. Cultural elements newly introduced in this way were used freely and further developed over a long period of time.

There is evidence that the Uighurs practiced chemistry and even had a chemical industry of their own making sal ammoniac (ammonium chloride), a substance that was used for a number of important industrial purposes. A contemporary 10th-century account describes this industry:

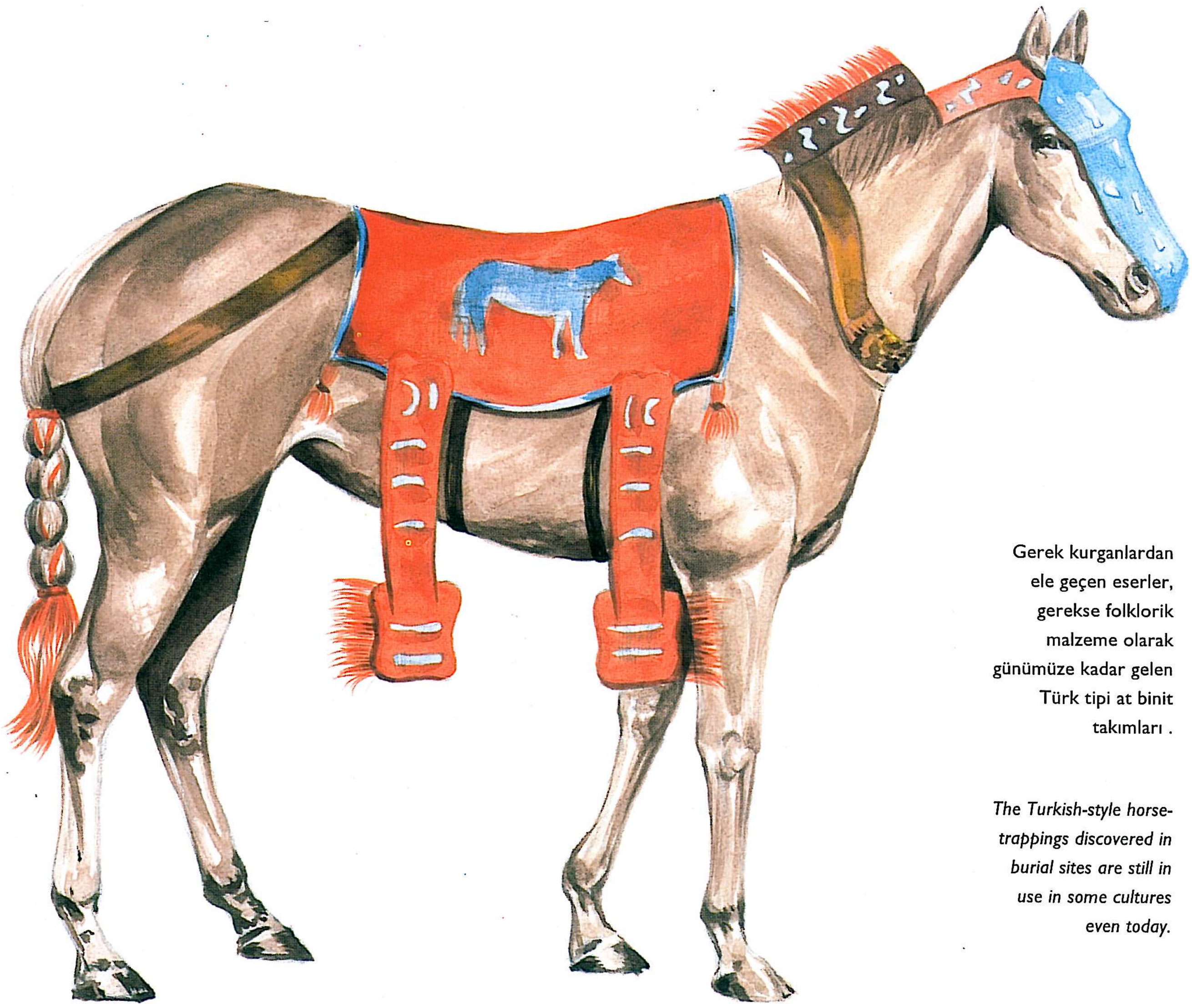
In the mountains north of Pei-t'ing [Beshbaligh] kang-sha [ammoniac] was produced. A smoke seemed to rise continuously from within the mountain yet there was no fog. In addition there was light and flams like that of a burning torch. Birds and rats were colored red. Those who worked with the kang-sha wore shoes that had wooden soles. If the soles had been of leather they would have been parched.

Like their successors, pre-Islamic Turkish groups had a great respect for scholarship and scholars. A council of such wise men, called tayanç and kengeşci, were at the service of the khagans and sat in on every meeting to express their opinions. This tradition was carried on by the Danishmends, Seljuks, and Ottomans and still exists even today.

Uygur dönemi bir cilt kapağı.

Fragment of an Uighur-period bookbinding.

Gerek kurganlardan ele geçen eserler, gerekse folklorik malzeme olarak günümüze kadar gelen Türk tipi at binit takımları .

The Turkish-style horse-trappings discovered in burial sites are still in use in some cultures even today.

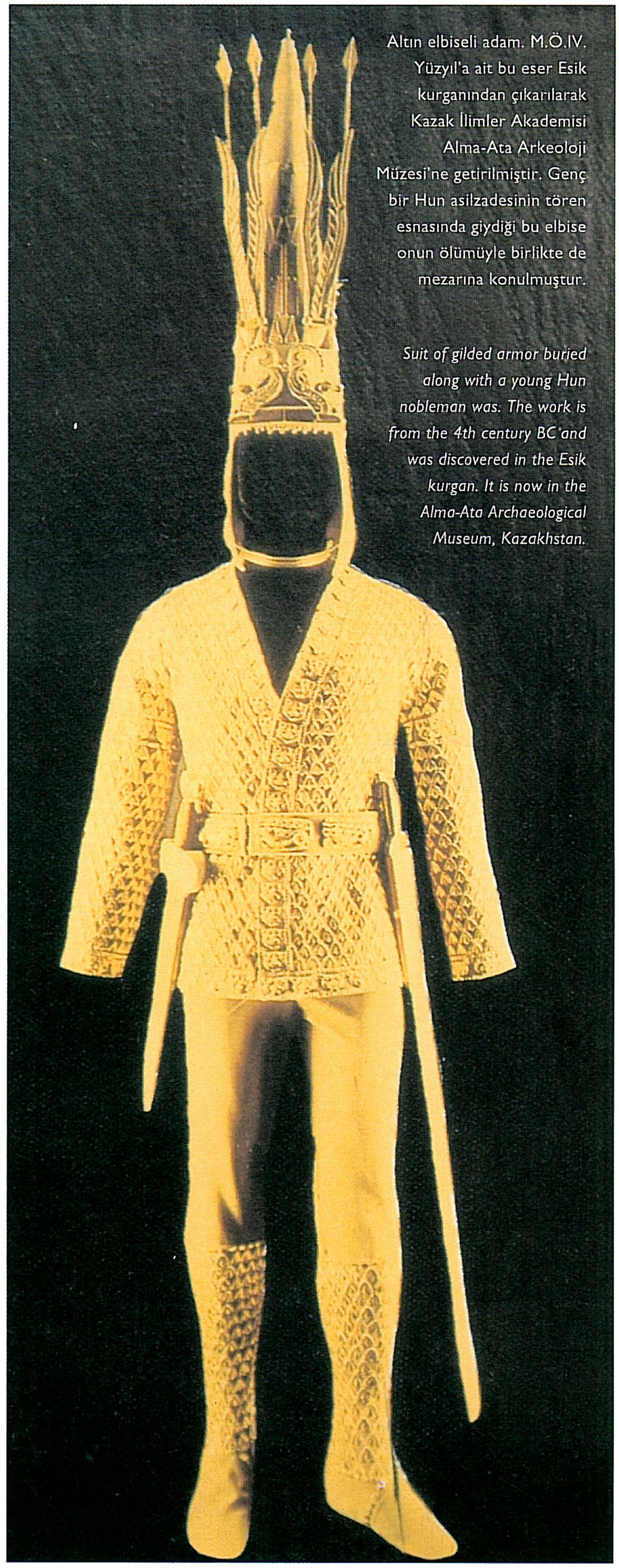
Bozkır kültüründe at vazgeçilmez bir varlıktır. Neredeyse üzerinde doğulur, yaşanır ve ölünür. Çin kaynakları Hunlu çocukların koyun sırtında yabani hayvanlara ok attıklarından bahseder. Çocuk daha yürümeye başlamadan onun için çadır önüne eğerlenmiş bir at hazır edilirdi. Delikanlılıkta atla bütünleşen Türk artık yayı, mızrağı ve kılıcıyla çetin bir savaşçı olurdu. At üzerinde yeme-içme ve ihtiyaçlarını karşılayan Hun süvarisi onun sütünden kımız yapar içer, etini yer, derisini giyer ölümünde mezarına onunla girerdi. Hun kurganlarında mezar odasının yanında kuyruğu kesilmiş yada düğümlenmiş tüm koşum takımlarıyla o da gömülürdü.

An indispensable element of steppelander culture To outsiders it must have seemed that Steppelanders were born, lived, and died on horseback. Chinese accounts refer to Hun children mounted on sheep playing at the hunt. Before a boy was ready to walk a saddled horse would be hitched up before his tent. As he grew to maturity, the Turkish youth became a fierce warrior, versed in the use of bow, lance, and sword. Hun cavalrymen could satisfy heir need for food and drink without dismounting. Koumiss was made from fermented mare's milk. Horse meat was preserved and dried for food. Garments were fashioned from horse hide. A warrior's horse would be buried alongside its fallen master in full harness with its tail severed or knotted.

Esik kurgan buluntularından kuş kanatlı ok formunda altın levhalar.

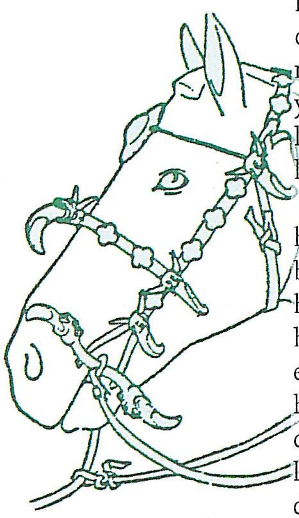
Gold plaques from the Esik kurgan

Altın elbiseli adam. M.Ö.IV. Yüzyıl'a ait bu eser Esik kurganından çıkarılarak Kazak İlimler Akademisi Alma-Ata Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir. Genç bir Hun asilzadesinin tören esnasında giydiği bu elbise onun ölümüyle birlikte de mezarına konulmuştur.

Suit of gilded armor buried along with a young Hun nobleman was. The work is from the 4th century BC and was discovered in the Esik kurgan. It is now in the Alma-Ata Archaeological Museum, Kazakhstan.

Türk ordusu

Türk ordusunun yapısı, silâhı, taktiği vb. konularına geçmeden önce, ordunun karakterini ve Türk fütûhatının gayesini izah eden tanınmış kültür tarihçimiz İbrahim Kafesoğlu'nun şu ifadesini hatırlatarak başlamak istiyorum:

"Her millet ordusuna güvenir ve onunla iftihar eder. Çünkü hür ve müstakil yaşamayı sağlayan, dışta istiklâle kasdedenlere karşı vatan bütünlüğünü, içte hürriyet ve nizam düşmanlarına karşı milletin birlik ve ahengini koruyan odur. Huzur onunla mümkündür. Ordular kendilerine düşen bu vazifeleri yerine getirmekteki kabiliyet ve hassasiyetleri ölçüsünde mensup bulundukları milletlerin minnetlerini kazanırlar ve onların gelecekleri için teminat teşkil ederler.

Türk milleti de, toprak bütünlüğünü muhafaza ve istiklâli müdafaa bahsinde emsalsiz bir vazife aşkı ile yüklü olan ordusuna, belki her milletten fazla güvenmekte ve onunla, haklı olarak, belki her milletten çok iftihar etmektedir. Çünkü Türk ordusu, tarihin şahadet ettiği gibi, vatan ve millet menfaatlerini değerlendirmede her zaman gösterdiği fevkalâde isabetle millî karakterini ve yüksek medenî vasfını isbat etmiştir. Bu hususlar Türk ordusunu dünyanın sayılı orduları arasında müstesna bir duruma yükseltmektedir. Gerçekten Türk ordusu, vatan müdafaasındaki fedakârlığı, eşine az rastlanan kahramanlığı ve savaş azmi ile binlerce yıllık hayatı boyunca Türk'ün yer yüzünde " efendi millet" olarak devamlılığını sağlayan bir millî unsur olmuştur. Türk milleti, hiç şüphe yok, dünya tarihini süsleyen kadîm milletlerden biri olmak şerefini daima canından aziz tuttuğu ordusuna borçludur.

Türk ordusu, başka milletlerin ordularından farklı olarak beşeriyet çapında diğer bir fonksiyonu daha icraya çalışmıştır; o da bütün insanlığı hürriyet bayrağı altında toplamak, dünya üzerinde Türk töresinden ibaret tek hukuk sistemi kurmak ve insanları adalet duygusunda temellenen bir idare mekanizmasına bağlamak idealidir.

Tarihte hiçbir zaman Türk milleti ile ordusu arasında fark olmamış, ayrılık gözetilmemiştir. Aslında kadını ve erkeği ile her Türk askerdi. "Ordu-milletin en canlı misali Türklerdir" sözü bu hakikatin ta kendisidir. Yani İstanbul surlarını (V. asır) ve dünyanın 7 harikasından biri kabul edilen Çin seddini yaptırtacak kadar kendini saydıran, Çin'e

Karasuk bronz kılıç. Sap kesimi dağ keçisi şeklinde tasarlanmış ve altın tellerle süslenmiştir.

Bronze sword discovered at Karasuk. The hilt terminates in a ram's-head motif and is wrapped in gold wire.

perde, masa kullanmasını, Romalıya gömlek giymesini öğreten, bugünün medenî kıyafeti ceket ve pantolonu batıya hediye eden bir milletiz.

Eski Türk devletinde herkes asker durumundaydı. Küçük yaştan itibaren silâh kullanılması öğrenilirdi. Bunun için de sulh zamanları ava gidilir ve av hayvanları avlanırdı. Türklerde askerlik geçici değil daimî idi. Bu da yaşadıkları bölgenin coğrafî şartlar bakımından hayatlarını devam ettirebilmek için kadın erkek çalışmak mecburiyetinden ileri geliyordu. Yerleşik ve orman kavimlerinde Türkler kadar tabiatla mücadele yoktu. Türk topluluğunda bütün fertlerin ata binmeyi, ok atmayı öğrenmeleri yanında, günlük hayattaki devamlı çalışmasıda kendilerini dayanıklılığa, cesarete ve zindeliğe de alıştırıyor ve güven hissini veriyordu. Çünkü eski Türklerde günlük normal hayat ile askerî hayat arasında bir fark yoktu. Geleceğin oklu Hun savaşçısı daha çocuk yaşında talimlere başlıyor, koyun sırtında biniciliği deniyor, önce sincap, gelincik ve kuşlara, sonra tilki ve tavşanlara ok atarak atıcılığa alışıyor, büyüdüğü zaman mükemmel bir atlı muharip oluyordu, Batı kaynaklarına göre (IV.-VI. yüzyılı A. Marcellinus, C. Claudianus, A. Sidonius, Zosimos) "henüz ayakta durabilecek Hun çocuğunun yanında eyerlenmiş bir at hazır bulunurdu. Hunlar at üstünde yerler, içerler, alışveriş yaparlar, sohbet ederler ve uyurlardı". Bizans kaynaklarına göre (VII.-X. yüzyıl), "Türkler sanki at üstünde doğmuşlardır, yerde yürümesini bilmezler". Yine aynı kaynakların naklettiğine göre: "Türkler devamlı surette ata binmekten yayan yürümeği ve yaya muharebesini berecemezlermiş; Avarlar zeminde duramazlardı, zira bacakları dumura uğramıştı; Tuna boyundaki Margus şehri civarında, sulhü takviye maksadıyla gelen Hun elçi heyeti, atlarından inmek istemediği için Bizanslılar at üzerinde, müzakerelere mecbur olmuşlardı". Bu hususiyetlerin bu gün yaşıyan Türk kavimleri arasında hâlâ muhafaza edildiğine şahit oluyoruz. Meselâ yayan yürümek zorlarına giden Kırgızlar çaylarını ve kımızlarını at sırtında içerlerdi. Bu sayede Türklerin muharebede imparatorluğunu at sırtında tesis ile yüzlerce kavga üzerinde hakimiyetini kurduğu da belirtilmiştir.

Türk ve at meselesi İslâm kaynaklarında da oldukça geniş yankılar bırakmıştır. Meselâ tanınmış Arap müllifi El-Cahiz (ölm. 869) şöyle demektedir: "Hücum anında Türklerden bin süvari bin düşman atlısına ok atsalar

The Turkish ordu

Among the early Turks everyone was a potential fighter and military training began at a very early age. During times of peace, drive hunts involving thousands of participants were conducted with the precision of military maneuvers. Because of the geopolitical, geographical, and climatic constraints of the regions in which they lived, a constant readiness for warfare was deeply inculcated in every member of the community, male and female alike.

Hun children for example were taught to ride almost as soon as they could wide by mounting them on the backs of sheep. They learned archery by hunting small game such as squirrels, weasels, and birds and then foxes and rabbits. Contemporary eye-witness accounts European from the 4-6th centuries repeatedly refer to the equestrian prowess of these people. To quote but one:

Even a Hun infant who is yet barely able to stand on its own feet is accompanied by a saddled horse. The Huns take their food and drink on horseback; they engage in trade, converse, and even sleep on horseback.

According to Byzantine accounts from the 7-10th centuries:

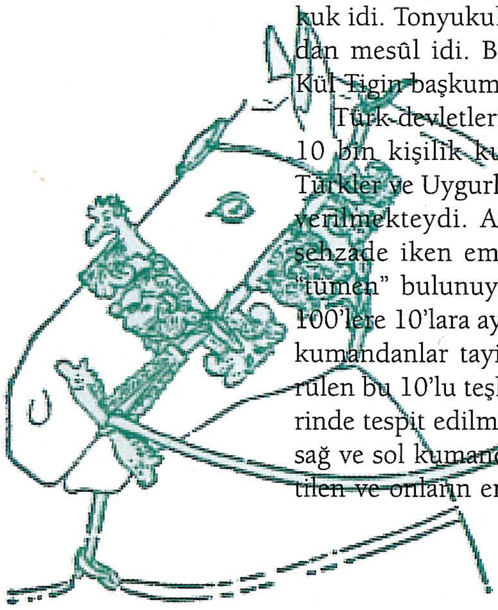
At başlığı, I.Pazırık kurganında bulunan M.Ö. V.-IV. Yüzyıl'a tarihlenen bu başlık deriden yapılmış, altın levhalarla kaplanmıştır.

Leather horse-helmet from the 4th-5th centuries BC. Discovered in the 1st Pazyryk kurgan, the work was covered with gold plaques.

onların hepsini yere sererler. Bu türlü hücuma hiçbir ordu dayanamaz. Türk, vahşi hayvana, kuşa, insana, avının üzerine pike yapan kuşlara ok atar. O, hayvanını hızla sürdüğü halde, öne, arkaya, sağa ve sola, yukarıya ve aşağıya ok atar. Haricî, yayına bir ok koymadan Türk on tane ok atar. Bir dağdan inerken veya bir çukur vadinin içine girerken atını haricînin düz yerde sürdüğünden daha hızlı sürer. Türk'ün ikisi yüzünde, ikisi kafasının ortasında olmak üzere dört gözü vardır. Türk hücum ettiği zaman şahsı, silâhı, hayvanı, hayvanının takımları ile ilgli her şeyi yanında bulundurur. Hızlı yürüyüşe, devamlı yolculuğa uzun gece yürüyüşlerine ve memleketler katetmeye gelince, bu hususta o cidden şayan-ı taaccüptür. Türk bir baytardan daha usta, atını istediği gibi eğitme bakımından seyislerden daha başarılıdır. Atını kendisi yetiştirir, tay iken kendisi eğitir. Atının adını söylerse atı onu takip eder, koşarsa atı arkasından koşar. Türk'ün ömrünün günlerini toplasan atı üzerinde geçen günlerinin daha çok olduğunu görürsün. Altındaki hayvanı dinlendirmek isterse yere inmeden diğerine biner. Türk hem çoban, hem seyis, hem cambaz, hem baytar, hem süvaridir. Hülâsa bir Türk başlı başına bir millettir".

İdare teşkilâtında görev alan Hunlardaki 24, Gök-Türklerdeki 28 rütbe sahipleri, aynı zamanda kendi emirlerindeki askerî güçlerin başında her zaman savaşa hazır durumda bulunan kumandanlardı. Bu kumandanlara bağlı kuvvetler de savaş zamanında hükümdarın emrine girerlerdi. Yani müstakil değillerdi. Bunun yanında "merkez" ordusu vardı ki, bu, hükümdarın şahsına bağlı idi. Merkez kuvvetler barış zamanında büyük bir kumandanın kontrolünde bulunuyordu. Attila zamanında ordunun baş kumandanı Oniki (Onegesios) idi. Gök-Türklerde İlteriş zamanında orduyu yeniden tanzim eden Tonyukuk idi. Tonyukuk barış zamanında da ordudan mesûl idi. Bilge, hakan olduğu zaman Kül Tigin başkumandan idi.

Türk devletlerinde en büyük askerî birlik 10 bin kişilik kuvvet idi. Tabgaçlar, Gök-Türkler ve Uygurlarda bu birliğe "tümen" adı verilmekteydi. Asya Hun tanhusu Mo-tun şehzade iken emrinde demir disiplinli bir "tümen" bulunuyordu. Tümenler 1000'lere, 100'lere 10'lara ayrılmış ve başlarına ayrı ayrı kumandanlar tayin edilmişti. Türklerde görülen bu 10'lu teşkilât ilk olarak Mo-tun devrinde tespit edilmiştir. Bu 10'lu sistem içinde sağ ve sol kumandanların idaresi altında eğitilen ve onların emirlerinde savaşlara katılan

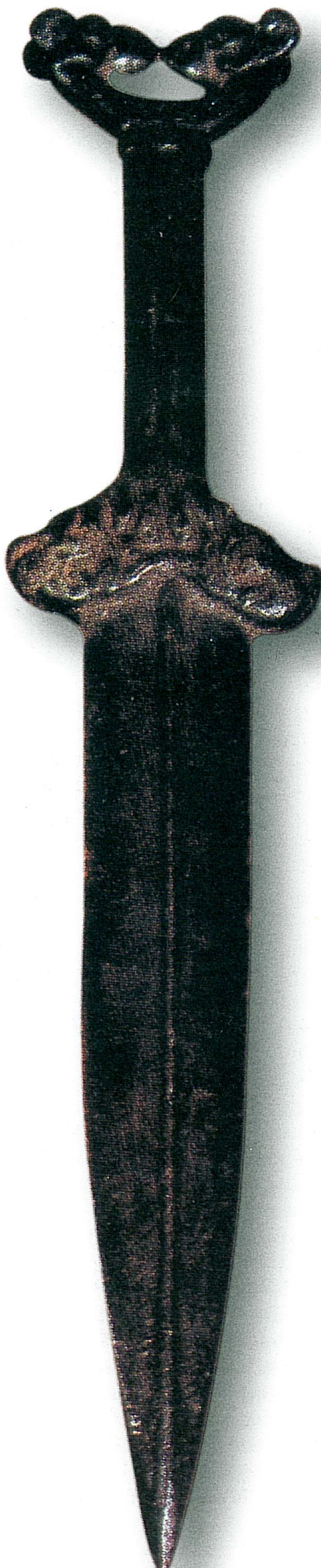
Bronz kılıç.

Bronze sword.

ordunun on-başılardan tümen komutanına doğru belirli bir kumanda zincirinde birbirine bağlanması, esas karakteri "askerî" olan Türk siyasî kuruluşlarını kabilevî hayattan kurtarıp bir "devlet" bütünü hâline getiriyordu. Bu da Türk devletinin barışta ve savaşta ortak gayeler etrafında birleşmesini sağlıyordu.

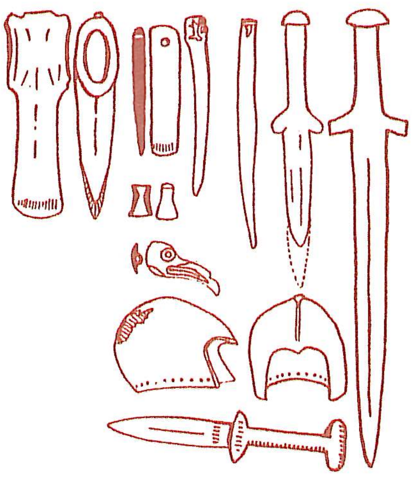
Asya Hunları, Avrupa Hunları ve Gök-Türkler devirlerinde, disiplini saseyinde, o çağların en kudretli askerî gücünü meydana getirmiş olan Türk ordularının mevcutları hakkında yabancı kaynaklar mübalâğalı rakamlar vermektedirler. O çağlarda bu kadar orduya at ve silâh, yiyecek, giyecek temin etmek kolay değildi. Buna rağmen Türkler yiyecek ve malzeme ikmallerini yapmak çarelerini bulmuşlardı. Yapılan savaşlarda yabancı toplulukların orduları gerilerinden binlerce baş sığır sürüleri sevketmek mecburiyetinde kalırlarken, Türkler yiyecek ihtiyaçlarını et konservesi ile karşılıyorlardı. Konserve et Türk ordusunun baş gıdası idi. Konserve et Çin'de ve Avrupa'da bilinmezken Türkler tarafından biliniyordu. Konserve eti bilmediklerinden o devir Latin yazarları Hunların ve daha sonraki Macarların çiğ et yediklerinden bahsetmeleri, eyerlere bağlı çantalarda taşınan bu kurutulmuş et konservesini tanımamalarından ileri geliyordu.

Türk ordusunun silâhlarının başında ok ve yay gelmektedir. Ok uzun muharebe silâhıdır. Türkler at sayesinde sür'atli manevra kabiliyetine sahip oldukları için uzaktan savaşı tercih ederlerdi. Esas vurucu kuvveti süvari birlikleri teşkil ediyordu. Ok ve yay aslında hemen her toplulukta görülür. Bu gün bile gelişmemiş bölgelerde bazı ilkel kavimlerde hâlâ kullanılmaktadır. İptidaî bir ev aletidir. Fakat Türkler çok eski çağlarda ok ve yayı basit bir alet olmaktan çıkarıp savaş aleti hâline getirmişlerdi. bunun için de bizim tarihimizdeki yeri başkadır. Oklar da çeşitli idi. Bunlar arasında Hunların yaptığı ve ilk defa Mo-tun zamanında (m.ö. 209-174) kullanıldığı bildirilen ıslıklı (vızıldayan) oklar en korkunç olanı idi. Hunlar zamanında ok uçlarının kesitleri üç köşeli idi. Gök-Türkler devrinde de aynı idi. Çeşitli yaylar da vardı. bunlardan gerilmesi en güç, fakat vuruculuğu en fazla olanı tersine gerilmek suretiyle kullanılan çift kavisli "reflexe" yaylardı. Ok konulan sadaka "keş" adı veriliyordu. Hun ve Gök-Türk yayları ağaç, kemik ve sinirden yapılıyordu. Eski Türklerin savaş zamanında en çok çekindikleri husus, yağmur yağması ile yayların ıslanarak işe yaramaz hale gelmesi idi.

Bronz kılıç. Kılıç Avrupa kavimlerine Türkler tarafından tanıtılmıştır. Avrupa kavimlerinde kısa kama ve bıçaklar kullanılırken kuzey Avrupa'ya kadar uzanan Hunlar tarafından tanıtılarak şavaş aletleri arasına sokulmuştur.

Bronze sword. The long sword was introduced into Europe through contact with Turkish tribes, principally the Huns, at a time when European tribes were still using daggers and knives.

Büyük Hun devletinden önceki Altay buluntuları m.Ö.V-ıv. Yüzyıl muhtelif kurganlara ait çeşitli silah ve aletler.

Weapons and implements discovered in Altai kurgans from the 4-5th centuries BC.

Bu yüzden Türklerin gece seferlerinde açık havayı tercih etmeleri bu yüzden olmalıdır. Türkler miğfer ve zırh da giyerlerdi. Türk savaşçıları çelik tabakalardan yapılmış zırh taşırdı. Hakanlar başlarına altın miğfer takarlardı. Kement atmasını da çok iyi bilen Türkler yakın muharebelerde kargı, mızrak, süngü, kalkan, bıçak ve kılıç da kullanırlardı. Her birlik değişen renklerde bayraklar taşıdığı gibi, türlü bayraklar da mevcuttu. Sabarların büyük savaş gücü ve bihassa yüksek harp tekniği Bizans'ta hayret uyandırmıştı: "Sabarlar insan hafızasının hatırlayabildiği zamandan beri ne İranlılardan, ne Romalılardan hiç kimsenin düşünemediği makinelere sahiptirler. Öyle ki, her iki imparatorlukta mühendis eksik olmamış ve her devirde surları döğmek için makineler yapılmıştır, fakat şimdiye kadar bu "barbar"larınkine benzer bir buluş ne ortaya konmuş, ne de onlar gibi kullanılabilmiştir. Bu şüphesiz insan dehasının bir eseridir". Kumanlar neft atan yangın mermili mancınıklar kullanıyorlardı.

Türklerde savaşta şehit düşen silâh arkadaşının naşını harp meydanından kurtarabilen bir kimse ölenin servetini alırdı. Düşmanın öldürülmesi veya esir alınması bir liyakat sayılırdı.

Savaş meydanlarında süvariler, umumiyetle atlarının renklerine göre belirli kanatlarda yerlerini alırlardı. M.Ö. Çin imparatoru Kao-ti'yi kuşattığı zaman Mo-tun'un ordusu batıda "ak", güneyde "doru", doğuda "kır", kuzeyde "yağız" atlı süvariler yer almıştı. Bunun niçin böyle olduğu açıklığa kavuşmuş olmamakla beraber, dört kozmik cihetle ilgili olabileceği ifade edilmiştir.

Görüldüğü gibi Türklerin ayrı bir ordu sistemi ve ayrı silâhları vardı. Bunun için de harp taktiğimiz diğer milletlerinkinden farklı idi. Umumiyetle ordular savaşta iki tip üzerine tertiplenmektedirler:

1- Phalanx sistemi,

2- Bozkır sistemi.

Birinci tip ağır silahlı yaya ordularının sistemidir.

Bunlar kitle savaşı yapmak mecburiyetinde idiler. Hücum sırasında zırhlı kuvvetler yan yana gelir, birbirleri ile kenetlenmiş gibi, ellerinde kalkan ve mızrak olduğu halde düşmana doğru yürürlerdi. Bozkır sisteminde ise ordunun büyük bir kısmının süvari olması sebebi ile akıcı ve oynak bir savaş usulü uy-

Bronz kılıç.

Bronze sword.

gulanırdı. Çünkü süvariler yayalar gibi ağır ve zırhlı silâhlarla donatılmış değillerdi. Eski Yunan ve Roma ordusunun esasını piyadelerden kurulu ordu teşkil ederdi. G. Feher'in belirttiği gibi , yabancı milletlerin süvari hücumları Roma için en büyük bir tehlike idi. İran ordusu da disiplinsiz olduğu gibi ayrıca bir insan yığınından da farkı yoktu. Bundan dolayı birinci sistemde manevra kabiliyetinin pek zayıf olmasına karşılık, bozkır sisteminde büyük ve sür'atli manevra kabiliyeti mevcuttu.

Bozkır Türkleri bu esaslara uygun olarak orijinal bir savaş usulünü ortaya koymuşlardır:

Bu taktik hafif silâhlı süvari birliklerine göre kurulmuştur. Hafif süvariler seyyar kuvvet hâlindedir ve bir hareket serbestliğine sahiptirler. Türk savaş birlikleri at dolayısiyle sağlanan sür'at sayesinde, ağır hareketli kütle muharebesi yapan yabancı ordular karşısında üstün bir başarı kazanıyorlardı. Her Türk süvarisinin iki savaş atı bulunmakta idi. Her atlı, atını koştururken onu dizleriyle yönetebilmekte ve dolayısiyle dört nala koşarken her yöne istediği gibi ok atabilmekte idiler. Savaşa başladıktan sonra, Türk atlıları ve atları daha dayanıklı oldukları için, daha geç yorulmaktaydılar, dolayısiyle vuruşmanın sonlarına doğru üstünlükleri daha çok belirmekteydi. Türk süvari birlikleri yayları vasıtasiyle uzak mesafelerden attıkları oklarla hasım saflarındana çok kayıp verdiriyorlar ve panik yaratıyorlardı. Bu taktikte ordunun kuvveti umumî olarak dörde ayrılır ve taktiğin uygulanacağı savaş için en müsait yer etrafı az yüksek dağ veya tepelerle çevrili bir vadidir. Vadinin sağ ve solundaki tepelerin arkasına kuvvetlerin bir kısmı gizlenir. Burada mühim olan tepelerin arkasındaki "pusuya yatmış" kuvvetleri düşmana hissettirmemektir. Evvelâ bir öncü kuvveti düşmana hücum ederek uzak muharebe yapar. Düşman askerini müthiş bir ok yağmuruna tutar. Karşı taraf mecburî olarak bu öncü kuvvetine karşı harekete geçer. Bunun üzerine öncü kuvvetleri geriye çark eder. Geri dönerken de öyle bir tavır takınır ki, düşmana karşısında dayanamayıp kaçtı hissini verdiği gibi, dönüş esnasında da ok atmaya devam eder. Geri çekilen bu kuvvetler, peşlerine takılan düşman kuvvetlerini, tepelerin arkasında gizlenen yan kuvvetlerin bulunduğu yerlere kadar çekerdi. Orada tam düşmanın karşısında yer alan ikinci kısım kuvvetler de düşmanı durdurmayı sağlardı. Düşman duraklayınca yan kuvvetler her iki taraftan sür'atle harekete geçerek düşman

Deri kaftan. Moskova Tarih Müzesinde yer alan bu Hun dönemi kaftanı üzerindeki süslemeler açısından son derece özenlidir. Kollarının gereğinden uzun bir biçimde yapılışı Türkler arasında Osmanlılara kadar sürecek olan uzun kollu kaftan kullanımına kadar uzanmaktadır.

Elaborately decorated leather jacket from the Hun period. The excessively long sleeves are a hallmark of Turkish garments that is typical also of Ottoman-period robes.

It is as if the Turks were born on horseback and know not how to tread upon the ground.

The Turks spend so much time astride their mounts that they have forgotten how to walk and cannot fight on foot. The Avars cannot walk upright for they are bowlegged to a man. When a Hun embassy that had come to renew the peace outside the city of Margus on the banks of the Danube refused to dismount, the Greeks were also obliged to conduct the negotiations on horseback as well.

The Turks establish and preserve their empires from horseback.

Türkler'e ait çeşitli eşyalar, maden eserler, dokumacılıkta kullanılan ağırşak, ok uçları, silahlar.

Turkish artifacts: Arrowheads, loomweights, buckles, and weapons.

çember içerisine alınır ve imha edilirdi. Hemen hemen Türk tarihindeki büyük zaferler bu taktiğin tatpik edilmesiyle kazanılmıştır. 1071 Malazgirt, 1396 Niğbolu, 1526 Mohaç muharabeleri aynı taktikle kazanılmıştır. Ana hatlarıyla son "Başkumandanlık Meydan Muharebesi" de buna benzer bir taktiğin uygulanması ile kazanılmıştı.

O halde Bozkır-Türk usulünde iki şey hatırlanmalıdır:

a- Sahte ric'at,

b- Pusu

Türklerin karşısında bulunan düşman kuvvetleri de aslında bu taktiği biliyorlardı. Fakat tatbik edemiyorlardı. Çünkü bu taktiğin esası bilindiği gibi;

a- Hafif süvari olmak,

b- İyi ok atmak,

c- Uzak muharebe yapma kabiliyetine sahip olmak,

d- Sür'atli olmaya, dayanmaktadır.

Batılı ve doğulu yazarlar bu savaş tarzını görerek tasvir etmelerine rağmen iyi kavrayamadıklarından Türk ordusunu "nizamsız ve telâşlı" olarak belirtmişlerdir. Esasında bu durum Türk ordularının taktiğinden başka bir şey değildi. "Kurt Oyunu" da adı verilen bu savaş usulüne, Türk yurdunun kadîm adından dolayı harp tarihi araştırmalarında "Turan taktiği" denilmiştir.

The close connection between Turks, horses, and archery is frequently mentioned in contemporary Islamic sources as well. From a 9th century account:

In an assault, one Turkish horseman is worth a thousand adversaries mounted on horseback and his arrows could bring all of them down. No army can withstand such an attack. Turks can hit not only wild animals and men but even hawks diving upon their prey. However fast he spurs his mount he can discharge his arrows forward and back, left and right, up and down. In the time it takes a foreigner to string but a single arrow to his bow, a Turk can get off ten. A Turk can ride up a slope or down into a valley faster than a foreigner can on flat ground. Turks have four eyes-two in front and two at the back of their heads. When a Turk rides into battle, he carries with him all that he and his mount requires in the way of food, weapons, and equipment. His ability to advance swiftly, to withstand long journeys lasting many days and night in succession, and to traverse vast amounts of territory is truly astonishing. A Turk is more knowlegeable about horses than the most practiced veterinary among us and can train his mount better than any groom. He begins training the animal himself when it is but a colt.

Türklerin harp stratejileri iki esasa dayanıyordu: Keşif seferleri ve yıpratma savaşları. Ele geçirilmesi düşünülen ülkeler evvela küçük müfrezeler vasıtası ile gözden geçirilirdi. Akıncılar tarafından düzenlenen bu seferler yıllarca da sürebilirdi. Alınan sonuçlardan sonra yıpratma harekâtına girişilirdi. Yıpratma harekâtları da düşmanın yığınak merkezlerine, mühim yol kavşaklarına, yiyecek ve malzeme depolarına yöneltilir ve düşman zor durumda kalana kadar devam edilirdi. Ayrıca karşı tarafın moralini bozmak maksadı ile çeşitli korkunç ve inanılmaz rivayetler ortaya atılırdı.

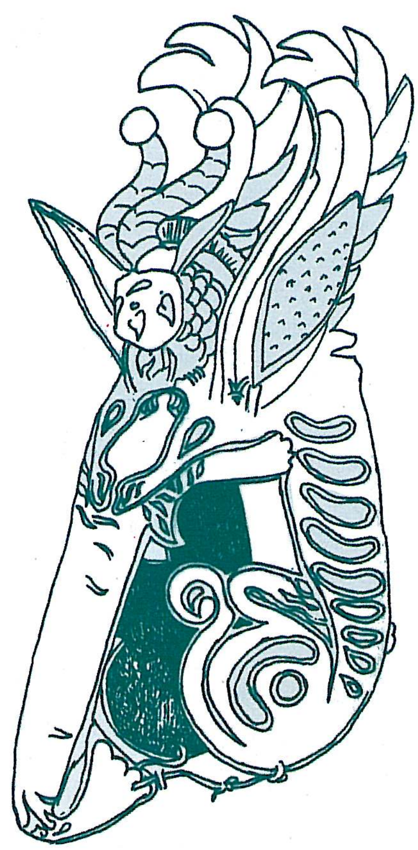
Türk ülkesini korumak ve ani baskınları önlemek üzere Türkler dağ tepeleri üzerinde ateş yakılarak düşmanın geldiğini haber veren ateş kuleleri de kullanmakta idiler. Bu "kargu"ların şekilleri ise, tepesi kesik; dört köşe planlı bir pramit idi. Ayrıca hudut boylarında belirli genişlikte, insandan ve askerden arındırılmış bir toprak parçası bırakmak Türklerin müdafaa tertiplerinden biri idi. Asya Hun tanhusu Mo-tun böyle bir araziyi Tung'hu'lara vermemişti. Attila "Anatolios" barışı'nda (448) Tuna'nın güneyinde 5 günlük mesafeyi kapsayan arazinin Bizanslılar tarafından boşaltılmasını şart koşmuştu.

Daimî savaş egzersizi karakterindeki spor hareketleri dolayısiyle zindeliği yanında muharebede üstün kabiliyetlerini gösteren Türk ordusu kaynaklarda kurtlara benzetilmiştir: "Tanrı güç verdiği için babam kaganın askeri böri imiş, düşman koyun gibi imiş". Tabgaç hükümdarı T'ai-wu (424-452)'ya göre. "Kurt sürüsünü andıran Türk ordusu karşısında Çin askeri taydan ve deveden farksız"dı. II. Kılıç Arslan'ın Bizanslılara karşı 1176 zaferini tebrik eden ve Türk olan şair İbn Ta'avîzi, halife Nasır Lidinillah'ın Türk askerlerini tasvir ederken "Senin ordundaki Türk arslanları kargıların teşkil ettiği ormanlardan başka orman bilmezler. Ceylan gibi

If he should but utter the animal's name it will follow him; if he breaks into a run, it will accompany him. If you number the days of a Turk's life you will find that he spends more of them on horseback than off. Should he wish to give the horse beneath him a rest, he can mount another without touching the ground. A Turk is at once a herdsman, an acrobat, a veterinary, and a horseman. In short, a single Turk is a nation unto himself.

The Turkish ordu or army (from which word the English "horde" is derived) was maintained in constant readiness for war under the control of individual commanders who acknowledged a central commander (usually the ruler) in time of battle. There were also forces that were under the permanent personal control of the ruler. During Atilla's reign, the chief commander of the army was Oniki (referred to in European accounts as Onegesios). During the reign of the Blue Turk khagan İlteriş, Tonyukuk reorganized the army also devoted his attentions to the army during peacetime as well. During the reign of Bilge Khagan, Kül Tegin was the commander-in-chief.

The decimal system of organization described elsewhere above dates from the reign of Mo-tun, the ruler of the Asian Huns, who was the commander of an iron-disciplined tümen of ten thousand.

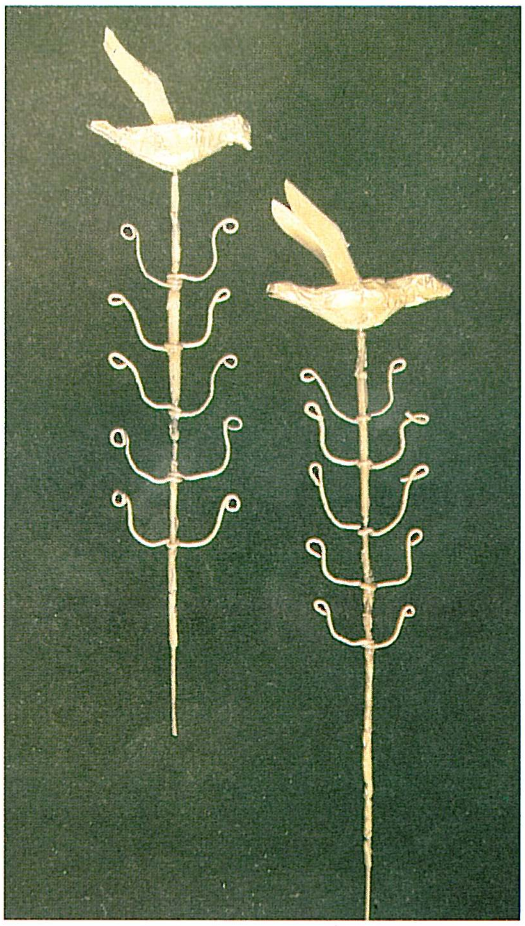

At maskı.
I. Pazırık kurganından.

Horse-mask (1st Pazyryk mound)

Esik kurganından dağ, ağaç, kuş sembolü, 5-4.yy.

Find from the Issyk kurgan

iseler de saldırış zamanında kurtlar gibi hamle yaparlar". Delhi sultanlığında Husrev Dihlevî'ye göre de "Türk'ün karşısında Hindû, arslan karşısında ceylan gibi" idi. Sultan Balaban'ın ifadesi ile de "7-8 bin Türk atlısı, 200 bin Hindû askerinden üstün idi".

Yabancıların Türklerde ilk dikkatlerini çeken husus Türk orduları olmaktadır. Çünkü Türk ordusunun silâhı, giyinişi, yiyeceği ve kuruluş sistemi ayrı idi. Çin, Bizans ve Roma gibi büyük imparatorluklar Türklere karşı koyabilmek için önce Türk ordusunu taklit etmeğe başlamışlardı. Türk ordusunu taklit etmeden önce başka yollar da düşünülmüştür. Bunun en güzel misali Çin seddinin yapılmasıdır. İmparator Shih-huang-ti (m.ö. 247-210) tarafından yaptırılan bu set Türk akınlarını önleyebilmek için yapılmıştı (m.ö. 214). Fakat bu büyük duvar da Türk akınlarına engel olamamıştı. Bunun üzerine Türk ordusu gibi ordu yetiştirme yoluna gidilmiştir. Yaklaşık iki asır kadar devam eden çalışma sonucunda Han imparatoru Wu-ti (m.ö. 141-89)'nin kumandanlarından Wei-ts'ing ve Hun sisteminde 140 bin kişilik bir süvari kuvveti çıkaran general Ho K'ü-ping (m.ö. 115'e doğru) tarafından başarıya ulaşılmıştır. Bu Turan taktiğini tatbik eden ilk kumandan

Thanks to this organization, it was possible to maintain strict control and coordinate the movements of large groups of fighting men spread out over vast territories. In addition to having a well organized and clearly-defined chain of command, the Turkish ordu was better supplied with both food and materiel than its adversaries. The Turkish ordu's use of preserved meat as its principal source of nourishment remained something of a military secret for quite some time. Europeans, unaware of the technique but observing Huns (and later the Magyars) consuming bits of meat that they extracted from sacks suspended from their saddles, supposed them to be eating raw flesh.

The principle weapon of the ordu was the bow and arrow. This is a long-range weapon and since Turkish warriors mounted on horseback were supremely mobile and could maneuver with great ease, it was eminently suitable to their preferred style of warfare. The bow is known to virtually every human society but the Turks were the first to turn it into a deadly weapon of mass warfare. The "whistling" arrows of the Huns during the reign of Mo-tun were recounted with dread by those who witnessed them. The Huns' arrowheads were triangular in cross-section as were those of the Blue Turks. Arrows were carried in a quiver called keş. A variety of bows were used. The most difficult one to draw but the one that also had the greatest firing-range was the double-reflex bow. Among the Huns and Blue Turks, bows were made of wood, bone, and sinew. About the worst thing that could happen to these bows was for them to become wet when it rained as that rendered them useless. Turks wore light body armor fashioned from metal plaques and helmets. The khan or khagan's helmet would be gilded.

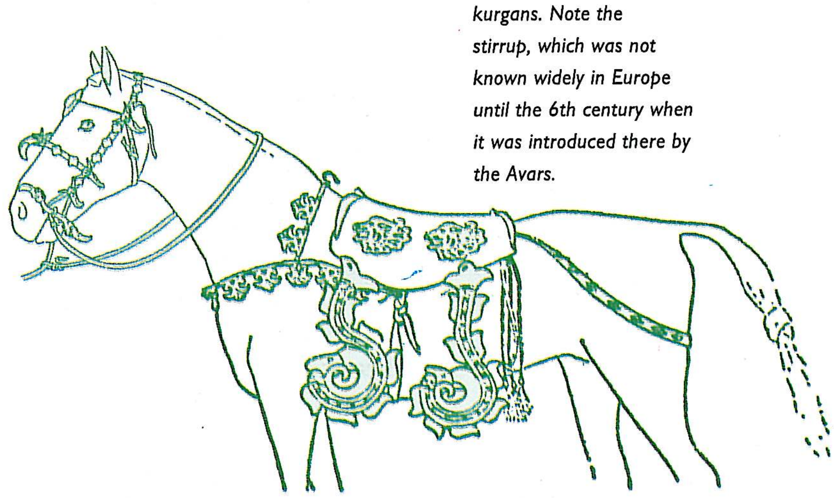
olarak bilinmektedir. Böylece harp silâhları yanında, bozkır Türk süvari elbisesi olan Ceket, pantalon, Hun başlığı ve çizme Hunlardan Çin'e geçmiştir. Biniciliği de Türklerden öğrenmişlerdir. Sürek avları da Hunlardan Çin'e geçmiştir. Çin ordusunda yapılan ıslahat ve taklitler Gök-Türkler zamanında da devam etmiştir. Sürek avları daha sonraları Moğallarda da görülmüştür.

Roma'da da Türklerin 10'lu sistemi ancak V. yüzyıldan sonra görünmüş ve oradan Avrupa ordularına geçmiştir. Ok ve yayı bilmeyen Romalılar, ancak daha sonra bunlara sahip olmuşlardı. Bu suretle ceket, pantalon da ilk defa batıda görülmüş ve yayılmıştır. Biniciliği, atın koşum takımlarının kullanılmasını ve gömlek giymesini de Romalılar Türklerden öğrenmişlerdir. Türk süvariliği ve teçhizatı Bizans'ta da görülmüştür. Bu hususlarda Bizanslılar Türklerin talebesi olarak kabul edilmişlerdir. Bizans ordusunda reformların yapılması hususunda imparatorlar tarafından eserler de yazılmıştır. İlk ciddî reformlar imparator Heraklios (ölm. 641) zamanında başlamıştır. Hiraklios Bizans ordularında süvari birlikleri teşkil ettirdi, gerekli silâhları aldı. Bu reformları neden yaptığını da "Tactica" adlı eserinde izah etmiştir. 700 yılına doğru Mauriacus tarafından yazılan "Strategikon" adlı eserde Türk silâhları Bizans'a tavsiye edildiği gibi, Türk ordusu ve silâhları da iyice tanıtılmaktadır. Diğer bir imparator Leon Phylosophos (ölm. 912)'un yine "Tactica" adlı eserinde, Gök-Türk, Avar, bulgar, Peçenek ve Macarların savaş usulleri, silâhları, teçhizatı tanıtılmakta ve Bizans ordusunda reform yapılmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Tarihçi Agathias'a göre Bizans kumandanı 522'deki İtalya Gotlarına karşı savaşında Turan taktiğini uygulamıştı. Kiyef Rus prensi Svyatoslav, ordusunu Hazar tarzında kurup teçhizatlandırmıştı. Yine Ruslar üzerinde Kuman Türklerinin savaş tekniği, teçhizat ve madencilik vb. tesiri kuvvetli idi. Moğallar da Cengiz Han'dan sonra ordusunu Türk tarzında teşkilâtlandırmışlardır.

Türk ordusunun, diğer bütün yerleşik ve orman kavimlerinkinden en büyük farkı "ücretli" olmayışı ve "daimîliği" idi.

Pazırık kurganlarından çıkarılan at eğer takımları. Eğerde üzengi görülmemektedir. Bu Türkler arasında yaklaşık yüz yıl kadar sonra ortaya çıkacaktır.

Saddle and harness from the Pazyryk kurgans. Note the stirrup, which was not known widely in Europe until the 6th century when it was introduced there by the Avars.

Uygur müzisyenleri. Bezeklik duvar resimlerinden VIII. Yüzyıla ait bu örnekte nefesli ve vurgulu çalgılar görülmektedir.

Performing musicians in Uighur wall painting at Bezeklik from 8th century.

İslam öncesi devrede Türk musikisi

Bütün ilk cemiyetlerde olduğu gibi, en eski Türk topluluğu içinde de güzel sanatların din ile birlikte vücut bulduğuna şahit oluyoruz. Bu dönemde ilk din adamları ibadet esnasında kitleyi harekete geçirmek için güzel söz, ahenkli ses (müzik) ve bunların eşlik ettiği raks gibi tesirlerin kudretlerinden faydalanmışlardır.

Türklerin arasında ilk zamanlar sözü, ahengi ve raksı bir arada yürüten Şaman denilen insanlar (ki daha sonraları Bakşi, Kam, Ozan, Saz Şairleri gibi adlarla anılmışlardır) vardı. Bunlar bu işi bir taraftan dînî şarkılar söyleyerek, bir taraftan da ellerindeki değneği sallayarak, ucundaki demir parçalarını birbirine çarptırarak bir takım ahenkli sesler çıkmasını sağlıyorlardı. Daha sonra ise, söz (şiir) ve musiki ayrı kimselerce temsil edilmeye başlanmıştır.

Music among the pre-Islamic Turks

In all early societies, the arts are inextricably associated with religion and the pre-Islamic Turks were no exception to this rule. In this early period, poetry, music, and dance were used as part of religious ritual. As they chanted, shamans beat time with their hands, struck metal rods together, and shook staffs to which bits of metal were attached to create rhythmic sounds. Over the centuries different musical instruments were developed as music began accompanying not only religious rituals but also military and court ceremonies as well.

A Byzantine historian relates how, upon his return from campaign, the Huns' emperor Atilla was greeted by a chorus of singing maidens. According to Chinese sources, the Huns held festivals to commemorate the beginning of spring and fall during which

Musikiyi temsil eden bu insanlar, günümüzde Bağlama, Cura, Bozuk gibi sazların ilk şekli olan Tanbur ve Kopûz denilen sazları çalarak hakan saraylarında destanlar söylemiş, ordu içinde, çalıp söyleyerek, askerin cesaret ve gayretini arttırmaya bakmışlardır.

Uygur Türklerinde de kadın ve erkeklerin bir araya gelerek musiki aletleri çaldıklarını ve şarkılar söylediklerini görüyoruz. Uygur Türklerinin seyahate çıktıkları zaman musiki aletlerini beraberlerinde götürdüklerini eski Turfan vadisiyle ilgilenen Çin tarihçileri yazmaktadır.

Milattan önce Hun Türklerinde saray büyüklerine musiki aletlerinin hediye olarak verilmesi adeti vardı. Türklerin yabancılarla münasebetlerinde aynı davranışı görüyoruz. Nitekim Atilla, Burgonya kralına çalgı çalan ve şarkılar söyleyen bir musiki heyeti göndermiştir.

Çin Tarihi adlı kitabında W. Eberhard Milattan önceki yıllarda Çin'e inen Türklerin Musikilerini ve rakslarını da birlikte götürüp tanıtmış olduklarını ve Türklerin tesirlerini yazmaktadır.

Çin'in kuzeyinde yaşamış olan eski Türklerin hayat ve medeniyetlerini ortaya çıkaran kazılar neticesinde asırlarca toprak altında kalmış bazı yapılardaki duvar fresklerinde eski Türklerin sanatını gösteren Türk çalgıları ve rakkaselerinin resimleri vardır.

Burada, Çin'in en eski zamanlardan beri Türklerle meskûn bulunduğu kuzey kısmına Hatay, Hıtay yahut Kutay denilmesinden adlarını alan bu bölgede yaşayan Hatay Türklerinin, kendilerine mahsus bir musiki notası kullanmış oldukları hakkındaki bilgiye hekimlik tarihi ile ilgili bir kitapta rastlıyoruz. Ayasofya Kütüphanesi'nin 3596 numarasında kayıtlı olan bu kitap " Tansuknâme-i İlhan Der Füsûn-ı Ulûm-ı Hataî" adlı Farsça bir eserde görülmektedir.

Hatay Türklerinin musikide gerçekten çok ileri gittikleri anlaşılıyor. Hoca Gıyâsüddîn-i Nakkaş adındaki yazarın Hatay Seyyahatnamesi'nde bunlara temas edilmektedir ki yazarın 1419 yılında Hatay Ülkesine yaptığı seyahati tasvir eden bu risale Ali Emîrî tarafından "Acâibü'l Letâif" adıyla ve eski harflerle 1915 yılında yayınlanmıştır. Bu risale Millet Kütüphanesinde 828/1 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Türklerin İran Yaylası üzerinden Mezopotamya'ya inmiş olmaları da muhtemeldir. Bunlar ilk medenî kavim olan Sümerler'dir ki, dilleri Sami ve Hind-Avrupaî

Altaylarda pazırık kurganından çıkarılan bu saz M.Ö. V.-IV.Yüzyıla ait olup ele geçirilen en eski Türk çalgısıdır.

This stringed instrument discovered in one of the Pazyryk kurgans dates to the 4-5th centuries BC and is the oldest Turkish musical instrument known.

races and wrestling matches were held and songs were sung celebrating heroic deeds. Hun music even became popular among the Chinese. In a Chinese monk's account of a great banquet given in honor of the Huns' khagan at the army headquarters on the western shore of Lake Issyk in 630, we are told that the khagan's military band played "barbarian" tunes; he adds however that even

olmayıp, Türkçenin dahil bulunduğu eklemeli diller gurubuna mensuptur. Böylece Mezopotamya'da Türklerin yaşadığına ve bunların bir tablette rastlanan, icad etmiş olduklan bir nota yazısıyle, bir Sümer ilâhîsini yazdıklarına şahit oluyoruz. Bu ilâhînin bestesi ile XVIII. yüzyılda ölmüş olan Itrî'nin, Na't-ı Mevlânâ adını taşıyan bestesi arasında büyük bir benzerlik vardır. Bu hususta büyük müzikolog ve türkolog Hüseyin Sadettin Arel diyor ki: "İki beste arasında 5-6 bin yıllık bir zaman aralığı vardır. Halbuki insana arada bir, iki asırdan fazla geçmiş zaman yok gibi geliyor. Bu benzeyiş cidden hayrete değer. Çünkü gelişi güzel herhangi iki eserin birbirine yakınlığı tesadüf olamaz. Bu hâl ancak musiki esaslarının birliğinden ve ırkî veraset tesirlerinden doğan bir akrabalıktan doğsa gerektir".

Bundan başka tanbur sazına yine Mezopotamya'da milattan önce iki bin senesinin başlarında, yani bundan dört bin yıl evvelki devirlerde rastlıyoruz. Demek ki bugün kullandığımız tanbur için, en az dört bin yıllık bir geçmişi var diyebiliriz.

Türklerin musikilerinin esasına gelince bu, Asya'daki, eskilerin Uşşak adıyle kullandıkları ve Çârgâh Beşlisi ile Buselik Dörtlüsü'nden meydana gelmiş bulunan, şimdi Kürdîli Çârgâh dediğimiz diziye dayanmaktadır. Bu dizi Kürdîli Çârgâh makamının çatısı olmaktadır. Bu makam Türklerin en çok kullandıkları ve sevdikleri makamlardandır. XV. yüzyıl Türk musikisi nazariyatçısı Merâgalı Abdülkadir, Câmi-u'l-Elhan adlı eserinin girişinin üçüncü bölümünde, bu makamın yiğitliğe, cesarete, yürekliliğe kuvvet vermesinden dolayı Türklerce, kendi mizaçlarına uygun görülerek tercih edildiğini yazmaktadır.

Şimdi bugün musikimizin esasları, belli iken, bir takım müsteşrikler ve bazı çevreler, Asya'daki musikimize pentatoniklik yakıştırmaktan geri kalmamışlardır. Bunların Türk musikisini, esasında olmayan, onu beş sesli denilen ilkel bir sistemle izah etmeğe kalkmaları olacak şey değildir. Bu sisteme İrlanda'da, Polinezya'da, Afrika'da, endonezya'da, Çin'de, Japonya'da ve diğer bazı memleketlerde rastlamaktayız. Beş sesli bu ilkel sistemi Çinliler daha XVI. yüzyılda red etmeye kalkmışlardır. Öyle ki Tsa-yü adlı bir Çinli prens, Çinlilerin bu tarzda bir müziği olmadığını söylemek suretiyle, aslında inkâr etmeye kalkmış bulunmaktadır.

Artık Asya'daki hayatımız aydınlandıkça araştırmalar arttıkça Türk musikisi daha iyi

though they were the tunes of barbarians, they were nevertheless pleasing to the ear. In another account by the same author, we are told that the inhabitants of Kocho in Turkistan were accomplished instrumentalists.

In the Orkhon inscriptions we are told that a drum (called köpürge) was beaten to mark the principle times of day at the court of the Blue Turk khagan Bilge. Chinese sources refer to drums being played among the Blue Turk armies. They also mention songs being sung in chorus. As described, a group of Blue Turks would sit in a circle and each member would sing something in turn after which the whole group would sing as one. The Blue Turks and Chinese had close diplomatic relations and intermarriage between their royal dynasties was common. The Chinese emperor Wu-Ti married a Blue Turk princess in 568. Among the vast train of baggage and household that accompanied the bride to her new home were a large number of musical instruments and their players. Like Hun music, Blue Turk music also became popular among the Chinese and influenced theirs.

We have pictorial evidence that among the Uighur Turks men and women took part in musical gatherings in which people sang and played instruments. Old Chinese accounts tell us that when the Uighurs set out on a journey they packed musical instruments in their baggage. A Chinese envoy to the Uighurs in 982 describes in his report how the people seemed wealthy and happy and how they enjoyed singing solo and in chorus. No mention is made of dancing however though the envoy does describe a performance of male instrumentalists given at the khagan's palace in Beshbaligh. Excavations of Buddhist temples in the Uighur territories have revealed much information about the musical instruments that these people used. Another Uighur musical instrument was a trumpet or bugle that was originally used by the army and later in court ceremonies. For centuries this instrument was known in the Muslim world as the "Turkish horn".

anlaşılacaktır, bugünkü Ön Asya'daki müziğimizin Asya'dakinin bir devamı olduğu daha iyi anlaşılmış olacaktır.

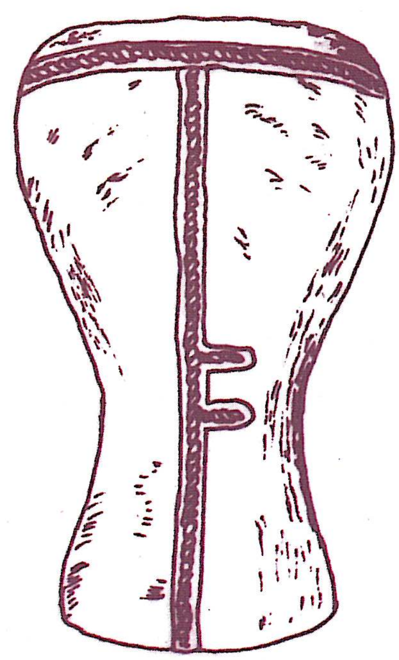
Esasen Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde ses sistemimizin 24 sese dayandığını söylemesi, bu bilgisini de Orta Asya'dan Anadolu'ya getirmiş olması, musikimizin esası hakkında bize fikir vermektedir. Profesör Bahaettin Ögel'in Türk Kültür Tarihine Giriş adlı eserinde bize verdiği bilgiler de Asya'daki musiki hayatımızın, sazlarımızın bugün bile Anadolu'da aynen devam ettiğini göstermektedir.

Hunlarda musiki

Orta Asya'nın en eski tarihi hakkında başlıca kaynaklarımız arkeolojik kazılar sonunda elde edilen buluntulardır. Bunlar, Orta Asya'da en eski zamanlarda, yani M.Ö. IV. yılından itibaren gelişmiş bir durumda olduğunu göstermiştir. Orta Asya'da en eski kültürün yaşandığı bölgeler Batı Türkistan, Altay Dağları bölgesi ve onun kuzeyinde bulunan Kem Irmağının geçtiği Abakan bölgesidir. Bu üç bölgede birbirini takip eden gelişmiş kültür çağları yaşanmıştır. M.Ö, Altay bölgesindeki Pazırık yöresinde zengin bir kültür hayatının yaşandığı anlaşılmıştır. Ele geçirilen buluntular arasında sanat değeri son derece yüksek eserlerin yanında birde musiki aleti yer almaktadır. Bu alet, doğu ülkelerinde Çenk batıda Harb denilen musiki aletinin en eski örneğidir.

Çin kaynakları Hunların güz mevsiminde ve baharın başlangıcında bayramları olduğunu ve bayramlarında yarışlar, güreşler yapıldığı kaydedildiği gibi güzel sesli Hun gençlerinin de Hunların yigitliğini anlatan şarkılar söylediklerini bildirirler. Bizans kaynaklarına gelince, onlarda da Hun İmparatoru Atilla'nın da seferlerden dönüşünde Hun kızları tarafından okunulan şarkılarla karşılandığı ifade edilir. Bununla beraber Çin musikisi, Hunların etkisi altında kalmaktan kurtulamamıştır. Çinlilerin devlet merkezinde Doğu Türkistan'daki Koça-Kuça-Kaşgar ve Semerkant musikileriyle ilgili ezgilerin Çinlilerce sevildiği biliniyor.

630 yılında Isık Göl'ün batısındaki T.ang Yabgu Kagan ordusunda yani karargâhında, şerefinde verilen büyük şöleni anlatan Çinli rahip Hsüan Tsang, yemek esnasında Kağanın mızıka takımının musiki parçaları çaldığını ve bunların kulağa hoş geldiğini,insanı ferahlandırdığını ve neşelendirdiğini söyler. Adı geçen seyyah daha önce doğu Türkistan'da seyahat ederken Isık Göl'ün

Pazırık buluntularından darbuka.

Find from the Pazyryk trove

doğusunda bulunan Koço'nun batısında bulunan Koço şehrinden söz ederken Koço'luların ney ve tar çalmakta mahir olduklarını kaydeder.

Gök-Türklerde musiki

Gök-Türkler, varlıklarını, Türk dilinin, tarihinin, edebiyatının paha biçilmez kültür hazineleri olan Orhun kitabeleri ile ebedileştirmişlerdir. Bu kitabelerin Bilge Kagan'a ait olanında davul anlamında olmak üzere Köpürge yani davul adı vardır. Bu davul Kagan'ın oturduğu yerde günün sabah, öğlen, ikindi ve akşam vakitlerinde çalışmaktadır. Çin kaynakları'da Gök-Türk ordularında davul çalındığını yazarlar. Yine aynı kaynaklara göre Gök-Türkler, halka şeklinde otururlar, önce tek tek şarkı söylerler, bu bitince koro şeklinde devam ederlerdi. VI. ve VII. yüzyıllarda Gök-Türklerle Çinliler arasında çok sıkı münasebetler kurulmuştu. Bu arada Türk ve Hun hanedanları arasında evlenmelerin yaşandığını biliyoruz. Çin inparatoru Vuti 568 yılında Gök-Türk hanedanından bir prensesle evlendi. Bu prensesi Çin'e getiren kalabalık topluluk arasında musiki takımları vardı. Çinliler başlıca şu ülke ve şehirlerin musikileri hakkında bir fikre sahip idiler:

1-Gök-Türk musikisi

2- Koço musikisi

Gök-Türklerin raks veya dans türünde ne gibi oyunları olduğu üzerinde hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Uygurlarda musiki

En eski Uygur kaynaklarından elde edilen bilgiye göre 982 de Uygur ülkesini ziyaret eden bir Çin elçisi Uygur ülkesini gelişmiş bir ülke, halkını da varlıklı ve mutlu bir topluluk hâlinde görmüştür. Aynı Çin elçisi Uygurların neşeli insan olduklarını, ayrı ayrı yahut birlikte şarkılar söylediklerini anlatır. Onun bu kayıtları Uygurların musikiye olan düşkünlüklerini gösterir. Fakat Vang-Yante, Uygurların raks şeklinde herhangi bir oyun oynadıklarından bahsetmez. Buna karşılık adı geçen Çin elçisi Uygur hükümdarının yazlık şehri olan Beş-Balık'ta hükümdarın sarayında erkek oyuncular tarafından yapılan bir temsili seyrettiğini yazar. Uygur ülkesinde başka Budist mabedleri olmak üzere bütün mabedlerde yapılan araştırmalar Uygurların kullandıkları musiki aletlerinin birçoklarının neler ol-

duğu hakkında bize fikir vermektedir.

Uygurların ayrıca bilhassa ordularında Borguy denilen (boru) bir musiki aleti de kullandıklarını biliyoruz. Bu boru merasimlerde de (hükümdar saraylarında) kullanılan bir çalgıdır. Türkler, İslâm ülkelerine geldiklerinde, bu çalgıyı da birlikte getirmişlerdir. Müslümanlar kendileri için yabancı olan bu çalgıya Bûk-i Turkî adını vermişlerdir.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

Ahmetbeyoğlu, A., *"Terven Han (702-718)"*, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul 1991.

Akkaya, Ş., *"Eski Alman Destanlarında Attilâ'nın Akisleri"*, **D.T.C.F. Dergisi**, Cilt: II, sayı: 4, 1944.

Altheim, F., **Attila et Les Huns**, Paris 1952.

Altheim, F., **Geschichte der Hunnen V**, Berlin 1962.

Altheim, F., **Hunnische Runen**, Halle 1948.

Arat, R. R., *"Kıpçak"*, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: VI, 1954.

Arsal, S. M., **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul, 1947.

Aslanapa, O., **Türk Sanatı**, İstanbul 1984.

Barbhebraeus, (Ebû'l-Farac İbn'ül İbri), (Türkçe Tercüme)., **Tarih-i Muhtasar'ud-Düvel**, İstanbul, 1941.

Barthold, W., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, İstanbul 1927.

Barthold, W., *"Turkestan Down to the Mongol İnvasion"*, **GMSNS**, 1968.

Barthold, W., **Uluğ Bey ve Zamanı**, İstanbul, 1930.

Başkan, S., *"Orta Asya İncelemeleri Karahanlı Başkenti Balasagun'-daki Mimari Eserler ve Saymataş Petroglifleri"*, **Türkiyemiz**, sayı: 77, İstanbul 1996.

Bastav, Ş., **Attila ve Hunları**, Ankara 1982.

Bastav, Ş., *"Avar İmparatorluğu"*, **Tarihte Türk Devletleri** , I, Ankara 1987.

Bastav, Ş., *"Sabir Türkleri"*, **Belleten**, sayı:17-18, Ankara 1941.

Bastav, Ş., *"Eski Türklerde Harp Taktiği"*, **Türk Kültürü**, sayı: 22, Ankara 1964.

Bastav, Ş., *"Sabir Türkleri"*, **Belleten**, sayı: 17-18, Ankara 1941.

Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, İstanbul 1993.

Bayçarov, S. YA., **Avrupa'nın Eski Türk Runik Abideleri**, Ankara 1996. (Türkçe Tercüme: M. Duranlı)

Bazin, L., *"Notes sur les mots <Oguz> et <Türk>"*, **Oriens**, VI, 2, 1953.

Bazin, L., *"Rechercdes sur les parlers T'o-pa"*, **TP.**, XXXIX, 4-5, 1949.

Bazin, L., *"Un Texte Proto-Turc du 4e Siècle: Le Distique Hiong-nou du <Tsinchou>"*, **Oriens**, I, 2, 1948.

Berthelot, A., **L'Asie Ancienne Centrale et Sud-Orientale, d'Après Ptolémée**, Paris, 1930.

Beşevliev, V., *"Les İnscriptions Protobulgares"*, **Byzantion**, XXV-XXVII, 1955-1957, XXVIII, 1958, XXIX-XXX, 1959-1960.

Beşevliev, V., *"Proto-Bulgarların Dini"*, **Belleten**, sayı: 34, Ankara 1945.

Bizans İmparatorluğu Tarihi (1261-1461), Ankara 1989.

Blaşkoviç, Y., *"Çekoslovakya Topraklarında Eski Türklerin İzleri"*, **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Ankara 1966.

Bombaci, A., *"On the Ancient Turkish Title <Sad>"*, **Gururajamanjarika Studi Onore di G. Tucci**, Napoli 1974.

Bombaci, A., *"On the Ancient Turkish Title Eltäbär"*, **Proceedings of the IXth. Meeting of the PIAC**, Naples 1970.

Bombaci, A., *"On the Use of the Animal Cycle Among <Turco-Mongols>"*, **HJAS**, II, 1938.

Bombaci, A., *"Qutlug Bolsun"*, **UAJhb**, I, 36, 3-4, 1965.

Bombaci, A., *"Qutlug Bolsun"*, **UAJhb**, II, 38, 1966.

Bombaci, A., *"The Husbands of Princess Hsien-li Bilgä"*, **Studia Turcica**, Budapest 1971. (Türkçe Tercüme T.D.E.D., XXI, 1975).

Bombaci, A., *"Three Notes on the T'u-Chüeh Turks"*, **Semitic and Oriental Studies**, XI, 1951.

Boodberg, P. A., *"The Language of the T'o-pa Wei"*, **HJAS**, I, 1936.

Bretschneider, E., **Medianal Researches**, I-II, London, 1967.

Bussagli, M., **La Peinture De L'asie Centrale**, Geneve 1978.

Caferoğlu, A., **Eski Uygur Sözlüğü**, İstanbul 1968.

Caferoğlu, A., *"Cihan Edebiyatında Türk Kopuzu"*, **Ülkü**, sayı: 45, 1936.

Caferoğlu, A., *"Cihan Edebiyatında Türk Kopuzu"*, **Ülkü**, sayı: 48, 1937.

Caferoğlu, A., **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, 1968.

Caferoğlu, A., *"Tukyu ve Uygurlarda Han ünvanları"*, **THİT**, I, 1931.

Caferoğlu, A., **Türk Dili Tarihi**, Cilt: I, İstanbul 1958,

Caferoğlu, A., **Türk Dili Tarihi**, Cilt: II, İstanbul 1964.

Caferoğlu, A., *"Türk Onomastiğinde At Kültü"*, **Türkiyat Mecmuası**, sayı: X, İstanbul 1953.

Caferoğlu, A., **Türk Kavimleri**, Ankara 1983.

Cezar, M., **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul 1977.

Chavannes, E., **Documents sur les Tou-Kuie (Turcs) Occidentaux**, st. Petersburg 1903.

Chavannes, Ed., **Notes additionnelles sur les Tou-kiue (Turc) occidentaux**, Pétersbourg, 1903 (Documents...'nın ilâvesi).

Clauson, G., *"A Note on Qapqaan"*, **JRAS**, 1956.

Clauson, G., **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkisch**, Orford 1972.

Clauson, G., *"Some Notes on the Inscription of Tonuquq"*, **Studia Turcica**, Budapest,1971. (Türkçe tercüme Türkiyat Mecmuası, XVIII, 1976).

Clauson, G., *"The Case Against the Altaic Theory"*, **CAJ**, II, 3, 1957.

Clauson, G., *"The earliest Turkish Loan Words in Mongolian"*, **CAJ**, IV, 3, 1959.

Clauson, G., *"The Name Uygur"*, **JRAS**, 3-4, 1963.

Clauson, G., *"The Ongin Inscription"*, **JRAS**, 1957.

Clauson, G., *"The Origine of the Turkish <Runic>"*, **Alphabet, Act. Or.** XXXII, Leyden, 1970.

Clauson, G., *"Turk, Mongol, Tungus"*, **Asia Major**. N. S. VIII, I, 1960.

Clauson, G., *"Turks and Wolves"*, **Studia Orientalia**, XXVII, 2, Helsinki 1964.

Cuveyni, Atâ Melik., **Tarih-i Cihânguşâ** I, 1912.

Cuveyni, Atâ Melik., **Tarih-i Cihânguşâ** II, 1916.

Czeglédy, K., *"Cogay-Quzı, Qara-Qum, Kök-Öng"*, **Act. Or.** XV, Budapest 1962.

Czeglédy, K., *"Khazar Raids in Transcaucasia in 762-764 A. D."*, **Act. Or.**, XI, Budapest 1960.

Czeglédy, K., *"Pseudo-Zacharias on the Nomads"*, **Studia Turcica**, Budapeşte 1971.

Çağatay, S., **Altun Yaruk'tan İki Parça**, Ankara 1945.

Çağatay, S., *"Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyle"*, **D.T.C.F. Dergisi**, sayı: 5, Ankara 1944.

Çandarlıoğlu, G., **Ötüken Bölgesinde Büyük Uygur Kağanlığı**, İstanbul 1972.

Çandarlıoğlu, G., **Sarı Uygurlar ve Kansu Kabileleri**, Tai-Pei 1967.

Çoruhlu, Y., **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, İstanbul 1995.

Davidov, F. A. G., **Gorod Bulgar**, Moskova 1988.

DeerJ., *"İstep Kültürü"*, **D.T.C.F. Dergisi**, Cilt: XII, sayı: 1-2, Ankara 1958.

DeerJ., *"Türk Milletlerinde Meşruiyet Hakkı"*, **Ülkü**, sayı:102, İstanbul 1941.

Dietrich, K., **Byzantinische Quellen zur Laender und Völkerkunde II**, Leipzig 1912.

Diyarbekirli, N., **Hun Sanatı**, İstanbul 1972,.

Diyarbekirli, N., **İslâmiyetten Önce Türk Sanatı**, Ankara 1973.

Diyarbekirli, N.,*"Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı"*, **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan**, İstanbul 1973.

Doerfer, G., *"Die Gagausische Literatur"*, **Ph. T. Fund.**, II, 1964.

Doerfer, G., **Türkische und Monolische Elemente im Neupersischen**, I-IV, Weisbaden 1965-1975.

Donuk, A., *"Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile"*, **Tarih Dergisi**, sayı: XXXIII, İstanbul 1982.

Donuk, A., *"Eski Türk Devlet Teşkilatında <Yabgu> Ünvanı ve Tarihi Gelişmesi"*, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara 1983.

Donuk, A., **Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler**, İstanbul 1988.

Donuk, A., *"Peçenekler"*, **Tarihte Türk Devletleri**, I, Ankara 1987.

Donuk, A., *"Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı"*, **Türk Etnografya Dergisi**, sayı: X-XI, Ankara 1971.

Dunlop, D.M., **The History of the Jewish Khazars**, Princeton 1967.

Eberhard, W., *"Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'da At Cinsleri"*, **Ülkü**, sayı: 92, 1940.

Eberhard, W., *"Çin kaynaklarına Göre Türkler ve Komşularında Spor"*, **Ülkü**, sayı: 87, 1940.

Eberhard, W., **Çinin Şimal Komşuları**, Ankara 1942.

Eberhard, W., **Das Toa-Reich Nordchinas**, Leiden 1949.

Eberhard, W., *"Eski Çin Kültürü ve Türkler"*, **D. T. C. F. Dergisi**, Cilt: I, sayı: 4, Ankara 1943.

Eberhard, W., *"Muahhar Han Devrinde Hun Tarihine Kronolojik Bir Bakış"*, **Belleten**, sayı: 16, Ankara 1940.

Eberhard, W., *"Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair"*, **Belleten**, sayı 41, Ankara 1947.

Eberhard, W., *"Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair"*, **Belleten**, sayı: 41, Ankara 1947.

Eberhard, W., *"The Foundation of Sha-t'o Power in North-China"*, **Zeki Velidi Toğan Armağanı**, İstanbul 1955.

Eberhard, W., *"Toba'larda Köle Usulü"*, **Belleten**, sayı: 38, Ankara 1946.

Eberhard, W., *"Toba'larda Ziraat"*, **Belleten**, sayı: 37, Ankara 1946.

Eberhard, W., *"Toba'ların Hayvancılığı"*, **Belleten**, sayı: 36, Ankara 1945.

Eberhard, W., *"Türk Kavimleri Hakkında Çince Vesikalar II-III"*, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 1942.

Eckhardt, S., **Efsane Atilla**, İstanbul 1962.

Ecsedy, H., *"Old Turkic Titles of Chinese Origin"*, **Arc.Or.**, XVIII, Budapest 1965.

Ecsedy, H., *"Trade and War Relations Betwenn the Turks and China in the Secont Half of the VIth"*, **Arc.Or.**, XXI, Budapest 1968.

Ecsedy, H., *"Uigurs and Tibetans in Pei-T'ing 790-791 A.D."*, **Arc.Or.**, XVII, Budapest 1964.

El-Cahiz, **Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, Ankara 1967. (Türkçe Tercüme: R. Şeşen).

Elçin, Ş., *"Türklerde Atın Armağan Olması"*, **Türk Kültürü Araştırmaları**, I, Ankara 1964, s. 142-147.

Eliade, M., **Le Chamanisme les Techniques Archaiques de l'Extase**, Paris 1951.

Enoki, K., *"Sogdiana and the Hsiung-nu"*, **Caj**, I, 1, 1954.

Ergin, M., **Dede Korkud Kitabı**, Ankara 1958.

Ergin, M., **Orhun Abideleri**, İstanbul 1970.

Esin, E., *"<Muyanlık> Uygur <Buyan> yapısından (Vıhara) Hakanlı Muyanlığına (Rıbat) ve Selçuklu Han ile Medresesine Gelişme"*, **Malazgirt Armağını**, Ankara 1972.

Esin, E., **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş**, İstanbul 1978.

Esin, E., *"Tarih Öncesinden Milâdi Onüçüncü Asra Kadar İç Asya'da Türk Çiniciliği"*, **2. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri**, İzmir 1984.

Esin, E., *"Türk Buddhist Resim Sanatının Tarihçesi"*, **I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler**, Cilt: 3, İstanbul 1979.

Esin, E., *"Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü"*, **Türk Kültürü**, sayı: 34, Ankara 1965,

Esin, E., *"Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü"*, **Türk Kültürü**, sayı: 70, Ankara 1968.

Esin, E., *"Orduğ: Türk Hâkan şehri"*, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, sayı: 6, Ankara 1968.

Esin, E., *"The Horse in Turkik Art"*, **Caj**, X, 3-4, 1965.

Feher, G., **Bulgar Türkleri Tarihi**, Ankara 1985.

Feher, G., *"Türko-Bulgar Macar* ve Bun*lara Akraba Olan Milletlerin Kültürü"*, **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 1943.

Feher, G., *"Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akraba Olan Milletleri Kültürü Türk Kültürünün Avrupa'ya Tesiri"*, **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 1943.

Fehér, G., **A Bolgar-Törökök Szrepe és Müveltsége**, Budapest 1940.

Fehér, G., **Dei Inshrift des Reiterreliefs von Madara**, Sofia 1928.

Fettich, N., *"Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn"*, **AH**, XXI, 1937.

Franke, O., **Geschichte des Chinesischen Reeiches**, I, Berlin 1930.

Franke, O., **Geschichte des Chinesischen Reeiches**, II, Berlin 1936.

Gabain, A. V., **Alttürkische Grammatik**, Leipzig 1941.

Gabain, A. V., *"Alttürkische Literatür"*, **H.b. d. O.** V, 1, 1961.

Gabain, A. V., *"Hun Türk Münasebetleri"*, **II.Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 1943.

Gabain, A. V., *"Komanische Literatür"*, **Ph. T. Fund**, II, 1964.

Gabain, A. V., *"Kök-Türklerin Tarihine Bir Bakış"*, **D.T.C.F. Dergisi**, II, 5 1944.

Gabain, A. V., *"Renklerin Sembolik Anlamı"*, **Türkoloji Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, Ankara 1968.

Gabain, A. V., **Eski Türkçenin Grameri**, Ankara 1988 (Türkçe Tercüme M. Akalın).

Géza, N., **Magyar Történet I**, Budapest 1896.

Golden, B. P., **Khazar Studies. An Historico-Philological İnto the Origin of the Khazars I**, Budapest 1980.

Golden, B. P., **Khazar Studies. An Historico-Philological İnto the Origin of the Khazars II**, Budapest 1980.

Govern, W. M. Mc., **The Early Empires of Central Asia**, Carolina 1939.

Göl, R., **Documente zur Geschichte der İranischen Hunnen in Baktrien und Indien**, I-IV, Wiesbaden 1967.

Grenard, F., **Asya'nın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü**, İstanul 1941.

Groot, De., **Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit**, I, Berlin - Leipzig 1921.

Grousset, R., **L'Empire des Steppes**, Paris 1941. (Türkçe Tercüme: Bozkır İmparatorluğu, İstanbul, 1980.)

Gülensoy, T., **Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları**, İstanbul 1989.

Güngör, H - Argunşah, M., **Gagauz Türkleri**, Ankara 1991.

Hamilton, J. R., **Les Ouighours à Lépoque des Cinq Dynasties d'Après Les Documents Chinois**, Paris 1955.

Hannestad, K., *"Les Relations de Byzance Avec la Transcaucasie et l'Asie Centrale aux 5e et 6e Siècles"*, **Bizantion**, XXVII, 1957.

Haussig, H. V., *"Theophylaktos Excurs Über die Skytischen Völker"*, **Bizantion**, XIII, 1954.

Henning, W. B., *"The Date of the Justinian II's Restoration"*, **Bizantion**, XXXIX, 1970.

Hermann, P. M., *"Uygurlar ve Soydaşları"*, **T.D.E.D.**, Cilt: II, sayı: 1-2, 1947.

Hirth, F., *"Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk"*, **ATIM**, II, Folge 1899.

Hirth, F., *"The Story of Chang K'ien. China's Pionier in Western Asia"*, **Jour.Amer.Or.Soc.**, 1917.

Hirth, F., *"Ueber Wolga Hunnen und Hiung-nu"*, **SPAW**, II, 2, 1899.

İbn. Fadlan., **Şeyahatname**, (R. Şeşen terc.) İstanbul 1975.

İnan, A., *"Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları"*, **Belleten**, sayı: 43, Ankara 1947.

İnan, A., *"Dede Korkud Kitabında Eski İnanç ve Gelenekler"*, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Sayı:VI, Ankara 1969.

İnan, A., *"Eski Türklerde ve Folklorda And"*, **D.T.C.F.Dergisi**, Cilt: VI, sayı: 4, Ankara 1948.

İnan, A., *"Göçebe Türk Boylarında Evlatlık"*, **D.T.C.F.Dergisi**, Cilt: VI, sayı: 3, Ankara 1948.

İnan, A., **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt:I, Ankara 1987.

İnan, A., **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt:II, Ankara 1991.

İnan, A., *"Manas Destanı Üzerine Notlar"*, **T.D.A.Y.**, 1959.

İnan, A., *"Orun ve Ülüş Meselesi"*, **THİT**, I, 1931.

İnan, A., **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1954.

İnan, A., *"Tuğ-Bayrak (Sancak)"*, **Türk Kültürü**, sayı 46, Ankara1965.

İnan, A., *"Türk Destanlarına Genel Bir Bakış"*, **T.D.A.Y.**, 1954.

İnan, A., *"Türk Rivayetlerinde Bozkurt"*, **Türkiyat Mecmuası**, sayı: 2, İstanbul 1926.

İreçek, K. Y., **Belgrad-İstanbul-Roma Askerî Yolu**, (Türkçe Tercüme A. K. Balkanlı) Ankara 1990.

İzgi, Ö., **The Itinerary of Wang Yen-tè to Kao-ch'ang 981-984**, Harward Üniversitesi Doktora tezi 1972.

Jettmar, K., *"Les Plus Anciennes Civilisations d'éleveurs Des Steppes d'Asia Centrale"*, **Cahiers d'istorie Mondiale**, I, 4, Paris 1954.

Jısl, L., *"Kül-Tegin Anıtında 1958'de Yapılan Arkeolojik Araştırmaların Sonuçları"*, **Belleten**, sayı: 107, Ankara 1963.

Kafesoğlu, İ., **Bulgarların Kökeni**, Ankara 1985.

Kafesoğlu, İ., *"Kutadgu-Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri"*, **Türk Etnoğrafya Dergisi**, sayı: 1, İstanbul 1970.

Kafesoğlu, İ., *"Tarihde Türk Adı"*, **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Ankara 1966.

Kafesoğlu, İ., **Türk Milli Kültürü**, Ankara 1977.

Kafesoğlu, İ., **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1983.

Kafesoğlu, İ., *"Türk Ordusu"*, **Türk Kültürü**, sayı: 22, Ankara 1964, s. 7-10.
Kafesoğlu, İ., *"XII. Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları"*, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, sayı: III, İstanbul 1957.

Kanitz, F., **Donaubulgarien und Der Balkan III**, Leipzig 1882.

Kıss, A., *"Avar Cemeteries in County"*, **Baranya** vol 2., Budapest 1977.

Klyaştorniy, S. G., *"A Propos des Mots Sogd Bärçäkär Buqaraq Ulys de l'inscription de Kul Tegin"*, **CAJ**, III, 4, 1958.
Klyaştorniy, S. G., *"Orhun Abidelerinde Kengü'nün Kavim-Yer Adı"*, **Belleten**, sayı: 60, Ankara 1954.

Klyaştorniy, S. G., *"Sur Les Colonies Sogdiennes de la Haute Asie"*, **UAJhb**, XXXII, 1-2, 1961.

Klyaştorniy, S. G., *"Yaksart-Sıderya"*, **Türk Dili**, sayı: 37, Ankara 1954.

Kmosko, M., *"Araplar ve Hazarlar"*, **Türkiyat Mecmuası**, sayı: 3, İstanbul 1935.

Koestler, A., **Onüçüncü Kabile**, (Türkçe Tercüme B. Çorakçı) İstanbul 1984.

Koppers, W., *"Cihan Tarihinin Işığında İlk Türklük ve İlk Indo-Germenlik"*, **Belleten**, sayı: 20, Ankara 1941.

Kortepeter, C. M., *"The Origins and Nature of Turkish Power"*, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, sayı: VI, Ankara 1968.

Kossánye, B., *"XI.- XII. Asırlarda Uz'lar ve Kuman'ların Tarihine Dair"*, **Belleten**, sayı: 29, Ankara 1944.

Köpeczi, Bela., **Hictoire de la Transylvanie**, Budapest 1992.

Köprülü, M. F., *"Alp"*, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: ?, 1941.

Köprülü, M. F., *"Altaik"*, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: ?, 1941.

Köprülü, M. F., *"Bayrak"*, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: II, ?

Köprülü, M. F., *"Eski Türk Ünvanlarına Ait Notlar"*, **THIT**, sayı: II, 1939.

Köprülü, M. F., *"İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Hukuku Yok Mudur?"*, **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 1943.

Köprülü, M. F., *"Proto-Bulgar Hukukuna Dair Notlar"*, **THIT**, sayı: II, 1939.

Köprülü, M. F., *"Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuniyeti"*, **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**, sayı: I, Ankara 1944.

Köymen, M., *"Hsiung-nu'ların Tu-ku Kabilesi"*, **D.T.C.F.Dergisi**, Cilt: III, sayı: 1, Ankara 1944.

Krader, L., **Peoples of Central Asia**, The Hauge, 1963.

Kradzalov, R., *"Les Rellets Du Cavalier Thrace Et la Tradition Problematique De L'Histoire Protobulgare"*, **Byzantion**, vol: XXXIX, 1969.
Kuban, D., **Batıya Göçün Sanatsal Evreleri**, İstanbul 1993.
Kurat, A. N., *"Avarlar"*, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1976.

Kurat, A. N., *"Bulgaristan"*, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: II., 1979.

Kurat, A. N., *"Gök-Türk Kaganlığı"*, **D.T.C.F.Dergisi**, Cilt:X, sayı: 1-2, Ankara 1952.
Kurat, A. N., **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara 1972.

Kurat, A. N., **Peçenek Tarihi**, İstanbul 1937.

Kuzgun, Ş., **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara 1985.

Kwanten, L., **Imperial Nomads. A History of Central Asia 500-1000**, Pennsylvania 1979.

Ligeti, L., **Asya Hunları**, İstanbul 1962.

Ligeti, L., **Bilinmiyen İç Asya**, Ankara 1946.

Ligeti, L., *"Kırgız Kavim İsminin Menşei"*, **Türkiyat Mecmuası**, sayı: 1, İstanbul1925.

Ligeti, L., *"Mots de Civilisation de Haute Asie en Transcription Chinoise"*, **Act. Or.**, I, Budapest, 1950.

Liptak, P., **Avars and Ancient Hungarians**, Budapest 1983.

Mackerras, C., **The Uighur Empire, Columbia**, Sout Carolina 1973.

Mackerras, C., **The Uighur**, 1990.

Malek F., **The Arpads And The Comnei**, Budapest 1989.

Marcellinus, A., (Ş. Akkaya Tercü.), *"Eski Alman Destanlarında Attila'nın Akisleri"*, **D.T.C.F. Dergisi**, Cilt: II, sayı: 4, Ankara 1944.

Menges, K. H., *"A Note Non the Compound Titles in the Proto-Bulgaren İnscriptions"*, **Byzantion**, XXI, 1951.

Menges, K. H., *"Altaik Elements in the Proto-Bulgaren İnscriptions"*, **Byzantion**, XXI, 1951.

Menges, K. H., *"Etymologial Notes on Some Păcănăk Names"*, **Byzantion**, XVII, 1945.

Menges, K. H., *"On Same LoanWords From Or Via Turkic in Old-Russian"*, **Fuat Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953.

Menges, K. H., **The Oriental Elements in the Vocabulary of the Russian Epos, the İgor Tale**, New York 1951.

Menges, K. H., **The Turkic Languages and Peuples**, Wiesbaden 1968.

Minorsky, V., **Moğolların Gizli Tarihi**, Ankara 1948.

Minorsky, V., *"Tamim in Bahr's Journey to the Uyghurs"*, **BSOAS**, XII, 1948.

Moravscsik, Gy., *"A Hunok Taktikájához"*, **KCsA**, I, 4, 1924.

Moravscsik, Gy., *"Abaris, Priester von Apollon"*, **KCsA**, I, Erg.Bd., 2, 1936.

Moravscsik, Gy., *"Byzantinische Humanisten Über Den Volksnamen Türk"*, **KCsA**, II, 2, 1932.

Moravscsik, Gy., **Byzantino-Turcica**, I, Budapest 1941.

Moravscsik, Gy., **Byzantino-Turcica**, II, Budapest 1943.

Moravscsik, Gy., *"Die Herkunft Des Worter Tzitzakion"*, **Sem.Kond.**, IV, 1931.

Mori, M., *"A-shih-tê Yüan-chen ve Tonyuquq"*, **İslâm Tetkikleri Dergisi**, Cilt: V, sayı: 1-4, İstanbul 1973.

Mori, M., *"Ch'i-Min Hâkanın Çin İmparatoruna Gönderdiği Mektuun Üslubu Üzerine"*, **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Ankara 1966.

Mori, M., *"Reconsideration of the Hsiung-nu State"*, **Acta Asiatica**, XXIV, Tokyo, 1973.

Németh, Gy., *"A Hiung-Nuktól az Oszmánli Nyelvtanig"*, **MNy.**, XXXIII, 1937.

Németh, Gy., *"Der Volksname Karluk und Seine Semantische Gruppe"*, **Acta Linguistica**, XIX, 1-2, Budapest 1972.

Németh, Gy., *"Der volksname Türk"*, **KCsA**, II, 4, 1927.

Németh, Gy., **Die inschriften des schatzes von Nagy-Szent-Miklos**, Budapest 1932.

Németh, Gy., *"Die türkisch-mongolische hypothese"*, **ZDMG**, LXVI, 1912.

Németh, Gy., *"Kobrát és Esperüch"*, **MNy**, XXVIII, 1932.

Németh, Gy., **Macar Oyma Yazısı**, Ankara 1948.

Németh, Gy., *"Noms éthniques Turcs d'Origine Tot Eemistique"*, **Studia Turcica**, Budapest 1971.

Németh, Gy., *"Peçenek ve Kumanların Dili"*, **Türk Dili Belleten**, sayı: 14-15, Ankara 1951.

Németh, Gy., *"Probleme der Türkischen Urzeit"*, **BOH**, V, 1942-1947.

Németh, Gy., *"Türklüğün Eski Çağı"*, **Ülkü**, sayı: 88, 1940.

Németh, Gy., *"Türklüğün Eski Çağı"*, **Ülkü**, sayı: 90, 1940.

Onat, A., **V. Yüzyılda Kuzey Çinde kurulan Hsia Devleti**, Ankara 1977. (Doçentlik Tezi).

Orkun, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, I, İstanbul 1936.

Orkun, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, II, İstanbul 1939.

Orkun, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, III, İstanbul 1940.

Orkun, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, VI, İstanbul 1941.

Orkun, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, I-IV, Ankara 1991.

Ortekin, H., *"Türkler ve Kayak"*, **Ülkü**, sayı 60, 1938.

Ostrogorsky, G., **Bizans Devleti Tarihi** (Türkçe Tercüme F. Işıltan) Ankara 1986.

Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, I, Ankara 1985.

Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, II, Ankara 1985.

Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, III, Ankara 1984.

Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, IV, Ankara 1984.

Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, V, Ankara 1984.

Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, VI, Ankara 1984.

Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, VII, Ankara 1984.

Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, I-XII, Ankara 1987.

Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, IX, Ankara 1987.
Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, X, Ankara 1984.

Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, XI, Ankara 1984.

Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, XII, Ankara 1984.

Ögel, B., **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, I, Ankara 1981.

Ögel, B., *"Çin Kaynaklarına Göre Wu-Sunlar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Prolemler"*, **D.T.C.F. Dergisi**, Cilt: VI, sayı: 4, Ankara 1948,

Ögel, B., *"Doğu Gök-Türkleri Hakkında Notlar"*, **Belleten**, sayı: 81, Ankara 1957.

Ögel, B., *"Gök-Türk Yazıtlarının Apurımları ve Fu-Lin Problemi"*, **Belleten**, sayı: 33, Ankara 1945.

Ögel, B., *"İlk Töles Boyları"*, **Belleten**, sayı 48, Ankara 1948.

Ögel, B., *"İslâmdan Önceki Türk Devletlerinde Timar Sistemi"*, **IV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 1952.

Ögel, B., **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara 1962. (2. baskı 1984)

Ögel, B., *"Sekellerin Ataları Hakkında"*, **Belleten**, sayı: 36, Ankara 1945.

Ögel, B., **Sino Turcica, Cengiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk müşavirleri**, Tai-pei 1964.

Ögel, B., *"Şine-Usu Yazıtının Tarihi Önemi"*, **Belleten**, sayı 59, Ankara 1951.

Ögel, B., *"Türk Kılıcının Menşe ve Tekamülü"*, **D.T.C.F. Dergisi**, Cilt: VI, sayı: 5, Ankara 1948.

Ögel, B., **Türk Mitolojisi**, Cilt: 1, Ankara 1971.

Ögel, B., **Türk Mitolojisi**, Cilt: I, Ankara 1992.

Ögel, B., **Türk Mitolojisi**, Cilt: II, Ankara 1996.

Ögel, B., *"Uygurların Menşe Efsanesi"*, **D.T.C.F. Dergisi**, Cilt: VI, sayı: 1-2, Ankara 1948.

Özerdim, M., *"The poems of the Turkish peuple, who ruled in Northern China in 4-5th century, A.D."*, **Belleten**, sayı: 86, Ankara 1958.

Patkanoff, S., *"Über das Volk der Sabiren"*, **KSz**, I, 1900.

Pelliot, P., *"Kao-Tch'ang, Qoqo, Houo-Tchou et Qara-Khoja"*, **JA**, 1912.

Pelliot, P., *"L'Origine de Tou-Kiue, Nom Chinois des Turcs"*, **TP**, XVI, 1915.

Pelliot, P., *"La Fille de Mo-tsch'o Qaghan et Ses Rapports Avec Kül-Tegin"*, **TP**, XV, 1915.

Pelliot, P., *"La Theory des Quatres Fils du Ciel"*, **TP**. XXII, 1923.

Pelliot, P., *"Le Mont Utuken Chez les Anciens Turcs*, **TP**. XXVIII, 1929.

Pelliot, P.- Hambis, L., **Histoire des Campagnes de Gengis Khan**, Leiden, 1951.

Poppe, Jr. N., (Türk. terc.), *"Rusça'daki Türkçe Kelimelerle İlgili Çalışmalara Bir Bakış"*, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, sayı: 24, İstanbul 1983.

Poppe, N., *"Die jakutische Sprache"*, **Hb. d. O.**, V, 1, Leiden, 1963.

Porphyrogennetos, K., **De Administrando İmperio, II**, (Commentary, R. J. Jenkins), London 1962.

Pritsak, O., **Die Bulgarische Forstenliste**, Wiesbaden, 1955.

Pritsak, O., *"Die sogenannte Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren"*, **UAJh.**, XXVI, 1-4, 1954.

Pritsak, O., *"From the Săbirs to the Hungarians, Hungaro-Turcica"*, **Studies in Honour of J. Németh**, Budapest 1976.

Pritsak, O., *"Qara, Studie zur Türkischen Rechtssymbolik"*, **Z. V. Togan Armağanı**, İstanbul 1955.

Pritsak, O., *"Xun, der Volksname der Hsiung-nu"*, **CAJ**, V, 1, 1959.

Pritsak, O., *"Yowár und Káwar"*, **UAJhb**, XXXVI, 1965.

Pröhle, V., *"Balkarische Studien"*, **KSz.**, XV-XVI, 1914.

Pulleyblank E, O., *"Some Remarks on the Toquzoghuz Problem"*, **UAJhb**. XXVIII, 1-2, 1956.

Radloff, W., **Alttürkische İnschriften der Mongolei**, Peterburg 1897; II. Folge, 1899.

Radloff, W., **Das Kudatku-Bilik I**, Petersburg, 1891.

Radloff,W. **Sibirya'dan**, I. İstanbul 1956.

Rásonyi, L. *"Tuna Havzasında Kumanlar"*, **Belleten**, sayı: 11-12, Ankara1939.

Rásonyi, L., *"Baszaraba"*, **MNy**, XXIX, 1933.

Rásonyi, L., *"L'Origine de Basaraba"*, **Ostmilt. europ. Bibl.** III, Budapest 1935.

Rásonyi, L., *"Török Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz"*, **Nyt.K.**, 51, Budapest 1941.

Rásonyi, L., *"Sur Quelques Catégories de Noms de Personnes en Turc"*, **Acta Linguistica**, III, 3-4, Budapest 1953.

Rásonyi, L., *"Les Noms de Personnes İmpératifs Chez les Peuples Turques"*, **Act. Or.**, XV, 1-3, 1962.

Rásonyi, L., *"Kuman Özel Adları"*, **T.K.A.Y.**, III-IV, 1969.

Rásonyi, L., **Tarihte Türklük**, Ankara 1971.

Rásonyi, L., *"The Psychology and Categories of Name Giving Among*

the *Turkish Peoples"*, **Hungaro-Turcica**, Budapest 1976.

Rásonyi, L., **Tuna Köprüleri** (Türkçe tercüme H. Akın), Ankara 1984.

Ruben, W., *"Milattan Bin Sene Evvel Asya İçlerinden Muhaceret Eden Hindistan'ın En Eski Demircileri Arasında"*, **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul 1943.

Runciman, st., **A History of The First Bulgarian Empire**, London 1930.

Safran, M., *"Kumanlar Kıpçaklar"*, **Tarihte Türk Devletleri**, I, Ankara 1987.

Samolin, W., *"A Note on Kidara the Kidarites"*, **CAJ**, II, 4, 1957

Samolin, W., *"Hisiung-nu, Hun, Turk"*, **CAJ**, III, 2, 1956.

Samolin, W., **East Turkistan to the 12th Century**, The Hague 1964.

Schubert, J., *"Zum Begriff und zur Lage des Ötükän"*, **UAJhb**, XXXV, 1964.

Shafer, R., *"The Earliest Huns"*, **UAJhb.**, XXXVIII, 1966.

Shiratori, K., *"Sur L'Origine des Hiung-nu"*, **JA**, I, 1923.

Sinor, D., **The Cambridge History of Early Inner Asia**, Cambridge 1990.

Sinor, D., *"Oğuz Kaan Destanı Üzerinde Mülahazalar"*, **T.D.E.D.**, Cilt: IV, sayı: 1-2, 1950.

Sinor, D., *"Un Voyageur du Treizième Siècle: Le Dominicain Julien de Hongrie"*, **BSOAS**, XIV, 3, 1950.

Sinor, D., *"Notes on the Equine Terminology of the Altaik Peoples"*, **CAJ**, X, 3-4, 1965.

Sismanov, İ., *"L'Ettymologie du nom Bulgar"*, **KSz**, IV, 1, 1903.

Stein Au., **Wihite Huns and and Kindred Tribes in the History of the Indian Northwest Frontier**, Bombay 1905.

Strzygowskı, J. - H. Glük - F. Köprülü, **Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi**, İstanbul 1973. (A. C. Köprülü Türkçe Ter.).

Sümer, F., *"Kimek"*, **İslâm Ansiklopedisi**, 1954.

Sümer, F., **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy teşkilatı, destanları**, Ankara 1967.

Sümer, F., **Türkler'de Atçılık ve Binicilik**, İstanbul 1983.
Sümer, F., **Eski Türkler'de Şehircilik**, İstanbul 1984.

Szadeczky-Kardoss Samu., **Az Avar-Törtenelem Forrasai**, I, Szeged 1992.

Szyszman, S., *"Découverte de la Khazarie"*, **Analles: Economies Sociétés, Civilisations**, Vol: 3, Paris 1970.

Scerbak, A.M., *"Les Inscriptions Inconnues sur les Pierre de Khoumara (au Caucase du Nord) et de Problème de L'Alphabet Runique des Turcs Occidentaux"*, **Act. Or.**, XV, Budapest 1962.

Şeşen, A., *"Eski Araplara Göre Türkler"*, **Türkiyat Mecmuası**, sayı: XV, İstanbul 1968.

Tallgren, A. E., *"Some Nort- Eurasian Sciptures"*, **ESA**, XII, 1938.

Tanyu, H., **İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul 1986.

Taşağıl, A., **Gök-Türkler**, Ankara 1995.

Tekin, Ş., *"Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabulü"*, **TDAY**, 1962.

Tekin, Ş., *"Uygur Bilgini Sıngku Seli Tutung'un Bilinmeyen Yeni Bir Çevirisi Üzerine"*, **T.D.A.Y.**, 1965.

Tekin, T., **A Grammar of Orkhon Turkic**, Bloomington 1968.

Tekin, T., **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, Ankara 1987.

Tekin, T., **Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası**, Ankara 1988.

Tekin, T., *"Brâhmi Alfabesiyle Türkçe"*, **Tarih ve Toplum**, sayı: 8, İstanbul 1984.

Tekin, T., *"Manihey Alfabesiyle Türkçe"*, **Tarih ve Toplum**, sayı: 6, İstanbul 1984.

Tekin, T., *"Soğd ve Uygur Alfabesiyle Türkçe"*, **Tarih ve Toplum**, sayı: 7, İstanbul 1984.

Tekin, T., *"Gök-Türk Alfabesiyle Türkçe"*, **Tarih ve Toplum**, sayı: ?, İstanbul 1984.

Tekin, T., **Orhon Yazıtları**, Ankara 1988.

Thomsen, V., *"Inscriptions de l'Orkhon Déchiffrés"*. **MSFou**, V, 1977.

Togan, A. Z. V., *"İbn Fâdlan's Reisebericht"*, **ZDGM**, Leipzig1939.

Togan, A. Z. V., *"Hazarlar"*, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: V/1 İstanbul 1970.

Togan, A. Z. V., **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981.

Togan, N., *"Hüen-Çang'a Göre Peygamberin Çağında Orta Asya"*, **İslâm Tetkikleri Dergisi**, Cilt: IV, sayı: 1-2, İstanbul 1964.

Turan, O., **12 Hayvanlı Türk Takvimi**, stanbul 1941.

Turan, O., *"Eski Türklerde Ok'un Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması"*, **Belleten**, sayı: 35, Ankara 1945.

Turan, O., *"İlig Ünvanı Hakkında"*, **Türkiyat Mecmuası**, sayı: VII-VIII, İstanbul 1942.

Turan, O., **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, I-II, İstanbul, 1979.

Turan, O., *"Türkân Değil Terken"*, **Türk Hukuk Tarihi Dergisi**,

Sayı: 1 Ankara 1944.

Tryjarski, E., "A Note on the Relations Between the Pechenegs and Pland", **Studia Turcica**, Budapest 1971.

Tsai Wen-shen, **Li-Te-yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar**, Tai-pei 1967.

Urfalı Mateos., **Vekayiname**, (H. Anderasyan terc.) Ankara 1962.

Uzmen, R., **Bozkır İmparatorluğu**, İstanbul 1980.

Vasiliev, A., **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, I, İstanbul 1943.

Vámèry, A., **A Magyarok Eredete**, Budapest 1882.

Vámèry, A., **A Török Faj**, Budapest 1885.

Vámèry, A., **Das Türkenvolk**, Leipzig 1885.

Vladimirtsov, .Y., **Moğolların İçtimai Teşkilatı**, Ankara 1944.

Wittek, P., *"Les Gagaouzes, Les Gens de Kaykâus"*, **RO**, XVIII, 1952.

Yakubovskıy, A.Y., **Altın Ordu ve İnhitatı**, İstanbul 1955.

Yıldız, H. D., **İslâmiyet ve Türkler**, İstanbul 1982.

Yıldız, H. D., *"Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler"*, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi 50. Yıl Armağanı**, İstanul 1973.

Zajaczkowski, A., *"Lehistan Arazisinde Türk Unsurları"*, **Türklük Mecmuası**, sayı: 6, 1939.

Zajaczkowski, A., **Karaims in Poland**, Warszaw 1961.

Zajaczkowski, A., *"Khazarian Culture and its Inheritors"*, **Act. Or.**, XII, 1961.

Zajaczkowski, A., *"Hazar Kültürü ve Varisleri"*, **Belleten**, sayı:107, Ankara 1963.

Zichy, İ., *"Le Voyage de Sallâme, l'Interpréte à la Mouraille de Gog et de Magog"*, **KCsA**, I, 3, 1922.

GÖRSEL MALZEME KAYNAKLARI:

Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Arşivi
Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, İstanbul 1993.
Cezar, M., **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul 1977.
Diyarbekirli, N., **Hun Sanatı**, İstanbul 1972,.
Diyarbekirli, N., **İslâmiyetten Önce Türk Sanatı**, Ankara 1973.
Esin, E., **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş**, İstanbul 1978.
İnan, A., **Makaleler ve İncelemeler**, Cilt:I-II, Ankara 1987.
Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976.
Orkun, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, I-IV, Ankara 1991.
Ögel, B. ,**Türk Kültür Tarihine Giriş**, I-XII, Ankara 1987.
Ögel, B., **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara 1962.
Tekin, T., **Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası**, Ankara 1988.
Tekin, T., **Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası**, Ankara 1988.
Tekin, T., *"Brâhmi Alfabesiyle Türkçe"*, **Tarih ve Toplum**, sayı: 8, İstanbul 1984.
Tekin, T., *"Manihey Alfabesiyle Türkçe"*, **Tarih ve Toplum**, sayı: 6, İstanbul 1984.
Tekin, T., *"Soğd ve Uygur Alfabesiyle Türkçe"*, **Tarih ve Toplum**, sayı: 7, İstanbul 1984.
Tekin, T., *"Gök-Türk Alfabesiyle Türkçe"*, **Tarih ve Toplum**, sayı: 9, İstanbul 1984.

D İ Z İ N

a

A-shih-na 45
A-shih-na Fu-nien 37
a-tsang-chung 227
A. Kiss 115
A. Marcellinus 231
A. Sidonius 231
A. Von Le Coq 219
Abakan bölgesi 243
Abar 110
Abari 110
Abbasî Devleti 92
Abbasîler 124
Acâibü'l Letâif 241
Acina Tepe 213
Açu 203
Adlî teşkilât 171
Adliye 171
Adriyatik 112
Aetius 98
Afanasyevo kültürü 2, 8
Afganistan 6, 16, 18
Afrasiyab Sarayı 213
Afrasyab 1
Afrika 242
ağaç 199
ağıl 184
ahiler 116
Ahmed İbn-i Fadlan 133
ahşap 75, 216
Aile 159, 162
ak 234
Ak Hun 16, 17, 18, 110
Ak Hun (Eftalit) devleti 31
AK HUN DEVLETİ 16, 18, 20
Ak Hun Sikkeleri 22
Ak Hunlar 16, 17, 18, 20
AK HUNLARDA SANAT 20
Ak-balık 183
Ak-Hunlar 20, 22
Ak-İtil 131
Ak-ogur 97
akan sülâlesi 69
Akatir 97, 99
Akbeşim 80
Akbeşim şehri 79
Akdeniz 20, 75
Aksu 17
Aktağ 31
Alagöl 90
Alan 99
Alanlar 96
alçı 216
Ali Emîrî 241
alimler 227
Almuş 132
Alp Bilge Kagan 67
Alp Bilge Kagan öldü 67
Alp Er Tonga 196
Alp Er Tonga destanı 197
Alp Er Tonga ve
Şu destanları 196
Alp Kutlug Bilge Kagan 65
Alp Küçlüg Bilge Kagan 69
Alp Külüg Bilge Kagan 67
Alp Ulug Bilge Kagan 67
Alparslan 144
Alpler 113
Alta Irmağı savaşı 154
Altay 1, 6
Altay bölgesi 208, 243
Altay dağları 2, 28, 64, 84, 91, 117, 204, 208, 243
Altay Türkleri 196
Altaylar 2, 6, 8, 16, 57, 58, 75, 92, 211, 219
Altaylılar 177
Altı-ogur 99
altın 77, 223
altın miğfer 234
Altın-Orda Hanı Toktamış 134
Altın-Orda Hanlığı 134
Altın-Ordu 156
Altın-tepe 20
Amerika Birleşik Devletleri 26
Amid (Diyarbakır) 16
Amur nehri 75
An Lu-shan isyanı 64
Anado 143
Anadolu 2, 6, 57, 61, 97, 113, 117, 122, 144, 145, 150, 156, 183, 243
Anatolios barışı 106
Anayasa 45
Andlar 111
Andronovo bölgesi 6
Andronovo insanı 8
Andronovo kültürü 2, 8
Andronovo kültürünü 8
anka 20
Ankara 117
Ant 100
Antakya 97
Antivar 194
Anûşirvân 18, 31, 117
Apar 110, 194
aplike 219
araba 177
Aral 6
Aral denizi 128
Aral Gölü 12, 98
Arap 123, 231
Arap harekâtı 123
Arap harfli 195
Arap hücumları 124
Arap kaynakları 131
Arap kuvvetleri 123, 124
Arap ordusu 87
ARAP-HAZAR MÜNASEBETLERİ 123
Araplar 123, 135
Arıkan 194
Arpad zamanı 115
arslan 224
Arslan Han Uygurları 71
Arslan il Tirgüg 92
Arzhan kurganı 58
Asgıl 132
Askerî Mimari 82
Askerî şehirler 180
Asparah 130
Asparuh 134
Astana Mezarlığı 216
Asya 8, 26, 84, 94, 114, 158, 203, 211, 242, 243
Asya Hun 129, 237
Asya Hun imparatorları 201
ASYA HUN İMPARATORLUĞU 12, 117
Asya Hun tanhusu Mo-tun 232
Asya Hunları 84, 90, 199, 233
Aşağı Dnyeper 154
Aşağı İtil 133
aşı boyalı 77
at 8, 18, 58, 77, 78, 115, 149, 158, 173, 201, 209, 224, 228, 231
at eti 77
at koşum takımları 84
at koşumları 148
At yarışları 173, 206
At-Pazarı Şehri 183
Atakam 194
Atalar kültü 168, 199
ateş 168
ateş kuleleri 237
atıcılık 206
atletizm 209
Attila 97, 98, 100, 106, 194, 232, 237, 241, 243
Attila'nın sarayı 100
Attila'nın Şahsiyeti 100
Aurel Stein 219
av köpeği 138
Avar 110, 113, 114, 194, 201, 239
Avar devleti 115, 134
Avar hakanı 201
Avar kağanı 113
AVAR KÜLTÜRÜ 114
Avar mezarı 114
Avar ordusu 113
Avar Türkçesi 194
Avarlar 6, 23, 110, 111, 112, 113, 115, 118, 148, 156, 231
AVARLAR'IN AVRUPA'YA TESİRLERİ 115
AVARLARDA SANAT 114
AVARLARIN DİLİ 194
avcılık 206
Avesta 1
avlu 184
Avrupa 2, 6, 16, 26, 96, 97, 100, 108, 126, 154, 158, 233, 239
AVRUPA HUNLARI 94, 114, 194, 204, 233
AVRUPA HUNLARI KÜLTÜRÜ 99
AVRUPA HUNLARINDA SANAT 106
Avrupa milletleri 45
Avrupa tarihi 106
Avrupalı 194, 226
avul 184
ay 168, 199
Ay-Sabar 119
ay-yıldız 22
Ayasofya Kütüphanesi 241
Aybars 194
aygucı (başbakan) 45
Az 45
Azak 111
Azak denizi 99
Azerbaycan 2, 6, 122, 123, 124, 155
Azerbaycan Atabeyliği 155
Azerbaycan valisi 124
Azlar 41

b

baba 203
Baga 88
Baga Kagan 32
Baga Tarkan 88
bagan 194
Bagatur 35
Bağa Tarkan Tu-lu grubu 89
Bağan 115
Bağdat 133
Bağlama 241
Bahaettin Ögel 243
Bahan 135
baharat 142
baharat yolu 20
bahçe 184
bahçeler 77
bakan 88
Bakır-balık 183
Bakşi 240
bal mumu 142
Balak 117
Balalık Tepe 213
Balamir 96
balbal 55, 168, 201
Balballar 116
balçık 77
balık 115, 183, 185
balık-beği 184
Balkan seferi 98, 106
Balkan yarımadası 137
Balkanlar 2, 6, 97, 106, 111, 113, 129, 134, 144, 145, 150
Balkanlara 106
Balkaş Gölü 154
Baltık denizi 99
Ban 115
banka 78
barbar 234
bark 54, 55
Barotala nehri 86
Bars bey 89
Barsula 132
Basar-aba 156
Basarabya 156
Basık 97
Basmıl 44, 45, 63, 185
Basmıllar 41, 92
Basmıl kaganı 63
Basmıller 63
baş buğ 88
Başbuğ Kurt 128
Başkırtça 203
Başkumandanlık Meydan

Muharebesi 236
Baştarna 99
Bat-Bayan 130
Batı Avar ülkesini 136
Batı Avrupa 97
Batı Gotları 96
Batı Gök-Türk 32, 122, 152
Batı Gök-Türk Devleti 32, 35
Batı Gök-Türk Hakanlığı 141
Batı Hun devleti 98, 99, 100
Batı Roma 97, 98
Batı Roma İmparatorluğu 98, 100
Batı Sibirya 117, 118, 154
batı teginler 32
Batı Türk devri üslûbu 215
Batı Türkistan 2, 31, 75, 95, 106, 211
Batı Wei devleti 29
Batı Weileri 24
Batu Han 133
Bayan 114
Bayan Hakan 112
Bayat 203
Bayavur 100
Bayın 44
Bayırku 45
Bayırku isyanı 41
Bayırkular 41
Baykal Gölü 6, 12, 190, 208
bayrak 234
Bedehşan 18
Beğ-şehri 183
Belencer 118
Belgrad 106, 112, 136
Besarabya 134
Beslenme 173
Beş sülâle devri 70
beş Tou-lu grubu 86
Beş-oğur 99
Beş-balık 71, 86, 92, 183, 244
Beş-balık bölgesi 89, 93
Beş-balık şehri 91
Beta 80
Bey 180
Bezeklik 81, 213
Bezeklik mabetleri 81
Bezeklik mağara tapınakları 81
bıçak 234
Bilge Kagan 44, 54, 92, 186, 190, 215, 244
Bilge Kül Kadır Han 93
binicilik 206
Binyang 26
Bizans 31, 97, 98, 106, 110, 111, 112, 113, 117, 118, 122, 123, 124, 130, 134, 135, 137, 139, 142, 144, 153, 155, 234, 238, 239, 243
Bizans entrikası 150
Bizans hududu 111
Bizans içleri 122
Bizans İmparatoru 136
Bizans ittifakı 31
Bizans kaynakları 131, 150, 195, 231
Bizans kuvvetleri 154
Bizans kültürü 137
Bizans ordusu 112, 239
Bizans sarayı 127
Bizans ticaret yolu 124
Bizanslılar 31, 231, 237
Bleda 97, 98
Boarık 117
bod 159
Bodun 163, 164
bodun (millet) 45
Boğaziçi 113
Bolçu savaşı 89
Boncuk 194
Borguy 245
Boris 138
Boris Han 137
boru 245
Boy 159, 164
boy (ok) 45
boya 142
Bozkır 55, 75, 170, 173
Bozkır halkı 114
bozkır hayatı 177
bozkır insanı 76, 159
bozkır kavimleri 84
Bozkır Kültürü 25, 77, 106, 116, 158, 159, 228
BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN ANA HATLARI 158
Bozkır sanatı 20, 115
Bozkır sistemi 234
Bozkır Türk devletleri 166
Bozkır Türkleri 235
Bozkırlar 158
bozkurt 76
Bozuk 241
Bögü Kagan 65, 67
Bögü, kagan 64
börk 176
Brahmacılık 192
Brahmi 192
brakisefal 8
Britanya 100
bronz 216, 223
Bronz Devri 8
Buddha mabedi 31
Buddha 81, 214, 216
Buddha heykelleri 25, 26, 81
Budist 18, 20, 22, 25, 80, 168, 214, 216
Budist ikonografi 26
Budist Kanunu 227
Budist külliyeler 77
Budist külliyesi 227
Budist mabedler 244
Budist mabetler 77
Budist manastırı 227
Budist mimari 81
Budist rahib Song-Yun 20
Budist tapınaklar 79
Budist türbeler 77
Budistleşme 41
Budizm 24, 25, 31, 79, 168, 204, 213
Bugu 45
buğday 75
Bûk-i Turkî 245
Bulgar 75, 113, 115, 117, 130, 132, 134, 135, 137, 138, 239
Bulgar dili 195
Bulgar Hanları 195
Bulgar İli 133
Bulgar şehri 133, 134
Bulgar tarihi 133
Bulgar tüccarı 132
Bulgar Türkleri 135
Bulgar ülkesi 131
Bulgar-Rus münasebetleri 133
Bulgarca 131
Bulgaristan 134, 135, 137
Bulgarlar 6, 99, 129, 132, 135, 156
BULGARLARIN DİLİ 194
Bulgarların Torunları 134
Bumın 29, 31
Burdas 132
Burgond 100
Burgonya kralı 241
Burkancılık 192
Burtas 132
Buselik Dörtlüsü 242
Buyruk 88
buyruk (bakan) 45
büyük Avar Devleti yıkılıyor 136
BÜYÜK BULGAR DEVLETİ 128
Büyük Bulgarya 128
Büyük Bulgarya devleti 123
Büyük Charles 113
Büyük Çekmece 98
Büyük Hun İmparatorluğu 94

C

C. Claudianus 231
cami 126, 133
camiler 132
Camiü't Tevarih 197
Campus Muariacus 98
Casus 171
Cebe 133
ceket 173, 231, 239
ceket-pantolon 176
Cengiz 182, 185
Cengiz devleti 70
Cengiz Han 75, 239
Cengiz Han'ın orduları 133
Ceyhun nehri 17
ceza 168
Ch'ang-an 24, 64
Ch'e-pi 37
Ch'i sülâlesi 24
Ch'i'ler 31
Ch'i-min 33, 35
Ch'ieh-t'e-hou 13
Ch'in hanedanı 23
Ch'in Sülalesi 12
Ch'u-lo 34
Ch'u-lo (Tardu'nun torunu) 35
Ch'u-lo Kagan 35
Chih-chih 6, 14, 94
Chin-ling dağları 77
Chou 31
Chou sülâlesi 24
Cim 140
Cin 95
cirit 173, 206, 209
Civitas Avarorum 194
Comania 154
Costantinus 123, 127, 135
Csongrad mezarları 108
Cungarya 211
Cura 241
çadır 18, 20, 55, 61, 81, 82, 115, 223

Ç

Çağatay 71
Çakan 144
Çalap 203
çangarak 59, 61
Çangolar 156
çanta 233
Çaplak-Tepe 20
Çar 138
Çar Asen 156
Çârgâh Beşlisi 242
Çariçin 106
çatı 82
Çavuşlar 134
çay 231
Çeremiş 99, 130
Çerkez Kölemenleri 156
çevgen 209
Çiçek 123
Çiğil 185
Çik kavmi 64
Çikler 41
Çin 6, 8, 12, 13, 14, 16, 19, 23, 24, 25, 26, 29, 32, 34, 35, 39, 41, 64, 65, 67, 70, 71, 75, 77, 81, 84, 88, 106, 122, 124, 173, 184, 194, 197, 204, 206, 207, 227, 230, 233, 237, 238, 239, 242
Çin başkenti 41
Çin devleti 31
Çin devletleri 31
Çin elçisi 244
Çin entrikaları 32, 34, 37, 41
Çin esareti 37
Çin generali 16
Çin hegemonyası 86
Çin himayesi 14
Çin imparator kızları 70
Çin İmparatorluğu 86, 87, 89
Çin imparatoru 64, 65, 67, 201
Çin imparatoru Kao-ti 234
Çin inparatoru Vuti 244
Çin kayıtları 201
Çin kaynakları 84, 122, 194, 197, 206, 208, 228, 243, 244
Çin kültürü 25
Çin mimarisi 54
Çin mitolojisi 55
Çin musikisi 243

Çin ordusu 173, 239
Çin sanatı 25, 225
Çin sarayı 65, 88
Çin Seddi 2, 12, 23, 230, 238
Çin seferi 65
Çin sınırı 33, 183
Çin siyaseti 16
Çin taarruzu 86, 91
Çin tabiiyeti 16
Çin tarihçileri 241
Çin tarihî 203
Çin Tarihi 241
Çin yıllıkları 192
Çince 12, 203, 227
Çince kitabe 186
Çinli 32, 207
Çinli askerî valiler 16, 37
Çinli casus 41
Çinli gelin 64
Çinli general 64
Çinli generaller 40
Çinli kumandan 70
Çinli memurlar 25
Çinli prens 242
Çinli Prenses 69
Çinli prensesler 13
Çinli rahip Hsüan Tsang 243
Çinliler 12, 13, 14, 23, 32, 34, 35, 41, 70, 82, 95, 201, 207, 242, 243, 244
çinlileşme 24, 25
çizme 173, 176, 239
çoban 8, 142
çobanlık 173
çokto mevkii 44
Çolman 130
çor 88, 142
Çorpan 122
Çorup 155
çöğen 209
Çu havalisi 16
Çu nehri 64
Çud 99
Çukurova 97
Çuluk 194
Çunu 194
Çuvaş dili 195
Çuvaş lehçesi 195
Çuvaşça 195

d

dağ 24, 199
dağ keçisi 211, 219
Dalmaçya 113
damgalar 211
danışma kurulu 170
Danışma meclisi 227
dans 244
darı 75
Daryal 96
Datong şehri 25
davul 170, 244
Dede Korkut 197
Delhi sultanlığı 238
Delhi Türk Sultanlığı 156
demir 28, 77, 84, 114, 158, 177, 199, 223
Demir Dağı 207
Demir Kapı (Temir Kapıg) 40
Demirci 177
Dengizik 98, 194
deniz 199
Derbend 96, 122, 123
deri 75, 106, 133, 173
Destanlar 75, 196, 241
Deşt-i Kıpçak 134, 154, 155
devlet 115, 163, 167
Devlet Başkanı 170
devlet meclisi 45
devlet teşkilâtı 159
dış politika 89
dışkale 82
dil 186, 191, 195
din savaşları 113
Dinî inanç 168
Dinyeper 112, 123, 142
Dinyeper havalisi 150
Dinyeper havzası 127
Dinyester ırmağı 113
divanhane 81
Divanü Lügat-it Türk 196
Dnyeper Kumarları 155
Dnyeper nehri 106
Dnyeper vadisi 106
Dnyester 143
Dobruca 134
doğancılık 206, 209
Doğu Anadolu 96, 97
Doğu Avrupa 117, 120, 124, 125, 129, 131, 151
Doğu Gotları 96
Doğu Gök-Türk 32, 33
DOĞU GÖK-TÜRK DEVLETİ 32, 34, 35
Doğu Macaristan 136
Doğu Pamirler 211
Doğu Roma 98
Doğu Türkistan 2, 67, 81, 211, 213, 215, 216, 219, 243
Doğu Weileri 24
Doğu-balık 183
doğum 168
Dokuz Tatarlar 64
dolap 177
Domuz 8, 173
Don 121, 127, 155
Don boyu 126
Don bölgesi 143
Don havzası 106
Don nehri 6, 125, 142, 150, 155
Don-Denets 154
Don-Kuban bölgesi 140
Don-Kuban mevkii 142
Donanma 113
doru 234
Doulo sülâlesi 128
Drava havzası 137
duvar resimleri 214

e

Ebinor 86
Ebü'l-Gazi Bahadır Han 197
Edebiyat 75
Edirne 97, 137, 144
ediz ev 80
Efrasyab 196
efsaneler 75
Eftal (Abdel) 16
Eftalit 110
Ege 144
eğri kesim 223
Eis ton Avarina 194
ejderha 115
El Sanatları 177
El-Cahiz 231
Elbe 112
elbise 18, 77, 176
elçi raporları 76
Emevî 87
Emevîler 124
endonezya 242
Endülüs Emevi devleti 126
entrika 69
Erdel 136
Ergenekon destanı 197
erkin 45
Ermanarik 96
Ermeni 117, 122
Ermenia 123, 124
Ermenia vilayeti 124
Ermenistan 117, 124
Ernek 194
Ertim 142
Erzurum 97
Esik 57
Esik kurganı 58
ESKİ BULGAR SANATI 138
ESKİ TÜRK DİNİ 199
ESKİ TÜRKLERDE ŞEHİR VE ŞEHİRCİLİK 178
Eski Yunan 159, 235
Eskişehir 88
esnaf 184
Espereh 134
Est 99
Estrangelo 192
Eszek 112
Eşkam 194
et konservesi 171, 233
ev 77
Evlâtlık verme 78
evlenme 13, 18, 70, 159
Evler 184
eyer 108, 231, 233
eyer kaşı 85
eyer örtüleri 219
Eyyûbî Devleti 156
Eyyûbîler 156

f

faiz 78
Farsça 157, 183, 197, 241
fazilet 167
Feng-ch'eng Kagan 67
Fengxian 26
Fergana 14, 92
Ferganalılar 14
Feridun 1
Fertö vilâyeti 145
fetret devri 123, 129
Filibe 98, 137
Filistin 113
Fin kabileleri 142
Fin kavimleri 123
Fin-Ogur 117, 125
Fin-ogur boyları 99
Fin-Ogurlar 130
Firuz 16
Fokas isyanı 112
Frank 100, 113
Franklar 112, 136, 137
fresk 241
fresko 55, 81
freskolar 26
futbol 206
futûhat 167

g

G. Feher 235
Gagauz Türkleri 151
Galya 97, 98, 100
Gandhara üslûbu
garnizon 180
Garuda 149
general Ho K'ü-ping 238
Gepid 100
Gepid kralı 98
Gepidler 112
Germen 97, 100, 115
Germen kavimler 100
Germenler 98
Germenya 100
geyik 211, 219, 224
Giyim 173
Gobi Çölü 13, 67
golf 209
Got 100
Gotlar 98, 239
göç 76, 86, 197
göçebe 226
Gök dini 203
gök gürültüsü 199
Gök Tanrı Dini 201
Gök-Bulak 59
Gök-Tanrı 126, 199
Gök-Tanrı Dini 168
I. GÖK-TÜRK DEVLETİ 28, 32, 90
I. GÖK-TÜRKLERİN SOYKÜTÜĞÜ 46
Gök-Türk 2, 20, 31, 32, 37, 45, 54, 55, 79, 83, 84, 116, 122, 125, 183, 186, 207, 213, 215, 239
Gök-Türk alfabesi 145
GÖK-TÜRK ÇAĞINDA ORTA ASYA'DA ARKEOLOJİK BULUNTU YERLERİ 53

Gök-Türk Devleti 30, 31, 32, 37, 38, 39, 44, 86, 123, 131
Gök-Türk Devleti kuruldu 29
Gök-Türk devri 211
GÖK-TÜRK DEVRİ MEZAR KÜLLİYELERİ 54
Gök-Türk ekonomisi 45
Gök-Türk halkı 37
Gök-Türk İmparatorluğu 131
Gök-Türk kitâbeleri 180
GÖK-TÜRK KÜLTÜRÜ HAKKINDA 44
Gök-Türk orduları 244
Gök-Türk prensi Ch'i-min 32
Gök-Türk ülkesi 37
Gök-Türk yayları 233
Gök-Türk yazısı 168
Gök-Türkler 18, 28, 29, 31, 37, 57, 63, 110, 118, 129, 199, 232, 233, 239, 244
GÖK-TÜRKLERDE MUSİKİ 244
GÖK-TÜRKLERİN FETRET DEVRİ 37
gökten inme 76
göl 199
gömlek 231, 239
Gördes düğümü 219
gözetleme kuleleri 82
Grek tacirleri 106
grifon 115
Gupta Devleti 17
Guyang 26
gülle atma 173, 206, 209
gümrük 75
gümüş 77, 223
güneş 168, 199
Güney Hun toprakları 16
Güney Hunları 16
güney Kazakistan 16
Güney Macaristan 114
Güney Özbekistan 211
Güney Rusya 145, 150, 153
Güney Sibirya 2, 16, 75
Gürcistan 122
Gürcü krallığı 155
Gürcüler 155
güreş 159, 173, 206, 209
Gyula Laszlo 115

h

Hakan 18, 168, 180, 182, 201
hakan çadırı 170
hakan sarayları 241
Hakanus 124
Hakanus unvanı 124
Halep 2
halı 61, 170, 219
Halı ve Diğer Dokumalar 219
Halife 132
Halife Harun Reşid 124
Halife I. Velid 123
halife Nasır Lidinillah 237
Halife Osman 123
Halk 164, 165
hamam 75, 133
han 89, 138, 163, 170, 180, 182
Han imparatoru Wu-ti 238
Han sülalesi 12, 13
Han Sülâlesi 16
Han-balık 182, 183
hançer 84
hanedan 32
Harezm 55, 122, 126, 132, 133
Harezm-İtil ticaret yolu 125
Harezmli 125
Harezmşahlar 155
Hatay 241
Hatay Seyyahatnamesi 241
Hatay Türkleri 241
Hatun 45, 114, 170
Hatun orduları 180
Hatun-balık 183
hayvan motifleri 78
hayvan üslubu 116
Hayvan üslûbu 9, 114, 211, 223, 225
Hayvan Üslûbû 84
Hayvancılık 173
Hazar 75, 124, 131, 239
Hazar başkenti Belencer 123
Hazar denizi 6, 16, 94, 97, 131
Hazar devleti 118
Hazar hakanı 123, 124
Hazar Hakanlığı 120, 123, 125, 126
Hazar harekâtı 123
Hazar ili 132
Hazar Leon 123
Hazar mimarisi 127
Hazar ordusu 125
Hazar prensesi 124, 134
Hazar prensesleri 123
Hazar sanatı 127
Hazar toprakları 124
Hazar ülkesi 121, 127
Hazar yabgusu 122
Hazar-Macar münasebetleri 125
Hazar-Rus münasebetleri 124
Hazar-Uz 140
Hazarlar 113, 120, 123, 124, 126, 129, 130, 131, 132, 142
Hazarlarda Din 126
HAZARLARDA SANAT 127
He-nan 23
Heh-nan 24
Heh-pei 23
Helenistik 213
Henan eyaleti 26
hendek 82, 184
Herakleios 113, 122, 130, 239
Herat bölgesi 17
Herodotos 1
Herul 100
heykel 25, 26, 54, 55, 84, 215, 216
hırsızlık 171
Hırvatlar 115
Hıtay 241
Hıtay (Ki-tan, Liao)'lar 70
Hind 1, 20, 204
Hind-Avrupaî 241
Hindistan 6, 20, 35, 156
Hindû 238
hizmetçi 13
Ho-lo-shih çor 86
Ho-sa (Hazar Tegin) 69
Ho-sa Tegin kagan 69
Hoca Gıyâsüddîn-i Nakkaş 241
Hoço 71, 213
Hoço şehri 79
Hoço şehrinin surları 81
Honoria 98
Horasan 2, 133
Hoten 16, 17, 213, 216
Hristiyan 124, 204
Hsi 70
Hsien-pi 95
Hsien-pi'ler 16, 23
Hu Tegin 69
Hu-han-ye 14
Hu-t'u-erh-shih 14
hububat 75, 133
hukuk vesikaları 76, 78
Hun 1, 6, 8, 12, 16, 55, 96, 97, 194, 213, 215, 219, 233, 244
Hun başlığı 239
Hun birliği 14
Hun boyu 23
Hun çocuğu 231
Hun devleti 14, 97
Hun elçi heyeti 231
Hun gençleri 243
Hun göçü 95
Hun İmparatorluğu 197
Hun İmparatoru 243
Hun kızları 243
Hun kitleleri 96
Hun kurganları 228
Hun ordusu 98
Hun prensleri 13, 223
Hun sistemi 238
Hun süvarisi 228
Hun Türkleri 241
Hung 25
Hung II 25
Hunlar 6, 12, 13, 14, 16, 24, 57, 61, 96, 97, 100, 106, 114, 130, 199, 239
HUNLARDA MUSİKİ 243
HUNLARIN DİLİ 192
Hunlu 228
Husrev Dihlevî 238
Hükümdar 82
hükümdar sarayı 79, 81
hükümdar kalesi 77
hükümdar saraylarında 245
Hükümranlık 164, 166
Hüseyin Sadettin Arel 242

ı

Irk Bitig 186
ırmak 199
ırza tecavüz 171
Isık Göl 86, 92, 93, 141, 243
Isık Göl-Balkaş 141
Isık-Göl 59
Islav 159
ıslıklı (vızıldayan) oklar 233
Işbara 32
ışıktan olma 76
Itrî 242

i

İbn-i Fadlan 133
İbn-i Fadlan seyahatnamesi 133
İbn-i Rusta 132
İbrahim Kafesoğlu 230
İbranice 126
İç Asya 6, 16, 55, 75, 127, 148, 210, 211, 213, 224
iç çamaşı 176
iç kale 183
İç Moğolistan 224
İçkale 81, 82
idam 18, 171
İdikut Uygurları 71
İdil 142
İdil Bulgarları 123, 154
İdil Bulgarları devleti 130
İgor Destanı 155
II. GÖK-TÜRK DEVLETİ 38, 88, 89, 91
II. GÖK-TÜRK DEVLETİ KAGANLARI 47
II. Gök-Türk Devleti kuruldu 37
iktidar 166
İktisadî Hayat 173
il 44, 163, 164, 165, 166
il (devlet) 45
İl (Hsieh-li) 34
İl Kagan unvanı 29
İl-Deniz 155
İlek 98, 194
İlhanlı 57
İli havzası 141
İli nehri 86, 88, 94, 117
İliger 117
ilteber 45, 170
İlteriş 41
İlteriş Kagan 38, 39
İmparator Konstantinos Koprinimos 135
imparator Leon Phylosophos 239
İmparator Shih-huang-ti 238
inci dizisi motif 22
İnel 41
ipek 18, 75
ipek elbise 20
İpek yolu 18, 19, 35, 75, 213
İpek Yolu ticareti 70
İran 1, 6, 16, 17, 18, 31, 35, 106, 111, 112, 131, 196, 197, 204
İran ordusu 113, 235
İran Yaylası 241
İranlılar 18, 117, 118, 234
İrlanda 242
İrnek 98, 194

İrtiş 92
İrtiş boyları 119, 152
İrtiş bölgesi 92
İrtiş nehri 91
İrtiş Tatarları 118
İskandinav 106
İskandinavya 100, 106, 122, 124
İskender 197, 213
İsker nehri 134
İskit 1
İslâm 75, 84, 117, 122, 123, 124, 126, 154, 164, 245
İslâm dini 132
İslâm dünyası 35
İslâm kaynakları 124, 196, 231
İSLAM ÖNCESİ DEVİRDE TÜRKLERDE SPOR 206
İSLAM ÖNCESİ DEVREDE PLASTİK SANATLAR 210
İSLAM ÖNCESİ DEVREDE TÜRK MUSİKİSİ 240
İSLAM ÖNCESİ TÜRK TOPLUMLARINDA TÜRK EL SANATLARI 219
İSLAM ÖNCESİ TÜRK TOPLUMLARINDA İLİM 226
İslâm öncesi 166, 170, 171, 177, 209, 227
İSLÂM ÖNCESİ TÜRKLERİN KONUŞTUĞU DİL 186
İslâm tüccarı 132
İslâmî müesseseler 132
İslâmiyet 55, 185, 196, 204, 209, 215, 219, 224, 225
İSLAMİYETTEN ÖNCEKİ TÜRK SANATINDA HEYKEL VE KABARTMALAR 215
İspanya 97
İstanbul 31, 98, 122, 123, 129, 137, 142, 144
İstanbul kuşatması 113
İstanbul surları 230
İstemi 31, 32, 110
İstemi Yabgu 31
İstiklâl 164
işaret kalesi 77
İşbara Kagan 207
İşim-Tobol 152
İtalya 97, 100, 113, 239
İtalya seferi 98
İtalyan 157
İtil 95, 96, 121, 123, 131
İTİL (VOLGA) BULGAR DEVLETİ 130
İtil Boyu 131
itil Bulgarları 133, 150
İtil Bulgaryası 156
İtil nehri 96, 97, 99, 106, 121, 122, 131
İtil-Don nehirleri 117
İtlaya 98
İzgil 45
İzmir Beyi Çakan 144
İzzeddin Ay-beg 156

j

Japonya 242
Jen-mei 70
Jen-mei Kagan 70
Jen-yu Kagan 70
Juan-juan 23
Juan-Juan Delveti 16, 110
Juan-juan hükümdarının kızı 29
Juan-juanlar 28, 29
Justinianos 111, 112, 117, 123, 134

k

kabartma 26
Kabil 17
kabile hayatı 115
Kadın 159
Kadırgan 8
kadim 203
kadir 203
Kafkas dağları 99
Kafkaslar 2, 6, 96, 97, 117, 123, 126, 127, 128, 131, 133, 145, 154, 155, 156
Kafkasya 111, 130
Kagan 65, 88, 170
kagan Mukan 31
kağan damgası 55
kağıt 214
kale 14, 20, 81, 97, 119, 127, 138, 180
kale-şehirler 180
kaleler 180
Kalka çayı 133
Kalka Savaşı 156
kalkan 170, 171, 177, 234
Kam 240
kama 116, 123, 130, 131
Kama mıntıkası 131
Kaman 134
Kan-chou 67
KAN-CHOU UYGUR DEVLETİ 69
Kangar 142
Kansu 2, 6, 38, 216
KAO-CH'ANG 71
Kao-ch'e (yüksek tekerlek) 62
Kapan 142
Kapçal 84
Kapgan 39, 89
Kapgan Kagan 41, 89, 91
Kapı 183
Kapkan 194
kaplan 224
kaplumbağa 55, 82, 186
kar 77
Kara 30
Kara Hoto 213
Kara Kağan 30, 32
Kara Türgiş Devleti 88, 89
Karabalgasun 76
Karabalgasun kitabesi 76
Karabey 142
karaçam 57
Karaçaylar 126
Karaçuk dağları 20
Karadeniz 6, 31, 98, 99, 111, 122, 123, 125, 126, 134, 142, 144, 145, 153, 156
Karahanlı 93
Karahanlılar 89
Karahıtaylar 84
Karaim Türkleri 126
Karakurum Dağları 13
karargâh 18
Karasuk Kültürü 8, 211
Karaşar şehri 89
Karaton 97
Karay mezhebi 126
Kardam Han 135
Kargan 142
kargı 171, 234
Kargu 82, 237
Karguy 82
karizmatik 166
Karluk 45, 63, 87, 93, 141, 185
Karluk kabilesi 67, 92
Karluk bölgesi 75
Karluk Devleti 93
Karluk Devleti kuruldu 88
Karluk yabguluğu 93
Karluklar 63, 64, 90, 91, 92
Karpat dağları 97
Karpat havzası 108
Karpatlar 112
kartal 224
karyola 177
Kaşgar 14, 16, 17, 24, 71, 92, 243
Kaşgarlı Mahmud 196
Katta 106
kavimler göçü 96, 97, 100, 106
kaya 199, 210
Kaya Resimleri 210, 211
Kayak 84
Kayakçılık 208
Kayalı Irmağı 155
kayın ağaçları 25
Kayseri 117
Kazakistan 6, 8, 57, 58
Kazan 2, 134
Kazan Hanlığı 134
Ke-k'un 84
keçe 20, 57, 61, 173, 219, 223
keçe örtüler 223
keçe seccade 170
Kelteminar Kültürü 55
Kem Irmağı 243
Kem nehri 64
Kem vadisi 211
kement 171, 234
kemer 114, 116, 138
kendir 173
Kenger 142
Kengeşci 227
Kenkol 106
kent 82, 185
kent beği 184
keramik 77, 84
kerege 59, 61
kerpiç 75
kervan yolu 122, 131
keş 233
Keşmir bölgesi 35
Keyhüsrev 196
khakan 18
kılıç 84, 108, 114, 166, 171, 177, 199, 234
Kılıç Arslan 237
kılıç bağlama 116
kımız 173, 209, 228, 231
Kıpçak 134, 156
Kıpçak bozkırları 156
Kıpçaklar 126, 133, 152, 157
kır 234
Kırgız 45, 67, 208
Kırgız yenilgisi 69
Kırgız isyanları 64
Kırgız Türkleri 31, 208
Kırgız zaferi 67
Kırgızlar 14, 40, 41, 69, 84, 85, 185, 211, 231
KIRGIZLARDA SANAT 84
Kırılgankale 213
Kırım 2, 126, 157
Kırım yarımadası 155, 156
kısrak sütü 173
kış-lak 178
kışlık 75
Kızıl 81, 213
Kızıl Dağ 81
Kiev 124, 154, 155
Kiev bölgesi 124, 150
Kiev knezi Vlademir 150
Kiev Rusyası 142, 150
Kiev şehri 150
Kiev-Rus Knezliği 124
kilim 61
kilise 126
Kimekler 152
Kinel 133
Kitanlar 39
Kitap basma sanatı 168
Kiyef Rus prensi Svyatoslav 239
Knez İgor 142
Knezler 124
Kobrat 128
Kobratos 128
Koça 243
Koço 79, 80, 81, 244
Koço musikisi 244
Koço şehri 244
Konfüçyanizm 24, 25
Kong-yue şehri 88
Konserve 233
Konya 117
Kopen mezarları 84
kopuz 77, 241
Kore 12, 31
Koreliler 35
korganlar 180
Koruma duvarı 184

Koş-Gumbaz 81
Koşo Tsaydam gölü 190
koşum takımı 114
koşum takımları 228
kotuz 170
Kouna-char 88
Koy-Kırılgan Kale 213
koyun 173
Kögmen 211
Könçek 155
köpek 115
Köpürge 244
kösele 75
köşk 79, 81, 82
köşkler 137
Ku-ça 67
Kua 70
Kuad 100
Kuban 96, 121, 155
Kuban bölgesi 125, 126, 154
Kuban Bulgarları 195
Kuban havzası 125
Kuban nehri 117
kubbe 77
Kuça 17, 24, 213, 216, 243
Kudırge petroglifleri 211
Kudirge 59
Kudüs 97
Kuei 23
kule 77, 83, 183
kuleler 82
Kuman 126, 150, 152, 155, 156, 157
Kuman başbuğu Boluş 153
Kuman Türkleri 144, 239
Kuman Türkü 155
Kuman-Kıpçak 6
Kuman-Kıpçakça sözlük 157
KUMAN-KIPÇAKLAR 152
Kumanlar 133, 144, 145, 150, 154, 155, 156, 234
kumaş 142, 223
Kumtura 213, 216
kurban 25
kurban kazanları 108
kurban sunağı 55
Kurgan 55, 58, 106, 168, 180, 201, 215, 219
Kurganlar 57
Kurmiş 135
Kurmiş Han 135
Kursık 97
kurt 76, 128, 130, 211, 237
kurt başı 170
kurt başlı sancak 32
Kurt Oyunu 236
kurt rehber 76
kurttan türeme 24, 76
kurttan türeme efsanesi 197
Kurtuba 126
Kurum Han 135, 136, 137, 138
Kut 166
Kutadgu Bilig 166
Kutay 241
Kutlu dağ 76
Kutlug 37, 38
Kutlug Bilge 67
Kutlug-balık 183, 185
Kutluk Bilge Kül Kagan 63, 64
Kutrigur 194
kutsal kitaplar 168
kutsal orman 25
Kuvratos 128
Kuzey Afganistan 2, 35
Kuzey Afrika 97
Kuzey Çin 28, 31
Kuzey Denizi 112
Kuzey Hindistan 17, 18
Kuzey Hun Devleti 16
Kuzey Hunları 16
Kuzey İtalya 98, 112
Kül Tigin 39, 40, 44, 54, 55, 186, 190, 201, 215, 232
Kül Tigin yazıtı 186
Külbey 142
Külçor 89
Külçur 89
Külliye 55, 77, 79
kült 85
Kül Tigin mezar külliyesi 54
Külüg Bilge 65
kümbet 57
Kün-han 16
Kün-Sabar 119
Kündü 125
Kür 155
Kürdîli Çârgâh 242
Kürebir 69
kürk 75, 106
Kürk Yolu 75

l

lambdaizm 194, 195
Lao-shang 13
Laszlo 115
Latin 100
Latin yazarları 233
Lâtince 157
Lebinium 145
Lebunium Savaşı 154
Lehistan 155
Leon 123
leviratüs 18
Liang chou 67
Liu-tsung 23
Lo-yang 25, 64
Lo-yang şehri 23
Lon-gmen 25
Lon-gmen (Lungmen) 25
Longmen mağaraları 26
Longobard 100
Longobardlar 112
Lop-nor 219
lotus 114, 214
lotus kubbe 81
Lou-Lan 219
Luoyang şehri 26
Lüleburgaz 98

m

Mani rahibi 70
M.Ö. yapılan Türk Göçleri 6
Ma-i 201
mabet 26
Macar 114, 115, 239
Macar Arpad hanedanlığı 125
Macar dili 156
Macarca 195
Macaristan 112, 114, 143, 145, 150, 155, 156
Macaristan Millî Müzesi 114
Macarlar 6, 115, 125, 130, 140, 142, 233
Madara 138
Madara kasabası 137
maden 106, 127
madenci 177
madencilik 75
Madenî eserler 223
Magı/Amgı kurgan 180
Magna Bulgaria 128
mağara 24, 81, 199, 210, 214
mağara tapınakları 25, 26, 213
makam 242
Makedonya 112, 145, 150
Malamır 137
Malatya 97
Malazgirt 236
Malazgirt savaşı 144
Maliye 75
manastır 79
mancınık 234
Mani 192
Manicilik 192
Maniheist tapınak 79
Maniheizm 70, 79, 168, 204, 213, 215, 227
maniheist 168
Mao-tun 12, 13
Margos barışı 106
Margus şehri 231
Markoman 100
Marmara 144
Marmara sahilleri 144
Maroş nehri 137
masa 177, 231
mask 55
Mau-balık 183, 185
Mauriacus 239
Maverâünnehir 6, 16, 87, 94
Mayatsko şehri 127
Mayemir kültürü 8
Mazdek isyanı 17
meclis 89, 170
Meclisler 170
Medler 196
Meglano-Ulah 145
melekler 168
Mengen 115
Mengli 71
Merâgalı Abdülkadir, 242
Meriç nehri 144
mermer 216
Merya 99
mescit 133
Mesnevî 243
met 167
Mete 197
mevlâ 203
Mevlânâ 243
meyva bahçeleri 77
mezar 55
Mezar Anıtları 81
mezar külliyeleri 54
mezar odası 57, 58
mezolitik 211
Mezopotamya 241, 242
Mısır 2, 156, 196
mızıka 243
mızrak 108, 114, 138, 148, 171, 177, 234
miğfer 84, 234
Mihiragula 17
Mikhael 136, 137
Milano 98
Millet Kütüphanesi 241
Minusinsk 2, 8, 224
minyatür 215
Miran 213, 216
Mo-tun 129, 197, 201, 203, 232, 233, 234, 237
Moğallar 239
Moğol 8, 28, 75, 95, 110, 117, 133, 195, 204
Moğol askeri 133
Moğol imparatorluğu 84
Moğol istilâsı 153
Moğol Kitan'ları 40
Moğol saldırısı 133
Moğol tümeni 133
Moğolca 203
Moğolistan 2, 24, 204
Moğollar 133, 155, 156
Mohaç 236
Mokrin köyü 115
Moldavya 151
moncuk 211
Mongoloid 8
Mordva 130
Mordvin 99
Moyen-çor 67
Moyen-Çor Kagan 64
Moyen-Çor kitabesi 76
Moyençor 92
Mu-junglar 23
Mukan 30, 31, 32
Mukan Kagan 31
mumya 57, 168
Muncuk 97, 194
Murtuk 79, 213
Murtuk "A" mabedi 80
Murtuk vadisi 81
Musevî 126, 204
Musevî Hazar Türkleri 126
musiki 226, 240, 241, 243, 244, 245
musiki aleti 243
musiki notası 241
Musul-Kerkük 2
mutfak 177
Müslüman 124, 132, 134, 197
Müslümanlar 245

müşavere meclisi 227
müzik 240
müzik aleti 77
müzikoloğ 242

n

Na't-ı Mevlânâ 242
Nagy - Szent Miklos hazinesi 145, 148
Nagy Szent - Miklos 195
Navarino 194
neft 234
neolitik 211
Neur 99
ney 244
Ni-shih-fu 37
Nibelungen destanı 100
Niğbolu 236
Nikephoros 136
Niş 106, 136
Niş şehri 106
nişan yüzüğü 98
Niya 213
Noın-Ula 223
Noın-Ula kurganları 58
nota 242
Novgorod knezi İgor 155
Novozogora 138
Nu-ship-pi 88

o

Ob 119
Ogan 203
Ogur Bulgarları 128
Ogur Türkçesi 134
Ogur Türkleri 99, 117, 125
Oğurlar 6, 14, 111
Oğuş 159
Oğuz 8, 45
Oğuz Destanı 196
Oğuz kabileleri 197
Oğuz Kağan destanı 196, 197
Oğuz şehirleri 20
Oğuz-name 197
Oğuzlar 6, 38, 39, 62, 141, 150
Oibars 194
ok 59, 61, 77, 84, 96, 159, 207, 231, 233, 239
ok uçları 108, 177
Oka 133
Oka Nehri 154
Oka-Sura 143
okçu 114
Oktar 97
Omurtag Han 137, 138
On iki Hayvanlı Takvim 226
On-ogur 99, 111
On-Ogur Bulgarları 113, 130
On-ok konfederasyonu 86
On-Uygur 62
Onegesios 232
Ongın ırmağı 199
onomastik 226
opak ev 61
Ordos 2, 6, 37
Ordos bölgesi 12
Ordos bronz eserleri 224
Ordos bronzları 9
Ordos eserleri 224
Ordu 75, 77, 89, 114, 122, 171, 180, 241
Ordu-balık 77, 182, 183
ordu-kent 81, 88
ordu-kentler 82
Orhun 45, 62, 211
Orhun âbideleri 201
Orhun bölgesi 6
Orhun kitabeleri 201, 203, 244
Orhun nehri 6, 44, 77
Orhun nehri vadisi 190
Orhun Yazıtları 37
orman 24, 199
Orta Asya 13, 18, 31, 37, 39, 45, 54, 55, 62, 67, 70, 71, 110, 114, 129, 131, 136, 138, 154, 156, 185, 196, 209, 211, 213, 215, 219, 225, 226, 243
Orta Avrupa 97, 100, 106, 112, 125, 134, 137, 201
Orta Doğu 106
Orta İtil sahası 130, 131
Orta Macaristan 113, 145
Orta Yunanistan 113
Orta-İtil 131
Ortodoks 126, 137
Osmanlı 79, 116
Osmanlılar 227
Ostiyak 118
Ostrogot 100
Ostrogotlar 96
otağ 77, 170
Otrar şehri 20
Otuz-Ogurlar 130
Ou-tche-le 89
Ozan 240

ö

ölüm 168
Ön Asya 196
örgin 170
Ötügen 91, 92, 184
Ötügen Yaylası 92
Ötügen-beği 184
Ötüken 31, 33, 38, 41, 67, 84, 197
Ötüken bölgesi 6
Özü nehri 123

p

P'u-ku Huai-en 64
P'u-nu 14
P. Koslov 223
Pagoda 77, 80
Paleolitik 210
palmet 114
pamuklu kumaş 77
Pan 115
Pan Ch-ao 16
Pannonia 97, 108
pantolon 173, 231, 239
Papa Leon 98
Para 75, 78
Pavya 98
pazar yeri 182
pazarlar 78
Pazırık 243
Pazırık halısı 219
Pazırık kurganı 211, 219
Pazırık Kurganları 57, 58, 219
Pazırık yaylası 57, 58
Peçenek 6, 142, 143, 154, 239
Peçenek hücumları 125
Peçenekler 125, 140, 141, 142, 144, 145, 150
PEÇENEKLERDE SANAT 148
Pekin 38, 182
Peloponnes 113, 150
Pencikent 213
perde 231
Perescepine hazinesi 145
Pereyaslavl knezi 153
Pereyaslavl knezliği 155
Pers 1
Peşte 145
Petro 224
petroglif 210
Petroglifler 211
peygamberler 168
peynir 173
Phalanx sistemi 234
Pıçakçı-Tepe 20
Ping-cheng 25
Pliska 137, 138
Pliska şehri 138
Pokrovsk 106
Polinezya 242
polo 209
Polonya 126
Poltava 145
portre 77
post 61
Prens İgor 155
prenses Honoria 98
Prenses Hsien-an 65
prenses Ning-kuo 64
Presiyan 137
Preslav 98, 137, 138
Presyaslav 136
Priskos 117
Prokopios 118
Properm dili 131
Proto-Bulgarca 195
Proto-Türk 215
Prut nehri 96
Pulat-Timur Han 134
pusu 172, 236
putlar 168

r

Radlof 196
rahip hücreleri 79
raks 240, 244
reflexe 233
Ren nehri 98, 100
resim 25, 26, 77, 215
Resim Sanatı 210
resmî mühür 171
Reşidüddin 197
ric'at 172
Roma 97, 108, 137, 159, 231, 235, 238, 239
Roma İmparatorluğu 97
Roma İmparatoru 98
Roma ordusu 235
Roma şehri 98
Roma-Germen 100
Romalılar 234, 239
Romanya 156
Romen devleti 156
Ros nehri 150
rotasizm 194, 195
Roxolan 99
Rua 97
Rudenko 219
Rugi 100
Rurik 124
Rus 153, 154
Rus bölgesi 155
Rus edebiyatı 155
Rus knezleri 144
Rus kuvvetleri 155
Rus ordusu 155
Rus prensi Svyatoslav 126
Rus yıllıkları 150
Ruslar 125, 132, 133, 142, 143, 156
Rusya 6, 100, 145
rütbe 116

s

S. Oldenburg 219
Sabaliba 132
Sabar 99, 117, 120, 122
SABAR KÜLTÜRÜ 118
Sabarlar 6, 110, 111, 117, 118, 119, 125, 130, 234
Saber 119
Sabir 117
sadaka 233
Sadoveç 138
sagu 196
sahip 203
Sahte ric'at 236
Saka hükümdarı 196
Saksın şehri 133
Salvoto 127
Samanîler 132
Sami 241
samur kürkü postu 77
sancak 170
sandalye 177
sapan 117
Saper 119

saray 81, 138, 244
saray erkânı 126
Saraylar 81, 137, 170
Sarı ırmak 8, 12
Sarı Türgiş 88
Sarı Türgiş devleti 88, 89
Sarı Türgiş kaganı 89
SARI UYGURLAR 69, 70
Sarı-siyah kabileler 87
Sarkel 127
sarkıntılı kemer 116
Sarmat 99
Sasanî 16, 18, 117, 122, 123
Sasanî devleti 17
Sasanî hükümdarı 31
Sasanî imparatorluğu 31
Sasanîler 17, 35, 122
Sasani 16
Sasani imparatorluğu 16
Sasaniler 113
Sava 113, 137
savaş fili 17
savaş usulleri 239
Savir 117
Savri 119
Sayan 6
Sayan dağları 2, 58, 75, 84
Saz 240
Segedın-Nagyszeksos 108
Sekiz Oğuz 64
Selânik 112, 113, 150
Selçuklu 57, 79, 116
Selçuklu akınları 155
Selçuklular 144, 150, 155, 156
Selenga 62
Selenga nehri 64
semavî 201
Semender 118
Semerkand 16, 106, 243
Sengim 79, 80, 213
Seoin 135
Sever 135
Seyhun 88
Seyhun nehri 1, 6, 89, 93
seyyar hamam 75
Sha 70
Sha-t'o 67
Shakhta mağarası 211
Shan-hsi 23
Shang Sülalesi 12
She-kuei 35
She-kuei Kagan 35
Shih-chi 203
Shih-pi 34, 35
Shih-pi Kagan 35
Sıbır 119
sığır eti 77
Sığnak (Suğnak) 20
Sırbistan 145
sırlı tuğla 77
Sibir 117, 118
Sibir Hanlığı 118
Sibirya 6, 8, 118, 141, 204, 211
Signidinum 106
Simeon 138
sinagog 126
Sir Tarduş 45
Sirderya 125
Sirderya nehri 64
Skir 100
Sklaven 100
Slav 110, 111, 113, 117, 137, 156
Slav kabileleri 100
Slav kavimleri 97, 115, 123
Slav oymakları 137
Slavlar 112, 113, 125, 137, 142
So-ko 89
Sofya 145
soğan kubbe 81
soğd alfabesi 168
Soğd kolonileri 40
Soğd şehirleri 35
Soğdlar 185
sokak 184
Sorçuk 213, 216
sorguç 170
Soy 159, 164
Soyfa 98
Söğüt ormanı 41
spor 84, 159, 173, 206, 207, 209, 237
Starazagora 138
Strategikon 239
Stupa 77
Stupalar 81
su değirmenleri 77
su kaynağı 199
su yolları 137
Su-lu Kagan 87, 89
Subutay 133
Sueb 100
Suei 32
Suei hanedanı 32, 34
Sultan Balaban 238
Sultan Beybars 156
Sung-yün 18
sur 77, 79, 81, 127, 182, 184
Sura 131
Suriye 2, 6, 97, 113, 156
Surlar 75, 82
Suşma 131
Sümer 242
Sümerler 241
süngü 171, 234
Süryani 117
Sütlü darı 173
süvari 114, 148
Svyatoslav 142
şad 45, 88
Şah Kubad 17
şair İbn Ta'avîzi 237
şaman 204, 240
Şamanizm 116, 204
şanrak 59, 61
Şantung ovası 40
Şar-ogur 99
Şarda 183
şarkı 209
Şarogur 97
Şehinşah 117
Şehir 75, 77, 78, 133, 180, 183, 185
şehir hayatı 226
şehircilik 183
şehirler 137
ŞEHİRLERİN TEMEL ÖZELLİKLERİ 183
şehit 234
şehristan 20
şiarı 167
şiir 240
şimşek 199
Şine-usu 64, 76
Şipovo 106
Şirvan 155
Şop-Bulgarları 145
şölen 209
Şu 197
Şu Destanı 197
T'ai-wu devri 24
T'ang İmpatorluğu 34
T'ang sülâlesi 70
T'ang Yabgu Kagan 243
T'ang-yun 227
T'ao-t'ieh 55
T'ien 203
T'ou-man 12
T'u-ko 129
T'u-li 35
T'u-yü-hun 31
T'u-yü-hun'lar 33, 35
T'ung Yabgu 35
Ta-lo-pien 32
Tabgaç 25, 26
TABGAÇ DEVLETİ 23, 24
Tabgaç hakimiyeti 23
Tabgaç hükümdarı 23
Tabgaç hükümdarı T'ai-wu 237
TABGAÇ KÜLTÜRÜ 24, 25
Tabgaç sanatı 25
Tabgaçlar 23, 24, 25, 26, 81, 199, 204, 232
TABGAÇLARDA SANAT 25
Tabiat Kuvvetlerine İnanma 168, 199
Tactica 239
Tagar 211
Tagar Kültürü 8
tahnid 57
taht 20, 64, 67, 69, 89, 167, 170
Tai (P'ing-ch'eng) şehri 23
Tai-ho Prensesi 69
Tai-lin 199
Tai-tsung 64
Talan 194
Talas 14
Talas havalisi 154
Talas nehri 64
Talas savaşı 87
Tama 126
Tamık 199
Tamır ırmağı 199
Tanbur 241, 242
Tangutlar 40, 70
tanhu 170, 171
Tanrı 166, 167, 168, 201, 203
Tanrı dağları 6, 31, 93, 117
Tanrı'nın kılıcı Ares 100
Tansuknâme-i İlhan Der Füsûn-ı Ulûm-ı Hataî 241
Tapınak 79
tar 244
Taraz 92
Tardu 32, 33, 35, 201
Tardu Kagan 207
Tardu ülkesi 33
Targitala 1
Tarhan 122
Tarhan şehri 126
Tarım 45, 75, 106, 158, 159
Tarihçi Agathias 239
Tarkan 88, 114
tarlalar 77
Taspar 31
Taspar Kagan 31
taş 77, 216
Taşkent 92
Taştık 211
tavus 20
Tayanç 227
Tegin 18, 45, 88
Teleç 135
Telering 135
Telering Han 135
Tengri 201
tepe 199
tercüme 227
Terek nehri 96
Tervel Han 134, 135
Teşkilât 170
Tevrat 1
Theodusius 98, 134
Thraklar 1
Tibet 31, 35, 71, 75
Tibet Krallığı 89
Tibetliler 67, 69
Ticaret 75, 78, 106
ticaret merkezi 132
ticaret yolları 13, 71, 121
ticaret yolu 24, 106, 137
ticarî 133, 192
Tiflis 122, 124, 155
Timur 134
Tisa 112
Tisa nehri 112
Tissa 97
To-lo-ss 65
Tobol-Işim ırmakları 117
Togharma 1
Toğu-balık 180
Tohan 194
Tohar üslûbu 215
Toharistan 16, 93
Tokay-Tepe 20
Tokdu 135

Tokmak 88, 92
Tola nehri 190
Tolmaç 142
Tolu 194
Tonyukuk 37, 38, 44, 54, 186, 232
Tonyukuk (aygucı) 38
Tonyukuk yazıtı 186, 190
Tonyukuk yazıtı dikildi 44
top 209
toprak 216
Toramana 17
Tork 150
totemcilik 204
Tou-lan 35
Tou-lan kagan 32
Tou-lo 88
toy 45, 209
Toyuk 213
Toyuk şehri 81
Töles 31
Töles boyları 29, 32, 33, 35, 62
Tölesler 14
töre 45, 166
Törtel 108
Trakya 112, 113, 134, 144, 150
Transdanubia 108
Troialılar 1
Tsa-yü 242
Tu-mo-tu Nu-şe-pi grubu 89
Tudor Puksov 195
tudun 45, 114
tuğ 170
tuğla 77
Tuğlar 170
Tula 211
Tumşuk 213, 216
Tun Baga Tarkan 65
Tun-huang 25, 70, 213, 216
Tun-Huang mağara tapınakları 81
Tun-huang zaferi 70
Tuna 97, 112, 113, 130, 137, 142, 154, 156, 237
Tuna boyları 143, 144, 150, 194
Tuna boyu 231
Tuna bölgesi 154
Tuna Bulgar Devleti 130
Tuna Bulgarları 137, 204
Tuna kumanları 155
Tuna nehri 99, 106, 143
TUNA-BULGAR DEVLETİ 134
Tung'hu 12, 237
Tunguz 204
Tunhuang mağara tapınakları 26
Tura 119
Turac 1
Turak 145
Turan taktiği 172, 236, 239
Turciling 100
Turfan 24, 45, 71, 89, 213, 216
Turfan bölgesi 67
Turfan şehri 71
TURFAN UYGUR DEVLETİ 71, 76
Turfan vadisi 241
Turukhalar 1
tutkal 142
Tuva 58, 180
Tuyahta 59
Tuyuhtyansko 84
tuz 106
Tümen 171, 232
tümülüs 55, 57
tünlük 59, 61
türbe 81
Türeyiş 197
Türgiş 20, 45
Türgiş boyları 86, 88
Türgiş Devleti 87
TÜRGİŞ KÜLTÜRÜ HAKKINDA 88
Türgiş tahtı 89
Türgişler 40, 64, 86, 87, 89, 92
Türing 100
Türk, pek çok yerde
TÜRK ADI 1
Türk Ailesi 159
Türk alfabesi 168
Türk asıllı 34
Türk atlıları 235
Türk boyları 186, 208
TÜRK DESTANLARI 196
Türk devleti 137, 167, 233
Türk devletleri 75, 166, 170
Türk dünyası 92, 186
Türk edebiyatı 196
Türk ekonomisi 173
Türk fonetiği 192
Türk grupları 204, 209
Türk halı sanatı 219
Türk hayatı 179, 180
Türk hükümdarı 165, 167
Türk inanç felsefesi 170
Türk Kağanı 191
Türk kavimleri 125, 231
Türk kozmonogisi 203
Türk kültürü 158, 164, 197
Türk kütleleri 204
Türk lehçeleri 121
Türk maden sanatı 223, 224
Türk mezarları 200
Türk milleti 230
Türk modası 127
Türk musikisi 242
Türk orduları 171, 172, 233, 238
Türk ordusu 77, 173, 230, 237
Türk ressamları 77
Türk sanatı 127, 211, 225
Türk savaşçıları 234
Türk süvari elbisesi 239
Türk tarihi 236
Türk toplulukları 177
Türk toplumu 116
Türk ülkesi 180, 237
Türk yaşayışı 158
TÜRK YAYILMALARI 6 6
Türk yazı dili 186
Türk yazıları 148
TÜRK YURDU 2, 236
Türk-Çin ticareti 183
Türkçe 117, 124, 126, 152, 156, 186, 192, 195, 203, 204, 242
Türkçe kitabe 186
Türkistan 6, 8, 16, 18, 67, 79, 126, 131, 133, 168, 197, 243
Türkiye 2
Türkiye Cumhuriyeti 227
Türkiye Türkçesi 191
Türkler 82, 96, 106, 125, 158, 159, 164, 171, 173, 177, 180, 191, 201, 204, 206, 209, 234, 237, 238, 241, 242, 245
Türkolog 196, 242
Türkologlar 186
türkü 209
Tyrkaeler 1

U

Uar 16
uk 59, 61
Ulahlar 156
Uldız 97
Uluğ Han 156
Umay 199
Umor 135
Ural 75, 117
Ural dağları 6, 99, 125
Ural-Kingan 8
Urfa 96, 97
Urfa başpiskoposu 96
Urug 159
urug(aileler birliği) 45
Urungu göl 90
Uşkunuki 133
Uşşak 242
Utrigur 194
Uybat kurganları 84
Uygur 1, 6, 45, 69, 79, 92, 166, 186, 192, 197, 213, 215, 216
Uygur alfabesi 76
Uygur atları 69
Uygur boyları 71
Uygur büyükleri 67
Uygur Çağı 184, 185
Uygur destanı 196, 197
I. Uygur Devleti 92
Uygur Devleti 64, 71, 84, 87
Uygur devleti kuruldu 44
Uygur devri 77, 79
Uygur dönemi 191
Uygur duvar resimleri 213
Uygur elçileri 70
Uygur evleri 82
Uygur generali Külüg Baga 69
Uygur Hakanı 67, 69
Uygur hakanları 70
UYGUR HAKANLIĞI 62, 64, 67
Uygur hâkimiyeti 93
Uygur kaganları 77
Uygur kavimleri 69
Uygur kaynakları 244
Uygur kervanları 70
Uygur kitabeleri 76
UYGUR KÜLTÜRÜ 75
Uygur mimarisi 77
Uygur mitolojisi 76
Uygur nazırı 69
Uygur ordusu 70
Uygur oymakları 63
Uygur resim üslûbu 213
Uygur sanatı 77
Uygur stupaları 81
Uygur stupası 77
Uygur tarihi 76
Uygur tarzı 81
Uygur Türkleri 176, 241
Uygur ülkesi 69, 244
Uygur yabgusu 63
Uygur yazısı 168, 192
Uygur-Çin münâsebetleri 69
Uygurlar 6, 44, 62, 64, 70, 79, 81, 116, 168, 170, 185, 199, 204, 213, 215, 232, 245
Uygurlar 69
UYGURLARDA MUSİKİ 244
UYGURLARDA SANAT 79
Uz 142, 150, 154
Uz baskısı 143
Uz kitleleri 150
Uzlar 6, 130, 142, 145, 150

Ü

üge 45, 125
Ülke 164, 165
Ür 125
üzengi 114, 115

V

vadi 199
Valens 97
Vang-Yante 244
Varahşa 213
Vardar nehri 145
Varpalota 108
Vazifeye koyuluş ordusu 70
Veliaht 170
Vergi 75
Veşi 99
vezir 88
Vidin 138
Vidivari 99
Vineh 135
Vizigotlar 96
Vlademir 124
Vogul 118
Volga 2, 95, 106, 112, 131, 153, 194
Volga Bulgarcası 195
Volga nehri 6
Voltyak 131
Voltyake 130
Vyatka 131

W

W. Eberhard 241

Wang Yen-te'nin raporu 77
Wei ırmağı 12
Wei-ts'ing 238
Wu-ch'e-le 88, 89
Wu-huan 16
Wu-sun 14
Wu-sun devleti 24
Wu-ta-t'i-hou 14
Wu-ti 13

Y

yaban kazı 77
Yabgu 88, 89, 170
yabgu (kanat idarecisi) 45
Yabgu unvanı 31
Yada Taşı 199
Yafes 1
yağız 234
yağmur 77, 199
Yakın Doğu 137
Yakutistan 2
Yakutlar 204
yaldızlı ağaç 77
Yan Ulagan ırmağı 58
Yang-shao kültürü 8
Yangı-Kent 20
Yar-Hoto 79, 80
Yar-hoto saray harabeleri 82
Yar-Hoto şehri 81
Yaradılış 196
Yaradılış destanı 196
Yarkend 16
Yaroslav 124
yay 84, 108, 171, 233, 239
Yayak 141
yaygı 57, 223
Yayık 95, 121, 133
Yayık boyu 133
Yayık nehri 123
Yayık-Volga 154
yaylak 75, 178
yaz-lak 178
yazı 186
yazlık 75
Yecüc Mecüc kavmi 96
Yen-men kalesi 34
Yenisey Bölgesi 53
Yenisey kaya resimleri 211
Yenisey nehri 8, 84
yer-su 168
Yeşil nehre (Yang-ts'e) 40
yeşim taşı 77, 227
Yezid 124
yıldırım 199
Yıldız 97, 199
yıldızlar 168
Yi 70
yoğurt 173
yol 184, 237
yollar 184
Yugoslavya 115
yugruş 194
Yugurrus 114
Yula 142
Yula boyları 142
Yun-gang 25, 26
Yun-gang (Yün-Kang) 25
Yung-sang 26
Yungang mağara tapınakları 25
Yurt 59, 61, 81, 115
Yuthang 100
Yü-p'ien 227
Yüeh-chih 12
Yüeh-pan 24
yüksek atlama 209
Yünlü kumaş 173

Z

Zaraut Kamar Mağarası 211
Zaysan 90
Zend 1
zırh 84, 114, 234, 235
Zıryen 131
ziraat 8, 45, 78, 184
Zosimos 231
Zuryen 130

INDEX

A-shih-na clan 45
A-shih-na Fu-nien 37
A. Kiss 115
A. Von Le Coq 223
Abari 110
Abars 110
Abbasids 93, 123
According 117
Acina Tepe 214
Açu 202
adak 191
Adrianople 136, 145
Adriatic 111
Adronovo 7
Adronovo culture 9
Adronovo people 9
Afanasyevo culture 2, 8
Afghanistan 7, 16, 19, 35
Afrasiyab Sarayı 214
Afrasyab 1
Agriculture 75
Ahmed Ibn Fadlan 131
Ak-balık 183
Ak-ogur 98
Akatir 98, 100
Akbeşim 79, 80
Aksu 17
Alakul 90
Alans 96, 105
Aleppo region 2
Alexander 197, 215
Almighty 202
Almush 131
Alp Bilge Khagan died 68
Alp Er Tonga 196, 197
Alp Er Tonga saga 196
Alp Kutlug 67
Alp Kutlug Bilge died 67
Alp Küçlüg Bilge 68
Alpine 112
Altai 2, 7, 28, 84, 117, 196
Altai homeland 16
Altai Mountains 2, 9, 59, 64, 91, 176, 207, 211, 219
Altai region 8, 204
Altai-Sayan region 7
Altaic culture 8
Altais 2, 9, 75, 207
Altaist 195
altars 54
Altı-ogur 100
Amgı kurgan 181
Amid (Diyarbakır) 16
ammoniac 227
Amur 75
Anatolia 2, 7, 96, 97, 112, 117, 121, 144, 148, 150, 182
Anatolios 108
ancestral cult 169, 200
Andalusian 126
angels 169
animal figures 115, 138, 223
Animal husbandry 173
animal style 9, 78, 85, 114, 210, 223, 224, 225
animal-combat 211, 224
animals 19, 25, 36, 45, 85, 113, 115, 130, 149, 169, 201, 202, 211, 226, 236
animals engaged 223
Ankara 117
Antes 105, 111
anthropologists 9, 159, 179
Anushirvan 118
Apar 110, 194
apotropaic 55
Aqtagh 31
Arab armies 87, 122
Arabic 185
Arabic alphabet 195
Arabs 122, 123, 130, 134
Arcadiopolis 98
archaeological 76, 85, 109, 115, 126
archaeologists 114, 127, 219
archeological 45
architectural 27, 54, 55, 80
architecture 26, 55, 61, 76, 79, 82, 83, 126, 138
Architecture and art 76
Arıkan 194
Armenia 117,121, 122
Armenian province 123
Armies 72, 170, 181
armor 85, 113, 149
arms 201
army 17, 37, 65, 84, 89, 97, 99, 112, 121, 123, 132, 134, 182, 183, 237, 241
army-town 83, 182, 183
Arpad 124
arrows 84
Arslan il Tirgüg 93
Arslan Khan 71
Art among the European Huns 108
Art among the Khazars 126
Art among the Petchenegs 149
artistic styles 77
Arzhan 59
Asia 8, 16, 17, 26, 37, 45, 58, 67, 82, 115, 210, 211, 214
Asia Minor 2, 196
Asian 75, 113, 127, 149
Asian art 149
Asian Huns 84, 117, 199, 200, 201, 237
Asian steppes 78, 85, 114, 215
Asiatic Huns 90, 94, 129
Asparukh 133, 134
assembly 44, 89
Astana 216
astrology 169
astronomical texts 227
Atabeg 155
Atakam 194
Atilla 98, 99, 100, 105, 108, 237
Atilla died 100
Atilla the man 101
Atilla's father 194
Atilla's first wife 194
Atilla's son 194
Atilla's uncle 194
Atpazarı 183
Aurel Stein 223
Avar 112, 113, 114, 115, 194
Avar army 112, 113
Avar art 114
Avar khagan 112, 201
Avar metal objects 114
Avar origin 149
Avar period 115
Avarina 194
Avars 7, 24, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 121, 134, 136, 194
Avesta 1
Ay Tengride Kut bulmış Külüg 67
Ay Tengride Ülüg bulmış Alp Ulug 67
Ay-Sabar 119
ayak 191
Aybars 194
aygucı 44
Ayyubid 155
Ayyubid sultan 155
Az 45
Azerbaijan 2, 7, 121, 123, 155
Azov 100, 111

backs of sheep 231
Bad-town 183
Badakhshan 19
Baga 34, 87
Bagatur 36
baghan 115
Baghdad 131
Bağa Tarkan 88
Bahan 136
Baibars 155
Bakır-balık 183
Balak 117, 118
Balalık Tepe 214
Balamir 96
Balanjar 118, 122
balbal 169, 201
balçık 183
balık 183, 185
balık-beği 184
Balkan 108, 138
Balkans 2, 7, 97, 98, 105, 108, 111, 112, 129, 134, 144, 148, 150
Baltic Sea 105
ban 115
banking 78
banks 64, 91, 98, 132, 142, 150, 153, 235
barbarian 241, 242
bark 54, 55
barrow 55, 169, 201
Bars 88
Basaraba 156
Basık 97
Basic features of cities 183
Basmil 40, 44, 45, 63, 64, 185
Bastarnae 105
Bat-Bayan 129
Batu Khan 133
Bayan Hakan 111
Bayat 202
Bayavur 105
Bayirku 40, 45
Be thou Sabar 119
beads 109
Before the Huns 8
beği 184
Belgrade 108, 111, 136
belt buckles 224
belt plaques 114
belts 113
Beshbaligh 71, 86, 91, 92, 93, 227, 242
Besides 100
besieged 111
Bessarabia 134
Beş-balık 71, 183
Beş-ogur 100
Beta 80
bey 88, 163
Beyşehir 182
Bezeklik 80, 214
Bezeklik temples 80
Bilge 39, 40, 44, 54, 69
Bilge Khagan 54, 67, 68, 92, 187, 190, 216, 237
Bilge Kul Kadır Han 93
Binyang 27
birds 231
Bishop Efraim 96
Black 87
Black Sea 7, 31, 100, 111, 112, 121, 122, 125, 134, 143, 145, 153, 156
Black Sea never 148
Bled 98
Bleda died 98
Blossom 122
blue 215
Blue Turk 19, 28, 129, 181, 201, 213, 214
Blue Turk armies 242
Blue Turk army 181
Blue Turk council 41
Blue Turk empire 129
Blue Turk khagan Bilge 242
Blue Turk music 242
Blue Turk period 183, 216
Blue Turk power 44
Blue Turk princess 242
Blue Turk state 33
Blue Turks 2, 17, 19, 20, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 40, 45, 58, 79, 84, 86, 87,88, 90, 110, 118, 121, 124, 148, 152, 169, 190, 191, 197, 199, 200, 213, 215,

238, 242
Blue Turks economy 45
blue-eyed 156
Blue-Turk alphabet 45
Blue-Turk control 35
Blue-Turk dominance 63
Blue-Turk independence 29
Blue-Turk khagan 55
Blue-Turk period 54, 59, 83, 187
Blue-Turk prince 34
Blue-Turk society 45
Blue-Turk states 37
Blue-Turk tombs 54
Boarık 117
bod 163
bodun 45, 164
body armor 238
Bolçu 88
Boluş 153
Boncuk 194
Book 226
boots 173
Boris 137, 138
Borotala river 86
Bosphorus 112
bowls 149
bows 84, 238
boy 45
bozkurt 75, 197
Bögü 65, 67
börk 176
bracelets 114, 138
brachiocephalic 8
bride 242
British Isles. 101
bronze 109, 224
Bronze Ag 9
brooches 109
brother 19
Buddha 26, 80, 215
Buddhism 25, 27, 33, 41, 78, 169, 191, 203, 204
Buddhist 22, 24, 76, 169, 226
Buddhist architecture 80
Buddhist art 214
Buddhist influence 26
Buddhist priest 19, 227
Buddhist temples 33, 78, 79, 80, 242
Buddhist texts 227
Buddhist theology 215
Buddhist tombs 77
Bugu 45
Bulgar groups 117, 129
Bulgar khans 129, 195
Bulgar state 129
Bulgar Turks 134, 138, 139
Bulgar-Kipchaks 133
Bulgaria 134, 136, 137, 138
Bulgars 7, 75, 100, 112, 113, 115, 122, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 150, 156, 194, 195
Bumin 29
Bumin died 29
Bunduqdari 155
Burgonds 105
burial gifts 114
Business and law 78
buyruk 44, 88
Büyükçekmece 98
Byzantine 98, 110, 117, 118, 121, 122, 123, 129, 134, 135, 136, 138, 139, 143, 150, 153, 195, 231
Byzantine army 134
Byzantine control 118
Byzantine emperor 126, 135, 122, 201
Byzantine emperor Heraclius 112
Byzantine empire 111
Byzantine forces 111
Byzantine historian 117, 240
Byzantine history 153
Byzantine imperium 144
Byzantines 31, 98, 100, 108, 111, 112, 117, 118, 129, 134, 135, 136, 137, 143, 144, 145, 153
Byzantium 108, 111

C

cairn 201
Caliph 123
called 201
called stupas 77
Camiü't Tevarih 197
campaign 36, 65, 240
Campus Mauriacus 99
capital 19, 23, 65, 72, 87, 99, 112, 126, 129, 138, 155
caravan routes 72, 130, 214
Carpathian mountains 97
Carpathian region 109
Carpathians 111
carpet 25, 219, 223
carvings 216
Caspian 16, 98
Caspian Sea 7, 95, 130, 132
Caucasian homeland 129
Caucasus 2, 7, 97, 105, 111, 117, 118, 122, 125, 128, 130, 132, 148, 153, 155
cave-temples 214
caves 199
central 148
Central Asia 2, 7, 9, 13, 31, 54, 62, 67, 69, 72, 87, 110, 129, 130, 138, 153, 156, 185, 196, 201, 209, 211, 213, 214, 216, 223, 226
Central Asian 113, 215
Central Europe 2, 7, 98, 101, 105, 108, 111, 124, 134, 136, 137
central Russia 105
ceramics 76, 85, 109, 114, 138, 139
ceremonial road 55
Ch'ang-an 24, 65
Ch'e-pi 37
Ch'i-min 34, 35
Ch'ieh-t'e-hou 15
Ch'ih kingdoms 31
Ch'in 23
Ch'in dynasty 12
Ch'u-lo 34, 36
Changos 156
chanted 240
Charles 113
chemistry 227
chief 44, 237
chieftain 29
Chih-chih 15, 94
Chik 64
Chin-ling mountains 76
China 12, 15, 20, 23, 24, 28, 37, 38, 39, 40, 65, 68, 70, 72, 75, 80, 108, 121, 203
Chinese 12, 13, 15, 24, 25, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 84, 86, 87, 91, 95, 121, 123, 173, 183, 184, 194, 197, 201, 206, 207, 208, 226, 227, 241, 242
Chinese accompanying 207
Chinese annals 193
Chinese architecture 54
Chinese armies 70
Chinese army 173
Chinese art 25, 225
Chinese assistance 33
Chinese backing 34
Chinese bondage 40
Chinese Buddhist Law 226
Chinese campaign 67
Chinese capital 25
Chinese chicanery 37
Chinese control 87
Chinese elements 25
Chinese emperor 34, 65, 68, 76, 87, 201
Chinese emperor Wu-Timarried 242
Chinese general Pan Chao 16
Chinese generals 40
Chinese government 87
Chinese governors 16
Chinese hegemony 86
Chinese history. 34
Chinese influence 27
Chinese instigated 15
Chinese intrigue 37
Chinese intrigues 34
Chinese kingdoms 33
Chinese masters 36
Chinese military 37
Chinese monk's 241
Chinese mythology 55
Chinese prince 33
Chinese princess 13, 67, 68, 87
Chinese protection 15
Chinese rule 34
Chinese sources 240
Chinese suzerainty 15
Chinese territory 16
Chinese written 203
Chinese written sources 12
chokers 114
Chou 31
Christian 101
Christianity 124, 203
Christianization 138
Christianized 113
Chu 64
Chu valley 16
churches 125
Chuvash 133, 195
Cilician 97
Cim 141
Circassian 156
citadel 138
cites 156, 183
cities 67, 184
Cities and city-dwelling among the early Turks 178
city 23, 69, 78, 80, 87, 88, 91, 96, 99, 111, 112, 126, 133, 136, 154, 179, 181, 182, 185, 235
City life flourishes during Uighur times 184
city of the khan 181
city of the prince 182
city-states 87
Civil architecture 82
civilization 76, 115
Civitas Avarorum 194
claims 138
clan 36, 38, 45, 89, 118, 163, 178, 179, 203
classical styles 216
clay 216
coeducational 208
coexist 125
coins 22
Comania 153
combat 113
complexes 54
Confronted 135
Confucian 24
Confucianism 25
considerations 26
Constantine 135
Constantine V 122, 126, 135
Constantine VI. 136
Constantinople 31, 100, 112, 121, 129, 134, 136, 137, 138, 143, 145
consuetude 45, 166
consuming 238
contests 206
Copper-town 183
Coprinomos 135
Cordova 126
cosmological 227
council 44, 170
council-halls 82
country 164

countryside 17
court 181
Creation cycle 196
crest or aigrette 170
Crimea 2, 126, 156
Croats 115
crypt-temples 26
crypts 26, 27
Csongrad 109
cult 201
cultural 226, 227
culture 108, 109, 117, 138, 159
Cuman 133, 145, 148, 150, 152, 153, 154, 155, 156
Cuman-Kipchaks 125, 155
custom 19, 76, 113, 126, 155
cycle 196, 202, 226
czar 138
Czar Asen 156
Czar Peter I 224

ç

Çağatay 71
Çakan 144, 145
Çalap 202
Çaplak-tepe 20
Çariçin kurgan 108
Çe-nu 88
Çeremis 105, 129
çevgen 208
Çiçek 122
Çiğil 185
Çoban 142
Çor 142, 143
Çorpan Tarhan 121
Çorup 155
çöğen 208
Çukurova 97
Çuluk 194
Çunu 194
Çut 105

d

daggers 85
Dalmatia 112
dance 240
Danishmends 227
Danube 98, 105, 111, 113, 129, 137, 143, 145, 150, 153, 235
Danube Bulgars 133, 134, 195, 203
Danube river 108
Daryal 96
Datong 26
davul 170
death 23
decorated 55
decorations 85, 114, 224
Dede Korkut 197
deer 224
Delhi 156
Demir Kapı 40
Dengizik 100, 194
Derbent 96, 121, 122
descriptions 227
deterioration 24
dictionary 156
dishes 149
Divanü Lügat-it-Türk 196
Dneiper 111, 122, 126, 142, 150
Dneiper Cumans 154
Dneiper river 108
Dneister river 113
Dneister valley 143
Dobruja 133, 134
dogs 115
Doğu-balık 183
Dokuz-Oğuz 62
dome 61
domesticated animals 19
Don 109, 121, 124, 126, 140, 142, 150, 154, 155
Don region 143
Don river 7, 117
Don-Denets 153
double-reflex bow 238
dragons 115
Drava 137
dress 173
drink 231
drum 170, 242
Duolo 129
Dzungaria 213

e

eagles 224
Early Bulgar art 138
Early Neolithic 211
Earth 25
earth-and-water 199
East-town 183
Eastern Blue Turks 34, 207
Eastern Empire 98
Eastern Kazakhstan 9
Eastern Turkistan 2
Ebi Nor 86
Ebü'l-Gazi Bahadır Han 197
economic 13, 134, 137, 155, 183, 185
economically 17, 166
economies 78
economy 19, 78, 166
Edirne 97, 136
ediz ev 80
Efrasiyab 196
Egypt 2, 155, 196
Elbe 111
elephants 17
Ellac 100
embassies 70
embassy 31, 70, 131
Emperor Heraclius 121
Emperor Justinian 111
Emperor Theodosius 98
empire 33, 84, 99, 100, 111, 121, 134, 201, 235
encyclopedic 196
England 208
English 191, 237
English picked 206
Ephthalite 110
Epic 196, 197
Ergenekon 197
erkin 45
Ermmaharich 96
Ernac 100
Ernek 194
Ertim 142, 143
Erzurum 97
Esik kurgan 59
Eski Türkçe 187, 190
Est 105
Eşkam 194
Eternal 202
ethnic 137
etymology 193
Eurasia 219
Eurasian steppes 158
Europe 7, 16, 26, 97, 98, 105, 109, 115, 117, 120, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 133, 153
European 45, 153, 204, 231, 237
European history 105, 115
European Huns 113, 194, 203
excavations 45, 54, 76, 109, 115, 126, 219, 223, 242
exorcisms 227
eyes 149

f

falconry 206
fall 178
false princesses 65
families 45
family 45, 70, 78, 129, 163, 164, 167, 179
family rights 163
Father 202
federation 86
felicity 166
Feng-ch'eng 67
Feng-ch'eng died 67
Fengxian 27
Fergana 93
Fergana valley 15
Feridun 1
fibulae 109
figures 77, 85, 138, 216
Finn 143
Finnish 122
Finno-Ugrian 117, 124
Finno-Ugrian clans 105
Finno-Ugrian tribes 129
fired brick 76
Firuz 16
fish 115
Five-town 183
flesh 238
flower motif 219
folk 165
folk-tales 75
food 206, 231
force 2
forced 207
forces 65, 226
Foreign affairs 171
forest cults 25
fortified position 181
fortune-telling books 227
foundation-stones 197
foxes 231
Fragments 55, 138
Franks 105, 111, 136, 137
fresco 55
Fur Road 72
furious 152
furs 72

g

game 208
Gandhara 216
garments 114, 176
Gates 183
Gateway 121, 122, 123
Gaul 97, 99, 101
General Aetius 99
geographical 22, 121, 225, 231
geopolitical 231
Georgia 121
Georgian kingdom 155
Georgians 155
Gepidae 100, 105, 111
German 98
Germania 101, 105
Germanic 99, 100, 115
Germanic tribes 105
Germano-Roman 105
Ghiordes 219
glazed brick 76
Gobi Desert 15, 68
gold 84, 113, 114, 148, 149
Gold belts 138
gold plaques 224
golden 22
Golden Gate 136
Golden Horde 133
golden phoenixes 22
good luck 75
Gothic languages 105
Gothic troops 99
government 19, 33, 44, 88, 184
governmental 44
Gök-Bulak 59
Gök-Tangri 169, 201
Gök-Türk 2, 190
granite 55
graphic 215
Great Bulgaria 128, 129
great rivers 130

Great Wall 12, 23
Great Wall of China 2
Greece 112, 163
Greek 108
Greek art 214
Greeks 117, 118, 122, 123, 235
green 215
gryphon 149
gryphon figures 219
gryphons 115
guard 134
Gupta 16
Guyang 27
güz 178
güzlek 178
Gyula Laszlo 115

h

Hakanus 124
han 88, 164, 170
Han period 12
han-balık 181, 183
Handicrafts 176
hands 240
Happy-town 183
harnesses 84
Harun Rashid 123
hatun 44, 114, 170
hatun-balık 182, 183
Hazar Tegin 69
he date-palm phase 115
helmets 85, 238
hemispherical 81
Heraclius 112, 121, 129
Hermitage museum 224
Herodotus 1
Heruli 105
heyday 20
Hıtay 70
hides 72
high temple 80
high-water 13
hills 199
Himalaya mountains 8
Hindu 22
historians 114
historical 86
historically 158
history 28, 80, 84, 101, 115, 117, 122, 137, 143, 148, 182, 208, 215
Hitherto 65
Ho-lo-shih 86
Ho-sa 69
Ho-sa Tegin 69
hoard 148
Hoço 214
holds 149
home 134
homeland 84, 118, 124, 143, 150, 176
Honan 24, 27
honeybees 130
Honoria 98, 99
Hopeh 23
horde 237
horse 114, 149, 226, 231
horse races 173, 206
Horse-mart 183
horseback 138, 208, 231, 235
horseman 149
horsemanship 173
horsemen 69, 207, 211, 215, 219
horseraces 206
horses 19, 45, 59, 69, 159, 201, 224, 236
horses' 138
Hoten 16, 17, 214, 216
households 13
houses 72
Hsi 70
Hsien-an 67
Hsien-pi 16, 23, 95
Hu Tegin 69
Hu-han-ye 15
Hu-t'u-erh-shih 15
human race 8
Hun 214, 224, 231
Hun children 231
Hun embassy 235
Hun leader 194
Hun music 241, 242
Hun names 194
Hun period 59
Hun princes 223
Hun-Avar tombs 201
Hun-period kurgans 216
Hun-Turk kurgan 219
Hun-Turks 100
Hung II 25
Hungarian 111, 156, 194, 195
Hungarian National Museum 113
Hungarians 115
Hungary 111, 113, 114, 136, 143, 148, 153, 154, 155, 156
Hunnic 13, 16, 97, 129
Hunnic clans 23, 95
Hunnic communities 16
Hunnic empire 12, 13
Hunnic groups 96
Hunnic league 15
Hunnic military 97
Hunnic political 15
Hunnic princes 15
Hunnic ruler 94
Hunnic rulers 12, 13
Hunnic tombs 98
Hunnic tribes 95
Huns 7, 12, 13, 15, 16, 31, 55, 58, 84, 96, 97, 98, 100, 105, 108, 109, 110, 114, 193, 194, 197, 238, 240
Huns penetrated 7
Huns emperor Atilla 240
hunting 231
hunting-cult 211
Hwang (Yellow) river 9, 12
hymns 227

I

I Anoshirvan 19, 31
I. Family tree of the Blue Turks (542-630) 46
Ibn Rusta 131
ıduk 199
Iduk-ötüken 199
II.Khagans of the second Blue-Turk state (682-744) 47
Ili basin 141
Ili river 86, 87, 94, 117
Ilkhagan 207
India 16, 19, 20, 36, 156
Indo-Iranian 204
Inner 149
Internal affairs 171
Iran 7
Iranian 1, 105, 111
Irk Bitig 187
Iron 176
Irtysh 119, 152
Irtysh river 91
Irtysh tribes 119
Ishbara 33, 34
Ishbara Khagan 207
Ishim river 152
Ishim rivers 117
Iskur river 134
Islam 80, 83, 123, 125, 130, 170, 185, 197, 203, 215, 225
Islamic 131, 236
Islamic accounts 1
Islamic art 215
Islamic sources 117
Issyk Kul 59, 86, 93, 141
Issyk Kul region 92
Italian 105
Italy 97, 99, 101, 111, 112
Itil 129
Itil Bulgars 122, 129, 130, 131
Izgil 45
Izzeddin 155

i

iconographic 26, 54
iconography 149, 215
idol 80
il 44, 45, 164
Il (Hsieh-li) 34
Ildeniz 155
Ilek 100, 194
Iliger 117
ilteber 45, 170
Ilteriş 237
Ilteriş Kagan 38
imperial 65
imperial line 23
independence 164
independently 165
indicates 22
inner Asia 224
inscriptions 190
internal political 15
İrnek 100, 194
iron 76, 114, 199, 224
İstemi 31, 33, 110
İzmir 144

j

jacket 173, 176
Jagatai 71
Jen-mei 70
Jenghiz Khan 70, 72, 132, 182, 185
jereed 173, 206, 209
Jerusalem 97
jeweler 138
jewelry 109, 114, 115, 127, 138, 224
Jewish 125
Juan-juan 16, 24, 28, 29, 110
Judaism 125, 203
Judaism 126
Justice 171
Justinian 111, 134
Justinian I 117
Justinian II 122, 134

k

Kadırgan 8
kagan 170
Kalka river 132, 155
kam 203
Kama 122, 129, 130
Kama region 129
Kaman 133
kams 203
Kan-chou 68
Kan-Chou Uighur 70
Kan-Chou Uighur rulers 70
kang-sha 227
Kangar 143
Kansu 2, 7, 39, 216
Kao-ch'ang 71, 76
Kao-ch'e 62
Kapan 142
Kapçal 84
Kapgan 39, 40, 88
Kapgan Khagan 92
Kapkan 194
Kara 30, 33
Kara Hoto 214
Kara's reign 30
Kara-Khitai 84, 153
Kara-Türgiş 88
Kara-Türgiş principality 88
Karabalgasun 75

Karabey 142
Karachuk mountains 20
Karaçay 125
Karahans 88, 93
Karaim 125, 126
Karakorum mountains 13
Karashahr 89
Karasuk culture 9, 213
Karaton 98
Kardam 136
Kardam Khan 136
Kargan 142
kargu 83
karguy 83
Karluk 45, 63, 64, 67, 87, 90, 91, 92, 142, 185
Karluk groups 93
Karluk principality 93
Karluk ruler 93
Kashgar 15, 16, 17, 24, 71, 93
Kashmir 36
Kaşgarlı Mahmud 196, 197
Katta 108
Kauna-char 87
Kayseri 117
Kazakhstan 7, 16, 59
Kazan 2
Kazan region 133
Ke-k'un 84
Kelteminar culture 55
Kem river 64
Kem valley 213
kend 185
Kenger 143
kengeşci 227
Kenkol kurgan 108
kent 82, 185
kept 130
keş 238
Keyhusrev 196
khagan 19, 29, 31, 34, 35, 36, 38, 44, 63, 65, 69, 71, 86, 87, 88, 113, 114, 117, 124, 181, 182, 184, 227, 238
Khagan of the Turks 191
khagan Tardu 201
khagan's military 241
khaganate 33, 86, 113
khan 19, 88, 131, 138, 181, 184, 197, 238
khan custom 137
khan's palace 138
khan's towns 183
Khan's-town 183
Khanate 133, 141
Khazar 75, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 140
Khazar groups 118
Khazar khan 121, 123, 124, 125, 129
Khazar princess 126, 134
Khazar princesses 122
Khazaria 130
Khazars 112, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 132, 143, 203
Khitan 39, 70
Khitans 40
Khocho 71, 78, 80, 81, 82
Khorasan 2
Khwarizm 55, 121, 124, 125, 130, 131, 155
kımız 176
Kıpçak 152
kış 178
kışlak 178
Kızıl 214
Kiev 150, 153
Kiev region 124, 150
Kievan princes 150
Kievan Rus 124, 143, 150
Kimak 152
Kinel rivers 131
King 118
kingdom 70
kings 105
Kipchaks 7, 132, 152, 153 155, 156
Kirghiz 15, 31, 40, 45, 64, 67, 69, 84, 185, 207, 208, 213
Kirghiz art 84, 85
Kirghiz insurrection 40
kitchen implements 176
Knez 124
Kobrat 128
Kobratos 128
Kocho 242
Kok-Turk 190
Kolemans 156
Kong-yue 87
Konya 117
Kopen tombs 84
kopuz 76
Korea 13, 31, 36
korgan 179
Kosh-Gumbaz 81
Kosho-Tsaidam 41, 190
kotuz 170
Koy-Kırılgan Kale 214
Kök 201
Kökturk 169, 201
Köktürk cycle 196, 197
Köktürkçe 190, 193
Könçek 155
köpürge 242
Kua 70
Kuad 105
Kubad 17
Kuban 96, 117, 121, 125
Kuban Bulgars 195
Kuban region 142, 153, 194
Kuban rivers 140, 155
Kuban valley 124
Kucha 17, 24, 67
Kuça 214, 216
Kudirge 59
Kudirge petroglyphs 213
Kuei 23
kuman 152
Kumtura 214, 216
kurgan 169, 201, 219
kurgans 55, 58, 181, 223, 224
Kurmush 135
Kursık 97
Kurt 128, 129
Kurum 136, 137
Kurum Khan 137, 138
kut 166, 167
Kutad-gu-bilig 166
Kutlu-dağ Efsanesi 75, 199
Kutlug 37, 38
Kutlug Bilge 64, 67
Kutlug died 39
Kutluğ-balık 183, 185
Kutrigurs 194
Kuvrat 128
Kuvratos 128
Kül Kagan 64
Kül Tigin 39, 40, 41, 54, 55, 187, 190, 216, 237
Kül Tigin died 41, 202
Kül Tigin, who died on February 27th in 731 54
Külbey 142
külçor 88
Külüg Baga 69
Külüg Bilge 69
Kün Tengride Ülüg bulmış Alp
Küçlüg Bilge 68
Kün-han 16
Kün-Sabar 119
Kür 155
Kürebir 69
Kyzyl 80, 223
Kyzyl-tagh 80

l

lady 44
Lake Aral 7, 13, 98, 128
Lake Baikal 7, 13, 190, 207
Lake Balkhash 142
Lake Balkhash-Talas 153
Lake Issyk 241
lambadism 193
language 45, 113, 117, 137, 156, 187, 190, 193, 195
languages 203
Lao-shang 13
Latin 105, 156
leather 72
Lebinium 148
Legend of Happy-Mountain 75, 199
Leo 122
Leo IV 122
Levunion 148, 153
li 207
Liang-chou 68
lingua franca 156
lions 224
Literature 75, 101, 105, 169
Liu-tsung 23
Lo-yang 23, 25
Lombards 105, 111, 112
long-haired 138
long-range 238
long-term 13
Lop-nor 223
Lord 202
lotus 215
lotus motifs 114
lotus-shaped dome 80
Lou-Lan 223
Lower Dneiper 153
Loyang 27, 65
Lu-shan 65
luck 166
lue Turk khagan 237
Lungmen 26, 27
Lüleburgaz 98

m

Macedonia 111, 148, 150
Madara 137, 138, 139
Magı 181
Magna Bulgaria 128
Magog 96
Magyars 7, 115, 124, 129, 141, 143, 238
majority 125, 137
making 138
Malamir 137
Malatya 97
Malazgirt 144
Mamluk 155
Mamluk sultan 155
Manichaean 70, 169, 215
Manichaean art, 214
Manichaean texts 227
Manichaeanism 78, 169, 191, 203, 204
manufactured 127
Mao-tun 12
Margos 108
Margus 235
Maritsa 145
Markoman 105
Marmara 144, 145
marriage 29, 65, 68, 126
marriages 155, 163
marry 19, 209
masks 55
materials 127
Mau-balık 183, 185
mausolea 80
mausoleum 54
Mayatsko 126
Mayemir culture 9
Mazdak 17
Mazdakite 17
meat 72
mechanism 170
Medes 196
Median king 196
medical 227
Mediterranean 20

Mediterranean world 72
Meglano-Wallachs 148
mengen 115
Mengli 71
Meriç 145
Merya 105
Mesolithic 211
metal 216, 240
metal brad 114
metal objects 113, 138
metal plaques 238
metalware 127
metalwork 114, 225
metalworkers 149
metalworking 224
Mete 197
Michael II 136
Middle Ages 7, 105
Middle East 108
migrated 150
migrating 7
migrations 69, 109, 179
migratory 7, 9, 25
Mihirakula 17
Mikhail 138
Milan 99
militarily 123
military 17, 26, 29, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 44, 76, 83, 89, 110, 118, 155, 163, 171, 172, 179, 181, 196, 201, 206, 207, 231, 238, 240
military architecture 78, 83
military considerations 179
military history 13
military organization 124
milk 173
miniature-painting 215
ministers or viziers 44
Minusinsk 9, 225
Minusinsk region 2, 9
Miran 214, 216
mirrors 109
Mo-tun 129, 197, 201, 237, 238
Mo-tun Khan 203
modern Turkish 193, 203
Mokrin 115
Monasteries 78
monastery 78, 227
money 78, 111
Mongol 40, 132, 133, 153
Mongol army 132
Mongol clans 9
Mongolia 2, 24, 204
Mongolian 72, 117, 195, 204
Mongolian horde 95
Mongoloid races 8
Mongols 84, 110, 132, 133, 155, 156
monks 78
monolith 55
Monoliths 55
moon 169, 199, 202, 226
Moon-Sabar 119
moral fables 227
Mordva 129
Mordvin 105
mosques 125, 130, 131
Mosul-Kerkuk 2
mother of Mukan 33
motifs 22, 149
mound 169, 201
mound tomb 219
mountain 25, 55, 76, 134, 199, 207, 208, 223, 227
mounted 138
moustache 149
moving camp 19
Moyen-Çor 64, 65, 67, 75, 92
Moyen-Çor died 65
Mu-jungs 23
mud 183
mud-brick 76, 183
mud-brick walls 183
Mukan 30, 31
Mukan died 32
Muktedir Billah 131
Muncuk 98, 194
Mundiukh 98
Mundzuk 98
Murtuk 78, 214
Murtuk valley 80
museums 26
music 240
Music among the pre-Islamic Turks 240
musical 76, 242
musical instruments 242
Muslim 31, 84, 87, 130, 131, 133
Muslim historians 125
Muslim people 131
Muslim period 80
Muslim Turkish 144
Muslim world 36, 121, 204, 242
mythological 114, 149
N. Poppe 195
Nagy-Szent Miklos 148, 149, 195

n

nation or tribe 45
Navarino 194
necklaces 114
neighbors 113, 143
Neur 105
Neusiedler Lake 148
new kend 185
Ni-shih-fu 37
Nibelungen 101
Nicephorus I 136
night 202
Nine Oghuz 62, 64
Nine Tartar clans 64
Ning-kuo 65
Nish 108, 136
Niya 214
Noin-Ula 223
Noin-Ula kurgans 59
nomadic 113, 226
Nomadic cultures 55
nomadism 226
North Africa 97
North Sea 111
Northern Afghanistan 2
northern China 7, 9, 31, 37, 207
northern Honan 23
northern India 7, 17
northwestern China 70
nourishment 173
Novogorod 154
Novozogora 138
Nu-shih-pi 87
Nu-şe-pi 88

O

of which more below 82
Ogan 202
Oghuz 7, 38, 39, 45, 129, 140, 142, 143, 144, 148, 150, 153, 197
Oghuz town 20
Oghuz Turkish 133
Ogur Bulgars 128
Ogur Turks 117, 124
Ogurs 111
Oguz-Ogur 129
Oğur 15
Oğuş 163
Oğuz 8
Oğuz cycle 196
Oğuz Kağan cycle 196, 197
Oibars 194
Oka 143
Oka rivers 132, 153
Oktar 98
Old Chinese 242
Old Church Slavonic 195
Old Turkish 187
Omayyads 123, 126
Omurtag 137, 138
On-ogur 100, 111, 113
On-Ok 86
On-Uygur 62
Onegesios 237
Ongkin river 199
Oniki 237
onomastics 226
Ordos 2, 37
Ordos bronzes 9, 225
Ordos region 12
Ordos steppes 7
ordu 82, 237, 238
Ordu-balık 76, 183
ordu-kent 83, 87
ordubalık 181
Ordubaligh 76
Organization 170
Orhun-Selenga clans 63
Origins of the word "Turk" 1
Orkhon 201, 213
Orkhon inscriptions 37, 202, 203, 242
Orkhon monuments 201
Orkhon region 7
Orkhon river 7, 41, 45, 76, 190
Orthodox Christianity 125
Osijek 111
Osman 122
Ostiyak 119
Ostrogoths 96, 105
otağ 170
Otrar 20
Ottoman 79, 227
Otuz-Ogurs 129
Ou-tche-le 88
Ouzoi 150

Ö

örgin 170
Ötüken 33, 34, 38, 40, 68, 84, 91, 92, 93, 184, 197
Ötüken region 7
Ötükenbeği 184
Özü river 122

P

P'ing-ch'eng 23
P'u-ku Huai-en 65
P'u-nu 15
P. Koslov 223
Pacific Ocean 119
painting 26,27, 77, 101, 213, 214, 216
palace 82
pale 153
Paleolithic period 210
Palestine 112
Pamirs 211
pan 115
Pannonia 97, 109
papal 138
paper 215
pastoral 226
Pavia 99
pavilions 82
Pazyryk 59, 219
Pazyryk carpet 219
Pazyryk kurgan 211
Pazyryk mounds 223
pearls 22
Pei (Northern) Ch'i dynasty 24
Pei Chou 24
Pei-t'ing 227
Pekin 39
Peloponnese 112
Pencikent 214
Pereyaslavl 153, 154
Persia 31, 35, 108, 111, 130, 197
Persian 1, 112, 117, 121, 122, 156, 183, 185, 197

Persian art 22
Persian empire 18
Perusing 2
Petcheneg 149
Petcheneg origin 148
Petchenegs 7, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 150
Petrescepine 148
petroglyphic 211, 213
Petroglyphs 210
phenomena 199
Philippopolis 98, 136
Philologically 190
philologists 194
Phocas 112
phonologically 195
phonology 194
Physical characteristics 183
Pıçakçı-tepe 20
Ping-cheng 26
pitchers 149
plaster 216
Plastic arts among the pre-Islamic Turks 210
plastic Turkish arts 216
Pliska 138, 139
Plovdiv 98, 136
poetry 240
Pokrovsk region 108
Poland 126, 153
policies 13
political 13, 23, 26, 28, 36, 72, 84, 134, 155, 164, 170
political authority 16
political organizations 166
polo 208
Poltava 148
Pope Leo 99
portraits 22
pottery 127
prayers 227
Pre-Islamic 72, 75, 166, 170, 171, 176, 196, 197, 215, 223, 224, 227
pre-Islamic history 204
pre-Islamic period 55, 84, 164, 196
pre-Islamic times 170, 176
Pre-Islamic Turkish handicrafts 219
pre-Islamic Turks 206, 226, 240
pre-Uighur wall 214
predators 206
prehistoric period 8
president 44
Presiyan 137
Preslav 98, 138
Presyaslav 136
prime minister or grand vizier 44
Prince 143, 153
Prince Igor 143, 154
Prince Vladimir 150
princes 19, 68, 69, 215
Princess Tai-ho 69
Priskos 117
Procopius 118
prophets 169
proto-Bulgarian 195
Proto-Turk 9, 216
Proto-Turkish culture 8
proto-Turkish peoples 2
proto-Turkish tribes 55
Prut river 96
Public finance 75
Pulat-Timur Khan 133
pyramid 83

q

queen mothers 181
Queen's-town 183
Quman 7

r

rabbits 231
races 241
Radlof 196
rain 202
ranks 194
raw 238
red 215
region 156
Relations between the Arabs and Khazars 122
Relations between the Magyars and Khazars 124
Relations between the Russians and Khazars 123
reliefs 27
Religion of the ancient Turks 199
Religion of the Khazars 125
Religious beliefs 169
Religious systems 166
Reşidüddin's 197
Rhine 105
Rhine river 98
rhotacism 193
rhythmic 240
rings 138
ritual 240
river 96, 121, 145
river Alta 153
road 54
rock 138, 199, 210
rock-temples 80
rocks 85, 199, 210
rods 240
Roman 99, 109, 137
Roman caesars 98
Roman empire 97, 98, 105
Romanus Diogenes 144
Rome 98, 99, 163
Ros river 150
routes 24
Roxolani 105
Rua 98
Rua died 98
Ruas 98
Rudenko 219
Rugas 98
Rugians 105
Rugila 98
ruler 82
Rumania 156
Rumanian kingdom 156
Rurik 124
Russia 148, 150, 153
Russian 124, 132, 143, 150, 153, 154
Russian army 154
Russian literature 155
Russian prince 125
Russian princes 145, 153, 154
Russians 132, 143, 150, 153, 154, 155, 156

s

S. Oldenburg 223
Sabar 100, 111, 117, 118, 120, 124, 129
Sabarlar 7
Sabars generally 117
Saber 119
Sabir 117
Sadovets 138
saga 196
Saihun 2, 17
Saihun rive 7
Saka 196
Salvoto kurgans 126
Saman 130
Samandar 118
Samarkand 16, 108
sang 242
sapar 117
Saper 119
Saqsin 133
Sarı Uygur 69
Sarı Uygur khagan 70
Sarı-Türgiş 87, 88
Sarkel 126
Sarmatians 105
Sassanid 16, 17, 19, 31, 35, 36, 112, 121
Sassanid army 16, 17
Sassanid empire 16, 17, 118, 122
Sassanid empires 117
Sassanid intrigues 16
Sassanid throne 16
Sava 113, 137
Savir 117
Savri 119
Sayan mountains 2, 59, 75, 84
Scandinavia 101, 121
Scandinavian 108, 123
schools 130
Science and scholarship among the pre-Islamic Turks 226
Sciri 105
Sclaven 105
Sculpture among the pre-Islamic Turks 215
Scythian 196
Scythians 1
Sea 100
second Blue-Turk state 37
Segedin-Nagyszeksos 109
Selenga river 64
Seljuk 79, 145, 150, 155, 227
Seljuk period 155
Sengim 78, 80, 214
Seoin 135
Serbia 148
Settlement patterns 72
Sha 70
Sha-t'o 68
Shah Kubad 17
Shahname 197
Shakhta 211
Shamanism 204
Shamanists 204
shamans 240
Shang dynasty 12
Shansi 23
shar 183
She-kui 36
sheep 45
Shih-pi 34, 36
Shih-pi died 34
Shirvan 155
shook staffs 240
shot-putting 173, 206
Sığnak 20
Siberia 7, 8, 9, 16, 75, 117, 119, 142, 153, 204, 211, 213
Sibir 117, 119
Signidinum 108
silk 72, 214, 215
Silk Road 19, 20, 36, 69, 72
silver 76, 84, 224
silver buttons 138
silver jewelry 114
silver vessels 114
sinew 238
single-minded 13
Sinicization 24
Sinicized 25
sites 20, 138, 199, 214
Skeletons 201
Skiing 207, 208
skins 72
Sky 25, 201
sky-cults 203
Sky-God 169, 199, 201
Slav 112
Slav groups. 143
Slavic 98, 105, 110, 111, 117, 122, 137, 138, 155
Slavic control 113
Slavic tribe 111
Slavic tribes 115
Slavicized 156
Slavs 112, 134, 137, 163
snow 202

So-ko 88
Social structure 163
Sofia 148
Sogdian 169
Sogdian cities 36
Sogdian colonies. 40
Sogdians 185
soldiers 99
songs 241
Sop-Bulgars 148
Sophia 98, 136
Sorçuk 214, 216
sounds 240
South Siberia 2
southern Kazakhstan 7
southern Russia 7
southwestern Siberia 7
Sovereignty 166
Spain 97
spoken 121, 187
sports 149, 173, 206, 207
Sports among the pre-Islamic Turks 206
spring 178, 202, 206
springs 199
St Petersburg 224
stamina 173
standard 170
Starazagora 138
stars 169, 199, 202
state 44, 45, 69, 129, 156
statue 55
steppe 105, 128
steppe art 114, 211
Steppeland 153, 155
steppelander 226
steppelander art 223
steppelander culture 159
Steppelander economy 173
steppelanders 162, 163
steppes 7, 8, 9, 122, 124
stone 76, 138
stones 169, 201
streams 199
struck metal 240
studs 114
stupa 80
Stupas 80
style 225
stylistic 115, 215
Stylistically 139
Su-lu 87, 88, 89
subministers 44
substantial 15
Suevi 105
Sui 34
sultan Alparslan 144
summer 34, 72, 178, 179, 202
sun 169, 199, 202, 226
Sung-yün 20
Suqnak 20
Sura rivers 143
Sviatoslav 125, 143
sword-handles 199
swords 85
symbol 55, 75, 109, 138, 187
symbolic 211, 223
Symbolically 215
symbolism 22, 211
symbols 187
synagogues 125
Syr Darya 2, 64, 88, 93, 125
Syr Darya region 87
Syr-Tardush 45
Syria 2, 7, 97, 112, 156
Syriac 117

ş

şad 45, 87, 88
Şar-ogur 98
Şar-ogur clans 100
şehir 183
Şine-usu 65, 75
Şipovo 108
Şu cycle 196, 197

t

T'ai-wu 24
T'ang 34, 70
T'ang-yun 227
t'ien 203
T'ien Shan mountains. 31
T'ou-man 12
T'u-ko 129
T'u-li 35
T'u-yü-hun 32, 34, 36
T'ung 36
Ta-lo-pien 33
Ta-tsang-chung 226
Tabgatch 23, 24, 25, 26, 199, 200, 203
Tabgatch art 25, 26
Tabgatch capital 25
Tabgatch crypts 27, 80
Tabgatch culture 25
Tabgatch kings 26
Tabgatch rulers 25, 26
Tabgatch split 24
Tabgatch state 25
Tagar 213
Tagar culture 9
Tai 23
Tai-ho 68
Tai-lin 199
Tai-tsun 65
Talan 194
Talas 20, 87
Talas rivers 64
Tales 197
Tamerlane's 133
Tamık-ıduk-baş 199
Tangri 167, 169, 199, 201, 202, 203
Tangri cul 203
Tangut 40, 70
tanhu 170
tanhus 129
tanrı 203
Tanrı (Tien Shan) mountains 7
Taraz 92
Tardu 33, 34, 35, 36
Targitaus 1
Tarhan 125
Tarim basin 197
tarkan 87, 114
Tashkent 93
Tashtyk 213
Taspar 32, 33
Taspar instituted 33
Taspar's policy 33
Tatars 119
tayanç 227
technique 238
techniques 76, 97, 105, 109, 118, 149, 207, 224
technology 169
Teletz 135
Tempera paints 215
Temple wall paintings 215
temple-paintings 216
Temples 79, 215
Ten-Arrow 86
Ten-Uighur 62
Tengride bulmış Alp Külüg 67
Tengride Kut Bulmış Alp 67
Terek rivers 96
terminologies 193
Tervel Khan 134
Testament 156
Textiles 223
The animal-figure phase 115
The armorial stone-carved animal-figure phase 115
The army 171
The art of the White Huns 20
The Avars 110
The culture of the Avars 113
The culture of the Blue Turks 44
The culture of the European Huns 100
The culture of the Sabars 119
The culture of the White Huns 19
The Cuman-Kipchaks 152
The Danube Bulgars 133
The Eastern Blue Turks 33
The empire of the Asiatic Huns 12
The essences of steppelander culture 158
The European Huns 94
The first Blue-Turk state 28
The floral phase 115
The Itil (Volga) Bulgars 129
The impact of the Avars on Europe 115
The interregnum 37
The Karluks 90
The Khazars 120
The KirghIz 84
The language of the Avars 194
The language of the Bulgars 194
The language of the Huns 193
The language of the pre-Islamic Turks 187
The Oghuz 150
The Oğurlar 7
The Oğuz 7
The Petchenegs 140
The principality of the Kan-Chou ("Yellow") Uighur 69
The principality of the Turfan Uighur (Kao-Ch'ang) 71
The Sabars 117
The second Blue-Turk state 38
The Tabgatch kingdom 23
The Turkish 231
The Turkish homeland 2
The Türgish 86
The Uighur khaganate (744-840) 62
The Western Blue Turks 35
The White Huns 16
Theodosius III. 134
theological 193
Thessalonica 111, 112
Thrace 111, 112
throne 170
throne-room 82
Thuringians 105
Tibet 32, 36
Tibetan 71, 226
Tibetan kingdom 88
Tibetan plateau 8
Tibetan stock 70
Tibetans 67, 68
Tien Shan mountains 93, 117
Tiflis 121, 123, 155
tigers 224
Tisza 112
Tisza rivers 98, 111
To-lo-ss 67
Tobol 117, 152
Togarmah 1
Toghu-balik 181
Tohan 194
Tokay-tepe 20
Tokdu 136
Tokharian 216
Tokharistan 93
Tokharistan region 16
Tokmak 87, 92
Tola River 190
Tolmaç 142
Tolu 194
tomb 54, 55, 219
tombs 55, 113, 223
tombs of Kül Tegin 216
tombstone 195
Tonyukuk 37, 38, 40, 41, 54, 187, 190, 216, 237
Tonyukuk inscription 190
Toqtamish 133
Toramana 17
Torks 150
Tortel 109

tortoise 55
totem 55
Totemism 203, 204
Tou-lan 34, 35
Tou-lo 87
Tou-lu groups 86
town 17, 20, 184, 185
towns 19, 125, 133, 181, 183
toy 44
Toyuk 81, 214
Tōles 15, 29, 34, 35
Tōles clans 34, 62
Tōre 45
Trade 105
Trade patterns 72
traffic 72
traffic passing 20
Transdanubia 109
Transoxiana 7, 16, 87, 94
Transylvania 136
trees 199
trousers 173
Tu-ku 129
Tu-lu 88
Tudor Puksov 195
tudun 45, 114
tuğ 170
Tula regions 213
Tumo-tu 88
Tumşuk 214, 216
tumuli 58
Tumuli and tents during the times of the Huns and Blue Turks 55
tumulus 181
Tun Baga Tarkan 65
Tun-huang 70, 80, 214, 216
Tung-hus 12
Tungus 204
Tunhuang 26
Tura 119
Turak 148
Turan 172
Turanian 1
Turanian tactic 172
Turciling 105
Turco-Byzantine 122
Turcoman 197
Turfan 24, 45, 71, 88, 214, 216
Turfan principality 76
Turfan region 67
Turfan Uighur 72, 76
Turk 1, 28, 187, 224, 236
Turk clans 100
Turk principality 93
Turk-Hun ("strong Turk") 2
Turkey 2
Turkic 105
Turkic peoples 197
Turkification 129, 156
Turkish 30, 33, 34, 37, 72, 75, 79, 80, 84, 112, 115, 117, 120, 126, 137, 142, 149, 156, 158, 165, 167, 169, 176, 179, 183, 185, 187, 190, 193, 195, 197, 202, 206, 208, 209, 214, 215, 216, 223, 224, 237, 238
Turkish architecture 77, 80
Turkish armies 172
Turkish army 173
Turkish art 80, 127, 138, 210, 214, 215, 225
Turkish beliefs 78
Turkish Bulgars 112
Turkish carpets 219
Turkish chieftains 40
Turkish city 185
Turkish clan 86
Turkish clans 25, 36, 88, 100, 111, 171
Turkish communities 7, 25, 40, 164
Turkish cosmogony 202
Turkish culture 164, 196, 197
Turkish customs 77
Turkish dialects 203
Turkish empires 167, 171
Turkish folk-epics 75
Turkish forces 38
Turkish grammar 191
Turkish group 203
Turkish groups 19, 40, 87, 100, 108, 111, 121, 149, 184, 203, 204, 223, 226
Turkish history 39, 158, 184, 185
Turkish homeland 172
Turkish homelands 2
Turkish horn 242
Turkish horseman 173, 236
Turkish iconography 55, 216
Turkish kingdoms 203
Turkish kurgans 223
Turkish language 1, 190, 204
Turkish literature 196
Turkish metalworking 224, 225
Turkish migrations 7
Turkish military 76, 105, 176
Turkish nation 41
Turkish origin 86
Turkish orthography 183, 190
Turkish peoples 2, 20, 117, 225
Turkish phonetics 193
Turkish phratries 87
Turkish presence 40
Turkish princes 37
Turkish rulers 37, 167
Turkish sagas 196
Turkish societies 22, 226
Turkish spoken 194
Turkish states 19, 75, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171
Turkish steppeland 170
Turkish sultanate 156
Turkish tombs 201
Turkish tribes 16, 31, 40, 72, 87
Turkish words 195
Turkish writing systems. 190
Turkish-speaking 126, 187
Turkistan 9, 16, 18, 31, 40, 67, 72, 78, 80, 95, 108, 125, 130, 132, 169, 197, 211, 213, 214, 216, 223, 242
Turks 37, 41, 72, 80, 83, 92, 96, 101, 113, 121, 138, 150, 152, 155, 163, 164, 165, 166, 169, 172, 176, 179, 181, 183, 191, 196, 201, 202, 203, 207, 208, 209, 213, 226, 235, 236, 242
Turks spend 235
Tuva 59, 181
Tuyahta 59
Tuyuhtyansko 84
tümen 172, 237
Türgish 20, 40, 45, 64, 86, 87, 88, 89, 92
Türgish culture 87
Türgish khagan 87
türk kağan 191
Türk kağanı 191
Türkiye 2
Türkiye Türkçesi 190
typical Buddhist temples 79
Tyrkae 1

U

Uars 7, 16
Ugrian 100
Uighur 2, 7, 44, 45, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 72, 75, 76, 78, 79, 80, 82, 87, 176, 193, 197, 199, 213, 216, 226, 242
Uighur architecture 76
Uighur army 68
Uighur art 77, 213, 215, 216
Uighur consist 227
Uighur control 93, 169
Uighur cultural 185
Uighur culture 72, 76
Uighur empire 44
Uighur general 69
Uighur history 69
Uighur is blessed 75
Uighur khagan 65, 67, 68, 70, 77
Uighur khaganate 67, 84
Uighur literature 75
Uighur musical 242
Uighur mythology 75
Uighur period 77, 79, 169, 187, 191, 193
Uighur phonetics 227
Uighur political 68
Uighur principalities 71
Uighur ruler 68
Uighur sculpture 216
Uighur state 92
Uighur stupas 80, 81
Uighur temples 80
Uighur territory 70
Uighur times 184, 185
Uighur tribes 7
Uighur wall paintings 213, 214, 215
Uighurs 166, 169, 185, 193, 197, 199, 203, 213, 216, 242
Uldız 97, 98
Ulugh Khan 156
Umai 199
Umay 199
Ummayad 87
Umor 136
ung-yün 19
United States 26
Ural mountains 117, 119
Ural-Kingan 8
Urals 7, 75, 105, 124
urbanization 181, 184
Urfa 96, 97
urug 45, 163
Urungu 90
Ushunuki 132
Uturgurs 194
Uybat kurgans 84
Uygur cycle 196, 197
Uzbekistan 211
Uzes 7

Ü

üge 44

V

Valens 97
Valentinian 99
valleys 152, 199
Varahşa 214
Vardar river 148
Varpalota 109
vegetables 45, 176
Velid I 122
Veşi 105
victors 17
Vidin 138
Vidivari 105
village 115, 185
villages 133
Visigoths 97
Vladimir 124
Vogul 119
volcanic lakes 199
Volga 2, 7, 96, 100, 108, 111, 117, 121, 129, 130, 132, 133, 140, 143, 150, 153, 194
Volga Bulgars 150, 153, 155, 195
Volga region 108, 130
Volga river 95, 129, 130
Voltyake 129

W

Walachs 156
wall 82

Wall and other paintings 213
wall paintings 215
walls 19, 26, 76, 81, 138, 215
Wang Yen-te 76
weapons 113
Wei 24, 29
Wei river 13
Western Blue Turk 141
Western Blue Turkish 86
Western Huns 100, 224
Western Turkish period 216
Western Turkistan 2
White (or Ephthalite) Huns 16
White Hun association 20
White Hun Eftal (Abdal) dynasty 16
White Hun khan 22
White Hun period 20
White Huns 16, 17, 19, 20
White Huns saying 19
White-town 183
wife 19, 55
wind 202
windows 82
winter 72, 179
woman 33
women 17, 109, 163, 206
wood 76, 84, 215, 238
wood-footed 208
wooden 115, 216
woolen rugs 19
Words 121, 190, 206
wrestling 206
Wu-Ch'le 89
Wu-huans 16
Wu-sun 15, 24
Wu-ta-t'i-hou 15
Wu-ti 13

Y

yabgu 31, 36, 44, 63, 64, 87, 88, 89, 93, 170
Yakutia 2
Yakuts 204
Yan Ulagan valley 59
Yang-shao culture 9
Yangi 20
Yangtze river 40
Yar-Hoto 78, 80, 81
Yar-Hoto palace 82
Yarkend 16
Yarsolav 124
yay 178
Yayak 141
Yayık-Volga 153
Yayik 131, 133
Yayik river 122
yaylak 72, 178
yaz 178
yazlak 178
Yellow 87
Yellow Türgish 89
Yellow Uighur 69
Yellow-Türgish 87
yellowish 153
Yen-men 34
yeni-kend 185
Yenisei cave 213
Yenisei river 9, 84
yer-su 199
yer-sub 199
Yezid 123
Yıldız 97
Yi 70
yogurt 176
Yugoslavia 115
yugurrus 114
Yula 142, 143
Yungang 26, 27
Yungang crypts 26
yurt 80
yurt-style 115
Yuthang 105
Yü-p'ien 227
Yüeh-chihs 12
Yüeh-pan 24

Z

Zaisan 90
Zaraut Kamar cave 211
Zoroastrian 1, 17
Zuryen 129